

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

**«Орта мектеп пен педагог-кәсіби бағдар берушілердің кәсіби бағдар
беру жұмысының жыл сайынғы мониторингі»
аналитикалық есебі**

Астана, 2024

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Ғылыми-әдістемелік кеңесі баспаға ұсынған (2024 жылғы 8 қарашадағы №8 хаттама)

Әдістемелік ұсыныстар облыстық, Шымкент, Алматы, Астана қалаларының білім басқармаларының басшыларына, облыстық (аудандық) әдістемелік орталықтардың/кабинеттердің әдіскерлеріне, мектеп директорларына, мектеп директорларының орынбасарларына, педагог-кәсіби бағдар берушілерге, педагог-психологтарға арналған.

© Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2024

Мазмұны

	Кіріспе	6
1	Орта мектептегі кәсіби бағдар жұмысының перспективалары мен мәселелері	11
2	Орта мектептегі кәсіби бағдар жұмысының теориясы мен практикасына шолу	75
3	Кәсіби бағдар беру жұмысының мониторингінің әдістемесі	137
4	Мониторинг	166
5.	Мониторинг нәтижелері	374
6.	Қорытынды	433
7.	Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	487

Глоссарий

Тәрбиелік-психологиялық кәсіби бағдар беру моделі – тұлғалық қасиеттерді, мотивацияны және кәсіби өзіндік идентификацияны дамытуға ерекше көңіл бөледі. Бұл модельде кәсіби бағдар беру білім беру процесінің маңызды бөлігі ретінде қарастырылады, ол мамандық таңдауға және кәсіби ортаға бейімделуге дайындықты қалыптастыруға бағытталған.

Глобализация – әлемдік деңгейде әртүрлі елдердің интеграциялану процесі. Бұл процесс ғаламдық еңбек нарықтарын қалыптастырып, халықаралық ынтымақтастық үшін көптеген мүмкіндіктер ашады.

Диагностикалық кәсіби бағдар беру моделі – тұлғаның жеке ерекшеліктері мен кәсіби дағдыларына назар аударады. Бұл модельде кәсіби таңдау жасауға көмектесу үшін психологиялық тесттер, сауалнама және кеңес беру әдістері қолданылады, ол жеке тұлғаның қалаулары мен қабілеттерін ескереді.

ЕО – Еуропалық Одақ

Ақпараттық кәсіби бағдар беру моделі – кәсіби бағдарлауға мұқтаж тұлғаларға әртүрлі мамандықтар және білім беру жолдары туралы терең ақпарат ұсынуды көздейді. Бұл модель мансап мүмкіндіктері мен еңбек нарығының талаптары туралы ақпаратқа қолжетімділікті арттыруға бағытталған.

Карьера жөніндегі кеңесші – көбінесе Америка Құрама Штаттары, Ұлыбритания, Канада сияқты мансаптық кеңес беру жүйесі дамыған елдерде қолданылады. Карьера жөніндегі кеңесшілер кәсіби қызығушылықтарды, дағдыларды және құндылықтарды бағалау, жұмыс іздеу, түйіндеме дайындау, сұхбатқа дайындық сияқты қызметтерді ұсынады. Олар студенттермен және ересектермен жұмыс істеп, мансаптық шешім қабылдауға көмектеседі.

Үздіксіз кәсіби бағдар беру моделі (lifelong career learning) – бұл модель адами капиталды дамытуға бағытталған. Ол еңбек нарығының динамикалық табиғатын ескеріп, үздіксіз білім алу және кәсіби дамудың маңыздылығын алға тартады.

Кәсіби бағдар беру – білім алушыларға болашақ мамандық немесе білім беру траекториясын таңдауға көмек көрсетуге бағытталған іс-шаралар мен қызмет жүйесі.

БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы

ЭЫДҰ – Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы

Педагог-кәсіби бағдар беруші – бұл термин Ресей, Қазақстан және басқа посткеңестік елдердің білім беру жүйесінде кеңінен қолданылады. Педагог-кәсіби бағдар беруші оқушыларды мамандық таңдауға және мансаптық дамуға бағыттауда маңызды рөл атқарады. Олардың жұмысы әртүрлі кәсіби бағыттармен таныстыруға және еңбек нарығын талдауға негізделген. Педагог-кәсіби бағдар берушілердің жұмысындағы басты аспектілердің бірі – әр білім алушыға жеке көзқараспен қарау.

КСРО – Кеңес Социалистік Республикалар Одағы

Технократиялық-индустриалдық кәсіби бағдар беру моделі – соғыстан кейінгі кезеңде қарқынды дамыған. Бұл модель экономикадағы техникалық және

өнеркәсіптік секторлар үшін мамандар даярлауға назар аударады және еңбек нарығының қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталады. Модель инженерия, өнеркәсіптік өндіріс, ақпараттық технологиялар сияқты салаларда жұмыс істеуге қажетті дағдылар мен білімдерді игерген мамандарды даярлауға бағытталған.

Адами капитал (human capital) – бұл экономикалық модель, ол адамдарды экономикалық қызмет субъектілері және капиталды өндіріс факторы ретінде қарастырады. Бұл термин адамның экономикалық құндылық құру үшін пайдалануға болатын білімдері, дағдылары, қабілеттері және басқа да қасиеттерін қамтиды. Адами капитал өндірістің негізгі элементтерінің бірі болып табылады және ол жеке тұлғалар мен қоғамға қосымша құн әкеліп, пайда түсіреді.

Кіріспе

Кәсіби бағдар берудің дамуы қоғамның қажеттіліктері мен еңбек нарығының талаптарының соңғы онжылдықтардағы эволюциясын көрсетеді. Алғашында ақпараттық модель ретінде басталған кәсіби бағдар беру уақыт өте келе әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың өзгеруіне сәйкес дамып отырды. Алғашқыда ақпараттық кәсіби бағдар моделі жастарға түрлі мамандықтар мен білім беру жолдары туралы кең көлемде ақпарат ұсынуға бағытталған еді. Бұл модель еңбек нарығының талаптары мен мансаптық мүмкіндіктер туралы ақпаратқа қолжетімділікті арттыруды көздеді. Дегенмен, уақыт өте келе ақпарат берудің өзі сәтті мамандық таңдауы мен мансаптық дамуға жеткіліксіз екені анық болды.

Келесі кезеңде диагностикалық модель пайда болды. Бұл модель тұлғаның жеке ерекшеліктері мен кәсіби дағдыларына баса назар аударды. Диагностикалық модель психологиялық тесттерді, сауалнамаларды және кеңес беру әдістерін пайдалана отырып, тұлғаның қалаулары мен қабілеттерін ескере отырып, мамандық таңдауға көмектесуді көздеді. XX ғасырдың ортасында белсенді дамыған технократиялық-индустриалды кәсіби бағдар беру моделі ақпараттық және диагностикалық элементтерді техникалық құралдармен және әдістемелермен үйлестірді. Бұл тәсіл кәсіби таңдауды оңтайландыруға бағытталған.

Кейінгі жылдары тәрбиелік-психологиялық кәсіби бағдар беру моделіне көшу байқалды. Бұл модель тұлғалық қасиеттерді, мотивацияны және кәсіби өзін-өзі тануды дамытуға ерекше көңіл бөлді. Кәсіби бағдар беру білім беру процесінің маңызды бөлігі ретінде қарастырылып, ол мамандық таңдауға және кәсіби ортаға бейімделуге дайындықты қалыптастыруға бағытталды.

Қазіргі уақытта үздіксіз кәсіби бағдар беру моделіне (lifelong career learning) көшу байқалады, бұл модель адами капиталды (human capital) дамытуға бағытталған. Еңбек нарығының өзгермелі табиғатын ескере отырып, үздіксіз білім алу мен кәсіби дамудың маңыздылығы арта түсуде. Көптеген елдердің, соның ішінде Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) мүшелері, Еуропалық Одақ елдері және бұрынғы кеңестік республикалардың білім беру жүйелерінде үздіксіз білім беру мен кәсіби қайта даярлау стратегиялары енгізілді.

Үздіксіз кәсіби бағдар беру моделінің басты мақсаты – жас ұрпақтың ғана емес, сонымен қатар мамандығын өзгертуге немесе еңбек нарығының жаңа талаптарына бейімделуге мәжбүр ересек жұмысшылардың да бейімделуі мен кәсіби әлеуметтенуін қолдау. Бұл модель университеттік біліммен ғана шектелмей, біліктілікті арттыру курстарын, тағылымдамаларды, халықаралық алмасуларды және жаһандық еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілікті арттыратын басқа да білім беру түрлерін қамтитын жүйелі көзқарасты ұсынады.

Үздіксіз кәсіби бағдар беру моделінің аясында еңбек нарығының қажеттіліктері мен өзгермелі технологиялық талаптарға бейімделген икемді білім беру бағдарламаларын әзірлеуге ерекше назар аударылады. Сандық құзыреттерді дамыту, кәсіпкерлік пен басқаруды оқыту, сондай-ақ халықаралық ортада жұмыс істеу үшін мәдениетаралық коммуникацияны дамыту маңызды.

Бұл модель сонымен қатар кәсіби мобильділікті қолдау мен өзгермелі еңбек нарығының жағдайларына бейімделуге дайындықты арттыруды көздейді. Бұл адамдарға өздерінің кәсіби қызметін сәтті қайта бағдарлауға және жаңа мүмкіндіктерге бейімделуге мүмкіндік беретін икемді мансаптық жолдарды дамытуды қамтиды.

Жалпы алғанда, кәсіби бағдар беру модельдерінің эволюциясы қазіргі заманғы еңбек нарығының күрделілігі мен көпқырлылығын көрсетеді, мұнда үздіксіз білім беру, адами капиталды дамыту және тез өзгеретін әлемдік экономикалық жағдайларға бейімделу негізгі компоненттер болып табылады.

Айта кету керек, кәсіби бағдарлау жаңа буын мамандарын жаһандану үдерісіне дайындауда маңызды рөл атқарады. Ол оларға өзгермелі еңбек нарығында табысты кәсіби іске асыру үшін қажетті білімді, дағдыларды және құзыреттерді қамтамасыз етеді. Хельд және оның әріптестері 1999 жылы жаһандануды әртүрлі елдердің әлемдік деңгейде интеграциялану процесі ретінде анықтаған. Бұл процесс ғаламдық еңбек нарықтарын қалыптастырып, халықаралық ынтымақтастыққа көптеген мүмкіндіктер ашады [1]. Жаһандану тек экономикалық аспектілермен ғана емес, сондай-ақ технологиялық серпілістермен, көлік және коммуникациялық желілердің кеңеюімен, мәдени өзара әрекеттестіктермен де байланысты, бұл халықтар арасындағы идеялар мен құндылықтар алмасуына ықпал етеді.

Жаһанданудың маңызды салдарының бірі – халықаралық мансаптық мүмкіндіктерге қызығушылықтың артуы. Жастар кәсіби өмірін бастаған кезде бұрын қолжетімсіз немесе аз танымал болған мамандықтардың кең ауқымын кездестіреді. Жаһандану кәсіби қызметтің таңдау аясын кеңейтіп, әртүрлі елдерде, халықаралық құрылымдары бар компанияларда жұмыс істеуге және жаһандық жобаларға қатысуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, ол әртүрлі мәдени және ұйымдық контексттерге бейімделу қабілетін ерекше көрсетеді, бұл халықаралық жұмыс және оқу тәжірибесін маңызды бәсекелестік артықшылыққа айналдырады. Сондықтан мектеп жүйесінде кәсіби бағдарлаудың жаһанданудың сынақтарына дайындалудың маңызды элементі ретіндегі әлеуетін түсіну өте маңызды.

Кәсіби бағдарлау жастарға өздерінің күшті жақтарын, қызығушылықтарын және құндылықтарын түсінуге көмектесіп қана қоймай, олардың халықаралық аренадағы сәтті мансапқа жетуінде негізгі рөл атқарады. Жаһандық өзара әрекеттесу жағдайында кәсіби бағдарлау бағдарламалары студенттер мен түлектерге тек олардың дағдылары мен біліміне сәйкес келетін мамандықты таңдауға ғана емес, сонымен қатар жаһандық еңбек нарығының қазіргі және болашақ талаптарына жауап беруге көмектесуі керек. Бұл нарық мамандардан икемділікті, мобильділікті және мәдениетаралық құзыреттілікті талап етеді. Тұтастай алғанда, жаһандану аясында кәсіби бағдарлау осы қажетті дағдыларды дамытуды қамтамасыз етіп, халықаралық алмасу бағдарламалары, тағылымдамалар және шетелде жұмыс істеу мүмкіндіктері туралы ақпарат беруге тиіс.

Кәсіби бағдарлау бағдарламалары жаһанданудың сын-қатерлері мен мүмкіндіктеріне дайындықта жаңа буынды қалыптастыруда маңызды рөл атқара

алады. Бұл бағдарламалар студенттердің мансаптық жолын олардың амбицияларына сәйкес таңдауға және халықаралық ынтымақтастыққа жәрдемдесуге бағытталуы тиіс. Жаһанданумен қатар капитализмнің таралуының да еңбек нарығына әсерін талдау қажет [2]. Капиталистік экономикалық модель бәсекелестік пен инновацияларды ынталандырады, бұл мамандардан жоғары біліктілік деңгейін ғана емес, сонымен қатар өзгермелі жағдайларға бейімделу қабілетін және технологияларды, инновацияларды белсенді дамытуға дайын болуды талап етеді. Қазіргі еңбек нарықтары тек дәстүрлі білім мен дағдыларды меңгерген мамандарды ғана емес, сонымен қатар инновациялық қызметке дайын жастарды қажет етеді. Бұл жастардан өз саласындағы негізгі білімдермен қатар, ойлаудың икемділігін, проблемаларды шығармашылық жолмен шешу қабілетін және үнемі оқуға дайын болуды талап етеді.

Капиталистік экономикалық модель аясында кәсіби қызметте табысқа жету үшін қажетті негізгі дағдыларды дамытуға ерекше назар аударылады. Бұл техникалық және кәсіби дағдылармен қатар, коммуникация, көшбасшылық, өзгерістерге бейімделу және ынтымақтастық қабілеті сияқты жұмсақ дағдыларды да қамтиды. Капитализм сонымен қатар кәсіпкерлік және басқару дағдыларының маңыздылығын арттырады. Мамандар ресурстарды басқаруға, тәуекелді шешімдер қабылдауға және кәсіпкерлік тәсілге негізделген жаңа мүмкіндіктер жасауға дайын болуы керек. Сондықтан кәсіби бағдарлау бағдарламалары осы аспектіні ескеруі тиіс және студенттерге қазіргі нарық жағдайында табысты бизнес жүргізу немесе басқару үшін қажетті білім мен практикалық дағдыларды ұсынуы керек.

Кәсіби бағдарлау жастарды мансаптық таңдау мен дамуға дайындаудағы негізгі құрал ретінде қазіргі экономикалық шындық ұсынған сын-қатерлер мен мүмкіндіктерге тиімді жауап беруі керек. Ол еңбек нарығының ағымдағы қажеттіліктерін ғана емес, сонымен бірге болашақ үрдістерді болжауы және жастарды болашақ кәсіби қызметке дайындауы тиіс. Жалпы алғанда, капиталистік модель аясында кәсіби бағдарлау оқушыларды, түлектерді және студенттерді нарықтық мүмкіндіктерді талдауға, кәсіби трендтерді болжауға үйретуі және оларға өз қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес келетін мансаптық жолды таңдауға көмектесуі тиіс.

Жаһанданудың және капитализмнің таралуымен бірге еңбек нарығының динамикалық эволюциясы байқалады, бұл кәсіби бағыттардың жиі өзгеруі мен талаптарының өзгеруімен көрінеді [3]. Технологиялар мен талаптарға бейімделмеген дәстүрлі мамандықтар біртіндеп ескіріп, ал цифрландыру, жасанды интеллект, экологиялық тұрақтылық сияқты жаңа кәсіби бағыттар пайда болуда. Осыған байланысты, кадрларды қайта даярлау және үздіксіз білім беру қажеттілігі артуда (lifelong learning). Бүгінгі таңда мамандар жаңа талаптарға және нарыққа пайда болған технологияларға бейімделу үшін өз білімдері мен дағдыларын үнемі жетілдіруге дайын болуы керек. Кәсіби бағдарлау жастарға еңбек нарығының ағымдағы және болашақтағы талаптарын бағалауға көмектесуі тиіс, осылайша олар мамандық таңдауда және өзгермелі кәсіби қызмет жағдайларына дайындалуда дұрыс бағыт ала алады.

Сондай-ақ, динамикалы және бәсекеге қабілетті кәсіби ортада табысқа жету үшін, үздіксіз кәсіби білім беру, жаһандану, капитализм, дәстүрлі мамандықтардың өзгеруі мен жаңа мамандықтардың пайда болуы сияқты факторларды ескере отырып, жаһандық үрдістерді елдің нақты контекстіне сәйкестендіру қажеттігін атап өту маңызды. Бұл үйлесім еңбек нарығындағы жаһандық өзгерістерді ескеріп, бағдарламаларды жергілікті ерекшеліктерге, оның ішінде мәдени және әлеуметтік аспектілерге бейімдеуге мүмкіндік береді. Осы тәсіл арқылы кәсіби бағдарлау бағдарламалары дүниежүзілік трендтерге де, аймақтық ерекшеліктерге де сәйкес келетін деңгейде әзірленіп, білім алушыларды заманауи еңбек нарығының талаптарына жақсырақ дайындауға мүмкіндік береді.

Мысалы, Қазақстанның ерекше әлеуметтік-экономикалық және білім беру ерекшеліктерін ескере отырып, бұл тақырып өзекті. Қазіргі уақытта Қазақстан еңбек нарығында жедел өзгерістерге тап болып отыр, онда нақты дағдылар мен біліктілікке ие мамандарға сұраныс артуда. Жаһандық және жергілікті қажеттіліктердің үйлесімін қамтамасыз ету үшін Қазақстан 2015 жылдан бастап «100 нақты қадам» жоспарын жүзеге асыруда [4], ол Біріккен Ұлттар Ұйымының 2015 жылы қабылданған және 2030 жылға дейін іске асырылуы тиіс Тұрақты даму мақсаттарына сәйкес келеді [5].

Бұл жоспар жоғары сапалы білімге қолжетімділікті қамтамасыз ету (4-мақсат), лайықты жұмыспен қамту және экономикалық дамуды ынталандыру (8-мақсат), өнеркәсіп, инновациялар мен инфрақұрылымды дамыту (9-мақсат), сондай-ақ ортақ мақсаттарға жету үшін серіктестікті (17-мақсат) қамтиды. Бұл бастамалар кадрлық әлеуетті дамыту мен еңбек нарығындағы өзгерістерге бейімделу үшін берік негіз жасайды.

Осыған байланысты Қазақстандағы кәсіби бағдарлау мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруда негізгі рөл атқарады, адами капиталдың үйлесімді дамуы мен әлеуметтік-экономикалық прогресті қолдап, жаһандық тәжірибені ұлттық стратегиялармен тиімді синхрондауға және кәсіби бағдарлау іс-шараларын дамытуға ықпал етеді.

Сонымен қатар, жаһандық тәжірибені үйлестірумен қатар, Қазақстан кәсіби бағдарлау жұмыстарын ұйымдастыру және дамыту кезінде менталитетке, құндылықтарға және ұлттық басымдықтарға назар аударады. Бұл Қазақстанның мәдениеті мамандықтардың басым салаларына, білім беру мекемелерін таңдауға және ең беделді және маңызды деп саналатын жұмыс түрлеріне деген көзқарастары бойынша ерекшеленетінін мойындайды. Мысалы, соңғы жылдары Қазақстанда көлік техникасы, құрылыс, электроника, телекоммуникациялар және нанотехнологиялар сияқты техникалық және технологиялық мамандықтарға арналған мемлекеттік білім гранттарының саны артуда [6]. Бұл үрдіс еңбек нарығында жоғары техникалық құзыреттіліктері бар, инновацияларды тиімді енгізе алатын және заманауи технологиялық сын-қатерлерге төтеп бере алатын мамандарға деген қажеттілікті көрсетеді.

Алайда, Қазақстанда және басқа да әлем елдерінде кәсіби бағдарлауды ұйымдастыру бойынша белсенді жұмыстар жүргізіліп жатқанына қарамастан, көптеген түлектер білім беру қызметтері мен еңбек нарығы туралы жеткіліксіз

білімнің салдарынан шектеулі болып қалуда. Қазақстанда, мысалы, жүйелі кәсіби бағдарлау іс-шараларының болмауы 2016 жылы 45 "Алтын белгі" иегерлерінің еңбек нарығында сұраныс аз және мемлекеттік тапсырыс аз болған мамандықтарды таңдағанын көрсетті, нәтижесінде олар сол жылы студенттік гранттарға ие бола алмады [7]. Бұл жағдай кәсіби бағдарлауды сапалы ұйымдастырудың маңыздылығын атап өтті, бұл түлектерге еңбек нарығының талаптары мен білім беру мүмкіндіктерін жақсырақ түсінуге көмектеседі. "Алтын белгі" иегерлері оқиғасынан туындаған мәселелерді шешу үшін 2016 жылы елде 9-12 сынып оқушыларына арналған мектеп бағдарламасына екі сағаттық "Кәсіби бағдар күні" ресми түрде енгізілді. Қазақстандағы кәсіби бағдар беру саласындағы бұл реформа оқушыларға қолжетімді мамандықтар мен оларға қойылатын талаптар туралы толық түсінік алуға мүмкіндік берді [7]. Мұндай бағдарсыз түлектер өздерінің мансаптық болашағына кері әсерін тигізуі мүмкін және білім алу үшін қаржылық қолдаудан айырылуы мүмкін еңбек нарығының нақты қажеттіліктеріне сәйкес келмейтін мамандықтарды таңдау қаупіне ұшырайды. Жалпы, мектептердегі кәсіби бағдарлаудың жеткіліксіз дайындалуы түлектердің кәсіби мүмкіндіктер туралы шектеулі түсінігіне әкеледі және мектептер мен жоғары оқу орындары арасындағы өзара байланыстың жеткіліксіздігін көрсетеді, бұл саналы шешім қабылдау процесін айтарлықтай қиындатады.

Елде кәсіби бағдарлау жүйесін сәтті жүзеге асыру үшін оқу орындары туралы ақпарат беруден басқа, сондай-ақ білім алушылардың жеке дағдылары, қабілеттері мен қалауларын ескере отырып, мамандық таңдауды қолдау жүйесін жетілдіру қажет. Бұл аспектер кәсіби бағдарлау іс-шараларын әзірлеу және жүзеге асыру кезінде басты рөл атқарады, бұл табысты мансапқа қажетті мазмұнды және практикалық дағдыларды бейімдеу қажеттілігін көрсетеді.

Мұндай тәсіл тек жеке мамандық таңдауды жақсартып қана қоймай, сонымен қатар елдің білім беру және технологиялық инфрақұрылымын дамытудағы стратегиялық бағыттарға сәйкес келіп, оны әлемдік стандарттар аясында инновациялық дамытуға ықпал етеді. Жалпы алғанда, Қазақстанда және басқа елдерде кәсіби бағдарлау жұмыстарын сәтті ұйымдастыру барлық көрсетілген аспектерді терең түсінуді және оларды жастар мен мектеп түлектерін білім беру және мансаптық қолдаудың жалпы стратегиясына біріктіруді талап етеді. Бұған тек ағымдағы еңбек нарығының қажеттіліктерін және аймақтық ерекшеліктерді ескеру ғана емес, сонымен қатар білім беру мекемелерімен, жұмыс берушілермен және мемлекеттік органдармен белсенді ынтымақтастық кіреді. Бұл икемді және тиімді жүйені құруға мүмкіндік береді, ол жастарға болашақ мамандығы мен мансабын саналы түрде таңдауға көмектеседі.

1-бөлім: Орта мектептегі кәсіби бағдар жұмысының перспективалары мен мәселелері

Бұл бөлім қазіргі мектептердегі кәсіби бағдарлау жұмысының перспективалары мен мәселелеріне арналған, онда осы саланың қазіргі жағдайы, сондай-ақ болашақта дамудың болжамды қиындықтары мен мүмкіндіктері қарастырылады.

Бүгінгі таңда қоғамдағы ең өзекті мәселелердің бірі – мамандардың өз кәсіби салаларына деген шынайы қызығушылығы мен ынтасының болмауы, бұл мектептерде ерте кезеңдегі кәсіби бағдар берудің көмегімен шешілуі мүмкін. Бұл мәселе швейцариялық және неміс жазушысы Петер Бихсельдің мынадай сөздерінде айқын көрініс тапқан: «Біз өз мамандығына қызықпайтын мамандар дәуірінде өмір сүріп жатырмыз» [8, 69]. Оның сөздері кәсіби біліктілігі мен дағдылары жоғары адамдардың өз ісіне деген шынайы қызығушылығы мен ынтасын жоғалту феноменін көрсетеді.

Бұл феномен бірнеше факторлармен байланысты болуы мүмкін. Біріншіден, технологияның қарқынды дамуы мен жаһандану еңбек нарығындағы үрдістер мен талаптардың тез өзгеруіне әкеледі. Нәтижесінде мамандар жаңа жағдайларға үнемі бейімделуге мәжбүр, бұл белгісіздік пен шаршау сезімін тудыруы мүмкін. Екіншіден, мансаптық өсу мен қаржылық тұрақтылыққа ұмтылған көптеген адамдар өздерінің жеке қызығушылықтары мен бейімділіктеріне сәйкес келмейтін мамандықтарды таңдайды. Бұл жұмыс тек табыс көзіне айналып, шабыт пен өзін-өзі іске асырудың көзі болмайтын жағдайға әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар, қазіргі білім беру жүйесі көбінесе белгілі бір функцияларды орындауға қажетті нақты дағдылар мен білім алуға бағытталғанымен, сыни ойлауды, шығармашылық тәсілді және зерттеушілік қызығушылықты дамытуға әрдайым жеткілікті көңіл бөлмейді. Нәтижесінде мамандар тар шеңбердегі тапсырмаларды орындайтын, бірақ өз саласына деген терең қызығушылығы жоқ мамандарға айналуы мүмкін.

Мамандыққа деген қызығушылықтың болмауы жұмыстың сапасына және инновацияларға да теріс әсер етуі мүмкін. Ынтасы жоқ мамандар аз бастамашылық танытып, жауапкершіліктен қашқақтауы мүмкін және кәсіби өсу мен өзін-өзі дамытуға ұмтылмайды. Бұл өз кезегінде кәсіби салада тоқырауға және жаңа идеялар мен шешімдердің жетіспеушілігіне әкелуі мүмкін. Осылайша, Петер Бихсель көтерген мәселе қазіргі қоғам үшін маңызды сын-қатер болып табылады. Ол кәсіби дайындыққа және мансапқа деген көзқарастарды қайта қарастыру қажеттілігін баса көрсетіп, жұмыстағы шынайы қызығушылық пен ынтаны табудың маңыздылығын атап өтеді [8].

Мамандардың өз кәсіби салаларына деген шынайы қызығушылығы мен ынтасының болмауы тек жекелеген елдердің мәселесі ғана емес, көптеген елдерде кездесетін жаһандық сын-қатер екенін түсіну маңызды. Бұл әртүрлі елдер мен мәдениеттерге әсер ететін феномен қоғам мен экономикаға елеулі салдар әкелуі мүмкін жаһандық үрдісті көрсетеді.

Осы бөлімнің келесі тарауларында қазіргі мектеп оқушылары, студенттер және басқа да жастар арасында кәсіби қызығушылық пен ынтаның жоғалуына

ықпал ететін әдебиетте көрсетілген проблемалар қарастырылады. Бұл мәселелер мыналарды қамтиды: (а) мамандықтың ұрпақтан-ұрпаққа берілу дәстүрінің бұзылуы; (б) ата-аналар мен мұғалімдердің беделінің күрт төмендеуі, өйткені ең интеллектуалды дамыған және тұлғалық жағынан жетілген жасөспірімдер кәсіби таңдауды көбінесе өз бетінше, оларды қоршаған маңызды адамдардың (ата-аналар, туыстар, мұғалімдер, достар) елеулі ықпалынсыз жасайды; (в) ерлер мен әйелдер мамандықтарының арасындағы шекараның жойылуы.

Осы мәселелерді талдау негізінде мектептерде кәсіби бағдарлау жұмысының дамуының одан әрі перспективалары анықталады.

1.1. Мектептердегі педагог-кәсіби бағдар беруші және мансап жөніндегі кеңесші терминдерін анықтау

Мектептің демократиялық қоғамдағы қызметі қоғамның мақсаттарына сәйкес келуі тиіс. Егер біздің мақсатымыз – жастардың көпшілігіне орта білімге қолжетімділік пен оларды жұмысқа орналастыруды қамтамасыз ету болса, оқушылардың өмірлік маңызды тәжірибелері арқылы олардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын интеграцияланған жоспар әзірлеу қажет [9]. Бұл мақсатқа білікті маман жүзеге асыратын нақты кәсіби бағдарлау бағдарламасы қызмет етуі тиіс.

Әдебиетте мұндай мамандарды сипаттау үшін жиі қолданылатын екі термин кездеседі, атап айтқанда мансап жөніндегі кеңесші немесе педагог-кәсіби бағдар беруші. Бұл терминдерді қолданудағы айырмашылық ел мен осы ұғымдарды қолдану контекстіне байланысты болады.

"Мансап жөніндегі кеңесші" термині көбінесе мансаптық кеңес беру жүйесі дамыған елдерде, мысалы, Америка Құрама Штаттары, Ұлыбритания, Канада және басқа да батыс елдерінде қолданылады. Мансап жөніндегі кеңесшілер мансапты дамытуға қатысты кәсіби қызығушылықтарды, дағдыларды және құндылықтарды бағалау, жұмыс іздеуге көмек көрсету, түйіндеме дайындау, сұхбатқа дайындық сияқты кең ауқымды қызметтерді ұсынады [10]. Олар оқушылармен де, ересектермен де жұмыс істеп, мансаптық шешім қабылдауға көмектеседі. Мансап жөніндегі кеңесшілердің бірнеше түрлері бар, олардың әрқайсысы мансаптық дамудың әртүрлі салаларына маманданған және әртүрлі халық топтарына қызмет көрсетеді (1-кестені қараңыз).

1-кесте. Мансап жөніндегі кеңесшілердің түрлері

Кәсіби кеңесшілердің түрлері	Міндеттерінің сипаттамасы
Мансапты дамыту бойынша кеңесшілер	Ұйымдармен, мемлекеттік мекемелермен және коммерциялық емес ұйымдармен жұмыс істеп, мансапты дамыту саласындағы бағдарламаларды, практикумдарды және оқыту бастамаларын әзірлейді және жүзеге асырады. Олар мансапты бағалау,

	таланттарды басқару, көшбасшылық қасиеттерді дамыту және ұйымдық өзгерістер сияқты салаларда сараптамалық қызметтер ұсынады.
Әскери мансап бойынша кеңесшілер	Әскери қызметшілер мен олардың отбасыларына мансапты жоспарлау, өтпелі кезеңде көмек көрсету және азаматтық өмірге қайта бейімделу бойынша қолдау көрсетеді. Олар әскери мамандықтар, білім алу жеңілдіктері және азаматтық саладағы мансаптық өсу мүмкіндіктері бойынша кеңестер мен ресурстар ұсынады.
Мектеп кеңесшілері	Бастауыш, орта және жоғары мектептерде жұмыс істейді, оқушыларға оқу, кәсіби және жеке/әлеуметтік мәселелер бойынша кеңес береді. Олар оқушыларға мансаптық өсу мүмкіндіктерін зерттеуге, оқу жоспарларын әзірлеуге және мектептегі білімнен кейінгі білім алуға немесе жұмысқа орналасуға бағыт береді. Оқушылардың үлгерімін жақсартуға және мектепте табысқа жетуіне ықпал ететін жағдайлар жасау үшін мектептер, ата-аналар және мектеп қызметкерлерінің арасындағы ынтымақтастықты күшейтеді.
Кәсіби оқыту жөніндегі кеңесшілер мүгедектермен, кәсіби оңалту бойынша клиенттермен және еңбек нарығына қайта шығатын адамдармен жұмыс істейді	Бағалау, кеңес беру және жұмысқа орналастыру қызметтерін көрсетеді, клиенттерге қолайлы мансаптық мүмкіндіктерді табуға және жұмысқа орналасу мақсаттарына жетуге көмектеседі.
Еңбек ресурстарын дамыту бойынша кеңесшілер жұмыссыз немесе ішінара жұмыспен қамтылған адамдармен жұмыс істейді	Оларға дағдыларды игеруге, кәсіби дайындықтан өтуге және тұрақты жұмыспен қамтылуға қажетті ресурстарды алуға көмектеседі. Олар кәсіби дайындықты, жұмыс іздеуге көмек көрсетуді және білім беру мен кәсіби бағдарламаларға қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

CareerExplorer-ден адаптацияланған: <https://www.careerexplorer.com/careers/career-counselor/>

1-кестеде көрсетілген ақпараттан көрініп тұрғандай, мансап жөніндегі кеңесшілер жастар мен ересектердің кәсіби траекторияларын қолдау мен дамытуда маңызды рөл атқарады [10; 11]. Кестеде көрсетілген әртүрлі мансап жөніндегі кеңесшілер мамандандырылған қызметтерді ұсынады, олар адамдарға саналы шешімдер қабылдауға көмектеседі. Олар тек мамандық таңдауға ғана емес, сонымен қатар кәсіби өсуді қамтамасыз етуге және өзгермелі еңбек нарығында бейімделуге көмектеседі. Жаһандану және мамандықтардың жылдам трансформациясы жағдайында бұл мамандардың рөлі барған сайын сұранысқа ие және маңызды болып отыр. Сондықтан олардың жұмысын білім беру мен кәсіби жүйелерге интеграциялау, мансаптық дамуға кешенді тәсілді қамтамасыз ету маңызды.

Екінші термин, яғни педагог-кәсіби бағдар беруші, кейбір елдердің, әсіресе Ресей, Қазақстан және басқа посткеңестік елдердің білім беру жүйесінде кеңінен қолданылады [12]. Педагог-кәсіби бағдар беруші оқушыларды мамандық таңдауға және мансаптық дамуға бағыттауда негізгі рөл атқарады. Олардың жұмысы әртүрлі кәсіби бағыттармен таныстыруға және еңбек нарығын талдауға бағытталған.

Педагог-кәсіби бағдар берушілердің жұмысындағы басты аспектілердің бірі – әр оқушыға жеке көзқараспен қарау. Оқушылар мен студенттердің қызығушылықтары мен қажеттіліктерінің алуан түрлілігін ескере отырып, бұл мамандар өздерінің жеке жағдайлары мен мақсаттарына сай келетін кәсіби бағдарлау жұмысының дербестендірілген жоспарларын жасайды. Бұл жеке кеңес беру, топтық сессиялар, мансаптық жәрмеңкелер және мансаптық дағдыларды дамытуға бағытталған іс-шараларды өткізуі мүмкін. Олар оқушыларға білім беру мен кәсіби жолды таңдауда саналы шешімдер қабылдауға көмектеседі.

Педагог-кәсіби бағдар берушілер ақпараттық және әлеуметтік кедергілерді жеңуде маңызды рөл атқарады, олар оқушылардың кәсіби бағытты таңдауда кездесетін мәселелерін шешуге көмектеседі. Олар еңбек нарығы, әртүрлі салалардағы үрдістер және мансаптық өсу перспективалары туралы өзекті ақпарат ұсынады, бұл оқушыларға болашақтары туралы негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, педагог-кәсіби бағдар берушілер коммуникация, көшбасшылық және өзгерістерге бейімделу сияқты жұмсақ дағдыларды дамытуда оқушыларды қолдайды, бұл қазіргі қоғамда сәтті мансапқа интеграциялаудың ажырамас бөлігі болып табылады. Олар ата-аналар мен мұғалімдермен белсенді ынтымақтастық жүргізіп, әр оқушының мансаптық өсуіне ықпал ететін қолдау көрсететін білім беру ортасын қалыптастырады.

Осылайша, педагог-кәсіби бағдар берушілердің рөлі тек кәсіби мүмкіндіктер туралы ақпарат берумен және шешім қабылдау процесінде қолдау көрсетуімен шектелмейді, сонымен қатар жеке тұлғаны дамыту мен болашақ кәсіби өмірге дайындаудың маңызды аспектілерін қамтиды. Олардың жұмысы білім беру жүйесінде қажетті буын болып табылады, бұл оқушыларға табысты кәсіби салада бастау үшін қажетті білім, дағдылар мен сенімділік береді.

Жалпы алғанда, мансап жөніндегі кеңесші мен педагог-кәсіби бағдар беруші терминдерінің анықтамаларын талдау негізінде, олардың арасындағы негізгі айырмашылық контекстте және мамандану саласында жатыр. Мансап жөніндегі

кеңесшілер әдетте мансаптық даму және кәсіби бағдарлаумен байланысты қызметтердің кең спектрін қамтиды, бұл әртүрлі жастағы топтар мен әртүрлі клиенттер санаттарына арналған [13]. Олар мансапты дамыту, жұмыс іздеу, түйіндеме дайындау, желілік байланыстар және кәсіби дайындықтың басқа аспектілері бойынша кеңес береді. Ал педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушылар мен студенттердің нақты қажеттіліктеріне терең үңіліп, оларды білім беру мен кәсіби траекторияларды таңдауға бағыттайды, мектеп білім беру және жастарды мансапқа даярлау контексінде назар аударады. Осы бөлімде бұл екі терминнің аймақтық ерекшеліктері мен әртүрлі елдердегі білім беру мен мансаптық кеңес беру жүйелерінің тарихи контексттеріне байланысты қолданылатын болады.

Педагог-кәсіби бағдар берушілер білім экономикасының (knowledge economy) әртүрлі бағыттарын дамыту үшін үлкен әлеуетке ие. Білім экономикасы – бұл білім мен ақпарат негізгі өсу, өнімділік және инновация қозғаушы күштері болып табылатын экономикалық жүйе [14]. Мұндай экономикада экономикалық өнімділікті және бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін білімді қалыптастыру, сатып алу және тиімді пайдалану басты назарда болады. Жаңа білім экономикасы моделінің шеңберінде мектептерде кәсіби бағдар беру қазіргі еңбек нарығына дайындықта маңызды рөл атқарады, себебі бұл оқушыларға өздерінің күшті жақтарын, қызығушылықтарын және кәсіби амбицияларын ерте кезеңде анықтауға көмектеседі, оларды білім беру жолдары мен дағдыларды дамытуға бағыттайды, бұл жылдам өзгертін еңбек нарығының талаптарына сай келеді. Кәсіби бағдарлаудың арқасында саналы кәсіби шешімдер қалыптасады және үнемі оқу дағдылары қалыптасады, бұл оқушыларды икемділік, шығармашылық және дағдыларды үздіксіз дамыту қажетті құралдармен қамтамасыз етеді. Мектеп бағдарламаларына тиімді кәсіби бағдарлаудың интеграциялануы оқушыларды динамикалық және бәсекеге қабілетті әлемдік экономикаға бағдар алу және үлес қосу үшін қажетті білімдермен және дағдылармен қамтамасыз етеді.

Карьера жөніндегі кеңесшілер мен педагог-кәсіби бағдар берушілердің жұмысындағы оң аспектілерге қарамастан, қазіргі уақытта көптеген мектептер әртүрлі елдерде кәсіби бағдарлау бағдарламаларының болмауына немесе жетіспеуіне, сондай-ақ осы саладағы мамандардың тапшылығына тап болуда. Ғылыми әдебиет мектептердегі кәсіби бағдарлау жұмысының артықшылықтары мен перспективаларын атап көрсетеді, бірақ осы мамандардың болмауынан туындайтын елеулі мәселелерді де көрсетеді [15].

Педагог-кәсіби бағдар берушілердің немесе мансап жөніндегі кеңесшілердің тапшылығы білім беру жүйесіндегі олардың рөлінің анықтамасы мен түсінігінің болмауынан туындауы мүмкін. Олардың міндеттері жиі бұлыңғыр және жеткіліксіз анықталған, бұл мамандар арасында пікірталас тудырады. Бұл кәсіби бағдарлау бағдарламаларын енгізуді және тиімді жұмыс істеуді қиындатумен қатар, оқушылардың кәсіби жолды таңдау кезінде қажетті ақпарат пен қолдауға қол жеткізу мүмкіндігін шектейді. Сонымен қатар, кәсіби бағдарлау саласындағы мамандардың болмауы немесе тапшылығы оқушылардың еңбек нарығына өтуге және білім беру немесе мансаптық траекторияларды таңдауға дайын болмауына әкелуі мүмкін. Бұл мәселелер мектептерде кәсіби бағдарлау жүйесін дамыту және

нығайту, сондай-ақ осы саладағы мамандарды даярлауды жақсарту қажеттілігін атап көрсетеді.

1.1.1. Педагог-кәсіби бағдар берушілер мен мансап жөніндегі кеңесшілердің мектептердегі болмауының негізгі салдары

Мектеп бағдарламасында кәсіби бағдарлаудың болмауы – бұл оқушылар мен студенттердің болашағына айтарлықтай әсер ететін мәселе. Қазіргі заманда мамандық таңдау барған сайын күрделі және жауапты шешім болып табылады [16]. Көптеген мектеп оқушылары еңбек нарығының нақты талаптары туралы жеткілікті ақпарат пен түсініктің жоқтығында болашақтарына қатысты шешімдер қабылдауға мәжбүр. Нәтижесінде көптеген мектеп түлектері өздеріне сәйкес келмейтін мамандықтарды таңдайды немесе мансаптық перспективалары туралы нақты түсінікке ие болмайды. Педагог-кәсіби бағдар берушілер мен мансап жөніндегі кеңесшілердің мектептерде болмауы көптеген оқушылардың мамандық таңдауға дайын емес қалуына алып келеді, бұл олар үшін маңызды шешімдер қабылдайтын сәт келгенде қиындық тудыруы мүмкін.

Қазіргі мектеп бағдарламалары, әдетте, академиялық пәндерді оқытуға бағытталған, ал кәсіби дағдыларды дамытуға және әртүрлі мамандықтармен танысуға аз көңіл бөлінеді. Бұл еңбек нарығының нақты талаптарына сәтті бейімделу үшін қажетті білім мен дағдыларда кемшілік туындатады [17]. Мысалы, 2017 жылы Пәкістанда жоғары сынып оқушылары арасында кәсіби бағдарлаудың деңгейін, ақпарат алуға деген қарым-қатынасын және кеңесшілердің дұрыс мансаптық шешім қабылдаудағы рөлін зерттеуге арналған зерттеу жүргізілді [18]. Деректерді жинау 2016 жылдың қазанынан қарашасына дейін Карачидегі екі жеке білім беру мекемесінде жүргізілді. Зерттеуге 2016-2017 оқу жылында A-level бағдарламасы мен аралық деңгейдегі бағдарламаны оқитын 500 студент қатысты. Деректерді жинау үшін бұрынғы зерттеулерден бейімделген құрылымдық сауалнама әзірленді. Деректерді талдау үшін SPSS 20 бағдарламасы қолданылды. Зерттеу нәтижелері бойынша студенттердің 45,2%-ы кәсіби бағдарлау туралы білімдері жоқ екенін және осыған байланысты 31,2%-ы педагог-кәсіби бағдар берушілермен кеңеспудің салдарынан мансаптарын таңдауда қиындықтар туындағанын мәлімдеді. Зерттеу қатысушыларының көпшілігі (82,6%) әр мектепте педагог-кәсіби бағдар берушінің болуын талап ететінін білдірді. Бұл нәтижелер білім беру ортасында кәсіби бағдарлау бойынша білікті мамандардың болуын және кәсіби бағдарлаудың олардың білім алу процесі мен мансаптық дамуы үшін маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Мектепте педагог-кәсіби бағдар берушінің болуы оқушыларға мансаптық мүмкіндіктерді жақсырақ түсінуге, білім беру жолдарын саналы түрде таңдауға және болашақ кәсіби қызметке тиімді дайындалуға айтарлықтай ықпал етеді. Бұл деректер кәсіби бағдарлау бағдарламаларын білім беру жүйесіне интеграциялаудың студенттердің мансаптық стратегияларын сәтті қалыптастыру үшін үлкен маңызға ие екенін растайды.

Педагог-кәсіби бағдар берушілердің болмауының тағы бір маңызды салдары – оқушылардың еңбек нарығында қандай мамандықтар мен мамандықтардың сұранысқа ие екендігі туралы ақпараттың жетіспеушілігі [19]. Мектептерде педагог-кәсіби бағдар берушілердің болмауы көптеген оқушылардың болашақ мамандықтарын таңдауына дайын емес қалуына алып келеді, бұл олардың шешім қабылдау және еңбек нарығының нақты талаптарына бейімделу процесін қиындатады, білімнің жетіспеушілігі мансапты таңдауды одан сайын қиындатады. Бұл білімнің болмауы студенттердің таңдау жасауда ескірген немесе қате түсініктерге негізделуіне әкеп соқтыруы мүмкін. Нәтижесінде, түлектер өз мамандықтары бойынша жұмыс таба алмай қалуы немесе мансаптық дамуда күтпеген қиындықтарға тап болуы жиі кездеседі.

Кәсіби мақсаттар мен траекторияларды түсіну деңгейінің төмендігімен қатар, келесі аспектілер туындайды: кәсіби дағдылардың жетіспеушілігі, кәсіби тұрғыдан маңызды қасиеттердің жетілмегендігі, еңбек нарығында бейімделуге дайын болмау, бұл кәсіби кеңес беруде дербестендірілген тәсілдің маңыздылығын көрсетеді. Мысалы, Deloitte-тың 2020 жылғы зерттеуі [20] 31%-дан астам миллениалдар мен Z буынының жартысына жуығы, олар педагог-кәсіби бағдар берушілермен жұмыс істемей, мамандықты таңдаған кезде еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтар туралы ақпараттың жетіспейтінін көрсетті, бұл оларды алдағы екі жылда жұмысты өзгертуге итермеледі. Осы талдау негізінде алынған қорытынды – кәсіби ақпарат пен еңбек нарығында сәтті бейімделу үшін қажетті дағдылардың жетіспеушілігі мансаптық тұрақсыздық пен қанағаттанбаушылыққа әкеледі, әсіресе миллениалдар мен Z буыны сияқты жастар арасында. Бұл дербестендірілген тәсілдің маңыздылығын көрсетеді, ол өз кәсіби мақсаттары мен мүмкіндіктерін жақсы түсінуге, сондай-ақ қажетті дағдылар мен қасиеттерді дамытуға көмектеседі. Тиісті қолдау мен ақпараттың болмауы жастарға дұрыс мамандықты табуда қиындықтар тудыруы мүмкін, бұл олардың мансаптық дамуына және өмірден алған қанағаттануына теріс әсер етеді.

Лапан, Уиткомб және Алман 2012 жылы Коннектикут штатында жүргізген зерттеу [21] кәсіби мектептік кеңес берудің оң аспектілерін зерттеуді мақсат етті, ол да Deloitte 2020 жылғы зерттеу сияқты, педагог-кәсіби бағдар берушілердің оқушылардың еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтар мен мамандықтар туралы ақпараттың жетіспеушілігін шешудегі маңызды рөлін атап өтті. Зерттеу нәтижелері мектепте кәсіби бағдарлау қызметтерінің оқушыларға мансаптық таңдауда көмек көрсететінін, сондай-ақ тәртіп бұзушылықтар мен сабақтан шеттетуге деңгейінің төмендеуіне ықпал ететінін көрсетті. Авторлар мектептерге кәсіби бағдарлау және кеңес беру қызметтерін белсенді түрде қолдауды және дамытуға кеңес береді.

Зерттеудің қосымша қорытындысы кәсіби кеңес берудің оқушылардың мансаптық мүмкіндіктерін жақсы түсінуге көмектесетінін және мектепте жағымды орта қалыптастыруға ықпал ететінін көрсетті, бұл өз кезегінде академиялық және мінез-құлық көрсеткіштерінің жалпы жақсаруына ықпал етеді. Бұл қызметтердің білім беру мекемелерінде интеграциялануының маңыздылығын атап өтеді, ол оқушылардың кешенді дамуына ықпал етеді. Мұндай жағдайда педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушыларға мамандық таңдау мен мүмкін

болатын мамандықтарды зерттеуде көмек көрсету үшін шешуші рөл атқарады. Бұл мамандар еңбек нарығы, білім алу жолдары және мансаптық саласындағы қалыптасып келе жатқан трендтер туралы құнды ақпарат бере алады, олар болмаса, қолжетімсіз болып қалуы мүмкін.

Сонымен қатар, көптеген мансаптық мүмкіндіктердің болуы адамдар үшін, әсіресе мектеп оқушылары үшін, өз қызығушылықтары мен қабілеттерін заманауи қоғамдағы нақты кәсіби мүмкіндіктермен байланыстыру қиындық тудыратын үрдіс болып табылады, мұнда бар мамандықтармен қатар, жаңа мамандықтар пайда болуда. Сондықтан мектептерде кәсіби бағдар беру қазіргі қоғамда еңбек нарығының тез өзгеруі мен мансап таңдаудың күрделенуімен байланысты. Осындай жағдайда педагог-кәсіби бағдар берушілер мен мансап жөніндегі кеңесшілер оқушылар мен басқа топтарға кәсіби мүмкіндіктердің алуан түрлілігін түсінуге, әртүрлі мамандықтардың талаптары мен перспективаларын тануға көмектеседі, сондай-ақ өз қызығушылықтары мен дағдыларын ең қолайлы мансаптық жолдармен байланыстыруға көмектеседі. Педагог-кәсіби бағдар берушілер мен мансап жөніндегі кеңесшілер оқушыларға қызығушылықтарын, дағдыларын және құндылықтарын анықтауға көмектесу үшін бағалау құралдарын пайдаланады, содан кейін оларды осы факторларға сәйкес мансаптық мүмкіндіктерді жүзеге асыруға бағыттайды. Бұл мамандардың қызметтеріне қол жеткізбестен, оқушылар мансап бойынша көптеген мүмкіндіктерді талдауда қиындықтарға тап болады және кәсіби болашақтарына қатысты негізделген шешімдер қабылдауда кедергілерге ұшырауы мүмкін.

Педагог-кәсіби бағдар берушілер мен мансап жөніндегі кеңесшілердің қызметін XX ғасырдың 1900-1950 жылдарындағы екінші өндірістік экономикалық толқын кезеңінде дамытуға назар аударсақ, көптеген адамдар текстиль және темір сияқты жаппай өнім өндіретін салаларда жұмыс істей бастады [22], бұл мамандықты нақты мансаптық бағытқа бағыттауға назар аударды. Дәстүрлі мансап жұмыс істеуде белгілер мен прогресті сезінуді қамтамасыз етіп, кезең-кезеңімен күрделі және, мүмкін, жоғары жалақы алатын рөлдерге көшуді қамтиды. Бұл педагог-кәсіби бағдар берушілер мен кәсіби кеңесшілер үшін студенттер мен оқушыларға жақсы мансаптық жол табуға көмектесу үшін маңызды сәт болды, олар жеке тұлғалардың ерекше сипаттамаларын анықтауға көмектесетін жеке бағалау сияқты құралдарды пайдаланды.

Содан кейін, 1990 жылдары компьютерлік технологиялардың жылдам дамуы жұмыс орындарында жоғары деңгейге жетіп, кәсіби кеңес беруде жеке мансаптық идентификация маңызды бола бастады, сондай-ақ студенттердің еңбек нарығындағы мансаптық мүмкіндіктерін дамытуға кәсіби көмек көрсету.

Бүгінгі таңда жұмыс істеу барған сайын цифрландырылып, қашықтан және икемді болып келеді, нәтижесінде мансап жөніндегі кеңес беру процесі динамикалы әрі интеграцияланған болуда. Мысалы, Нигериядағы жоғары мектептерде кәсіби кеңес беру мен бағдарлау, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың рөлін зерттеген Ойе, Оби, Мохд және Бернис 2012 жылы жүргізген зерттеу [23] кәсіби кеңес беру бағдарламаларының студенттерге білім беру, мансаптық және әлеуметтік ақпаратты жақсырақ түсінуге көмектесетінін,

негізделген шешімдер қабылдау үшін қажет екенін көрсетті. Бұл бағдарламалар жастар арасында мансаптық мүмкіндіктер мен жеке мәселелер туралы ақпаратсыздықты жоюға ықпал етеді. Осыған байланысты мектеп жетекшілері кәсіби кеңес беру қызметтері үшін уақыт бөлуді ұсынып, педагог-кәсіби бағдар берушілер мен мансап жөніндегі кеңесшілердің мектептерде болуы студенттердің мансаптық даму жолдарын таңдауда және оларды қызықтыратын салаларда өсуіне мүмкіндік береді.

Дегенмен, мектептерде мансап жөніндегі кеңес берудің белгілі бір эволюциясына қарамастан, көптеген елдердің білім беру жүйелері әлі де педагог-кәсіби бағдар берушілер немесе мансап жөніндегі кеңесшілердің маңыздылығын баяу түсінеді. Бұл мамандар оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес келетін мамандықтарды анықтауға және елдің экономикасын дамытуға жауапты. Кәсіби бағдарлау процесі кәсіби және жеке мәселелерді бөліп қарастырмауы керек, керісінше, барлық өмірлік рөлдердің өзара байланысын терең бағалау үшін оларды интеграциялауы қажет. Оқушылар үшін кәсіби бағдарлау қызметінің тапшылығы және мектептердегі педагог-кәсіби бағдар берушілердің болмауы көптеген елдерде еңбек нарығының қазіргі талаптарына бейімделуде қиындықтарға тап болған түлектердің санының артуына алып келеді. Мысалы, 45,2% студенттер кәсіби бағдарлау туралы білімдері жоқ екендіктерін айтты, нәтижесінде 31,2% студент мансаптары туралы шешім қабылдаудың қиын болғанын мәлімдеді, өйткені педагог-кәсіби бағдар берушілермен кеңес алу мүмкіндігі болмады. Зерттеу қатысушыларының көпшілігі (82,6%) әр мектепте педагог-кәсіби бағдар берушінің болуын талап етті.

Қазақстанда кадрларды даярлау қажеттіліктерін болжау жүйесінің және кәсіби бағдарлау жүйесінің сапасыздығынан жыл сайын орташа есеппен 70 мың түлек жұмыссыз қалады, ал жоғары білімді жастардың 23%-ы төмен білікті жұмыста жұмыс істейді. Америка Құрама Штаттарында, шағын және орта мектептерде кәсіби бағдарлау қызметтері әкімшілік пен мұғалімдер тарапынан көрсетіледі, бұл оқушылардың кәсіби даму және мансаптық жол таңдауда жеткілікті терең әрі жүйелі тәсіл алуға кедергі келтіреді. Жаңа Зеландияда жүргізілген сауалнама нәтижелері де Америка Құрама Штаттарындағы зерттеулермен сәйкес келеді, онда мектеп оқушыларына кәсіби кеңес беру қызметкерлерінің тек 15%-ы ғана осы салада білікті мамандар екені анықталды.

Дүниежүзі бойынша мектептердегі кәсіби бағдарлау жүйесіндегі байқалған кемшіліктер жедел өзгерістер мен жақсартулар қажет екенін көрсетеді. Білікті мансап жөніндегі кеңесшілердің болмауы еңбек нарығының қазіргі талаптарына бейімделуде қиындықтарға тап болған түлектердің санын көбейтеді. Бұл жастардың жеке дамуына кедергі келтіріп қана қоймай, елдер үшін адам капиталының тиімді пайдаланылмауынан және жоғары білімді біліксіз жұмысшылардың санының артуынан туындайтын экономикалық салдарларға да әкеп соғуы мүмкін. Қазіргі жағдайды өзгерту үшін кәсіби бағдарлау саласындағы күш-жігерді арттыру қажет. Бұл педагог-кәсіби бағдар берушілер үшін міндетті оқытуды енгізуді, мектеп оқушылары мен студенттерге арналған қолдау бағдарламаларын дамытуды, сондай-ақ еңбек нарығы мен мансаптық

мүмкіндіктер туралы заманауи ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз ететін желілер мен ресурстарды құруды қамтиды.

Кәсіби жолды таңдауда жеке және кәсіби аспектілердің интеграциялануына назар аудару да маңызды, бұл әр оқушының қажеттіліктері мен амбицияларын терең түсінуді қамтамасыз етеді [24]. Бұл мәселелерді шешу білім беру мекемелері, мемлекеттер мен қоғамдық ұйымдардың бірлескен күш-жігерін талап етеді. Кәсіби бағдарлау жүйесін дамытуға инвестиция салу әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді, жастар арасындағы жұмыссыздықты азайтады және халықтың кәсіби біліктілігінің жалпы деңгейін арттырады. Бұл тек қаржылық ресурстарды ғана емес, сонымен қатар мансаптық дайындыққа кешенді тәсілдерді әзірлеу мен енгізуге стратегиялық назар аударуды қажет етеді, бұл жастардың еңбек нарығында сәтті қалыптасуына ықпал етеді.

Осылайша, мектеп бағдарламасында педагог-кәсіби бағдар берушілердің жетіспеушілігі немесе болмауы – білім беру органдары мен қоғамдық талқылау үшін маңызды мәселе. Бұл проблеманы шешу түлектердің мансаптық бейімделуін жеңілдетуге және жалпы білім деңгейін арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Бөлімнің келесі тармағы мектептердегі кәсіби бағдарлау жұмысында анықталған басқа да маңызды мәселелерді талдауға арналған. Атап айтқанда, кәсіби бағдарлауды ұйымдастырудағы сегрегацияланған тәсіл мәселесі қарастырылады. Бұл мәселе қазіргі кәсіби бағдарлау жүйелерінде әртүрлі элементтердің бөлек орындалуына, интеграция мен үйлестірудің жоқтығына байланысты болып отыр.

1.2 Сегрегацияланған тәсіл кәсіби бағдарлау жұмыстарын ұйымдастырудағы мәселе ретінде

Атап өтетін жайт, көптеген елдерде кәсіби бағдарлау мен кеңес беру әлі де жиі белгілі бір топтарға (әлеуметтік қорғалмаған, жұмыссыздар немесе азшылықтар сияқты) немесе өмірдің әртүрлі кезеңдерінде (мектеп, колледж, университет) қолдау көрсету үшін ұйымдастырылады. Мұндай тәсілдердің пайдалы болуы жиі даулы мәселе болып табылады. Мысалы, уақытша жұмыссыздар тобындағы қатысу жұмыспен қамтылғаннан кейін өзгеруі мүмкін, бұл жұмыссыздық кезеңінде көмек көрсеткен ұйымдардың қолдауын тоқтатуға әкеледі [25]. Кәсіби саладағы мәселелер жалғасуда, осындай тұлғалар қажетті қолдаудан айырылуы мүмкін. Сол сияқты, мансап таңдауда қиындықтарға тап болған мектеп оқушылары педагог-кәсіби бағдар берушімен кеңес алу мүмкіндігіне ие болмай, білім беретін мекемелерде, не мектепті бітіргеннен кейін, кәсіби кеңес алуға тек 11-сыныптарда қол жеткізеді, бұл олардың болашақтары туралы маңызды шешімдер қабылдау процесіне қосымша қиындықтар туғызады. Нәтижесінде, оқушылар кәсіби бағыттар мен оқу мүмкіндіктері туралы ақпаратты өз бетінше іздеуге мәжбүр болады, бұл олардың мансаптық жоспарларында шектеулер мен белгісіздікке әкелуі мүмкін.

Кәсіби бағдарлау жұмысының әлеуетін түсіну қажет, себебі ол сегрегацияланған тәсілдің мәселелерін шешуге және бірнеше негізгі функцияларды орындауға көмектеседі. Мысалы, әлеуметтік функция кәсіби

бағдарлау жұмысы арқылы оқушылар мен студенттердің қоғамға бейімделуіне көмектеседі. Экономикалық функция кәсіби белсенділікті және еңбек өнімділігін арттыруға ықпал етеді. Психологиялық-педагогикалық функция оқушылар мен студенттердің жеке қабілеттерін ескеруге көмектеседі. Осыған байланысты, кәсіби бағдарлау іс-шараларын жүзеге асыру білім беру ұйымдарының әлеуметтік серіктестермен, мемлекеттік органдар, жұмыс берушілер және ғылым өкілдерімен белсенді ынтымақтастықты қажет етеді. Кәсіби бағдарлаудың міндеттерінің бірі – осы қатысушылар арасындағы ынтымақтастықты ынталандыру мен арттыру, өйткені көптеген әлеуметтік мәселелер, мысалы, жұмыссыздық және біліктіліктің төмен деңгейі, тек бір ұйымның деңгейінде шешілмейді. Бұл кешенді интеграцияланған тәсілді талап етеді.

Сегрегацияланған тәсілді ұйымдастырудағы кәсіби бағдарлау мен мансап жөніндегі кеңес беру мәселесі ғылыми зерттеулерде де көрсетілген. Мысалы, Хулей және оның авторлары өздерінің мақаласында «эмансипаторлық мансаптық кеңес беру» (emancipatory career guidance) терминін пайдаланады, ол әртүрлі деңгейлерде жұмыс жүргізуді көздейді: микро (жеке және топтық), мезо (институционалдық және ұйымдық) және макро (әлеуметтік және саяси жүйелер) [26, 63]. Осы деңгейлердің әрқайсысы кедергілерді жоюға және барлық қатысушылар үшін мүмкіндіктер жасауға бағытталған, мансаптық мүмкіндіктер мен ресурстарға әділ қолжетімділікті қамтамасыз етеді.

Эмансипаторлық кәсіби мансаптық кеңес берудің микро-деңгейі, жеке және топтық кеңес беруді қамтиды, әр адамның жеке қажеттіліктері, қызығушылықтары мен жағдайларына назар аударады. Педагог-кәсіби бағдар берушілер мен мансап жөніндегі кеңесшілер оқушыларға, студенттерге және басқа адамдарға өз дағдылары мен құзыреттерін түсінуге және дамытуға, әртүрлі мансаптық жолдарды зерттеуге және болашақтары туралы негізделген шешімдер қабылдауға көмектеседі. Жеке кедергілер, мысалы, стереотиптер мен теріс түсініктер, мансаптық мүмкіндіктерді шектей алатынын да ескеру қажет. Бұл деңгейде кәсіби мансаптық кеңес беру тұлғаның мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған, тұлғаға мансапты таңдау және басқару үшін құралдар мен білімдер беру арқылы.

Эмансипаторлық кәсіби мансаптық кеңес берудің мезо-деңгейі институционалдық және ұйымдық аспектілерге назар аударады. Мұнда кәсіби мансаптық кеңес беру білім беру мекемелері, ұйымдар мен қауымдастықтар ішіндегі құрылымдар мен процестерді қамтиды. Ол барлық қатысушылар үшін ресурстар мен мүмкіндіктерге тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін бағдарламалар мен саясаттарды әзірлеу мен енгізуді қамтиды. Мысалы, кәсіби бағдарлау мен тәжірибеден өтуді ұйымдастыру бағдарламалары, студенттер мен қызметкерлерге қажетті дағдылар мен білімдерді дамытуға көмектеседі. Осы деңгейде инклюзивті мәдениетті қалыптастыру маңызды, ол әртүрлілік пен теңдікті қолдайды және ынталандырады.

Эмансипаторлық кәсіби мансаптық кеңес берудің макро-деңгейі әлеуметтік және саяси жүйелерді қамтиды. Ол мансаптық мүмкіндіктер мен таңдауларға әсер ететін кеңірек құрылымдар мен контексттерді талдау мен өзгертуге бағытталған. Бұл әлеуметтік және экономикалық теңсіздіктерді жоюға бағытталған

саясаттарды лоббилау мен әзірлеуді қамтиды, олар білім беру мен еңбек ресурстарына сапалы қолжетімділікті шектей алады. Мысалы, бұл барлық әлеуметтік топтар үшін жоғары білімге қолжетімділікті қамтамасыз ету және еңбек нарығында теңдікті қолдау мақсатында заңнамалық бастамалар мен әлеуметтік бағдарламаларды қамтуы мүмкін.

Бұл үш деңгей эмансиаторлық кәсіби мансаптық кеңес берудің әділдік пен теңдік қамтамасыз ету үшін интеграцияланған түрде жұмыс істейді. Олар мектеп оқушыларына, студенттерге және кәсіби мансаптық кеңес беруді қажет ететін басқа адамдарға тек дағдылар мен білімдерді дамытуға ғана емес, сондай-ақ кәсіби дамуды шектейтін жүйелі кедергілермен күресуге де көмектеседі. Эмансиаторлық тәсіл жеке тұлғалар мен топтармен өзара әрекеттесуде жүйелі әділетсіздікті түсіну мен талдауға назар аударады.

Эмансиаторлық тәсілді маңызды деп атайтын басқа зерттеулер, Томсен 2012 жылы, сондай-ақ Блюстейн және оның авторлары 2005 жылы жүргізген [27; 28] зерттеулер тек психологиялық ішкі ерекшеліктерді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және экономикалық факторларды ескеру қажеттілігін талдайды. Сегрегацияланған тәсілмен салыстырғанда, ол тар шеңберлермен және жеке мәселелермен шектеледі, ал эмансиаторлық кәсіби мансаптық кеңес беру кешенді тәсілге ұмтылады, барлық деңгейлерде жұмыс істей отырып. Бұл ресурстар мен мүмкіндіктерге қол жеткізуді жақсарту арқылы жүйелі мәселелерді жақсы түсінуге және шешуге көмектеседі.

Кәсіби бағдар беру қызметтері мен мансаптық кеңес беруді тек өмірдің белгілі бір кезеңдеріндегі фрагменттелген тәсілмен ұсынудан басқа, сегрегацияланған тәсіл кәсіби бағдар беру саласында әртүрлі бағдарламалар мен іс-шаралар арасындағы үйлесімсіздік пен ортақ стратегияның жоқтығымен көрінеді. Бұл білім алушылардың кәсіби даму мүмкіндіктері туралы ақпараттың толық емес және бөлшектенген түрде алуына әкеледі, сондай-ақ олар кәсіби шешімдер қабылдауда кешенді қолдау алу қиындықтарына тап болады.

Мысалы, осындай сегрегацияланған тәсілде, мамандықтар туралы ақпарат, жұмыс іздеу дағдылары мен мансапты жоспарлау әртүрлі форматтарда және әртүрлі уақытта ұсынылады, бұл білім алушылардың осы деректерді қабылдауы мен игеруін қиындатуы мүмкін.

Сегрегацияланған тәсілдің осы мәселесі (ортақ стратегияның жоқтығы және әртүрлі бағдарламалар арасындағы үйлесімсіздік) әлеуметтік мәселелер мен мансаптық жолдарды зерттеген ғылыми зерттеулерде айтылады. Бұл әсіресе қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтар контекстінде өзекті, себебі бұл жерде жағдайлар мен қажеттіліктердің радикалды айырмашылықтары жиі ескерілмейді.

Мысалы, Дэвид Фаррюжидің 2014 жылғы ғылыми зерттеуі [29], ауылдық аймақтардағы жастардың мансаптық жолдары (мектеп оқушылары және түлектер) көбінесе қалаға көшу немесе сол жерде қалып, шектеулі кәсіби мансаптық мүмкіндіктермен бетпе-бет келу арасындағы қатал таңдау ретінде көрінетінін көрсетті. Бұл географиялық теңсіздікпен байланысты, өйткені ол ауыл жастарының қалада қол жетімді мәдени тәжірибеге қол жеткізуін шектейді.

Қалалық жастар ғаламдық мәдени ресурстар мен жұмысқа орналастыру мүмкіндіктерінің кең спектрін пайдалана алса, ауыл жастары жиі экономикалық

дағдарысқа тап болып, қала орталықтарынан ресурстар мен мүмкіндіктер іздеуге мәжбүр болады. Бұл айырмашылықтар мәдени тәжірибелерді, тұлғалық сәйкестікті және экономикалық мүмкіндіктерді қалыптастырады, олар кәсіби бағдар беру бағдарламаларын әзірлеу кезінде ескерілуі тиіс.

Фаррюжидің зерттеуіне ұқсас басқа зерттеу Швециядағы ауыл жастарының дилеммасын қарастырды. Бұл зерттеуді Росвалл 2020 жылы Швеция контекстінде жүргізді [30]. Зерттеу нәтижелері елдегі өмір сүру деңгейінің жоғары болуына қарамастан, әртүрлі кәсіби бағдар беру бағдарламалары арасындағы үйлесімсіздікті жоюдың маңыздылығын көрсетті.

Швецияда оқушылар 9-сыныпқа дейін мамандық таңдау бойынша бөлінбейді, тек 9-сыныпқа өткенде, 15-16 жасында олар алғашқы мансаптық таңдауларын жасайды. Швецияда орта білім міндетті емес екендігін ескере отырып, оқушылардың шамамен 95%-ы 18 ұлттық білім беру бағдарламаларының бірін немесе бес кіріспе бағдарламасын жалғастырады. Осы бағдарламалардың он екісі кәсіби, олар жоғары білім алу құқығын бермейді, ал қалған алтысы дайындық бағдарламалары болып табылады, олар жоғары білім алуға құқық береді. Мектептер мемлекеттік және жеке болуы мүмкін.

Росвалл зерттеуі ұлттық контексті және кеңістік пен демографиялық айнымалыларды көрсету үшін үш қатысушы санатын пайдаланды:

- A1 (үлкен қала, 200 000-нан астам тұрғыны бар): бұл категорияда бес аймақ бар, және барлық мектептердің жоғары сыныптарында 18 ұлттық бағдарлама жүзеге асырылып, бірнеше мектепте мансаптық кеңес беру қызметтері ұсынылған.

- C8 (ауылдық жерлер, муниципалитет орталығында 15 000-нан аз тұрғындары бар): бұл категорияға 6 аймақ кіреді, онда ұлттық бағдарламалардың саны 7-ден 13-ке дейін ауытқиды және мансаптық кеңес беру тек үшінде жүзеге асырылған.

- C9 (туризм индустриясы бар ауылдық жерлер): алты аймақтың үшінде ешқандай ұлттық бағдарламалар жүргізілмеген, ал қалғандары төрттен жетіге дейін түрлендірілген. Мансаптық кеңес беру тек үш аймақта жүргізілген.

Зерттеуде Швецияның 12 ауылдық муниципалитетінде кәсіби кеңесшілер және бір қала муниципалитетінің әртүрлі әлеуметтік-экономикалық аймақтарынан 5 кеңесші сұхбатқа алынған, бұл әлеуметтік-экономикалық жағдайлар туралы әртүрлі түсінік алуға мүмкіндік берді. Кейбір муниципалитеттерде орта мектептер болмағандықтан, тоғызыншы сынып оқушыларымен жұмыс істейтін кәсіби кеңесшілер сұхбатқа алынған, өйткені бұл міндетті мектеп білімінің соңғы жылы болып табылады. Кеңесшілердің басым бөлігі 6-9 сынып оқушыларының мәселелерімен айналысқан, бірақ кейбір жағдайларда олардың жауапкершілігі 1 сыныптан бастап ересек білімге дейінгі барлық оқушылар мен студенттерді қамтыған (теориялық тұрғыда 7-65 жасқа дейін).

Мансаптық кеңес беру практикасы туралы деректерді жинау үшін зерттеуде сапалық әдістер, атап айтқанда жартылай құрылымданған сұхбаттар қолданылды. Сұхбаттар кеңесшілердің практикалары, олардың жұмысын ұйымдастыру және студенттердің қажеттіліктері мен жергілікті мүмкіндіктерді қабылдауы туралы

негізгі сұрақтар бойынша жүргізілді. Деректер «билік геометриясы» деп аталатын теориялық шеңберді пайдалана отырып талданды, бұл студенттер үшін қол жетімді ресурстар мен мүмкіндіктердегі айырмашылықтарды түсінуге көмектеседі. Зерттеу нәтижелері қала мен ауыл муниципалитеттерінде мансаптық кеңес беруді дамыту саясатын әзірлеуде белгілі бір қиындықтар бар екенін көрсетті, бұл саясат қала мен ауыл мектептеріне де сәйкес келетіндей болуы керек.

Мысалы, ауылдық және қалалық аймақтардағы жастардың кәсіби таңдауына әсер ететін бірнеше факторлар ерекшеленеді. Ауылдық жерлерде бұл таңдау көбіне отбасынан және құрдастарынан тәуелсіз болуға ұмтылыс, жақын маңдағы білім беру ұйымдарының болуы, сондай-ақ жергілікті үлгі тұтар тұлғалардың ықпалымен айқындалады. Ауыл жастары көбінесе туған жерлерінде қалу мен басқа жақтан жаңа мүмкіндіктер іздеу арасында екіұдай сезімде болады. Бұл олардың отбасымен және туған жерімен тығыз байланысына байланысты.

Ал қалалық жастарда мүмкіндіктер мен ресурстар көбірек болғанымен, олар басқа сипаттағы қиындықтарға тап болады. Мысалы, «шетелге оқуға кету» идеологиясы басым, бұл жастарды жақсы болашақ үшін басқа елге көшуге итермелеуі мүмкін. Бұл дискурс қалалық жастардың таңдауларына әсер етіп, кәсіби жолын жоспарлауда қосымша қысым тудыруы ықтимал.

Сонымен қатар, Росвалдың мақаласы жоғары білімге қол жеткізу контекстіндегі ресурстарды бөлудің мәселесін қарастырады. Ол ресурстарды бөлу процесінің мансаптық кеңес беру мен білім алушыларға қолжетімді білім беру мүмкіндіктеріне елеулі әсер ететінін атап өтеді.

Ауылдық аймақтарда жоғары оқу орындарының және экономикалық ресурстардың жетіспеушілігі студенттердің таңдауын шектеуі мүмкін, бұл оларды жергілікті желілер мен рөлдік модельдерге сенуге мәжбүр етеді. Зерттеу көрсеткендей, жеткілікті ресурстары бар адамдар көптеген мүмкіндіктерге ие болса, ауыл тұрғындары жергілікті мамандықтар туралы жақсырақ хабардар болуы мүмкін, бірақ жоғары білімге қол жеткізуде қиындықтарға тап болады. Зерттеу нәтижелері ауылдық жерлердегі мансаптық кеңесшілер осы теңсіздіктерді түсініп, оларды топтық іс-шаралар мен қауымдастықты тарту арқылы шешуге тырысатындарын көрсетеді.

Дегенмен, ауылдардағы кеңесшілер жергілікті жағдайларды насихаттау бойынша белсенді шаралар өткізгенімен, қаладағы әріптестерінен көп нәрсе істей алмайды, өйткені олар ресурстардың шектеулі болуы және жоғары деңгейде қолдау болмауы себепті жағдайды түбегейлі өзгерте алмайды.

Росвалл сондай-ақ ауылдық муниципалитеттерде жұмыс орындарының қол жетімділігі бойынша дисбаланс байқалатынын, бұл гендерлік айырмашылықтың пайда болуына ықпал ететінін атап өтті. Ауылдық жерлерде көбінесе еркектерге тән деп саналатын жұмыстар, мысалы, ауыл шаруашылығы, фермерлік және физикалық еңбекпен байланысты басқа да салалар басым болады. Бұл әйелдер үшін мансаптық мүмкіндіктерді шектейді, өйткені олар бұл салаларда жұмыс істеуге қызығушылық танытпауы немесе дайын болмауы мүмкін, бұл өз кезегінде олардың еңбекке орналастыруы мен мансаптық дамуына әсер етеді.

Сонымен қатар, ауылдық жерлерде мәдени және әлеуметтік нормалар гендерлік стереотиптерді күшейтуі мүмкін, бұл әйелдердің еркектерге тән деп

саналатын кәсіби салаларға қол жеткізуін одан әрі шектейді. Мысалы, әйелдер дәстүрлі рөлдерге басымдық беруге мәжбүр болуы мүмкін, бұл олардың мансаптық мүмкіндіктерін шектейді. Экономикалық ресурстар да маңызды рөл атқарады, егер отбасы жоғары білім алуды қолдау үшін жеткілікті қаржыға ие болмаса, бұл әйелдердің мүмкіндіктерін тағы да шектейді, әсіресе олар ұзақ әрі қымбат білім беруді талап ететін кәсіби салаларға қызығушылық танытса.

Ауылдық мансаптық кеңесшілер, білім алушылармен тығыз байланыста болуына қарамастан, жиі ресурстар мен көмек көрсету мүмкіндіктерінің шектеулі болуына тап болады. Олар академиялық қиындықтармен кездесетін оқушылардың жағдайларын білуі мүмкін және гендерлік стереотиптер немесе экономикалық шектеулер олардың мансаптық перспективаларына кедергі келтіретін жағдайларға тап болады.

Дегенмен, ауылдық мектептердегі мансаптық кеңесшілер бұл жағдайды ескере отырып, оны түбегейлі өзгертуге көп нәрсе жасай алмайды, өйткені олар ресурстардың тапшылығымен және жоғары деңгейде қолдаудың болмауымен жұмыс істейді. Бұл, өз кезегінде, кәсіби кеңес берудің кешенді тәсілін енгізудің қажеттілігін айқын көрсетеді, ол ауылдық аймақтардың экономикалық және мәдени ерекшеліктерін ғана емес, сондай-ақ гендерлік аспектілерді ескере отырып, барлық білім алушыларға тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге бағытталған.

Жоғарыда аталған сегрегацияланған кәсіби және мансаптық кеңес беру тәсілдерінің негізгі мәселесі - олар проблемаларды кешенді түрде қарастырмайды, бұл адамдардың мансаптық траекториясының барлық кезеңдерінде қолдау көрсететін байланысқан тәсілдің болмауына әкеледі. Өмірдің тек белгілі бір кезеңдеріне, мысалы мектепті бітірген кезеңге ғана бағытталған кәсіби мансаптық кеңес беру мен бағдарлау бағдарламаларын әзірлеу мен пайдалануды тоқтату қажет. Мұндай тәсілдер қолдауды шектейді және мансаптың өмір бойы динамикалық даму үрдісін ескермейді. Мансаптық кеңес беру барлық кәсіби жолдың негізгі кезеңдерін қамтитын түрде жобалануы керек: мамандық таңдаудан бастап оған дайындық, жұмыс іздеу, кәсіби даму, мансапты өзгерту, зейнетақымен қамтамасыз ету және зейнетке шығу мәселелеріне дейін. Тек бір кезеңге бағытталған тәсілдер әдетте кейінгі кезеңдерде қажетті қолдауды қамтамасыз етпейді, бұл мансаптың барлық өмір бойы өзгерістерге және қиындықтарға дайын болмауына әкелуі мүмкін.

Кәсіби мансаптық кеңес беруге интеграцияланған тәсіл ағымдағы қажеттіліктерді ғана емес, сондай-ақ кәсіби траекториядағы болашақ өзгерістерді ескеретін бағдарламаларды әзірлеуді қамтиды. Бұл мансаптық мақсаттар мен стратегияларды үнемі жаңартып отыруды, сондай-ақ еңбек нарығының жаңа жағдайлары мен талаптарына бейімделуді білдіреді.

Мұндай тәсілдің маңызды аспектісі – кеңес беру қызметтеріне үздіксіз қол жеткізуді қамтамасыз ету, бұл адамдарға уақытылы қолдау көрсетуге және өзгеріп жатқан жағдайларға бейімделуге көмектеседі. Осылайша, мансаптық кеңес беру саласындағы барлық өмір кезеңдерін қамтитын кешенді бағдарламаларды дамыту адамдарға өз мансаптарын тиімді басқаруға, қиындықтарға қарсы тұруға және кәсіби жолдарының әртүрлі кезеңдерінде пайда болатын мүмкіндіктерді пайдалану мүмкіндігін береді.

Сонымен қатар, қала мен ауылдағы кәсіби мансаптық кеңес беру қызметтерінің арасындағы айырмашылықтарды ескеру қажет, мұнда ресурстардағы айырмашылықтар мансаптық мүмкіндіктерге қол жеткізуде теңсіздік тудырады. Ауылдық жерлерде әйелдерге тән емес деп саналатын кәсіби мамандықтардың басым болуы гендерлік айырмашылықтарды күшейтеді, бұл әйелдердің мансаптық мүмкіндіктерін шектейді.

Бұл аспекті де кешенді тәсілмен қарастыру қажет, ол жеке қажеттіліктерді ғана емес, сонымен қатар құрылымдық және мәдени факторларды ескеретін болады. Барлық мансаптық жолдың кезеңдерінде үздіксіз қолдауды қамтамасыз ететін, түрлі жағдайлар мен қажеттіліктерге бейімделген стратегияларды әзірлеу және енгізу қажет. Бұл икемді әрі инклюзивті бағдарламаларды қамтиды.

Сегрегацияланған тәсілдер қазіргі қоғамның қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескере отырып, кәсіби және мансаптық кеңес беруді қайта қарауды және бейімдеуді талап етеді. Бұл географиялық орналасуға, кәсіби саладағы қазіргі өзгерістерге бейімделген қолдау механизмдерін күшейтуді және кәсіби әрі тұлғалық аспектілерді ескере отырып кеңес берудің кешенді тәсілдерін интеграциялауды білдіреді [31].

Эсбрук ұсынған кәсіби мансаптық кеңес берудің кешенді моделін [32] келесі бөлімде қарастырамыз, оның қазіргі практикада сегрегацияланған тәсілге балама ретінде ықтимал қолданылуын және тиімділігін тереңірек зерттеу мақсатында.

Бұл модель өмір циклінің тек белгілі бір кезеңдеріне ғана бағытталған тәсілдердің шектеулерін жоюға бағытталған және кәсіби мансаптық кеңес берудің интеграцияланған тәсілін ұсынады, ол кәсіби жолдың барлық негізгі кезеңдерін қамтиды.

1.2.1. Эсбруктың кешенді моделі: сегрегацияланған тәсілді шешу жолы

1997 жылы Брюссель университетінің ғылыми қызметкері Рауль Ван Эсбрук кәсіби бағдар беру және мансаптық кеңес беру саласында адамды, оның проблемасын емес, орталыққа қоюға бағытталған кешенді модельді ұсынды [32]. Сегрегацияланған тәсілден айырмашылығы, бұл модель адамды тұтас тұлға ретінде қарастыруға акцент жасайды, ал сегрегацияланған тәсілде мәселе тек адамның бір аспектісі ретінде қарастырылады, мысалы, тек мектеп кезеңінде немесе жұмыссыздық кезеңінде ғана.

Эсбруктың моделі адамның өмірінің барлық аспектілері мен жағдайларын ескеруді ұсынады, тек белгілі бір проблемаға немесе өмір кезеңіне ғана назар аудармайды. Мұндай тәсіл жеке сипаттамаларды ғана емес, сондай-ақ кәсіби және тұлғалық өсуді ықпал ететін кең ауқымды жағдайлар мен факторларды ескере отырып, кәсіби бағдар беруге көпқырлы және жеке бағытталған қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

Эсбруктың айтуынша, сегрегацияланған тәсіл кәсіби мансаптық кеңес берудің тиімділігін шектейді, себебі ол кәсіби мәселелер мен адамның жеке

жағдайлары арасындағы өзара байланыстарды ескермейді, ал бұл мансаптық мәселелерді шешуде және даму жолында маңызды рөл атқарады.

Эсбруктың кешенді кәсіби және мансаптық кеңес беру моделі мансаптық бағдар беруді немесе жұмысқа орналасу мәселелерін ғана шешумен шектелмей, бағдарламаны кеңейтуге және оған басқа да маңызды аспектілерді қосуға мүмкіндік береді, мысалы, жеке басшылық пен әлеуметтік мәселелер бойынша кеңес беру, білім алушыларды кәсіби және білім беру таңдауында қолдау көрсету үшін оқу-әдістемелік және кеңес беру қызметтері.

Кәсіби бағдар беру мен кеңес беру саласындағы әртүрлі қызметтерді қамтамасыз ету үшін Эсбрук моделі мұндай көмекке мұқтаж барлық тұлғаларға әртүрлі деңгейдегі қолдау мен мамандандыруды қамтамасыз ететін үш деңгейлі жүйені ұсынады.

Бірінші деңгей базалық қолдау мен ақпарат ұсынуға арналған.

Екінші деңгей белгілі бір кәсіби бағдар беру салаларында терең білім мен тәжірибесі бар мамандарды қамтиды.

Үшінші деңгей кәсіби бағдар беру мен кеңес беру бағдарламаларын әзірлейтін және бағалайтын арнайы қызметтерде жұмыс істейтін мамандарға бағытталған. Бұл деңгейлердің әрқайсысы өзінің ерекше рөлін орындай отырып, кәсіби бағдар беру мен кеңес берудің барлық аспектілерін қамтитын көпдеңгейлі және кешенді қолдауды қамтамасыз етеді.

Мұндай тәсіл әртүрлі қажеттіліктер мен өмірлік жағдайларды ескере отырып, әртүрлі әрі дараланған қызметтерді ұсынуға мүмкіндік береді. Эсбрук моделі ұсынған осы үш кешенді деңгей төмендегі тармақтарда егжей-тегжейлі қарастырылады.

1.2.1.1. Эсбруктың кешенді моделінің бірінші деңгейі

Эсбруктың кәсіби бағдар беру және мансаптық кеңес беру бойынша кешенді моделінің бірінші деңгейі кәсіби көмек сұраушы тұлғалармен тығыз, тұрақты байланыста болатын мамандармен байланысты [32]. Мұндай мамандарға мансаптық кеңесшілер немесе педагог-кәсіби бағдар берушілер кіруі мүмкін. Қолдау көрсетілетін тұлғаларға білім беру процесінің әртүрлі кезеңдеріндегі мектеп оқушылары мен студенттер кіреді, олар кәсіби қызығушылықтарын анықтау, білім беру жолын және болашақ мансапты таңдау үшін қолдауға мұқтаж. Кәсіби педагог-кәсіби бағдар берушілер мен мансаптық кеңесшілер ақпарат, қолдау және кеңес беруде маңызды рөл атқарады, бұл білім алушыларға саналы және ақылға қонымды мансап таңдауына ықпал етеді.

Маңызды жайт, Эсбрук атап көрсеткендей, кәсіби бағдар беру жүйесіндегі мамандар мен педагог-кәсіби бағдар берушілер мамандық таңдау процесін қолдау барысында кәсіби мәселелер мен тұлғаның өзге де қырлары немесе қоршаған орта арасындағы өзара байланыстың бар екенін ескеруге дайын болуы қажет. Бұл байланыстар кәсіби бағдар беру мен кеңес беру саласынан тыс араласуды талап етуі мүмкін.

Эсбрук моделінің аясында кәсіби кеңесшілер мен педагог-кәсіби бағдар берушілердің жағдайды кешенді түсінуі қалай жүзеге асатынын нақтылау үшін келесі мысалды қарастырайық.

Мысалы, жоғары сынып оқушысы болашақ мамандықты таңдау бойынша кеңес алуға келеді. Алғашқыда ол инженерия саласына қызығушылық білдіріп, бұл таңдауын математика мен физика пәндеріндегі академиялық жетістіктерімен түсіндіреді. Алайда кәсіби кеңесші немесе педагог-кәсіби бағдар беруші географиялық контекстке қарай отырып, оқушының айқын әлеуметтік дағдыларға ие екенін және волонтерлік жобаларға қатысатынын, мектеп ұйымдарында белсенді жұмыс істейтінін байқайды.

Эсбрук кәсіби мамандық таңдауды қолдау жүйесінде мансаптық кеңесшілер мен педагог-кәсіби бағдар берушілер сияқты мамандардың кәсіби мәселелер мен тұлғаның басқа аспектілері арасындағы ықтимал байланыстарды білуі маңызды екенін атап өтеді, себебі бұл байланыстар басқа кәсіби бағдар беру және кеңес беру салаларының араласуын талап етуі мүмкін. Эсбруктың моделінде мансаптық кеңесшілер мен педагог-кәсіби бағдар берушілердің жағдайды кешенді түрде түсінуі маңызды екенін көрсету үшін келесі мысалды қарастырайық.

Мектептің жоғарғы сыныбында оқитын оқушы кәсіби мамандық таңдау туралы кеңес алу үшін келеді. Бірден оның математика мен физика пәндеріндегі жетістіктеріне негізделген инженерияға қызығушылығы бар екені байқалады. Дегенмен, мансаптық кеңесші немесе педагог-кәсіби бағдар беруші, жергілікті контекстке байланысты, оқушының қоғамдық қызметке қызығушылығы мен әлеуметтік дағдылары да бар екенін байқай алады, мысалы, ол волонтерлік жобаларға қатысып, мектеп ұйымдарында белсенді жұмыс істейді.

Мансаптық кеңесші кешенді тәсілдің маңыздылығын түсініп, тек инженериямен байланысты мамандықтың оқушының барлық қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес келмеуі мүмкін екенін ұғынады. Осы себептен оған оқушының тұлғалық бағыттары мен уәждемесін жақсырақ түсіну үшін қосымша сұрақтар қою керек. Бұл түсінік мансаптық кеңесшінің қоғаммен өзара әрекеттесуді әлеуметтік дағдылармен үйлестіретін инженерия, урбанистика немесе тіпті әлеуметтік инженерия сияқты кеңейтілген және сәйкес келетін нұсқаларды ұсынуына мүмкіндік береді.

Осылайша, кеңесші тек мамандықтар мен білім беру жолдары туралы ақпарат беріп қана қоймай, сонымен қатар оқушыға өз күшті жақтарын және қызығушылықтарын кең ауқымды контексте түсінуге көмектеседі. Бұл оқушының академиялық жетістіктерін ғана емес, сонымен қатар жеке бағыттарын және әлеуметтік ұмтылыстарын ескеретін, нақты және қанағаттанарлық мансаптық жоспар жасауға мүмкіндік береді. Қажет болған жағдайда мансаптық кеңесші немесе педагог-кәсіби бағдар беруші оқушыны Эсбруктың моделіндегі екінші немесе үшінші деңгейдегі мамандарға бағыттауы мүмкін, мысалы, психологиялық сипаттамаларды тереңірек талдау үшін психологқа немесе мамандықтар мен еңбек нарықтары бойынша сарапшыға.

Енді басқа бір мысалды қарастырайық, бұл жағдайда жоғарғы сынып оқушысы болашақ мамандық таңдау мәселесі бойынша кеңес алуға келеді. Ол гуманитарлық пәндерден, әсіресе әдебиет пен тарихтан жақсы нәтиже көрсетеді

және әңгімелер жазуға қызығады. Бірақ мансаптық кеңесші немесе педагог-кәсіби бағдар берушімен әңгімелескенде, оқушының отбасынан да қысым көріп, олар оған құқықтану немесе медицина сияқты практикалық мамандықты таңдауды талап етеді, себебі олар бұл мамандықтардың тұрақты болашаққа кепілдік беретінін ойлайды. Мансаптық кеңесші немесе педагог-кәсіби бағдар беруші кешенді тәсілдің маңыздылығын түсініп, тек оқушының академиялық қызығушылықтары мен қабілеттерін ғана емес, сонымен қатар отбасылық жағдайы мен оның кәсіби таңдауына әсер ететін әлеуметтік факторларды да ескеруді бастайды. Маман тек мамандықтар туралы ақпарат ұсынудан гөрі, оқушыға әдебиет пен жазушылыққа деген құштарлығын перспективалы мансаптық мүмкіндіктермен үйлестіретін нұсқаларды зерттеуге көмектеседі.

Кеңесші оған әдеби қабілеттері мен сыни ойлау машықтарын қолдануға мүмкіндік беретін редактор, журналист, контент-менеджер немесе қоғаммен байланыс маманы сияқты мамандықтарды қарастыруды ұсына алады. Сонымен қатар, ол аталған салаларда жұмыс істейтін адамдармен сөйлесіп көруді немесе оқу орындарына барып, мүмкін болатын мансап жолдары туралы толық мәлімет алуды ұсынуы мүмкін.

Кәсіби бағдар беру кеңесшісі немесе педагог-кәсіби бағдар беруші оқушымен отбасылық үміттерді басқару тәсілдерін талқылап, қанағаттану әкелетін әрі оның қызығушылығы мен құндылықтарына сәйкес келетін мамандықты таңдаудың маңыздылығын түсінуге көмектесе алады.

Қажет болған жағдайда кәсіби бағдар беру жөніндегі маман оқушы мен оның ата-анасын мектеп психологына немесе отбасылық кеңес беруге маманданған маманға жіберіп, отбасылық келіспеушіліктерді шешіп, ымыралы шешім табуға көмектесуі мүмкін.

Осылайша, кәсіби бағдар беру кеңесшісі оқушыға тек мамандықтар туралы ақпарат беріп қана қоймай, сонымен бірге маңызды кәсіби шешімді қабылдау кезінде жеке қызығушылықтар мен сыртқы факторларды ескеруді де үйрете алады.

Эсбрук бұл түсініктің кәсіби бағдар беру саласындағы мансаптық кеңесшілер мен педагог-кәсіби бағдар берушілер үшін аса маңызды екенін баса айтады. Олардың міндеті тек ақпарат пен кеңес берумен шектелмей, адамның жеке бағыттары, білім беру тәжірибесі және кеңірек қоршаған орта факторларын қамтитын кешенді жағдайды түсіну болып табылады. Осындай жан-жақты тәсіл көмекке мұқтаж білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін тиімді қанағаттандыруға мүмкіндік береді және оларды жеке жағдайлары мен армандарына сай келетін оңтайлы шешімдерге бағыттайды. Бұл түсінік Эсбруктың кешенді кәсіби бағдар беру және кеңес беру моделінің жоғары деңгейлерінде терең талдау мен араласудың негізін құрайды.

Эсбруктың кешенді моделінде педагог-кәсіби бағдар берушілердің рөлі ақпарат беру, кеңес беру, оқыту, мамандарға бағыттау, жеке кәсіби бағдар беру, мансаптық өсу мен білім беру мәселелерін шешу, сондай-ақ көмекке мұқтаж оқушымен кешенді негізде жұмыс істеу болып табылады, бұл оқушының жағдайын ескерумен жүзеге асады.

1.2.1.2. *Эсбрук кешенді моделінің екінші деңгейі*

Эсбрук моделіндегі екінші деңгей — бұл құрылымдық бағдар беру және кеңес беру жүйесі, ол көмек іздеген тұлға мысалы, мектеп оқушылары немесе жоғарғы сынып түлектері, қатысатын ұйым немесе орта ішінде немесе оған тығыз байланысты жұмыс істейді [32]. Бұл деңгейдегі мамандар ішкі мамандар ретінде қарастырылады, мысалы, мектеп психологтары, олар ұйым ішінде басқа да қызмет түрлерін атқаруы мүмкін, бірақ арнайы және мақсатты қолдау көрсете алады. Мысалы, мектеп психологы кәсіби бейімділік пен қызығушылықтар бойынша тесттер жүргізіп, академиялық мотивация мен мансаптық жоспарлау мәселелері бойынша кеңес беруі мүмкін.

Эсбрук екінші деңгей мамандары белгілі бір мамандыққа ие болуы керек екенін атап өтеді, бірақ олар кәсіби бағдар берудің басқа аспектілері туралы да хабардар болуы тиіс. Мысалы, оқушылармен жұмыс істейтін мектеп психологы олардың академиялық және мансаптық қызығушылықтарын ғана емес, эмоциялық күйі, отбасылық жағдайлары және мансаптық шешімдеріне әсер етуі мүмкін әлеуметтік факторларды да ескеруі қажет.

Мысалы, университетке түсуге ниеттенген оқушымен жұмыс істейтін психолог оның академиялық жетістіктері мен инженерлік ғылымдарға деген қызығушылығы бар екенін анықтауы мүмкін. Бірақ әңгіме барысында оқушының ата-анасының ажырасуынан туындаған эмоциялық қиындықтарға тап болып, бұл оның өзін-өзі сенімділігі мен мотивациясына әсер ететінін де байқауы мүмкін. Бұл жағдайды білетін психолог оқушыға академиялық мақсаттарын анықтап, сәйкес оқу бағдарламасын таңдауға көмектесумен қатар, оның эмоциялық күйін қолдау үшін ресурстар ұсына алады.

Мысалы, эмоциялық стресспен күресу үшін қолдау топтарына қатысу немесе жеке терапия ұсынуы мүмкін, бұл оқушының оқу мен болашақ мансапқа сенімді және зейінді болуына ықпал етеді. Осылайша, психолог тек академиялық және мансаптық аспектілермен ғана шектелмей, оқушының жалпы жағдайы мен мансаптық шешімдеріне әсер ететін эмоциялық және әлеуметтік факторларды да ескереді.

Эсбрук сонымен қатар екінші деңгейдегі қолдау үнемі қолжетімді болуы тиіс екенін атап өтеді, сондықтан осы деңгейдегі мамандар көмекке мұқтаж адамдар орналасқан мекемелерде жұмыс істеуі қажет. Бұл кеңес беруге жүгінудің ыңғайлылығы мен жеделдігін қамтамасыз етеді.

Мысалы, болашақ мамандықты таңдауға сенімсіздік білдіріп жүрген немесе оқуда қиындықтарға тап болған оқушы өз мектебінде жұмыс істейтін мектеп психологына жүгіне алады. Бұл жүгіну оқу орнының шеңберінде жүзеге асады, осылайша сыртқы қолдау көздерін іздеудің қажеті болмай, көмекке оңай қол жеткізуге мүмкіндік туады.

Мектеп психологы оқушымен жеке әңгімелесу өткізіп, оның қызығушылықтарын, қабілеттері мен кәсіби бейімділіктерін тереңірек түсіне алады. Ол кәсіби қызығушылықтар мен тұлғалық қасиеттерге арналған түрлі диагностикалық құралдарды, тесттерді қолдана отырып, оқушыға қандай

мамандықтар мен білім беру бағыттары сәйкес келуі мүмкін екенін анықтауға көмектеседі.

Сонымен қатар, психолог мамандық таңдау тақырыбында топтық семинарлар мен тренингтер ұйымдастырып, өткізуі мүмкін, мұнда оқушылар әртүрлі кәсіби бағыттармен танысып, өз қызығушылықтары мен армандарын қатарластарымен талқылай алады. Жұмыс барысында мектеп психологы педагог-кәсіби бағдар берушілермен, мұғалімдермен және ата-аналармен бірлесіп, оқушының оқуда және кәсіби таңдауда табысты болуына ықпал ететін қолдаушы орта қалыптастыра алады.

Егер оқушыда оқу жүктемесіне немесе мамандық таңдауына байланысты стресс, мазасыздық сияқты эмоционалдық немесе психологиялық қиындықтар туындаса, мектеп психологы бұл мәселелермен күресу үшін қолдау мен басқару стратегияларын ұсынуы мүмкін. Бұл психотерапиялық сессиялар, релаксация және күйзелісті басқару әдістерін үйрету, сондай-ақ жеке қолдау жоспарларын әзірлеуді қамтуы мүмкін.

Осындай кешенді және біріктірілген тәсіл оқушыларға тек кәсіби таңдауға ғана емес, сонымен бірге осы таңдаумен байланысты өзге де мәселелерді шешуге көмектеседі. Нәтижесінде, оқушы оқу орнында тікелей көмек пен қажетті ресурстарға қол жеткізе алады, бұл процесті жеңілдетіп, қолжетімді етеді. Мұндай көпқырлы тәсіл мектеп оқушылары мен студенттердің әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандырып, кәсіби жолды таңдауда жан-жақты қолдауға жағдай жасайды.

Алдын алу және дамыту бағдарламалары тұрақты негіз құруға және проблемалар туындамас бұрын оларды болдырмауға бағытталған. Бұл бағдарламалар білім алушылардың негізгі дағдыларын дамытуға және болашақтағы қиындықтарға дайындалуына арналған түрлі іс-шаралар мен бастамаларды қамтуы мүмкін. Мысалы, мектепте жоғарғы сынып оқушыларына арналған мансаптық жоспарлау курсы ұйымдастырылуы мүмкін. Бұл курс әртүрлі мамандықтарды, әртүрлі мансапқа қажетті дағдыларды зерттеуді, өзін-өзі бағалау және мансаптық мақсаттарды қою бойынша тренингтерді қамтуы ықтимал. Сонымен қатар, мектепте стресс басқару және жеке тиімділік бойынша тұрақты семинарлар өткізілуі мүмкін. Бұл семинарлар студенттерді релаксация техникасы, уақытты басқару және стресске төзімділікті дамыту әдістеріне үйретіп, оқу жүктемелері мен мансаптық таңдау қиындықтарымен жақсырақ күресуге мүмкіндік береді.

Эсбруктың кешенді моделінің екінші деңгейінде негізгі аспектілерге алдын алу және дамыту бағдарламалары, диагностика, сондай-ақ жеке және топтық кеңес беру жатады. Бұл компоненттер көмек сұраған тұлғалардың мәселелерін шешуге бағытталған терең әрі нысаналы қолдауды қамтамасыз етуге арналған.

Алдын алу және дамыту бағдарламалары оқушыларға қиындықтар туындамай тұрып оларды болдырмау мақсатында тұрақты негіз құруға бағытталған. Мұндай бағдарламалар оқушылардың негізгі дағдыларын дамытуға және оларды болашақтағы сынақтарға дайындауға бағытталған түрлі іс-шаралар мен бастамаларды қамтиды.

Мысалы, мектепте жоғары сынып оқушыларына арналған карьералық жоспарлау курсы ұйымдастырылуы мүмкін. Бұл курс әртүрлі мамандықтарды

зерттеу, әрбір кәсіби салада қажет болатын дағдылар туралы ақпарат, өзін-өзі бағалау және кәсіби мақсаттар қоюға арналған тренингтерден тұрады.

Сонымен қатар, мектепте стрессті басқару және жеке тиімділік тақырыбында тұрақты семинарлар өткізілуі мүмкін. Мұндай семинарларда оқушылар релаксация техникасы, уақытты басқару және күйзеліске төзімділікті дамыту әдістерін меңгереді, бұл оларға оқу жүктемесі мен кәсіби таңдау мәселелерімен тиімді күресуге мүмкіндік береді.

Диагностика екінші деңгейде оқушылардың қажеттіліктері мен мәселелерін бағалауға арналған әртүрлі құралдар мен әдістерді қолдануды көздейді. Бұл қажетті қолдау түрін дәлірек анықтауға мүмкіндік береді.

Мысалы, мектеп психологы оқушыларға өздерінің күшті жақтары мен кәсіби қызығушылықтарын түсінуге көмектесу үшін кәсіби қызығушылықтар мен тұлғалық сипаттарға арналған тестілер (мысалы, тұлға типін анықтау тестілері) жүргізе алады. Сонымен қатар, психолог стресс деңгейін, мотивацияны және өзін-өзі бағалауды бағалауға арналған сауалнамалар мен анкеталарды қолдануы мүмкін. Бұл ықтимал мәселелерді анықтап, оқушыға арналған жеке қолдау жоспарын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Жеке және топтық кеңес беру оқушыларға өз мәселелерін шешуде тереңірек көмек алуға мүмкіндік береді. Бұл кеңес беру түрлері білім алушылардың нақты қажеттіліктері мен жағдайларына сәйкес бейімделуі мүмкін. Жеке кеңес беру оқушы мен мансаптық кеңесші/педагог-психолог арасындағы тұрақты кездесулерді қамтуы мүмкін, мұнда мансаптық қызығушылықтар, мақсаттар және осы мақсаттарға жету үшін нақты қадамдар талқыланады. Кеңесші жеке мансаптық даму жоспарын құруға көмектесіп, оны жүзеге асыруда қолдау көрсетеді. Топтық кеңес беру мастер-класстар немесе топтық пікірталастар түрінде ұйымдастырылып, онда оқушылар өз мансаптық қызығушылықтарын талқылап, болашақ қадамдарды жоспарлайды. Сондай-ақ, бұл резюме жазу немесе сұхбатқа дайындық сияқты дағдыларға арналған тренингтерді де қамтуы мүмкін, олар топ ішінде өткізіліп, қатысушылар тәжірибе алмасып, қатарластарының қолдауын алады. Эсбрук моделінің екінші деңгейінің осы аспектілері оқушылардың нақты мәселелері мен қажеттіліктеріне бағытталған кешенді және мақсатты көмекті қамтамасыз етеді, олардың дамуына және мансаптық таңдауына ықпал етеді.

Дегенмен, кәсіби мансаптық ортадағы психологиялық қолдау маманынан басқа, екінші деңгей мамандары ретінде педагог-кәсіби бағдар берушілер немесе мансаптық кеңесшілер де болуы мүмкін. Мектептерде оқушылардың кәсіби қызметті таңдау кезеңінде әлеуметтік және психологиялық мәселелер деңгейі артуы мүмкін, өйткені мамандықты таңдауда сенімсіздік немесе өз қабілеттерін дұрыс түсінбеу стресс пен алаңдаушылықты тудыруы ықтимал, бұл оқушылардың жалпы әл-ауқатына, оқу мотивациясына және жеке дамуына теріс әсер етеді.

Психологиялық бағыттағы мектептік кәсіби кеңес беруге алғаш рет 1900-шы жылдардың ортасында назар аударылған, сол кезде Карл Роджерстің кәсіби кеңес берудегі жеке тәсілі эмпатия деңгейін арттырып, оқушылар мен педагог-кәсіби бағдар берушілер арасындағы қарым-қатынас дағдыларына баса назар аудара отырып, мектептік психикалық денсаулық саласындағы мамандар ретінде

педагог-кәсіби бағдар берушілерді қалыптастыруға ықпал етті. Роджерстің тәсілі мектептердегі психикалық денсаулыққа назар аудара отырып, кейінгі мектеп кеңес беру жұмысының бастауы болды. Мысалы, 1920 жылдары Джон Дьюидің журнал мақалаларында мектептік кәсіби кеңес берудің клиникалық тәсілі енгізіліп, экономикалық аспектілерден психикалық денсаулық мәселелеріне көшу байқалды [33].

Мектептік мансаптық кеңес беру, педагог-кәсіби бағдар берушілер тарапынан көрсетілетін, мамандықтар бойынша сабақтар өткізу, оқушылар мен ата-аналармен жеке кездесулерді жоспарлау сияқты бірізді міндеттер жиынтығынан кәсіби психологиялық қызметке ауысты, бұл орта мектепте кеңесшілердің саны мен дайындығының өсуіне алып келді. Бұл тәсіл оқушыларға кәсіби кеңес беру саласындағы мамандарға өз көзқарастарын қайта қарауға және оқушылармен қарым-қатынастарының кешенділігін ескеруге итермеледі.

XXI ғасырдың алғашқы онжылдығында мектептік кәсіби кеңес беру психикалық денсаулық саласындағы білікті мамандардың дамыған кәсібіне айналды, бұл кешенді мансаптық кеңес беру бағдарламаларына қатысқан студенттердің, кәсіби ақпараттан бөлек, психологиялық қолдау алған студенттерге қарағанда оқу үлгерімі жақсырақ екенін және сабақтан босау мөлшері төмен екенін көрсетті. Алайда, 21 ғасырдың кешенді тәсіліне қарамастан, бүгінгі таңда мектептегі мансаптық кеңесшілер мен педагог-кәсіби бағдар берушілердің саны жеткіліксіз.

Кейбір мектептерде педагог-кәсіби бағдар беруші жалғыз маман болып тағайындалуы мүмкін, бұл олардың тиімділігінің төмендеуіне әкеледі [34]. Американдық мектеп кеңесшілері ассоциациясының (ASCA) есебі бойынша, бір педагог-кәсіби бағдар берушіге немесе мансаптық кеңесшіге қатысты оқушылардың оңтайлы саны 250:1 құрайды. Бірақ Америка Құрама Штаттарында, мансаптық кеңес беру дамыған ел болғанымен, соңғы жылдардағы (2015-2016) деректер ұлттық деңгейде студенттер мен мансаптық кеңесші арасындағы қатынас 464:1 екенін көрсетеді, бұл ASCA ұсынымынан екі есе көп [35]. Педагог-кәсіби бағдар берушілерге тең емес қол жетімділік оқушылардың қажетті психологиялық қолдау мен мансаптық бағыт-бағдар алу мүмкіндіктерін айтарлықтай шектей алады. Бұл саладағы мамандардың жетіспеушілігі көптеген студенттердің маңызды өмірлік шешімдер қабылдау үдерісінде жеткілікті назар мен қолдау алмауына әкелуі ықтимал. Бұл тек педагог-кәсіби бағдар берушілердің санын арттыруды ғана емес, олардың біліктілігін және барлық оқушыларға қолжетімділігін қамтамасыз етуді талап етеді, осылайша кәсіби бағдар беру мен дамуда тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету қажет.

1.2.1.3. Эсбрук кешенді моделінің үшінші деңгейі

Эсбруктың кешенді моделінің үшінші деңгейі көмек іздеушімен тікелей байланысы жоқ, бірақ арнайы қызметтерде жұмыс істейтін жоғары білікті мамандарды қамтиды. Олар көбіне көмек сұраушының айналасындағы ортадан тәуелсіз қызмет етеді [35]. Мысалы, бұл — білім беру жүйесіне тәуелсіз жұмыс

істейтін карьералық даму бойынша кеңесшілер, еңбек ресурстарын дамыту бойынша консультанттар немесе карьералық бағдар мен кеңес беру бойынша әмбебап орталықтар болуы мүмкін (Қараңыз: 3-кесте). Мұндай орталықтар үздіксіз кәсіби бағдар мен кеңес беру қызметтерінің фрагментациясын болдырмай, сегрегациялық тәсілдің таралуына жол бермейді. Уоттс, Гишар, Плант және Родригес 1994 жылы жүргізген зерттеу есебінде бірлескен базалар ұғымын атап өтеді — бұл әртүрлі бағдар мамандарының бірлесе жұмыс істеуіне жағдай жасайтын жүйе [36]. Мұндай базалар түрлі кәсіби рөлдер мен функцияларды біріктіріп, клиенттерге түрлі кеңес беру қызметтеріне қол жеткізуге мүмкіндік беретін ортақ орталық ретінде қызмет етеді. Бұл тәсіл мамандар арасындағы үйлестіруді жақсартып, интеграцияны қамтамасыз етеді, соның нәтижесінде клиенттердің кәсіби қажеттіліктеріне тиімді әрі жан-жақты жауап беруге жол ашады. Өз кезегінде Эсбрук 1997 жылы жүргізген зерттеуінде осы идеяны дамыта отырып, әмбебап орталықтар ұғымын енгізеді. Бұл — интеграцияланған жүйелердің артықшылықтарын ұзақмерзімді клиенттік қолдаумен үйлестіретін, өмір бойғы кешенді қолдау ұсынатын кең ауқымды тәсіл. Эсбруктің пікірінше, мұндай әмбебап орталықтар тек кәсіби кеңес берумен шектелмей, тұлғалық даму мен оқытудағы қолдауды да қамтуы тиіс. Бұл кәсіби бағдарлауға жан-жақты көзқарасты қамтамасыз етеді. Ондай орталықтар келесі қызметтерді ұсына алады:

- кәсіби кеңес беру;
- дағды қалыптастыруға арналған оқыту;
- өмірдегі өтпелі кезеңдерде (мамандық ауыстыру, жаңа еңбек талаптарына бейімделу) қолдау көрсету.

Эсбрук мұндай орталықтардың барынша тиімді болуы үшін келесі негізгі қағидаттарды ескеруді ұсынады:

1. Кешенді тәсілді қолданатын және барлық адамдарға ашық қоғамдық қызмет ретінде мансаптық бағдар беру мен кеңес беру бойынша әмбебап орталықтарды құру. Бұл екі тәсілмен жүзеге асырылуы мүмкін: егер мұндай қызметтер болмаса, жаңа қызметтерді құру немесе бар қызметтерді біріктіріп, біртұтас әмбебап жүйеге айналдыру, сондай-ақ аралық кезең ретінде жеке және білім беру бағдар беру қызметтерінің желілерін дамыту. Мұндай операцияның мақсаты – сараптамалар мен ресурстарды біріктіру.

2. Құрылған әмбебап мансаптық бағдар беру және кеңес беру орталықтары мемлекеттік органдар тарапынан ұлттық, өңірлік және/немесе жергілікті деңгейде субсидияланатын коммерциялық емес ұйымдар болуы мүмкін.

3. Әмбебап орталықтарды құру үшін білім беру, жұмыспен қамту, әлеуметті қамтамасыз ету және денсаулық сақтау министрліктері/департаменттері сияқты бірнеше мемлекеттік органның және ұлттық және басқа билік деңгейлерінің ынтымақтастығы қажет. Бұл қызметтер барлық мемлекеттік мекемелерге, оның ішінде барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарына қызмет көрсетуі тиіс. Сондай-ақ, бұл қызметтер жеке секторға қызметкерлерге арналған бағдар беру бағдарламаларын әзірлеу немесе жеке мансапты басқаруды қолдау сияқты арнайы қолдау қызметтерін бәсекеге қабілетті тарифтер бойынша тапсыруы мүмкін.

4. Әмбебап мансаптық бағдар беру және кеңес беру орталықтарын құру және басқару процесіне барлық мүдделі тараптар (жұмыс берушілер, қызметкерлер, жұмыссыздар, мемлекеттік органдар және қоғам) қатысуы тиіс.

5. Қолдаудың көп бөлігі бейресми арналар арқылы жүзеге асатынын мойындай отырып, әмбебап орталықтар жергілікті қауымдастықтармен, еріктілер топтарымен және дәстүрлі отбасылық құрылымдармен өзара әрекеттесу қажет, оларды кешенді мансаптық бағдар беру қызметтерін әзірлеу мен енгізудің негізгі агенттері ретінде дамытуға жәрдемдесу. Кәсіби бағдар беру және кеңес беру қызметтері осы таныс ортаға байланыстырылуы тиіс, бұл көмек іздеуді жеңілдетіп, осал топтардың қолжетімділігін арттыра алады.

Уоттс, Гишар, Планта және Родригес 1994 жылғы зерттеуі [36] мен сондай-ақ Эсбруктың 1997 жылғы зерттеуі кеңес беру қызметтерінің интеграциясының маңыздылығын көрсетеді. Уоттс және әріптестерінің ұсынған «бірлескен базалары» (1994) мамандардың кешенді көмек көрсету үшін бірге жұмыс істейтін жүйесін ұсынатын модель. Ал Эсбруктың 1997 жылғы әмбебап орталықтар моделі осы концепцияны жүзеге асырады, өмір бойы мансаптық кеңес беру және қолдау бойынша кешенді тәсіл ұсынады.

Екі зерттеу де клиенттердің қажеттіліктеріне ерекше көңіл бөледі. Бірлескен базалар клиенттердің қажеттіліктерін толық қанағаттандыру үшін мамандардың өзара әрекеттесу ортасын жасайды, ал әмбебап орталықтар жан-жақты қолдауды қамтамасыз етуге бағытталған, бұл клиенттің өмірінің түрлі аспектілерін есепке алады. Сонымен қатар, екі тәсіл кешенді қолдау модельдерін ұсынады: бірлескен базалар мамандар арасындағы өзара әрекеттесуді қамтамасыз етіп, клиенттердің қажеттіліктерін жақсырақ қамтиды, ал әмбебап орталықтар кәсіби және жеке аспектілерді де қамти отырып, кеңірек қамтуды мақсат етеді, бұл олардың тәсілін жан-жақты етеді.

Алдағы даму үшін Уоттс, Гишар, Планта және Родригес тәсілдерін Эсбрук идеясымен интеграциялау қарастырылуы мүмкін [36]. Мысалы, екі концепция элементтерін қамтитын кәсіби бағдар беру орталықтарының модельдерін дамытуға болады: мамандар кешенді жағдайлар бойынша жұмыс істейтін бірлескен базаларды құру және әмбебап орталықтар клиенттің өмірлік циклінің барлық кезеңінде қолдау көрсету. Бұл координацияны күшейтіп, мансаптық бағдар беру мен кеңес беруде жекелендірілген және жан-жақты тәсілді қамтамасыз етеді.

Дегенмен, Эсбрук жан-жақты әмбебап мансаптық кеңес беру орталықтарын құруда бірнеше қиындықтар туындайтынын ескертеді. Біріншіден, бұрын тәуелсіз жұмыс істеген қызметтер арасындағы коммуникацияның тиімділігіне қатысты мәселелер болуы мүмкін. Түрлі мамандар мен қызметтерді бір орталыққа біріктіру тек техникалық интеграцияны ғана емес, сонымен қатар жаңа коммуникациялық арналар мен өзара әрекеттесу протоколдарын құруды талап етеді. Мысалы, әмбебап орталықта мансаптық кеңесшілер, педагог-кәсіби бағдар берушілер, психологтар, әлеуметтік қызметкерлер және кәсіби бағдар беру мамандары жұмыс істей алады. Әр мамандықтың өз тәсілдері мен жұмыс әдістері бар, бұл күш-жігерді үйлестіруді қиындатуы мүмкін. Ақпарат алмасу жүйесі мен тұрақты

дисциплинарлық аралық кездесулер болмаса, бұл күш-жігердің қайталануына немесе клиент қажеттіліктерін жеткіліксіз қамтуға әкелуі мүмкін.

Екіншіден, бар қызметтер мен мамандарды жаңа форматта жұмыс істеуге ынталандыру қажеттілігі бар. Бұрынғы автономды жұмыс істеуге үйренген қызметкерлер өзгерістер мен жаңа талаптарға қарсылық білдіруі мүмкін. Мысалы, тар мамандану аясында жұмыс істеген мансаптық кеңесшілер әмбебап орталықтағы кеңейтілген рөлге дайын болмауы мүмкін, онда клиенттің психологиялық күйі немесе әлеуметтік жағдайы сияқты қосымша аспектілерді ескеру қажет.

Қосымша түрде, қызметкерлер жаңа жұмыс әдістеріне және басқа салалардағы әріптестерімен бірлескен қызметке бейімделуде қиындықтар көрінуі мүмкін. Бұл оқыту мен жаңа дағдыларды дамытуға қосымша ресурстарды қажет етеді, ол қосымша жүктеме ретінде қабылдануы мүмкін. Мысалы, әмбебап орталықта мансаптық кеңесші мен психолог бірге жұмыс істейді делік. Мансаптық кеңесші клиенттің академиялық жетістіктеріне негізделген кәсіби даму жоспарын ұсына алады, ал психолог клиенттің осы жоспарды орындауына кедергі келтіретін эмоциялық тосқауылдарды анықтай алады. Олардың арасында тиімді коммуникация мен әрекеттердің үйлесімі болмаса, клиентке бөлшектенген ұсыныстар берілуі мүмкін, бұл қолдаудың тиімділігін төмендетеді.

Осылайша, әмбебап орталықтардың табысты құрылуы мен жұмыс істеуі әртүрлі қызметтер арасындағы коммуникациялық процестерді мұқият ұйымдастыруды және мамандарды жаңа жұмыс форматына бейімдеуді талап етеді.

Сонымен қатар, Эсбрук қаржыландыратын органның орталық миссиясы мен күнделікті қызметін ерекше бақылаушы ретінде қарауы айтарлықтай кедергі болуы мүмкін екенін атап өтеді. Егер қаржыландыратын орган өзін қызмет миссиясы мен күнделікті қызметті қатаң бақылаушы ретінде қараса, бұл әмбебап орталықтың жұмысына кедергілер мен қақтығыстар тудыруы мүмкін.

Қаржыландырушы орган бірегей бақылаушы ретінде әрекет етсе, ол әмбебап орталықтың икемділігі мен автономиясын шектей алады. Мысалы, орган орталық жұмысының барлық аспектілерін қатты бақылайтын болса, бюрократиялық кідірістер мен процедураларды күрделендіруі мүмкін. Мұндай тәсіл клиенттердің өзгеріп жатқан қажеттіліктеріне жылдам бейімделуге және қолдау көрсету инновацияларын енгізуге кедергі келтіреді. Егер қаржыландыратын орган барлық жаңа бағдарламалар мен жұмыс әдістерін бекіту талап етсе, бұл мансаптық кеңес беруде жаңа технологияларды пайдалану сияқты өзекті және тиімді тәсілдерді енгізудің кешігуіне әкелуі мүмкін. Нәтижесінде, орталық еңбек нарығы мен клиенттердің қазіргі талаптарына уақытылы бейімделе алмауы ықтимал.

Әмбебап мансаптық бағдар беру орталықтарының табысты жұмысы үшін қаржыландыратын органдар өздерін барлық мүдделі тараптарды біріктіретін үлкен консорциумның серіктестері ретінде қабылдауы тиіс. Бұл бақылау мен қадағалаумен ғана шектелмей, ашық диалог пен ынтымақтастықты талап етеді. Қаржыландыратын органдар тиімді қолдау механизмдерін құру және қызмет сапасын жақсарту мақсатында орталықтармен бірлесіп жұмыс істеуге дайын

болуы керек. Егер қаржыландыратын орган әмбебап орталықпен серіктестік орнатса, ол клиенттердің қажеттіліктеріне жақсырақ сәйкес келетін стратегиялар мен әдістемелерді әзірлеуге қатыса алады. Мысалы, қаржыландыратын орган орталық қызметкерлеріне арналған бірлескен тренингтерді ұйымдастыруға қолдау көрсете алады, бұл түрлі мамандар арасындағы үйлестіру мен тәжірибе алмасуды жақсартуға септігін тигізеді.

Осылайша, бұл қиындықтарды еңсеру үшін қаржыландыратын органдар мен әмбебап орталықтар арасында белсенді ынтымақтастық қажет, сондай-ақ интеграцияланған қолдау жүйесінің табысты жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін коммуникациялық стратегияларды тиімді жоспарлау мен енгізу қажет. Әмбебап орталықтар жүйесінің тиімді қызметі үшін қаржыландыратын органдар өздерін бүкіл қоғамды қамтитын үлкен консорциумның серіктестері ретінде көруі керек, олар қызмет көрсетілетін адамдардың қажеттіліктерін табысты қанағаттандыру үшін бірге жұмыс істейді.

Жалпы, Эсбруктың кешенді кәсіби бағдар беру және кеңес беру моделі сегрегацияланған тәсілмен байланысты көптеген мәселелерді шешуге әлеуетті және қазіргі қоғамның қажеттіліктерін тиімді қанағаттандыру тәсілі бола алады [36]. Ұлттық, өңірлік және жергілікті билік органдарына кәсіби бағдар беру мен кеңес беруді ұсынуда дәстүрлі тәсілдерін қайта қарау үшін халықаралық ұйымдардан ынталандыру және қолдау қажет болуы мүмкін. ЮНЕСКО мен Дүниежүзілік банк сияқты халықаралық ұйымдардың рөлі осы жаңа бағыттарды ынталандыруда шешуші болуы мүмкін. Дегенмен, бұл халықаралық ұйымдар өз рөлінің толықтырушы және қолдаушы болып қалуын, жергілікті инфрақұрылымдармен жұмыс істеп, қолданыстағы ұлттық білім беру және кеңес беру жүйелерін құрметтей отырып, мағыналы және іске асыруға болатын жоспар әзірлеуі маңызды.

1.3. Гиг-экономика аясында кәсіби дәстүрлердің ұрпақтан ұрпаққа берілуінің бұзылу мәселесі

Кәсіптердің ұрпақтан ұрпаққа берілуі – бұл балалардың ата-аналарының кәсіби жолын қайталауы құбылысы [37]. Дәстүрлі түрде кәсіптік мұраны ата-анадан балаларға беру әлеуметтік-мәдени тұрақтылықтың маңызды аспектісі болып келді. Балалар көбінесе бірнеше ұрпақ бойы өз отбасыларында қолданылып келген мамандықтарды таңдайтын, бұл таңдау отбасылық байланыстарға, әлеуметтік капиталдың бар болуына және экономикалық ынталандыруға негізделген, бұл түрлі ғылыми теорияларда ата-аналардың әсері олардың кәсіби жетістіктері, балаларға деген күтулері және белгілі білім салаларына немесе мамандықтарға деген қызығушылықты ынталандыру арқылы көрініс табатыны атап көрсетілген.

Мысалы, бірнеше ұрпақ бойы медициналық практиканы ұстанған отбасын қарастырайық. Бұл отбасында ата-әжесі құрметті дәрігер болған, оның балаларының бірі хирург, бірі терапевт болған, медицина кәсібі отбасының дәстүріне айналған. Бұл ортада өскен балалар мен немерелер отбасының ісін

жалғастыруға және сол кәсіби жолдарды ұстануға қысым сезінеді. Мысалы, немере дәрігер болуды шешкен кезде, оның таңдауы бірнеше факторларға негізделуі мүмкін. Мысалы, отбасында медицина саласында кәсіби байланыстар қалыптасқан, олар мансап өсуіне көмектеседі. Ол тәжірибелі туыстардың кеңестері, тағылымдамалары және ұсыныстарына қол жеткізе алады. Сонымен қатар, дәрігер мамандығы дәстүрлі түрде тұрақты табыс пен құрмет әкелгендіктен, ол материалдық және әлеуметтік әл-ауқатқа ұмтылатын кейінгі ұрпақтар үшін тартымды болады. Басқа фактор ретінде ата-аналардың күтуі мен ықпалы болуы мүмкін. Ата-аналар мен ата-әжелер оның дәрігер болу тілегін белсенді қолдап, өз білімдері мен тәжірибесін бөлісе отырып, дұрыс таңдау жасауда қосымша мотивация мен сенімділік береді.

Осылайша, отбасының және дәстүрлердің ықпалы жаңа ұрпақтардың мансаптық таңдауларын қалыптастырады, бұл әлеуметтік капитал және кәсіптік күтулер теорияларымен дәлелденеді.

Ата-ананың кеңестері әсеріндегі мамандық таңдау мәселесіне қатысты маңызды теориялардың бірі — Гинзбергтің 1951 жылы ұсынған балалардағы мансаптық амбициялар мен күтілімдердің даму теориясы [38]. Бұл теория — кәсіби таңдау туралы алғашқы жалпы теория, ол балалық шақтан бастап болашақ мамандықты таңдаудың кезеңдерін қамтиды. Гинзберг 11 жасқа дейінгі кезеңде мамандық таңдау көбінесе импульсивті түрде жүзеге асатынын, себебі балалар негізінен ата-аналарының кеңестері мен олардың мамандықтарына сүйенетінін атап өтті. Бұл бақылау отбасылық әсердің маңыздылығын көрсетеді, мұнда ата-аналар орталық рөл атқарады.

Гинзберг кәсіби таңдау үдерісінің бірнеше негізгі кезеңдерін бөліп көрсетті, олар балалық шақтан жасөспірімдікке дейін созылады. Бірінші кезең — фантазия кезеңі, ол 11 жасқа дейінгі кезеңді қамтиды. Бұл бастапқы кезеңде балалар көбінесе мамандық туралы өз түсініктерін өздерінің фантазиялары мен идеялары негізінде қалыптастырады, бұл олардың қызығушылығы мен мәртебесіне әсер етеді. Бұл жаста мамандық таңдау негізінен импульсивті болып, қоршаған орта мен ересектер, әсіресе ата-аналардың ықпалына тәуелді болады.

Гинзберг кәсіби таңдау процесінде бірнеше маңызды кезеңдерді бөліп көрсеткен. Бұл кезеңдер балалық шақтан бастап жасөспірімдік жасқа дейінгі аралықты қамтиды:

1. Қиял кезеңі (фантазия кезеңі) — шамамен 11 жасқа дейін.

Бұл бастапқы кезеңде балалар кәсіби әлем туралы түсініктерін көбінесе қиялдары мен балалық идеяларына сүйене отырып қалыптастырады. Бұл жаста кәсіп таңдау көбіне сезімтал, әсерге берілгіш сипатта болады және көбіне ересектердің, әсіресе ата-ананың әсеріне байланысты қалыптасады. Балалар үшін қызықты немесе беделді болып көрінетін мамандықтар — нақты емес, романтикаландырылған бейнелер арқылы қабылданады.

2. Ұмтылыс кезеңі — 11–17 жас аралығы.

Бұл кезеңде жасөспірімдер кәсіби жолды неғұрлым саналы түрде қарастыра бастайды. Таңдау нақты қызығушылықтары мен қабілеттеріне, әлеуметтік ортасына, сондай-ақ білім беру мүмкіндіктеріне негізделе бастайды. Ата-ананың

әсері бұл кезеңде әлі де маңызды болғанымен, енді құрдастардың, мұғалімдердің және қоғамның күтілімдері де шешуші рөл атқара бастайды.

Осылайша, Гинзбергтің теориясы кәсіби өзін-өзі анықтаудың бала қиялынан нақты өмірлік шешімдерге дейінгі даму логикасын көрсетеді.

Ұмтылу кезеңінен кейін Гинзберг бағалау және таңдау кезеңін бөліп көрсетті. Бұл кезең 17 жастан бастап басталады. Осы кезеңде жасөспірімдер өздерінің нақты мүмкіндіктері, қызығушылықтары, оқу жетістіктері және мансаптық перспективаларын ескере отырып, нақты мансаптық жоспарлар құра бастайды.

Гинзберг атап өткендей, мамандыққа деген ұмтылыстар қалыптасуының бастапқы кезеңдерінде ата-аналар шешуші рөл атқарады. Балалар көбіне ата-анасының кәсібіне, олардың кеңесі мен ұсыныстарына сүйенеді. Бұл, әсіресе, белгілі бір мамандық отбасы ішінде басым болған жағдайда (мысалы, дәрігерлер, инженерлер немесе заңгерлер) жиі байқалады.

Мәселен, ата-анасы медициналық салада жұмыс істейтін бала дәрігер мамандығын өзіне лайықты деп қарастыруы мүмкін. Мұндай көзқарас көбіне отбасылық тәжірибеге және ата-анасының үмітіне негізделеді.

Сонымен қатар, ата-ананың кәсіби кеңестері, әлеуметтік мәртебесі мен ортасы баланың белгілі бір мамандықты престижді немесе тұрақты деп қабылдауына әсер етуі мүмкін.

Осылайша, Гинзбергтің теориясы балалар мен жасөспірімдердің мамандық таңдауы кешенді процесс екенін, ол ерте жастан басталып, түрлі факторлардың әсерін қамтитынын, оның ішінде ата-аналардың кеңестері мен отбасылық дәстүрлердің ерекше рөлі бар екенін айқындайды. Гинзбергтің кәсіби амбициялардың даму кезеңдері баланың өсуіне сәйкес мамандық таңдаудың қалай өзгеретінін, оның мансаптық мүмкіндіктерді қабылдауы мен түсінуінің қалай дамитынын көрсетеді.

1981 жылы Готтфредсон ұсынған тағы бір теория [39] де ата-аналардың балаларының кәсіби таңдауындағы орталық рөлін ерекше атап өтеді. Бұл теорияға сәйкес, балалар көбінесе өздерін қоршаған ересектердің тәжірибесі мен қабылдауына негізделген шектелген кәсіби альтернативалар тізіміне сүйенеді, бұл балалардың жоғары ұрпақтарда байқалған әлеуметтік тәртіпті қайталауға бейім екенін растайды. Осылайша, Готтфредсон теориясы балалардағы кәсіби амбициялардың қалыптасуында әлеуметтік контекстің маңыздылығына назар аударады.

Сонымен қатар, Готтфредсон ұсынған мансаптық даму теориясы әлеуметтік тәртіпке ғана емес, балалар мен жасөспірімдердің психосоциальдық дамуына, оның ішінде ата-аналардың және қоршаған ортаның ықпалына байланысты кәсіби ұғымдардың қалыптасу процесіне де баса назар аударады. Бұл теория үлкендердің кәсіби қызметін бақылау арқылы мансаптық амбициялар мен үміттердің қалай қалыптасатынын зерттейді.

Готтфредсон Гинзберг сияқты балалардағы мансаптық ұғымдардың қалыптасу үдерісінің бірнеше негізгі кезеңдерін бөліп көрсетеді. Екі ғалым да мансаптық ұғымдардың бастапқы қалыптасу кезеңін — фантазиялық идеалдар кезеңін атады. Бұл кезеңде балалар кәсіби қызмет туралы өз түсініктерін

идеалдандырылған бейнелер мен фантазиялар негізінде қалыптастырады. Бұл түсініктер олардың отбасындағы және қоғамдағы ересектердің кәсіби қызметін бақылауымен қалыптасады.

Келесі кезең - психосоциалдық даму кезеңі. Өсу мен тәжірибе жинақтау барысында бұл идеалдар баланың психосоциалдық дамуына сәйкес бейімделеді. Психосоциалдық даму жеке қызығушылықтар мен қабілеттерді, сондай-ақ отбасылық орта мен қоғамдық контекстің ықпалын қамтиды. Готтфредсон ата-аналар мен баланың қоршаған ересектерінің оның мансаптық ұғымдарын қалыптастырудағы орталық рөлін ерекше атап өтеді. Балалар көбінесе ата-аналарының және басқа маңызды ересектердің кәсіби қызметіне сүйенеді. Бұл бақылау олардың қолжетімді және құрметті мамандықтар туралы түсінігін қалыптастырады және олардың өз мансаптық амбицияларының қалыптасуына әсер етеді.

Мысалы, егер бала өзінің ата-аналарының ғылыми салада жұмыс істейтінін байқаса, ол ғылым немесе техника саласындағы мамандықты таңдауға бейім болуы мүмкін. Егер ата-аналар білімнің және мансаптық өсу маңызды екенін баса айтса, бұл баланың жоғары білім алып, табысты мансап құруға ұмтылысын арттырады.

Готтфредсонның кәсіби альтернативаларды шектеу туралы бақылауы да маңызды. Оның теориясына сәйкес, балалар көбінесе қоршаған ортасындағы тәжірибеге негізделген шектелген кәсіби альтернативалар тізіміне сүйенеді. Бұл тізім отбасыларында белгілі мамандықтар бар балалар үшін олардың қоршаған ортасында ұсынылған мамандықтармен шектелуі мүмкін, бұл олардың мансаптық мүмкіндіктері туралы түсініктерін шектейді. Мысалы, егер отбасыда мұғалім мамандығы дәстүрлі болса, балалар өздерін мұғалім ретінде қарастыруы ықтимал, тіпті оларда басқа мамандықтарға қызығушылық пен қабілет болса да. Бұл шектеу басқа мансаптық мүмкіндіктер туралы ақпараттың болмауымен және әлеуметтік күтулермен түсіндірілуі мүмкін. Осылайша, Готтфредсон теориясы балалардағы мансаптық амбициялардың және ұғымдардың қалыптасуында әлеуметтік контекстің, оның ішінде ата-аналардың және қоршаған ересектердің ықпалын ерекше атап көрсетеді.

Психосоциалдық даму мен ересектердің кәсіби қызметін бақылау балалардың мамандық туралы түсініктерін қалыптастыруда және мамандық таңдауында шешуші рөл атқарады.

Кәсіби жолды таңдау және кәсіптік бағдарлардың ұрпақтан ұрпаққа берілуі мәселесіне арналған одан әрі зерттеулер Гинзбергтің (1951) және Готтфредсонның (1981) зерттеулерінің нәтижелерін растайды [39], яғни отбасының балаларды еңбекке әлеуметтік бейімдеу үдерісіндегі орталық рөлін көрсетеді. Мұндай зерттеулердің бірі – Брайант, Звонкович және Рейнольдс 2006 жылы жүргізген зерттеу [40], онда орта және жоғарғы мектеп оқушыларының, сондай-ақ университет студенттерінің кәсіби бағдарлары мен таңдауына ата-аналардың әсері зерттелді.

Сонымен қатар, Брайант, Звонкович және Рейнольдс ата-аналардың балаларға ересектердің еңбек қызметі туралы білім беру процесін, олардың балалардың өміріне араласуын, сондай-ақ балалардың болашақ мамандық

таңдауына қатысты ата-аналық амбициялар мен үміттерді талдады. Бұл зерттеудің нәтижелері ата-аналардың өз балаларының кәсіби амбициялары мен үміттеріне айтарлықтай ықпал ететінін растады. Олар рөлдік үлгі ретінде әрекет етіп, балалармен мамандыққа қатысты сұхбаттар жүргізу арқылы болашақ мамандықтарды зерттеуге септігін тигізеді. Брайант, Звонкович және Рейнольдс жүргізген зерттеу нәтижелері осы салада бұған дейін жүргізілген өзге зерттеулермен үндеседі және ата-аналық ықпалдың жастардың кәсіби дамуына маңыздылығын көрсетеді.

2018 жылы Айна және Николетти Италияның 2002-2003 жылдардағы университет түлектері арасында бес жылдан кейін (2007-2008 жылдары) жүргізген зерттеуі [41] барлық факультеттердің Консорциумы құрамына кіретін 22 итальян университетінің түлектерінің отбасыларында кәсіби дәстүрдің ұрпақтан ұрпаққа берілуін зерттеуге бағытталды (спорт және медицина факультеттерін қоспағанда). Зерттеу әдісі ата-аналардың мамандығының университет мамандығын таңдау, тәжірибеден өту және лицензиялық емтихандар тапсыру кезеңдеріне әсерін статистикалық талдау негізінде жүргізілді. Нәтижелері ата-аналардың мамандығы мен балалардың сол мамандықты таңдауы арасында оң және статистикалық маңызды байланысты көрсетті.

Арнайы атап айтқанда, дәрігерлер, заңгерлер, қаржы мамандары және медицина, құқық пен экономика саласының басқа да мамандары сияқты либералды мамандықтарға ие балалардың ата-аналарының кәсібін таңдауы басқаларға қарағанда екі есе жоғары болды. Сонымен қатар, бухгалтерлер, заңгерлер, нотариустар, психологтар, фармацевтер және сәулетшілер сияқты жоғары кедергілермен ерекшеленетін мамандықтарға ие балалардың ата-аналарының мамандығын таңдауы ерекше жоғары болды. Бұл мамандықтарға тәжірибе кезеңі міндетті.

Айна мен Николеттидің 2018 жылғы Италиядағы зерттеу нәтижелері басқа елдердегі ұқсас зерттеулер нәтижелерімен сәйкес келеді. Мысалы, 1997 жылы Краке Германияның орта мектептерінде 236 тоғызыншы сынып оқушысының деректерін жинап, ата-ананың тәрбиесі мен мінез-құлқының жасөспірімдердің мансаптық дамуына әсерін зерттеді [42]. Нәтижелер ата-ананың беделі, баланың мәселелеріне ашықтығы және мансаптық даму үдерісіне белсенді қатысуы баланың кәсіби таңдауында маңызды рөл атқаратынын көрсетті, бұл ата-ананың білімі мен баланың жынысына қарамастан.

Зерттеу нәтижелері сондай-ақ ата-аналардың мансаптық мәселелерді талқылауға ашық болуы және балалардың мансаптық дамуына белсенді араласуы кәсіби таңдауды саналы және мұқият жасауға ықпал ететінін көрсетті. Ата-аналардың кәсіби таңдауға қатысуы жасөспірімдердің нақты мансаптық мақсаттарын қалыптастыруға және өз таңдауына сенімді болуына көмектеседі.

2001 жылы Леппель, Мира, Уильямсон және Валдауэр жүргізген тағы бір зерттеу [43] әлеуметтік-экономикалық жағдай мен ата-аналардың мамандықтарының колледж студенттерінің мамандық таңдауына әсер етуіндегі гендерлік көзқарастарға бағытталған. Зерттеу барысында көпмақсатты талдау, сондай-ақ Білім беру статистикасы жөніндегі ұлттық орталық 1990 жылы бастауыш және орта мектеп оқушылары арасында жүргізген сауалнама деректері

қолданылды. Зерттеу нәтижелері жоғары әлеуметтік-экономикалық мәртебесі бар отбасыларда әкенің мамандығы аналардың мамандығына қарағанда балаларының мамандық таңдауына анағұрлым елеулі әсер ететінін көрсетті. Бұл – бұрын мамандықтардың ұрпақтан ұрпаққа берілуі кәсіби таңдау процесінде маңызды рөл атқарған деген бақылауды растайды.

Кракенің 1997 жылғы, Леппель, Мира, Уильямсон және Валдауэрдің 2001 жылғы, Брайант, Звонкович және Рейнольдстің 2006 жылғы және Айна мен Николеттидің 2018 жылғы зерттеулері ата-ананың балалардың мамандық таңдауға әсерінің маңыздылығын дәлелдейді. Бұл зерттеулер мәдени контекстке қарамастан, ата-ананың қолдауы мен балалардың мансаптық дамуына қатысуы кәсіби таңдау үдерісіне айтарлықтай ықпал ететін жалпы факторлар екенін көрсетеді. Олар жасөспірімдердің мансаптық амбициялары мен таңдауларын қалыптастыруда ата-ананың рөлінің маңызды екенін баса көрсетеді. Ел мен мәдениет контекстіне қарамастан, ата-ананың қолдауы, беделі және балалардың мансаптық дамуына белсенді қатысуы олардың кәсіби шешімдеріне айтарлықтай әсер етеді.

Дегенмен, қазіргі таңда отбасылық кәсіби дәстүрлердің ұрпақтан ұрпаққа берілуінің бұзылуына байланысты қарама-қарсы тенденция байқалуда, бұл әлеуметтік және экономикалық өзгерістермен байланысты болып, мектеп оқушыларының кәсіби таңдауына елеулі әсер етеді, олар кейіннен жоғары оқу орындарының студенттері мен жас мамандар қатарына қосылады. Бұл тенденция соңғы онжылдықтардағы әлеуметтік медиа менеджерлері, деректер ғалымдары, қосымша жасаушылар, мобилографтар сияқты жаңа кәсіби бағыттардың өсуімен байланысты, бұл еңбек нарығының қалай тез өзгеріп жатқанын көрсетеді. Бұл рөлдер көбінесе алдыңғы уақытта сұранысқа ие болмаған арнайы дағдыларды талап етеді және қазіргі заманғы технологиялар мен әлеуметтік медиаға негізделген. Нәтижесінде, дәстүрлі отбасылық кәсіптер, олар ұрпақтан ұрпаққа берілген, жаңа кәсіби салалармен салыстырғанда өзектілігін жоғалтып, жаңа мансаптық мүмкіндіктер ұсынады, олар бұрынғы отбасылық дәстүрлерге сәйкес келмейді.

Мысалы, бірнеше ұрпақ бойы отбасының сауда немесе шеберхана бизнесінде жұмыс істеген отбасын алайық. Бұл отбасының балалары әдетте ата-аналарынан үйреніп, отбасылық бизнесті жалғастыратын. Алайда, технологиялар дамып, нарықтық жағдайлар өзгерген сайын, дәстүрлі кәсіптер өзектілігін жоғалтып жатыр. Отбасылық балалар әлеуметтік медиа, мобильді қосымшалар әзірлеу немесе деректерді талдау сияқты жаңа бағыттарға қызығушылық таныта бастайды. Олар заманауи технологиялармен байланысты мансаптық мүмкіндіктерді көріп, осы салаларда дағдыларын дамытуға ұмтылады, бұл еңбек нарығында сұранысқа ие жаңа кәсіби бағыттар болып табылады.

Немесе басқа мысалды қарастырайық: бірнеше буын бойы жиһаз өндірісімен айналысқан отбасында ата-аналар өздерінің білімдері мен дағдыларын балаларына жеткізіп, олар да жиһаз шеберлері болатын. Алайда соңғы жылдары балалар жаңа мамандықтарға, мысалы, мобильді қосымшаларды әзірлеу мен әлеуметтік медианы басқаруға қызығушылық таныта бастады. Балалардың бірі деректер ғылымын меңгеріп, деректер аналитигіне айналса,

екіншісі әлеуметтік медиа саласының маманы болуға шешім қабылдайды. Бұл жаңа мамандықтар қазіргі технологиялар мен бұрынғы отбасылық бизнес үшін өзекті болмаған дағдыларды талап етеді.

Нәтижесінде жиһаз өндірісіндегі дәстүрлі кәсіп жаңа буын үшін өзектілігін жоғалтып, олар оның орнына заманауи технологиялар мен трендтерге байланысты мансаптық мүмкіндіктерге ұмтылады. Бұл мысал еңбек нарығының қаншалықты тез өзгередінін және жаңа кәсіби бағыттардың қалайша отбасылық кәсіпті ұрпақтан ұрпаққа жалғастыру дәстүрін бұза алатынын көрсетеді.

Кәсіптерді ұрпақтан ұрпаққа беру дәстүрінің бұзылуы, сондай-ақ технологиялардың дамуына байланысты жаңа кәсіби бағыттардың қалыптасуы жастар үшін жаңа мүмкіндіктер мен сын-қатерлер туғызады. Сонымен қатар, бұл жағдай еңбек нарығының жаңа талаптарына бейімделу және бәсекеге қабілеттілікті сақтау үшін үздіксіз білім алудың қажеттілігін айқындайды.

Үздіксіз білім алу (lifelong learning) – бұл адамның кәсіби қызметінің барлық кезеңінде білімін, дағдыларын және құзыреттерін сақтау мен жаңартуға бағытталған жүйелі және ұйымдастырылған оқу және біліктілікті арттыру процесі [44].

Мысалы, бірнеше ұрпақ бойы текстиль өндірісінде, әсіресе киім тігу саласында жұмыс істейтін отбасын алайық. Бұл отбасында балалар да дәстүрлі түрде ата-аналарынан алған білім мен дағдыларын жалғастыра отырып, текстиль саласында жұмыс істейді. Алайда технологиялардың дамуы мен текстиль индустриясына арналған бағдарламалық қамтамасыз етуді жасау, сондай-ақ электрондық коммерциядағы тұтынушылар туралы деректерді басқару сияқты жаңа мамандықтардың пайда болуымен дәстүрлі кәсіп өз өзектілігін жоғалтуда.

Бұрынғы отбасылық бизнесті жалғастыруға бағытталған ұрпақтардың біреуі бағдарламалауды үйреніп, сән брендтеріне арналған қосымшалар әзірлеуші болып, ал екіншісі онлайн саудада маркетингтік стратегияларды жетілдіру мен тұтынушылардың талғамдарын түсінуге арналған деректерді талдаушы болады.

Жаңа салаларда тиімді жұмыс істеу үшін үздіксіз білім алу қажет. Қосымша жасау саласы қазіргі бағдарламалау тілдерін білу, қолданушы интерфейстерін әзірлеу және жасанды интеллект пен машиналық оқыту сияқты жаңа технологиялармен жұмыс істеуді талап етеді. Деректерді талдау үлкен көлемдегі мәліметтермен жұмыс істеу, талдау және статистикалық құралдарды меңгеру, сондай-ақ аналитика мен визуализацияның жаңа технологияларын түсінуді қажет етеді. Осылайша, кәсіби дәстүрлердің ұрпақтан ұрпаққа берілуінің бұзылуы жаңа дағдылар мен білімді игерудің қажеттілігімен байланысты, оларды дәстүрлі оқу немесе отбасы ішіндегі тәлімгерлік арқылы алу мүмкін емес. Үздіксіз білім алу жаңа кәсіби салаларға сәтті өту және еңбек нарығының тез өзгерістеріне бейімделу үшін аса маңызды болып отыр.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымы (ЮНЕСКО) үздіксіз білім алудың әлеуметтік әділдік пен тұрақты дамудағы маңыздылығына баса назар аударады, үздіксіз білім алу концепциясын тұрақты даму мен әлеуметтік әділдікті қамтамасыз етудің негізгі элементі ретінде қолдап, насихаттайды. Бұл әр адамның қоғам мен еңбек нарығының өзгертін қажеттіліктеріне сәйкес білімін, дағдыларын және

құзыреттерін дамыту мүмкіндігіне ие болуын қамтамасыз етеді. Үздіксіз білім алу тұрақты даму мақсаттарына жету үшін стратегиялық құрал болып табылады, оның ішінде барлық жастар үшін толыққанды және өнімді жұмыспен қамтуды және лайықты еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге бағытталған 8-ші мақсатқа (SDG, Goal 8) қатысты. Үздіксіз білім алу білім алушылар мен жастарға еңбек нарығындағы өзгерістерге бейімделуге көмектеседі, бұл олардың тұрақты әрі жақсы жалақы алатын жұмыс табу мүмкіндігін арттырады.

ЮНЕСКО үздіксіз білім алу мен тұрақты даму мақсаттарын қолдайтын ресурстардың ішінде тұрақты даму үшін білім беру (Education for Sustainable Development, ESD) [45] атап өтсек болады. Бұл ресурс ЮНЕСКО тұрақты шешім қабылдау мен әрекеттерге дайындық ретінде тұрақты дамуға арналған білім беру концепциясын насихаттайды. Бұл білім беру бағдарламалары мен курстарына тұрақты дамуды енгізу, сыни ойлау мен қоғам мен еңбек нарығындағы өзгерістерге бейімделу үшін қажетті дағдыларды дамытуға бағытталған. ЮНЕСКО оқу орындарына тұрақты дамуды оқыту бағдарламаларына енгізу бойынша әдістемелік материалдар мен курстар ұсынады.

Үздіксіз білім алу мен тұрақты даму мақсаттарын қолдайтын тағы бір ресурс (ғаламдық білім беру платформасы (Global Education Platform) [46]. Бұл платформа білім сапасын жақсартуға және үздіксіз білім алуды қолдауға ықпал ететін білім, құралдар мен ресурстарды жинақтап, бөліседі. Платформа қазіргі заманғы оқытуға барлық тұрғындардың қол жеткізуін қамтамасыз етуге бағытталған. Ол онлайн курстарға, вебинарларға және жаңа дағдылар мен білімді дамытуға ықпал ететін басқа да оқу материалдарына қолжетімділік ұсына алады.

Тағы бір ресурс — ЮНЕСКО-ның серіктес мектептер мен мекемелер желісі (UNESCO Associated Schools Network) [47]. Бұл желі тұрақты даму мен үздіксіз білім алу идеяларын белсенді қолдайтын мектептер мен университеттерді қамтиды. Қатысушы ұйымдар үздік тәжірибелер мен ресурстарды бөлісіп, үздіксіз білім алу концепциясын өздерінің оқу қызметіне енгізу бойынша бағдарламалар мен бастамаларды бірлесіп әзірлеп, іске асырады.

ЮНЕСКО үздіксіз білім алудың маңыздылығын және оның тұрақты даму мақсаттарына жетудегі рөлін көрсететін басылымдар, есептер және зерттеулер шығарады. Бұл басылымдар үздік тәжірибелер, әдістер және концепцияның табысты қолданылуы туралы деректерді қамтуы мүмкін. Мысалы, 2023 жылғы Global Education Monitoring Report: Technology in Education: A Tool on Whose Terms есебінде әлемдегі білім берудің жай-күйі мен қажеттіліктері қарастырылып, білім сапасын жақсарту және үздіксіз білім алу мүмкіндіктерін кеңейту бойынша ұсыныстар беріледі [48]. Бұл есеп білім берудегі технологияларды теңдік, масштабталу және тұрақтылық тұрғысынан қарастырады. Есепте білім алушылардың мүдделері оқу орталығы болуын және цифрлық технологиялар адами өзара әрекеттесуді алмастыру емес, қолдау үшін пайдаланылуын қамтамасыз ету қажеттігі баса айтылады.

ЮНЕСКО Education 2030 (Білім 2030) жобасын әзірледі, ол тұрақты даму мақсаттары аясында білім мен дағдыларды дамыту үшін стратегия мен саясат құруға бағытталған, соның ішінде үздіксіз білім алу концепциясын білім беру жүйелеріне енгізу. Бұл жобаның басты мақсаты – үздіксіз білім алуды білім беру

жүйесіне интеграциялау, яғни өмір бойы білім мен дағдыларды үнемі жаңартып отыру үшін жағдай жасау. Бұл жобаның мысалы ретінде үкіметтер мен білім беру мекемелеріне үздіксіз білім алу бағдарламаларын енгізу және технологиялық өзгерістер, экономикалық тұрақсыздық пен жаһандық мәселелер сияқты болашақ сынақтарға дайындалу бойынша ұсыныстар мен стратегиялар әзірленуі жатады. ЮНЕСКО Future of Education and Skills: Education 2030 жобасы қоғам мен еңбек нарығындағы өзгерістерге тиімді жауап бере алатын икемді әрі бейімделгіш білім беру жүйесін құруға бағытталған. Ол өмір бойы дағдылар мен білімді үздіксіз дамытуға мүмкіндік береді.

Үздіксіз білім алу жағдайында педагог-кәсіби бағдар берушілер UNESCO-ның үздіксіз білім алуды дамытуға бағытталған ресурстары мен бастамаларын тиімді пайдалана алады, бұл оқушыларды қазіргі кәсіби сынақтарға бейімдеуге көмектеседі. Мектеп бітірушілер мен жас мамандар қатарына қосылатын оқушылар үшін болжамсыздық маңызды мәселе болып қала береді. Қысқа және орта мерзімді өзгерістер болжамды болса да, мектептер жастарды осындай өзгерістерге дайындай алады, ал ұзақ мерзімді өзгерістер тек болатыны белгілі болғанымен, болжамсыз болып табылады.

Мысалы, UNESCO ұсынған Тұрақты даму үшін білім беру бағдарламасы шеңберінде мектеп педагог-кәсіби бағдар берушілері үздіксіз білім алу және кәсіби бейімделу курсын ұйымдастырады. Педагогтар оқушыларға үздіксіз білім алудың маңыздылығы мен кәсіби бейімделудегі рөлін түсіндіреді. Олар оқушыларды заманауи дағдылар мен тақырыптарға арналған UNESCO ресурстарымен, оның ішінде онлайн курстар мен оқу материалдарымен таныстырады. Мектеп түрлі салалардағы мамандарды шақырып, шеберлік сабақтар мен тренингтер ұйымдастырады, бұл оқушыларға жаңа мамандықтар мен еңбек нарығының талаптары туралы ақпарат алуға мүмкіндік береді. Оқушылар нақты мәселелерді шешуге арналған жобаларға қатысып, сыни ойлау, топтық жұмыс және мәселе шешу дағдыларын дамытады. Мысалы, оқушылар қосымшалар жасау немесе деректерді талдау жобаларында жұмыс істей алады, бұл олардың алған білімін практикада қолдануына көмектеседі.

Ұзақ мерзімді кәсіби өзгерістердің болжамсыздығы мектеп бітірушілер мен жас мамандар үшін маңызды проблема болып табылады. Мысалы, қазіргі трендтер деректерді талдаушылар немесе бағдарламалық жасақтама әзірлеушілерінің сұранысының өсуін көрсетсе де, он жылдан кейін еңбек нарығы айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Жасанды интеллект пен автоматтандыру сияқты жаңа технологиялар мүлде жаңа мамандықтарды тудыруы және қазіргі кейбір мамандықтарды өзектілігін жоғалтуы ықтимал.

Мысалы, үздіксіз білім алу бағдарламасымен дайындалған мектеп түлегі деректерді талдау факультетіне түсуге шешім қабылдады. Оның оқу кезіндегі мамандығы сұранысқа ие болғанымен, жұмысқа шыққанда машиналық оқыту мамандары мен автономды жүйелерге арналған алгоритмдер жасаушылар сияқты жаңа мамандықтар басым бола бастады. Үздіксіз білім алуға үйренген бұл түлек жаңа талаптарға бейімделу үшін қосымша курстар мен тренингтерден өтіп, жаңа дағдыларды меңгеріп, бәсекеге қабілетті бола алады. Осылайша, UNESCO ресурстарын пайдалану педагогтарға оқушыларды еңбек нарығындағы өзгерістер

мен болжамсыздыққа бейімдеуге көмектесіп, оларға кәсіби мансапта сәттілік пен өмір бойы оқуды қамтамасыз ету үшін қажетті дағдыларды беруге мүмкіндік береді.

Жылдам дамып келе жатқан әлемде кейбір мамандықтар жойылып, басқалары пайда болып жатқанда, мектептер және жоғары оқу орындары да жасөспірімдерге өмір бойы қажет болатын дағдылар мен білімді толықтай бере алмайды. Бұл мәселенің рационалды шешімі — педагог-кәсіби бағдар берушілердің оқушылар мен студенттермен жұмыс істеуі, жастарды өзгерістерге дайын болуға үйрету. Барлық оқушылар, студенттер және еңбек нарығында жұмыс істейтін мамандар үшін үздіксіз білім алудың маңыздылығы баса көрсетілуі тиіс.

Технологиялық өзгерістер мен еңбек нарығының эволюциясы жағдайында білім мен дағдыларды үздіксіз жаңарту қажеттілігі артып келеді. Жаңа технологиялар мен құралдар күн сайын пайда болып, мамандардан осы өзгерістерге бейімделуді талап етеді, бұл олардың бәсекеге қабілеттілігін сақтауға мүмкіндік береді.

Кәсіби даму мен мансаптық өсу үздіксіз білім алумен тығыз байланысты. Жас мамандар мен студенттер үшін бұл кәсіби көкжиектерін кеңейту және болашақ мансаптық мүмкіндіктерге дайындалу мүмкіндігін білдіреді, ал жұмыс істеп жүргендер үшін дағдыларды үнемі жаңарту мансаптық баспалдақпен көтерілуге және жаңа кәсіби перспективаларды ашуға ықпал етеді.

Үздіксіз білім алу тек кәсіби ғана емес, жеке дамуға да ықпал етеді. Ол сыни ойлау мен мәселе шешу қабілеттерін дамытып, мотивацияны қолдап, өмірден қанағаттануды арттырады. Жеке даму және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылу жалпы өмірден қанағаттануға әсер етеді.

Еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілікті сақтау үшін де білім мен дағдыларды үнемі жаңарту қажет. Ғаламдану мен жоғары бәсекелестік жағдайында бейімделу мен даму қызметкерлерді жұмыс берушілер үшін тартымды етеді. Жаңа квалификациялар мен сертификаттарды уақытылы алу адамдарға өз білімдері мен дағдыларын көрсетуге мүмкіндік береді, бұл олардың кәсіби мансабында шешуші рөл атқаруы мүмкін.

Сонымен қатар, үздіксіз білім алу әлеуметтік бейімделуді және инклюзияны қолдайды, әртүрлі әлеуметтік-экономикалық топтардан шыққан адамдарға тең даму мүмкіндіктерін береді. Бұл әлеуметтік мобильділікті арттыру және білім мен мансаптық мүмкіндіктерге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін маңызды фактор.

Мектеп оқушылары мен студенттерге үздіксіз білім алу концепциясын ерте жастан оқу бағдарламаларына енгізу маңызды, бұл оларға үздіксіз оқуға деген дағдыны қалыптастыруға көмектеседі. Мамандарға кәсіби дамуға деген ұмтылысты қолдайтын оқыту, тренинг және курстар бағдарламаларын жасау қажет.

Нәтижесінде үздіксіз білім алу қазіргі әлемде табысты бейімделу мен өркендеудің ажырамас бөлігіне айналып, кез келген саладағы өзгерістерге икемділік пен дайындықты қамтамасыз етеді.

Қазіргі қоғамда үздіксіз білім беру барған сайын кең таралып келеді және ол барлық адамдар үшін негізгі құқық — базалық білім алумен қатар, негізгі құқықтардың бірі болуы тиіс. Сонымен қатар, жүйенің жұмыс істеуі үшін үздіксіз кәсіби бағдар беру және кеңес беру бағытында жұмыс жүргізу қажет. Үздіксіз кәсіби кеңес беру мен бағдарсыз көптеген жас мамандар өздері тап болған өзгерістерге алдын ала емес, кейінгі әсер ретінде әрекет етуі мүмкін, яғни олар дамуға және болашақты жоспарлауға емес, тек аман қалуға және тар шеңберлі мәселелерді шешуге шоғырланады. Бұл жағдай олардың өздеріне де, елдің ұлттық экономикасына да теріс әсер етуі мүмкін. Жылдам өзгеріп жатқан әлемде педагог-кәсіби бағдар берушілердің негізгі міндеті — нақты мәселелерді шешумен ғана шектелмей, оқушылар мен студенттерге өзгерістерге ұтымды жауап бере алатындай даму жолында көмек көрсету.

Үздіксіз білім алу концепциясының дамуы ұзақ мерзімді бір жұмыс орнында тұрақты еңбек етуге балама ретінде икемді жұмыспен қамтылу формалары — гиг-экономика — пайда болуына алып келді. Гиг-экономика еңбек нарығында өзгерістер туғызып, педагог-кәсіби бағдар берушілердің алдында жаңа міндеттер қояды. Бұл еңбек ұйымдастырудың жаңа тәсілі, онда жұмысшылар дәстүрлі компаниядағы тұрақты жұмыстан гөрі, икемділікті және түрлі жобаларда жұмыс істеуді тандайды. Бұл тез дамып келе жатқан дәстүрлі емес мансаптық бағыттарды қалыптастырып, жас жұмысшылар арасында танымал болуда.

Мысалы, Америка Құрама Штаттарында жұмысшылардың саны артқанымен, олар көп жағдайда тұрақты жұмыс орнына ие болмай, тәуелсіз мердігер немесе консультант ретінде нақты тапсырмаларды орындауға немесе белгілі уақытқа жалданады және жұмыс берушімен басқа байланыстары болмайды [49]. Бұл үрдіс Америка Құрама Штаттарымен шектелмей, бүкіл әлемде байқалады, мұнда оқушылар арасында жобалардың әртүрлілігін қалайтындар көбейіп, гиг-экономиканың өсуіне себепші болып отыр. Бұл жастардың ақпараттық қоғамға белсенді қатысуы және екі негізгі қозғаушы күштің әсерінен — технологиялық жетістіктер мен стратегиялық міндеттерге икемді бейімделу қажеттілігінің әсерінен пайда болуда.

Технологиялардың дамуы мен цифрландыру гиг-экономиканың әрі қарай кеңеюіне алып келеді, бұл еңбек нарығының жаңа ландшафтына әкеліп, білім беру саласында жаңа тәсілдерді қажет етеді. Мансаптың жаңа формалары жас жұмысшыларға мансаптарын басқаруда үлкен жауапкершілік жүктейді, көбінесе әлеуметтік қорғау бағдарламаларынан тыс қалады, бұл олардың экономикалық қауіп-қатерін арттырады. Гиг-экономика жағдайында жас мамандар бірнеше мамандықтарда немесе бірнеше жұмыс пен жұмыс берушімен бір мансапта жұмыс істей алады, бұл мансаптық өсу мен ескі және жаңа дағдыларды үйлестіруді талап етеді. Гиг-экономиканың тағы бір ерекшелігі — дағдыларды үнемі жаңартып отыру және егер қазіргі жұмыс жойылса, басқа жұмысқа ауысу мүмкіндігі. Ұйымдастырушылық даму, тиімділік, уақытты ұтымды пайдалану және коммуникациялық дағдылардың тиімділігі бойынша жауапкершілік қазіргі уақытта әрбір қызметкерге, сондай-ақ ұйымдар шеңберінде де, одан тыс және кең кәсіби салаларда жүктелуде, өйткені мансап өзгеруі мүмкін.

Гиг-экономика мен цифрландыру дамыған кезде еңбек нарығы айтарлықтай өзгерістерге ұшырайды, бұл қызметкерлерден мансаптарын басқаруда жаңа тәсілдерді талап етеді. Бұл өзгерістердің жарқын мысалы ретінде ақпараттық технологиялар саласындағы фрилансерлер мен тәуелсіз мамандардың өмірін айтуға болады. Мысалы, веб-дамыту саласындағы фрилансер Джон бірнеше тұрақты клиенттерге қызмет көрсетеді және Upwork, Freelancer сияқты фрилансерлер платформалары арқылы жобалар қабылдайды. Оның жұмысы веб-сайттар мен қосымшаларды жасау мен қолдаудан бастап, әлеуметтік желілермен интеграция және қолданушы интерфейстерін әзірлеуге дейінгі түрлі салаларды қамтиды.

Джон бір уақытта бірнеше жобаны басқарады, бұл оған түрлі тапсырмалар арасында ауысуға және барлық салаларда жоғары кәсіби деңгейді сақтауға мүмкіндік береді. Ол веб-дамыту саласындағы ескі дағдыларын пайдаланып қана қоймай, нарықтағы жаңа технологиялар мен құралдарды үнемі меңгеріп отырады. Ол үнемі жаңа бағдарламалау тілдері мен құралдары бойынша курстардан өтіп, бәсекеге қабілетті болуға ұмтылады. Тұрақты жұмыс кестесі бар дәстүрлі жұмысқа қарағанда, Джон өз уақытын өзі жоспарлайды, мерзімдерін белгілейді, жобаларды бөліп, ресурстарын басқарады. Бұл оған жоғары деңгейдегі өзін-өзі тәртіпке және тиімді уақыт пайдалануға деген қабілетті талап етеді.

Фрилансер ретінде Джон дәстүрлі әлеуметтік қорғау бағдарламаларына, мысалы, медициналық сақтандыру немесе зейнетақы қорына қатысуға мүмкіндігі жоқ. Ол өз медициналық сақтандыруын және зейнетақы жарналарын өзі ұйымдастырады, бұл қаржылық жоспарлауда қосымша білімді талап етеді. Джон қазіргі клиенттерін жоғалту немесе жобалардың тоқтатылу қаупімен бетпе-бет келеді, сондықтан ол саласындағы трендтерді мұқият қадағалап, дағдыларын жаңартып, кәсіби көкжиегін кеңейтеді. Мысалы, егер веб-дамыту саласы жаңа технологиялар әсерінен өзектілігін жоғалтса, Джон жасанды интеллект немесе блокчейн сияқты жаңа салаларды зерттеуге кіріседі.

Гиг-экономикада тиімді коммуникация дағдылары аса маңызды. Джон клиенттермен үнемі байланыста болып, жобалардың талаптарын талқылап, жұмыстың барысы туралы жаңартулар береді. Жақсы коммуникация дағдылары оған берік кәсіби қатынастар орнатуға, жаңа тапсырыстар алуға және клиенттердің қанағаттануын сақтауға көмектеседі. Бұл мысал гиг-экономиканың мансаптық жолдарға әсерін көрсетеді, ол мамандардан дағдыларды үнемі жаңартуды, уақыт пен қаржыны басқаруды және тиімді қарым-қатынасты талап етеді. Нәтижесінде мұндай жағдайда табысты жұмыс істеу икемділік, жауапкершілік және жеке және кәсіби дамуға белсенді көзқарасты қажет етеді.

Гиг-экономиканың қазіргі еңбек нарығына әсері және білім беру жүйелерінің осы өзгерістерге бейімделу қажеттігі туралы бірнеше зерттеулер бар. Бұл зерттеулер жаңа мансаптық формалар қызметкерлерден дағдыларды үнемі жаңартып отыруды, мансапты тиімді басқаруды және әлеуметтік қорғау бағдарламаларының болмауымен байланысты экономикалық тәуекелдерді ескеруді талап ететінін айтады.

Мысалы, Австралияда жүргізілген зерттеу мансаптық кеңесшілер экономикалық және технологиялық өзгерістердің нәтижесінде туындаған жұмыс

пен оқытудың ескі тәсілдерін жою және кәсіби дағдылардың жоғары деңгейін дамыту қажеттігін түсінуді насихаттауда маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Студенттер үздіксіз білім алудың маңыздылығын, білім базасын сақтау және дағдыларды бөлісу арқылы экономикалық өнімділікті арттыруға ықпал ететінін түсінуі тиіс. Осыған байланысты кәсіби бағдар беру бағдарламалары мен білім беру мекемелері осы өзгерістерге бейімделіп, гиг-секторға дайындалатын оқушыларға жаңа курстар мен қолдау көрсетуі қажет. Бұл икемді және тұрақсыз экономика жағдайында табысты мансапқа қажетті дағдылар мен білімді қамтамасыз етуге бағытталған жаңа бастамалар мен тәсілдерді қажет етеді.

Бұрынғы ұрпақтарда ата-аналарының жұмыс орындарында немесе бір кәсіпорында тұрақты жұмыс істеуі кең таралған болса, қазіргі жас қызметкерлер мансап бойы бірнеше рет жұмыс орнын және тіпті мамандығын ауыстырады [50].

Бұл өзгерістер мектеп оқушыларына да әсер етеді, сондықтан педагог-кәсіби бағдар берушілердің рөлі маңызды, олар оқушыларды үздіксіз білім алудың маңыздылығын түсініп, гиг-экономика жағдайында өзекті және бәсекеге қабілетті болуға дайындайды [51], мұнда дәстүрлі мансаптық жолдар бірте-бірте жаңа тәсілдерге орын береді.

Мысалды қарастырайық, бұл педагог-кәсіби бағдар берушінің оқушыларды қазіргі заманғы шындық пен гиг-экономика жағдайына қалай дайындай алатынын жақсырақ түсінуге көмектеседі. Мектептегі кәсіби бағдар беру бағдарламасы аясында ұстаз Наталья оқушыларды қазіргі еңбек нарығына дайындауға бағытталған бірқатар сабақтар мен іс-шараларды ұйымдастырады. Осындай сабақтардың бірінде ол кәсіби орта қалай тез өзгеріп жатқанын және неге гиг-экономика жағдайында өзекті болатын дағдыларды дамыту маңызды екенін түсіндіреді. Сабақ барысында Наталья оқушыларға бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу, графикалық дизайн және әлеуметтік желілердегі маркетинг сияқты цифрлық технологиялармен байланысты мамандықтар туралы әңгімелейді. Ол табысты фрилансерлер мен стартаперлердің мысалдарын келтіреді, олар өз мансабын мектеп жасында бастаған және өз дағдыларын жетістікке жету үшін қалай пайдаланғандарын түсіндіреді.

Наталья сондай-ақ фрилансерлер мен тәуелсіз мамандар үшін өте маңызды уақытты басқару, өзін-өзі ұйымдастыру және коммуникация дағдылары сияқты икемді дағдыларды дамыту бойынша тренингтер өткізеді. Сонымен қатар, ол гиг-экономикада жұмыс істейтін мамандардың қатысуымен шеберлік сабақтарын ұйымдастырады, бұл оқушыларға нақты жұмыс жағдайлары мен мансаптық өсу мүмкіндіктері туралы түсінік алуға мүмкіндік береді. Мұндай іс-шаралар оқушыларға үздіксіз білім алудың маңыздылығын және еңбек нарығындағы өзгерістерге дайын болу қажеттілігін түсінуге көмектеседі, оларға жаңа тәсілдерге бейімделуге және қарқынды өзгеріп жатқан нарықтық ортада бәсекеге қабілетті болып қалуға жол ашады.

Педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушыларға еңбек нарығының жаңа талаптарын ескере отырып, оларды динамикалық кәсіби ортаға дайындауға көмектесе алатынын түсіну қажет. Сонымен қатар, үздіксіз білім беру және гиг-экономика жағдайында кәсіби бағдар беруші педагогтар мен жұмыс берушілер маңызды рөл атқарады, себебі кәсіби бағдар беру бағдарламалары тек тұлғалық

және кәсіби өсім үшін ғана емес, сонымен қатар ұзақмерзімді бір қызметте тұрақты жұмыс істеу сирек құбылысқа айналған қазіргі еңбек нарығының жаңа мүмкіндіктері мен шынайылығына бейімделу үшін де аса қажет. Педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушыларға қазіргі еңбек нарығын түсінуге, олардың қызығушылықтары мен қабілеттерін бағалауға көмектесе отырып, болашақ кәсіби жолын саналы түрде таңдауға мүмкіндік бере алады.

1.4. Оқушылардың кәсіби таңдауындағы өзіндік таңдаудың эволюциясы: төмен бағалаудан дамуға қарай

Қазіргі қоғамда жастардың кәсіби таңдауы олардың өмір жолының күрделі әрі маңызды аспектісі болып отыр. Ең интеллектуалды дамыған және эмоционалды жетілген жасөспірімдердің кәсіби таңдауы көбінесе өздігінен, айналасындағы маңызды адамдардың, мысалы, ата-аналар, туыстар, мұғалімдер мен достардың ықпалынан тәуелсіз жүзеге асады.

Бұл мысал зияткерлік тұрғыдан дамыған және эмоционалды тұрғыдан жетілген жасөспірімнің өз кәсіби таңдауын өміріндегі маңызды адамдардың ықпалынан тыс қабылдай алатынын көрсетеді. Алексей — жоғары сынып оқушысы, технологиялар мен стартаптарға терең қызығушылық танытады. Бала кезінен ол бағдарламалауға және қосымшалар әзірлеуге әуестеніп, жаңа бағдарламалау тілдерін өз бетінше меңгеріп, шағын жобалар жасаған. Ата-анасы оның қызығушылығын қолдағанымен, техникалық білімі жоқ және бұл салада нақты кеңес бере алмайды. Соған қарамастан, Алексей өз технологиялық стартап-компаниясын құрғысы келетінін шешеді.

Ол нарықты зерттеп, трендтерді талдайды және әлеуетті клиенттерді анықтайды. Алексей түрлі стартап-форумдарға және кәсіпкерлік бойынша іс-шараларға қатысып, табысты кәсіпкерлермен танысады және олардан құнды білім мен кеңестер алады. Оның достары мен мұғалімдері оның таңдауын құрметтесе де, шешіміне айтарлықтай ықпал ете алмайды. Алексей айналасындағы адамдардың кеңесіне сүйенбейді, керісінше, өз зерттеулері мен қызығушылықтарына сүйеніп әрекет етеді. Ол өз бетінше бизнес-жоспар әзірлеп, инвестиция тартумен айналысып, алғашқы жобасын іске қосады.

Осылайша, Алексей өз білімін, қызығушылықтарын және ұмтылыстарын негізге ала отырып, кәсіби болашағын саналы түрде таңдайды және ата-анасы, туыстары, мұғалімдері немесе достары тарапынан жасалған сыртқы қысымға бой алдырмайды. Бұл мысал зияткерлік және эмоционалды жағынан қалыптасқан жасөспірімдердің өз ішкі уәждері мен мақсаттарына сүйене отырып, кәсіби шешімдерді өз бетінше қабылдай алатынын айқын көрсетеді.

Балалар мансаптық болашағы туралы өз көзқарастарын қоғамда кездесетін мүмкіндіктер мен кедергілерді қабылдап, өзін-өзі тереңірек түсіну арқылы қалыптастыратынын түсініп, ұғыну маңызды. Егер бұрын бұл үдеріс көбінесе ата-аналар, мұғалімдер немесе басқа маңызды ересектердің ықпалының нәтижесі ретінде қарастырылса, бүгінде тәсілдерде айтарлықтай өзгеріс байқалады. Жасөспірімдер өз қызығушылықтары, қабілеттері мен өмірлік мақсаттарын

зерттеп, тек содан кейін ғана болашақ кәсіби қызметі жөнінде шешім қабылдауды жиі жөн көреді.

Бұл бетбұрыс тұлғалық дамудағы өзін-өзі анықтаудың және автономияның маңыздылығы туралы түсініктің эволюциясын білдіреді және жастарды дамыту мен білім беру саласындағы заманауи зерттеулердің нәтижелерімен расталады. Ол оқушылардың мамандықты өз бетінше таңдау құқығы мен маңыздылығына ерекше назар аударады. Мұндай тәсіл жеке тұлғаның өсуі мен дамуына ықпал етеді, сонымен қатар адамның өз қызығушылықтары мен құндылықтарын тереңірек түсінуін талап етеді.

Бұл екінші бөлімнің осы қосалқы тарауында студенттердің дербестік пен бастамашылдығын дамытуға бағытталған теориялар мен зерттеулер қарастырылады. Сондай-ақ бұл өзгерістердің білім беру ұйымдарында қалай қабылданатыны және олардың педагог-кәсіби бағдар берушілер жұмысына, яғни қазіргі еңбек нарығы мен тез өзгереді экономикалық орта жағдайында болашақ мамандарды даярлау процесіне қалай әсер ететіні талданады.

Кейбір ғылыми теориялар балалардың кәсіби таңдауын өз бетінше жасау маңыздылығын ерекше атап көрсетеді, олардың жеке қызығушылықтары, қабілеттері мен құндылықтарын негізге алады. Бұл теориялар балаларда автономдылық пен өзіндік анықталу қабілеттерін дамыту қажеттігін алға тартады, оларға білім мен кәсіби мүмкіндіктердің түрлі салаларын өз бетінше зерттеуге мүмкіндік беру керек екенін көрсетеді, сол арқылы олардың жеке ұмтылыстары мен амбицияларын ескеру қамтамасыз етіледі. Алайда, кәсіби таңдау үдерісі – динамикалық құбылыс екендігін және оның түрлі факторлардың, соның ішінде жеке және сыртқы жағдайлардың ықпалымен өзгеріп отыратынын ескеру маңызды.

Ең танымал өзіндік таңдаудың маңыздылығы туралы теориялардың бірі — XX ғасырдың соңында Альберт Бандура ұсынған әлеуметтік-танымдық теория [52; 53]. Бұл теория адам агенттігі (өзіндік іс-қимыл қабілеті) ұғымына ерекше назар аударады. Бандура агентивтілік ұғымын «табиғат пен өмір сапасын бақылау қабілеті» деп анықтайды [54, 1], яғни адамның өз әрекеті мен қоршаған ортасына саналы ықпал ету қабілеті. Бұл теория жалпы өмір саласына ғана емес, кәсіби таңдау мен мансап дамуына да қолданылады.

Бандура агентивтіліктің бес негізгі қасиетін бөліп көрсетеді: мақсаттылық, болжаушылық, реактивтілік, өзін-өзі рефлексиялау және өзін-өзі тиімділік, олар өмірдің түрлі салаларында маңызды рөл атқарады.

Агентивтіліктің бірінші қасиеті — ниеттілік (намеренность), Бандураның айтуынша, бұл — адамның мақсат қойып, оған жету үшін күш салу қабілеті. Мысалы, ғылыми салада мансап құруды жоспарлаған мектеп оқушысы немесе студент докторлық дәрежеге жетуді мақсат етеді. Осы мақсатқа жету үшін ол зерттеулерге белсенді қатысады, конференцияларға барады, мақалалар жазады. Ғылым жолында алға жылжу ниеті оған қиындықтарды жеңуге және мотивацияны сақтауға көмектеседі.

Агентивтіліктің келесі маңызды қасиеті алдын ала болжай білу (предвидение), яғни болашақтағы оқиғаларды болжап, мақсаттарға жету үшін әрекет жоспарын құру қабілеті болып саналады. Бұл қасиетке мысал ретінде

педагог-кәсіби бағдар берушінің немесе мансаптық кеңесшінің мектеп оқушылары мен студенттерді қазіргі еңбек нарығындағы үрдістер мен болашақтағы өзгерістерді талдай отырып, өз кәсіби жолын таңдауда стратегия құруға ынталандыруын айтуға болады. Мұндай болжау оқушылар мен студенттердің мансаптық жоспарларын тиімді бейімдеуіне және еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруына мүмкіндік береді.

Агентивтілік ұғымына кіретін тағы бір қасиет реактивтілік болып саналады, яғни оны өзгерістерге бейімделіп, күтпеген жағдайларға жауап бере білу қабілеті деп қарастыра аламыз. Мысалы, мектеп оқушысы немесе колледж студенті немесе университет студенті еңбек нарығындағы құрылымдық өзгерістерге тап болғанда, мотивациясын жоғалтпай, керісінше, жаңа жағдайға бейімделіп, өсу мен дамудың жаңа мүмкіндіктерін іздейді. Оның тез бейімделу қабілеті оған тұрақтылықты сақтап, мансаптық дамуын жалғастыруға көмектеседі.

Бандураның тағы бір маңызды қасиеттері ретінде өзін-өзі рефлексиялау, яғни өз әрекеттерін талдау, мақсаттарын ой елегінен өткізу, жетістіктері мен кемшіліктерін бағалау қарастырылады. Мысалы, жобасын аяқтаған оқушы не жақсы істелгенін және келешекте не жақсартуға болатынын сараптайды. Бұл процесс оның күшті жақтары мен өсуге қажетті бағыттарын анықтауға ықпал етеді.

Агентивтіктің жоғарыдағы қасиеттеріне қосымша Бандура бесінші қасиетті өзін-өзі тиімділікті атап өтсек болады. Бұл қасиет адамның әртүрлі тапсырмалар мен жағдайларды орындауға қабілеттілігіне сенімін білдіреді. Жоғары өзін-өзі тиімділік белсенді әрекет пен жаңа шешімдерді іздеуге жетелейді, ал төмен өзін-өзі тиімділік жетістіктерге ұмтылуды шектей алады.

Жоғары өзін-өзі тиімділікке мысал ретінде, өзінің академиялық дағдыларына сенімді оқушы білім беру бастамаларына көшбасшылық жасап, негізгі оқу жүктемесінен бөлек, болашақ мамандығы үшін қосымша пәндерді таңдайтынын алсақ болады. Бұл оған сенімділігін арттыруға және жоғары нәтижелерге жетуге көмектеседі.

Ал төмен өзін-өзі тиімділікке мысал ретінде оқушы немесе жас студент өз дағдыларына күмән келтіруін ала аламыз, ол күрделі мамандықтар мен жобалардан қашып, мансаптық амбицияларын шектейді, бұл оның мансап таңдауын және кәсіби даму мүмкіндігін тежейді.

Жалпы, Бандураның әлеуметтік-танымдық теориясының негізгі аспектісі — агентивтілік, ол адамның мінез-құлқы жеке қасиеттері (мысалы, сенімдері мен өзін-өзі тиімділігі), мінез-құлық факторлары (мысалы, стратегиялар мен дағдылар) және қоршаған орта (мысалы, әлеуметтік және материалдық жағдайлар) арасындағы өзара әрекеттесумен анықталатынын көрсетеді.

Бандура агентивтігі бойынша, оқушылар ата-аналар мен мұғалімдер сияқты қоршаған ортаның ықпалына пассивті объект ретінде қаралмайды. Олар өз сенімдері, қызығушылықтары мен қабілеттерін ескере отырып, мамандықты өз бетімен таңдау қабілетіне ие. Дегенмен, агентивтілік толықтай сыртқы факторларды жоққа шығармайды, олар өзіндік таңдауды дамытуға ықпал етуі мүмкін.

Мысалы, ата-аналар мен қоғамның оқушылар мен студенттердегі кәсіби бағдарларды қалыптастырудағы қолдауы олардың өзін-өзі тиімділік пен агенттілігін дамытуда маңызды рөл атқарады. Ата-аналар мен мұғалімдердің қолдауы оқушыларға кәсіби таңдау жасауда ғана емес, таңдаған саласында тиімді дамуға, қиындықтар мен дағдарыс кезеңдерін жеңуге көмектеседі.

Келесі жағдайды қарастырайық. Мысалы, жоғарғы сынып оқушысы Аня ғылым мен математикаға қызығушылық танытады. Ол осы салалардағы түрлі мамандықтарды зерттеп, мақалалар оқып, деректі фильмдер көреді және мектептік ғылыми жобаларға қатысады. Оның инженерия мен математикаға қызығушылығы өз ұмтылыстары мен зерттеушілік мүдделері арқылы нығая түседі, бұл агентивтіліктің іске асуын көрсетеді. Дегенмен, ата-аналар мен мұғалімдердің қолдауы кәсіби таңдау үдерісінде өте маңызды. Аня мұғалімдердің жағымды пікірін алады, олар оның қызығушылығын байқап, терең оқуға арналған қосымша ресурстар мен мүмкіндіктер ұсынады. Физика және математика мұғалімдері оны инженерлік жазғы мектепке және олимпиадаларға қатысуға шақырады. Педагог-кәсіби бағдар беруші Аняға мансаптық мақсаттарын айқындауға және одан әрі қадамдарды жоспарлауға көмектеседі. Бұл маман Анямен жеке кеңесулер жүргізіп, оның қызығушылықтары мен қабілеттерін талдайды, ең қолайлы мамандықтар мен білім беру жолдары туралы ақпарат береді.

Сонымен қатар, ол таңдаған саладағы мамандармен кездесулер ұйымдастырып, мансаптық амбицияларын іске асыруға көмектесетін ресурстар мен бағдарламаларға бағыттайды. Аняның ата-анасы оның қызығушылығы мен ұмтылыстарынан хабардар болып, белсенді түрде қолдау көрсетеді. Олар оны бағдарламалау және робототехника курстарына жаздырады, сондай-ақ кәсіби инженерлермен кездесулер ұйымдастырып, түрлі мамандықтар туралы көбірек білуіне көмектеседі. Ата-аналар оның конкурстар мен жобаларға қатысуын ынталандырып, өз жобаларын орындауға мүмкіндік жасайды. Қиындықтарға тап болғанда, мысалы, күрделі емтихандар мен сайыстарда ата-аналар мен мұғалімдердің қолдауы өте маңызды болады. Олардың кеңестері оған қиындықтарды жеңуге және мақсатқа жетуді жалғастыруға көмектеседі. Бұл қолдау оның сенімін сақтап, жоғары өзін-өзі тиімділігін дамытуға септігін тигізеді, бұл өз кезегінде шешім қабылдаудағы агенттігін нығайтады.

Осылайша, Аня кәсіби жолын таңдауда белсенді болса да, ата-аналар мен мұғалімдердің қолдауы оның мансаптық бағдарларын қалыптастыру мен нығайтуда маңызды рөл атқарады. Олар оған саналы таңдау жасауға ғана көмектеспей, сондай-ақ оның сәтті дамуы мен қиындықтарды еңсеруіне қажетті ресурстар мен қолдауды қамтамасыз етеді, бұл жеке агентивтіліктің сыртқы факторлармен өзара әрекеттесуінің маңыздылығын көрсетеді. Мұндай тәсіл агентивтіліктің нақты өмірдегі қалай жұмыс істейтінін және қоршаған ортаның қолдауы кәсіби таңдау мен даму процесіне қалай ықпал ететінін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Дегенмен, Бандураның агентивтілік теориясында сыртқы факторлар агентивтілікті қалыптастыру мен дамытуда тек оң әсерін тигізбестен, кейде кедергі ретінде де қызмет етуі мүмкін екендігі атап өтіледі. Мысалы, балалар ата-

аналардың кәсіби таңдау бойынша кеңестерін орындаса да, сол мамандықта өзін жүзеге асыра алмайтынына сенбеуі ықтимал.

Ата-анасының қысымымен қабылданған таңдауына қарамастан, Саша оқу барысында қиындықтарға тап болып, оқу мотивациясы төмендейді. Оның шынайы қызығушылығы басқа салада жатқандықтан, медицина саласында табысқа жету мүмкіндігіне деген күмәні артады. Бұл ішкі қақтығыстар туғызып, оның өзін-өзі тиімді сезінуіне кері әсер етеді. Саша өзінің таңдаған бағыты бойынша жүзеге аса алатынына сенбейді, бұл өз кезегінде күйзеліс пен қанағаттанбау сезіміне әкеледі.

Мәселені одан әрі ушықтыратын жағдай — отбасы үміттері мен қоғамдық стереотиптер сияқты сыртқы факторлар Сашаның агентивтілігін дамытуына кедергі келтіреді. Ол медицинаға қатысты қосымша курстар мен іс-шараларға қатысудан бас тарта бастайды, нәтижесінде оқу процесіне деген белсенділігі күрт төмендейді. Таңдауы сырттай дұрыс көрінгенімен, Саша үнемі үмітсіздік пен өз күшіне сенімсіздік сезімін бастан кешіреді.

Бұл мысал оқушылардың жеке қызығушылықтары мен ынталарын ескеретін кәсіби таңдау маңыздылығын көрсетеді. Жеке ерекшеліктер мен қабілеттерді ескермейтін сыртқы қысым өзін-өзі тиімділік пен кәсіби қызметтен қанағаттану деңгейіне теріс әсер етуі мүмкін.

Агентивтік адамның өзінің қызығушылықтары мен қабілеттеріне негізделген саналы таңдау жасауға мүмкіндігі болуы тиіс екенін білдіреді, бұл таңдауда табыс пен қанағаттануды қамтамасыз етеді. Сондықтан кәсіби дамуға сыртқы факторлардың оң және теріс әсерін ескеру маңызды, жеке потенциалды ашуға және өзін-өзі сенімділік қалыптастыруға ықпал ететін қолдау ортасын құруға ұмтылу қажет. Егер балалар ынтасы жоқ немесе қызығушылығы төмен мамандықты таңдаса, олар жұмысына аз күш салып, мотивациясы төмен болуы ықтимал, бұл мамандықтың жалпы дамуына, әсіресе дағдарыс кезеңдерінде кері әсер етуі мүмкін. Дағдарыс жағдайында нағыз қызығушылық танытқан мамандар жоғары бастамашылдық пен икемділік көрсетіп, проблемаларды тиімді шешіп, кәсіби саланың тұрақтылығы мен дамуына ықпал етеді.

Мысалы, Александр дәрігер болып, адамдарға көмектесуге деген терең қызығушылығы мен талпынысы арқылы мамандықты таңдаған. Эпидемия кезінде ол белсенділік пен бастамашылық танытады. Оның шынайы қызығушылығы оған жаңа емдеу әдістерін іздеуге, әріптестеріне арналған семинарлар ұйымдастыруға және пациенттердің жағдайын жақсартудың инновациялық тәсілдерін ұсынуға мүмкіндік береді. Александрдың белсенділігі мен тапқырлығы эпидемиямен күреске үлкен үлес қосып, тиімді шешім қабылдауға ықпал етеді. Ол өз мысалымен басқа мамандарды ынталандырып, тұрақты әрі бейімделгіш команданың қалыптасуына септігін тигізеді.

Бұл мысал шынайы қызығушылық пен ішкі мотивация қиын жағдайларда бастамашылдық пен икемділікті арттыратынын көрсетеді. Шынайы қызығушылық танытатын мамандар қиындықтарды тиімді шешіп, маңызды инновациялар енгізуге қабілетті, бұл кәсіби саланың тұрақтылығы мен дамуына ықпал етеді.

Екінші жағынан, ынтасы төмен мамандықтарда жұмыс істейтіндер тұрақсыз кезеңдерде үлкен қиындықтарға тап болуы мүмкін. Олар өзгерістерге тиімді бейімделу үшін қажетті дағдылар мен мотивациядан айырылуы ықтимал, бұл олардың саладағы дамуын баяулатады. Сондықтан оқушылардың мамандық таңдауы тек сыртқы факторларға емес, жеке қызығушылықтары мен мотивацияларына негізделуі маңызды, бұл жеке табысқа және кәсіби салалардың тұрақты дамуына ықпал етеді. Осылайша, Бандураның агентивтікдік теориясының негізгі идеясы — сыртқы факторлар қалай әрекет етсе де, адамның өз әрекеттерімен әсер ету күші бар екендігі.

Бандураның әлеуметтік-танымдық агентивтік теориясы жеке қасиеттер, мінез-құлық және қоршаған орта арасындағы өзара әрекеттесуді ерекше қарастырады. Педагог-кәсіби бағдар берушілер бұл өзара әрекеттесуді қолдап, оқушыларға мансап таңдауда және дамуда көмек көрсетеді. Олардың ықпалы оқушылардың өзіндік таңдаудың дамуына оң әсерін күшейте алады, себебі олар оқушылардың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескереді.

Педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушылардың жеке агентивтік дамытуға көмектесіп, олардың қызығушылықтары мен қабілеттеріне сай ақпарат пен ресурстарды ұсынады. Олар оқушыларға өз күшті жақтары мен мансаптық таңдауларын түсінуге жәрдемдеседі, бұл олардың өзіне деген сенімін арттырады. Кәсіби бағдар беру барысында педагог-кәсіби бағдар беруші бағдарламалауға қызығушылық танытқан оқушыларға IT саласындағы түрлі мансап жолдарын зерттеуге көмектесе алады. Ол мамандармен кездесулер ұйымдастырып, оқыту мен тағылымдама мүмкіндіктері туралы ақпарат береді, сондай-ақ мансаптық жоспар құруға көмек көрсетеді. Мұндай қолдау оқушылар мен студенттердің таңдауына сенімділік пен әрі қарай оқу мен кәсіби дамуға ынтасын арттырады.

Педагог-кәсіби бағдар берушілердің маңызды рөлі — оқушыларға кәсіби таңдауда туындайтын кедергілерді жеңуге көмектесу. Олар ата-аналар күтуі немесе әлеуметтік стереотиптер сияқты сыртқы қысымдарды талдауға және олармен күресуге көмектеседі, сондай-ақ оқушыларды жеке қызығушылықтары мен ынтасына сай мансап таңдауға қолдау көрсетеді.

Мысалы, практикалық мамандық таңдауға отбасының қысымымен тап болған оқушы немесе студент жағдайын қарастырайық. Педагог-кәсіби бағдар беруші түрлі мансап бағыттарын талдауға ресурстар ұсынып, балама шешімдердің артықшылықтары мен кемшіліктерін қарастыруға көмектеседі, саналы таңдау жасауға жәрдемдеседі. Сонымен қатар, педагог-кәсіби бағдар беруші оқушы немесе студенттің мотивациясы мен сенімін сақтап қалуына көмектесе алады.

Педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушылардың кәсіби дағдыларын дамытуда да маңызды рөл атқарады. Олар оқушыларға кәсіби тапсырмаларды сәтті орындау үшін қажетті дағдыларды анықтап, дамытуға көмектеседі, сондай-ақ қажетті білім мен дағдыларды игеруде қолдау көрсетеді. Педагог-кәсіби бағдар беруші түйіндеме жазу, сұхбаттасуға дайындалу және басқа кәсіби дағдылар бойынша тренингтер мен шеберлік сабақтарын ұйымдастыра алады. Бұл оқушыларға еңбек нарығының нақты талаптарына дайындалуға және табысты жұмысқа орналасу мүмкіндігін арттыруға көмектеседі.

Сонымен қатар, педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушылардың мансаптық жоспарлау және кәсіби даму процесіне белсенді қатысуына ынталандыра отырып, олардың мотивациясын арттыра алады. Олар оқушылардың күш-жігері мен жетістіктері арасындағы байланысты көруге көмектесіп, олардың агенттігінің дамуына ықпал етеді. Мысалы, педагог-кәсіби бағдар беруші оқушыны өз қызығушылығы саласындағы қосымша жобалар мен байқауларға қатысуға ынталандыра алады. Бұл оларға өз қабілеттерін көрсету, танылу және кәсіби көкжиектерін кеңейту мүмкіндігін береді.

Осылайша, педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушылардың жеке агенттігінің дамуына ықпал етіп, саналы мансап таңдауына, сыртқы кедергілерді жеңуге, қажетті дағдыларды дамытуға және жоғары мотивацияны сақтауға көмектеседі. Олардың жұмысы оқушылардың өз мүмкіндіктерін тереңірек түсінуіне және сәтті кәсіби дамуына бағыттайды. Бұл мысалдар педагог-кәсіби бағдар берушілердің Бандура теориясына қалай ықпалдасатынын және олардың оқушылардың мансаптық траекториясын қалыптастырудағы маңызды рөлін көрсетеді.

Бандураның әлеуметтік-танымдық теориясы жеке және кәсіби дамудың механизмдерін түсінуге, сондай-ақ балалардың болашақ кәсіби таңдау кезеңінде әлеуетін қолдау және өзін-өзі жүзеге асыру стратегияларын әзірлеуге маңызды негіз болып табылады. Бұл теория өзіндік анықтау мен өзіндік дамудың мансап таңдау мен даму үдерісіндегі маңыздылығын көрсетеді. Жалпы, Бандураның әлеуметтік-танымдық теориясы жеке қасиеттердің, мінез-құлық факторларының және қоршаған ортаның өзара әрекеттесуі мен олардың кәсіби даму мен тұлғаның бейімделуіне қалай әсер ететінін көрсетеді.

Сонымен қатар, Бетц пен Хакетт (1986), Лент, Браун және Хакетт (1994), Хакетт (1995) ұсынған кәсіби таңдау кезінде өзіндік таңдаудың рөлін зерттеуге бағытталған басқа теориялар да адамның сенімдерінің мансаптық таңдау мен даму процесіндегі маңыздылығын атап көрсетеді.

Бетц пен Хакетт ұсынған күту-бағалау теориясы (1986) жеке тұлғаның белгілі мамандықта табысқа жету ықтималдығын қалай бағалауы мен оның мансаптық таңдауына қалай әсер етуін зерттейді. Бұл теорияға сәйкес, адам өз қабілеті мен жетістігіне сенімді болған сайын, сол мамандықты таңдау ықтималдығы жоғары болады. Мысалы, университеттің соңғы курсына оқушы студентка Оля биология мен медицинаға қызығушылық танытады. Лабораторияда тағылымдамадан өтіп, әріптестерінен оң пікір алған соң, ол өзінің қабілетіне сеніп, осы салада табысты болатынына сенеді. Оның жоғары табысқа деген күтуі мен өз мүмкіндіктерін бағалауы ғылыми зертханасында жұмыс істеу тілегін күшейтеді. Оля молекулярлық биология саласында аспирантураға түсуге шешім қабылдайды. Бұл саналы таңдау оның кәсіби өсуі мен жұмысқа қанағаттануына ықпал етеді.

Келесі теория — 1994 жылы Лент, Браун және Хакетт ұсынған әлеуметтік-танымдық мансаптық теориялар, олар мансаптық таңдаулардың жеке тәжірибе, әлеуметтік ықпалдар және танымдық стратегияларға негізделетінін атап көрсетеді. Мысалы, жас графикалық дизайнер Алекс бала кезінен өнерге қызығып, өз дағдылары мен қызығушылығы мамандық талаптарына сай ма

екеніне сенімсіз болған. Бірнеше жобаларға қатысып, клиенттер мен әріптестерден оң пікір алған соң, оның өзіне деген сенімі артады. Менторлар мен кәсіби желілердің қолдауы оның дизайнер ретінде табысты мансап құру мүмкіндігіне сенімін нығайтады. Алекс өз дизайн студиясын ашуға шешім қабылдап, потенциалын ашып, жұмыстан қанағат алады.

1995 жылы Хакетт ұсынған өзін-өзі тиімділік теориясына сәйкес, адамның өз қабілетіне деген сенімі оның нәтижесіне әсер етіп, мансаптық мақсаттарға жетуде маңызды рөл атқарады. Жоғары өзін-өзі тиімділік адамды белсенді әрекетке және қиындықтарды жеңуге итермелейді. Мысалы, жас инженер Нина алғашқы жобасын сәтті аяқтаған соң, өз қабілетіне сенім артып, күрделі әрі амбициозды жобаларды іздей бастайды, қосымша курстар мен сертификаттар арқылы дағдыларын жетілдіреді. Нина мансаптық баспалдақпен жоғарылап, жаңа кәсіби белестерге жетіп, жұмысынан қанағат алады.

Бұл мысалдар жеке қызығушылықтар, сенімдер мен өзін-өзі тиімділік негізінде кәсіби таңдаудың маңыздылығын көрсетеді. Олар ішкі және сыртқы факторлардың өзара әрекеттесуі мен мансаптық дамуға әсерін көрсетіп, Бетц пен Хакетт, Лент, Браун мен Хакетт, Хакетт теорияларындағы идеяларды растайды. Бұл теориялардың негізгі идеясы — адам өз қызығушылықтары, құндылықтары мен қабілеттеріне негізделген кәсіби таңдауды қаншалықты өз бетінше жасаса, оның мансаптық мүмкіндіктері соғұрлым кең болады. Өз бетімен таңдау адамға жеке мүдделеріне немесе қабілеттеріне сәйкес келмейтін мамандықтардан аулақ болуға мүмкіндік береді, бұл жұмыстан қанағаттану мен кәсіби өсуге ықпал етеді. Жеке сенімдер осындай таңдау үдерісінде қалыптасып, адамға өзінің мансаптық мақсаттары мен даму стратегияларын нақтылауға көмектеседі. Осылайша, кәсіби таңдауда өзіндік таңдау тек жеке табысқа ғана емес, сонымен қатар мансап салаларының дамуында мотивациясы жоғары әрі икемді мамандардың пайда болуына да септігін тигізеді.

Басқа да теориялар бар, олар оқушылар мен студенттердің өзіндік тәуелсіздігі мен бастамашылдығын дамытуға, сондай-ақ олардың білім беру мекемелеріне және педагог-кәсіби бағдар берушілердің қазіргі еңбек нарығы мен тез өзгеретін экономикалық орта жағдайындағы жұмысына әсеріне бағытталған. Мысалы, 2000 жылы Зимерман әзірлеген өзін-өзі реттеуші оқыту теориясы [57] оқушылар мен студенттердің тәуелсіздігін қалай дамытатынын түсінуде маңызды рөл атқарады.

Бұл теория бойынша табысты оқыту оқушылар мен студенттердің өз оқу үдерісін жоспарлауға, бақылауға және бағалауға белсенді қатысуын талап етеді. Өзін-өзі реттеу оқу мақсаттарын қою, сол мақсаттарға жету стратегияларын пайдалану, сондай-ақ өзін-өзі бақылау және өзін-өзі талдауды қамтиды. Мысалы, өзін-өзі реттеуші оқытуды қолданатын студент жобасын нақты тапсырмаларды жоспарлаудан, мерзімдер белгілеуден және үнемі өзін-өзі бақылаудан бастап бастай алады, бұл болашақ кәсіби мансабында уақыт пен ресурстарды тиімді басқаруға көмектеседі. Мұндай дағдылар оқушылар мен студенттерге академиялық жетістіктерге ғана емес, сонымен қатар сәтті кәсіби өсу үшін қажетті тәуелсіздікке жетуге мүмкіндік береді.

Тағы бір мысал — оқушылар мен студенттердің өзіндік тәуелсіздігі мен бастамашылдығын дамытып, болашақ мамандығын саналы түрде таңдауға көмектесетін теория — 2006 жылы Карл Двэк ұсынған дамып келе жатқан құзыреттілік теориясы [58]. Бұл теория оқушылар мен студенттердің өз қабілеттеріне деген сенімділігін қалыптастыру және қиындықтарды еңсеруге дайын болуын маңыздылығын баса көрсетеді. Теория бойынша, «тұрақты» ойлау қабілеті бар адамдар өздерінің қабілеттері өзгермейтін деп есептейді, ал дамушы ойлау қабілеті бар адамдар дағдыларын еңбек пен оқыту арқылы дамытуға болатындығына сенеді. Осы теория шеңберінде, тұрақты ойлау қабілеті бар оқушылар мен студенттер өз интеллектісі мен қабілеттерін шектеулі және айтарлықтай өзгермейтін деп санайды, бұл пікірге олардың қандай да бір күш-жігері мен тәжірибесі әсер етпейді.

Мысалы, математикада өз қабілеті өзгермейді деп сенетін студент қиын тапсырмаларға тап болғанда, өзіне сенімсіздік пайда болып, қиындықтарды жеңуге тырыспай, оларға қол жетімсіз деп санайды. Бұл тұрақты ойлаудың дамуға кедергі келтіретінін көрсетеді. Керісінше, дамушы ойлауы бар оқушылар жаңа қиындықтарға ашық болып, қателіктерін өсу мүмкіндігі ретінде қабылдайды және мақсаттарына жету үшін белсенді еңбек етеді.

Бұл мысал тұрақты ойлаудың дамуға және қиындықтарды жеңуге қалай кедергі келтіретінін көрсетеді, өйткені оқушы табыстың тек туған қасиеттерге ғана байланысты екеніне сенеді, ал күш салу мен оқу стратегияларының әсерін ескермейді. Білім беру контекстінде тұрақты ойлау оқушылардың қиындықтарды қабылдауын және жаңа білімді меңгеруін қиындатуы мүмкін, себебі олар өз қабілеттерін қажырлы еңбек арқылы жетілдіре алатындарына сенбейді. Керісінше, дамушы ойлау қабілеті бар оқушылар мен студенттер жаңа қиындықтарға және жаңашыл шешімдерге ашық болып, бұл олардың болашақта бастамашылдығы мен тәуелсіздігін дамытуына ықпал етеді. Олар өз қателіктерін сәтсіздіктің белгісі емес, өсу мен жетілу мүмкіндігі ретінде қарастырады, бұл оларға мотивацияны сақтап, мақсаттарына белсенді түрде жетуге көмектеседі.

Келесі теория — оқушылар мен студенттердің өзіндік тәуелсіздігі мен бастамашылдығын дамытуға бағытталған, саналы кәсіби шешім қабылдауға ықпал ететін — 1978 жылы Лев Выготский ұсынған әлеуметтік конструктивизм теориясы [59]. Выготскийдің әлеуметтік конструктивизм теориясы оқу үдерісінде әлеуметтік өзара әрекеттесу мен мәдени құралдардың маңыздылығын ерекше атап көрсетеді. Бұл тәсіл білім мен дағдылардың қоршаған адамдармен және мәдениетпен өзара әрекеттесу контекстінде қалай дамитынына назар аударады. Осы үдерісте ересектердің тәлімгерлігі мен құрдастардың ролі де маңызды. Мысалы, білім беру мекемелерінде әлеуметтік конструктивизм топтық жобалар мен пікірталас клубтары арқылы көрініс табуы мүмкін, мұнда оқушылар мен студенттер бірге жұмыс істеп, білім алмасып, бірлесе мәселе шешеді. Бұл тәуелсіздіктің дамуына ықпал етеді, себебі олар ынтымақтасуды, идеяларды талқылауды және бірге шешім табуды үйренеді.

Выготский ұсынған әлеуметтік конструктивизм теориясы оқушылар мен студенттердің кәсіби бағдарлауымен тікелей байланысты. Мектеп негізінде мысал келтірейік. Мектеп бағдарламасы аясында Анна есімді мұғалім әлеуметтік

конструктивизм принциптеріне сүйенген кәсіби бағдарлау жобасын енгізеді. Ол жоғарғы сынып оқушыларына арналған топтық жобалар мен пікірталас клубтарын ұйымдастырады, мұнда оқушылар бір-бірімен және әртүрлі салалардағы мамандармен өзара әрекеттеседі. Оқушылар кіші топтарға бөлініп, әр топ белгілі бір мамандықты зерттеуді таңдайды. Топтар әртүрлі қызығушылықтары мен дағдылары бар оқушылардан тұрады, бұл пікір алмасу мен жаңа идеялар туғызады. Әр топ таңдаған мамандықты зерттеп, кәсіби өкілдермен сұхбат жүргізеді, осы саладағы талаптар мен болашағын талдайды. Кейін олар алынған мәліметтерді талқылап, өз нәтижелерімен басқа топтармен бөліседі. Жобаға тәжірибелі жетекшілер мен мамандар қатысып, оқушыларға зерттеуде көмектеседі және мансаптық жолдар туралы кеңес береді. Тәлімгерлер өз тәжірибесімен бөлісіп, әлеуметтік өзара әрекеттесу мен ынтымақтастық олардың мансаптық өсуіне қалай ықпал еткенін түсіндіреді. Топтар түрлі кәсіби мәселелерге арналған шешімдер мен ұсыныстар әзірлеп, оларды сынып алдында таныстырады және сыныптастары мен мамандардан кері байланыс алады. Бұл жоба оқушылардың тәуелсіздігі мен бастамашылдығын дамытады, өйткені олар топта жұмыс істеп, ақпарат жинап, мәліметтерді талдап, саналы шешім қабылдауды үйренеді. Әлеуметтік өзара әрекеттесу мен білім алмасу оқушыларға түрлі мамандықтардың өз қызығушылықтары мен дағдыларына қалай сәйкес келетінін жақсырақ түсінуге және болашақ кәсіби қызметке дайындалуға көмектеседі. Осылайша, әлеуметтік конструктивизм теориясын кәсіби бағдарлауда қолдану студенттерге тез өзгеретін еңбек нарығы жағдайында саналы кәсіби шешім қабылдау үшін қажетті дағдылар мен сенімділікті дамытуға мүмкіндік береді.

Тағы бір теория – оқушылар мен студенттердің мансаптық таңдау кезінде өзіндік тәуелсіздігі мен бастамашылдығын дамытудың маңыздылығын баса айтатын мотивация және қажеттіліктерді қанағаттандыру теориясы. Бұл теорияны 1985 жылы Дэси мен Райан ұсынған, олар оқушылар мен студенттердің мотивациясы мен мінез-құлқына әсер ететін ішкі және сыртқы факторларды зерттеген [60]. Теория жоғары мотивацияға және табысты оқытуға жету үшін үш негізгі қажеттіліктің қанағаттандырылуы қажет екенін айтады: автономия, құзыреттілік және өзара байланыс.

Осы теория шеңберінде, өз оқуларын жеке қызығушылықтары мен таңдауларына (автономия) негізделген, табысқа жете алатын және қиындықтарды жеңе алатын (құзыреттілік), сондай-ақ тәлімгерлер мен құрдастар тарапынан қолдау көрсетілетін (өзара байланыс) оқушылар мен студенттер көбірек ынталанған және бастамашыл болады. Бұл өз кезегінде олардың тәуелсіздігін дамытып, еңбек нарығындағы қиындықтарға тиімді төтеп беруіне көмектеседі.

Мысалы, автономияны дамыту үшін оқушылар мен студенттер өздерінің кәсіби қызығушылықтары мен қалауларына сәйкес стартаптар, қоғамдық денсаулық немесе тұрақты даму салаларында тақырыптар таңдай алады, бұл оларға оқудың өз қызығушылықтары мен таңдауларымен байланысты екенін сезінуге мүмкіндік береді.

Құзыреттілікті дамыту үшін жаңа қосымша әзірлеу жобасында жұмыс істейтін оқушылар мен студенттер тәжірибелі мамандар мен жобаларға қатысатын сарапшылардан қолдау мен кеңес ала алады.

Өзара байланысты дамыту мақсатында педагог-кәсіби бағдар берушілердің тәлімгерлік рөлін атқара алатын тұрақты кездесулер мен пікірталастар өткізу қажет. Осындай кездесулер барысында оқушылар мен студенттер өз жетістіктері мен қиындықтарымен бөлісіп, оларды шешу жолдарын талқылап, педагог-кәсіби бағдар берушілер мен құрдастардан қолдау алады. Бұл барлық қатысушылардың қауымдастықтың бір бөлігі екендігін сезінетін қолдаушы ортаны қалыптастыруға көмектеседі, ол олардың мотивациясы мен белсенділігін нығайтады. Жалпы алғанда, оқушылардың өзіндік тәуелсіздігі, құзыреттілігі және өзара байланысын дамыту мектеп бағдарламалары аясында олардың еңбек нарығына табысты енулеріне ықпал ете алады.

Осы теорияларды талдау білім беру мекемелерінің студенттерде өзіндік тәуелсіздік пен бастамашылдықты дамытуға қолдау көрсету мақсатында оқу бағдарламалары мен әдістемелерін қалай бейімдеуге болатынын түсінуге көмектеседі. Мысалы, студенттердің белсенді қатысуы мен өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға бағытталған жобалық оқытуды енгізу, олардың жылдам өзгеретін экономика жағдайында кәсіби қызметке дайындығын арттыра алады. Педагог-кәсіби бағдар берушілердің жұмысы да осы теорияларға сәйкес өзгеруде. Олар студенттердің өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуды қолдап, олардың мотивациясын сақтап, әлеуметтік өзара әрекеттесу және білімді тәжірибеде қолдану мүмкіндіктерін ұсынуы тиіс. Бұл өздігінен жұмыс істеу үшін жағдай жасау, интерактивті және дараланған оқыту материалдарын жасауға технологияларды пайдалану, сондай-ақ консультациялар мен мансаптық бағдар беру шараларын ұйымдастыруды қамтиды. Осылайша, бұл теорияларды түсіну және қолдану қазіргі еңбек нарығы мен гиг-экономика жағдайында студенттерді табысты мансапқа даярлаудың тиімді негізін құрайды.

Өзіндік кәсіби жолды таңдауды қалыптастыруға бағытталған теориялардан бөлек, оқушылардың мамандық таңдауын зерттеуге арналған зерттеулердің нәтижелері қазіргі балалардың мансап жолдарын зерттеп, таңдауда өз бетімен көбірек шешім қабылдайтынын көрсетеді, отбасының ықпалының маңыздылығына қарамастан. Мысалы, 2013 жылы Апостол мен Наси [61], сондай-ақ 2014 жылы Салем, Ханан және Шамшад [62] жүргізген зерттеулер балалардың жеке қызығушылықтары мен таңдауларының мамандық таңдаудағы ықпалының артып келе жатқанын растайды. Отбасылық ықпал маңыздылығына қарамастан, қазіргі балалар мансап жолдарын өз бетімен зерттеп, таңдайтын жағдайға көбірек көшуде.

Сонымен қатар, білім беру және ақпараттық технологиялардағы өзгерістер балаларға мансап жолдары туралы кең ауқымды ақпарат алуға мүмкіндік береді, бұл олардың мамандық таңдаудағы тәуелсіздігінің өсуіне де ықпал етеді. Сонымен бірге, мансапты таңдауда өзін-өзі бағалаудың және жеке жетістіктердің маңыздылығы артып келеді. Отбасылық күтулердің әсері әлі де маңызды болып қала берсе де, қазіргі балалар мен жасөспірімдер болашақ мамандықты таңдауда өздерінің жеке қызығушылықтарын негізгі фактор ретінде қарастыра бастады.

Осылайша, балалардың мансапты өз бетімен таңдаудағы өсуі оқушылардың жеке қызығушылықтары мен таңдауына негізделген білім беру бағдарламалары мен мансаптық консультацияларды әзірлеудің қажеттілігін айқындайды, бұл оларға ең қолайлы мансап жолдарын іздеуге және таңдауға көмек береді.

Басқа зерттеулер, соның ішінде 1951 жылғы Гинзберг жұмысы, балалар мен жасөспірімдердің мансаптық қызығушылықтарының қалыптасуында үш негізгі кезеңді анықтайды. Бірінші кезең 11 жасқа дейін созылып, онда балалар көбіне қиялға және елестерге сүйене отырып, мүмкін болатын мамандықтар туралы ұғым қалыптастырады. Бұл жаста әдетте талап етілетін дағдылар, білім деңгейі немесе экономикалық факторлар сияқты терең талдаудың жоқтығынан қалаулары жиі ауысып тұрады. Бұл кезең мамандықтардың идеалдандырылған бейнелерімен сипатталады, және балалар әлі кәсіби таңдаудың барлық аспектілерін толық түсінбегендіктен, өз қалауларын оңай өзгерте алады.

Екінші кезеңде, 12-18 жас аралығында, жасөспірімдер болашақ мамандықты таңдауда саналы және нақты шешім қабылдай бастайды. Олар өз қызығушылықтарын, қабілеттерін және мүмкіндіктерін ескере отырып, нақты аспектілерді қарастырады. Бұл жаста өзін-өзі анықтау үдерісі және түрлі мамандықтарды зерттеу, соның ішінде білім мен кәсіби дайындық талаптарын тереңірек түсіну жүреді. Педагогтар мен мансаптық кеңесшілердің қолдауы ерекше маңызды болады, себебі олар жасөспірімдерге өз қызығушылықтары мен қабілеттеріне сай мамандықты таңдау процесінде көмек көрсетеді.

Үшінші кезеңде, ересек жаста, кәсіби таңдау жүзеге асады, ол логикалық және прагматикалық көзқарасқа негізделеді. Жастар өз болашақ мамандықтарын тереңірек зерттеп, талдай бастайды, еңбек нарығының нақты жағдайларын, мансаптық өсу перспективаларын және қажетті дағдыларды ескере отырып шешім қабылдайды. Олар өз мақсаттарына жету үшін қандай ресурстар мен білім беру жолдарының қажетті екендігін түсініп, осы бағытта жұмыс істей бастайды.

Гинзберг жастардың үш кезеңде де күшті кәсіби қызығушылық танытқан жағдайда, олардың мансапта табысқа жету ықтималдығы жоғары екенін атап өтеді. Ол сондай-ақ педагогтар мен мансаптық кеңесшілердің рөлін айқындап, олардың кәсіби дамуда үлкен әсер етуін, қажетті қолдау, бағыт және ресурстарды ұсына отырып, оқушылардың мансаптық мақсаттарына жетуіне көмектесетіндігін ерекше атап көрсетеді.

Басқа зерттеулер, соның ішінде Артур Руссоның 1996 жылғы жұмысы, Гинзбергтің зерттеу нәтижелерін растайды, жастардың жеке қызығушылықтары мен олардың мамандық таңдау арасында тығыз байланыс бар екенін көрсетеді [62]. Руссо жоғары академиялық қабілеттері бар оқушылардың көбінесе жеке қалаулары мен қызығушылықтарына сәйкес келетін мамандықты таңдайтынын көрсетеді. Бұл таңдалған мамандықтан қанағаттанушылықтың артуына және уақыт өте келе өнімділіктің жоғарылауына әкеледі.

Бұл зерттеулердің нәтижелерінен келесі қорытынды жасауға болады: жеке қызығушылықтарға негізделген кәсіби таңдау жастардың табысты мансапқа ие болуында маңызды рөл атқарады. Мұндай таңдау тек қана қанағаттанушылық пен мотивацияны арттырмайды, сонымен бірге кәсіби қызметтің ұзақ мерзімді нәтижелеріне де әсер етеді. Жастар өздерінің қызығушылықтары мен

қабілеттеріне негізделген мансап таңдауын жасаған кезде, олар өз мамандықтарында табысқа жетуге және жұмысынан қанағат алуға көбірек бейім болады.

Бұл теориялардың растауы білім беру және кәсіби бағдарлау мекемелерінің қолдауы мен бағытының маңыздылығын көрсетеді. Педагогтар мен мансаптық кеңесшілердің осы үдерістегі рөлі ерекше маңызды болады. Олар оқушылардың кәсіби дамуына елеулі әсер ете алады, қажетті ресурстарды, ақпаратты және қолдауды ұсына отырып, саналы және негізделген мамандық таңдауына көмектеседі. Білім беру және кәсіби бағдарлау бағдарламалары оқушылардың жеке қызығушылықтары мен қабілеттерін анықтап, дамытуға жағдай жасауды мақсат етуі тиіс.

Жалпы алғанда, бұл зерттеулер жастардың мансаптық шешім қабылдаудағы өсіп келе жатқан тәуелсіздігі мен саналы болуын көрсетеді. Бұл олардың жеке қанағаттанушылығын және болашақтағы табысты дамуын қамтамасыз ету үшін маңызды аспект болып табылады. Жылдам өзгеретін еңбек нарығы мен түрлі кәсіби мүмкіндіктерді ескере отырып, білім беру және кәсіби бағдарлау мекемелері студенттердің қажеттіліктеріне бейімделіп, оларға өзекті ақпарат пен қолдау көрсетуі маңызды, бұл оларға табысты әрі қанағаттанарлық мансап құруға көмектеседі.

Ғылыми теориялар мен эмпирикалық зерттеулерден бөлек, оқушылар мен студенттердің өзіндік таңдау жасау маңыздылығын атап көрсететін фокус саяси талқылауларда да орын алады. Саяси сөздерде жиі жеке жауапкершілік, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі дамыту және адамның өз тағдырына әсері туралы мәселелер көтеріледі, бұл Альберт Бандураның агентивтілік принциптеріне сәйкес келеді.

Агентивтілікке, жеке жауапкершілікке, өзін-өзі анықтауға, өзін-өзі дамытуға және адамның өз тағдырына әсер етуіне назар аудару саяси сөздерде Уинстон Черчилльдің уақытынан бері байқалады [63]. Мысалы, Черчилльдің "Never Give In" (Никогда не сдаваться) тарихи сөзінде ол жеке шешім қабылдау мен қиындықтар мен кедергілерге қарсы тұру мәселелерін көтеріп, сонымен бірге жеке дамуға деген көзқарастарымен бөлісіп, өз сенімдерінді ұстанудың маңыздылығына тоқталады. Ол шын мәніндегі табыс өз қағидаттарына сенген және кедергілерге қарамастан алға жылжыған адамдарға келетініне баса назар аударады.

Тағы бір саяси жетекшінің мысалы, агентивтіктің маңыздылығын атап көрсеткен — Барак Обама [64]. 2008 жылғы сайлау науқанында Барак Обама Yes We Can (Иә, біз істей аламыз) деген ұранды қолданды, ол әр адамның өз өміріне және қоғамға әсер ету қабілетіне деген сенімділікті білдірді. Бұл ұран жеке ықпал мен қоғам өміріне белсенді қатысудың идеясын білдірді. Бұл ұран жеке ықпал мен белсенді қатысуды көрсетіп, адамдарды өз күштеріне сенуге және қоршаған ортаны жақсарту үшін белсенді жұмыс істеуге шабыттандырды.

Бұл мысалдар агентивтіктің және жеке жауапкершіліктің қоғамды ынталандыру мен мобилизациялау үшін қалай қолданылатынын көрсетеді. Черчилль мен Обама жеке ықпал мен ішкі қасиеттердің табысқа жетуде және қиындықтарды жеңуде негізгі рөл атқаратынын көрсетеді. Олардың риторикасы

адамдарды қоғам өміріне белсенді қатысуға шабыттандырады, ішкі күш пен өз мүмкіндіктеріне сенудің маңыздылығын атап көрсетеді.

Осылайша, агентивтілік және жеке жауапкершілік тек саяси сөздерде ғана емес, әр адамның өмірінде де маңызды аспектілер болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Бұл принциптер адамдарды әрекет етуге және әлемді өзгерту үдерісіне белсенді қатысуға ынталандырады, өзіне сену мен табандылық арқылы оң өзгерістерге қол жеткізу мүмкін екенін қолдайды. Сонымен қатар, олар әр адамның қоғам мен жеке даму үшін маңызды үлес қосуға мүмкіндігі бар екендігіне сенімділік қалыптастырып, жалпы мақсаттарға жету үшін ұжымдық күш-жігердің маңыздылығын атап көрсетеді.

Қазақстанда посткеңестік білім беру моделінен қазіргі заманғы модельге көшу жүріп жатыр, онда агентивтікке айқын фокус пен назар аударылуда [65], ол оқушылардың өз білім алу үдерісіне белсенді қатысуын, сыни ойлау, өзін-өзі реттеу, бірлескен оқыту және қолданбалы тәсілді ынталандыруды білдіреді. Қазақстанның білім беру жүйесіндегі мұндай инновациялардың негізгі мақсаты білімді игеру мен түсінуін жақсарту ғана емес, жастардың гиг-экономика жағдайында бейімделуіне критикалық маңызды ұзақ мерзімді оқытуды қолдау болып табылады.

Қазақстан білім беру жүйесінде агентивтілік оқушылардың білім алу процесіне белсенді қатысуын білдіреді, бұл олардың тәуелсіз болуына және өз білім алуына жауапкершілікпен қарауына көмектеседі. Бұл сыни талдау дағдыларын дамыту, өзін-өзі реттеу қабілетін және командада жұмыс істеу дағдыларын қамтиды. Қазіргі білім беру тәжірибелері оқушылар өз ойларын еркін білдіре алатын, пікірталастарға қатысып, зерттеу дағдыларын дамытатын орта құруға бағытталған. Мұндай оқыту тәсілі студенттерді тек білім тұтынушыларынан емес, білім беру процесінің белсенді қатысушыларына айналдыруға бағытталған.

Қазақстан білім беру жүйесіндегі осы инновациялардың негізгі мақсаты студенттерге дағдылар мен білім беру, оларды гиг-экономикаға тән жылдам өзгеретін еңбек нарығында табысты бейімделуге мүмкіндік береді. Бұл білім беру бағдарламалары тек академиялық білімдерді ғана емес, тұрақсыздық пен үнемі өзгерістер жағдайында табысты кәсіби қызмет үшін қажетті дағдыларды дамытуға бағытталған болуы тиіс.

Зерттеулерге, соның ішінде Дарлинг-Хаммонд пен оның авторларының 2019 жылғы жұмыстарына [66], сәйкес білім беру тәжірибелері оқытушының жалғыз авторитет ретіндегі дәстүрлі модельден, оқушылардың пікірлері мен қажеттіліктерін ескеретін модельге көшуі тиіс. Бұл жеке пікірлерді мойындауды және бағалауды, белсенді оқуды ынталандыруды және пікірталас пен зерттеу белсенділігін дамытуды қамтиды. Осылайша, агентивтілікке назар аударған оқу модельдеріне көшу Қазақстан білім беру жүйесінің модернизациясына маңызды қадам болып табылады. Бұл өзгерістер студенттерге сыни ойлау, тәуелсіздік және үздіксіз оқу үшін дайындықты дамытуға мүмкіндік беретін жағдайлар жасауға бағытталған, бұл олардың қазіргі еңбек нарығына сәтті бірігуі үшін өте маңызды.

Мұндай білім беру тәсілдері тек Альберт Бандураның агентивтілік принциптеріне сәйкес келіп қана қоймай, сонымен қатар адамның өз дамуы мен

білім алуында белсенді рөл атқаратынын көрсетеді, студенттер мен жастарға кәсіби жолдарды саналы түрде таңдауға көмектеседі. Бұл тәсіл сондай-ақ кәсіби бағдарлау дамуының тек әртүрлі мамандықтар туралы ақпарат ұсынуды ғана емес, сонымен бірге жеке қызығушылықтар мен қабілеттер негізінде өзіндік талдау мен таңдау жасауды ынталандыруды қажет ететінін көрсетеді. Бұл жастарға өзін және өз кәсіби амбицияларын жақсырақ түсінуге, сондай-ақ сәтті мансапқа жетуге және таңдалған мамандықтан қанағаттануға көмектеседі.

Агентивтілік білім беру жүйесінде оқушылардың өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға бағытталады, бұл олардың тұлғалық және кәсіби дамуы үшін маңызды аспект болып табылады [67]. Бұл өздерінің білім алу мен кәсіби мақсаттарын басқару, оқу үдерісін өздігінен жоспарлау және өздерінің жетістіктерін бағалау қабілетін қамтиды. Өзін-өзі реттеу тек академиялық жетістіктерді арттырып қана қоймай, болашақ кәсіби қызметте пайдалы болатын тұрақты дағдылардың дамуына да ықпал етеді.

Бұдан басқа, Қазақстандағы қазіргі білім беру моделі білімді нақты жағдайларда қолдануға бағытталған мақсатты оқытуды ерекше атап өтеді [68]. Бұл еңбек нарығына табысты шығу және қазіргі кәсіби талаптарға бейімделу үшін қажетті қолданбалы дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді. Мысалы, жаңа білім беру бастамалары аясында студенттерге нақты міндеттермен жұмыс істеуге және өз саласындағы кәсіби мамандармен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін жобалар мен тәжірибелер енгізілуі мүмкін. Мұндай тәсіл студенттерге тек теориялық білімдерді практикада қолдануға ғана емес, сондай-ақ жұмыс орнында қажет болатын дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді.

Білімді практикада қолдану білім беру үдерісінің тиімділігін бағалаудың негізгі критерийіне айналады. Бұл дегеніміз, білім беру бағдарламалары студенттерге нақты жағдайларда өз дағдыларын көрсетуге мүмкіндік беретін элементтерді қамтуы тиіс, бұл жобалар, зерттеулер немесе тәжірибелер арқылы жүзеге асуы мүмкін.

Сонымен қатар, білім беру жүйесіндегі агентивтілік оқытудың бірлескен түрін дамытуға ықпал етеді, онда оқушылар топ болып жалпы жобалар мен міндеттермен жұмыс істейді. Бұл тәсіл тек топтық ынтымақтастық пен коммуникация дағдыларын дамытып қана қоймай, сондай-ақ білім алушылар арасында білім мен тәжірибе алмасуды ынталандырады, бұл олардың кәсіби өсуі мен дамуы үшін маңызды аспект болып табылады. Мысалы, студенттер қиын тапсырмаларды бірлесіп шешуді қажет ететін топтық жобаларда жұмыс істей алады, бұл оларға командалық жұмыс пен кәсіби ортада маңызды байланыс дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Қазақстан білім беру жүйесінде агентивтіліктің және кәсіби бағдарлаудың байланысы ерекше өзекті. Кәсіби бағдарлау жастарға өз қызығушылықтары мен қабілеттеріне негізделген болашақ кәсіби мансаптарын таңдауда басты рөл атқарады. Агентивтілік принциптеріне негізделген қазіргі білім беру моделі студенттердің мансаптық жоспарлау мен мамандық таңдау үдерісіне белсенді қатысуын қолдайды. Бұл кәсіби бағдарлау тесттерін, мансаптық кеңес беруді және практикалық іс-шараларды қамтиды, олар студенттерге өз күшті жақтарын және

қызығушылықтарын түсінуге, сондай-ақ әртүрлі мамандықтардың талаптары мен мүмкіндіктерін жақсырақ білуге көмектеседі.

Қорытындылай келе, Қазақстандағы білім беру жүйесіндегі агентивтілік қазіргі білім беру жүйесінің талаптарын көрсетеді, ол оқушылардың тұлғалық дамуына және кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыруға бағытталған. Бұл тәсіл студенттердің білім беру үдерісіне белсенді қатысуын, сыни ойлау дағдыларын дамыту, өзін-өзі реттеу мен бірлескен оқытуды ынталандыруды қамтиды, бұл олардың қазіргі еңбек нарығындағы талаптарға сәтті бейімделуі үшін қажет. Кәсіби бағдарлаудың рөлі мен дамуы жастарға болашақ кәсіби мансаптарын өз қызығушылықтары мен қабілеттеріне негізделген таңдауға көмек көрсетеді.

Барлық қарастырылған ғылыми теориялар, эмпирикалық зерттеулер, саяси сөздер мен білім беру жүйесіндегі реформалар, айқын түрде қазіргі әлемдегі білімдердің жылдам кеңеюі мен сыни ойлау, қарым-қатынас және жоғары деңгейдегі адамаралық дағдыларға деген өсіп келе жатқан сұраныс жаңа талаптарды қанағаттандыру үшін пассивті түрде орындалмайтынын көрсетеді [69]. Қазіргі кәсіби білім беру тек негізгі дағдыларды үйренуге және жеке фактілерді есте сақтауға бағытталмауы керек, бұл саяси сөздерде көшбасшылардың әр адамның өзін-өзі анықтау мен қоршаған ортасына әсер ету мүмкіндіктерінің маңыздылығын атап өтетіндігімен көрініс табады. Бүгінгі таңда трибунадан және әлеуметтік арналардан таралатын идеялар агентивтілік принциптерімен үндеседі, ол адамның дамуында және қоршаған жағдайларға әсер етуінде белсенді рөл атқаратынын көрсетеді.

Сондай-ақ қазіргі ұрпақ бұқаралық ақпарат құралдарының әсеріне көбірек бейім болғаны анықталды, бұл мамандық таңдау үдерісін қиындатып, жеке дара етеді. Бұл әртүрлі кәсіби бағыттар мен мүмкіндіктер туралы ақпаратқа кең қолжетімділікпен байланысты, бұл жастардың жеке қызығушылықтары мен амбицияларына әсер етуі мүмкін. Білім беру жүйелеріне бұл өзгерістерді ескеру және кәсіби бағдарлауға қатысты тәсілдерді бейімдеу қажет, жастарға кәсіби жолдарды өздігінен зерттеу және таңдау үшін жеткілікті ресурстар мен қолдау көрсету үшін. Бұл жастардың өз күшті жақтарын және қызығушылықтарын түсінуіне көмектесетін құрылымдалған бағдарламалар мен ресурстарды жасауды талап етеді, сонымен қатар кәсіби мүмкіндіктер туралы ақпарат алу үшін қазіргі заманғы технологиялар мен платформаларды пайдалануды қамтиды.

Осылайша, кәсіби бағдарлаудағы жеке тұлғалық көзқарасқа көшу отбасының, бұқаралық ақпарат құралдарының және жеке қалаулардың болашақ кәсіби жолды қалыптастырудағы теңдестірілген әсерінің маңыздылығын көрсетеді. Бұл келесі ұрпақты қазіргі еңбек нарығының сын-қатерлері мен мүмкіндіктеріне тиімдірек дайындауға мүмкіндік береді, сондай-ақ мансаптық таңдау теорияларының эволюциясын зерттеу қазіргі қоғамдағы мектеп оқушылары мен студенттердің кәсіби күтілімдері мен таңдау қалай өзгеріп, қалыптасатынын тереңірек түсінуге көмектесетінін көрсетеді.

1.5 Гендерлік мамандықтардың шекараларының көмескіленуі

Гендерлік фактор жұмыс күшін бөлуінде маңызды рөл атқарып келеді, бұл туралы Люк пен Редэкоп өздерінің 2014 жылы жүргізген зерттеуінде атап өткен [70]. Көптеген жұмыс орындарында әлі де болса автомеханика сияқты мамандықтарда ерлердің басым болуы, ал әйелдердің балалар бақшаларында оқыту сияқты салаларда көп болуы байқалады. Бұл гендерлік айырмашылықтар кәсіби бағдарлау саласында, 2007 жылы Корригал мен Конрад жүргізген зерттеудің нәтижелері бойынша, балалық шақта қалыптасатын мансаптық ұмтылыстарға негізделген [71].

Осыған ұқсас нәтижелер 2020 жылдың 10 наурызында жарияланған Оливейра, Порфели, Тавейра және Ли жүргізген зерттеуде де табылды. Бұл зерттеу ата-аналардың мамандықтарының балалардың мансаптық күтілімдеріне әсерін зерттеуге бағытталған [72]. Жұмыста Готтфредсонның (1981) және Холландтың (1973) теориялары қолданылды, бұл теориялар ата-аналардың мамандықтарының балалардың мансаптық ұмтылыстарына қалай әсер ететінін, гендерлік стереотиптерді, мамандықтардың беделін және «ата-ана-бала» жұптарындағы қызығушылықтардың типологиясын талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің мақсаты — ата-аналардың кәсіби қызметінің балалардың мансаптық күтілімдерін қалай қалыптастыратынын анықтау болды. Зерттеуде гендерлік стереотиптердің, мамандықтардың беделінің және ата-аналардың қызығушылықтарының балалардың мансаптық ұмтылыстарына әсері ерекше қарастырылды.

Зерттеуге Португалияның 185 баласы (51,4% ұлдар мен 48,6% қыздар) қатысты, орташа жасы 10 жастан. Балалар ата-аналарының мамандықтары туралы ақпарат беріп, өздерінің мансаптық күтілімдерімен бөлісті.

Корреляциялық және сызықтық регрессиялық талдаудың нәтижелері әкелерінің мамандықтары, дәстүрлі түрде ерлермен байланысты мамандықтар, ұлдардың мансаптық күтілімдерін шектейтінін, гендерлік стереотиптерді қалыптастыратынын көрсетті. Сонымен қатар, беделді теңсіздіктердің ұрпақтан-ұрпаққа циклдік өзгерістері байқалды, алайда ата-аналар жалпы алғанда әртүрлі қызығушылық салаларында зерттеу жүргізуге қолдау көрсетті.

Беделді теңсіздіктердің ұрпақтан-ұрпаққа циклды өзгерісі әлеуметтік-экономикалық және мәдени жағдайлардың, өткен ұрпақтар өсіп-өнген жағдайлардың келесі ұрпақтардың мансаптық күтілімдеріне және мүмкіндіктеріне қалай әсер ететінін көрсетеді. Бұл зерттеуде бұл дегеніміз, дәстүрлі түрде белгілі бір жыныс пен мәртебеге байланысты мамандықтар стереотиптер мен теңсіздіктерді жасайды және қолдайды, олар бір ұрпақтан екінші ұрпаққа беріледі. Мысалы, әкесі техникалық салада жұмыс істейтін ата-аналар өз балаларында техникалық мамандықтардың «ерлерге арналған сала» екенін түсіндіретін стереотиптерді қалдыруы мүмкін, және олар өз қызығушылықтары басқа салада болса да, көбінесе сол саладағы мамандықты таңдайды. Басқа бір мысал, егер ата-аналары беделді немесе жоғары ақы төлейтін мамандықтарда жұмыс істейтін болса, олар өз балаларының осындай мансаптарды таңдауын күтеді, бұл балалардың таңдауын шектеп, әлеуметтік және экономикалық статус-квоны сақтайды. Бұл циклді қалыптастырады, мұнда кейбір мамандықтар беделді және қалаулы болып қалады, ал басқалары аз бағаланады.

Ата-аналар балалардың әртүрлі салалардағы қызығушылықтарын қолдағанымен, олардың өз мансаптық күтілімдері мен түсініктері балалардың таңдауына бейсаналық түрде әсер етуі мүмкін. Мысалы, ата-аналар балаларын әртүрлі пәндерді зерттеуге ынталандырса да, өздері беделді деп санамайтын мансап жолдарын қолдамауы мүмкін. Инженерлік салада жұмыс істейтін әке ұлына инженерлік мамандықтардың «ерлерге арналған сала» екенін және сондықтан ол мамандықтардың әлдеқайда беделді екенін түсіндіруі мүмкін. Тіпті егер ұл өнерге қызығушылық танытса, ол әкесінің жолын қуып, инженерлік мансапты таңдау үшін қысым сезінуі мүмкін. Өздері жоғары ақы төлейтін лауазымдарға ие болмаған ата-аналар балаларына тек қол жетімді және тұрақты деп санаған мамандықтарды таңдауына ынталандыруы мүмкін, тіпті бұл олардың мансаптық амбицияларын шектесе де.

Педагог-кәсіби бағдар берушілер ата-аналар мен балаларға гендерлік стереотиптер мен ұрпақтар арасындағы күтілімдердің мансаптық таңдауына әсерін түсінуге көмектесу бағытында жұмыс істей алады. Бұл әлеуметтік және мәдени факторлардың мансаптық таңдауларға қалай әсер ететінін түсіндіретін білім беру бағдарламаларын енгізуді қамтиды. Педагогтар оқушыларға түрлі мамандықтар мен әлеуметтік топтардан шыққан табысты адамдардың кең ауқымды мысалдарын ұсына алады, бұл әртүрлі салада табысқа жетуге болатынын көрсетуге мүмкіндік береді, жыныс пен отбасылық күтілімдерге қарамастан. Сонымен қатар, педагог-кәсіби бағдар берушілер балаларға өздерінің шынайы қызығушылықтары мен қабілеттерін зерттеуге көмектесетін жеке кеңес беру және тәлімгерлік ұсынып, тек дәстүрлі немесе отбасылық күтілімдерге ғана емес, шынайы құмарлықтар мен мүмкіндіктерге негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл теңсіздіктер цикліне тосқауыл қойып, мансап жолдарының әртүрлілігін қолдауға көмектеседі.

Оливейра, Порфели, Тавейра және Ли жүргізген 2020 жылғы зерттеу ата-аналардың мамандықтарының балалардың мансаптық күтілімдеріне елеулі әсер ететінін көрсетеді, әсіресе гендерлік стереотиптер мен мамандықтардың беделі тұрғысынан. Зерттеу нәтижелері мамандықтардың беделі туралы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасатын теңсіздіктер циклінің бар екенін растайды. Сонымен қатар, Оливейра, Порфели, Тавейра және Ли әртүрлі отбасылық құрылымдардағы зерттеулер жүргізуді ұсынады. Мысалы, олардың зерттеуі екі ата-анасы бар отбасыларда жүргізілген болса, жалғыз ата-анасы бар немесе бала тәрбиелеуде әжесі мен атасы қатысатын отбасыларда да зерттеулер жүргізу қажет деп санайды. Практика балалардың мансаптық мүмкіндіктерін кеңінен зерттеуге және ата-аналарды осы үдеріске белсенді тартуға назар аударуы тиіс.

Басқа ғылыми зерттеулердің нәтижелері де балалардың мансаптық қызығушылықтары мен қалауларын ата-аналарының кәсіби қызметімен байланысты екенін көрсетеді. Мысалы, 2012 жылы Шуетт, Понтон және Чарлтон жүргізген зерттеу ұлдардың еркектерге тән мамандықтармен айналысуға ұмтылуы олардың әкелері де сол сияқты еркектерге тән қызметтерде жұмыс істейтіндігімен байланысты болуы мүмкін деп көрсетеді [73]. Бұл құбылыс отбасының кәсіби ұмтылыстарды қалыптастырудағы маңыздылығын көрсетеді. Балалар көбінесе өз отбасы мүшелерінің жұмысын модельдеп, мансаптық

қызығушылықтарын қалыптастырады, бұл гендерлік стереотиптердің күшеюіне әкелуі мүмкін.

Мысал ретінде отбасылық үлгілердің гендерлік стереотиптерді күшейтіп, балалардың кәсіби ұмтылыстарын дәстүрлі гендерлік рөлдерге сай қалыптастыра алатынын қарастырайық. Бұл отбасыда екі бала бар: үлкен ұлы Максим және кіші қызы Алена. Әкесі — автослесарь, ал анасы — балабақша тәрбиешісі.

Максим бала күнінен әкесімен бірге шеберханада жиі уақыт өткізіп, оның құралдармен жұмыс істеп, көлік жөндегенін көреді. Осы арқылы Максимнің санасында техникамен және көлікпен жұмыс істеу — ер адамдардың кәсібі деген түсінік қалыптасады. Кәсіп таңдау сәті келгенде, Максим әкесінің үлгісін ескеріп, автослесарь болуға шешім қабылдайды, осылайша отбасылық дәстүрді жалғастырады.

Алена болса, анасымен балабақшада жиі болып, балаларға қамқорлық көрсетіп, оларды тәрбиелеп, оқыту барысын бақылайды. Бұл тәжірибе оған бала тәрбиесімен айналысу — әйелдерге тән кәсіп деген түсінік береді. Алена басқа салаларға да қызықса да, анасының кәсібінен алған әсері оның тәрбиеші мамандығына бейімділігін қалыптастырады.

Бұл мысал отбасындағы кәсіби үлгілердің балалардың болашақ мамандығын таңдауына қалай әсер ететінін және гендерлік стереотиптердің ұрпақтан-ұрпаққа қалай берілетінін көрсетеді.

Бұл мысал, сондай-ақ 2007 жылы Корригал мен Конрад, сондай-ақ 2015 жылы Лоусон мен оның авторлары жүргізген зерттеулер көрсеткендей, ерте әсерлер мен отбасы үлгілері кәсіби қалаулардың қалыптасуында маңызды рөл атқарады, бұл гендерлік стереотиптерді нығайтады. Максим мен Алена, бақылаулары мен тәжірибелеріне сүйеніп, белгілі бір мамандықтарды белгілі бір жынысқа байланысты деп санайды, бұл қоғамдағы кең таралған үрдісті көрсетеді, онда мансаптар көбінесе гендерлік рөлдермен байланысты болады. Зерттеулер көрсеткендей, осындай ерте әсерлер кәсіби қызығушылықтар мен қалаулардың қалыптасуына айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

Дегенмен, басқа ғылыми зерттеулердің нәтижелері, қыздар, ұлдардан айырмашылығы, гендерлік стереотиптерге қатысты көбірек икемділік танытып, көбінесе еркектермен байланысты мамандықтарға ұмтылатынын көрсететінін айтып өту керек. Зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес, бұл құбылыс бірнеше факторлармен байланысты болуы мүмкін.

Біріншіден, ата-аналар тарапынан көрсетілген қолдау маңызды рөл атқарады. Әсіресе, дәстүрлі гендерлік шекаралардан тыс мамандықтарды зерттеуде ата-аналар қолдау көрсететін қыздар, еркектерге тән мамандықтарды таңдау ықтималдығы жоғары болады, бұл 2015 жылы Дэвид пен оның авторларының зерттеулерінде [74], сондай-ақ 2018 жылы Лоусон мен оның авторларының зерттеулерінде [75] атап өтілген.

Мысалы, Крофт, Шмадер, Блок және Барон (2014) жүргізген зерттеу көрсеткендей, егер қыздар бос уақытында ерлер басым ортада көп уақыт өткізсе, олар дәстүрлі түрде ерлерге тән кәсіптерге қызығушылық таныта бастайды [76]. Ал ұлдар болса, керісінше, дәстүрлі түрде әйелдерге тән мамандықтарға аз қызығушылық білдіреді. Мысалы, егер қыз бала футбол немесе хоккей сияқты

ерлер басым спорт секцияларына белсене қатысса немесе техника мен ғылым тақырыптары талқыланатын ортада жиі болса, онда ол осы салалардың әйелдер үшін де қолжетімді әрі қызықты бола алатынын көреді. Бұл оның кәсіби мүмкіндіктер туралы көзқарасын кеңейтіп қана қоймай, сонымен қатар кәсіп таңдауына шектеу қоятын гендерлік стереотиптердің әсерін азайтуға көмектеседі.

Зерттеушілердің айтуынша, кәсіби қызығушылықтардың гендерлік рөлдерге тәуелсіз дамуы, әсіресе баланың негізгі көзқарастары мен қалаулары қалыптасатын кезеңде, өте маңызды. Қыз балалар дәстүрлі әйел мамандықтарынан тыс кәсіби үлгілермен танысу арқылы жаңа салаларға қызығушылық танытып, өзін түрлі рөлдерде елестете алады. Бұл Ли, Скиннер және Макхейл (2018) жүргізген зерттеуде де расталады. Олар қыздардың бала кезінен ерлерге тән қызмет түрлеріне қатысуы тек қызығушылықты ғана емес, сонымен қатар өз күшіне деген сенімді де арттыратынын көрсеткен [77]. Мұндай қыздар өз қабілеттеріне сенімді болады, бұл өз кезегінде дәстүрлі түрде ерлерге тән мамандықтарды игеруге деген ынтасын арттырады.

Осылайша, әлеуметтік тәжірибені кеңейту және түрлі қызмет түрлеріне белсенді қатысу гендерлік стереотиптерді еңсеруде маңызды рөл атқарады, қыз балаларға кәсіби мүмкіндіктердің кең ауқымын ашады және олардың түрлі салаларда кәсіби дамуына жол ашады.

Жалпы алғанда, гендерлік стереотиптердің мансаптық ұмтылыстарға қалай әсер ететінін тереңірек түсіну үшін бірнеше негізгі аспектілерді қарастыру маңызды. Біріншіден, мәдени және әлеуметтік үміттер кәсіби қызығушылықтардың қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Қоғамда «ерлерге» және «әйелдерге» арналған мамандықтар нақты бөлінген жағдайда, балалар белгілі бір кәсіптер тек бір жынысқа ғана тән деп сенуі мүмкін. Бұл өз кезегінде өзін-өзі ақтайтын болжамдарға алып келуі мүмкін, мұнда балалар өздерін осы стереотиптерге сәйкес келетін мамандықтармен сәйкестендіре бастайды.

Қоғамда ерлер мен әйелдер мамандықтары арасындағы нақты айырмашылықтар болған жағдайда, мәдени және әлеуметтік күтулер балалардың кәсіби қызығушылықтарын ерте жастан қалыптастыра бастайды. Мысалы, гендерлік стереотиптер берік сақталған шағын қалада балалар өз болашағын осы стереотиптерге сәйкес елестетуі мүмкін.

Петя мен Оля — бір мектептен шыққан екі бала. Петя техникалық ойыншықтармен, конструкциялау мен машиналармен қызыққан. Отбасында және қоғамда инженерия мен техникалық жұмыстарды еркектерге тән мамандықтар ретінде қарастыру салдарынан Петя үнемі қызығушылығын қолдайды. Оның ата-анасы мен мұғалімдері оған инженерия мен конструкциялау саласында мансаптық мүмкіндіктер туралы айтып, қолдайды. Петя өзінің құрдастары мен үлкендерінен техника саласындағы жетістіктерін көріп, болашақ мансабын инженериямен байланыстырады, бұл оның осы жолды таңдау туралы шешімін нығайтады.

Оля, Петя сияқты, инженерия мен техникалық мамандықтарға қызығады. Алайда, оның айналасында өнер және мұғалімдік, сондай-ақ медицина әйелдерге тән мамандықтар деп саналады, ал инженерлік және техникалық мамандықтар ерлердің ісі ретінде стереотиптер қарастырылады. Бұл Оляның таңдауы үшін сынға ұшырауына және дәстүрлі әйелдер мамандықтарын таңдауға деген қысымға

әкеледі. Оля жиі оның қызығушылықтары сәтті әйелдер үшін жарамайды деген пікірлерді естиді, оған практикалық әйелдер мамандықтарын таңдауға шақырады. Нәтижесінде, Оляның өнерге деген таланты мен дамуға деген ұмтылысына қарамастан, қоғамның қысымы мен стереотиптері оны дәстүрлі әйелдер мамандықтарын қарастыруға мәжбүр етеді. Оля өз қабілеттері мен тілектеріне күмәндана бастайды, қоғамдық күтулерге сәйкес болуға тырысады. Бұл қысым оның шынайы қызығушылықтарынан және ұмтылыстарынан бас тартуына, әйелдер мамандықтарына сәйкес келуге әкелуі мүмкін.

Бұл мысал әлеуметтік және гендерлік стереотиптердің өзін-өзі ақтайтын болжамдарға әкелуі мүмкін екенін көрсетеді, яғни балалар әлеуметтік үміттерге сәйкес әрекет етіп, өздерін тек жынысына сай мамандықтармен сәйкестендіре бастайды. Бұл олардың мансаптық мүмкіндіктері мен өзін-өзі білдіруіне шектеу қоюы мүмкін. Стереотиптер белгілі бір жыныс арасында қандай оқу бағыттары мен мамандықтар танымал болатынына әсер етуі мүмкін. Нәтижесінде, ұл балалар инженер мамандықтарын таңдауға мәжбүр болады, ал қыз балалар мұғалім болуға тиісті болады, дегенмен екі жыныс та техникалық немесе педагогикалық салада табысқа жете алар еді.

Мамандықтардың осылайша гендерлік бөлінуі ұлдар мен қыздардың дәстүрлі түрде «ерлерге» немесе «әйелдерге» тән деп саналатын салалардағы әлеуетін бағаламауға алып келуі мүмкін, бұл олардың мансап таңдауына және кәсіби қызығушылықтарының қалыптасуына әсер етеді. Қоғамдағы мәдени және әлеуметтік үміттер гендерлік рөлдердің нығаюына ықпал етіп, баланың жынысына қарамастан шынайы қызығушылығы мен қабілетіне сәйкес мамандықты еркін таңдауға кедергі келтіретін тосқауылдар тудыратынын түсіну маңызды.

Екіншіден, білім беру мекемелерінің рөлі және олардың мансаптық мақсаттарға әсер етуі де маңызды фактор болып табылады. Мектептер мен білім беру бағдарламалары жиі гендерлік стереотиптерді нығайтады, әр түрлі мүмкіндіктер ұсына отырып және әртүрлі әрекет түрлерін қолдай отырып, жынысқа байланысты. Мысалы, кейбір білім беру жүйелерінде ұлдарға техникалық және инженерлік пәндерді зерттеуге көбірек мүмкіндіктер беріледі, ал қыздарға гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар бойынша мүмкіндіктер ұсынылады, мысалы, әдебиет пен психология. Гендерлік стереотиптердің зиянды әсері туралы хабардарлықты арттыру және балаларға шынайы қызығушылықтары мен таланттарына сәйкес болуға көмектесу маңызды. Табысқа жеткен әйелдер мен еркектердің мысалдарын келтіре отырып, бұл стереотиптерді бұзуға және әр адамның мансапта табысқа жету мүмкіндігі бар екенін көрсету маңызды.

Одан әрі, мектептерде гендерлік стереотиптермен бетпе-бет келгендерге қолдау көрсету және менторлық қызмет көрсету керек. Педагогтар-кәсіби бағдар берушілер гендерлік стереотиптерді жоюда маңызды рөл атқаруы мүмкін, олар оқушыларға жыныс пен әлеуметтік пікірлерге қарамастан әртүрлі білім салаларын зерттеуге мүмкіндік береді. Педагогтар-кәсіби бағдар берушілер инклюзивті және қолдаушы орта қамтамасыз ете алады. Олар барлық мамандықтардың маңыздылығын және құндылығын атап көрсететін бағдарламалар құра алады, жынысқа байланысты емес салаларға қызығушылықты қолдайды, сондай-ақ

дәстүрлі емес мамандықтарда жұмыс істейтін табысты әйелдер мен еркектерді шақырып, табысқа жетудің мүмкін екенін көрсетеді. Педагогтар-кәсіби бағдар берушілер инклюзивті және қолдаушы білім беру ортасын құруы керек. Бұл балаларды стереотиптерге қарамастан шынайы қызығушылықтарына сүйенуге белсенді ынталандыруды және барлық мамандықтар мен білім салаларын бірдей көрсететін бағдарламаларды құруды қамтуы мүмкін.

Мысалы, педагогтар-кәсіби бағдар берушілер жобаларды жүргізе алады, онда ұлдар мен қыздар бірлесіп техникалық және гуманитарлық тапсырмалар бойынша жұмыс істейді, осылайша әртүрлі дағдылардың әртүрлі салаларда пайдалы болатынын көрсетеді. Нәтижесінде көптеген оқушылар бұрын қарастырылмаған жаңа қызығушылықтар мен мүмкіндіктерді ашуы мүмкін. Осылайша, педагогтар-кәсіби бағдар берушілер білім беру ортасын құруда шешуші рөл атқара алады, бұл барлық оқушылардың дамуына ықпал етеді, гендерлік стереотиптерге қарамастан.

Сонымен қатар, бұқаралық ақпарат құралдары мен танымал мәдениеттің мансаптық мақсаттарға әсерін елемеуге болмайды. Бұқаралық ақпарат құралдары көбінесе белгілі бір мамандықтарды тек бір жынысқа сәйкес келеді деп көрсетеді, бұл стереотиптердің қалыптасуына және нығаюына ықпал етуі мүмкін. Бұл бейнелер балаларға әсіресе әсер етуі мүмкін, олардың болашақта не істей алатындары немесе жасауы керек деген көзқарастарын қалыптастырады. Мысалы, фильмдер мен телехикаяларда көбінесе инженерлер мен ғалымдарды негізінен еркек мамандықтар ретінде, ал күтім, оқыту немесе өнермен байланысты рөлдерді әйелдерге тән деп көрсетеді. Бұл бейнелер оқушыларда кейбір мамандықтар тек олардың жынысына сай келеді деген пікір қалыптастырып, олардың мансаптық мақсаттарын шектеуі мүмкін.

Бұл жағдайларда педагогтар-кәсіби бағдар берушілер оқушыларды медиаконтентке сын көзбен қарауға үйрете алады, оларға бұқаралық ақпарат құралдарында көретін стереотиптік бейнелерді талдап, түсінуге көмектеседі. Бұл, мысалы, медианың мамандықтарды қабылдау тәсіліне қалай әсер ететінін және әлеуметтік күтілетін нәтижелерден шектелудің қаншалықты маңызды емес екенін талқылауды қамтуы мүмкін. Осылайша, мансаптық қалаулардағы гендерлік айырмашылықтарды түсіну кешенді көзқарасты талап етеді, ол отбасылық, білім беру, мәдени және әлеуметтік факторларды талдауды қамтиды. Гендерлік стереотиптерді өзгерту және мамандықтарды таңдауда икемділікті қолдау жұмыс күшінің теңгерімді бөлінуіне ықпал етіп, әрбір оқушы мен студентке өз қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес келетін жолды таңдауға мүмкіндік беруі маңызды.

Сонымен қатар, қазіргі зерттеулер гендерлік стереотиптердің дамуын және өзгеруін көрсететінін ескеру қажет. Мысалы, соңғы онжылдықта инженерия және ақпараттық технологиялар сияқты дәстүрлі еркектерге тән мамандықтарда әйелдердің санының артуы стереотиптердің біртіндеп өзгеруін және осы салаларда әйелдердің кеңірек мойындалуын білдіреді **【78】** .

Дегенмен, толық гендерлік теңдікке қол жеткізу үшін қоғамның барлық деңгейінде гендерлік стереотиптерді жеңу бойынша жұмысты жалғастыру қажет. Бұл мектептердегі білім беру реформаларын, бұқаралық ақпарат құралдарында

және танымал мәдениетте әртүрлілікті қолдауды, сондай-ақ мамандықтар мен мансап жолдарына қатысты мәдени және әлеуметтік күтілімдерді өзгерту жұмыстарын қамтиды.

Қорытынды

Қазіргі қоғам ең маңызды мәселелердің біріне тап болды — мамандардың өздерінің кәсіби салаларында шынайы қызығушылық пен құштарлықты жоғалтуы. Бұл тенденция Швейцария мен Германия жазушысы Петер Бехсельдің сөздерінде көрініс табады, ол жоғары кәсіби дағдыларға ие адамдардың жиі өз жұмыстарында энтузиазмды жоғалтып алатындығын айтады. Бұл феномен мектептерде кәсіби бағдар беру жұмыстарының сапасын енгізудің қажеттілігін көрсетеді, ол оқушыларға шынайы қызығушылықтары мен қабілеттеріне негізделген мамандық таңдауына көмек көрсетуі керек.

Кәсіби бағдар беру жұмыстарының ұйымдастырылуындағы проблемаларды талдау бірнеше маңызды аспектілерді көрсетеді, олар назар аударуды қажет етеді. Негізгі мәселелердің бірі мектептерде педагогтар-кәсіби бағдар берушілер мен мансаптық консультанттардың болмауы болып табылады.

Қазіргі білім беру мекемелерінде кәсіби бағдарлауға жиі жеткілікті көңіл бөлінбейді, бұл оқушылардың мамандық таңдауында жеткіліксіз қолдау көрсетуге әкеледі. Бұл саладағы білікті мамандардың болмауы оқушыларды жиі бетпе-бет қалдырады, бұл көбінесе бетперде мен санасыз таңдау жасалатындығына әкеледі.

Тағы бір мәселе — кәсіби бағдар беру жұмысындағы сегрегациялық тәсіл, яғни мамандықтарды «ерлерге тән» және «әйелдерге тән» деп бөлу. Мұндай тәсіл оқушылардың жеке қабілеттері мен қызығушылықтарын ескермейді, бұл олардың мүмкіндіктерін шектеп, кәсіби дамуға деген мотивациясын төмендетуі мүмкін. Кәсіби бағдарлауда көпсалалы тәсілдің интеграциясының жоқтығы да оқушылардың түрлі мансаптық жолдарға деген кең көзқарасын қалыптастыруға кедергі келтіреді.

Отбасылық дәстүрлердің жойылуы, ұрпақтан ұрпаққа кәсіби таңдау беруді бұзу, гиг-экономикаға байланысты өзекті бола бастады, ол мамандықтарды мұрагерлік ету моделдерін бұзады. Нәтижесінде, отбасылық құндылықтар мен мамандыққа қатысты дәстүрлер жоғалады, бұл қазіргі жастар үшін кәсіби бағдар беруді қиындатады.

Оқушылардың өздігінен мамандық таңдауын дамытудағы эволюция да назар аударуға тұрарлық. Егер бұрын өздігінен мамандық таңдау бағаланбаса, бүгінде оның маңызы мойындалды. Дегенмен, оқушылардың саналы шешімдер қабылдау үшін білім мен тәжірибе жетіспеушілігімен байланысты мәселе әлі де бар. Бұл қате таңдау жасаудан және кейінгі кәсіби әрекеттен қанағаттанбауға әкелуі мүмкін.

Ерлер мен әйелдер мамандықтарының шекараларының бұзылуы — бұл қоғамдағы оң өзгерістердің бірі, ол гендерге тәуелсіз мамандық таңдау үшін жағдай жасайды. Дегенмен, кәсіби қызметтегі дәстүрлі гендерлік рөлдердің бұзылуымен байланысты проблемалар туындауы мүмкін, бұл әлеуметтік және мәдени қақтығыстарды тудыруы мүмкін.

Мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысын елемеу үлкен салдарға әкеледі. Олардың бірі — мамандыққа қанағаттанбау, бұл ерте кәсіби бағдар беру мен мамандықтың күйреуімен байланысты. Бұл жұмыс орындарындағы мотивация

мен ынта-жігердің төмендеуіне әкеледі, бұл өндірістік тиімділік пен жұмыс сапасына теріс әсер етеді.

Әлеуметтік және экономикалық тұрақсыздық мектептерде кәсіби бағдар берудің жетіспеушілігіне де байланысты. Мамандығы бойынша жұмыс таба алмайтын түлектер жұмыссыздық пен әлеуметтік шиеленістерге тап болады. Бұл, өз кезегінде, қайта даярлау мен біліктілікті арттыру санын арттырады, бұл қосымша уақыт пен ресурстарды талап етеді.

Кәсіби мұраның бұзылуы — бұл тағы бір теріс нәтиже, ол ұрпақтан ұрпаққа берілетін мәдени және отбасылық құндылықтардың жоғалуымен байланысты. Нәтижесінде көптеген мамандықтар өз маңыздылығын және беделін жоғалтады, бұл олардың жастар арасында сұранысқа ие болуына әсер етеді.

Дегенмен, қазіргі мәселелерге қарамастан, кәсіби бағдар беру жұмысын дамыту перспективалары оң. Эсбрук моделі сияқты кәсіби бағдарлаудың кешенді моделін енгізу, кәсіби бағдар мен мансаптық консультирлеуді біріктіру жағдайды айтарлықтай жақсарты алады. Бұл контексте Эсбрук моделі, кәсіби бағдарлауды мектеп бағдарламаларына енгізуді ұсынатын, даму үшін келешегі зор бағыт болып табылады.

Бұл процесте педагогтар мен мансаптық консультанттар маңызды рөл атқарады, олар арнайы оқыту мен даярлаудан өтуі керек, өйткені олар мектептерде сапалы кәсіби бағдар беруді қамтамасыз етуі керек.

Олардың жұмысы әр оқушыға жеке көзқарас танытуға бағытталуы тиіс, оның қызығушылықтары, қабілеттері мен мансаптық амбицияларын ескере отырып.

Жас мамандарға мансаптың бастапқы кезеңінде әлеуметтік-экономикалық қолдау бағдарламаларын құру да маңызды міндет болып табылады. Бұл бағдарламалар қаржылық қолдау, менторлық және әртүрлі кәсіби салаларда жұмыс тәжірибесін алу мүмкіндігін қамтуы мүмкін.

Қорытындылай келе, келесі ұсыныстарды атап өтуге болады:

- мектептерде кәсіби бағдарлаудың кешенді моделін енгізу, ол кәсіби бағдар беру мен мансаптық кеңес беруді қамтиды.
- педагогтар мен мансаптық консультанттарды сапалы кәсіби бағдар беру жұмысын қамтамасыз ету үшін даярлау және оқыту.
- жас мамандардың мансаптың бастапқы кезеңінде әлеуметтік-экономикалық қолдау бағдарламаларын құру.
- оқушылардың жеке қабілеттері мен қызығушылықтарын ескере отырып, кәсіби бағдарлауда көпсалалы тәсілді дамыту.
- мамандық таңдаумен байланысты отбасылық дәстүрлер мен құндылықтарды қолдау.

2-бөлім: Орта мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысының теориясы мен тәжірибесіне шолу

Қазіргі уақытта кәсіби бағдар беру жұмысының мәнін түсіну үшін біркелкі тәсіл жоқ. Бұл салада әртүрлі теориялар мен тәсілдер бар, олар уақыт өте келе дамып отырады, сондықтан кәсіби бағдар беру тәжірибесінің мәні әртүрлі түсіндіріледі, бұл тек кәсіби кеңесшілердің теориялық таңдауларына ғана емес, сонымен қатар әкімшілік нұсқауларына да байланысты, әсіресе мемлекеттік мектептерде [79].

Айта кететін жайт, кәсіби бағдар беру теориясы әртүрлі анықтамалар мен модельдерді қамтиды, олар кәсіби таңдау, мысалы, жеке ерекшеліктер, әлеуметтік-мәдени контекст, экономикалық жағдайлар сияқты әртүрлі аспектілерді ескереді. Алайда, бұл теориялар көбінесе оның практикалық қолданылуынан артық дамыған [79]. Теория мен тәжірибе арасындағы осындай сәйкессіздікті бірнеше себеппен түсіндіруге болады.

Біріншіден, білім беру мекемелеріндегі кәсіби кеңесшілер қажетті ресурстар мен технологияларға қол жеткізе алмауы мүмкін, бұл теориялық білімдерді нақты жағдайларда қолдануға кедергі келтіреді.

Екіншіден, әкімшілік нұсқаулары да кәсіби бағдар беру тәжірибесіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін, себебі мемлекеттік мектептерде кәсіби кеңесшілер көбінесе қатаң әкімшілік құрылымдарда жұмыс істейді, мұнда жұмыс бағыттары мен әдістері басшылықпен белгіленеді, бұл олардың әрекет еркіндігін шектеп, инновациялық тәсілдерді енгізу мүмкіндіктерін азайтады.

Үшіншіден, қаржылық шектеулер де кәсіби бағдар беру жұмысының сапасына әсер ететін маңызды фактор болуы мүмкін. Қаржы тапшылығы заманауи ақпараттық ресурстарға, кәсіби оқытуға және басқа қажетті құралдарға қол жетімділікті шектейді, бұл кәсіби бағдар берудің тиімділігін төмендетуі мүмкін. Осылайша, кәсіби бағдар беру тәжірибесінің сапасын жақсарту үшін тек теориялық негіздерді дамыту ғана емес, сонымен қатар тәжірибешілерге оларды қолдану мүмкіндігін қамтамасыз ету қажет. Бұл қаржыландыруды жақсартуды, заманауи ресурстар мен технологияларға қол жетімділікті қамтамасыз етуді, сондай-ақ инновацияларды және кәсіби кеңесшілердің кәсіби дамуын қолдайтын әкімшілік құрылымдарды құруды қамтиды.

Алайда, теория мен тәжірибе арасындағы сәйкессіздікке қарамастан, орта мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысы оқушыларды мамандық таңдауға және болашақ кәсіби даму жолына дайындауда маңызды рөл атқаратынын түсіну қажет. Бұл процесс тек әртүрлі мансаптық жолдар туралы ақпарат беруден ғана емес, сондай-ақ негізгі дағдыларды дамыту мен жеке қызығушылықтар мен мүмкіндіктерді түсінуден тұрады. Орта мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысының негізгі мақсаты — оқушыларға өздерінің қызығушылықтары, қабілеттері мен құндылықтарын түсінуге көмектесу, бұл олардың мамандық таңдауына әсер етуі мүмкін.

Бұл мақсатқа жету үшін кәсіби бағдар беру бағдарламалары кәсіби бейімділіктерді анықтау бойынша тестілеуді, психологтармен немесе мансаптық даму мамандарымен жеке кеңесулерді, сондай-ақ кәсіби бағдар беру іс-

шараларына қатысуды қамтуы керек [79]. Сонымен қатар, мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысы оқушылардың кәсіби өмірге сәтті кіру үшін қажетті практикалық дағдыларды дамытуға ықпал етуі керек және түйіндеме жасау, сұхбатқа дайындық, кәсіпкерлік негіздері мен коммуникациялық дағдыларға арналған тренингтерді қамтуы тиіс. Сонымен бірге, орта мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысы сыни ойлау мен өзін-өзі талдау дағдыларын дамытуға бағытталуы керек, бұл оқушыларға білім беру және мансаптық жолдарды таңдау бойынша саналы шешімдер қабылдауға көмектеседі.

Қазіргі уақытта еңбек нарығы барған сайын динамикалық және бәсекеге қабілетті болып бара жатқанда, кәсіби бағдар беру жастардың сәтті бейімделуінде шешуші рөл атқаруы тиіс. Бұл оқушыларға мамандық таңдау бойынша саналы шешім қабылдауға ғана емес, сондай-ақ өмір бойы оқуға және кәсіби даму үшін дайын болуға көмектесуі керек. Осы мақсаттарға жету үшін кәсіби бағдар беру анықтамаларының әртүрлілігін талдау маңызды. Бұл теориялық және практикалық аспектілерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Әртүрлі анықтамаларды талдау заманауи еңбек нарығы мен жастардың қажеттіліктеріне бейімделген ең тиімді және мақсатты стратегияларды анықтауға көмектеседі.

2.1. Кәсіптік бағдар берудің теориялық тәсілдері: Анықтамаларды талдау

«Профориентация» термині екі негізгі сөзден тұрады: «профессия» және «ориентация». *Профессия* сөзі латынның «profession» сөзінен шыққан, ол ресми түрде бекітілген мамандық немесе белгілі бір дайындықты қажет ететін және кіріс көзі болатын қызмет түрін білдіреді [80]. Сондай-ақ, «профессия» термині арнайы міндеттер мен функцияларды орындау арқылы материалдық әл-ауқат пен әлеуметтік маңыздылықты қамтамасыз ететін еңбек түрін білдіреді. Ал екінші термин – «ориентация» – айналасындағы жағдайларды түсіну қабілеті және белгілі бір бағытта қызмет көрсету дегенді білдіреді [80]. Кәсіби бағдар беру контекстінде бұл екі термин «профессия» мен «ориентация» адамға қоршаған ортаға бейімделу қабілеті мен кәсіби жолды таңдау кезінде өз іс-әрекетін мақсатты түрде басқаруды білдіреді.

Кәсіби бағдар беру, жүйе және процесс ретінде, адамдарға өздерінің кәсіби жолын немесе білім беру траекториясын таңдауда көмек көрсету үшін уақыт өте келе айтарлықтай дамыды және эволюцияға ұшырады. Сондықтан, бұл процеске хронологиялық тұрғыдан қарап, ертерек анықтамалардан бастап қазіргі заманғы тұжырымдарға дейін қарастырса, профориентацияға қатысты жалпы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көруге болады.

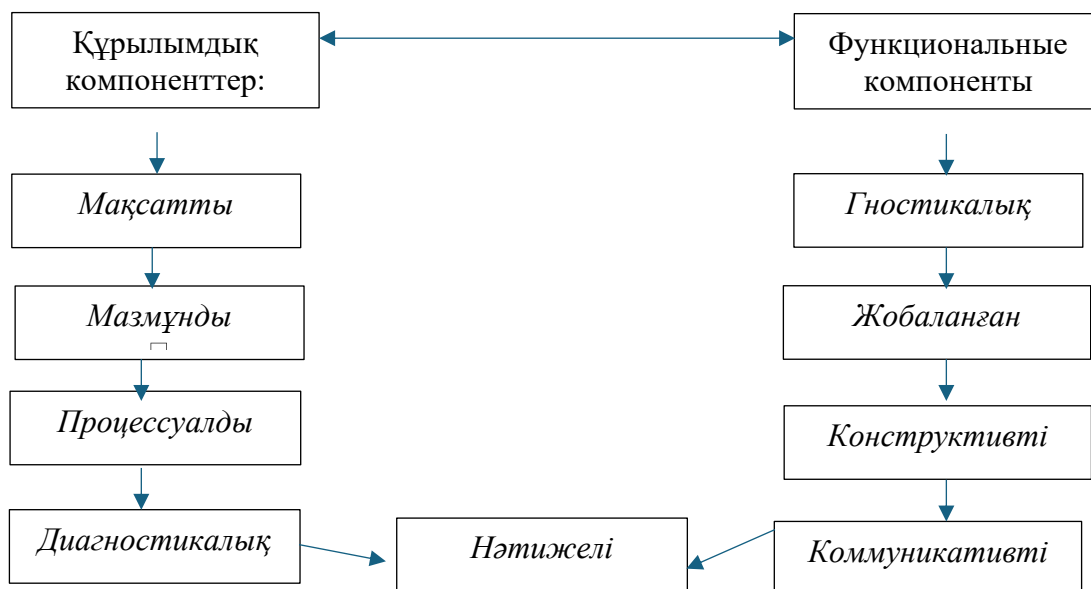
XX ғасырдың басындағы кәсіби бағдар беру туралы алғашқы пікірлерде ол кәсіби мансапты таңдау үшін оқушыларға ақпараттық-диагностикалық көмек ретінде қарастырылды. Бұл тәсіл адамның қабілеттері мен бейімділіктерін анықтау үшін психологиялық тестілер мен диагностикалық әдістерді қолдануды қамтыды [81]. Уақыт өте келе профориентацияның концепциясы өзгерді: акцент

жұмысқа орналасудан кәсіби және тұлғалық өзін-өзі анықтау үшін психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасауға ауысты.

Кейін, ХХІ ғасырдың басында, 2001 жылы Гисберс және Хендерсон профориентацияны кәсіби анықталу процесінде көмек көрсетуге бағытталған іс-шаралар жүйесі ретінде анықтады [82]. Олар әр оқушының әлеуметтік-мәдени контекстін ескеріп, жеке көзқарасты атап өтті. Бұл анықтама сол кезеңдегі түсініктерді бейнеледі, яғни кәсіби бағдар беру белгілі бір адамға бағытталуы керек, оның жеке қызығушылықтары мен қабілеттері ескерілуі тиіс. Кейінірек, 2002 жылы Махаева мен Григорьева өздерінің еңбектерінде адамдарды кәсіби бағыттарға әлеуметтік қажеттіліктер мен жеке қабілеттеріне қарай ғылыми негізде бөлу идеясын ұсынды [83]. Бұл анықтама әлеуметтік өзара әрекеттесу мен кәсіби таңдаулардың қоғам қажеттіліктеріне сәйкестігін маңыздылығын атап өтті.

2008 жылы Мутырова өзінің профориентацияның тұжырымдамасын ұсынды, онда ол оны күрделірек модель ретінде сипаттайды [84]. Мутырова профориентацияны көп деңгейлі білім беру мекемелерінде жүзеге асырылатын педагогикалық іс-әрекеттер жүйесі ретінде анықтады. Мутырова анықтамасы білім беру мекемелерінде профориентацияның жүйелі түрде жүргізілуі қажеттілігін көрсетеді. Оның концепциясында кәсіби бағдар беру жүйесінің құрылымдық және функционалдық құрамдас бөліктері бөлініп көрсетіледі, бұл құрамдас бөліктер бір-бірінен бөлініп қаралмайды (Сурет 1). Бұл олардың тиімді жұмыс жүргізуі үшін бірігуінің маңыздылығын көрсетеді.

1-сурет. Көп деңгейлі білім беру мекемелерінде үздіксіз білім беру жағдайында профориентациялық жұмыс педагогикалық жүйесі.

Дереккөз: Мутырова (2008).

Мутырованың анықтамасында, профориентациялық жұмыстың құрылымдық компоненттеріне жүйенің мақсаттары, профориентациялық жұмыстың мазмұны, процестер және диагностика кіреді. Кәсіби бағдар беру жүйесінің мақсаттары жалпы бағытты және профориентациялық жұмыстың міндеттерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл мақсаттар оқушылардың өз қызығушылықтары мен бейімділіктерін түсінуін қалыптастыруды, мансап жоспарлау дағдыларын дамыту және білім беру мен кәсіби бағыттарды таңдауға қолдау көрсетуді қамтиды. Профориентациялық жұмыс оқушыларға өз қызығушылықтарын, қабілеттерін және мотивацияларын түсінуге көмектесуге бағытталған, бұл өз кәсібін таңдау үшін қажет. Сонымен қатар, маңызды мақсаттар қатарына мансап жолын жоспарлау, мақсаттар қою және оларды жүзеге асыру стратегияларын әзірлеу дағдыларын дамыту жатады. Бұдан басқа, кәсіби бағдар беру оқушыларға олардың қызығушылықтары мен қабілеттеріне ең сәйкес келетін білім беру бағдарламалары мен кәсіби бағыттарды таңдауға қолдау көрсетуі тиіс.

Профориентациялық жұмыстың мазмұны түрлі аспектілерді қамтиды, олар процесуалды және диагностикалық іс-шаралардан тұрады.

Процесуалды іс-шараларға әр түрлі мамандықтар, білім беру мекемелері және мансап мүмкіндіктері туралы ақпаратты ұсынуға арналған дәрістер, семинарлар, көрмелер және басқа да ақпарат беру формалары жатады. Бұл іс-шаралар оқушыларға әр түрлі кәсіби қызмет салалары туралы түсінік қалыптастыруға және саналы таңдау жасауға көмектеседі.

Диагностикалық іс-шаралар оқушылардың тұлғалық және кәсіби бейімділіктерін бағалауға бағытталған. Бұл әр түрлі тестілер, анкета толтыру және кеңес беру сияқты әдістерді қамтиды, олар қызығушылықтар мен қабілеттерді анықтауға және оларға ең сәйкес келетін мамандықтар мен білім беру жолдарын анықтауға көмектеседі.

Мутырова сондай-ақ *профориентацияның функционалдық компоненттерін* атап өтеді, олар диагностикалық (танымдық), жобалау, конструктивті және коммуникативті аспектілерді қамтиды.

Танымдық компонент әр түрлі мамандықтар, олардың талаптары мен мүмкіндіктері туралы білім алумен байланысты. Ол нақты кәсіби салалар туралы ақпаратты ғана емес, еңбек нарығы мен білім беру стандарттары талаптарының жалпы түсінігін де қамтиды. Бұл компонент оқушыларға қазіргі еңбек нарығында қол жетімді мүмкіндіктер туралы түсініктерін кеңейтуге және қандай мамандықтардың олар үшін ең қызықты және қолайлы болатынын түсінуге көмектеседі.

Жобалау компоненті жеке мансап жолдарын жоспарлау және әзірлеу процесін қамтиды. Ол оқушыларға кәсіби мақсаттарына жетуге көмектесетін нақты жоспарлар мен стратегиялар құруға бағытталған. Бұл білім беру бағдарламаларын таңдау, қажетті дағдыларды дамыту және кәсіби даму үшін мансап жоспарларын құруды қамтиды.

Конструктивті компонент кәсіби жоспарлар мен мақсаттарды жүзеге асыру үшін жағдайлар жасауға бағытталған. Бұл оқыту және кәсіби даму үшін ресурстар мен қолдауды ұсынуды, тағылымдамалар мен жұмыс орындарын табуға

көмектесуді, сондай-ақ кәсіби жоспарларды сәтті жүзеге асыруға ықпал ететін қосымша іс-шараларды ұйымдастыруды қамтиды.

Коммуникативті компонент оқушылар, білім беру мекемелері және болашақ жұмыс берушілер арасындағы өзара әрекеттестікті қамтиды. Ол кәсіби қызметте пайдалы болатын қарым-қатынас дағдыларын дамытуға бағытталған. Бұл компонент оқушыларға кәсіби процеске қатысушылармен тиімді қарым-қатынас жасауды үйретуге көмектеседі, бұл олардың мансаптық өсуінде маңызды рөл атқаруы мүмкін. Жалпы, Мутырова құрылымдық және функционалдық компоненттерді біріктірудің нәтижесінде ол «нәтижелі компонент» деп атайтын нәтижеге жетуді қамтамасыз ететінін атап өтеді.

Бұл *нәтижелі компонент* барлық профориентациялық жұмыстардың аспектілерін ұйымдастыру мен үйлестірумен байланысты, осылайша профориентациялық іс-шараларды тиімді және кешенді жоспарлауды, сондай-ақ профориентациялық процестің әр түрлі қатысушыларының жұмысын үйлестіруді қамтамасыз етеді.

Уақыт өте келе, 2014 жылы Балюк кәсіби бағдарға қатысты анағұрлым кең көзқарасты ұсынды. Ол оны әлеуметтік және тұлғалық факторлармен айқындалатын жеке таңдаулар тізбегімен байланысты әлеуметтік-мәдени үдеріс ретінде қарастырды [85]. Бұл анықтама кәсіби бағдардың түсінігін едәуір кеңейтеді, оның күрделілігі мен көпқырлылығын айқындайды және кәсіби өзін-өзі анықтау барысында адамның жеке ерекшеліктері мен оның әлеуметтік-мәдени контекстін ескерудің маңыздылығын атап көрсетеді. Сонымен қатар, Балюктің анықтамасы кәсіби бағдар тек адамның бейімділігі мен қабілетіне сүйене отырып мамандық таңдаумен шектелмейтінін алға тартады. Керісінше, бұл үдеріс белгілі бір әлеуметтік және мәдени орта шеңберінде өтеді, осы ортаның өзі тұлғаның қабылдауы мен таңдауларына айтарлықтай ықпал етеді.

Мысалы, әлеуметтік факторлар – әлеуметтік үміттер, мәдени нормалар, отбасылық дәстүрлер мен экономикалық жағдайлар – кәсіби бағдарда шешуші рөл атқарады. Мәселен, отбасының кәсіби таңдау жөніндегі үміттері білім алушылардың шешіміне елеулі ықпал етуі мүмкін. Сонымен қатар, білім алушылар өсіп келе жатқан әлеуметтік орта да түрлі білім беру және мансаптық мүмкіндіктердің қолжетімділігін айқындап, олардың кәсіби ұстанымдарына әсер етеді. Әлеуметтік факторлармен қатар, қоғамда қалыптасқан мәдени нормалар мен стереотиптер де мамандық таңдау еркіндігін қолдауы да, шектеуі де мүмкін, соның нәтижесінде қандай мамандықтар беделді немесе қолайлы деп саналатыны жөнінде түсініктер қалыптасады. Әлеуметтік факторлардан бөлек, қоғамда орныққан мәдени нормалар мен стереотиптер де мамандық таңдауға әсер етеді — кейбір жағдайларда олар бұл таңдауды қолдап отырса, басқа жағдайларда — шектейді. Олар қандай мамандықтардың беделді немесе қолайлы болып саналатыны туралы түсініктерді қалыптастырады.

Алайда, Балюктың анықтамасы, әлеуметтік факторлардан басқа, жеке факторлардың да кәсіби бағдарлау процесінде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Бұл факторлар жеке қызығушылықтар, бейімділіктер, мотивация, құндылықтар және өмірлік мақсаттарды қамтиды. Жеке тұлғаның темпераменті, дағдылары мен қабілеттері кәсіби таңдауға қатысты шешімдер мен

преференциялар қалыптастырады, сондай-ақ бұл өзін-өзі тану қабілетін қажет етеді, яғни адамның күшті және әлсіз жақтарын, қызығушылықтары мен мақсаттарын түсіну мүмкіндігі, бұл өз кезегінде олар үшін қолайлы карьерлік жолды анықтауға көмектеседі.

Жалпы алғанда, Балюктың анықтамасы Мутырованың анықтамасы секілді тиімді кәсіби бағдарлаудың күрделі модель екенін көрсетеді, бұл модель әлеуметтік және жеке факторлардың өзара әрекеттесуін есепке алуды талап етеді, бұл өз кезегінде оқушының мамандық таңдау кезінде кездесетін мүмкіндіктер мен шектеулерді толық және жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді. Жеке қызығушылықтар мен әлеуметтік факторлардың интеграциясы, сондай-ақ жеке тұлғаның және оның әлеуметтік контекстінің ерекше ерекшеліктерін есепке алу негізінде кәсіби бағдарлаудың әлдеқайда нақты және қол жетімді мақсаттарын қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл анықтама кәсіби өзін-өзі анықтауға қатысты кешенді тәсілдің қажеттілігін айқындайды, мұнда жеке және әлеуметтік факторлар бір-бірімен өзара әрекеттесіп, мамандықты таңдау барысында әсер етеді. Мұндай анықтама мен түсінік, тек адамдарға өз қызығушылықтары мен қабілеттерін түсінуге ғана емес, сондай-ақ олар өз кәсіби шешімдерін қабылдайтын әлеуметтік және мәдени жағдайларды да ескеруге көмектесетін тиімді және сәйкес келетін кәсіби бағдарлау бағдарламаларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Келесі кезекте, 2015 жылы Ревякина мен Осетрин кәсіби бағдар беруді білім алушылардың кәсіби жолын таңдауы ретінде анықтады. Бұл үдеріс барысында білім алушылар өз мансабы мен өмірлік келешегін өз бетінше жоспарлау дағдыларын дамытады [86], және бұл дағдының білім алушылар үшін баға жетпес маңызға ие екенін атап өтті. Ревякина мен Осетриннің анықтамасында көрсетілген тұлғалық және кәсіби даму бағыттары 2-кестеде ұсынылған.

2-кесте. Кәсіби бағдарлау: оқушылардың жеке және кәсіби дамуы

Бағыт	Сипаттама
Өзін-өзі анықтау	Кәсіби бағдарлау жұмыстары оқушылардың жеке дамуына, өзін-өзі бағалауы мен сенімін нығайтуға ықпал етеді. Кәсіби бағдарлау сабақтары мен іс-шараларына қатысу арқылы оқушылар өздерінің күшті және әлсіз жақтарын түсініп, кәсіби салада не қызықтыратынын және ынталандыратынын анықтай алады. Бұл аспект жеке өсу мен кәсіби қызметке дайындықтың, сондай-ақ оқушылардың саналық және өзін-өзі бағалауының қалыптасуында маңызды рөл атқарады.

Білім беру мен мүмкіндіктерге бағдарлау	Кәсіби бағдарлау жұмыстары оқушыларға қандай білім беру жолдары мен оқу бағдарламалары олардың кәсіби амбициялары мен мақсаттарына сәйкес келетінін түсінуге көмектеседі. Педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушыларды әртүрлі мамандықтарға қойылатын талаптармен таныстырады, мектептен кейінгі оқу мен дамудың мүмкіндіктерін талқылайды. Бұл оқу орындары мен бағдарламаларды саналы таңдауға ықпал етеді, бұл жоғары оқу орнының ортасына табысты бейімделуді арттырады. Кәсіби бағдарлау іс-шаралары арқылы оқушылар әртүрлі мамандықтар, мамандандырулар, әр мамандыққа қойылатын талаптар мен кәсіби өсу мүмкіндіктері туралы ақпарат алады.
Басты құзыреттіліктерді дамыту	Кәсіби бағдарлау жұмыстары оқушыларға еңбек нарығында сұранысқа ие дағдыларды, мысалы, коммуникация дағдыларын, талдау мен шешім қабылдау қабілетін, ұжыммен жұмыс істеу және қақтығыс жағдайларын шешу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Бұл дағдылар кәсіби мансаптың табысты басталуы үшін және қазіргі қоғамда жұмыс істеп жатқан жағдайда тез өзгертін жұмыс жағдайларына бейімделу үшін қажет.
Болашаққа дайындық	Кәсіби бағдарлаудың арқасында оқушылар өз таңдаған мамандығы немесе білім беру жолы үшін қандай білім мен дағдылар қажет екенін түсінеді. Бұл олардың білім мен кәсіби дамуды жоспарлауына көмек береді.

Адаптацияланған: Ревякин, В. И., & Осетрин, К. Е. (2015). Профориентация школьников: опыт прошлого и проблемы настоящего. <https://cyberleninka.ru/article/n/proforientatsiya-shkolnikov-opyt-proshlogo-i-problemy-nastoyashego/viewer>

Ревякин мен Осетриннің анықтамасы негізінде және 2-кестеде көрсетілген кәсіби бағдар жұмысының бағыттарына сүйене отырып, мектептегі кәсіби бағдар оқушыларға тек белгілі бір мамандықты таңдаудың салдарын ғана емес, сонымен

қатар олардың сын тұрғысынан ойлауын қалыптастыруға және негізделген шешімдер қабылдауға көмектесетінін көруге болады. Барлық бағыттарды жүзеге асыру үшін Ревякин мен Осетрин кәсіби бағдар жұмысының тізімін көрсету керек, ол жеке және кәсіби дамуға бағытталған әртүрлі әдістер мен іс-шараларды қамтуы тиіс. Кәсіби бағдардың әдістері мен іс-шараларына, мысалы, кәсіби бейімділікті тестілеу, мансаптық мүмкіндіктерді талқылау, түрлі мамандықтар өкілдерінің шеберлік сыныптары, кәсіби бағдар беру мұғалімдерімен жеке кеңес беру, сондай-ақ мамандықтар көрмелеріне, ашық есік күндеріне қатысу, кәсіпорындар мен білім беру мекемелеріне экскурсиялар ұйымдастыру кіруі мүмкін.

Кейін, 2019 жылы Аманбаева, Жақсылықова және Кенбаева кәсіби бағдарды "жеке тұлғаны мамандық таңдау үшін дайындық, тұлғаның ерекшеліктерін және еңбек нарығындағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескере отырып, жастарға кәсіби өзін-өзі анықтау және жұмысқа орналасуға көмек көрсетуге бағытталған ғылыми негізделген шаралар жүйесі" деп анықтады. Бұл анықтама кәсіби бағдарды жеке тұлғаны мамандық таңдау үшін дайындық ретінде қарастырады. Бұл анықтама кәсіби бағдардың жұмысын терең түсінуге көмектесетін бірнеше негізгі аспектілерді қамтиды. Бірінші аспект кәсіби бағдар ғылыми зерттеулер мен әдістемелерге негізделуі тиіс екенін атап өтеді. Яғни, мамандық таңдау үшін қолданылатын барлық тәсілдер мен құралдар тексерілген теорияларға және деректерге негізделуі тиіс, интуитивті немесе субъективті пікірлерге емес. Екінші аспект жеке тұлғаны мамандық таңдау үшін дайындауға назар аударады.

Кәсіби бағдардың негізгі міндеті — адамға өз бейімділіктерін, қызығушылықтарын және қабілеттерін түсінуге көмектесу, сондай-ақ осы жеке қасиеттердің түрлі мамандық талаптарына қалай сәйкес келетінін анықтау. Бұл үшін мотивация, құндылықтар, дағдылар мен қызығушылықтар сияқты жеке сипаттамаларды талдау қажет. Үшінші аспект әр адамның жеке ерекшеліктерін ескерудің маңыздылығын атап көрсетеді. Кәсіби бағдар тұлғаға жеке ыңғайлы болатындай етіп бейімделуі керек. Бұл кәсіби бағдарлау әдістерін жеке ерекшеліктерге бейімдеуді қажет етеді. Келесі аспект еңбек нарығындағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескеруді талап етеді. Эффективті кәсіби бағдар жұмыс істеп жатқан қазіргі еңбек нарығының жағдайларын, мамандықтардың сұранысы, экономикадағы өзгерістер мен бәсекелестік деңгейін ескеруі керек. Бұл еңбек нарығы туралы ақпаратты үздіксіз жаңартуды талап етеді.

Тағы бір маңызды аспект жастарға кәсіби өзін-өзі анықтау мәселелерінде көмек көрсету болып табылады. Кәсіби бағдар жастарға мамандық таңдау туралы ақпарат беріп, мансап өсу мүмкіндіктері мен кәсіби даму жолдарын көрсетеді. Ақырында, кәсіби бағдар жұмысқа орналасу аспектілерін қамтиды, мысалы, түйіндеме дайындау, сұхбатқа дайындық және жұмыс іздеуге ықпал ететін басқа да аспектілер. Осылайша, бұл анықтама кәсіби бағдардың жеке тұлғаның ерекшеліктерін және сыртқы факторларды, мысалы, еңбек нарығының жағдайын ескеретін кешенді тәсілді қажет ететінін көрсетеді. Бұл анықтама сондай-ақ кәсіби бағдардың өзін-өзі анықтаудан бастап жұмысқа орналасуға дейінгі барлық процессті қамтитынын атап өтеді, бұл оны білім беру және мансаптық

бағдарламалардың маңызды құрамдас бөлігі етеді және білім беру мекемелері, кәсіби кеңесшілер мен жұмыс берушілер арасында ынтымақтастықты қажет етеді.

Бүгінгі күні кәсіби бағдар анықтамасы әлдеқайда кешенді болып, тек кәсіби мәселелер бойынша кеңес беруді ғана емес, сондай-ақ сәтті мансап үшін қажетті жеке және жұмсақ дағдыларды дамытуға бағытталған. Әдебиетте кәсіби бағдар жұмыстарының басты міндеттерінің бірі әр оқушыға оның қызығушылықтарын, қабілеттерін, жеке қасиеттерін және әлеуметтік-мәдени контекстін ескере отырып, жеке көзқараспен қарау деп атап көрсетіледі [87]. Кәсіби бағдар жұмысы білім беру жүйесіне жиі кірістіріліп, білім беру мекемелеріне оқу бағдарламаларын және мансаптық кеңес беруді еңбек нарығы мен қоғамның өзгеретін талаптарына бейімдеуге көмектеседі, бұл білім сапасын арттыруға және оның нәтижелерін қазіргі әлемнің талаптарына сәйкестендіруге ықпал етеді. Сонымен қатар, қазіргі кәсіби бағдар жұмысқа орналасу жағдайларының тез өзгеретін еңбек нарығына, ғаламдастыру, технологиялық өзгерістер және әлеуметтік-мәдени трансформациялардың әсерін ескере отырып, әдістер мен тәсілдерді үздіксіз жаңартуды талап етеді, бұл жас ұрпақты кәсіби болашаққа тиімді дайындауға көмектеседі. Бүгінгі таңда қазіргі кәсіби бағдар жұмысының негізгі құрамдас бөліктері мыналарды қамтиды:

- **Жеке көзқарас:** оқушылардың жеке қызығушылықтарын, қабілеттерін және құндылықтарын ескеретін көзқарас.
- **Ақпараттық қолдау:** кәсіби бағыттар мен еңбек нарығының талаптары туралы өзекті ақпарат беру.
- **Психологиялық қолдау:** кеңес беру және сәтті кәсіби қызмет үшін қажетті жұмсақ дағдыларды дамыту.
- **Әлеуметтік-мәдени контекст:** әлеуметтік және мәдени факторлардың кәсіби өзін-өзі анықтауға әсерін ескеру.

Осы бөлімдегі әртүрлі кәсіби бағдар анықтамаларына талдау жасау барысында, бұл салада уақыт өте келе назар мен мақсаттар қалай өзгергенін көруге болады, мамандықтар туралы ақпаратты қарапайым ұсынудан бастап жеке және әлеуметтік факторларды ескере отырып, күрделі және жеке көзқарастарға көшу байқалады. Жалпы алғанда, кәсіби бағдар терминінің анықтамасы айтарлықтай эволюцияға ұшырады, алғашқы ескертулерден қазіргі концепцияларға дейін, бұл оқушылар мен жастарға кәсіби жолды таңдау бойынша көмек көрсету тәсілдерінің өзгеруін көрсетеді.

Жоғарыда қарастырылған кәсіби бағдар беру терминінің анықтамалары мен оның құрамдас бөліктері кәсіби бағдардың білім беру жүйелерінің ажырамас бөлігіне айналуы қажеттігін бірнеше себептермен түсіндіреді. Бірінші себеп – кәсіби бағдар білім алушылардың табысты кәсіби өзін-өзі анықтауы мен әлеуметтік бейімделуіне бағытталғанын көрсетеді. Екінші себеп – кәсіби бағдар

жұмысын білім беру жүйесіне біріктіру қажеттігін атап өтіп, бұл үдерістің оқушылардың мансаптық мүмкіндіктерді терең түсінуіне және кәсіби өмірге сәтті қадам басу үшін қажетті негізгі құзыреттерді дамытуына ықпал ететін білім беру ортасын құруға көмектесетінін көрсетеді. Кәсіби бағытты білім беру жүйесіне енгізудің келесі себебі – кәсіби бағдар оқушылардың мамандық таңдауға деген жағымды көзқарасын және әрі қарай білім алуға деген мотивациясын қалыптастыруға ықпал етеді, бұл оны білім беру процесінің орталық буынына айналдырып, оқушыларды кәсіби жолды саналы таңдауға және соңғы уақытта едәуір өзгеріске ұшыраған қазіргі қоғамға сәтті интеграциялануға қажетті біліммен, дағдымен және тәжірибемен қамтамасыз етеді.

Осыған қоса, кәсіби бағдардың күрделі концепцияларын талдай келе, олардың кәсіби бағдардың түрлі компоненттерін, мысалы, құрылымдық, функционалдық, әлеуметтік-мәдени және жеке аспектілерін интеграциялаудың қажеттілігіне ерекше назар аударылатынын байқаймыз. Мектептер мен басқа да оқу орындарындағы кәсіби бағдарлау жүйесі оқушылардың кәсіби жолын таңдауға көмек көрсететін, сондай-ақ олардың жеке ерекшеліктерін және еңбек нарығының өзгеріп отырған жағдайларын ескеретін күрделі жүйе болуы керек. Мұндай кешенді көзқарас оқу бағдарламалары мен мансаптық кеңес беру қызметтерін қазіргі қажеттіліктер мен шақыруларға тиімді бейімдеуге мүмкіндік береді.

Әртүрлі елдердің кәсіби бағдарлау жүйелерін қалай жүзеге асырып және дамытып жатқанын тереңірек түсіну үшін халықаралық тәжірибеге жүгіну қажет. Келесі бөлімде біз экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы және Еуроодақ елдері, сондай-ақ Кеңес және посткеңестік елдердегі кәсіби бағдарлау тәжірибелерін қарастырып, кәсіби бағдарлау жұмыстарының ұйымдастырылуының ең тиімді тәсілдері мен стратегияларын анықтаймыз. Бұл талдау елдер өздерінің кәсіби бағдарлау жүйелерін олар алдындағы ерекше талаптар мен мәселелерге қалай бейімдейтінін салыстыруға және бағалауға мүмкіндік береді.

2.2. Халықаралық тәжірибе: Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, Еуропалық Одақ елдері, Кеңес және посткеңестік елдерде кәсіби бағдарлау жұмыстарының ұйымдастырылуы мен дамуы

Кәсіби бағдар терминінің анықтамаларын талдау нәтижесінде кәсіби бағдарлау жұмыстарында түрлі тарихи кезеңдерде айтарлықтай өзгерістер болғандығы анықталады: жай ақпараттық қолдаудан бастап, тұлғалық даму мен әлеуметтік-мәдени контексті ескеретін кешенді жүйелік тәсілдерге дейін. Өнеркәсіптік қоғамда адамдар көбінесе өз кәсіби мансабын дамытуға қатысты нақты түсінікке ие болды, және олар өндіруші салаларда, мысалы, тоқыма және темір салаларында жұмыс істей бастады, мұнда назар кәсіби бағдар мен нақты мансап жолына бағытталған болатын. Дәстүрлі мансап жұмыс орнындағы кезеңдермен және күрделі және мүмкін жоғары ақы төленетін рөлдерге жылдам көшу мақсатымен қоса жүрді.

Алайда постиндустриалды дәуірде, еңбек нарығында жаһандық технологиялық өзгерістердің жедел қарқынымен сипатталатын қазіргі кезеңде, нәтижелер аз болжамды болып отыр және жастардан сәтті бейімделу үшін белгілі бір тәжірибе, құзыреттер, білім мен түсінік талап етіледі. Бұрын тиімді болып есептелген дәстүрлі кәсіби бағдар және мансаптық кеңес беру жүйелері бүгінде оншалықты тиімді емес; керісінше, олар контрөнімді болуы мүмкін, себебі олар бұрынғы тұрақты индустриялық ортада жинақталған тәжірибеге негізделген. Сондықтан әртүрлі елдерде кәсіби бағдар беру іс-шараларының дамуын олардың тарихи контекстін ескере отырып қарастыру маңызды. Бұл контекст білім беру дәстүрлерін және уақыт өте келе қалыптасқан кәсіби таңдау тәсілдерін қамтиды, сондай-ақ географиялық факторларды да ескеру қажет, өйткені олар экономикалық дамудың ерекшеліктеріне және еңбек нарығының спецификасына әсер етіп, білікті мамандарға деген сұраныс пен кәсіби даярлық бағыттарын анықтайды. Сонымен қатар, соңғы онжылдықтарда кәсіби бағдар жұмысын ұйымдастыруға деген қызығушылық жекелеген елдер деңгейінде ғана емес, халықаралық ауқымда да айтарлықтай артқаны байқалады.

Кәсіби бағдар беру және мансаптық кеңес беру мәселелерімен белсенді айналысатын ірі халықаралық ұйымдардың бірі – Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ). Бұл ұйым 2004 жылдан бастап кәсіби бағдарға қатысты аналитикалық есептер жариялап келеді, олардың мазмұны халықаралық зерттеулер барысында алынған деректерге негізделеді [89]. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының аналитикалық есептеріне сүйене отырып, кәсіби бағдар беру жұмыстарының табысты әзірленіп, жүзеге асырылуының мысалдарын Америка Құрама Штаттары, Жапония, Германия және Франция елдерінен байқауға болады. Бұл елдерде білім берудегі тең мүмкіндіктерді ілгерілетуге баса назар аударылып, бұл өз кезегінде оқуын ерте тоқтатқан оқушылар үлесінің азаюына ықпал етті. Аталған елдерде кәсіби бағдар беру жүйесінің дамуы оқушылардың кәсіби мүмкіндіктер жөніндегі ақпаратқа қол жеткізуін жақсартуға және болашақ мамандығын саналы түрде таңдауға септігін тигізіп, бастапқы білім беру сатыларында оқушылардың шығу деңгейін төмендетті. Сонымен қатар, бұл елдерде мансаптық кеңес беру мен кәсіби бағдардың дамуы мемлекеттік және білім беру құрылымдарының белсенді қолдауына, сондай-ақ жастарға кәсіби жолды таңдауда сапалы ақпарат пен кеңестік қолдаудың маңыздылығын терең түсінуге байланысты жүзеге асуда.

Сондай-ақ, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына (ЭЫДҰ) мүше елдер арасында кәсіби бағдар беру жұмыстарының ұйымдастырылуы мен дамуы осы тарауда қарастырылып отырған Германия мен Франция елдерінің бір мезгілде Еуропалық Одаққа (ЕО) да мүше екендігін атап өту қажет. Бұл жайт аталған елдердегі кәсіби бағдар жұмыстарына талдау жүргізу барысында бірнеше маңызды себептерге байланысты ерекше мәнге ие.

Бірінші себеп — бұл халықаралық стандарттар мен деректерге қолжетімділік. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы мен Еуропалық одаққа мүше болу білім беру және жұмыспен қамту салаларындағы халықаралық стандарттарға, сондай-ақ осы салалар бойынша ауқымды статистикалық деректер

мен зерттеулерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұл Германия мен Франциядағы кәсіби бағдар бағдарламалары мен саясаттарының тиімділігін басқа елдермен салыстыра отырып бағалауға жол ашады.

Екінші себеп — тәжірибе және үздік практикалар алмасу. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы мен Еуропалық Одақ шеңберінде білім беру және кәсіби бағдар салаларында белсенді түрде тәжірибе мен үздік әдістермен алмасу жүзеге асады. Бұл өз кезегінде басқа елдерде сәтті іске асырылып жатқан инновациялық тәсілдер негізінде ұлттық кәсіби бағдар стратегияларын жетілдіруге ықпал етеді.

Келесі себеп — білім беру және еңбек саясатын үйлестіру. Еуропалық Одақ пен Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына мүше болу Германия мен Францияға өздерінің білім беру және еңбек саясатын еуропалық және халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге көмектеседі. Бұл азаматтарының халықаралық еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін сақтау және білім беру бағдарламаларын еңбек нарығының талаптарына сәйкестендіру үшін маңызды.

Соңғы себеп — теңдік пен әлеуметтік инклюзияны қолдау. ЕО кәсіби бағдар мен даму саласындағы тең мүмкіндіктерді қоса алғанда, теңдік пен әлеуметтік инклюзия саясатын белсенді түрде қолдайды. Бұл жастар мен басқа да осал топтар үшін кәсіби мүмкіндіктер мен ресурстарға тең қолжетімділік жағдайын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Осылайша, Германия мен Францияның Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы мен Еуропалық Одаққа мүше елдер екендігін білу аталған елдерде кәсіби бағдар беру жұмыстарының дамып жатқан контексті мен жағдайларын тереңірек түсінуге, сондай-ақ олардың тиімділігін халықаралық стандарттар мен үздік тәжірибелер тұрғысынан бағалауға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы және Еуропалық Одақ елдеріндегі кәсіби бағдарлау тәжірибесіне қосымша, Кеңес Одағының тәжірибесін де талдау қажет. Кеңес Одағының тәжірибесі бірнеше себептер бойынша маңызды. Біріншіден, тарихи контексте Кеңес Одағының кәсіби бағдарлау мен білім беру жүйесі өзіндік ерекшеліктерге ие болды. Бұл тәжірибені зерттеу социалистік жүйе мен жоспарлы экономика жағдайында кәсіби бағдарлаудың қалай қалыптасқанын түсінуге мүмкіндік береді. Екінші себеп — посткеңестік кезеңдегі өзгерістер мен сабақтастық. Кеңес Одағының ыдырауынан кейін білім беру мен кәсіби бағдарлау саласында айтарлықтай өзгерістер болды. Өтпелі кезең мен реформалар кезіндегі кәсіби бағдарлау тәжірибесін зерттеу нарықтық экономика мен демократиялық өзгерістер жағдайында кәсіби бағдарлау тәсілдерінің қалай өзгергенін бағалауға мүмкіндік береді.

Келесі себептерге кәсіби бағдарлаудың ерекше аспектілері мен тәсілдері жатады: ақысыз кәсіби білім, инженерлік және ғылыми мамандықтарға басымдық беру, сондай-ақ қазіргі заманғы мәселелер мен қажеттіліктерді ескере отырып қолдануға болатын арнайы кәсіби бағдарлау әдістері мен құралдары. Тағы бір себеп - қазіргі заманға арналған сабақтар. Кеңес Одағының тәжірибесін зерттеу бүгінгі күннің елдеріне кәсіби бағдарлау саласындағы бірнеше сабақтарды ұсынуы мүмкін. Бұл ақпараттың кәсіби мүмкіндіктер туралы қолжетімділігін

қамтамасыз ету, кәсіби бағдарлауды білім беру бағдарламаларына интеграциялау және әдістемелерді қазіргі заманның, мысалы, жаһандану мен цифрландыру сияқты сын-тегеуріндерге бейімдеу жолдарын қамтиды. Сондай-ақ, маңызды себептердің бірі – Қазақстанның, бұл теориялық және практикалық кәсіби бағдарлау жұмыстарының ұйымдастырылуы мен дамуы туралы талдауды жүзеге асыратын ел, посткеңестік елдердің бірі екендігі.

Сондықтан Кеңес Одағының кәсіби бағдарлау саласындағы тәжірибесін талдау, кәсіби жолды таңдау мен мамандарды даярлау бойынша тарихи, әлеуметтік және экономикалық факторларды толық түсіну үшін маңызды. Бұл талдау қазіргі жағдайларға сәйкес кәсіби бағдарлау стратегияларын әзірлеуге көмектесуі мүмкін.

Батыс елдерінің және Кеңес Одағының тәжірибесін салыстыру кәсіби бағдарлауды дамытуда тарихи және мәдени контекстің маңыздылығын көрсетеді. Кеңес Одағының жүйесі тегін білім беру мен орталықтандырылған жоспарлауға акцент жасай отырып, кәсіби дамуға тең мүмкіндіктер ұсынды, бірақ қазіргі заманғы жағдайда жеке көзқарасты қажет етеді. Посткеңестік елдердің тәжірибесі, өз кезегінде, қазіргі кәсіби бағдарлау әдістерін интеграциялау мен тарихи ерекшеліктерді ескеру арқылы жастарды кәсіби таңдау жасауға қолдау көрсетудің тиімді жүйелерін құруға мүмкіндік береді.

Жаңа стратегияларды әзірлеу кезінде халықаралық тәжірибені және елдің тарихи мұрасын ескерудің маңызы зор. Бұл қазіргі еңбек нарығының қажеттіліктеріне жауап беретін және елдің тұрақты дамуына ықпал ететін кәсіби бағдарлау жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, табысты кәсіби бағдарлау жүйелері динамикалық және икемді болуы тиіс, сондықтан экономикалық және әлеуметтік өзгерістерге тиімді жауап беру үшін. Германияның, Францияның (ЕО) және басқа Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерінің тәжірибесі, сондай-ақ Кеңес Одағының тарихи сабақтары мен посткеңестік елдердегі кәсіби бағдарлау жұмыстарының дамуы Қазақстан мен басқа елдердегі кәсіби бағдарлау бағдарламаларын әзірлеу мен жетілдіру үшін маңызды бағыттарды ұсынады. Үздік тәжірибелерді зерттеп, бейімдеу арқылы жастарға тұрақты өзгеріп жатқан әлемде табысты кәсіби жолды таңдауға қажетті ресурстар мен қолдау көрсету маңызды.

2.2.1. Кәсіби бағдарлау жұмыстары Америка Құрама Штаттарында

20 ғасырдың басында Америка Құрама Штаттары кәсіби бағдарлау бағдарламаларының дамуының негізін қалаған ел болды, себебі осы уақытқа дейін кәсіби консультант немесе педагог-кәсіби бағдар беруші мамандығы әлі болған жоқ. Барлығы 1907 жылы Джесси Баттрик Дэвис бірінші болып муниципалдық мектептерде жүйелендірілген жеке басшылық бағдарламасын енгізді [90]. Мектеп жүйесін басқарушы Дэвис ағылшын әдебиеті пәнінің мұғалімдеріне аптасына бір рет жеке басшылық сабақтарын өткізуге ұсынды, бұл сабақтар жас адамдардың өмірлік проблемалармен тиімді күресу дағдыларын қалыптастыруға, сондай-ақ олардың мінез-құлқын тәрбиелеуге және мүмкін проблемалардың алдын алуға бағытталуы керек еді. Дэвис ұсынған бұл бағдарлама, әрине, қазіргі

түсініктегі кәсіби кеңес беру болған жоқ, бірақ бұл кәсіби кеңес берудің алғышарты болды.

Кейін, 1908 жылы Бостонда Фрэнк Парсонс қалалық мектептердің оқушыларына арналған бірінші кәсіби бағдарлау бюросын ашты — Профессионалды Орнату Бюросы, оның ерекшелігі сол, ол жасөспірімдерді жұмысқа орналастыруға бағытталмаған, тек кәсіби таңдау бойынша консультациялар ғана ұсынды [91]. Бұл бюро ашылғанға дейін, Парсонс кәсіби бағдарлау жас адамдарға қажет екенін көпшілік алдында айтып жүрді.

Мысалы, 1906 жылы Бостон экономикалық клубында сөйлеген сөзінде, одан кейін оны кешкі мектептерде оқушыларға кәсіби таңдау туралы жиі шақырып тұрды. Оның көпшілікке айтқан сөздерінен кейін көптеген оқушылар оған жеке кәсіби консультациялар сұрау үшін жүгінді, олар өзінің кәсіби бейімділіктерін анықтауды сұрады, бұл Профессионалды Орнату Бюросының құрылуына себеп болды. Бір жылдан кейін Парсонстың жетекшілігімен бюро Бостон мектептерімен тікелей байланыс орнатып, кәсіби бағдарлау мен білім беру жүйелерін біріктіріп, басқа мектептерді де өздерінде кәсіби бағдарлау жұмысын енгізуге итермеледі.

Парсонс кәсіби бейімділіктерді зерттеу үшін сауалнамалар мен тестілеу әдістерін қолданды, бұл әдістер жасөспірімдер туралы алынған деректерді мұқият зерттеуге және оларды белгілі бір мамандық талаптарымен салыстыруға мүмкіндік берді. Сауалнама мен тестілеудің нәтижелерін алған соң, Парсонс алынған қорытындылар негізінде оқушылар мен мектеп бітірушілермен жеке консультациялар өткізді. Онда ол олардың бейімділіктерін, ерекшеліктерін, жеке қасиеттерін анықтап, олардың әрқайсысына қандай мамандықтардың сәйкес келетінін атап өтті, сондай-ақ мектеп бітірушілерге мамандықтың белгілі бір өндірістік факторларға сәйкес орындалуы қажет екенін түсіндірді. Парсонстың кәсіби бағдарлаудағы әдісін қолдану оның жеке тұлғалық ерекшеліктерін анықтауға және оларды кәсіби талаптарға сәйкестендіруге арналған алғашқы қадамдарды жасады [91]. Басқаша айтқанда, Парсонстың психологиялық өлшемдерді және оқушылар мен мектеп бітірушілерді бағалаудың басқа түрлерін дамытуы кәсіби бағдарлау консультанттығының алғашқы технологияларын қалыптастыруға негіз қалады және мектептік кеңес беру қызметінің міндеттерін кеңейтті. Мысалы, басқа мектептер Парсонстың үлгісін қолданып, жоғарғы сынып оқушыларына білім алу мақсаттарын анықтауға және жұмысқа орналастыруға дайындыққа көмектесті.

Америка Құрама Штаттары мектептеріндегі кәсіби бағдарлау қызметінің ауқымын кеңейтуге, сондай-ақ 1908 жылы Парсонс ашқан Профессионалды Консультация Бюросы кәсіби бағдарлау саласындағы ұлттық кәсіби ұйымды құрды, ол 1913 жылы Американың Ұлттық Кәсіби Бағдарлау Ассоциациясы (National Vocational Guidance Association – NVGA) деп аталды [91; 92]. Ұлттық Кәсіби Бағдарлау Ассоциациясының құрылуы маңызды болды, себебі бұл ұйым алғашқы болып өзінің бюллетенін шығарды және персоналды кәсіби жетекшілікке қатысты әдебиеттер шығаруды ұйымдастырды, сондай-ақ кәсіби бағдарлау мамандарының бастапқы консолидациясын 1915 жылы жүзеге асырды. Сонымен қатар, Америка Құрама Штаттарының Ұлттық Кәсіби Бағдарлау

Ассоциациясы алғаш рет кәсіби консультант мамандығы үшін стандарттар әзірледі, бұл Америка Құрама Штаттарында мектептік кеңес беру мамандығын ресми түрде мойындау жолындағы маңызды қадам болды.

1917-1918 жылдары Америка Құрама Штаттарының әр штатында міндетті білім беру туралы заңдар қабылданған кезде, карьер консультанты мамандығына заңдық ықпал ету басталды. Бұл заңдардың қабылдануы кезінде оқушыларға мектепті бітіргеннен кейін белгілі бір мамандықтар бойынша жұмысқа орналасу мүмкіндігін қамтамасыз ету қажеттілігі көтерілді. Осылайша, кәсіби бағдарлау бағдарламасын мектептерге енгізу туралы идея 1917 жылы Смит-Хьюз заңымен іске асты [93]. Осы заңға сәйкес, кәсіби білім беру америкалық білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі болып жарияланды. 1917 жылдан бастап Америка Құрама Штаттары мектептерінде тек университетке түсуге дайындық қана емес, сондай-ақ кәсіби білім алып, мамандықты игеру үшін кәсіби білім алу мүмкіндігі пайда болды. Бұл заң Смит-Хьюз заңына сәйкес кәсіби және жалпы білімді бөлу жүйесін енгізді. Бұл заңға сәйкес, кәсіби білім беру жүйесі құрылды, оған арнайы қаржыландыру және кәсіби білім беру бағдарламалары арналған бюджеттік саясат енгізілді.

Сонымен бірге, 1930 жылдары, экономикалық дағдарыс кезеңінде және мектептерде оқушылар санының өсуіне байланысты, Америка Құрама Штаттары үкіметі шығындарды оңтайландыруға мәжбүр болды, бұл Федералды кәсіби білім беру басқармасын Білім беру басқармасына біріктіруге әкелді. Сонымен қатар, 1958 жылы суық соғыс басталған кезде, кәсіби бағдарлау мұғалімдеріне оқушылардың дамуына қосқан үлестерін қайта бағалау қажет болды. Олар мамандықтар бойынша нақты кәсіби білім беру бағдарламаларын жүзеге асырудың орнына жалпы еңбек дағдыларын дамытуға бағытталған бағдарламаларды енгізе бастады, бұл жалпы білім мен кәсіби білім арасындағы дәстүрлі айырмашылықты қысқартты, бұл үрдіс 1970 жылдары да жалғасты. Мысалы, сол кездегі бастауыш мектептерде оқушылар тек мамандықтар туралы қысқаша мәліметтермен таныстырылды, орта мектептерде мамандықтар туралы ақпарат тек аздап кеңейтілді, ал тек жоғары сыныптарда кәсіби және карьерлік кеңес беру жоспары 15 мамандық тобында бөлінді, бұл топтарда жалпы білім мен кәсіби оқытуды біріктіру арқылы оқыту жүргізілді [94].

1970-ші жылдардың соңында оқушылардың кәсіби дайындығы өз тартымдылығын жоғалта бастады, сол уақытта жалпы білім беру дайындығы табысқа жетудің кілті ретінде қарастырылды. Бұл тенденция көптеген американдық мектептерде оқу жоспарларының жалпы білім беру құрамдас бөліктерін күшейту басты міндетке айналуына және, мысалы, сол уақыттағы мектеп бағдарламасында тек үш міндетті пән қалдыруға әкелді. Алайда, 1980 жылдардың басында, оқушылар тек үш негізгі пәнді ғана оқып, олардың көпшілігі басқа факультативті пәндерді оқуға қызығушылық танытпаған гипертрофиялық таңдау жүйесінің төмен тиімділігін көрсеткені белгілі болды, өйткені американдық оқушылар басқа елдердің оқушыларымен салыстырғанда төмен көрсеткіштер жинады.

Бұл жалпы білім беру мен кәсіби дайындықты бөлу тәсілінің тиімді еместігі туралы бақылау 1990 жылы Карл Перкинс туралы заңның қабылдануына әкелді, бұл кәсіби білім беруді дамытуға бағытталған [95]. Перкинс заңын қабылдау Америка Құрама Штаттарында кәсіби және техникалық білім беруге ең ірі қаржылық федералды қолдауды білдірді. 1990 жылғы Перкинс заңы кәсіби білім беру заңнамасында айтарлықтай ерекшеленіп, қоғамдық білім беру мен кәсіби дайындықтың 70 жылдан астам уақыт бойы бөлінгендігін ескере отырып, бұл заң білім беру жүйесінің бөлінуіне нүкте қойды, оны Смит-Хьюз заңымен 1917 жылы басталған болатын. Перкинс заңы барлық білім беру бағдарламалары федералды бюджеттің есебінен жалпы және кәсіби білімді пәндерді логикалық түрде біріктіруді талап етті. Осы заңды қабылдағаннан кейін 1990-1991 жылдары орта мектептердің 48%-ы кәсіби-техникалық даярлық бағдарламаларына қатысты, бұл кәсіби білім берудің білім беру жүйесіндегі маңыздылығын көрсетеді. Орта мектептің жоғары деңгейінде оқу уақытының 20%-ы кәсіби пәндерге арналды, ал мектепті бітіргеннен кейін жұмысқа шығуды жоспарлаған оқушылар үшін бұл көрсеткіш 30%-ға дейін өсті. Бұл деректер жастарды болашақ мансапқа дайындауда кәсіби даярлықтың маңыздылығын көрсетеді [95].

Сонымен қатар, 90-шы жылдары Америка Құрама Штаттарында штаттар деңгейінде жұмыспен қамту агенттіктері мен мектептерде кәсіби карьерді кеңес беру қызметтерін ұсынатын жеке өнеркәсіптік кеңестер құрылды, бұл түлектерге жұмыс орындары мен бос орындар туралы уақытылы ақпарат алу үшін жұмыс берушілермен тікелей байланыс орнатуға мүмкіндік берді [96]. Бұл мекемелер мемлекеттік еңбек қызметтерінің жұмыс күшін жалдауға және кәсіби даярлықты жүзеге асыруға тікелей қатысатын, сондай-ақ кәсіби кеңес беру мен оқушыларды бағдарлау бойынша мектептермен байланыс орнатуға көмектесті. 1994 жылы Америка Құрама Штаттары Конгресі "Мектептен жұмысқа өту мүмкіндіктері туралы" заңды қабылдады [96].

Бұл заңның басты мақсаты – жастарға еңбек нарықтарына қатысуға қажетті ақпаратты беру арқылы мектептен бастап кәсіби немесе жоғары білім алу процесіне өтуді жеңілдетуге арналған жүйені қалыптастыру мәселесін көтеру болды. Бұл заңның нәтижесінде мемлекеттік кәсіби білім беру реформаланған, яғни кәсіби білім беруді бірыңғай үйлестірілген жүйеге айналдырды, оның міндеті мектеп түлектерінің кәсіби дайындыққа өтуін қамтамасыз ету болды. Мектеп бағдарламалары реформаланғаннан кейін, олар пәндерді оқу мен нақты еңбек тәжірибесін үйлестіруді қамтитын болды. Жаңа заңның орындалуына Еңбек департаменті мен Білім департаменті жауапты болды, бұл жастарды еңбекке даярлау жүйесінің буындары арасында үйлестіруді күшейтіп, бизнес пен өнеркәсіп арасындағы байланыстарды және кәсіби білімді кеңейтті [97]. Бұл заң сонымен қатар "career major" терминін жалпыға қолдануды енгізді, бұл ағылшын тілінен аударғанда "кәсіби мамандық" дегенді білдіреді және академиялық және кәсіби дайындықты біріктіретін өзара байланысты курстардан тұрады.

1998 жылы Америка Құрама Штаттары үкіметі "Жұмыс күшіне инвестициялау туралы заңды" қабылдады (Workforce Investment Act), бұл заң бойынша федералды білім беру жүйесі қайта құрылды, оның мақсаты әр түрлі жұмысшылар санаттарының білімге қолжетімділігін жеңілдету болды. Бұл заң

2000 жылы күшіне енді [97] және азаматтарға еңбек нарығында жақсы бағдарлану үшін қажетті ақпаратты қамтамасыз етуге бағытталды. Сонымен қатар, бұл заң жұмыссыздарға көмек көрсету қажеттілігін атап өтіп, оларға ең қолайлы кәсіби дайындық курстарын ұсынды.

2000-шы жылдардың ортасында Америка Құрама Штаттарына адам капиталының дамуының маңыздылығы туралы айтыла бастады, оған білім алушыларды, түлектерді, жас мамандарды және тәжірибелі мамандарды кәсіби даярлау да кірді, бұл кәсіби даярлық мектепті немесе жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін де жалғасатынын көрсетеді, яғни ол үнемі жалғасатын процесс ретінде қарастырылады.

Адам капиталының дамуы барлық білім беру деңгейлерінде және бүкіл адамның өмірінде тренд болып, «үздіксіз білім алу» (lifelong learning) терминін танымал етті. Мысалы, үздіксіз білім беру реформаларының бірі – қайта даярлау курстары, олар бойынша инженерлер, ғалымдар, басшылар әр үш-төрт жыл сайын бірнеше апта немесе ай бойы бұл курстарды өтуге міндетті болды.

Жалпы алғанда, Америка Құрама Штаттарындағы кәсіби бағдар беру жұмыстарының ұзақ тарихы бар және ол XX ғасырдың басында басталған. Бастапқы кезеңде бұл жұмыс жастарды олардың қабілеттері мен қызығушылықтарына сәйкес келетін жұмыс орындарына даярлауға бағытталды. Кейінірек Америка Құрама Штаттарындағы кәсіби бағдар беру бағдарламалары кәсіби кеңес берушілердің жұмысын, тәжірибеден өтуді, кәсіби күндерді және мамандандырылған тестілеуді дамыту арқылы кеңейтілді.

Осылайша, Америка Құрама Штаттарында жалпы білім беру мен кәсіби даярлықтың өзара байланысы теориясы мен практикасының дамуын зерделеу мынадай қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

(а) білім алушылардың кәсіби даярлығы мен жалпы білім беру даярлығы мектеп жүйесінде біріктірілуі тиіс;

(б) кәсіби даярлық мектепті бітіргеннен кейін аяқталмауы керек, керісінше, үздіксіз білім беру аясында жалғасуы қажет;

(в) кәсіби даярлық — адами капиталды дамытудың маңызды бағыты болып табылады және бұл үрдіс тек Америка Құрама Штаттарында ғана емес, басқа елдерде де кең таралуда;

(г) мамандардың жалпы білім деңгейінің төмендігі Америка Құрама Штаттарының білім беру жүйесі мен жаһандық нарықтағы өнім сапасының төмендеуіне алып келеді.

Америка Құрама Штаттары мектептерінде кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастыру тәжірибесі негізінде келесі қорытынды жасауға болады: жалпы білім беру мен кәсіби дайындықты тиімді біріктіру елдің бәсекеге қабілеттілігі мен сапалы адами капиталды қалыптастыруда шешуші рөл атқарады.

Мектеп жасынан басталып, өмір бойғы үздіксіз білім беру жүйесі арқылы жалғасатын кәсіби даярлық тек кәсіби дағдыларды дамытып қана қоймай, сонымен қатар еңбек нарығы мен қоғамдық өзгерістерге бейімделуге қажет жалпы білім беру құзыреттерін де нығайтады.

Кәсіби және жалпы білім беруді біріктіруге негізделген тәсіл пәндік салаларды тереңірек әрі жан-жақты түсінуге, сын тұрғысынан ойлауды дамытуға және проблемаларды шешу қабілетін жетілдіруге ықпал етеді.

Бұл тәсіл түлектердің кәсіби құзыреттілік деңгейін арттырып қана қоймай, сонымен қатар жаһандық еңбек нарығында табысты бәсекелесе алатын жоғары білікті мамандарды даярлауға мүмкіндік береді.

Америка Құрама Штаттарындағы кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру тәжірибесі білім беру мен экономикалық жетістіктерге қол жеткізу үшін жалпы білім мен кәсіби дайындықты интеграциялау маңызды әрі қажетті екенін дәлелдейді.

2.2.2. Жапониядағы кәсіби бағдар беру жұмыстары

Жапонияда «кәсіби білім беру» термині 1915 жылы пайда болды, Сожу Ирисава «Қазіргі білім беру» деген кітабын жариялап, жаңа терминнің мағынасын түсіндірген [99].

Америка Құрама Штаттарында *кәсіби білім беру* және *кәсіби бағдар беру* ерекше маңызға ие. Алайда, бұл жаңа сөз және американдық қоғам оны әлі күнге дейін танымады. Бұл сөз біздің елімізде де танымал емес, бірақ мен оны жапон тіліне «Shokugyo-Shido» деп аудардым. Shokugyo — «қабілет», ал Shido — «басшылық» дегенді білдіреді жапон тілінде. Оқушылар кәсіби таңдау жасағанда, оларға кәсіби бағдар беру қажет. Алайда кәсіби бағдар тек оларға кәсіп таңдауға ғана көмектеспейді, сонымен қатар оларды саналы түрде тәуелсіз таңдау жасауға да баулиды.

1919 жылы Жапонияның Осака қаласында алғашқы Балаларға арналған Кәсіби бағдар беру орталығы құрылды, оның қызметі кәсіби карьера бойынша кеңес беру болды, ол Жапониядағы мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысының бастамасы болды. 1927 жылы Білім министрлігінің шешімімен жапон мектептеріне кәсіби карьера бойынша кеңес беру бағдарламасы енгізілді, оның негізгі принциптері оқушыларды әр түрлі мамандықтармен таныстыру және оларға кәсіби мамандықтарға құрметпен қарауды үйрету болды.

Одан әрі, көптеген басқа елдердегідей, Жапонияда екінші дүниежүзілік соғыстан кейін мемлекет мектептерде кәсіби бағдар беруге көбірек назар аударды. Соғысқа дейін Жапонияда әкенің мамандығы балаларға ұрпақтан-ұрпаққа өтетін және өмір бойғы жұмысқа орналастыру идеологиясы үстемдік еткен болса, соғыстан кейін бұл тенденциялар өзгерді [99]. Өндірістің жылдам дамуына байланысты жұмысшылар жаңа дағдыларды меңгеруге қажеттілік туындады, бұл еңбек нарығында қызметкерлерді білім деңгейіне қарап жұмысқа алуға әкелді, ал мамандықтың ұрпақтан ұрпаққа берілуі тоқтады. Бұл өзгерістер еңбек ақы төлеу жүйесінің өзгеруіне де әсер етті, мұнда жұмысшының білімі мен кәсіби жетістіктеріне негізделген жалақы жүйесі құрылды [100]. Сондай-ақ, еңбек нарығындағы өзгерістер білім беру жүйесіне өзгерістер енгізуді талап етті, бұл

мектептерде реформалар жүргізу және оқушыларды жаңа мамандықтарға бейімдеу қажеттілігін көрсетті.

Кейінгі реформалар Жапониядағы білім жүйесінде Американың білім беру жүйесінің әсерінен болды. Мектептерді бастауыш және орташа деңгейге бөлу, сондай-ақ 5 және 7 сыныптарда кәсіби бағдар берудің практикалық-диагностикалық сипаттағы жүйесі енгізілді. Мысалы, Фукуяма профессорының F-тесті танымал бола бастады, ол 1950 жылдан бастап оқушылардың кәсіби таңдау қабілеттерін бағалауға арналған [100]. F-тест бірнеше кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде оқушылар өздерінің қабілеттерін талдап, содан кейін мамандықтар туралы кең көлемде ақпарат алды, осыдан кейін олар өз болашақ кәсібін таңдау үшін әдістемелік зерттеу жүргізді. Келесі практикалық кезеңде, оқушыларға таңдалған мамандықтар бойынша өздерінің жұмысты орындауына мүмкіндік берілді, бұл Жапониядағы еңбек жағдайларын көрсетуге бағытталған. Практикалық кезеңде жауапкершілік оқушыларға жүктелді, бұл олардың тәуелсіздігі мен жауапкершілігін дамытуға ықпал етті.

Жапониядағы кәсіби бағдар беру жұмыстары 2000 жылдардың басында дамып, үкімет бұл қызметтің қажеттілігі туралы мәселе көтерді. Жапонияның білім беру жүйесінде кәсіби бағдар беру жұмысын енгізу жүйелі түрде орындалып, бұл процесс мектептерге тығыз интеграцияланды. Жапонияның кәсіби бағдар беру жүйесінің ерекшелігі – мектеп түлектерінің көпшілігі оқуын аяқтағаннан кейін бірден еңбек нарығына шығып, жұмыс күші қатарына қосылады, бұл Жапонияның тиімді заңдық негіздерінің арқасында жүзеге асырылады, себебі мектептер түлектеріне жұмыс іздеуге көмек көрсетуге міндетті [100]. Америка Құрама Штаттарындағы сияқты, Жапонияның әр мектебінде кәсіби карьералық кеңес беру қызметін атқаратын маман бар. Алайда, Америка Құрама Штаттарынан айырмашылығы, бұл маман көбінесе арнайы білім алған маман емес, мұғалімдердің ішінен таңдалады. Содан кейін, таңдалған маман Професионалды бағдар беру комитетінің мүшесі болып, басқа мұғалімдерден қолдау алады. Професионалды бағдар беру комитетінің екі бөлімшесі бар [100]. Бірінші бөлімше білім беру мәселелерімен айналысады, оқушыларға оқуын жалғастыруға көмек көрсетеді. Екінші бөлімше түлектерді жұмысқа орналастыруға көмектеседі және Жұмысқа орналастыру басқармасымен тығыз жұмыс істейді, бұл заңмен реттеледі. Жапонияның басқа елдерден ерекшелігі — компаниялар түлектерді жұмысқа қабылдағанда ресми процедураға сәйкес жұмыс істейді. Жұмысқа қабылдау процедурасы бірнеше кезеңнен тұрады. Алдымен Жұмысқа орналастыру басқармасы жұмыс берушілердің жұмысқа қабылдау ұсыныстарын мектептерге жеткізеді, оларды тексереді және заң талаптарына сәйкес келетіндігін анықтайды. Әрбір жұмыс беруші ұсыныс бергеннен кейін тиісті форманы толтырып, жұмысшыларды жұмыс шарттары, жалақы, әлеуметтік жеңілдіктер мен қажетті біліктілік туралы хабардар етуі керек. Сонан соң, жұмысқа қабылдау ұсыныстары мектептер арқылы Жұмысқа орналастыру басқармасына жіберіледі, кейін мектептер мен басқарма жұмысқа тұруға ниет білдірген түлектерді жұмыс берушілерге таныстырады. Жапонияда кәсіби бағдар беру, Америка Құрама Штаттары сияқты, үздіксіз болып табылады, өйткені оқу орындарын аяқтағаннан кейін де жалғасады. Бірақ француз жүйесінен

айырмашылығы, Жапониядағы бұл қызметті тек мемлекеттік ұйымдар жүзеге асырады, жеке ұйымдар емес.

Сонымен қатар, Жапониядағы мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысында «*tannin no sensei*» деп аталатын мамандардың рөлі ерекше. Олар басқа елдерде сынып жетекшілерінің міндетін атқаратын адамдар. *Tannin no sensei* әдетте 3 жыл ішінде 40 оқушының академиялық және әлеуметтік кеңесшісі болады. Академиялық жауапкершілік *tannin no sensei*-дің міндеті оқушының пәнді меңгеруде қиындықтар туындағанда қосымша сабақтар ұйымдастыру болып табылады. Әлеуметтік аспект ретінде, олардың міндетіне оқушының отбасы мен өмірінің басқа да жақтарымен тығыз байланыста болу кіреді, бұл оларға оқушының кәсіби таңдауына қатысты тиімді кеңес беру үшін маңызды ақпаратты береді. Жазғы каникул алдында *tannin no sensei* оқушыларға мамандықтар тізімін ұсынып, олардың бірінші және екінші таңдауын сұрайды. Олар таңдауларын негіздеу керек. Егер мектеп түлектері көп болса, бірақ бос орындар саны шектеулі болса, олар конкурса қатысып, өздерінің академиялық нәтижелерін және тест нәтижелерін тапсырады. Егер түлектер бірінші рет жұмысқа орналаса алмаса, Професионалды кеңес беру комитеті басқа жұмыс орындарымен байланыс орнатып, оқушыларды жұмысқа орналастыруға көмектеседі. Жапонияда кәсіби бағдар беру жүйесі, оның тиімділігі мен инновациялық әдістері – бұл әлемдегі кәсіби бағдар беру саласындағы үздік тәжірибелердің бірі болып табылады.

Жапонияда кәсіби карьералық кеңес беру жұмыстарының даму кезеңдері белгілі бір тарихи кезеңдермен байланысты. Мысалы, соғысқа дейінгі кезеңде Жапонияда кәсіби мұрагерлік жүйесі үстемдік етті, ал соғыстан кейін білім беру аспектісі мен индустриалды қоғамға даярлау басты орынға шықты. Қазіргі уақытта жапон мектептері тиімді кәсіби карьералық кеңес беру моделін қолданады, мұнда мектеп түлектері білім алуды жалғастырумен қатар, мектепті бітіргеннен кейін компаниялардан жұмыс ұсыныстарын алады. Жалпы алғанда, мектептердің жұмысқа орналасу процесінде қолдау көрсету рөлі оқушыларға тек академиялық дағдыларды меңгеруге ғана емес, сонымен қатар таңдап алған мамандық бойынша кәсіби міндеттерді орындауға дайын болып, еңбек нарығына шығуға көмектеседі. Жапонияда кәсіби карьералық кеңес берудің практикалық бағытталған моделі ерекше және әлемнің басқа елдерінде бейімдеуге жақсы үлгі бола алады.

Бұл бөлімнің келесі тарауларында Германия мен Франциядағы кәсіби бағдар беру жұмыстарының табысты тәжірибелері қарастырылады. Бұл елдер экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына (ЭЫДҰ) және Еуропалық Одаққа (ЕО) мүше мемлекеттер болып табылады. Германия теориялық білім беру мен практикалық тәжірибені тиімді үйлестіріп, оқушыларды еңбек нарығына жақсы дайындықпен шығуға көмектеседі. Францияда кәсіби бағдар беру бойынша онлайн платформалар кеңінен дамыған, олар ақпарат, тесттер және кеңестер ұсынады, осылайша карьераны саналы түрде таңдауға ықпал етеді. Бұл тәсілдер кәсіби бағдар беру жүйелерін жақсартуға ұмтылатын басқа елдер үшін құнды үлгі болып табылады.

2.2.3. Германиядағы кәсіби бағдар беру жұмыстары

Германия, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) мен Еуропалық Одақтың мүшесі ретінде, кәсіби бағдар беру жұмыстарының бастауын 1913 жылдан алады. Дәл осы жылы Кәсіби бағдар комитеті (Deutsche Ausschuss für Berufsberatung) алғашқы кәсіби бағдар беру институтын құрды [102]. Институттың құрылуынан кейін кәсіби кеңес беру қызметтеріне сұраныс артып, 1917 жылы үкімет кәсіби кеңес беру орталықтарын құру жауапкершілігін қалалық муниципалитеттерге жүктеді. Бұл орталықтар құрылды, алайда соған қарамастан Германияда кәсіби бағдар беру жұмыстары ұзақ уақыт бойы сегрегацияланған түрде жүргізілді. Тек 1919 жылы Сауда және қолөнер министрлігі, Ғылым, өнер және білім министрлігі, Ауыл шаруашылығы министрлігі мен Ішкі істер министрлігі бірлескен қаулы шығарып, бұл құжат елдегі барлық білім беру деңгейлерінде кәсіби бағдар беру жөніндегі мемлекеттік ұйымдарды құрудың ресми негізіне айналды [102].

1950 жылдары, елдің соғыстан кейінгі қалпына келу кезеңінде, Германиядағы өнеркәсіптік кәсіпорындар бірқатар қиындықтарға тап болды. Олардың қатарында – жас кадрлардың кәсіби даярлығының жеткіліксіздігі, білім беру мекемелерінің санының аздығы, сондай-ақ мектеп түлектерінің болашақ кәсіби перспективаларының айқын болмауы секілді мәселелер болды [103].

Осы мәселелерді шешу үшін Германия үкіметі жас мамандарды жұмыс орындарына сапалы даярлау қажеттілігін атап көрсетті және ғылыми қоғамдастыққа осы мәселелерді шешу міндетін қойды. Нәтижесінде ғылыми қоғамдастық мектептерде кәсіптік бағдар беру курстарын ұйымдастыру қажеттігін ерекше атап өтті, бұл оқу мерзімін 1 немесе 2 жылға ұзарту арқылы жүзеге асырылды және жаңа пән - Мансаптық Оқу (Arbeitslehre) мектеп бағдарламасына енгізілді. Бұл пән түлектерді еңбек нарығына даярлауға бағытталды және ол бөлек пән ретінде немесе Экономика – Мансап – Технологиялар (WirtschaftsArbeit–Technik, WAT) пәнінің бір модулі ретінде оқытылатын болды [103].

Келесі кезеңде, 1960 жылдардың ортасында, Германияда Мансаптық Оқу пәнін мектептің негізгі білім беру бағдарламасына енгізу үшін заңдық негіздер жасалды [104]. Ал 1970 жылдардың басында мектептерде кәсіптік бағдар беру жұмыстарының теориялық курсына практикалық іс-шаралар қосылды, оның ішінде жұмыс орындарына экскурсиялар ұйымдастырылды, бұл жас адамдардың мамандық таңдауға қатысты саналы шешім қабылдауларына мүмкіндік берді. Осыдан кейін, 1971 жылы Германияның Білім беру министрлігі мен Германияның Федералды Жұмыс басқармасы кәсіби бағдар беру және мектеп түлектерін жұмысқа орналастыру бойынша ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды. Карьерлік Оқу пәнін енгізу үшін заңдық негіздер мен білім министрлігі мен Жұмыс басқармасының келісімі кәсіптік даярлық курстарын Германияның барлық федералды штаттарында стандарттауға көмектесті.

Алайда, кәсіби бағдар беру жұмыстарының барлық реформаларына қарамастан, 1980 жылдардың ортасында Германияда мектептерде кәсіби

даярлықты ұйымдастыруда жаңа реформалар қажеттілігі пайда болды, себебі еңбек нарығы жаңа технологиялар мен жұмысқа қабылдау формаларының енгізілуіне байланысты түбегейлі өзгерістерге ұшырады, бұл жаңа мамандардан үздіксіз білім алуды, қайта даярлауды және икемділікті талап етті. Осыған байланысты мектептерден тыс жерлерде кәсіби бағдар беру орталықтарын құру идеясы жиі көтерілді, олар да мектеп түлектеріне болашақ мамандықтарын таңдауға көмек көрсетуі тиіс еді. 1992 жылы Германияның Білім министрлігі, Федералды еңбек бюросы және Университет ректорлары конференциясы мектептердегі жоғары сынып оқушыларымен кәсіптік бағдар беру мен білім беру мекемелерін дамытуда ынтымақтасу туралы бірлескен ұсыныс жасады [105].

Қазіргі уақытта кәсіптік бағдар беру және оқушыларды кәсіби дайындыққа тарту пәні Германияның негізгі және жоғары мектеп бағдарламаларына енгізілген [105; 106]. Негізгі мектепте мамандық таңдауға дайындық Карьерлік Оқу курсы аясында жүргізіледі, бұл пән мектеп бағдарламасында жеке пән ретінде оқытылады. Жоғары мектепте кәсіби даярлық мазмұны түлектердің сыныптарында, көбінесе, Карьерлік Оқу пәні ретінде немесе басқа пәндерде, мысалы Экономика және Технологиялар, Қоғам негіздері пәндерінде модуль ретінде өткізіледі. Кейбір федералды штаттарда Карьерлік Оқу пәні неміс тілі, география немесе саясат пәндері аясында да оқытылады. Сонымен қатар, жоғары мектептің түлектері кәсіпорындарға экскурсиялар ұйымдастырып, тағылымдамадан өтеді, бұл мектеп бағдарламасына енгізілген [107; 108].

Германия мектептеріндегі оқушыларға кәсіби бағдар беру — бұл өмір бойы жалғасатын процесс, ол адамның қызығушылықтарын, идеяларын, білімдерін және қабілеттерін еңбек нарығының сұраныстары мен талаптарымен салыстыруды қамтиды. Қазіргі уақытта Германиядағы кәсіптік бағдар беру жұмыстарының негізгі түрлері арасында мамандықтар туралы ақпарат тарату, еңбек нарығын зерттеу, жұмыс орындарына бару және өндірістік тәжірибе ұйымдастыру сияқты іс-шараларды атауға болады. Бұл іс-шаралар оқушыларға әртүрлі кәсіптік салалар мен еңбек нарығының талаптары туралы түсінік беруге көмектеседі. Германиядағы кәсіптік бағдар беру жұмыстарын тиімді ұйымдастыру үшін әртүрлі әдістер қолданылады, олардың ішінде тестілеу, анкеталар, оқушылармен және олардың ата-аналарымен жеке әңгімелер, топтық/сыныптық әңгімелер, жобалар жасау және пікірталастарға қатысу, тағылымдамалар, кәсіпорындарға экскурсиялар ұйымдастыру сияқты әдістер бар, бұл әр оқушыға жеке көзқарас танытуға және олардың қызығушылықтары мен қабілеттерін кәсіби жолды таңдау контекстінде түсінуге көмектеседі [108]. Барлық жоғарыда аталған кәсіби карьера бойынша кеңес беру іс-шаралары оқушыларға жұмыс орны мен нақты мамандықтардың талаптарымен танысуға мүмкіндік береді.

Осылайша, Германия мектептеріндегі кәсіби карьера бойынша кеңес беру тек кәсіптік мүмкіндіктер туралы ақпарат беру ғана емес, сонымен қатар оқушыларды болашақ кәсіби өмірге дайындық процесіне белсенді қатыстыруды қамтиды, ол теориялық білім мен практикалық дағдыларды біріктіреді. Бұл тәсіл мектеп түлектеріне болашақ кәсіби қызметі бойынша саналы шешімдер қабылдауға көмектеседі, қазіргі еңбек нарығының талаптарына сәйкес келеді.

2.2.4. Франциядағы кәсіби бағдар беру жұмыстары.

Францияда, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы мен Еуропалық Одаққа мүше елдердің бірі ретінде, кәсіби бағдар берудің тарихи негіздері терең. XX және XXI ғасырдың басында бұл елде кәсіби бағдарлау іс-шараларының бағыты өзгеріп, оқушыларды индустриялық қоғамда өмірге дайындаудан постиндустриялық, ақпараттық-технологиялық қоғамда өмір сүру мәдениетін қалыптастыруға қарай бет бұрды [109]. Бұл өзгеріс кәсіби және мансаптық дайындықтың технократиялық моделінен ақпараттық моделіне көшуді білдіреді.

Францияда жасөспірімдерге көмек көрсетуге арналған алғашқы кәсіби бағдар және ақпарат орталығы 1912 жылы жұмыс істей бастады [39]. Он жылдан кейін, 1922 жылы, білім алушыларға кәсіби бағдар беру туралы алғашқы декрет қабылданып, жастарды коммерциялық және индустриялық секторларға тартуға дейінгі кәсіби дайындықтың маңыздылығы атап өтілді. Дәл осы жылы Франциядағы кәсіби бағдар беру қызметтері Білім министрлігіне қосылып, оқушыларды мектеп кезінен бастап өндірістік салаға тартумен айналыса бастады [110].

Соғыстан кейінгі кезеңде ғылым мен технология саласындағы жедел өзгерістерге байланысты француз кәсіби бағдарлау қызметтері де тез бейімделуге мәжбүр болды. Бұл кезеңде олардың негізгі міндеті жастарды тек жалпы өндірістік еңбекке тарту емес, нақты кадр тапшылығы сезілетін салаларға бағыттау болды [111].

Сондай-ақ, бұл кезеңде француз кәсіби бағдарлау қызметтерінің ықпалы артты, себебі олар ғылыми орталықтармен, педагогтар қауымдастығымен, сондай-ақ өнеркәсіптік және ауыл шаруашылық бірлестіктердің өкілдерімен тығыз жұмыс істей бастады.

1951 жылы Францияда жас мамандарға кәсіби кеңес берумен айналысатын Қоғамдық кәсіби бағдарлау орталықтары (Centers Publics d'orientation Professionnelle) құрылды. Ал 1962 жылы кәсіби бағдарлау мен жас мамандарды кәсіби кеңес беру ресми түрде кәсіби-білім беру бағыты деп атала бастады. Бұл француз оқу орындарында кәсіби және білім беру дайындығын жүзеге асырудағы сегрегациялық тәсілдің аяқталғанын білдірді.

Оқушыларды бірыңғай кәсіби-білім беру дайындығына көшіру ұйымдық процестерге де әсер етті. Мысалы, соғысқа дейін кәсіби бағдарлау қызметінің жұмысын Білім министрлігі бақылайтын болса, соғыстан кейін осы министрліктің жанынан оқушыларды кәсіби таңдауға даярлауға арналған мектептік және кәсіби дайындық инспекциясы құрылды.

Аталған инспекция құрамына кәсіби бағдарлау бойынша инспекторлар кіріп, елдегі барлық мектептерде кәсіби бағдарлау қызметтерінің енгізілуін бақылауға жауапты болды.

Сондай-ақ, соғыстан кейінгі кезеңде Францияда мемлекеттік кәсіби даярлау қызметтерінен бөлек, кәсіби мансаптық кеңес берумен айналысатын жекеменшік орталықтар да құрылды.

Кәсіби білім берудің келесі кезеңі Францияда 1969 жылы басталды, сол кезде француз университеттері «мектеп және кәсіби бағдар беру консультанттарын даярлау үшін екі категориядағы адамдарды қабылдай бастады: бакалаврларды (орта білім беру мекемесін — лицейді аяқтағандар), жасы 21-40 аралығында және психология лицензиаттарын (гуманитарлық факультеттен бітіргендер) 22-40 жас аралығында» [111]. Оқуды аяқтағаннан кейін, бұл түлектер кәсіби бағдар беру консультанттары ретінде жұмысқа орналасатын болды. Олардың міндеттеріне тек кәсіби дайындық пен түлектерге кеңес беру ғана емес, сонымен қатар болашақ жас мамандардың отбасымен байланыс орнату, ата-аналарға балаларын болашақ мамандық таңдауында дұрыс бағытта көмек көрсету де кіреді. Қызықтысы, кәсіби бағдар беру кеңесшілері француз мектептерінде жұмыс істегенімен, олар тәуелсіз қызметкерлер болып табылады, себебі олар ресми түрде Білім министрлігінің кәсіби бағдар беру қызметтері қызметкерлері болып саналады.

Сонымен қатар, 1970 жылдардың басында Франциядағы кәсіби бағдар беру кеңесшілері өте маңызды ақпараттарға ие болды, атап айтқанда, еңбек нарығындағы жағдай, барлық деңгейдегі білім беру мекемелерінің тізімі, кәсіби-техникалық білім беру саласындағы ғылыми зерттеулердің нәтижелері.

Кейін, 1971 жылы, Францияда Ұлттық ақпарат басқармасы құрылып, ол білім беру мекемелерінің түлектеріне арналған брошюралар шығарумен айналысты. Бұл басқарма әкімшілік лауазымдар немесе басқа да бос жұмыс орындары туралы ақпаратты ұсынды, еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтар жайлы ақпарат берді, сонымен қатар түлектерге әр мамандық үшін қажетті дағдыларды үйретуге көмектесті. Осыдан кейін, 1980 жылдары, француз кәсіби даярлық қызметтері еңбек нарығындағы жылдам өзгерістерге байланысты индустриалды модельден ақпараттық модельге көше бастады [112]. Мысалы, индустриалды қоғамда кеңінен таралған тар мамандандырылған мамандарды даярлау енді тиімді болмай қалды. Жаңа ақпараттық қоғамда көптеген дипломды мамандар жұмыссыздыққа тап болды, бұл көптеген елдерде экономикалық дағдарысқа әкелді және кадрларды қайта даярлау қажеттілігі туралы мәселе жиі көтерілді. Бұған жауап ретінде 1980 жылдары Францияда кәсіби бағдар беру консультативтік жүйесі техникалық модельден тәрбиелік модельге ауысты, оның мақсаты — мамандарды соғысқа дейінгі кезеңде үлкен сұранысқа ие өндірістік салаларға даярлау болды. Тәрбиелік модельдің орталығы оқушы мен оның тұлға ретінде қалыптасуы болды, ол өз мамандығын таңдай білуі керек еді.

Жаңа тәрбиелік модельде үш негізгі аспект анықталды. Бірінші аспект оқушыларды мамандықтармен таныстыру және таңдалған мамандықты алу үшін қажетті ресурстармен таныстыруға бағытталған. Екінші аспект оқушыларға өздерін және қабілеттерін танып-білуге қолдау көрсету маңыздылығын атап өтті. Үшінші аспект оқушылардың тәуелсіз және жауапты таңдау қабілеттерін дамытуға ынталандыру болды [113].

Қазіргі уақытта Франциядағы кәсіби бағыттау бойынша бағдарламалар тәрбиелік модельді ұстанады. Тәрбиелік модельдің негізгі аспектілерін іске асыру үшін, Францияда қазіргі уақытта кәсіби кеңесшілер жұмыс істейді, практикалық оқыту және кәсіби бағыттау бойынша арнайы курстар өткізіледі. Кәсіби кеңесшілер келесі бағыттарда жұмыс істейді: а) оқушылардың қажеттіліктері мен жетістіктерін ескере отырып, кәсіби бағыттау жұмысындағы әдістер мен құралдарды әртараптандыру, олар өз тәжірибесінде келесі әдістерді қолданады: мамандықтармен танысу әдісі, биографиялық әдіс, интернет-технологияларды қолдану; б) жыныстық дискриминацияны жою, ұлдар мен қыздардың мамандық таңдауда, оқу бағытын, секцияны және профильді таңдау бойынша тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету; в) өндірістік-техникалық оқытуды дамыту; г) мәдениет пен экономика арасындағы байланысты жақындастыру, бұл еңбек нарығы мен мамандықтармен танысу арқылы жүзеге асады [114].

Сонымен қатар, Францияда кәсіби бағыттау жұмысы бойынша үш ұлттық агенттік параллельді түрде жұмыс істейді: Ұлттық білім беру және мамандықтар бойынша ақпарат бюросы (ONISEP), Ақпарат пен бағдар беру орталықтары (CIO), Ұлттық еңбек агенттігі. Францияның білім беру жүйесінде, Америка Құрама Штаттары білім беру жүйесі сияқты, бұрын бөлек болған екі жүйе біріктірілді, яғни оқушылардың кәсіби және оқу даярлығы. Бұл реформа осы екі жүйенің бір-бірін толықтыратыны және жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауда олардың қажеттіліктеріне сай жұмыс істейтіні байқалғаннан кейін жүргізілді, бұл ақырында мамандық пен оқу орны бойынша саналы таңдауға әкеледі. Германиядағыдай, Франциядағы жоғары сыныптардағы кәсіби бағыттау жұмыстары түлектерді жоғары оқу орындарына түсуге дайындайды, бірақ Францияда кәсіби бағыттау жұмыстары тек түлектерде ғана емес, жоғары сыныптардың үш жылында да жүргізіледі.

Оқушыларды болашақ мамандық таңдауына кәсіби даярлықтың маңызды аспектісі — мамандықтармен таныстыру және оларды алу жолдарын көрсетуге бағытталған ақпараттық-педагогикалық қолдау көрсету. Мысалы, www.onisep.fr сайтында келесі іздеу аймағын таңдауға болады: мамандықтар, жалпы білім беру, оқу орындары [114]. Ақпарат қолданушының категориясына байланысты дифференциацияланады, олардың ішінде: орта және жоғары сынып оқушылары, мүмкіндігі шектеулі оқушылар, шетелдік және жергілікті студенттер, сондай-ақ ата-аналар бар.

Бұл сайттың ерекшелігі — мамандықтар туралы ақпарат блогының мультимедиялық сипатта болуы, бұл мамандықтарды және сол салаларда жұмыс істейтін адамдарды көруге мүмкіндік береді. Мысалы, Metier оқу фильмдері топтамасы әртүрлі мамандықтардың ерекшеліктері мен жұмыс орындарын ұйымдастыруды визуалды түрде таныстырады. Orientation бағдарламасы кәсіби білім беру бағыттары, арнайы оқу орнына түсу шарттары, сондай-ақ мансаптық перспективалар туралы ақпарат ұсынады [114].

Францияда оқушылардың кәсіби таңдауына ақпараттық-педагогикалық қолдау көрсету жүйесі басқа елдерде де бейімделіп, шетелдік тәжірибені сәтті қолданудың үлгісі бола алады.

Францияда кәсіби бағыттау жұмыстарының ақпараттық-педагогикалық қолдауы тамаша ұйымдастырылғанымен қатар, білім беру мекемелерінде кәсіби бағыттау іс-шараларын ұйымдастыру әдістері де назар аударуға тұрарлық. Мысалы, кәсіби бағыттау жұмыстарын ұйымдастыру әдістерін стандартизациялау мен категориялау маңызды болып табылады, олар келесі әдістерден тұрады: (а) ақпарат беру әдісі, ол оқушыларға мамандықтармен танысу үшін ақпарат жинау, талдау және синтездеуді, сондай-ақ кәсіпорындарды аралауды қамтиды; (б) диагностикалау әдісі, ол кәсіби кеңесшілер жүргізетін тестілеу мен сауалнаманы қамтиды; (в) кәсіби консультация әдісі, ол диагностикалау әдісінен кейін алынған ұсыныстарды немесе биографиялық әдісті қамтиды [115].

Биографиялық әдіс бірнеше факторларды талдауды қамтиды. Биографиялық әдістің бір түрі — отбасылық факторларды талдау, мысалы, отбасындағы мамандықтар мұрагерлігі немесе отбасындағы біреуінің баланың кәсіби таңдауына қатысты кәсіби үміттері. Отбасылық факторларды талдау баланың болашақ мамандығын таңдауында өз бетінше шешім қабылдаудың маңызды екенін көрсетеді, себебі егер бала өз отбасынан немесе жақындарынан күтілетін үміттерге байланысты мамандық таңдайтын болса, ал жеке тұлғалық алғышарттарды ескермей, бұл кейіннен осы мамандық бойынша білім алуға деген ынтаны немесе оқу орнын бітіргеннен кейін осы салада жұмыс істеуге деген ынтаны теріс әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, биографиялық әдіс оқиғалық факторларды да ескереді, бұл өз мамандығының өкілімен кездесуді қамтуы мүмкін, мысалы, бала инженермен кездесіп, осы мамандық туралы тікелей сол маманнан көп нәрсе білгеннен кейін, ол болашақта инженер болғысы келетінін шешуі мүмкін, немесе бірнеше жыл бойы науқас туысқанына күтім жасап, бала дәрігер болуды шешеді. Отбасылық және оқиғалық факторлардан басқа, биографиялық әдіс бедел факторларын да қамтиды, бұл белгілі бір уақытта бір мамандықтың басқа мамандықтарға қарағанда танымал екенін көрсетеді.

Мысалы, мұғалім мамандығы 90-жылдары қазіргі уақытқа қарағанда жоғары беделге ие болды. Биографиялық әдіс сонымен қатар экономикалық факторларды да талдайды, мұнда мамандық таңдау кезінде негізгі аспект ақша табу қажеттілігі болуы мүмкін, немесе саяси факторлар белгілі бір уақыт аралығында мамандықтардың өзгеруіне әсер етуі мүмкін. Францияда, дәстүрлі кәсіби бағыттау жұмыстарын ұйымдастыру әдістерінен басқа, білім беру мекемелері мен кәсіпорындар арасында ақпараттық қолдау да жақсы жолға қойылған. Мысал ретінде, Металлургия және тау-кен өнеркәсібі бірлестігі ұйымдастырған Planete-Metal жобасы, колледждер мен лицейлерде мамандықтар көрмелерін ұйымдастырып, металлургия және тау-кен өнеркәсібіндегі мамандықтар туралы ақпаратты визуалды түрде ұсынады [115].

Жалпы алғанда, француз мектептеріндегі кәсіби бағыттау жұмыстарын ұйымдастыру мен өткізу кезіндегі маңызды ерекшелік — ақпараттық-педагогикалық бағыттылық, ол кәсіби таңдау жасауға мүмкіндік береді, кәсіби таңдауына әсер ететін объективті және субъективті факторларды ескеріп, жастарға экономикалық, әлеуметтік және жеке өмірде тәуелсіздік алуға көмектеседі.

Кәсіби бағыттау бойынша тәсілдерді және әртүрлі елдердегі табысты практикаларды толық түсіну үшін талдауды басқа аймақтарға, оның ішінде Кеңес Одағы мен посткеңестік елдерге кеңейту маңызды. Мұндай талдаудан кейін осы бөлімде қарастырылған әр елдегі кәсіби бағыттау жұмыстарының табысты практикаларын қамтитын сипаттамалық кесте жасауға болады. Мұндай тәсіл нақты ұлттық контекстке және жеке кәсіби стратегияларға тиімді стратегияларды бейімдеуге мүмкіндік береді, бұл әсіресе қазіргі ақпараттық-технологиялық әлем мен нарықтық экономика жағдайында өте маңызды.

2.2.5. Профориентациялық жұмыстар Кеңес Одағында

Кеңес Одағында профориентациялық жұмыстар бай тарихқа ие және олар 1897 жылдан басталады, бұл уақытта елде жұмыс іздеу қызметі құрылды [116]. Бірақ, жұмыс іздеу қызметі құрылғанына қарамастан, ол мемлекеттік мәртебеге тек Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде, яғни 1914 жылы ие болды. Сондай-ақ, 1900-шы жылдары елде кәсіби таңдау процесін жеңілдетілген категориялау жүйесі жұмыс істеді, ол келесі категорияларды қамтыды: отбасы дәстүрлері негізінде мамандық таңдау (жапондық династиялық әдіспен ұқсас), кездейсоқ таңдау, есеппен таңдау және мамандықты шақыру бойынша таңдау [116].

Сонымен қатар, 20 ғасырдың басында, жұмыс іздеу қызметін құру және іске асырумен қатар, елде профориентациялық жұмыстардың ақпараттық аспектілерін жүргізетін баспасөз құралдары да жұмыс істеді. Бұл ақпараттық баспа басылымдары кәсіби білім беру мекемелері туралы ақпаратты жариялап, мектеп түлектеріне факультеттер таңдау кезінде қолдау көрсетуді мақсат етті.

1917 жылдан бастап, елде профориентациялық жұмыстарды ұйымдастыруға деген қызығушылық артты, негізінен жастарды өнеркәсіптік және техникалық мамандықтарға даярлау қажеттілігіне байланысты. Осылайша, 20 ғасырдың басында елде мектептегі кәсіби бағдар беру жүйесі әзірленді, ол алғаш Франциядағы кәсіби карьера бойынша кеңес беру жүйесіне ұқсас түрде негізінен ақпараттық-тәрбиелік және практикалық бағытта болды. Мысалы, Кеңестік кезеңдегі кәсіби бағдар беру жүйесі, ақпараттық-тәрбиелік бағытта оқушыларды бірнеше мамандықтармен таныстырып, оларда қоғамдық маңызды құндылықтарды қалыптастырды [117].

Информациялық-тәрбиелік бағыттағы профориентацияда орталық рөлді мектеп атқарды. Мектептер оқушыларды мамандықтармен таныстырумен қатар, топтық диагностикалық әдістерді де қолданды, мысалы, кеңес беру, кәсіби тәрбие, кәсіби ағарту, қызығушылықтар мен талғамдарды тестілеу және тағы басқалар. Бұдан бөлек, басқа елдерде болғандай, соғыстан кейінгі уақытта Кеңес Одағында кәсіби мамандарды ең қажет салаларға тарту бағыты болды. Кеңес Одағында бұл салалар халық шаруашылығы болды. Жастарды ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп салаларына тартудың қажеттілігін ескере отырып, мектептерде кәсіби практикалық іс-шаралар енгізілді, мысалы, ауыл шаруашылығында – бақшада жұмыс істеу немесе ағашты немесе металды өңдеу шеберханаларында жұмыс істеу, ал мектептерде еңбек шеберханалары базасында 100-ден астам түрлі мамандық енгізілді.

Алайда, сол кездегі профориентациялық жұмыстардың ұйымдастырылуында оң өзгерістер болғанымен, бұл тәсілдерге сыншылар да болды. Мысалы, Кеңес Одағының педагогі, Лениннің жары Надежда Константиновна Крупская мектептерде оқу бағдарламасының өзгермегенін, тек практикалық еңбек сағаттары қосылғанын сынады. Крупская: балаларды еден жуғызу, ыдыс жуу, вагондардан жүк түсіру сияқты жұмыстарға мәжбүрлейтінін атап өтіп, білім беру мекемесін, бұл жағдайда мектепті, еңбек шеберханасының бір түріне айналдырды деп сынады [117].

Крупскаяның сынына ұқсас сындарды кеңес педагогы, жазушы Антон Семёнович Макаренко да айтқан. Ол да профориентациялық жұмыстардың ұйымдастырылуын сынап, егер саяси, моральдық және қоғамдық тәрбие қатар жүрмесе, мектеп оқушыларын жұмыс істеуге мәжбүрлеуден ешқандай тиімді нәтиже болмайтынын айтты.

Дегенмен, профориентациялық жұмыстарға деген сындарға қарамастан, 1920 жылдардың басында Кеңес Одағында Еңбек орталығы құрылды. Оның міндеті еңбек ұйымын, кәсіби бағыттауды және жұмысшы кадрларын даярлауды ғылыми түрде зерттеу болды [117]. Бұл институт кәсіби бағдар беру әдістері мен принциптерін әзірлеуде маңызды рөл атқарды және еңбек процестері мен еңбек жағдайларын зерттеумен айналысты. Ол еңбек өнімділігін арттыру мен жұмыс жағдайларын жақсарту бағытында ғылыми зерттеулер жүргізді. Еңбек орталығы әртүрлі салалардағы өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен тығыз ынтымақтастықта жұмыс істеп, ғылыми әзірлемелер мен әдістемелерді нақты өндірістік жағдайларға бейімдеуге мүмкіндік берді. Орталықтың зерттеулері еңбек функцияларын талдау, кәсіби білім беру мен даярлау әдістерін әзірлеу және экономикадағы кәсіби қажеттіліктерді зерттеуді қамтыды. Осылайша, Еңбек орталығы Кеңес Одағында профориентациялық жұмыстың қалыптасуы мен дамуына елеулі үлес қосып, жастар мен жұмысшылар үшін кәсіби дағдылар мен мамандық таңдау негіздерін қалыптастыруға ғылыми база ұсынды.

Сонымен қатар, Еңбек орталығын құрудан бөлек, 1920 жылдардың ортасында Кеңес Одағында қандай да бір мамандықты таңдау мәселесін ғылыми тұрғыда негіздеу жұмыстары жүргізілген [118]. Бұл кезеңдегі ғылыми жұмыстардың бір мысалы ретінде 1927 жылы жарияланған Анатолий Александрович Смирновтың еңбегін атап өтуге болады. Ол — ғылыми-зерттеу институты мен педагогикалық психология профессоры-консультанты және аталмыш жұмысы мамандық таңдау себептерін талдауға арналған. Смирнов мамандық таңдауына әсер ететін себептер ретінде отбасылық дәстүрлерді, кәсіпорын немесе оқу орындарының тұрғылықты жерге жақын болуын, таныстарды, материалдық пайда, жоғары қоғамдық мәртебеге ұмтылуды, үлкен ағалар мен достардың үлгісін, сондай-ақ мамандықтың өзіне деген қызығушылықты атайды [118]. Бұл факторлар жастардың өздерінің болашақ кәсіби қызметін қалай таңдағанын және әлеуметтік және жеке аспектілердің осы таңдауға қалай әсер еткенін түсінуге көмектеседі.

Алайда, осы кезеңдегі профориентациялық жұмыстардың айқын саясиленгенін де атап өту қажет. Бұл саяси бағытталу бірнеше аспектілерге әсер етті [118] .

Бірінші аспект — идеологиялық бағыттылық. Соның нәтижесінде кеңес мектептеріндегі профориентациялық бағдарламалар мен оларды жүзеге асыру жаңа социалистік тұлғаны қалыптастыруға бағытталды, ол жұмысшы табы мен ұжымшылдықтың идеалдарына сәйкес келуі тиіс еді.

Екінші аспект — мамандықтарды мемлекеттік экономика жоспарларына сәйкес таңдау болды. Профориентацияның міндеті мектеп оқушыларын және жастарды экономикалық даму жоспарлары аясында ел үшін басым салаларға бағыттау болды.

Үшінші аспект — патриоттық тәрбие беру болды, өйткені профориентацияның маңызды бөлімі — мамандықты таңдау арқылы елдің және социализмнің мүдделеріне қызмет етуге бағытталған патриотизм мен азаматтық жауапкершілікті тәрбиелеу еді. Тағы бір аспект — оқушылар мен жастарды ұжымдық өндірістік еңбекке баулу, яғни мамандықтар мен оқу бағытын таңдау да ұжымдық еңбек пен кооперативтік еңбек қажеттіліктеріне бағытталды. Бұл аспектілер Кеңес Одағындағы мектептерде жүргізілген профориентациялық жұмыстардың тек жастардың кәсіби таңдауын бағыттап қана қоймай, сонымен қатар жаңа кеңестік азаматтарды социализациялау мен тәрбиелеу құралы болғанын көрсетеді.

Кейін, 1929 жылы Кеңес Одағында заңдық нұсқау қабылданды, оған сәйкес кәсіпорындар мен өндіріс зауыттарына жұмысшыларды олардың қабілеттеріне сәйкес іріктеу керек болды, бұл жұмыс күшінің рационалды бөлінуіне және бюро мен зертханалар желісінің құрылуына әкелді [46] . 1930 жылдардың ортасында мектептерде кәсіби бағдар беру белсенді түрде дамып, оның қалыптасуы, дамуы және ғылыми-практикалық зерттеулердің нәтижелеріне негізделген принциптер анықталды. Алайда, профориентациялық жұмыстарды ұйымдастыруда әлі де сынға алынған мәселелер қалды.

Мысалы, 1931 жылы былай деп атап өтілген: «Мектептің осы кезеңдегі негізгі кемшілігі – мектепте алынатын білімнің көлемі жеткіліксіз және техникумдарға және жоғары оқу орындарына кәсіби дайындықты қамтамасыз етуге қанағаттанарлықсыз деңгейде шешіледі...» [118] . Бұл сын айтылған кезде, фактілік тұрғыдан алғанда, мектеп жүйесінің бұзылуы байқалды. Бұл сынның мәні, сол кездегі кеңестік білім жүйесінің елдің индустриализациясына қажетті жоғары білікті мамандарды даярлауда әрдайым тиімді болмағандығын көрсетеді. Мектеп жүйесінің бұзылуы бірнеше аспектілерде байқалды, оның ішінде білім беру саласындағы кемшіліктерді атап өтуге болады. Мектеп бағдарламасы қажетті деңгейде қоғамдық білім бермегендіктен, бұл жоғары білім мен кәсіби дайындыққа дайындыққа теріс әсер етуі мүмкін еді.

Бұл жағдай бірқатар проблемаларды тудыруы мүмкін:

а) техникалық білімге дайындықтағы қиындықтар. Себебі мектеп бағдарламасы техникалық оқу орындарына, мысалы, техникумдарға, қажетті талаптарға сәйкес келмегендіктен, білікті техникалық білім алу қиынға соқты;

б) ғылым негіздерін жеткіліксіз игеру, өйткені мектептерде ғылым негіздері жеткілікті дәрежеде оқытылмаған, бұл ғылыми-техникалық прогресте мамандарды даярлауда маңызды болды.

Осы аспектілер мен мәселелер білім саясаты мен тәжірибесіндегі жүйелі кемшіліктерді көрсетеді, олар болашақ мамандарды даярлау мен елдің экономикалық дамуына теріс әсер етуі мүмкін.

Одан кейін, әлеуметтік-саяси оқиғалар мен сыннан кейін 1930 жылдардың соңында, яғни 1937 жылы, профориентацияға деген қызығушылық азайды, бұл мектептерде еңбек сабағын алып тастауға әкелді. Еңбек сабақтарының жойылуы оқу сағаттарын ғылым негіздерін оқуға қосымша уақыт ретінде пайдалану қажеттілігімен түсіндірілді. Кеңес мектептеріндегі бұл реформалар нәтижесінде педагогтар жаңа әдістерді іздеуге мәжбүр болды, олар мектеп бітірушілерін кәсіби қызметті таңдау мен білім беру бағытында дайындауға көмектесетін. Бұл кезең 10 жылға созылды, тек 1940 жылы ғана профориентацияға деген назар қайта артты, бірақ бұрынғыдай күшті болмады, негізінен соғысқа дейінгі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты.

Соғыстан кейінгі кезеңде, профориентация жұмысын дамыту үшін елеулі күш-жігер жұмсалғанына қарамастан, елде кәсіби дайындықты тиімді жүргізетін мамандардың тапшылығы сияқты елеулі мәселелер сақталды, сондай-ақ психологиялық-педагогикалық әдістерді қолданудың жеткіліксіздігі байқалды [119]. Осы себептен, кеңестік ғылыми-педагогикалық қауымдастық кәсіби және білім беру даярлығына интеграцияланған тәсілдің маңыздылығын ерекше атап көрсетті.

Интеграцияланған тәсілдің енгізілуі тек мамандықтар туралы ақпарат беруді ғана емес, сонымен бірге оқушылардың тұлғалық қасиеттерін дамытуға, жеке қабілеттері мен қызығушылықтарын анықтауға және болашақтарын мектепте оқып жүргенде саналы түрде шешуге көмектесуді білдіреді. Психологиялық және педагогикалық әдістердің интеграциясын енгізу үшін жағдай жасау тек оқушыларды мамандықтар туралы ақпараттандыруды ғана емес, сонымен қатар оларды өздерінің болашақ кәсіби жолдарын анықтауда қолдауды мақсат етті, бұл әрбір жеке адамның тұлғалық және кәсіби дамуы үшін маңызды болды.

Совет одағында орта білім беру жүйесі әмбебап түрде жасалып, онда 8-сыныпты аяқтағаннан кейін түлектердің жоғары сыныпқа жалғастыруы, немесе еңбек нарығына қажетті білікті мамандарды даярлайтын техникалық лицейлерге түсуі, немесе еңбекке орналасып, кешкі мектептерге барып кәсіби-техникалық білім алу мүмкіндігі болған. Кәсіби бағдар беру жұмысында интеграцияланған тәсілді енгізу оқушыларға мамандықтар әлемінде бағдарлауға ғана емес, сонымен бірге олардың тұлғалық және кәсіби дамуына ықпал етті, болашақ мансап жолын саналы түрде таңдау үшін жағдай жасады. Бұл кезеңде Совет Одағының тарихы кәсіби бағыттағы жұмыстың әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды элементі ретіндегі жүйелі түрде қолданылуының маңыздылығын көрсетті.

Алайда, елде жүргізілген реформаларға қарамастан, 1950 жылдары профориентациялық жұмыстар қайта сынға алынды, себебі мектеп түлектерінің

жоғары оқу орындарында білім алу және қалаларға көшу туралы тілектері артты, бұл ауыл шаруашылығын дамыту бойынша үкіметтің жоспарларына әсер етуі мүмкін еді. Осылайша, жас ұрпақтың кәсіби бағдарындағы жаңа үрдістер қоғамда қайшылықтар тудырды. Осы қайшылықтардың мысалы ретінде мына бір үзінді келтіріледі: «Жоғары сынып оқушыларының көпшілігінде, соның ішінде комсомолдық жастарда... болашаққа деген сенімсіздік, сасқалақтық пайда болды. Олардың кейбіреулері колхозшының, жұмысшының еңбегін өздеріне лайықсыз, қорлайтын еңбек деп санайды.

Сонымен қатар көптеген оқушылар институттарға түсуге сенімді емес болғандықтан, оқуға немқұрайлы қарайды». Бұл қиындықтар мен қайшылықтар кәсіби бағыттауды өзгерту үшін қоғамның әлеуметтік және экономикалық шарттарын ескере отырып, дәлірек және икемді тәсілді талап ететінін көрсетеді. Сол кезеңде жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауға мүмкіндіктерін кеңейтіп, олардың әртүрлі білім беру және мансап мүмкіндіктеріне қол жеткізуі үшін жағдай жасау қажет болды.

Жаңа үрдістер мен қайшылықтардан кейін, 1960-1980 жылдар арасында Кеңес Одағында кәсіби бағдар бойынша белсенді жұмыс жүргізілді, бұл жаңа теориялық және әдістемелік негіздер жасауға алып келді. Жаңа типтік бағдарламалар сол кезеңнің қазіргі өндірісіне қатысты білімді қамтамасыз ету мен дамытуға бағытталған болды, ғылыми-техникалық прогресті ескере отырып. Жаңа типтік бағдарламалармен қатар жаңа практикалық бағыттағы іс-шаралар да құрылды. Мысалы, мектептер мен әртүрлі өндірістік, құрылыс және совхоз кәсіпорындары қатысқан бірлескен жобалар ұйымдастырылды. Бірлескен жобалардағы кәсіпорындардың міндеті оқушыларды оқыту үшін қажетті жағдайлар жасау болды, техниканы және өндірістік оқытуды жүргізе алатын мамандарды қамтамасыз ету. Мектептердің міндеті – оқушыларды идеологиялық, экономикалық және моральдық тұрғыдан тәрбиелеу болды.

Сонымен қатар, мектептерде еңбек пен кәсіптік оқыту сабақтары қайта енгізілді. Мысалы, негізгі мектептің және жоғары мектептің соңғы сыныптарында аптасына 3-4 сағат бөлініп, еңбек тәжірибесі кезеңінде 4 және 6 сағаттан берілді. Осылайша, 1960-1980 жылдары Кеңес Одағында кәсіби бағдар жұмысы айтарлықтай дамыды, мектептік білім беру мен өндірістік тәжірибені және болашақ кәсіби қызмет үшін қажетті практикалық дағдыларды интеграциялауға баса назар аударылды.

Алайда, Кеңес Одағының ыдырауынан кейін, 1990 жылдары нарықтық экономикаға көшу барысында бұрынғы кәсіби бағдар жүйесі іс жүзінде бұзылды. Көптеген кәсіби білім беру мектептері жабылды немесе жалпы орта білім беретін мектептерге айналдырылды, нәтижесінде техникалық білім алған кадрлардың нарыққа шығу пайызы күрт төмендеді. Кеңес Одағында кәсіби бағдар жұмыстарын дамытуға талдау жасасақ, кеңестік кәсіби бағдар жүйесінің тарихы алғашқыда әртүрлі мамандықтармен танысу мен қоғамдық құндылықтарды дамытуға бағытталған ақпараттық-тәрбиелік аспектілерден басталғанын көруге болады.

Кейінгі онжылдықтарда жүйе практикалық-бағдарлы тәсілге көшіп, кәсіпорындар мен техникалық оқу орындарын оқыту процесіне белсене

қатыстыруға бастады. Соңында кәсіби бағдар идеологиялық және саяси сипатқа ие болды, бұл мамандық бағыттарын елдің әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктеріне байланысты насихаттаумен байланысты болды. Өзгерістер мен қиындықтарға қарамастан, кеңестік кәсіби бағдар жүйесінде білім беру мен кәсіби білімді интеграциялау сияқты көп оң сәттер болды. Негізгі аспект болып, оқушыларға олардың кәсіби қызығушылықтары мен қабілеттерін анықтауға көмектесу болды, бұл әрбір адамның тұлғалық және кәсіби дамуы үшін маңызды болды.

Осылайша, кеңестік кәсіби бағдар жүйесі нарықтық экономикаға көшу кезеңінде елеулі өзгерістер мен қиындықтарға ұшыраса да, оның ақпараттық-тәрбиелік тәсілден практикалық бағытталған және, ақырында, идеологиялық-саяси тәсілге көшуі елдің әлеуметтік және экономикалық жағдайларындағы күрделі трансформацияларды көрсетті.

Кеңес жүйесінен посткеңестік шындықтарға өту кәсіби бағдарға қатысты тәсілдерде маңызды өзгерістерге әкелді. Посткеңестік елдерде бұрынғы тәжірибелерді жаңа нарықтық экономика мен демократиялық өзгерістер жағдайына бейімдеу қажеттілігі туындады. Келесі бөлімде біз екі посткеңестік ел – Ресей мен Қазақстанның кәсіби бағдар жүйелерін қазіргі заманғы жағдайларға қалай бейімдегенін, қандай жаңа тәсілдердің енгізілгенін және қандай мәселелер әлі де өзекті болып қала беретінін қарастырамыз.

Ресей, әлемдегі ең үлкен елдердің бірі, әртүрлі экономикалық және әлеуметтік контекстке ие болып, талдау үшін ерекше жағдай болып табылады. Қазақстан, өз кезегінде, посткеңестік ел ретінде білім беру жүйесін жаңарту және нарықтық экономикаға бейімделу бойынша ерекше ерекшеліктерге ие. Осы екі елді зерттеу, кеңестік жүйенің тарихи мұрасының посткеңестік кеңістіктегі кәсіби бағдарға қалай әсер еткенін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді, сондай-ақ қазіргі заманғы сынақтар мен талаптарға жауап ретінде кәсіби бағдар жұмыстарын одан әрі жетілдіруге арналған сабақтар мен тиімді тәжірибелерді анықтауға мүмкіндік береді.

2.2.6. Профориентациялық жұмыстар посткеңестік Ресейде

Совет Одағының тарауынан кейін, Ресейде, басқа посткеңестік елдер сияқты, кәсіби бағдарлау жұмыстары дерлік жүргізілмеді, себебі Білім министрлігі мен Еңбек министрлігінің тарапынан кәсіби бағдарлау жұмыстарын маңызды білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде емес, қосымша қызмет ретінде қарастырылғандықтан, мемлекеттік реттеу болмады [121]. Мұндай жағдай елде тиісті қаржыландырудың жоқтығына әкелді, бұл кәсіби бағдарлау орталықтары мен бағдарламаларының дамуын қиындатты. Еңбек нарығындағы жұмыссыздық деңгейі күрт артты, өйткені мемлекет университет түлектеріне жұмыс орнын қамтамасыз етуді тоқтатты. Сонымен қатар, нарықтық экономика жағдайында белсенді дамыған жаңа университеттердің түлектері жиі қажетті білім мен дағдыларға ие болмады, бұл олардың өз мамандықтары бойынша жұмыс таба алмауына әкелді.

Осыған қоса жоғарыда аталған мәселелерден басқа, кәсіби бағдарлау мекемелерінің жеткіліксіз қаржыландырылуы, ақпараттық ресурстарды дамытуға, кәсіби бағдарлау шараларын өткізуге және педагог-кәсіби бағдар берушілерді даярлауға қаражаттың болмауы олардың мектеп оқушылары мен студенттерге сапалы қызмет көрсету мүмкіндіктерін шектеді және бұл посткеңестік Ресейдегі осы бағыттың тиімділігінің төмендеуіне әкелді [121]. Осылайша, Совет Одағының тарауынан кейінгі бастапқы жылдары ел кәсіби бағдарлау жұмыстарына мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігінен туындаған үлкен проблемалармен бетпе-бет келді, бұл жастар арасында жұмыссыздықтың жоғары деңгейіне және олардың кәсіби даярлығының қазіргі еңбек нарығының талаптарына сәйкес келмеуіне әкелді.

Посткеңестік Ресейдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың күрделенуіне байланысты кәсіби бағдар беру жұмыстары жаңа бағыттар мен міндеттерге ие бола бастады. Бұл процесс елдің нарықтық экономикаға және қоғамдық өзгерістерге көшу аясында жүрді. 1990 жылдардың ортасында, Кеңес Одағының ыдырауынан кейін, Ресей кәсіби бағдар беру жүйесін жаңа шынайылыққа бейімдеу қажеттілігімен бетпе-бет келді [122; 123]. Бұл кезең экономикада, саясатта және әлеуметтік салада ауқымды өзгерістермен сипатталып, кадрлар даярлау мен жастардың кәсіби дайындығына қойылатын талаптарға айтарлықтай ықпал етті.

Төменде келтірілген посткеңестік Ресейдің саяси сөз сөйлеулерінен алынған дәйексөз – жас адамның өмірінде болашақ кәсіби жолын таңдауы тиіс шешуші кезеңнің маңыздылығын, сондай-ақ бұл мәселеде мемлекет, мектеп және жоғары оқу орындарының қолдауы мен көмегінің аса қажет екенін жақсы суреттейді.

Тағы бір маңызды аспектінің дамуы – бұл мектеп оқушыларын кәсіби бағдарлау. Қазіргі жас адамдар үшін көбіне ең күрделі мәселе – өмірлік жолды таңдау. Не қалайтыныңды және қандай қабілеттерің бар екенін түсіну үшін көп күш-жігер жұмсау керек. Әлі де болса, мектептің негізгі серіктесі болып жоғары оқу орындары қалуда, өйткені олар, әрине, болашақ талапкерлер мен студенттерге қызығушылық танытады [124].

Аталған дәйексөз қазіргі жастар үшін кәсіби бағдарлаудың маңызды екенін атап өтіп, заманауи қоғамдағы мансап жолын таңдау қиындықтарын көрсетеді, мектеп жүйесінің осы процестегі басты серіктес болып қалатынын атап өтеді. Сонымен қатар, қазіргі уақытта оқушыларды тек жоғары оқу орындарына қабылдау үшін дайындықтан өткізу ғана емес, олардың жеке талғамдары мен қабілеттерін түсінуге көмектесу маңызды екені байқалады. Ресейдің нарықтық экономикасында кәсіби дағдыларды дамытуға және өзгермелі нарық жағдайларына бейімделуге көп көңіл бөлінгені сөзсіз. Бұдан басқа, посткеңестік Ресейде кәсіби бағдарлау жұмыстары жеке және бейімделген сипат ала бастады, оқушылардың жеке қасиеттері мен кәсіби қызығушылықтарын дамытуға ерекше көңіл бөлінді. Ресей үкіметі білім беру жүйесі тек әртүрлі кәсіптер мен білім алу жолдары туралы ақпарат беріп қана қоймай, сондай-ақ жастарды өзін-өзі анықтау

процесінде тиімді қолдауды қамтамасыз етуі керектігін атап өтті, бұл олардың болашақ кәсіби және жеке дамуында маңызды аспект болып табылады.

Айта кету керек, посткеңестік Ресейде кәсіби бағдарлау жұмыстарының дамуына ықпал ететін негізгі аспектілердің бірі орталықтандырылған мемлекеттік жүйеден білім беру процесінде үлкен автономия мен әртүрлілікке өту болды [124]. Мектептер мен оқу орындары оқыту бағдарламаларын және оқушыларды кәсіби бағдарлаудың әдістерін таңдауда көбірек еркіндік алды, бұл жаңа нарықтық жағдайларға және кәсіпорындардың қажеттіліктеріне бейімделуге ықпал етті.

Екінші жағынан, 1990 жылдардың басында кәсіби оқу орындарының саны қысқарып, қайта ұйымдастырылуы нәтижесінде техникалық білім алған түлектер санының азаюы байқалды. Бұл процесс еңбек нарығы мен қоғамның өзгеріп жатқан қажеттіліктеріне сәйкес кәсіби бағдарлау тәсілдерін қайта қарауды және жаңартуды талап етті. Франциядағыдай, Ресейде де Кеңес Одағының ыдырауынан кейін кәсіби бағдарлау жұмыстарында технократиялық модельден ақпараттық модельге көшу қажеттілігі болды. Ақпараттық модельде кәсіби бағдарлауды ұйымдастыру мен өткізу кезінде оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауының дамуы бірінші кезекте тұрды, бұл жаңа федеративті Ресейдің негізгі назар аударған бағыты болды. Мемлекеттің жаңа саяси бағытты айқындауы және нарықтық экономикаға көшу нәтижесінде, 1996 жылы Ресей Федерациясында «Мемлекеттік кәсіби бағдарлау және психологиялық қолдау жүйесін дамыту туралы» заңдық норма енгізілді, оған сәйкес кәсіби бағдарлау жұмыстары мектептерде психологиялық қолдаумен бірге жүзеге асырылды.

Профориентациялық жұмыстардың жаңа тәсілі, мектеп оқушыларына өз қызығушылықтары мен қабілеттерін түсініп, талдауға көмектесетін кәсіби бағыттылықты психологиялық тестілеуді қайта енгізді, бұл тестілеулер олардың қабілеттерін посткеңестік еңбек нарығында белсенді дамып келе жатқан мамандықтармен салыстыруды көздеді.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі алғашқы кезеңде Ресей Федерациясында кәсіби бағдар беру жұмыстарының дамуын директивалық авторитарлық тәсілден ағартушылық тәсілге көшу ретінде сипаттауға болады. Кеңес Одағында қолданылған директивалық тәсіл кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастыруда оқушыны пассивті қабылдаушы ретінде қарастырды. Бұл тәсіл Америка Құрама Штаттарындағы индустриялық технократиялық үлгімен ұқсас: екі жағдайда да оқушы кәсіби таңдау процесіне белсенді қатыспайды, негізінен педагог-кәсіби бағдар берушінің ұсыныстарына сүйенеді. Ол өз кезегінде оқушыларды мамандар тапшылығы байқалатын өндірістік және өнеркәсіптік салаларға бағыттайтын.

Посткеңестік Ресейде енгізілген жаңа ағартушылық тәсіл кәсіби бағдар беруді ұйымдастыруда оқушының белсенді рөлін алдыңғы қатарға қояды. Бұл тәсілдің ерекшелігі — оқушылар енді тек сырттан ұсыныстар алушы емес, өздерінің жеке қабілеттерін саралап, болашақ мамандықтың талаптарын талдай отырып, кәсіби таңдауға белсенді қатысушы тұлға ретінде қалыптасады [125].

Сонымен қатар, посткеңестік Ресейде ағартушылық тәсілді белсенді түрде қолданумен қатар, кәсіби бағдарлау жұмыстарын ұйымдастыруда диагностикалық тәсілдер де жиі қолданылды. Диагностикалық тәсіл адамға тән

жеке ерекшеліктерді анықтау үшін тестологияны қолдануды, сондай-ақ осы ерекшеліктерді әртүрлі мамандықтардың талаптарымен салыстыруды қарастырады.

Осылайша, Кеңес Одағынан кейінгі Ресейде нарықтық экономикаға көшу кезеңі кәсіби бағдарлау жұмыстарының айтарлықтай өзгерістерге ұшыраған уақыты болды, бұл кезеңде директивті авторитарлық тәсілден ағартушылық және диагностикалық тәсілдерге өту, психологиялық құралдарды белсенді пайдалану және оқушыларды болашақ мамандықтарын таңдау процесіне тереңірек тарту байқалды.

2012 жылы Ресейде «Білім беру жүйесіндегі үздіксіз білім беру жағдайында оқушылардың кәсіби бағдарын ұйымдастыру мен педагогикалық сүйемелдеу концепциясы» әзірленіп, 2015 жылы ол енгізілді. Бұл концепция кәсіби бағдарлауды жақсартуға бағытталған бірнеше негізгі аспектілерді белгілейді. Атап айтқанда, ол психологиялық тестілерді, консультацияларды және тағылымдамалар бағдарламаларын белсенді пайдалану қажеттілігіне баса назар аударады. Психологиялық тестілердің қолданылуы оқушыларға өздерінің бейімділіктерін, қызығушылықтары мен қабілеттерін түсінуге көмектеседі, бұл мамандық пен білім алу жолын саналы түрде таңдауға ықпал етеді. Консультациялар оқушыларға кәсіби бағдарлау процесінде мамандардан білікті қолдау мен кеңес алуға мүмкіндік береді, бұл әсіресе еңбек нарығы мен білім беру мүмкіндіктері тез өзгеріп жатқан жағдайда өте маңызды.

Тағылымдама бағдарламалары оқушыларды болашақ мамандығы мен жұмыс ортасымен практикалық таныстыруда маңызды рөл атқарады, бұл оларға таңдалған мамандықта өздерін жақсырақ елестетуге және оқу кезеңінде қажетті дағдыларды дамытуға көмектеседі. Мұндай тағылымдамалар білім беру мекемелері мен жұмыс берушілер арасында серіктестік қарым-қатынастарды орнатуға да ықпал етеді, бұл түлектердің табысты жұмысқа орналасуы үшін өте маңызды. Осылайша, кәсіби өзін-өзі анықтау процесін ұйымдастыру мен педагогикалық сүйемелдеуді енгізу Ресейде кәсіби бағдарлау жұмыстарын жүйелі түрде жүргізуге деген ұмтылысты көрсетеді, бұл қазіргі еңбек нарығының талаптарына сәйкес келетін кәсіби білім беру мен кадрларды даярлаудың сапасын арттыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, Ресей Федерациясында кәсіби бағдарлау жұмыстарын ұйымдастыру мен жүргізуде географиялық факторларды ескеру қажеттілігі ерекше атап көрсетіледі, мысалы, аймақтардың қашықтығы мен білім беру мекемелеріне қолжетімділік, себебі олар оқушылардың болашақ мамандығын таңдауына және білім алу мүмкіндіктеріне айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

Алғашқы кезекте, еліміздің әртүрлі аймақтарындағы білім беру мекемелерінің қолжетімділігіне назар аудару қажет. Ресейдің шалғай және аз қоныстанған аймақтарында сапалы білімге және кәсіби мүмкіндіктер туралы ақпаратқа қолжетімділік шектелуі мүмкін. Бұл жастарды кәсіби бағдарлау іс-шараларына тарту және карьера жолдары туралы ақпарат ұсыну үшін арнайы күш-жігер қажет етеді.

Екіншіден, аймақтардың географиялық қашықтығы технологияларға және кәсіби бағдарлау іс-шараларының заманауи түрлерін ұйымдастыру мүмкіндігіне

әсер етеді, мысалы, онлайн платформалар мен вебинарлар. Кейбір аймақтар желіге қосылу немесе компьютерлік техникаға қолжетімділік мәселелеріне тап болуы мүмкін, бұл ақпаратты жеткізудің бейімделген тәсілдері немесе баламалы әдістерін іздеуді талап етеді.

Осылайша, Ресейде кәсіби бағдарлау жұмыстарын ұйымдастыруда географиялық факторларды ескеру кәсіби болашақ туралы ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз ету және жастарды карьералық өзін-өзі анықтау процесінде қолдау көрсету үшін қажет. Бұл географиялық теңсіздіктерді төмендетуге және елдің кадрлық әлеуетін дамытуға ықпал етеді.

2016 жылы Ресей Федерациясының Білім және ғылым министрі «Мектептерде мамандықтарға бағдарлауды қайтару керек, бұл қажет және бұл біздің міндетіміз» деп мәлімдеді. Бұл цитата мектеп бағдарламасына кәсіби бағдарлауға баса назар аударудың маңыздылығын және оқушыларды мамандық таңдауда саналы түрде дайындық жүргізу қажеттілігін түсінудің маңыздылығын көрсетеді. Кәсіби бағдарлауды мектеп бағдарламасына қайта енгізу үкіметтің жас буынды кәсіби салаға бейімдеуге бағытталған шараларды жүзеге асыруға деген ұмтылысын білдіреді. Бұл бағыт елдің еңбек ресурстарының болашағына қамқорлық жасаумен және оларды қазіргі нарықтық жағдайларға бейімдеумен байланысты.

2016 жылдан кейін Ресей мектептерінде кәсіби бағдарлау мен профильді оқытуды дамыту — кәсіби бағдарлауға мектеп бағдарламаларында назар аударудың нақты мысалдарының бірі болып табылады. Мұндай тәсілдің жарқын мысалы — мектептің жоғары сыныптарында нақты мамандықтар салаларын терең меңгеруге бағытталған профильді сыныптар мен курстарды енгізу. Сонымен қатар, мектеп бағдарламаларында кәсіби бағдарлау аясында әртүрлі іс-шаралар ұйымдастырылады, мысалы, кәсіби қауымдастықтардың өкілдерімен кездесулер, жоғары оқу орындары мен жұмыс берушілердің шеберлік сабақтары, сондай-ақ кәсіби байқаулар мен олимпиадаларға қатысу. Бұл бастамалар оқушылардың кәсіби салалар туралы білімдерін кеңейтуге және оларда нақты мамандықтарға деген қызығушылық қалыптастыруға бағытталған.

Осылайша, 2016 жылдан кейін Ресейде мектеп бағдарламасына кәсіби бағдарлауды қайта енгізу тек оқушыларға мамандық таңдауға жақсы дайындалуға көмектесіп қана қоймай, мемлекет тарапынан еңбек нарығының қазіргі жағдайына дайын бәсекеге қабілетті кадрларды қалыптастыруға деген ұмтылысты көрсетеді.

Жалпы алғанда, Ресейде кәсіби бағдарлау қызметі мен білім беру ұйымдары арасындағы, атап айтқанда мектептер мен жоғары оқу орындары арасындағы ынтымақтастық соңғы уақытта қарқынды дамып келеді. Мысалы, Мәскеу мемлекеттік университеті Ломоносов атындағы мектеп оқушыларын ғылыми экспедициялар мен «Жазғы мектептер» деп аталатын кәсіби бағдарлау іс-шараларына тартуда. Бұл іс-шаралар жоғары сынып оқушылары үшін палатка лагерлері мен оқу және жобалау жұмыстары үшін жақсы жабдықталған бөлмелерде ұйымдастырылады.

Жобаға тән ерекшелік — университет ұйымдастырған жазғы мектептерде экология, ақпараттық технологиялар (IT), дизайн, медицина, география, табиғи ғылымдар, әлеуметтік ғылымдар, психология, фотожурналистика және басқа да

мамандықтар бойынша көптеген тақырыптық шеберлік сыныптары өткізіледі. Бұл Ресейдегі кәсіби бағдарлау қызметінің белсенді дамып келе жатқанын және мектеп оқушылары үшін оны әртараптандыру және қолжетімді ету үдерісінің жүріп жатқанын көрсетеді.

Мәскеу мемлекеттік университеті Ломоносов атындағы жазғы мектептер мен ғылыми экспедицияларға жоғары сынып оқушыларын тарту мектептер мен жоғары оқу орындары арасында кәсіби бағдарлау бойынша іс-шараларды ұйымдастыруда белсенді ынтымақтастық орнатылғанын көрсетеді. Сонымен қатар, мектепті бітіретін оқушылар үшін онлайн кеңес беру қызметі ұйымдастырылып, бұл кеңес беруді университет оқытушылары, студенттері, магистранттары мен аспиранттары жүргізеді.

Өте айқын мысал ретінде басқа ресейлік университеттер тарапынан ұйымдастырылатын арнайы көрмелерді атап өтуге болады, мысалы, Алтай мемлекеттік университетіндегі «Мамандық дәмі» шеберлік сыныбы. Мұндай көрмелер, «Мамандық дәмі» сияқты, оқушыларға мектепті бітіргеннен кейін қолжетімді түрлі білім беру және кәсіби бағыттармен танысуға мүмкіндік беріп, маңызды рөл атқарады.

Сонымен қатар, мектептер мен университеттер арасындағы бірлескен жобалармен қатар Ресейде ерте кәсіби бағдарлауды дамытуға бағытталған федералды жобалар да бар. Мұндай федералды жобаның мысалы ретінде 6-11 сынып оқушылары үшін 2018 жылы Ресей Федерациясының Президенті Владимир Путин бастамашы болған «Болашаққа билет» жобасын айтуға болады. Бұл жоба 2018 жылы елдің жеті аймағында пилоттық жоба ретінде басталып, 2019 жылы бүкіл ел бойынша іске қосылды. «Болашаққа билет» жобасының ерекшелігі тек ақпараттық қолдау көрсету ғана емес, сонымен қатар жеке көзқарасты білдіреді, өйткені әр оқушы үшін жеке білім беру траекториясы жасалып, оларды тәжірибелі тәлімгерлер басқаруымен таңдалған мамандыққа енгізу ұйымдастырылады. Мұндай бастамалар оқушыларға өз мамандықтарын саналы түрде таңдауға ғана көмектесіп қоймай, білім беру мекемелерінің әртүрлі деңгейлерін интеграциялауға және елдегі білім беру ортасын дамытуға ықпал етеді.

Қазіргі уақытта Ресейде жастардың кәсіби бағдарлануы мемлекет тарапынан басымдықты мемлекеттік міндет ретінде қарастырылады, бұл «Білім беру» ұлттық жобасы аясында расталған [126]. Жалпы білім беретін мектептер оқушыларды кәсіби бағдарлау жұмысының әртүрлі түрлеріне, мысалы, тестілеу, экскурсиялар және үйірмелерге белсенді түрде қатыстыруда. Бұл іс-шаралар мектеп оқушыларына кәсіби қызығушылықтары мен мүмкіндіктерін түсінуге көмектесуге бағытталған.

Дегенмен, мемлекеттік органдар орта кәсіптік білім беру мекемелерінің де кәсіби бағдарлау процесіндегі маңызды рөлін атап өтеді, бұл мекемелердің қатысуы мектеп түлектерінің таңдауына тікелей әсер етуге және оларды кәсіби оқу орындарына сәтті қабылдауға жағдай жасауға мүмкіндік береді. Бұл қазіргі еңбек нарығында әсіресе өзекті, себебі білім беру бағдарламаларының экономиканың қажеттіліктеріне сәйкес болуы және түлектердің жоғары жұмысқа орналасу деңгейін қамтамасыз ету маңызды. Әр түрлі деңгейдегі білім беру

мекемелерінің — мектептерден кәсіби колледждер мен техникалық мектептерге дейін — арасындағы ынтымақтастық кәсіби бағдарлау саласындағы мемлекеттік саясаттың сәтті жүзеге асырылуының кілтті элементі болып табылады. Бұл жастарды саналы түрде мамандық таңдауға және сәтті мансап құруға қолдау көрсететін біртұтас жүйені құруға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, Ресейде кәсіби бағдарлау саласында айтарлықтай теориялық және әдістемелік прогресс байқалуда, бұл кәсіби мамандықтарды сипаттайтын, кәсіби оқу орындары туралы ақпарат беретін және автоматтандырылған психологиялық тестілеуді ұсынатын мамандандырылған интернет-ресурстардың көптігімен қол жеткізілген. Алайда, Ресейдегі орта жалпы білім беру деңгейінде кәсіби бағдарлау жүйесі ресейлік ғылыми қоғамдастықтың пікірінше, көшбасшы мемлекеттермен салыстырғанда артта қалып отыр, бұл мемлекеттік және муниципалдық басқару деңгейінде, сондай-ақ жеке мектептерде тиімді шетелдік кәсіби бағдарлау үлгілерін талдау және бейімдеуді қажет етеді. Ресей Федерациясының ғылыми институттарының мәліметтері бойынша, 2025 жылға қарай ел кәсіби бағдарлау процесінде жастар қазірдің өзінде кездесетін қиындықтармен одан әрі бетпе-бет келуі мүмкін. Айталық, келесі 20 жылда халықтың саны 16 миллион адамға азайып, бұл еңбек нарығына айтарлықтай қысым жасайды, кәсіби даярлық пен біліктілікке деген талаптарды өзгертеді. Бұл мамандық таңдау мен болашақ қиындықтарға дайындықтың өзектілігіне әсер етеді. Ресейде кәсіпорындар өз бюджетінің 40%-на дейін жұмысшыларды оқытуға және қайта даярлауға жұмсайды, бұл Батыс елдерімен салыстырғанда айтарлықтай жоғары. Бұл білім беру жүйесінің жетіспеушіліктерін өтеу және нарықтың тез өзгертін талаптарына бейімделу үшін қосымша кәсіби дайындықтың қажеттілігін көрсетеді.

Ресейдегі кәсіби бағдарлау саласындағы маңызды қиындықтардың бірі — оқушылардың жартысы кәсіби таңдау кезінде еңбек нарығының нақты қажеттіліктерін ескермейді. Бұл жағдай, түлектердің өз мамандықтары бойынша жұмыс таба алмай қалуына, олардың кәсіби дағдылары мен мамандығының нарықтың сұранысына сәйкес келмеуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, оқушылардың үштен екісі мамандық таңдау кезінде ғылыми негіздер туралы жеткілікті түсінікке ие емес. Бұл жеке білім беру траекторияларын жасау және кәсіби дамуда сәттілікке жету жолында кедергілер туғызады. Бұл мәселелер кәсіби бағдарлау жұмыстарын күшейтудің және жастарға қолдау көрсету жүйесін дамытудың маңыздылығын көрсетеді, оның ішінде еңбек нарығы туралы өзекті ақпаратқа, мамандық таңдау ғылымы туралы білімге және сәтті мансап үшін қажетті дағдыларға қол жетімділік қамтамасыз етілуі керек.

Сондай-ақ, сұралғандардың жартысынан көбі ересектердің қолдауына сүйенетінін және көпшілігі білім алуды жалғастыру мүмкіндіктері туралы ақпаратқа ие емес екенін көрсетеді. Бұл деректер кәсіби бағдарлау мен психологиялық-педагогикалық қолдауды жүйелі түрде ұйымдастыру қажеттігін айқындайды. Олар жастарға еңбек нарығы мен білім беру мүмкіндіктері туралы өзекті ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етудің және ересектер мен кәсіби бағыт көрсеткіштерінің қолдауын ұйымдастырудың маңыздылығын дәлелдейді.

Бұл мәселелерді шешу үшін жастарға кәсіби жолды таңдау мен меңгеру барысында хабардарлық пен қолдауды арттыруға бағытталған тиімді шараларды әзірлеу мен енгізу қажет. Осылайша, посткеңестік Ресейде кәсіби бағдарлау жұмыстарының енгізілуі әлеуметтік және экономикалық өзгерістердің айқын көрінісі болып табылатын күрделі және көп қырлы процесс болды. Жаңа қиындықтар білім беру жүйесі мен кәсіби бағдарлау саласынан икемділікті, бейімделушілікті және өзгермелі жағдайларға тиімді жауап беруді талап етеді, сондықтан жастарға мансап мүмкіндіктеріне қол жеткізу мен кәсіби интеграцияны сәтті жүзеге асыру үшін жағдай жасау қажет.

2.2.7. Профориентациялық жұмыстар посткеңестік Қазақстанда

1991 жылы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін, Қазақстанды қоса алғанда көптеген посткеңестік елдерде білім беру жүйесін жаңғырту процесі басталды. Себебі нарықтық экономика жағдайында білім беру материалдық игіліктің көзі ретінде маңызды рөлге ие бола бастады. Бұл өз кезегінде елдегі кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастыру жүйесіне де әсер етті [127].

Кеңес Одағы кезінде барлық одақтас республикаларда білім беру жүйесі мен еңбек нарығы кәсіби бағдар беру жұмыстары арқылы тығыз байланыста болды. Бұл жұмыстың мақсаты — жоспарлы экономика талаптарын ескере отырып, жастарды еңбек нарығына шығуға даярлау еді. Кеңестік жоспарлы экономика жағдайында елдің әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру басымдыққа ие болды. Бұл мектеп бітірушілерін оқу кезінде жұмысшы мамандықтарын алуға және кейіннен жұмысқа орналасуға ынталандыру арқылы жүзеге асырылды.

Осы мақсатта Кеңес Одағында Мемлекеттік Жоспарлау Комитеті жұмыс істеп, бесжылдық кезеңге мамандар даярлау жоспарын бекітетін. Бұл құжатта қандай мамандықтар және қанша маман даярлануы керектігі нақты көрсетілетін [128]. Мемлекеттік тапсырыс дайындалғаннан кейін ол Білім министрлігіне беріліп, аталған министрлік өз кезегінде қай университет қанша мұғалім немесе инженер даярлауы, ал қандай кәсіптік-техникалық училище қанша дәнекерлеуші немесе бетоншы маманын оқытуы қажет екенін бөлетін.

Осылайша, Кеңес Одағында мемлекеттік білім беру тапсырысы нақты есептеліп, еңбек нарығына тікелей байланыстырылған болатын.

Алайда, Кеңес Одағының тарауымен бірге орталықтандырылған мемлекеттік білім беру тапсырысын әзірлеу жүйесі де жойылды, бұл өз кезегінде Қазақстанның тәуелсіз жас мемлекетінде кәсіби бағдарлау жұмыстарын құлауға әкелді. Посткеңестік Қазақстанда кәсіби бағдарлау жұмыстарын дамыту мен ұйымдастыру мәселелерін қиындатқан тағы бір фактор — елдегі саяси және әлеуметтік өзгерістермен қатар, экономикалық өзгерістер болды. Посткеңестік Қазақстандағы экономикалық өзгерістердің маңызды мысалы ретінде жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу қажеттілігі тұр, ол тек елдің әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандыруды емес, сонымен қатар жеке адамның өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін қамтамасыз ету қажеттілігін баса айтты.

Алайда, нарықтық экономика кәсіби бағдарлау жұмыстарын дамытудың жаңа жолдарын таңдауды талап еткенімен, тәуелсіз жас Қазақстан мемлекеті кәсіби бағдарлау жұмыстарын жүргізуге тек минималды мемлекеттік-құқықтық және ғылыми қолдау көрсете алды, өйткені бұл кезеңде еліміз әлеуметтік-экономикалық дағдарысқа тап болды, ол нарықтық экономикаға көшу нәтижесінде орын алды. Бұл дағдарыс Қазақстанның бұрын Кеңес Одағынан алатын субсидиялары мен көмегін жоғалтуына әкелді, соның салдарынан экономикалық құлдырау, жұмыссыздықтың артуы және өмір сүру деңгейінің төмендеуі орын алды.

Бұл жағдайды одан әрі қиындатқан фактор — нарықтық экономикаға көшу нәтижесінде еңбек нарығында жаңа мамандықтар пайда бола бастады. Ақпараттық технологиялар, қаржылық қызметтер және жеке кәсіпкерлік бастамалар саласында жаңа мамандықтар талап етілді, олар жастардың кәсіби дағдыларына ерекше дифференциация жасауды қажет етті. Жаңа мамандықтардың пайда болуы Кеңес Одағының кәсіби бағдарлау жұмыстарының жүйесінің бұзылуына әкелді, нәтижесінде Қазақстан жаңа мамандықтарға жастарды даярлау үшін білім беру жүйесін бейімдеуге мәжбүр болды. Алайда жаңа мамандықтар бойынша білім беру тиімді түрде жүзеге асырылмады, себебі қажетті кадрлар мен ресурстар жетіспеді.

Осылайша, кәсіби бағдарлау жұмыстарын жүргізуге арналған мемлекеттік қолдаудың және құқықтық негіздің болмауы, посткеңестік Қазақстанда жаңа мамандықтардың пайда болуы, мектеп түлектері үшін болашақ мамандықты таңдау процесін қиындатты, бұл жастардың болашақ мамандықтарын таңдау кезінде белгісіздік пен тәуекелдермен бетпе-бет келуіне әкелді. Қалыптасқан жағдай, мектеп білімінің өз міндеттерінің бірін — яғни оқушыларды 11 жылдық оқу барысында болашақ мамандықты саналы түрде таңдауға дайындауды жүзеге асыруда жеткіліксіз екенін айқын көрсетті.

Сонымен қатар, атап өту керек, Кеңес Одағының тарауынан кейін Қазақстандағы әлеуметтік, саяси және экономикалық өзгерістер туралы көптеген зерттеулер болғанымен, Қазақстандағы кәсіби бағдарлау жұмыстарының дамуын зерттеу және талдау жөніндегі әдебиет бөлшектенген және жүйелі сипатқа ие емес, бұл елдегі кәсіби бағдарлау жұмыстарының дамуын талдауды қиындатады. Кәсіби бағдарлау саласындағы әдебиеттің бөлшектенуі және жүйелі тәсілдің болмауы Қазақстандағы қоғамдық және экономикалық ортадағы күрделі өзгерістерді көрсетуі мүмкін.

Мысалы, Қазақстандағы кәсіби бағдарлау туралы әдебиеттің бөлшектенуінің негізгі себептерінің бірі саяси және экономикалық кезеңнің өтпелі сипаты, бұл білім беру жүйесіндегі басым өзгерістерге әкеліп, ғылыми қауымдастықты білім беру реформаларының жүйелі талдауға бағыттады, ал кәсіби бағдарлау жұмыстары сол уақытта жеке жүргізілген болатын.

Екінші себеп кәсіби бағдарлау саласындағы зерттеулер үшін институционалдық қолдаудың және қаржыландырудың болмауы болуы мүмкін. Экономикалық дағдарыс пен тұрақсыздық жағдайында мемлекеттік ресурстар алғашқы қажеттіліктерге, мысалы, негізгі қызметтерді қамтамасыз ету мен негізгі экономика салаларын қолдауға бағытталды. Кәсіби бағдарлау мен кадрлық

саясатқа байланысты зерттеулер мемлекеттік қаражат пен назарды бөлу барысында екінші кезектегі болып қалды.

Үшінші себеп білім беру саясатының басымдықтарының өзгеруі болуы мүмкін. Кеңес Одағының білім беру жүйесі нақты салалар мен кәсіпорындар үшін мамандар даярлауға бағытталған болатын, бұл кәсіби бағдарлау жүйесіне деген қажеттілікті туындатты. Нарықтық экономикаға өту кезеңінде еңбек нарығының қажеттіліктері өзгерді, ал білім беру мекемелері жаңа талаптарға тез бейімделе алмайды.

Төртінші себеп әдебиеттің бөлшектенуінің бірі кәсіби бағдарлау жұмыстарымен айналысатын әртүрлі ұйымдар мен мекемелер арасындағы үйлестірудің болмауы болуы мүмкін. Нарықтық экономика дамып, ресурстардың тапшылығы жағдайында бұл ұйымдар жиі бір-бірінен оқшауланып жұмыс істеді, бұл тәжірибе алмасу мен күш-жігерді үйлестіруді қиындатты.

Тек 2000-жылдардың басында Қазақстанда кәсіби бағдарлау іс-шараларын ұйымдастыру мен өткізуге арналған алғашқы ғылыми жұмыстар пайда бола бастады. Бұл факт экономикалық тұрақтылықтың біртіндеп нығаюымен және білім беру саласындағы ұзақ мерзімді даму стратегияларын әзірлеу қажеттілігімен түсіндіріледі. Сонымен қатар, Қазақстанда білім беру жүйесін қолдау үшін 2002 жылдың 8 тамызында «Баланың құқықтары туралы» заң қабылданды, онда барлық балалардың шыққан тегі, нәсілі, ұлттық тиесілік, әлеуметтік және мүлкітік жағдайы, жынысы, тілі, дінге қатынасы, тұрғылықты жері, денсаулығы және басқа да жағдайларына қарамастан тең құқықтарға ие екендігі айқындалды [128]. Бұл құжатта әр баланың еңбек ету және өзінің қызметі мен мамандығын таңдауға еркін құқығы бар екендігі атап көрсетілген. 2002 жылы бұл заңды қабылдау Қазақстандағы кәсіби бағдарлау жүйесі үшін маңызды қадам болды. Баланың мамандықты және қызмет түрін таңдаудағы құқығын заңды түрде бекіту елдің білім беру және кәсіби бағдарлау саясатына елеулі өзгерістер енгізудің негізі болды. Бұл заң білім алушылардың барлық физикалық, интеллектуалды, әлеуметтік және эмоциялық ерекшеліктерін ескере отырып, инклюзивті білім беру ортасын құруға мүмкіндік берді.

Осылайша, заң Қазақстанда кәсіби бағдарлауды дамытуға елеулі ықпал етті, барлық балаларға тең мүмкіндіктер беріп, олардың білім беру жүйесіне интеграциясын қолдады, бұл кәсіби мүмкіндіктерге әділ және тең қол жеткізуді қамтамасыз ететін маңызды қадам болды.

Келесі 2014 жылы қабылданған «Білім беру туралы» заңда [129], кейінгі жылдары өзгерістер мен толықтырулар енгізілген, кәсіби бағдарлау процесі ретінде ақпарат беру және кеңес беру қызметтері анықталды. Бұл заң кәсіби бағдарлаудың мақсаты ретінде оқушыларға мамандық пен оқу орны таңдау кезінде олардың кәсіби қызығушылықтары, жеке қабілеттері және психофизиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес көмектесу қажеттігін атап өтті. Осы уақыттан бастап Қазақстанда кәсіби бағдарлаудың кәсіби мобильділік пен жастардың еңбек нарығына интеграциялану табыстылығының әсерін талдауға арналған зерттеу жобалары мен жарияланымдардың санының біртіндеп артуы байқалады. Алайда, ғылыми қауымдастықтың қызығушылығының өсуіне қарамастан, зерттеулердің елеулі жүйеленуі әлі де жетіспейді, бұл Қазақстандағы

кәсіби бағдарлау жұмыстарында жүйелі тәсілді қамтамасыз ету үшін білім беру ұйымдары, мемлекеттік органдар, ғылыми институттар мен кәсіпорындар арасындағы үйлестіруді күшейту және осы бағыттағы зерттеулерге қаржыландыруды арттыру қажеттілігін айқындайды.

Қазіргі уақытта Қазақстандық ғылыми зерттеулердің ақпараттық мысалдарының бірі ретінде 2015 жылы Досбенбетова, Сыдыкова және Мамытбекова жүргізген зерттеуді атауға болады [130]. Бұл зерттеу мектеп оқушыларының кәсіби бағдарлау мәселелерін және Қазақстандағы экономикалық мәдениет деңгейін қарастырады. Зерттеу нәтижелері қазіргі мектеп жағдайында кәсіби бағдарлау жүйесінің кемшіліктері мен қайшылықтарын анықтады. Мысалы, зерттеуде деректер жинау құралы ретінде қолданылған әлеуметтік сауалнама нәтижелері бойынша, 90%-дан астам оқушы техникалық және кәсіби білім беру жүйесіне (ТЖКБ) түсу жоспарын жасамайды, бұл ТЖКБ-ның студенттер арасында тартымды еместігін көрсетеді. Бұдан басқа, бұл зерттеу көрсеткендей, егер оқушылардың 90%-дан астамы ТЖКБ-ға түсу жоспарламаса, бұл техникалық және кәсіби салаларда білікті мамандардың тапшылығына әкелуі мүмкін, ал бұл өз кезегінде экономикалық өсу мен инновациялық дамуды тежейді, әсіресе еңбек нарығы техникалық және инженерлік мамандықтар бойынша мамандарды көбірек талап еткен жағдайда, бұл қазіргі технологиялық әлемде ерекше маңызды.

Зерттеу нәтижелері ТЖКБ-ны жақсарту қажеттілігін және кәсіби бағдарлау саласында тиімдірек жұмыс жүргізу қажеттілігін айқындайды, осылайша оқушылар еңбек нарығының қажеттіліктерін жақсырақ түсініп, осы білім беру салаларында болашақ перспективаларын көре алады. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері бойынша, ТЖКБ студенттерінің 17%-ы өз болашақтарын алған мамандықтарымен байланыстырмайды. Бұл жеке және кәсіби деңгейде әртүрлі қиындықтар мен мәселелерге әкелуі мүмкін.

Біріншіден, бұл көптеген студенттердің өз мүдделері мен еңбек нарығының талаптары арасындағы таңдау дилеммасымен бетпе-бет келетінін көрсетеді. Алынған білім мен жеке қалаулар арасындағы сәйкес келмеушілік көбінесе мотивацияның жоғалуына және жұмыс таба алмау стрессіне әкеледі, бұл олардың кәсіби үміттеріне сәйкес келетін жұмысты табуға мүмкіндік бермейді.

Екіншіден, өздерінің мансаптық траекториясын өзгертуге шешім қабылдаған кейбір студенттер қосымша білім алу немесе қайта біліктілікті арттыру қажеттілігімен кездеседі. Бұл қосымша қаржылық шығындар мен уақыттық жұмсалудармен байланысты болуы мүмкін, бұл жаңа мамандыққа көшу процесін одан әрі күрделендіреді. Сонымен қатар, кәсіби бағдарлау мәселелері студенттердің жеке қанағаттануына және әлеуметтік бейімделуіне әсер етуі мүмкін. Мансаптық таңдауына қанағаттанбау олардың өзін-өзі бағалауы мен жалпы әл-ауқатына әсер етуі мүмкін.

Ақырында, экономикалық ортаның жылдам өзгеруі мен технологиялық өзгерістерді ескере отырып, еңбек нарығы үнемі дамып отырады, бұл студенттерге болашақ кәсіби қызметін таңдау кезінде қосымша қиындықтар туғызады. Осы мәселелерді шешу кешенді тәсілді талап етеді, оның ішінде білім беру бағдарламалары, мансап бойынша кеңес беру және оқу орындары мен кәсіби

ұйымдардың қолдауы қамтылған, бұл студенттерге өздерінің кәсіби қызығушылықтарын және мақсаттарын түсінуге мүмкіндік береді және олардың болашақ мансабында сәтті бастамасына ықпал етеді.

Тағы бір қазақстандық ғылыми зерттеу, Сыздықованың 2018 жылы жүргізген зерттеуі [131], Досбенбетова, Сыздықова және Мамытбекова жүргізген зерттеумен ұқсас болып, мектептердегі кәсіби бағдар беру жүйесінің жеткіліксіз дамығанын растады, бұл оқушылардың еңбек нарығы мен білім беру қызметтері туралы түсініктерін шектейді. Зерттеудің мақсаты мектептегі кәсіби бағдар беру жүйесінің жағдайын зерттеу, сондай-ақ бар проблемаларды талдап, оларды шешудің жолдарын анықтау болды. Зерттеу қатысушылар тобы мектеп оқушылары мен мектеп бітірушілерін қамтыды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, еліміздегі кәсіби бағдар беру жүйесі жеткілікті дамымаған, бұл оқушылар мен мектеп бітірушілердің білім беру қызметтері мен еңбек нарығы туралы түсініктерінің шектеулі болуына алып келді. Бұл жоғарғы сынып оқушыларына ақпараттық қолдауды жақсартуды және олардың жеке дағдылары мен артықшылықтарын анықтап, кәсіби таңдауын саналы түрде жасауға көмектесуді қажет етеді. Қарастырылған ғылыми зерттеулер [130; 131] Қазақстандағы кәсіби бағдар беру жүйесін жетілдіру үшін жүйелі тәсілді қолданудың қажеттілігін атап өтеді, бұл тәсіл білім беру мекемелері, мемлекеттік органдар, ғылыми институттар мен жұмыс берушілер арасында үйлестірілуі тиіс.

Қосымша, Қазақстанның ғылыми қоғамдастығы орта мектептерде кәсіби бағдар беру мәселелері бойынша жұмыстарды ұйымдастыру қажеттілігін атап өтуімен қатар, бұл мәселе саяси сөздер мен талқылауларда да белсенді түрде қарастырылуда. Мысалы, 2019 жылдың қыркүйегінде өзінің халыққа Жолдауында Президент Қасым-Жомарт Тоқаев оқушыларды кәсіби жолды таңдау бағытында ұйымдастырылған жүйенің тиімсіздігін атап өтті [132], бұл көптеген мектеп бітірушілердің кәсіби және жоғары оқу орындарына сәтті түсу үшін қажетті дағдыларға ие болмауына әкеліп соғатынын және бұл, өз кезегінде, әлеуметтік интеграция мен экономикалық дамудың мәселелерін одан әрі қиындататынын айтты.

Сонымен қатар, 2019 жылы жолдауда Президент Тоқаев кәсіби бағдар берудің тиімді саясатын әзірлеу және енгізудің қажеттілігін ерекше атап өтті, себебі бұл оқушылардың қабілеттерін дәл анықтап, білім беру бағдарламаларын қазіргі еңбек нарығының талаптарына бейімдеуге мүмкіндік береді. Осылайша, 2019 жылдың желтоқсанында Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі № 692 бұйрық шығарды, ол «Қазақстан Республикасының жалпы білім беру ұйымдарында оқушылардың кәсіби бағдарын анықтау және диагностика жүргізу бойынша әдістемелік ұсыныстарды бекіту туралы» [133].

Бұл құжат оқушылардың кәсіби бағдарын жақсарту бағытында маңызды қадам болып табылады. Бұйрықтың негізгі мақсаты — кәсіби бағдар беру процесін стандарттау, бұл оқу орындарына оқушылардың кәсіби қызығушылықтары мен қабілеттерін анықтауға арналған бірдей тәсілдерді енгізуге мүмкіндік береді және оқушылардың болашақ кәсіби қызметін таңдауын саналы түрде жасауға көмектеседі. Әдістемелік ұсыныстар оқу орындарына кәсіби бағдар беру шараларын ұйымдастыруда қолдау көрсетеді, бұл білім беру

ортасын қолайлы етіп қалыптастыруға және еңбек нарығының заманауи талаптарына бейімделуге септігін тигізеді. Осылайша, № 692 бұйрығы Қазақстанның білім беру жүйесін дамытуда маңызды рөл атқарады, оқушыларға кәсіби мансаптарын таңдау мен жүзеге асыру үшін сапалы және мақсатты дайындықты қамтамасыз етеді.

2021 жылы жолдауда Президент Тоқаев Қазақстан мектептерінде кәсіби бағдар беру жұмыстарын енгізудің қажеттілігін қайтадан атап өтті, атап айтқанда балалардың ерте кәсіби бағдарлануы ерекше маңызға ие екенін айтты. Өсіп келе жатқан ұрпақ болашақ мамандығын таңдауға саналы түрде қарауы тиіс. Қазіргі уақытта жастар арасынан 237 мың адам қамтылмаған. Әр жыл сайын 50 мың талапкер ақылы негізде оқуға түседі, олардың 85%-ы аз қамтылған отбасылардан шыққан. Мұндай жағдайды түзету қажет және сұранысқа ие мамандықтар бойынша тегін техникалық және кәсіби біліммен жүз пайыздық қамту қамтамасыз етілуі керек [134].

Мемлекет басшысының жолдауынан және ол белгіленген кәсіби бағдар жұмыстарын ұйымдастыру мен дамыту бағыттарынан көрініп отырғандай, білім мен кәсіби өсу саласында барлық азаматтар үшін тең мүмкіндіктер жасау жөнінде шаралар қабылдау қажет, ал кәсіби бағдар беру жұмыстарын мектеп кезеңінен бастап ұйымдастыру ең тиімді жол болып табылады. Президент Тоқаев сондай-ақ жастардың болашақ мамандығын саналы түрде таңдау олардың өмірлік стратегиясын анықтайтын маңызды шешімдердің бірі екенін атап өтті.

Мемлекет басшысының жолдауларынан бөлек, кәсіби бағдар беру бағытындағы дамуға мемлекеттік даму жоспарларында да назар аударылды.

Мысалы, Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған білім беру жүйесін дамыту мемлекеттік бағдарламасында да Қазақстан мектептерінде еңбек тәрбиесі мен кәсіби бағдар беру жүйесінің қиындықтары бар екені атап өтілген, себебі бұл жүйе Кеңес Одағының ыдырауы кезеңінде іс жүзінде жоғалып кеткен. Сонымен қатар, бұл мемлекеттік даму бағдарламасында Қазақстанда соңғы отыз жылда болған терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістер де атап өтілді, олар тек кәсіби бағдардың сыртқы саласын ғана емес, сонымен бірге жасөспірімнің кәсіби бағдарын құрайтын ішкі ортасын да қатты өзгерткен.

Елімізде кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастыру мен жүргізуде анықталған мәселелерге байланысты, білім беру саласын дамытудың мемлекеттік стратегиялық бағдарламасында 2020 жылға дейінгі бес негізгі даму бағытының бірі ретінде елдегі адам капиталының бәсекеге қабілеттілігін арттыру мен дамыту бағыты бөлінді. Адам капиталы білім, дағдылар және біліктіліктерді қамтиды, олар кәсіби жетістік пен дамудың негізі болып табылады, ал кәсіби бағдар беру жұмыстары өз кезегінде жеке тұлғаның қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес келетін карьералық жолды таңдауға көмек көрсетуге бағытталған. Осылайша, Қазақстанның білім беру жүйесін дамыту стратегиясы аясында кәсіби бағдар беру жүйесін енгізу экономикалық тұрақты өсуді, өркендеуді және қазақстандықтардың әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін қажетті адам капиталының даярлануындағы маңызды құрамдас бөлік ретінде атап өтілді.

Сонымен қатар, Қазақстан мектептерінде 2022-2023 оқу жылынан бастап педагог-кәсіби бағдар беруші лауазымы енгізілгені атап өту қажет, бұл Қазақстан

Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылдың 31 наурызындағы №121 бұйрығына сәйкес жасалды, ол 2009 жылдың 13 шілдесіндегі №338 бұйрыққа өзгерістер енгізді «Педагогикалық қызметкерлер мен олармен теңестірілген тұлғалардың лауазымдарына қойылатын типтік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» [136]. Бұл жаңашылдық Қазақстанның білім беру мекемелеріндегі кәсіби бағдар беру жүйесін жетілдіру бағытында маңызды қадам болып табылады, өйткені ол елдің көптеген мектептерінде педагог-кәсіби бағдар беруші лауазымын енгізуді көздейді. Бұл шара оқушылардың кәсіби бағдарын едәуір жақсартуға бағытталған, өйткені педагог-кәсіби бағдар беруші оқушылардың болашақ мамандығын саналы түрде таңдауға көмектесіп, кәсіби бағдар беру іс-шараларын ұйымдастырып, кеңес беру қызметтерін ұсынатын болады.

Педагог-кәсіби бағдар беруші лауазымын енгізу оқушылардың кәсіби дайындығын жақсартудың қажеттілігімен байланысты, бұл нарықтың динамикалық дамуы және білім беру қажеттіліктерінің жедел өзгеруі жағдайында маңызды аспект болып табылады. Педагог-кәсіби бағдар берушінің міндеттеріне кәсіби бағдар беру іс-шараларын ұйымдастыру, жеке консультациялар жүргізу, оқушылардың қызығушылықтары мен бейімділіктерін бағалау, сондай-ақ еңбек нарығының талаптары мен мүмкіндіктері туралы ақпарат беру кіреді. Мұндай тәсіл оқушыларды қолжетімді мансап жолдары туралы тиімді ақпараттандыруды қамтамасыз етіп, болашақта кәсіби таңдау жасауда дұрыс шешім қабылдауға және еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілікті арттыруға көмектеседі.

Дегенмен, бұл лауазымның енгізілуінің айқын оң аспектілеріне қарамастан, жаңа енгізілімге байланысты туындайтын бірқатар кемшіліктер мен қиындықтарға да назар аудару қажет. Мәселен, жаңа заңнама аясында педагог-кәсіби бағдар берушілерге қойылатын талаптар білім беру саласындағы жоғары және/немесе кейінгі білім бойынша мамандықты талап етеді немесе педагогикалық қайта даярлау құжаты болуы қажет. Ал еңбек өтіліне қойылатын талаптар жоқ. Бұл жағдай кәсіби бағдар беру жұмыстарын орындау тиімділігіне қатысты бірқатар сұрақтарды туындатуы мүмкін. Еңбек өтіліне талаптың болмауы, педагог-кәсіби бағдар берушілердің кәсіби бағдарлау саласында тәжірибесі жоқ немесе жеткілікті біліктілігі жоқ мамандар болып табылуына әкелуі мүмкін, олар бұл маңызды рөлді білім беру мекемелерінде атқаратын болады. Нәтижесінде, бұл кәсіби бағдар беру бойынша кеңес беру қызметтері мен іс-шаралардың сапасына теріс әсер етуі мүмкін, ал бұл өз кезегінде оқушыларды кәсіби таңдау жасауда жеткілікті деңгейде дайындамауға алып келуі мүмкін.

Кәсіби бағдар беру сапасы мамандардың біліктілігі мен тәжірибесіне тікелей байланысты, ал еңбек өтіліне қойылатын қатаң талаптардың болмауы осы саладағы жоғары стандарттарға қол жеткізуді қиындатуы мүмкін. Сонымен қатар, педагог-кәсіби бағдар берушілерді тиісті түрде даярлау қажеттілігі маңызды аспект болып табылады. Өз міндеттерін тиімді орындау үшін олар тек педагогикалық біліммен ғана емес, сондай-ақ карьералық кеңес беру дағдыларымен, еңбек нарығы туралы біліммен және әртүрлі жас топтарымен, сондай-ақ арнайы білім қажеттіліктері бар оқушылармен жұмыс істеу қабілетімен де ие болуы тиіс. Еңбек өтіліне қойылатын талаптардың болмауы педагог-кәсіби

бағдар берушілерді қосымша оқыту мен кәсіби дамытуды қажет етуі мүмкін, бұл олардың тапсырмаларды сапалы орындауға мүмкіндігі болуы үшін маңызды.

Бұл бастаманы қаржыландыру және ресурстық қамтамасыз ету мәселесі кем емес маңызды. Жаңа лауазым енгізу тек сәйкес штаттық бірліктерді құруды ғана емес, сондай-ақ оқыту, әдістемелік қамтамасыз ету және кәсіби бағдар беру іс-шараларын ұйымдастыру үшін бюджет қаражатын бөлу қажеттілігін білдіреді. Шектеулі бюджеттік ресурстар жағдайында қаражатты тиімді бөлу және шығындарды оңтайландыру қажеттілігі туындауы мүмкін, ол ең жақсы нәтижелерге қол жеткізу үшін маңызды. Қаржыландыру тек лауазымдарды құруға ғана емес, инфрақұрылымды дамытуға және педагог-кәсіби бағдар берушілерді олардың кәсіби қызметінде қолдауға бағытталуы керек.

Мақсаттар қойылған міндеттерді тиімді шешу және қажетті нәтижелерге қол жеткізу үшін барлық мүдделі тараптар арасында үйлестіру және өзара әрекеттесу қамтамасыз етілуі керек, бұл білім беру ұйымдары, мемлекеттік органдар, ғылыми институттар мен жұмыс берушілерді қамтиды. Процесс қатысушыларының тиімді өзара әрекеттесуі мен бірлескен жұмысы кәсіби бағдар беру жүйесін кешенді және жақсы құрылымдауға ықпал етеді, бұл өз кезегінде білім сапасына және оқушыларды болашақ кәсіби қызметке дайындауға оң әсерін тигізеді.

Педагог-кәсіби бағдар беруші лауазымын енгізу Қазақстан мектептерінде кәсіби бағдар беру жүйесін жақсартуда маңызды қадам болып табылады, бірақ туындайтын мәселелер мен қиындықтарды шешуге мұқият көзқарас қажет. Бұл жаңашылдықты сәтті іске асырудың негізгі аспектілері педагог-кәсіби бағдар берушілердің біліктілігі мен даярлығын қамтамасыз ету, қаржыландыру мен ресурстарды тиімді бөлу, сондай-ақ барлық қатысушылар арасындағы үйлестіруді қамтамасыз ету болып табылады. Осы тапсырмаларды шешу тек кәсіби бағдар беру сапасын арттыруға ғана емес, оқушылардың еңбек нарығына табысты интеграциялануына да ықпал етіп, елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қолдайды.

Қазақстанда мектеп оқушыларына кәсіби бағдар беру жүйесі айтарлықтай кеңейіп, инклюзивті практикаларға баса назар аударылуда. Осы реформаның маңызды элементі ретінде 2023–2029 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта білім мен техникалық білімді дамыту Концепциясы [137] қабылданды. Бұл Концепция барлық білім алушыларды, соның ішінде арнайы білім беру қажеттіліктері бар (АРҚ) балаларды әлеуметтік және кәсіби бейімдеуге жағдай жасау қажеттілігін атап көрсетеді. Концепцияда ерте кәсіби бағдар беру жүйесін енгізу қарастырылған, оны педагог-кәсіби бағдар берушілер жүзеге асырады. Олардың негізгі міндеті – оқушылардың белгілі бір мамандыққа бейімділігін анықтау және кәсіби жолды саналы таңдауына қолдау көрсету.

Инклюзивті көзқарасты кәсіби бағдар беруге енгізудің бірқатар артықшылықтары бар. Біріншіден, бұл барлық білім алушылар үшін, соның ішінде арнайы қолдауды қажет ететін балалар үшін мүмкіндіктерді теңестіруге ықпал етеді, бұл әлеуметтік әділеттілік пен интеграция принциптерін қолдайды. Екіншіден, педагог-кәсіби бағдар берушілер оқушылардың жеке қабілеттері мен

қажеттіліктерін ескеріп, оларды қолайлы мамандықтар мен оқу орындарына бағыттауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде кәсіби бейімделудің табысты болуының ықтималдығын арттырады. Сонымен қатар, инклюзивтілікке баса назар аудару арнайы диагностикалық құралдар мен әдістердің әзірленуіне ықпал етеді, бұл арнайы білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың талаптарын жақсырақ түсінуге және қанағаттандыруға көмектеседі. Мемлекет тарапынан гранттық жобаларды қаржыландыру және жаңа концепцияларды әзірлеу арқылы бұл бағыттың маңыздылығы атап көрсетіліп, білім беру мекемелері мен педагогтар үшін қосымша ресурстар мен мүмкіндіктер жасалады.

Алайда, инклюзивті тәсілді енгізу кейбір қиындықтардан ада емес. Біріншіден, білім беру мекемелерінің инклюзивті ортаны құру және қолдау мүмкіндіктерін шектейтін қаржылық және материалдық ресурстардың жетіспеушілігін ескеру қажет. Екіншіден, кәсіби бағдар беру саласында жұмыс істейтін педагогтар арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу үшін жеткілікті дайындыққа ие болмауы мүмкін, бұл кәсіби бағдар беру шараларының тиімділігін төмендетуі мүмкін. Сонымен қатар, білім беру мекемелері, мемлекеттік органдар және басқа мүдделі тараптар арасында үйлесімді үйлестірудің болмауы тиімді инклюзивті практикалар мен әдістерді енгізуді қиындатуы мүмкін. Ақырында, инклюзивті кәсіби бағдар беру әдістері мен құралдарын тұрақты жаңартуды талап етеді, бұл еңбекқор және қымбат процесс болуы мүмкін.

Осылайша, Қазақстанда кәсіби бағдар берудің инклюзивті тәсілі білім беру жүйесінің дамуы үшін маңызды қадам болып табылады. Педагог-кәсіби бағдар беруші қызметін енгізу және әртүрлі мүдделі тараптар арасындағы үйлестіруді жақсартуға бағытталған жобаларды жүзеге асыру тиімді әдістемелік тәсілдерді әзірлеуге септігін тигізеді. Дегенмен, инклюзивті кәсіби бағдар беруді табысты енгізу үшін ресурстарды дамыту мен қолдауды жалғастыру, мамандарды дайындауды жетілдіру және барлық қатысушылар арасындағы үйлестіруді жетілдіру қажет. Бұл шараларды табысты жүзеге асыру жастарды кәсіби өмірге тиімді дайындауға және Қазақстанның білім беру жүйесінің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге ықпал етеді. Ғылыми жұмыстардың нәтижелері, мемлекеттің басшысынан келіп түскен үндеулер және білім беру саласындағы мемлекеттік бағдарламалар аясында кәсіби бағдар беру жұмыстарын дамыту стратегиясы осы бағыттағы мемлекеттік органдардың практикалық жұмысын жандандырып отыр.

Мысалы, оқушыларды кәсіби таңдау жасауға дайындауда барлық мүдделі тараптардың іс-әрекеттерін үйлестіру механизмдерін жеткіліксіз дамытудың мәселесін шешу үшін Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Инклюзивті білім беру орталығы «Мектеп оқушыларының кәсіби бағдарын инклюзивті қамтамасыз етудің ұйымдық-әдістемелік негіздері» гранттық жобасын жүзеге асыруда (2022–2024 жж.). Бұл жобаның негізгі мақсаты – оқушыларды инклюзивті кәсіби бағдарлау бойынша тиімді ұйымдық-әдістемелік тәсілдерді әзірлеу және енгізу. Бұл зерттеу аясында білім беру ұйымдары, мемлекеттік органдар және басқа мүдделі тараптар арасындағы үйлестіру механизмдерін талдау жүргізілуде, бұл оқушыларды кәсіби таңдау жасауға дайындауды олардың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескере отырып

жетілдіруге бағытталған. Жобаға қатысушылардың таңдауы мектеп оқушыларын, мұғалімдерді және білім беру ұйымдарының өкілдерін қамтиды, бұл жан-жақты бағалауды қамтамасыз етеді және елдегі кәсіби бағдарлау процестерін оңтайландыру үшін шешімдер ұсынуға мүмкіндік береді. Жобаның нәтижелері тек білім сапасын жақсартуға ғана емес, Қазақстанның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына да қолдау көрсетуге ықпал етуі тиіс.

Айта кету керек, Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің № 338 бұйрығына сәйкес педагог-кәсіби бағдар берушінің қызметтік міндеттері арасында «дарынды оқушыларға, тәрбиеленушілерге және ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларға психологиялық қолдау көрсету, олардың дамуына көмектесу» маңызды аспект ретінде белгіленген. Дегенмен, респонденттердің айтуынша, мектептерде бірнеше мәселе туындайды.

Біріншіден, оқушылардың өз қабілеттеріне, қалауларына және қоғамның кадрларға деген қажеттіліктеріне сәйкес келетін кәсіби таңдау жасауға бағыттау қиындықтары бар.

Екіншіден, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар мен жасөспірімдерге кәсіби бағдар берудің тиімділігі үшін қажетті диагностикалық құралдардың болмауы байқалады.

Үшіншіден, оқушылардың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне байланысты қиындықтар туындайды, бұл кәсіби бағдарлау мәселелерін қиындатады. Осылайша, инклюзивті білім беру орталығының жобасын жүзеге асыру аясында және кәсіби бағдарлау мәселелерімен байланысты қолда бар қиындықтарды ескере отырып, диагностикалық құралдар мен әдістемелерді әзірлеуге және енгізуге ерекше назар аудару қажет. Бұл оқушылардың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін тиімді ескере отырып, олардың кәсіби таңдау жасауы мен болашақ кәсіби қызметіне дайындықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, 2021 жылы Ыбырай Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Адам капиталы мен кәсіби бағдарлау орталығын ашты, ал 2022 жылы орта білім ұйымдарында кәсіби бағдарлау жұмыстарын дамыту жөніндегі Концепция жобасын әзірледі, оның мақсаты кәсіби бағдарлауды жүзеге асырудың бірегей ғылыми-әдістемелік және практикалық тәсілдерін әзірлеу болып табылады [138]. 2024 жылы Ұлттық білім академиясы жанындағы Адам капиталы мен кәсіби бағдарлау орталығы еліміздің барлық өңірлерінде кәсіби бағдарлау жұмыстарын ұйымдастыруды зерттеу және талдау мақсатында алғашқы мониторинг жүргізді. Мониторингке мектептерде кәсіби бағдарлаумен айналысатын педагог-кәсіби бағдар берушілер, 4, 7, 9 және 11 сынып оқушылары, сондай-ақ олардың ата-аналары қатысты. Мониторингтің мақсаты — кәсіби өзін-өзі анықтау мен кәсіби бағдарлауды қолдау жүйесінің жағдайын объективті ақпаратпен көрсету болды. Мониторингтің нәтижелері мен талдауы Қазақстандағы білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдарлау жұмысын жақсарту үшін алдағы қадамдарды анықтауға және осы құжаттың келесі бөлімдерінде егжей-тегжейлі ұсынылатын болады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда кәсіби бағдарлау жұмыстары әртүрлі шараларды қамтиды, мысалы, тесттерді тапсыру, тренингтер өткізу, кәсіби бағдарлау қызығушылықтарын анықтауға арналған тақырыптық ашық сабақтар өткізу, бұл студенттер мен оқушыларға кәсіби бағыттар мен еңбек нарығының талаптары туралы білуге мүмкіндік береді. Психологиялық және консультациялық көмек те психологтар мен карьера консультанттарының кеңес беру арқылы ұсынылады. Жеке қызығушылықтар мен кәсіби қабілеттерді бағалау тестілеу және сауалнамалар арқылы оқушыларға өздерінің бейімділіктерін түсінуге және оқу бағыттарын дұрыс таңдауға көмектеседі.

Аймақтық жұмыспен қамту теңсіздіктерін шешу үшін әртүрлі аймақтардың ерекшеліктерін ескере отырып, еңбек ресурстарын қайта бөлу шаралары енгізіледі. Бұл аз дамыған аймақтардан еңбек тапшылығы бар аймақтарға оқушы жастардың ағымын ынталандыруды қамтиды, бұл кадрларды теңдей бөлуді және аймақтардың экономикалық әлеуетін дамытуға ықпал етеді. Бизнес және өнеркәсіппен ынтымақтастық кәсіби бағдарлау жүйесінде маңызды рөл атқарады. Білім беру мекемелері мен кәсіпорындар арасындағы серіктестік қатынастарды дамыту оқушыларға заманауи еңбек нарығының талаптарына сәйкес келетін өзекті білім мен дағдыларды алуға мүмкіндік береді.

Мастер-класстар, тренингтер мен тағылымдамалар, жұмыс берушілердің қатысуымен өткізілетін, студенттерге еңбек нарығының нақты талаптарын жақсы түсінуге және сәтті мансапқа дайындалуға көмектеседі. Кәсіби бағдарлауда заманауи технологияларды қолдану цифрлық платформалар, ресурстар мен интерактивті бағдарламаларды енгізуді қамтиды, бұл студенттерге түрлі мамандықтарды тереңірек зерттеуге, мансаптарын жоспарлауға және болашақтары туралы ақпараттанған шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Барлық осы шаралар Қазақстанда тиімді және бейімделген кәсіби бағдарлау жүйесін құруға бағытталған, бұл жастардың кәсіби салада сәтті бастауы мен елдің экономикалық дамуын нығайтуға ықпал етеді.

Ақпараттық-диагностикалық және психологиялық іс-шаралармен қатар практикалық іс-шаралар да өткізіледі. Практикалық кәсіби бағдарлау іс-шараларын тек мемлекеттік органдар ғана емес, сонымен қатар әртүрлі білім беру мекемелері, коммерциялық емес ұйымдар мен кәсіпорындар да ұйымдастырады, бұл жастарды кәсіби бағдарлау бойынша кең және көп қырлы көзқарасты қамтамасыз етеді. Мұндай практикалық шаралардың бір мысалы ретінде 2023 жылы 10 000-ға жуық Астана қаласының 10-шы сынып оқушыларына арналған «Тікелей сабақтар» пилоттық жобасы болып табылады, бұл жоба НПП «Атамекен», «KazakhTourism» ҰК және Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің бастамасымен жүзеге асырылды. Бұл жоба Қазақстан Республикасының 2023-2029 жылдарға арналған туристік сала дамуының Концепциясына енді [139].

«Живые уроки» жобасы мектептің, кәсіпорындардың, түрлі министрліктердің жұмысын біріктірудің қажеттілігін атап көрсетеді, себебі бұл оқушыларды шамамен 25 кәсіпорынның кәсібімен визуалды түрде таныстыруды қамтамасыз етеді. Экскурсиялар туроператорлар арасынан кәсіби экскурсоводтармен жүргізіледі. Жоба барлық мүдделі тараптарға пайда әкеледі:

қала үшін бұл инвестициялық тартымдылықты арттыруға және аймақтық брендтерді алға жылжытуға септігін тигізеді; кәсіпорындар үшін — мамандықтардың беделін арттыруға, кадрлар ауысымын қысқартуға және жетістіктерді, технологияларды және өнімнің сапасын көрсетуге мүмкіндік береді, бұл өз брендінің бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Туризм саласы да пайда көреді: ол балалар топтарын қосқанда жаңа туристік санаттарды тартады және өндірістік кәсіпорындарды аралау арқылы жаңа туристік өнімдер жасайды. Оқушылар кәсіби салаға қосымша мүмкіндік алады, ал ата-аналар балаларының өздері мамандықты таңдау мүмкіндігіне қуанады.

Қазақстандағы кәсіби бағдарлау жұмыстарын дамытудың тағы бір табысты мысалы — Қазақстан Республикасының Үкіметі 2019 жылғы 26 желтоқсанда қабылдаған Қаулысымен «Кәсіпқор» холдингінің акционерлік қоғамы (НАО) «Талап» болып қайта аталған жоба [140]. Бұл жоба елдің білім беру жүйесін жаңғыртуға және кәсіби бағдарлау жұмысының сапасын жақсартуға бағытталған маңызды бастама болып табылады. Осы жоба аясында WorldSkills Kazakhstan деген бағыт бар, оның мақсаты — «жоғары технологиялық өнеркәсіп салаларының кадрлық қамтамасыз етілуін халықаралық стандарттар негізінде қалыптастыру, сонымен қатар кәсіби бағдарлау, кадрларды даярлау, сарапшы қауымдастықтарын қалыптастыру және еңбек өнімділігін арттыру механизмдерін енгізу» [141].

Бұл жоба 2015 жылы Досбенбетова, Сыдыкова және Мамытбекова жүргізген ғылыми зерттеуде анықталған ТЖКБ (техникалық және кәсіби білім беру) студенттері арасындағы төмен танымалдық мәселесін шешуге бағытталған. «Талап» холдингінің WorldSkills Kazakhstan бағыты еңбек адамының мәртебесін арттыруға және техникалық мамандықтардың беделін көтеруге бағытталған. Жоба аясында қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін техникалық мамандықтар бойынша әлемдегі ең жақсы кадрлар стандарттары талданып, кәсіпорындар қазіргі заманғы дайындық және кәсіби бағдар беру стандарттарымен танысады, студенттер мен жас мамандар арасында кәсіби шеберлік бойынша халықаралық байқауларға қатысу, кәсіпорындарда сарапшылар мен кураторларды даярлау, кәсіби білім беруді жетілдіру жұмыстары жүргізіледі.

Сонымен қатар, Алматы және Астанада әлемдік деңгейдегі колледждер құру жоспарланып отыр, олар инновациялық білім беру тәжірибелері мен алдыңғы қатарлы әдістемелердің орталықтарына айналып, кейін республиканың басқа колледждерінде сынақтан өтіп, кеңейтілетін болады.

Арнайы назар сондай-ақ Қазақстанның әртүрлі аймақтарында кәсіби бағдар жұмысына үйлестіру және қолдау көрсету мақсатында өңіраралық орталықтар құруға бөлінеді. Бұл орталықтар тренингтер, семинарлар және кеңес беру жұмыстарын ұйымдастыруға арналған алаңдар болады, олар оқытушылар мен мамандардың біліктілігін арттыруға, сондай-ақ білім беру ұйымдары арасындағы тәжірибе алмасуға бағытталған.

Бұл жоба аясында әлемдік деңгейдегі колледждермен белсенді ынтымақтастық орнататын он серіктес колледждер желісін құру жоспарлануда. Бұл серіктес колледждер озық білім беру тәжірибелерін енгізу мен бейімдеуге қолдау алады, бұл өз кезегінде аймақтардағы білім сапасын арттыруға ықпал етеді.

Жалпы алғанда, жобаның негізгі мақсаты – Қазақстанның білім беру үдерісіне әлемдік үздік тәжірибелерді енгізу. Бұл заманауи білім беру технологияларын қолдануды, практикалық дағдыларға баса назар аударуды және қазіргі еңбек нарығының талаптарына сай кадрларды даярлауды қамтиды. «Талап» холдингінің жобасы елдің білім беру жүйесін жаңғыртуға ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы экономика мен қоғамға сәтті бейімделе алатын мамандарды даярлауға бағытталған.

Осылайша, елімізде «Тірі сабақтар» немесе «WorldSkills Kazakhstan» сияқты кәсіби бағдар жобаларын енгізу мен қолдау тұрақты және өркендеген қоғам қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл бағдарламалар өңірлер мен кәсіпорындардың экономикалық әлеуетін дамытуға ықпал етіп қана қоймай, жастарға кәсіби мүмкіндіктер мен болашағын тереңірек түсінуге жол ашады. Мемлекеттік қолдау мен білім беру ұйымдарының, бизнес-қоғамдастық пен үкіметтік емес ұйымдардың белсенді қатысуы әрбір адамның кәсіби өмірге сәтті қадам басуына жағдай жасауға деген ортақ ұмтылыстың маңыздылығын айғақтайды.

Мұндай кешенді көзқарас тек әлеуметтік ынтымақты нығайтып қоймай, сонымен қатар білім беру жүйесін жаңғырту мен ел экономикасын орнықты дамыту жөніндегі ұлттық мақсаттарға қол жеткізуге ықпал етеді.

Дегенмен, Қазақстанда кәсіби бағдар беру шараларының ұйымдастырылуы мен өткізілуі белсенді жүріп жатқанына қарамастан, елде әлі де белгілі бір қиындықтар бар.

Мысалы, білім беру мекемелері мектеп бітірушілерінің болашақ мамандықтарын таңдауда, көбінесе өз қабілеттеріне емес, гранттар санына қарай мамандықтарды таңдайтын тенденция қалыптасқанын атап өтеді. Мұндай тенденция болашақта бұл студенттердің оқуда үлгермеушілікпен, университеттің бірінші курсынан шығарумен немесе біліксіз мамандар (бакалаврлар) дипломын алу мәселелерімен кездесуге әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде университет түлектерінің жұмысқа орналасу көрсеткішіне әсер етеді. Сондықтан мектептер мен жоғары оқу орындарында қалыптасқан тәсілді өзгерту қажет, себебі қазіргі уақытта университеттер абитуриенттерді көбінесе тартуға баса назар аударуда, ал жастарды өз қабілеттеріне қарай кәсіби бағдарлау мәселесі ескерілмейді. Жұмысқа орналасу деңгейі жоғары оқу орнының қызметін бағалаудың бір критерийі және олардың білім сапасын көрсететін көрсеткіш екені белгілі. Сондықтан жоғары оқу орындары үшін жастарға тиімді кәсіби бағдар беру мәселесі әсіресе өзекті болып табылады.

Қазіргі және болашақтағы бастамаларды жүзеге асыру, Қазақстандағы адам капиталының дамуы мен бәсекеге қабілетті мамандарды даярлауда маңызды рөл атқаратынын шешу қажет. Барлық мемлекеттік органдар, білім беру ұйымдары және кәсіби ұйымдар елдің тиімді кәсіби бағдар беру жүйесін құрудың маңыздылығын түсінуі қажет. Мұндай жүйе тек жастарға білім алу мен карьера таңдауында саналы шешім қабылдауға көмектесіп қана қоймай, еңбек ресурстарын тиімді пайдалануға және жұмыссыздықты азайтуға да ықпал етеді. Сонымен қатар, ол аймақтардың экономикалық дамуына ықпал етеді, еңбек ресурстарын біркелкі бөлуді қамтамасыз етеді және білім беру мен бизнес

секторларындағы инновациялық процестерді ынталандырады. Білім беру мекемелері мен кәсіпорындар арасындағы кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастыру және бағдарламалар өткізу саласындағы ынтымақтастық та білім беру бағдарламаларын еңбек нарығының қажеттіліктеріне бейімдеуге көмектеседі, бұл Қазақстан экономикасының ұзақ мерзімді тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін маңызды. Кәсіби бағдар беру жүйесін дамытуға инвестицияларды жалғастыру және әртүрлі мүдделі тараптар арасындағы серіктестік байланыстарды нығайту инновациялар мен еңбек өнімділігін арттыруға және елдің жалпы экономикалық прогресіне қолдау көрсету үшін маңызды рөл атқарады.

2.3. Салыстырмалы анализ

Әр түрлі елдердегі білім беру жүйелерінде, сондай-ақ отандық және шетелдік тәжірибеде кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастыру мен дамытуда көптеген жылдар бойы айтарлықтай өзгерістер байқалды. Алдыңғы бөлімдерде карьералық кеңес беру және кәсіби бағдар беру бағдарламаларының құрылымын қысқаша қарастырып, талдағаннан кейін, осы бөлімде аталған елдердегі кәсіби бағдар беру жүйелеріне салыстырмалы талдау ұсынылады. Салыстырмалы талдаудың мақсаты – кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастыру және дамыту тәсілдеріндегі айырмашылықтарды мен ұқсастықтарды анықтау. Салыстырмалы талдаудың негізгі маңызы – әртүрлі елдерде жүзеге асырылған табысты кәсіби бағдар беру бағдарламаларын зерттеу. Бұл процесс тиімді тәсілдер мен әдістемелерді анықтауға көмектеседі, оларды басқа білім беру жүйелерінде бейімдеуге және енгізуге болады. Сонымен қатар, салыстырмалы талдау әр елдің мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерін ескеру мүмкіндігін береді, бұл кәсіби бағдар беру бағдарламаларын әртүрлі әлеуметтік-мәдени контекстерге табысты бейімдеу мен енгізуде маңызды фактор болып табылады.

Білім беру стратегияларын оңтайландыру және түлектерді кәсіби жолды таңдау үшін қазіргі нарық талаптарына сай дайындау да салыстырмалы талдаудың маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Бұл тиімді білім беру стратегияларын әзірлеуге ықпал етеді, олар түлектердің кәсіби дамуын қамтамасыз етуге қабілетті. Салыстырмалы талдаудың тағы бір маңызды нәтижесі – білім беру және кәсіби бағдар беру саласында халықаралық ынтымақтастық негізін құру. Елдер арасындағы тәжірибе алмасу және үздік тәжірибелерді беру білім беру қызметтерінің сапасын жақсартуға және халықаралық деңгейде кәсіби даярлықты арттыруға ықпал етеді. Осылайша, түрлі елдерде кәсіби бағдар беру салыстырмалы талдауы білім беру стратегияларын әзірлеу мен енгізуде, мектеп түлектерінің кәсіби жолды табысты таңдауы мен кәсіби білім сапасын арттыруда маңызды рөл атқарады.

Алдымен, салыстырмалы талдау үшін қолданылатын талдауды кесте түрінде ұсынамыз (3-кесте), ол деректерді көрнекілеу және құрылымдау құралы ретінде ақпаратты әрі жеңіл, жүйеленген түрде көрсетуге арналған. Бұл кесте оқырмандарға кәсіби бағдар беру жұмыстарын және модельдерін салыстырудың

әртүрлі аспектілерін, параметрлерін немесе сипаттамаларын тез меңгеруге көмектеседі.

3-кесте. Кәсіби бағдар беру жұмыстарының салыстырмалы талдауы

Критерий	Америка жүйесі	Жапон жүйесі	Германия жүйесі	Франция жүйесі	Кенес жүйесі	Ресей жүйесі	Қазақстан жүйесі
Кәсіби бағдар беру мен кәсіби кеңес берудің дамуының басталуы	1907 жылы Дж. Баттрик Дэвис муниципалдық мектептерде жүйелендірілген бағдарлама енгізді	1915 жылы С. Ирисава «Қазіргі білім беру» кітабын жариялап, кәсіби білім беру мен кәсіби бағдар беру терминін енгізді	1913 жылы кәсіби бағдар беру бойынша комитет алғашқы институтты құрды	1912 жылы жасөспірімдер мен кәсіби бағдар беру үшін алғашқы орталық ашылды	1897 жылы алғашқы жұмыс іздеу қызметі құрылып, 1914 жылы мемлекеттік мәртебе алды	1990 жылдары Кеңес Одағының ыдырауы, білім беру бағдарламалары мен кәсіби бағдар беру әдістерін нарықтық экономикаға бейімдеу	1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін білім беру жүйесін модернизациялау басталды, Кеңес Одағының кәсіби бағдар беру жүйесінің ыдырауы
Мектеп жүйесіндегі кәсіби бағдар беру	1908 жыл кейбір мектептерде жоғары сынып оқушылары үшін кәсіби кеңес беру енгізілді. 1917 жыл кәсіби білім беру америкалық білім беру жүйесінің бөлігі болды. Мектептерде академиялық және кәсіби бағыттағы оқу қоспарлары болды, және тек университетке дайындалуға ғана емес кәсіби білім алуға да мүмкіндік болды. 1958 жыл нақты кәсіби дайындыққа бағытталған бағдарламалар жойылды. Олардың орнына жалпы және кәсіби білім беру біріктірілген бағдарламалар енгізілді. Бастауыш мектепте кәсіби бағытта қысқаша таныстыру, орта мектепте мамандықтар туралы кеңірек ақпарат	1927 жыл - жапон мектептерінде кәсіби мансаптық кеңес беру енгізілді. 1950 жылдары 5 және 7 сыныптарда мектептерде кәсіби мансаптық кеңес беру енгізілді. 2000 жылдары кәсіби мансаптық кеңес беру мектеп жүйесіне тұрақты түрде интеграцияланды. Қазіргі мектептерде кәсіби бағдар беру комитеттер бар. Ол ек бөлімнен тұрады: 1 - бөлім оқушыларға әр қарай білім алуына көмек көрсетеді, 2 - бөлім оқушыларға жұмысқа орналасуға көмектеседі.	1919 жыл - кәсіби мансаптық кеңес беру барлық білім беру деңгейлерінде енгізілді. 1950 жылдары мектептерде реформалар жүргізілді: «Карьера оқыту» курсы мектеп бағдарламасына 1-2 жылдық оқу мерзімімен енгізілді. Бұл курс жеке курс ретінде немесе Экономика-Карьера-технология пәнінің модуль ретінде жүргізілуі мүмкін. 1960 жылдары «Карьера оқыту» курсы негізгі орта мектептің оқу бағдарламасына енгізілді. 1970 жылы мектептер кәсіби білім беру ұйымдарымен ынтымақтастық орнатып, жұмыс орындарын аралау сияқты практикалық іс шаралар ұйымдастырды. Қазіргі уақытта кәсіби мансаптық дайындық және бағдар беру пәні орта және жоғары мектеп бағдарламаларына енгізілген. Негізгі орта мектепте «Карьера оқыту» пәні жеке пән ретінде беріледі, ал жоғары мектепте бұл пән	1922 жылы кәсіби мансаптық бағдар беру мектептерде басталды. 1962 жылы мектептерде кәсіби және білім беру дайындықтарының біріктірілген жүйесі енгізілді.	20-шы ғасырдың басында мектептерде кәсіби бағдар беру жүйесі әзірленді, ол ақпараттық-тәрбие беру және практикалық бағытта болды. Кәсіби бағдар берудің орталығы мектеп болды. Соғыстан кейінгі уақытта мектептерде 100-ден астам әртүрлі мамандықтар бойынша жұмыс жүргізілген еңбек шеберханалары ұйымдастырылды. 1930 жылдары кәсіби бағдар беру мектептерде белсенді түрде жүргізілді, оның құрылуы, дамуы және принциптері анықталды. 1937 жылы елдегі әлеуметтік-экономикалық оқиғаларға байланысты еңбек шеберханаларында жүргізілген еңбек сабақтары мектептерде жойылды.	1996 жылы мектептерде кәсіби бағдар беру жұмыстары психологиялық қолдау көрсету арқылы жүргізілді. 2012-2015 жылдар аралығында кәсіби бағдар беру жұмыстарында психологиялық тесттер, консультациялар, практикалық іс шаралар мектеп бағдарламасы аясында белсенді түрде қолданылды. 2016 жылы мектептерде профильді оқыту мен кәсіби бағдар беру жұмыстары қайта енгізі басталды. Жоғары сыныптарда белгілі бір кәсіби салаларды тереңдетіп оқытуға бағытталған профильді сыныптар мен курстар енгізілді.	2019 жылы мектептерде оқушылардың кәсіби бағдарын анықтауға арналған диагностика жүргізілді. 2023-2029 жылдар аралығында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар мен жасөспірімдерге әлеуметтік және кәсіби бейімделу үшін жағдайлар жасалды, осылайша барлық балалар мен жасөспірімдер, соның ішінде арнайы қолдауға мұқтаж балалар білім алу және кәсіби даму үшін тең мүмкіндіктер алатын болды. Бұл концепция сондай-ақ мектептерде ерте кәсіби бағдар беру жүйесін енгізуді көздейді, оны педагог-кәсіби бағдар берушілер жүзеге асырады, олардың мақсаты - оқушылардың белгілі бір мамандыққа деген бейімділігін анықтау және оларды саналы түрде кәсіби жолды таңдауымен қамтамасыз ету.

	беріле бастады. Жоғары сыныптарда 15 кәсіби топ бойынша білім беру жүргізілді. 1970 жылдары жалпы білім беруге көп көңіл бөле бастады, кәсіби білім беру өтпелі өзектілігін жоғалтты.		жеке кур ретінде немесе Экономика және технология, Қоғам негіздер пәндерінде модуль ретінде беріледі. Қазіргі кезде мектептерде сондай-ақ өндірістік тәжірибелер мен кәсіпорындарды аралау жүргізіледі, олар мектеп бағдарламасына енгізілген.				
Кәсіби бағдар беру ұйымдары	1908 – Ф Парсонс негізін қалаған Профессиона лдық бағдар беру бюросы. 1908 жыл – Профессиона лдық бағдар беру ассоциацияс ы құрылды. 1917 жыл – Кәсіби білім беру басқармасы құрылды. 1930 жыл – Экономикал ық дағдарыс себепті Кәсіби білім беру басқармасы Білім беру басқармасын ың құрамына кірді	1919 жылы Балаларға арналған бағдар беру орталығы құрылды, ол кәсіби карьералық кеңес беру бағытында жұмыс істеді. Бұл орталық Жапония мектептерінде кәсіби карьералық кеңес беру енгізілгенге дейін ұйымдастырылды. Жұмысқа орналасуды қамтамасыз ету басқармасы Кәсіби бағдар беру комитетімен ынтымақтастықта жұмыс істейді.	1913 жылы – Кәсіби бағдар беру институты. 1917 жылы – Қалалық муниципалитетте р тарапынан ұйымдастырылған карьералық кеңес беру орталықтары	1922 жылы кәсіби бағдар беру қызметтері Білім беру министрлігіне қосылып, мектептен бастап жас мамандарды тартумен айналыса бастады. 1951 жылы Қоғамдық Кәсіби Бағдар Орталықтары құрылды. 1971 жылы Ұлттық Ақпарат Басқармасы құрылды, ол мектеп бітірушілерге арналған брошюраларды шығарумен айналысты. Қазіргі уақытта үш ұлттық агентивтілік жұмыс істейді. Білім және мамандықтар Ақпарат Бюросы (ONISEP), Ақпарат және Бағдарлау Орталығы (CIO), Ұлттық Жұмыс Орны Агенттігі	1920 жылы Еңбек Орталығы құрылды, оның міндеті еңбек ұйымдастыру, кәсіби бағдар беру және жұмысшы кадрларды даярлау саласындағы ғылыми-зерттеу жұмыстары болды. Орталық әртүрлі өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы салаларындағы кәсіпорындармен белсенді түрде ынтымақтасқан	-	2019 жылы Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2019 жылғы қаулысына сәйкес, «Кәсіпқор» холдингінің коммерциялық емес акционерлік қоғамы (НАО) «Талап» деп қайта аталды. Бұл жоба елдің білім беру жүйесін жаңғыртуға және кәсіби бағдар беру жұмыстарын жақсартуға бағытталған. Осы жобаның аясында WorldSkills Kazakhstan бағыты іске асырылуда, оның мақсаты жоғары технологиялық салалардың кәсіби мамандарын халықаралық стандарттарға негізделген, кәсіби бағдар беру кадрларды даярлау, эксперттік қауымдастықтар құру және еңбек өнімділігін арттыру механизмдерін қамтитын кадрлық қамтамасыз етуді қалыптастыру.
							2021 жылы И Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясында Адам капиталы мен кәсіби бағдар беру орталығы құрылды.

Заңнамалық база	1917 жыл – Смит-Хьюз заңы – бұл кәсіби білім беруді американдық білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде бекіткен федералды заң.	1927 жылы Жапонияның Білім министрлігі мектептерде кәсіби мансаптық кеңес беру жүйесін енгізу туралы қабылдады.	1919 жылы Сауд және қолөнер министрлігі, Ғылым, өнер және білім министрлігі, Ауыл шаруашылығы министрлігі, Ішкі істер министрлігі бірлескен қаулы қабылдады, бұл мемлекеттік кәсіби мансаптық кеңес беру ұйымын барлық деңгейде құрудың негізі болды.	1922 жылы мектеп оқушыларына кәсіби мансаптық бағдар беру туралы бірінші жарлық шығарылды.	1929 жылы қабылданған заңға сәйкес жұмысшыларды олардың қабілеттеріне қарай таңдау жүргізілді, бұл еңбек ресурстарын рационалды бөлуге және бюро мен зертханалардың құрылуына әкелді.	1996 жылы «Мемлекеттік кәсіби бағдар беру және психологиялық қолдау жүйесін дамыту туралы» заң қабылданды соған сәйкес кәсіби бағдар беру жұмыстары мектептерде психологиялық қолдаумен бірге жүргізілді. 2012 жылы «Білім беру үдерісінде кәсіби бағыт бағдар беруді ұйымдастыру және педагогикалық қолдау көрсету концепциясы» әзірленіп, 2015 жылы қолдануға енгізілді.	2002 жылы «Баланың құқықтары туралы» заң қабылданып, онда әр баланың еңбек бостандығына құқығы бар екені атап көрсетілген. 2011-2020 жылдар аралығындағы Қазақстанның даму бағдарламасында адам капиталының бәсекеге қабілеттілігін арттыру бағыты айқындалған. 2014 жылы Қазақстанда «Білім туралы» заң қабылданып, кейінгі жылдары өзгерістер мен толықтырулар енгізілген, ол кәсіби бағдарлауды ақпараттық және консультациялық көмек көрсету процесі ретінде айқындады. Бұл процесс оқу орнының кәсіби қызығушылықтар мен психофизиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып студенттерге өз мамандықтарын таңдау кезінде көмек көрсету мақсатында жүзеге асырылады. 2019 жылы Қазақстан Республикасының Президенті халыққа арнаған жолдауында кәсіби бағдар беру жүйесінің тиімді еместігін атап өтіп осы мәселе бойынша мектеп түлектерінің кәсіби білімдері мен жоғары оқу орындарына түсу қабілеттерін арттыру қажеттілігін көрсетті. 2019 жылы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі №692 бұйрық шығарды бұл бұйрық кәсіби бағдарлау диагностикасын жүргізу және оны орта білім беру ұйымдарында ұйымдастыру жөніндегі
	1918 жыл – міндетті білім беру туралы заңдар қабылданып, бұл заңдар мектеп бітірушілерінің жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін қамтамасыз ету қажеттілігін көтерді.		1960 жылдары негізгі орта мектептің оқу бағдарламасына «Кәсіби оқыту» пәнін енгізуге құқықтық негіздер құрылды.	1962 жылы кәсіби бағдарлау және жас мамандарды кеңес беру кәсіби білім беру және оқушыларды оқыту деп атала бастады.			
	1990 жыл – К. Перкинс заңы, бұл заң 70 жыл бойы бөлінген жалпы білім беру мен кәсіби білім беруді біріктірді.		1971 жылы Білім министрлігі мен Федералды жұмыспен қамту басқармасы келісім жасады оған сәйкес олар өзара байланыс орнатуы тиім болды.	1969 жылы Франциядағы университетте р жоғары білім алуға үміткерлерді мектептер мен кәсіби бағдарлау консультанттары мамандығы бойынша қабылдай бастады.			
	1994 жыл – «Мектептен жұмысқа өту мүмкіндіктері туралы» акті қабылданды, бұл акті мектептен бастап бастапқы кәсіби немесе жоғары білімге өту процесін ұйымдастыруды мақсат етті. Жауапты органдар болып Еңбек министрлігі және Білім министрлігі саналды.		1992 жылы Білім министрлігі, Федералды еңбек бюросы және университет ректорлары конференциясы мектептер мен кәсіби бағдарлау ұйымдарының және жоғары сынып оқушыларының арасында ынтымақтастық жөнінде бірлескен ұсыныс қабылдады.				
	1998 жыл – «Еңбек ресурстарын а инвестициялар туралы»						

	заң қабылданып, бұл заң азаматтарға қажетті ақпаратты қамтамасыз ету мақсатында қабылданды.					әдістемелік ұсынымдарды бекітті. Бұл бұйрықтың басты мақсаты — бағдарлау процесінің стандартизациясы, оқу орындарына кәсіби қызығушылықтар мен дағдыларды анықтау үшін біртұтас әдіс тәсілдерді енгізу және болашақ кәсіби қызметтерді таңдау кезінде студенттерге бағыт беру. 2021 жылғы Қазақстан Президентінің халыққа жолдауында мектептерде кәсіби бағдарлау жұмыстарын енгізудің қажеттілігі тағы да айқындалды. 2020 жылға дейінгі білім беруді дамытудың мемлекеттік стратегиялық бағдарламасы адам капиталының дамуын ұлттың даму бағыттарының бір ретінде белгіледі. 2022 жылы «Орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдарлау жұмыстарын дамыту концепциясының» жобасы әзірленіп кәсіби бағдарлаудың ғылыми-әдістемелік және практикалық тәсілдерін енгізу мақсатын көздеді. 2022-2023 оқу жылында Қазақстан Республикасының Білім министрлігі бойынша педагог кәсіби бағдар беруші лауазымы енгізілді. 2023-2029 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі орта және техникалық білім беру саласындағы концепциясы ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғалардың

							әлеуметтік және кәсіби бейімделуіне жағдай жасауды мақсат тұтты.
Жеке ұйымдар	1990 жылдары штаттар деңгейінде жұмыспен қамту агентивтіліктері мен кәсіби бағыттау қызметтерін ұсынатын жеке өнеркәсіптік кеңестер құрылды.	Жеке агентивтіліктер жоқ	-	-	-	-	Қазақстанда әртүрлі жеке кәсіби бағдар беру платформалары бар.
Кәсіби бағдар беру модельдері	1907 жыл — жеке кеңес беру 1908 жыл — диагностикалық модель (анкеталау) 1970 жыл — ақпараттық-практикалық модель 2000-жылдары және қазіргі уақытқа дейін — үздіксіз кәсіби білім беру моделі адам капиталының дамуына бағытталған. Қайта даярлау курстары енгізілген.	1927 жыл — ақпараттық-тәрбиелік модель 1950 жыл — диагностикалық модель, Fukuyama-test (F test) енгізілген және қолданылған Қазіргі уақытта — үздіксіз кәсіби білім беру моделі	1913 жыл — ақпараттық модель 1970 жылдар — ақпараттық-практикалық модель	1912 жыл — ақпараттық модель 1922 жыл — ақпараттық-технократиялық модель 1980 жылдар — белсенді ақпараттық-виховательная модель, технократиялық модельден өту кезеңін көрсететін модель. Жаңа ақпараттық-виховательная модельдің ортасында оқушы тұрды ол мамандығын таңдау бойынша жеке тұлға ретінде қалыптасуы тиіс. Бұл модель қазіргі уақытта Францияда дамып келеді.	1917 жыл — индустриалды-технократиялық модель 1927 жыл — диагностикалық модель. А.А. Смирнов, ғылыми-зерттеу институтының профессор-консультантының жұмысы мысал ретінде. Келесі жылдары диагностикалық модельмен қатар индустриалды-технократиялық модель де жалғасты. 1940 жылдары психолого-педагогикалық модель енгізілді ол тек мамандықтар туралы ақпарат берумен шектелмей, оқушылардың жеке тұлғалық қасиеттерін дамытуға, жеке қабілеттері мен қызығушылықтарын анықтауға және өт болашағы туралы саналы шешімдер қабылдауға көмек көрсететін модель болды.	1990 жыл — технократиялық модельден ақпараттық модельге көшу 2015 жыл — психолого-диагностикалық модельге көшу	2014 жыл — ақпараттық модель 2020 жыл — үздіксіз кәсіби білім беру моделі адам капиталының дамуына бағытталған.

Көрсетілген кестеден (Кесте 3) әртүрлі елдерде кәсіби бағдар беру жұмыстарының әртүрлі тиімділікпен және әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылатыны айқын көрінеді. Бұл құбылысты толық түсіну үшін әртүрлі елдердің кәсіби бағдар беру жүйелерінің күшті және әлсіз жақтарын қарастыру маңызды. Кестеде кәсіби бағдар беру жұмыстарының ұйымдастырылуы мен дамуы бойынша Америка Құрама Штаттары, Жапония, Франция, Германия, Кеңес

Одағы, Ресей және Қазақстандағы жеті ел туралы мәліметтер берілген. Елдер кәсіби бағдар беру қызметтерін ұйымдастырудың басталуы, мектеп жүйесіне енгізілуі, кәсіби бағдар беру ұйымдарының әртүрлілігі, заңнамалық негіз және кәсіби бағдар беру жұмыстарын қолдау, сондай-ақ кәсіби бағдар беру модельдерінің түрлері сияқты критерийлер бойынша бағаланады.

Мысалы, Америка Құрама Штаттарын қарастырайық. Бұл ел кәсіби бағдар беру қызметтерінің қолжетімділігі бойынша көшбасшы орын алады. Бұл, ең алдымен, жеке сектордың жоғары дамуымен байланысты, мұнда көптеген жеке компаниялар мен кеңесшілер кәсіби бағдар беру қызметтерін ұсынады. Сонымен қатар, американдық жүйе ақпарат және кеңес беру қызметтерін ұсыну үшін технологияларды және онлайн платформаларды белсенді түрде пайдаланады, бұл процесті кең ауқымды пайдаланушылар үшін қолжетімді етеді. Дегенмен, қолжетімділік жоғары болғанымен, Америка Құрама Штаттарында кәсіби бағдар беру жүйесі әрбір адамға сапалы және жеке тәсілмен қамтамасыз ету мәселелерімен кездеседі. Процестің көп қатысушысы болғандықтан, жиі жеке кеңес беру және ұзақ мерзімді қолдау көрсету қиынға соғады. Бұл көптеген адамдарға, қызметтердің қолжетімділігіне қарамастан, кәсіби жолды таңдауда толыққанды көмек алуға мүмкіндік бермейді.

Екінші жағынан, Жапония кәсіби бағдар беру саласында жоғары деңгейде құрылымдалған және жүйеленген жүйесімен танымал. Жапон мектептері мен университеттері студенттердің кәсіби таңдауын бағыттау процесіне белсене қатысады. Елде оқушылардың қабілеттері мен қызығушылықтарын мектеп кезеңінде мұқият талдау дәстүрі бар. Бұл жастарға кәсіби таңдауларын ерте анықтауға және мектеп жасынан бастап кәсіби дайындықты бастауға мүмкіндік береді. Алайда, Жапонияның жүйесінде де кейбір кемшіліктер бар. Жоғары құрылымдалғандық таңдау мүмкіндіктерін шектеп, шығармашылық өзін-өзі көрсету мүмкіндіктерін тарылтуы мүмкін. Мысалы, стандартты емес қызығушылықтары немесе қабілеттері бар жас адамдар кәсіби бағдар беру бағдарламаларын табуда қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Франция мен Германия, керісінше, кәсіби бағдар беру тәсілдері бойынша бір-бірімен жиі салыстырылады. Франция жоғары деңгейде мемлекеттік қолдауды және кәсіби бағдар беру бағдарламаларының орталықтандырылуын ерекшелендіреді. Елде кәсіби кеңес беру жүйесі мен жұмыссыздықпен күрес орталықтары белсенді дамуда, бұл кәсіби бағдар беру қызметтерінің халық арасында кеңінен таралуына ықпал етеді. Алайда, басқа елдер сияқты, Францияда да қатысушыларға кәсіби бағдар беру процесінде персонализация мен жеке көзқарас мәселелері туындайды. Әкімшілік қиындықтар мен қатаң рәсімдерді сақтау қажеттілігі шешім қабылдау процесін баяулатып, жеке кеңестерге қол жетімділікті қиындатуы мүмкін.

Франциямен салыстырғанда Германия практикалық бағытқа және жұмыс берушілермен тығыз ынтымақтастыққа көп көңіл бөледі. Елде білім беру жүйесі екі жақты, мектептегі оқу мен компанияларда практикалық оқыту біріктірілген. Бұл жастарды еңбек нарығының талаптарына бейімдеуде жоғары деңгейдегі дайындықты қамтамасыз етеді. Дегенмен, Германия жүйесі де өзгерістерге ұшырауда, әсіресе кәсіби бағдар беру бағдарламаларын тұрақты жаңартуға және

экономикалық жағдайлардың тез өзгеруіне бейімдеуге қажеттілік туындауда. Мысалы, технологиялардың жылдам дамуы мен өндірістің цифрландырылуы түлектердің білімдері мен дағдыларын тұрақты түрде жаңартуды талап етеді, бұл кәсіби бағдар беру жүйесі үшін қиындық болуы мүмкін.

Кеңес Одағы кезінде кәсіби бағдар беру орталықтандырылған білім беру жүйесінің бір бөлігі ретінде практикалық дайындық пен еңбек дағдыларына баса назар аударылды. Кілттік аспектілердің бірі – мектептер жанындағы еңбек шеберханаларын құру, онда оқушылар әртүрлі мамандықтар бойынша тәжірибе жинақтай алды, бұл олардың мансаптық қызығушылықтарын ерте кезеңде түсінуге ықпал етті. Сонымен қатар, Орталық еңбек институтының өнеркәсіппен ынтымақтастығы маңызды элемент болып, білім беру бағдарламаларын нарықтың қажеттіліктеріне сай келтіруге көмектесті. Қазіргі кәсіби бағдар беру жүйелері үшін бұл тәжірибе оқу процесінде практикалық дағдыларды интеграциялау және кәсіпорындармен белсенді ынтымақтастық жасау тұрғысынан пайдалы болуы мүмкін.

Ресейде Кеңес Одағының ыдырауынан кейін кәсіби бағдар беру нарықтық жағдайларға бейімделуге баса назар аударылды, бұл заманауи әдістерді енгізуді, мысалы, психологиялық тестілеу мен кеңес беруді қамтыды. Ресей психодиагностикалық модельді дамытуды белсенді түрде жүзеге асырды, бұл оқушылардың жеке ерекшеліктері мен қызығушылықтарын ескеруге мүмкіндік береді. Ақпараттық технологияларды және кәсіби қызығушылықтарды ерте анықтауға бағытталған модельдерді қолдану маңызды, бұл басқа елдердегі кәсіби бағдар беру бағдарламаларының тиімділігін арттыру үшін пайдалы болуы мүмкін.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін өз кәсіби бағдар беру жүйесін жаңғыртуға белсенді түрде кірісті. Маңызды жетістікке «Талап» және WorldSkills Kazakhstan сияқты жобаларды құру жатады, олар халықаралық стандарттарды енгізуге және жоғары білікті мамандарды даярлауға бағытталған. Қазақстан сонымен қатар, арнайы қолдауды қажет ететіндер де қоса алғанда, барлық оқушылар үшін тең мүмкіндіктер жасауды назарға алады. Бұл инклюзия мен білім беру жүйелерін бейімдеу тұрғысынан басқа елдер үшін жақсы үлгі бола алады, өйткені ол кәсіби бағдар беру бағдарламаларын икемді және қолжетімді етіп жасайды.

Қорытындылай келе, әртүрлі елдердің кәсіби бағдар беру жүйелері өздерінің күшті және әлсіз жақтарына ие. Кәсіби бағдар берудің тиімділігі ұсынылатын қызметтердің қолжетімділігі, кеңес берудің сапасы және әрбір қатысушыға жеке көзқарас ұсынудың үйлесімімен анықталады. Ең жақсы нәтижелерге қол жеткізу үшін әр елдің мәдени және экономикалық ерекшеліктерін ескеру, инновацияларға ұмтылу және кәсіби бағдар беру қызметтерінің сапасын арттыру маңызды.

Қорытынды

Әр түрлі елдердегі, оның ішінде экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, Еуропалық Одақ елдерінде, Кеңес Одағында және бұрынғы посткеңестік мемлекеттерде кәсіби бағдар беру бағдарламаларының қалыптасу тарихын, ұйымдастырылуын және дамуын зерттеу олардың тиімділігі мен қазіргі кездегі проблемалары туралы бірқатар маңызды қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әр түрлі елдердегі теория мен практиканың талдауы кәсіби бағдар берудің белгілі бір плюрализмін көрсетеді, ол әлеуметтік топтар мен кәсіби қауымдастықтар ішіндегі және әртүрлі ұлттық және географиялық контексттерді ұсынатын елдер арасындағы өзара әрекеттестікте көрініс табады.

Бір жағынан, кәсіби бағдар берудің әр түрлі тәсілдерінің болуы өзара әрекеттесуді қиындатуы мүмкін және ұстанымдарды үйлестіруді талап етеді, бұл кейде бұзушы факторларға әкеледі. Мысалы, елдер басқа мемлекеттердің құнды тәжірибесін елемей, өз көзқарастары мен тәсілдеріне тым көп назар аударуы мүмкін, оларды ең негізделген, тиімді және болашағы зор деп санайды. Бұл, әсіресе, ғалымдар мен практиктердің қаржылық және әкімшілік қолдау үшін бәсекелесуі жағдайында өзекті, бұл мүмкін болатын жағдайға әкелуі мүмкін, онда оқушылар мен олардың ата-аналары кәсіби бағдар беру бағдарламаларын және мансап мәселелерін шешу үшін нақты кеңесшілерді таңдау кезінде қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Сонымен қатар, тәсілдер мен әдістердегі айырмашылықтар адастыруы мүмкін және шешім қабылдауды қиындатуы мүмкін. Мектеп, қала, аймақ және бүкіл ел деңгейінде кәсіби бағдар берудің басым бағыттарын айқындау қиын болуы мүмкін, себебі кадр саясаты мен кәсіби бағдар беру жөніндегі мақсаттар жеткілікті нақты анықталмаған. Бұл стратегияда және оның іске асырылу жолдарында түсініксіздікке әкеледі. Демек, кәсіби бағдар берудің әртүрлі тәсілдері бұл саланы байытуы мүмкін болса да, бұл белгілі бір қиындықтар тудырады және елдер мен кәсіби қауымдастықтар арасында тиімді өзара әрекеттесу мен тәжірибе алмасуды қамтамасыз ету үшін мұқият және ойластырылған тәсілді талап етеді. Бұл бұзушы сәттерді жеңу үшін кәсіби бағдар беруге қатысты үйлестірілген және интеграцияланған тәсілді дамыту қажет. Бұл тәжірибе мен идеялармен алмасуға арналған платформаларды құруды және әр түрлі контексттерге бейімделетін жалпы стандарттар мен ұсыныстарды әзірлеуді қамтиды. Осылайша, кәсіби бағдар беру қазіргі еңбек нарығының қиындықтары мен жастардың қажеттіліктеріне тиімді жауап бере отырып, олардың кәсіби жолын таңдау процесінде қолдау көрсетеді.

Екінші жағынан, кәсіби бағдар беру плюрализмінің оң аспектілерін атап өту қажет. Біріншіден, әртүрлі елдердегі теориялық және практикалық тәсілдерге қатысты көзқарастармен және модельдермен танысу осы саланы байытады және оның дамуына ықпал етеді. Кәсіби бағдар беру плюрализмі әртүрлі тәсілдерді салыстыру, олардың талдауы және ең тиімді әрі болашағы зор бағыттарды айқындау арқылы дамиды. Екіншіден, кәсіби бағдар беру теориясы мен практикасының дамуы тек өзара байыту және тәжірибе алмасу арқылы ғана

мүмкін болады, оған жағымды және жағымсыз аспектілерді қосу, бұл болашақта қателіктерден сақтануға көмектеседі. Бұл тек басқа елдердің тәжірибесімен танысу ғана емес, сондай-ақ, баламалы көзқарастарды ұстанушылармен мәдени ұйымдастырылған өзара алмасу және талқылау болып табылады. Осылайша, кәсіби бағдар берудің әр түрлі тәсілдері осы саланы байытады, бұл әртүрлі әдістер мен стратегияларды терең және жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді, нәтижесінде кәсіби бағдар беру тәжірибесін жақсартуға ықпал етеді.

Әртүрлі бағдарламалар мен модельдердің нұсқаларына қарамастан, тарихи тұрғыдан алғанда, жастар көбінесе кәсіби қалыптасу процесінде фрагменттелген қолдаумен кездескен. Бұл тәсіл кәсіби жолдардың жүйелі түрде қалыптасуына ықпал етпеді және жиі жастарды белгісіздік пен тәртіпсіздік жағдайына қалдырды.

Басты кемшіліктердің бірі – кәсіби бағдар беру бағдарламаларының сегрегацияланған тәсілі, бұл білім беру мен кәсіби жолдардың өзара байланыссыздығы мен үзік-үзік болуына алып келеді. Мысалы, Америка Құрама Штаттарындағы кәсіби бағдар беру моделі көбінесе нүктелік көмекпен шектелді, бұл түлектердің кәсіби өсуіне жүйелі түрде ықпал етпеді. Ал, бұрынғы посткеңестік елдерде Кеңес Одағының күйреуінен кейін кәсіби бағдар беру жүйесінің бұзылуы жастар үшін тиімді қолдау ұйымдастыруға қиындықтар туғызды.

Сонымен қатар, соңғы онжылдықта кәсіби бағдар берудің үздіксіздігін түсіну саласында айқын бетбұрыс байқалады. Халықаралық тәжірибе кәсіби бағдар беру қызметтерін білім беру мен кәсіби бағдарламаларға біріктіру қажеттілігін атап өтеді, осылайша бұл тек оқу орындарына қабылдау мен мансаптың алғашқы қадамдарында ғана көмек көрсетіп қоймай, сонымен қатар кәсіби өмірдің барлық кезеңінде жүйелі қолдау көрсетуді қамтамасыз етеді. Кәсіби бағдар беруді жетілдіру үшін келесідей ұсыныстар бар:

1. Кәсіби бағдар беруді білім беру курстарына біріктіру: Кәсіби бағдар беру қызметтеріне білім беру процесінің алғашқы кезеңдерінде қол жеткізу мүмкіндігін қамтамасыз ету, оқушылардың кәсіби қызығушылықтары мен қабілеттерін тереңірек түсінуге көмектеседі.

2. Жеке көзқарасты дамыту: Бағдарламаларды әр адамның нақты қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне бейімдеу арқылы тиімді көмек көрсету.

3. Менторлық бағдарламаларды құру: Студенттер мен жас мамандар үшін менторлық жүйесін енгізу, оқыту мен мансаптық өсуге көмектесу.

4. Ақпараттық базаны кеңейту: Еңбек нарығы мен кәсіби талаптар туралы өзекті ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету, осылайша жастардың кәсіби жолдарын дұрыс тандауына көмектесу.

Осылайша, халықаралық тәжірибеге негізделген қазіргі заманғы кәсіби бағдар беру тәсілдерін енгізу болашақ мамандарды дайындауды едәуір жақсартуға және олардың еңбек нарығындағы бейімделуін арттыруға мүмкіндік береді.

Келесі бөлімде Ы. Алтынсарин атындағы академияның Кәсіби бағдар беру және адам капиталы дамыту орталығының 2024 жылы жүргізген мониторингінің әдіснамалық негіздемесі мен нәтижелерінің талдауы қарастырылады. Бұл бөлімде

мониторинг жүргізу үшін қолданылған тәсілдер, таңдау үлгісі, деректер жинау құралдары мен талдау әдістері баяндалады, бұл алынған мәліметтердің дұрыстығы мен өкілеттілігін түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, осы бөлімде мониторинг нәтижелері ұсынылып, талқыланады, бұл мектептердегі кәсіби бағдар беру жұмысының қазіргі жағдайын анықтауға мүмкіндік береді. Нәтижелер оқушылардың кәсіби таңдау жасауға саналы түрде дайындалуына қолдау көрсететін бағдарламалар мен тәсілдердің қаншалықты тиімді екенін талдауға мүмкіндік береді, сондай-ақ білім беру мекемелері мен кәсіби бағдар беруші мамандардың ерекше назарын қажет ететін негізгі мәселелер мен үрдістерді анықтайды.

3. Кәсіби бағдар беру жұмысының мониторингінің әдістемесі

1. Мониторингтің мақсаттары мен міндеттері

Орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауы мен кәсіби бағдар беру жүйесінің жұмысын мониторингілеу (бұдан әрі – мониторинг) кәсіби бағдар жұмысының жағдайы, сондай-ақ орта білім беру ұйымдарындағы педагог-кәсіби бағдар берушілердің бар-жоғы мен қызметі туралы бастапқы ақпаратты жинауды көздейді.

Мониторингтің негізгі мақсаты – оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау және кәсіби бағдар беру жұмыстары жүйесінің қазіргі күйі туралы объективті ақпарат ұсыну.

Мониторингтің *негізгі міндеттері*:

- елдің орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауы мен кәсіби бағдар беруін сүйемелдеу мәселелері бойынша барлық субъектілер тобының жүйелі, тиімді өзара әрекеттесуін құруға арналған бірыңғай нормативтік материалдарды әзірлеу және пайдалану;
- аймақтық деңгейде кәсіби бағдар беру жүйесін құруға қатысты жергілікті проблемалық мәселелерді анықтау;
- орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауы мен кәсіби бағдарлануын сүйемелдейтін педагог-кәсіби бағдар берушілердің (бұдан әрі – ПП) және жауапты тұлғалардың жұмысының сапасына қойылатын бірыңғай талаптарды қалыптастыру және енгізу;
- білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауы мен кәсіби бағдарлануын сүйемелдеу жүйесінің өзекті жағдайын анықтау;
- білім алушылардың өзін-өзі анықтауы мен кәсіби бағдарлануына қатысты жұмыс процестерінің, сондай-ақ осы жүйенің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін кадрлық үдерістер мен кәсіби бағдар беру бағытына бағдарланған білім беру ортасын қалыптастыру жағдайларының даму динамикасын зерделеу;
- білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауы мен кәсіби бағдарлануы жүйесі бойынша жұмыс жүргізуге арналған ресурстық базаны қалыптастыру;
- мониторинг жүргізу барысында алынған ақпаратты білім беру ұйымдарының әкімшілігіне және әлеуметтік әріптестерге басқарушылық шешімдер қабылдау үшін ұсыну.

2. Мониторинг бағыттары

Мониторинг екі трек бойынша жүргізіледі:

Трек 1: Өңірде жүргізіліп жатқан кәсіби бағдар беру жұмысының жағдайы.

Бұл трек келесі көрсеткіштерді қамтиды:

- Өңірде кәсіби бағдар беру жұмысына қатысты нормативтік құжаттардың болуы (құжаттарды сараптау);
- Кадрлық қамтамасыз ету (ПП болуы, қайта даярлау курстары, біліктілікті арттыру);

- Стейкхолдерлермен өзара іс-қимыл (ЖАО, аймақтық операторлар, сайттар, сандық платформалар және т.б.);
- Өңірлік кәсіби бағдар беру бағдарламаларының болуы.

Трек 2: Орта білім ұйымдарындағы кәсіби бағдар беру жұмысының жағдайы.

Бұл трек келесі көрсеткіштерді қамтиды:

- Орта білім ұйымында кәсіби бағдар беру жұмысына қатысты нормативтік құжаттардың болуы (құжаттарды сараптау);
- Орта білім ұйымында ерте кәсіби бағдар беру жүргізу (мазмұны);
- ЕБҚ және мүгедектігі бар балалардың кәсіби бағдар беру шараларымен қамтылуы;
- Негізгі кәсіби бағдар беру шаралары (сабақтан тыс/қосымша сабақтар, ата-аналармен жұмыс және т.б.);
- Кәсіби бағдар беру мазмұнын оқу бағдарламаларына енгізу;
- Кәсіби бағдар беру кабинетінің болуы (құжаттар);
- Кәсіби бағдар беру жұмысының тиімділігін оқушылардың бағалауы (анкета жүргізу).

3. Мониторингті басқару

Мониторингті Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының қызметкерлері (бұдан әрі – ҰБА), аймақтардағы әдістемелік кабинеттердің (орталықтардың) мамандары жүргізеді.

ҰБА Астана, Алматы, Шымкент қалалары және 17 облыс әкімдіктеріне мониторингтің өтетін уақыты туралы ақпаратты қамтитын хаттар жібереді. Хатпен бірге мына құжаттар жіберіледі:

- Мониторинг әдістемесі;
- Технологиялық карталар (нұсқаулықтармен).

Мониторингті аймақтық кәсіби бағдар беру қызметкерлеріне арналған ZOOM-семинарлар өткізу арқылы ұйымдастыру, түсіндіру және мониторингтің технологиялық процедураларын орындауды қамтамасыз ету жоспарланған. Мониторингті жүзеге асыру үшін өңірлердегі Облыстық ББ және Қалалық ББ жауапты әдістемелік кабинеттердің (орталықтардың) өкілдерінен жұмыс тобының мүшелері тағайындалады (қ. Астана, Алматы, Шымкент).

4. Таңдау

Мониторингке 200 мектеп қатысады, олар еліміздің он жеті өңірі мен үш облыстық қала (Таблица 4) бойынша бөлінген.

Таблица 4 – Мониторингке қатысатын мектептерді өңірлер бойынша бөлу

Аймақтар	Жалпы білім беру орталықтары		Мамандырылған білім беру органдары
	қалалық	ауылдық	
	Білім беру тілі		

	қаз	орыс	қаз	орыс	қаз	орыс
Абай облысы	2	2	2	2	1	1
Ақмола облысы	2	2	2	2	1	1
Ақтөбе облысы	2	2	2	2	1	1
Алматы облысы	2	2	2	2	1	1
Атырау облысы	2	2	2	2	1	1
Батыс Қазақстан облысы	2	2	2	2	1	1
Жамбыл облысы	2	2	2	2	1	1
Жетісу облысы	2	2	2	2	1	1
Қарағанды облысы	2	2	2	2	1	1
Қостанай облысы	2	2	2	2	1	1
Қызылорда облысы	2	2	2	2	1	1
Маңғыстау облысы	2	2	2	2	1	1
Павлодар облысы	2	2	2	2	1	1
Солтүстік Қазақстан облысы	2	2	2	2	1	1
Түркістан облысы	2	2	2	2	1	1
Ұлытау облысы	2	2	2	2	1	1
Шығыс Қазақстан облысы	2	2	2	2	1	1
Астана қ.	2	2	2	2	1	1
Алматы қ.	2	2	2	2	1	1
Шымкент қ.	2	2	2	2	1	1
	40	40	40	40	20	20
Барлығы: 200 мектеп						

Түсініктемелер, әр мектептен респонденттердің саны бойынша:

- Әр өңірдің кәсіби бағдар беру жұмысын үйлестіретін куратор;
- Орта білім ұйымының директорының орынбасары, кәсіби бағдар беру жұмысының ұйымдастырылуына жауапты тұлға;
- Мектепте жұмыс істейтін бастауыш сынып мұғалімдерінің кемінде 30%-ы;
- 4, 7, 9, 11 сыныптардан бір сынып жетекшісі;
- Кәсіби бағдар беруші педагог (бар болған жағдайда);
- 4, 7, 9, 11 сынып оқушыларының кемінде 80%-ы;
- 4, 7, 9, 11 сынып оқушыларының ата-аналарының кемінде 60%-ы (параллельден бір сыныптан).

Оқушылар мен ата-аналардан алынатын сауалнама анонимді түрде жүргізіледі.

Сауалнаманы ұйымдастыру мен жүргізуге жауапты тұлғалар: аймақтық куратор, мониторингке қатысатын мектептің директордың орынбасары.

5. Мониторинг құрылымы

Кесте 5 – Мониторинг құрылымы

№	Мониторинг тректері	Бастапқы деректерді жинау үшін технологиялық карталар (ТК-СИД)
1	Өңірде жүргізілетін кәсіби бағдарлау жұмыстарының жағдайы	ТК-1; ТК-2
2	Орта білім ұйымдарындағы кәсіби бағдарлау жұмыстарының жағдайы	ТК-3; ТК-4; ТК-5; ТК-6 анкеталар

6. Деректерді жинау

Деректерді жинау мынадай түрде жүзеге асырылады:

- Технологиялық карталар Google Документтерін пайдалану арқылы.
- Оқушылардың анкеталары Google Forms арқылы

Одан кейін, жасалған технологиялық карталар мен анкеталар мониторингке қатысушыларға электронды пошта арқылы таратылады. Электронды хабарламада сауалнамаға сілтеме және мониторингтің мақсаттары мен міндеттері туралы егжей-тегжейлі түсіндірме хат болады.

7. Этикалық мәселелер

Мониторингтің этикалық мәселелері Қазақстан білім зерттеушілерінің этикалық кодексіне (KERA) негізделеді және Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының ғылыми-әдістемелік кеңесінің ұсынымдарына сүйенеді.

Осы тәсілдің негізгі принциптерінің бірі – мониторинг барысында жиналған деректердің анонимділігін және құпиялылығын қамтамасыз ету.

Оны қамтамасыз ету үшін мониторингтің әрбір қатысушысына ақпараттық парақ беріледі. Бұл құжатта зерттеудің мақсаттары мен міндеттері, сондай-ақ жиналған деректердің құпиялылығын сақтау және оларды пайдалану ережелері туралы толық түсініктеме беріледі. Сонымен қатар, қатысушыларға мониторингке қатысу туралы өз келісімдерін арнайы Google формада көрсетіп, беруге мүмкіндік беріледі. Бұл механизм қатысушылардың шарттармен келісетінін және берілген деректерді пайдалану туралы хабардар екендігін растайды.

Құралдар

1. Мониторинг деректерін жинау технологиялық карталары (ТК-СИД)

Технологиялық карта – 1

ТК-1 – бұл технологиялық карта жауапты тұлға (куратор) арқылы өңірде кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру мен өткізу үшін жеке толтырылады.

1. Жалпы мәліметтер. Өңірдің/облыстың атауы:

2. Аты-жөні; нақты байланыс деректерін көрсету:

Тел.

Email

3. Өңірдегі жалпы мектептер саны _____
4. Өңірдегі педагог-кәсіби бағдар берушілердің саны _____
5. Өңірдегі кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыруды реттейтін жергілікті нормативтік актілердің болуы (кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру туралы ереженің, өңірдегі кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру жоспарының сканерленген нұсқасын қосыңыз)
6. Өңірдегі кәсіби бағдар беру жұмысының негізгі бағыттарын тізіңіз (мысалы: математикалық - 12 мектеп; әлеуметтік-экономикалық – 23 мектеп және т.б.)

7. Педагог-кәсіби бағдар берушілер үшін дайындық, қайта даярлау, біліктілікті арттыру курстарының болуы (қолданыстағы курстар мен оларды өткізетін ұйымдарды тізіңіз)

8. Өңірдегі мектептердің жұмысқа орналасу қызметтерімен, жұмыс

берушілермен, әлеуметтік серіктестермен байланысы бар желілік өзара іс-қимыл жүйесінің болуы (кестені толтырыңыз)

Стейкхолдерлер	Ұйым атауы	Желілік өзара іс-қимылмен қамтылған мектептер саны
Жұмысқа орналастыру қызметтері		
Әлеуметтік серіктестер		
Жұмыс берушілер		
Басқа		

9. Өңірдегі кәсіби бағдар беру жұмысын қолдайтын цифрлық платформалардың болуы (аттарын және сілтемелерін көрсету)

1. _____
2. _____

10. Өңірдегі орта білім беру ұйымдарында жұмыс істейтін кәсіби бағдар беру кабинеттерінің болуы (мектептердің саны, мектеп түрі, тіл):

11. Өңірдегі орта білім беру ұйымдарында жұмыс істейтін виртуалды кәсіби бағдар беру кабинеттерінің болуы (мектептердің саны, мектеп түрі, тіл):

12. Өңірлік кәсіби диагностика операторларының тізімі:

1. _____
2. _____
3. _____

_____ және т.б.

13. Өңірде жазғы еңбек лагерьлерін ұйымдастыру (мектептер саны мен мектеп түрі, оқыту тілі; кәсіби бағыттар):

14. Өңірде кәсіби білім беру саласында айтарлықтай жетістікке жеткен оқушыларды гранттар, аттестаттық стипендиялар және жергілікті атқарушы органдар бекіткен орындар арқылы қолдау мен марапаттау жүйесі бар ма (егер бар болса, марапаттаудың атауы мен алған оқушылардың саны көрсетіңіз):

15. Өңірде кәсіби бағдар беруге бағытталған аймақтық іс-шаралар өткізу
(әлеуметтік бағдарламалар, байқаулар, конференциялар және т.б. тізімі):

Біздің мониторингті өткізуге көмек көрсеткеніңіз үшін алғыс айтамыз!

Технологиялық карта– 2

ТК-2 – бұл технологиялық карта орта білім беру ұйымында кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру және өткізу үшін жауапты директордың орынбасары арқылы жеке толтырылады.

1. Жалпы мәліметтер. Мектеп атауы (облыс; мектеп түрі; қала/ауыл; оқу тілі)

2. Аты-жөні; нақты байланыс деректерін көрсету

Тел. _____

Email _____

3. Оқушылардың жалпы саны _____

4. Педагог-кәсіби бағдар берушілер саны _____

5. Кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыруды реттейтін жергілікті нормативтік актілердің болуы (кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру туралы ереженің, кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру жоспарының сканерленген нұсқасын қосыңыз)

6. Профильдік сыныптардың болуы (саны; мысалы, математикалық
профильдік сынып — 21
оқушы) _____

7. Педагогтар үшін дайындық, қайта даярлау, біліктілікті арттыру курстарының болуы; педагог-кәсіби бағдар берушілер (қолданыстағы курстар мен оларды өткізетін ұйымдарды, өткен педагогтардың санын тізіңіз)

Атауы	Ұйым атауы	Педагогтар саны	Курстар өткен жылдар (2021 жылдан бастап)
Педагог-кәсіби бағдар берушілерді даярлау курстары			
Кәсіби бағдар беру бойынша			

педагогикалық қайта даярлау курстары			
Кәсіби бағдар беру бойынша педагогикалық біліктілікті арттыру курстары			
Басқа			

8.Кәсіби бағдар беру жұмысын жүргізуде мектептің желілік өзара іс-қимыл жүйесінің болуы (үлгі бойынша кестені толтырыңыз)

Стейкхолдерлер	Ұйым атауы	Желілік өзара іс-қимылмен қамтылған оқушылар саны
Қосымша білім беру (бағыт)		
Жұмысқа орналастыру қызметтері		
Әлеуметтік серіктестер		
Жұмыс берушілер		
Білім беру ұйымдары		
Ата-аналар		
Басқа		

9.Жұмыс істейтін кәсіби бағдар беру кабинеті бар_____ (растайтын құжаттар)

10. Жұмыс істейтін виртуалды кәсіби бағдар беру кабинеті бар (атауын және эл.сілтемесін көрсету_____)

11. Сіздің білім беру ұйымыңызда қолданылатын кәсіби диагностика операторларының тізімі (сілтемелерді көрсету)

1.

2.

3.

және т.б.

12. Жазғы еңбек семестрлерін ұйымдастыру (атауы; сағат саны):

13. Кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру бойынша ұсыныстар мен кеңестер _____

Мониторингті өткізуге көмек көрсеткеніңіз үшін алғыс айтамыз!

Технологиялық карта – 3

ТК-3 – бұл технологиялық карта бастауыш сынып мұғалімдері арқылы жеке толтырылады (әр параллель бойынша бір мұғалім).

1. Жалпы мәліметтер. Мектеп атауы (облыс; мектеп түрі; қала/ауыл; оқу тілі)

2. Білім (мамандығын көрсету_____)

3. Сынып

4. Оқушылардың жалпы саны_____

5. Оқытудың ерекше қажеттіліктері бар және мүгедектігі бар балалардың қатысуы (саны)_____

6. Кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру (кестені толтырыңыз):

№	Кәсіби бағдар беру шаралары	Сағат саны	Оқушылар саны
Сабақ барысында			
Сабақтан тыс іс-шаралар			
Ата-аналармен жұмыс			
Қосымша білім беру			

7. Кәсіби бағдар беру жұмысының ұйымдастырылуы бойынша ұсыныстар мен кеңестер_____

Мониторингті өткізуге көмек көрсеткеніңіз үшін алғыс айтамыз!

Технологиялық карта – 4

ТК-4 – бұл технологиялық карта 7, 9, 11 сыныптарында сынып жетекшілері арқылы жеке толтырылады (әр параллель бойынша бір сынып жетекшісі).

1. Жалпы мәліметтер. Мектеп атауы (облыс; мектеп түрі; қала/ауыл; оқу тілі) _____

2. Білім (мамандығын көрсету) _____
3. Сынып _____
4. Пән _____
5. Оқушылардың жалпы саны _____
6. Оқытудың ерекше қажеттіліктері бар және мүгедектігі бар балалардың қатысуы (саны) _____

7. Кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру (кестені толтырыңыз):

№	Кәсіби бағдар беру шаралары	Сағат саны	Оқушылар саны
Сабақ барысында			
Сабақтан тыс іс-шаралар			
Ата-аналармен жұмыс			
Қосымша білім беру			

8. Кәсіби бағдар беру жұмысының ұйымдастырылуы бойынша ұсыныстар мен кеңестер _____

Мониторингті өткізуге көмек көрсеткеніңіз үшін алғыс айтамыз!

Технологиялық карта – 5

ТК-5 – бұл технологиялық карта педагог-кәсіби бағдар беруші арқылы жеке толтырылады.

1. Жалпы мәліметтер. Мектеп атауы (облыс; мектеп түрі; қала/ауыл; оқу тілі) _____

2. Т.А.Ә.; _____ байланыс _____ деректерін
көрсету _____

Тел. _____

Email _____

3. Білім (мамандығын көрсету) _____

4. Орта білім беру ұйымындағы лауазымы _____

5. Кәсіби бағдар беру бойынша курстар (дайындық, қайта даярлау, біліктілікті арттыру) _____ (атауы; _____ өту жылы): _____

6. Кәсіби бағдар беру жұмыстарымен қамтылған оқушылардың жалпы саны _____

7. Оқытудың ерекше қажеттіліктері бар және мүгедектігі бар балалардың қатысуы (саны) _____

8. Қай _____ сыныптарда _____ кәсіби _____ бағдар _____ беру _____ жұмысы жүргізілетіндігі _____

9. Оқу жылына арналған Кәсіби бағдар беру жоспарының болуы (жоспардың скан көшірмесін тіркеу) _____

10. «Кәсіби бағдар беру кабинеті» болуы (кабинет жұмыс жоспарының скан көшірмесін тіркеу) _____

11. Виртуалды «Кәсіби бағдар беру кабинеті» болуы (сілтеме көрсетіңіз) _____

12. Кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру (кестені үлгі бойынша толтырыңыз):

№	Кәсіби бағдар беру шаралары	Сағат саны	Оқушылар саны

13. Мектепте желілік өзара әрекеттесу жүйесін ұйымдастыру (кестені үлгі бойынша толтырыңыз)

Стейкхолдерлер	Ұйым атауы	Өткізілген шаралар саны
Жұмыспен қамту қызметтері		
Әлеуметтік серіктестер		
Жұмыс берушілер		
Білім беру ұйымдары		
Басқа		

14. Кәсіби бағдар беру жұмысын жүргізу барысында қолданатын кәсіби диагностика операторларының тізімі (сілтемелер көрсетіңіз):

1. _____
2. _____
3. _____

15. Кәсіби бағдар беру жұмысын қолдайтын цифрлық платформалар/ресурстар болуы (атауын және сілтемесін көрсетіңіз)

16. Орта білім беру ұйымындағы кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру және жүргізудегі мәселелер:

17. Сіздің ұйымыңызда кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру бойынша ұсыныстар мен кеңестер

Мониторингті өткізуге көмек көрсеткеніңіз үшін алғыс айтамыз!

Технологиялық карта – 6

ТК-6 – бұл технологиялық карта ата-аналардың біреуімен немесе оқушының ресми өкілімен толтырылады (4, 7, 9 және 11-сыныптардың 60%-ы ата-аналардың параллельдерінен кем болмайды).

1. Жалпы мәліметтер. Мектеп атауы (облыс; мектеп түрі; қала/ауыл; оқу тілі)_____

2. Білімі

3. Баланың
сыныбы_____

4. Сіздің балаңызда кәсіби қалаулары бар ма? (егер бар болса, қандай екенін көрсетіңіз)_____

5. Мектепте жүргізілетін кәсіби бағдар беру шараларынан хабардарсыз ба?

6. Егер сіз «иә» деп жауап берсеңіз, төменде шараларды атап өтіңіз:_____

7. Осы шараларға қатысқансыз ба (қай шараларға қатысқаныңызды көрсетіңіз):_____

8. Сіздің пікіріңіз бойынша, мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастырудың оң және теріс жақтарын көрсетіңіз:

9. Ерте кәсіби бағдар беруді (1-сыныптан бастап) ұйымдастыру қажеттілігі туралы пікіріңізбен келісесіз бе?

Иә _____

Жоқ _____

10. Сіздің балаңыз оқитын мектепте кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру және өткізу бойынша ұсыныстарыңызды көрсетіңіз:

Мониторингті өткізуге көмек көрсеткеніңіз үшін алғыс айтамыз!

2. Сауалнамалар

САУАЛНАМА оқушыларға (4-сынып)

Құрметті респондент!

Сіз социологиялық сауалнаманың қатысушысысыз, оның мақсаты орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар беру жұмысының зерттелуі.

Сауалнамаға жауап беруіңізді сұраймыз. Бұл сауалнамада ұсынған ақпараттарыңыз құпия болып табылады. Сіздің жауаптарыңыз тек Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының зерттеушілерімен қаралады. Сауалнаманың нәтижелері тек жинақталған түрде қолданылатын болады.

Сұрақты мұқият оқып, өз ойыңызға сәйкес жауапты таңдауыңызды өтінеміз. Сіздің жауаптарыңыз біздің үшін өте маңызды.

Алдын ала жауабыңызға рахмет!

Облыс, қала _____

Мектеп _____

Оқу тілі _____

Жыныс (қыз./ұл.) _____

1. Сіз «кәсіби бағдар» терминін білесіз бе?

- Иә
- Жоқ
- Білетінім бар

2. Сіз жиі қайдан әртүрлі мамандықтар туралы ақпарат аласыз?

- Сынып жетекшісі
- Ата-аналар
- Сыныптастар
- Басқа (жазыңыз) _____

3. Сіз мектепте кәсіби бағдар беру шараларына қатысқансыз ба?

- Иә
- Жоқ

4. Қандай кәсіби бағдар беру шараларына қатысқансыз (егер «иә» деп жауап берсеңіз)?

- Әртүрлі мамандықтардың өкілдерімен кездесулер
- Кәсіпорындар мен оқу орындарына экскурсиялар
- «Әртүрлі мамандықтармен танысу» тақырыбындағы сынып сағаттары
- Басқа (жазыңыз)

5. Осы іс-шараларда сіз қандай мамандықтарды білдіңіз?

- Медицина мамандықтары (дәрігер, медбике және т.б.)
- Инженерлік мамандықтар (инженер, архитектор және т.б.)
- Өнер және мәдениет саласындағы мамандықтар (суретші, актер және т.б.)
- Технологиялар саласындағы мамандықтар (бағдарламашы, инженер-программист және т.б.)
- Білім беру саласындағы мамандықтар (мұғалім, тәрбиеші және т.б.)
- Басқа (жазыңыз) _____

6. Сіз болашақта қандай мамандықтарды ең қызықты деп ойлайсыз?

- Адамдарға көмектесу және медицинамен байланысты мамандықтар
- Шығармашылық және қиялды талап ететін мамандықтар
- Технологиялар мен компьютерлермен байланысты мамандықтар
- Өртүрлі мәселелерді шешуді талап ететін мамандықтар
- Басқа (жазыңыз) _____

7. Сіз ата-аналарыңыздың жұмысында болдыңыз ба?

- Иә
- Жоқ

8. Болашақта кім болғыңыз келеді (жазыңыз) _____

САУАЛНАМА оқушыларға (7-сынып)

Құрметті респондент!

Сіз социологиялық сауалнаманың қатысушысысыз, оның мақсаты орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар беру жұмысының зерттелуі.

Сауалнамаға жауап беруіңізді сұраймыз. Бұл сауалнамада ұсынған ақпараттарыңыз құпия болып табылады. Сіздің жауаптарыңыз тек Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының зерттеушілерімен қаралады. Сауалнаманың нәтижелері тек жинақталған түрде қолданылатын болады.

Сұрақты мұқият оқып, өз ойыңызға сәйкес жауапты таңдауыңызды өтінеміз.

Сіздің жауаптарыңыз біздің үшін өте маңызды.

Алдын ала ынтымақтастығыңызға рахмет!

Облыс, қала _____

Мектеп _____

Оқу тілі _____

Жынысы (қыз./ұл.) _____

1. Сіз мектепте кәсіби бағдар беру шараларына қатысқансыз ба?
 - Иә
 - Жоқ
2. Қандай кәсіби бағдар беру шараларына қатысқансыз (егер «иә» деп жауап берсеңіз)?
 - Өртүрлі мамандықтардың өкілдерімен дәрістер
 - Кәсіби жәрмеңкелер мен көрмелер
 - Кәсіпорындар мен оқу орындарына экскурсиялар
 - Практикалық шеберлік сағаттары мен семинарлар
 - Басқа (көрсетіңіз) _____
3. Бұрынғы шараларда қандай мамандықтарды білдіңіз?
 - Медицина мамандықтары (дәрігер, медбике және т.б.)
 - Инженерлік мамандықтар (инженер, архитектор және т.б.)
 - Өнер және мәдениет саласындағы мамандықтар (суретші, актер және т.б.)
 - Технологиялар саласындағы мамандықтар (бағдарламашы, инженер-программист және т.б.)
 - Білім беру саласындағы мамандықтар (мұғалім, тәрбиеші және т.б.)
 - Басқа (көрсетіңіз) _____
4. Қандай пәндер мен курстарда сіз мамандықтар туралы ақпарат аласыз?

№ р/с	Пән	«+» немесе «-» »
1	Қазақ тілі	

2	Қазақ әдебиеті	
3	Орыс тілі және әдебиеті	
4	Шет тілі	
5	Математика	
6	Информатика	
7	Дүниетану	
8	Биология	
9	География	
10	Физика	
11	Химия	
12	Қазақстан тарихы	
13	Дүниежүзілік тарихы	
14	Құқық негіздері	
17	Бейнелеу	
18	Дене шынықтыру	
19	Технология	
20	«Глобалдық құзыреттер» курсы	
21	...	

5. Өртүрлі мамандықтар туралы ақпаратты көбінесе кімнен аласыз?

- Мұғалім
- Сынып жетекшісі
- Педагог-кәсіби бағдар беруші
- Психолог
- Ата-аналар
- Сыныптастар
- Басқа (көрсетіңіз) _____

6. Осы пікірлермен неғұрлым келісесіз немесе келіспейсіз (5 баллдық шкала бойынша: 5 - толық келісемін, 1 - толық келіспеймін, белгі қойыңыз)?

Мәлімдеме	Баллдар
Мен мектепте болашақ мамандықты таңдау үшін жеткілікті ақпарат аламын	
Мен мектепте мамандық таңдау туралы сұрақтарым болса, кімге бару керектігін білемін	
Болашақ мамандықтар немесе мамандық таңдау бойынша мектеп бағдарламаларында, курстарында немесе дәрістерінде білім алу қажет	

Мен болашақ мамандықты таңдау бойынша қиындықтар туындайды, өйткені мен ол туралы қалай шешім қабылдауымды білмеймін	

7. Мектепте кәсіби бағдар беру жұмыстары бойынша факультативтер, үйірмелер, секциялар өткізіле ме?

- Иә
- Жоқ
- Белгісіз

8. Сіз болашақ мамандықты таңдау кезінде неге көбірек мән бересіз?

- Жалақы және мансаптық өсу
- Жеке қызығушылықтар мен хобби
- Басқаларға көмектесу және қоғамға пайдасы
- Шығармашылық өзін-өзі көрсету
- Саяхат жасау мүмкіндігі және шетелде жұмыс істеу
- Басқа (көрсетіңіз) _____

САУАЛНАМА оқушыларға (9-сынып)

Құрметті респондент!

Сіз социологиялық сауалнаманың қатысушысысыз, оның мақсаты орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар беру жұмысының зерттелуі.

Сауалнамаға жауап беруіңізді сұраймыз. Бұл сауалнамада ұсынған ақпараттарыңыз құпия болып табылады. Сіздің жауаптарыңыз тек Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының зерттеушілерімен қаралады. Сауалнаманың нәтижелері тек жинақталған түрде қолданылатын болады.

Сұрақты мұқият оқып, өз ойыңызға сәйкес жауапты таңдауыңызды өтінеміз.

Сіздің жауаптарыңыз біздің үшін өте маңызды.

Алдын ала ынтымақтастығыңызға рахмет!

Облыс, қала _____

Мектеп _____

Оқу тілі _____

Жыныс _____

1. Сіз мектепті бітірген соң не істегіңіз келеді?

- Мектепте оқуымды жалғастыру
- Кәсіптік білім беру ұйымында (колледжде) оқуымды жалғастыру
- Оқуды жұмыспен қатар жүргізу
- Жұмыс істеу
- Басқа жауап (көрсетіңіз) _____

2. Сіз қай оқу орнына түсетініңізді білесіз бе? (Егер колледжде оқу таңдалса, бұл сұрақ көрсетіледі)

- Иә, бір нұсқам бар
- Иә, бірнеше нұсқам бар
- Жоқ, нақты нұсқалар жоқ

3. Сіз қай салада өзіңізді көрсетуіңізді қалайсыз:
(3 варианттан көп емес көрсетуге болады)

- Ғылым
- Білім беру
- Медицина, әлеуметтік қамтамасыз ету
- Мәдениет, өнер
- Спорт
- Туризм
- Ауыл шаруашылығы
- Тау-кен металлургия кешені
- Машина жасау
- Энергетика
- Көлік және байланыс

- Сауда
- Қоғамдық тамақтандыру
- Құрылыс
- Тұрмыстық қызмет көрсету және коммуналдық шаруашылық
- Қаржы және сақтандыру
- Мемлекеттік және жергілікті басқару
- Құқық қорғау және Отан қорғау
- Ақпараттық технологиялар
- Кәсіпкерлік
- Мұнай және газ
- Білмеймін
- Басқа жауап (көрсетіңіз) _____

4. Сіздің кәсіби таңдауына не әсер етеді:
(мәнділігі бойынша балдарды 9-дан 1-ге дейін сұрыптаңыз: 9 балл – ең маңыздысы, 1 балл – ең аз маңыздысы)

- Ата-ана және басқа туыстар	
- Интернет, теледидар және радиобағдарламалар	
- Денсаулық жағдайы	
- Кітаптар, газеттер, журналдар	
- Мұғалімдер	
- Педагог-кәсіби бағдар беруші	
- Отбасының материалдық жағдайы	
- Достар	
- Менің оқу нәтижелерім	
- Еңбек нарығындағы жағдай	

5. Сіз болашақ кәсіби мансабыңызды өзіңіздің өмір сүріп жатқан аймағыңызбен байланыстырасыз ба?

- Иә, мен кәсіби білім алуды және өз аймағымда жұмыс істегім келеді.
- Иә, мен басқа аймаққа кәсіби білім алуға жоспарлап отырмын, бірақ өз аймағыма қайтып жұмысқа оралғым келеді.
- Жоқ, мен кәсіби мансабымды басқа аймақта құруды жоспарлап отырмын.
- Қазірге дейін анықталмаған.

6. Сіз мамандық таңдадыңыз ба?

- Иә (қалай? көрсетіңіз) _____
- Мен тек қызығушылық танытқан кәсіби сала бойынша анықталғанмын
- Бірнеше нұсқадан таңдаймын
- Жоқ
-

- Неліктен әлі мамандық таңдаған жоқсыз? (осы сұраққа жауап береді тек мамандықты әлі таңдамағандар)
- Бұған дейін ойланбадым
- Өз мүмкіндіктерімді жақсы білмеймін
- Мамандықтар туралы аз білемін
- Мамандықты қалай таңдауды білмеймін
- (басқа себебі) _____

8. Сіз кәсіби бағдар бойынша консультация алдыңыз ба?

- Иә
- Жоқ

9. Сізге мамандық таңдау мәселесінде маманнан көмек қажет пе?

- Иә, маған бұл қажет
- Жоқ, мен бәрін өзім шешемін
- Мектепте мұндай маман жоқ

10.Сіз кәсіби бағдар беру шараларына қатысқансыз ба?

(10-ға дейін шараларды таңдауға болады)

- Қатыспадым
- Мектеп шараларына қатыстым
- Кәсіби сынақтарға бардым
- Ашық есік күндеріне қатыстым
- Өз аймағымыздағы кәсіпорындарға экскурсияға бардым
- Аймақтық кәсіби бағдар беру бағдарламаларына қатыстым
- Кәсіби жобаларға қатыстым
- Біздің аймақтағы білім беру ұйымдарынан немесе кәсіпорындарынан өткізілген іс-шараларға қатыстым
- Жазғы еңбек лагерьлеріне қатыстым
- Басқа іс-шаралар _____

11.Кәсіби бағдар беру шараларына қатысу сіздің кәсіби таңдауыңызға әсер етті ме? (Иә деп жауап берсеңіз жауап беріңіз, жоқ деп жауап берсеңіз, сұрақты өткізіп жіберіңіз)

- Тиісті мамандықты таңдау үшін тестілеуден немесе консультациядан өту керектігі түсінікті болды
- Болашақ мамандық/арнайы мамандық бойынша нақтырақ анықталдым
- Көптеген сұрақтар мен ойлар туындады, соған жауап табу керек
- Болашақ мамандықты таңдау туралы біреумен талқылауға деген тілегім пайда болды
- Еңбек нарығы мен мамандықтардың қазіргі жағдайы туралы көбірек білуге деген тілегім пайда болды
- Оқу орны бойынша таңдауымды анықтадым
- Әлі шешім қабылдамадым, кейінірек анықтаймын

САУАЛНАМА оқушыларға (11-сынып)

Құрметті респондент!

Сіз социологиялық сауалнаманың қатысушысысыз, оның мақсаты орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар беру жұмысының зерттелуі.

Сауалнамаға жауап беруіңізді сұраймыз. Бұл сауалнамада ұсынған ақпараттарыңыз құпия болып табылады. Сіздің жауаптарыңыз тек Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының зерттеушілерімен қаралады. Сауалнаманың нәтижелері тек жинақталған түрде қолданылатын болады.

Сұрақты мұқият оқып, өз ойыңызға сәйкес жауапты таңдауыңызды өтінеміз.

Осы жылы Сіз мектепті аяқтап, кәсіби болашағыңызды анықтау туралы маңызды шешім қабылдауыңыз қажет – қандай мамандықты таңдап, оны қайдан алу керек екенін. Бұл сауалнаманы толтыру барысында осы сұрақ туралы тағы бір рет ойланып көруіңізді ұсынамыз. Әр тармақты мұқият оқып шығып, өзіңізге ең жақын келетін жауапты белгілеңіз.

Алдын ала қатысқаныңызға рахмет!

Облыс, қала _____

Мектеп _____

Оқу тілі _____

Жыныс (қыз./ұл.) _____

1. Сіз мектепті бітірген соң не істегіңіз келеді?
 - Кәсіби білім беру ұйымында (колледжде) оқуымды жалғастыру
 - Жоғары оқу орнында оқуымды жалғастыру
 - Оқуды жұмыспен қатар жүргізу
 - Жұмыс істеу
 - Жеке кәсіпкер ретінде тіркелу
 - Басқа жауап
2. Сіз қай оқу орнына түсетініңізді білесіз бе?
 - Иә, бір нұсқам бар
 - Иә, бірнеше нұсқам бар
 - Жоқ, нақты нұсқалар жоқ
3. Сізде сыныбыңызда қандай профиль бар?
 - Физика-математика
 - Химия-биология
 - Ақпараттық технологиялар
 - Әлеуметтік-экономикалық

- Гуманитарлық
- Лингвистикалық
- Көркем эстетикалық
- Психология-педагогикалық
- Басқа (көрсетіңіз) _____
- Профиль жоқ

4. Қай салада өзіңізді көрсетуіңізді қалайсыз:

(3 нұсқадан көп емес көрсетуге болады)

- Ғылым
- Білім беру
- Медицина, әлеуметтік қамтамасыз ету
- Мәдениет, өнер
- Спорт
- Туризм
- Ауыл шаруашылығы
- Тау-кен металлургия кешені
- Машина жасау
- Энергетика
- Көлік және байланыс
- Сауда
- Қоғамдық тамақтандыру
- Құрылыс
- Тұрмыстық қызмет көрсету және коммуналдық шаруашылық
- Қаржы және сақтандыру
- Мемлекеттік және жергілікті басқару
- Құқық қорғау және Отан қорғау
- Ақпараттық технологиялар
- Кәсіпкерлік
- Мұнай және газ
- Білмеймін
- Басқа жауап (көрсетіңіз) _____

5. Сіз болашақ кәсіби мансабыңызды сыныбыңыздағы профильмен байланыстырасыз ба? (Егер профиль болса)

- Иә
- Жоқ
- Білмеймін

6. Сіз ҰБТ тапсыруға арналған пәндерді қалай таңдадыңыз?

- Мен қандай пәндер қажет екенін қарап, сол пәндерді таңдадым
- Мен тапсырғаны жеңіл және ең жақсы түсінетін пәндерді таңдадым
- Мен көпшілік мамандықтарға қажет пәндерді таңдадым

- Мен достарымның, ата-анамның немесе мұғалімдердің кеңестеріне сүйендім
- Мен пәндерді еш себепсіз таңдадым
- Мен ҰБТ тапсыруға қатыспаймын

7. Сіздің кәсіби таңдауыңызға не әсер етеді:

(маңыздылығына қарай 9-дан 1-ге дейін балл қойыңыз: 9 балл – ең маңыздысы, 1 балл – ең аз маңыздысы)

- Ата-аналар және басқа туыстар	
- Интернет, теледидар және радиобағдарламалар	
- Денсаулық жағдайы	
- Кітаптар, газеттер, журналдар	
- Мұғалімдер	
- Мектептегі педагог-кәсіби бағдар беруші	
- Отбасының материалдық жағдайы	
- Достар	
- Менің оқу нәтижелерім	
- Еңбек нарығындағы жағдай	

8. Сіз болашақ кәсіби мансабыңызды өзіңіз тұрып жатқан аймақпен байланыстырасыз ба?

- Иә, мен кәсіби білім алуды және өз аймағымда жұмыс істегім келеді
- Иә, мен басқа аймақта кәсіби білім алғым келеді, бірақ өз аймағыма қайтып жұмыс істегім келеді
- Жоқ, мен өзімнің кәсіби мансабымды басқа аймақта құрғым келеді
- Қазір анықталған жоқ

9. Сіз өз кәсіби мансабыңызды өз аймағыңызбен байланыстырмасаңыз, не себепті?

- Маған қызықты мамандық біздің аймақта перспективалы емес
- Басқа аймақтарда жалақы деңгейі жоғары
- Басқа аймақтарда жұмысқа орналасу мүмкіндігі көп
- Басқа аймақтарда климат жақсы
- Ата-аналарым мені алыстауға қалайды (немесе мен өзім алысқа кеткім келемін)
- Ата-анамның туған жеріне оралғым келеді
- Басқа себеп (көрсетіңіз) _____

10. Сіз мамандық таңдадыңыз ба?

- Иә (қалай? көрсетіңіз) _____
- Мен тек қызығушылық танытқан кәсіби сала бойынша анықталғанмын
- Бірнеше нұсқадан таңдаймын
- Жоқ

11. Неліктен әлі мамандық таңдаған жоқсыз? (Осы сұраққа жауап береді тек мамандықты әлі таңдамағандар)

- Бұған дейін ойланбадым
- Өз мүмкіндіктерімді жақсы білмеймін
- Мамандықтар туралы аз білемін
- Мамандықты қалай таңдауды білмеймін
- (басқа себебі) _____

12. Сіз таңдаған мамандықтың қазіргі кезде өз аймағыңыздағы еңбек нарығында сұранысқа ие деп ойлайсыз ба?

- Иә, мамандық біздің аймақта еңбек нарығында сұранысқа ие
- Жоқ, мамандық сұранысқа ие емес
- Аймақтың еңбек нарығындағы жағдайды толық білмеймін

13. Сіз кәсіби бағдар беру және өзін-өзі анықтау бойынша кеңес алдыңыз ба?

- Иә
- Жоқ

14. Сізге мамандық таңдау мәселесінде маманнан көмек қажет пе?

- Иә, маған бұл қажет
- Жоқ, мен бәрін өзім шешемін

15. Сіз кәсіби бағдар беру шараларына қатысқансыз ба?

(10-ға дейін шараларды таңдауға болады)

- Қатыспадым
- Мектеп шараларына қатыстым
- Кәсіби сынақтарға бардым
- Ашық есік күндеріне қатыстым
- Өз аймағымыздағы кәсіпорындарға экскурсияға бардым
- Аймақтық кәсіби бағдар беру бағдарламаларына қатыстым
- Кәсіби жобаларға қатыстым
- Біздің аймақтағы білім беру ұйымдарынан немесе кәсіпорындарынан өткізілген іс-шараларға қатыстым
- Жазғы еңбек лагерьлеріне қатыстым
- Басқа іс-шаралар _____

16. Кәсіби бағдар беру шараларына қатысу сіздің кәсіби таңдауыңызға әсер етті ме? (Иә деп жауап берсеңіз жауап беріңіз, жоқ деп жауап берсеңіз, сұрақты өткізіп жіберіңіз)

- Тиісті мамандықты таңдау үшін тестілеуден немесе консультациядан өту керектігі түсінікті болды
- Болашақ мамандық/арнайы мамандық бойынша нақтырақ анықталдым
- Көптеген сұрақтар мен ойлар туындады, соған жауап табу керек

- Болашақ мамандықты таңдау туралы біреумен талқылауға деген тілегім пайда болды
- Еңбек нарығы мен мамандықтардың қазіргі жағдайы туралы көбірек білуге деген тілегім пайда болды
- Оқу орны бойынша таңдауымды анықтадым
- Әлі шешім қабылдамадым, кейінірек анықтаймын

17.Өміріңіздің жоспарлары бойынша қандай кезеңде болуды жоспарлайсыз?

- Келесі айда
- Келесі жартыжылдықта
- Келесі жылда
- 1–3 жылда
- 5–10 жылда
- 10 жылдан кейін
- Жоспарларым жоқ

18.Қазіргі уақытта қандай дағдылар мамандықты сұранысқа ие әрі перспективалы етеді деп ойлайсыз? (Маңыздылығына қарай 1-ден 12-ге дейінгі баллдарды қойыңыз: 12 балл – ең маңыздысы, 1 балл – ең аз маңыздысы)

Дағдылар	Баллдар
Шығармашылық	
Адамдармен жұмыс жасау дағдысы	
Қарым-қатынас жасау қабілеті	
Эмоционалды интеллект	
Шешім қабылдай білу қабілеті	
Клиентке бағдарлану	
Келіссөздер жүргізу дағдылары	
Жаңа нәрсеге үйрену қабілеті	
Қиындықтар жағдайында жұмыс істей алу	
Стрессқа төзімділік	
Көп тапсырмамен жұмыс істеу қабілеті	
Жоба жұмысы дағдылары	

4. Мониторинг

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КАРТА 1

Өңірлік кураторлар профориентациясы орталықтарында

Мониторинг әдістемесі өңірлердегі профориентациялық жұмысқа жауапты кураторлардың технологиялық карталарын толтыруды көздеді. Өкінішке орай, Түркістан облысы мен Астана қаласының кураторлары зерттеуге қатысқан жоқ (2-сурет).

2-сурет. Мониторингке қатысу

Бірден атап өту қажет, мониторингтің бірінші бағыты бойынша зерттеу нәтижелері – өңірде жүргізіліп жатқан кәсіби бағдар беру жұмыстарының жағдайы мынадай көрсеткіштерді анықтау арқылы айқындалады: өңірдегі кәсіби бағдар беру жұмысын реттейтін нормативтік құжаттардың бар-жоғы (ұсынылған құжаттарға сараптама жүргізу); кадрлық қамтамасыз етілуі (ПП-ның болуы, қайта даярлау және біліктілікті арттыру курстары); стейкхолдерлермен өзара іс-қимыл (БББ, өңірлік операторлар, сайттар, цифрлық платформалар және т.б.); өңірлік кәсіби бағдар беру бағдарламаларының бар-жоғы – бұл көрсеткіштердің барлығы өңірлерде кәсіби бағдар берудің жұмыс істейтін жүйесінің жоқтығы туралы әсер қалдырады.

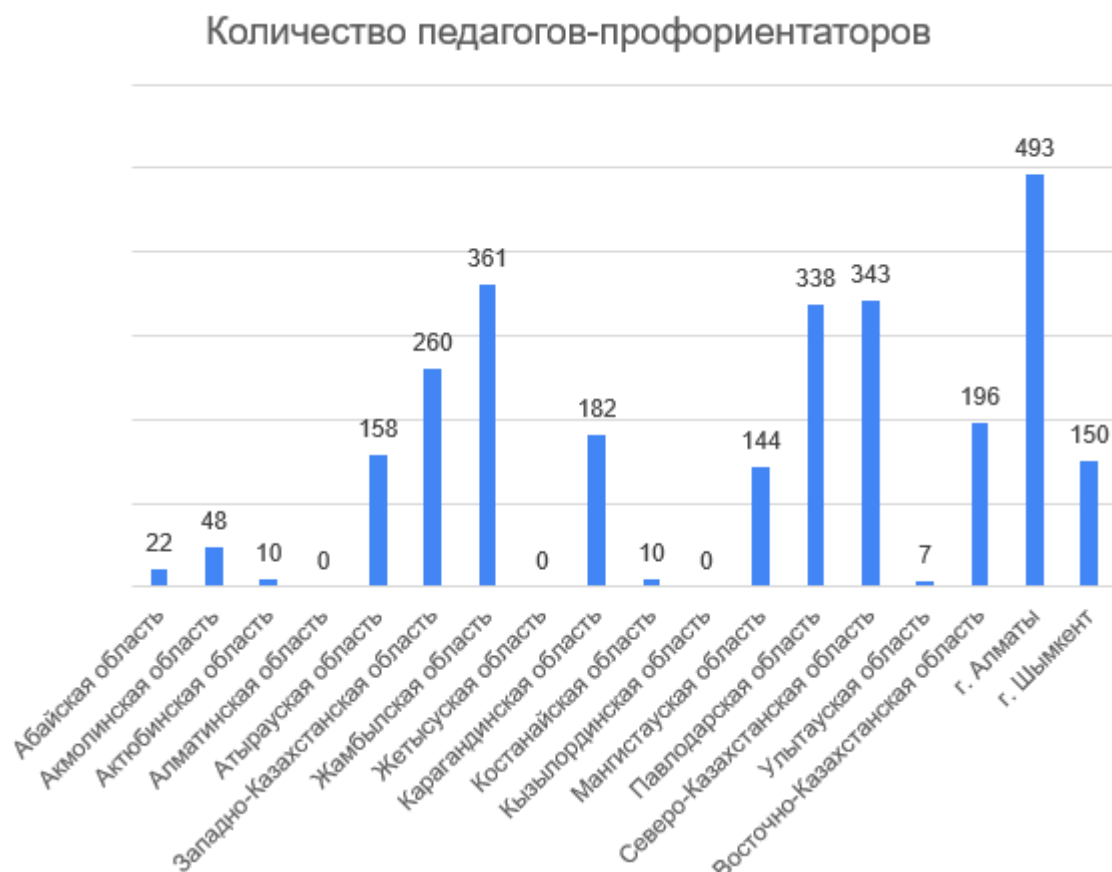
Әрине, бұл елдің барлық өңірлеріне қатысты емес, алайда БББ мамандары арасында жүргізілген сауалнама көрсеткендей, өңірлік кәсіби бағдар беру жұмысының кураторлары не тиісті ақпаратқа ие емес, не зерттеудің өзіне немқұрайлы қараған.

Респонденттердің айтарлықтай бөлігі жеке деректерден басқа сұрақтардың көпшілігіне «Білмеймін» және «Ақпарат жоқ» деген жауаптарды берген.

Сондықтан жүргізілген мониторинг есебімен танысқанда, оның авторлары тек облыстық мамандар ұсынған деректерге сүйенетіндігін және сол себепті бейтарап ұстанымды сақтағанын ескеру қажет.

Мәліметтерге сәйкес, кәсіби бағдар беруші педагогтердің ең көп саны Алматы қаласында тіркелген – 493 кәсіби бағдар беру саласындағы маман жұмыс істейді (3-сурет).

3-сурет. Өңірлер бойынша педагог-кәсіби бағдар берушілердің саны

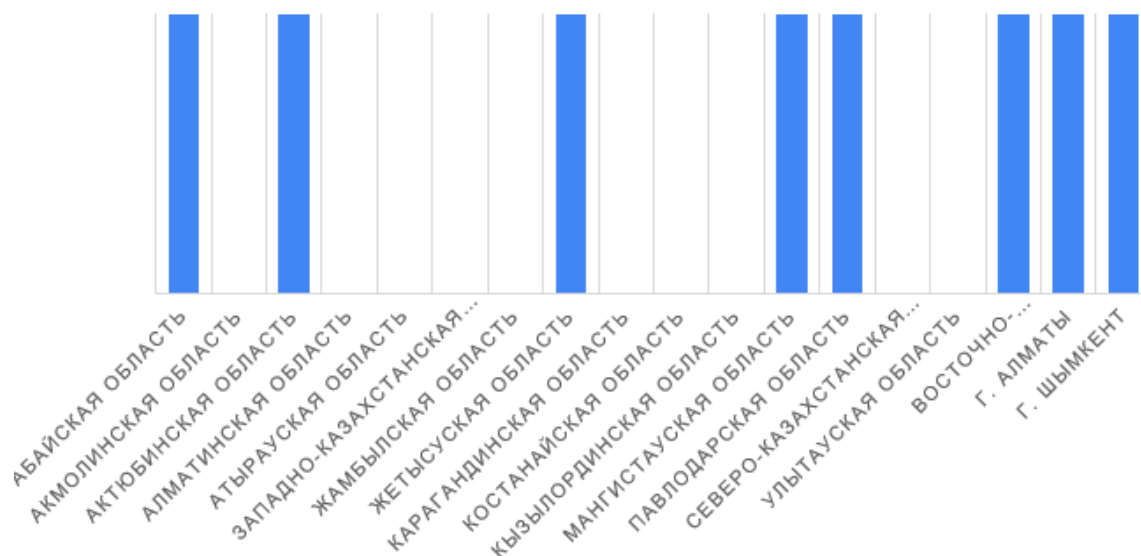

Келесі сұрақ бойынша өңірдегі профориентациялық жұмысты ұйымдастыру туралы ережелер мен жоспарлар туралы скан көшірмелерді ұсыну қажет болды, яғни өңірде профориентациялық жұмыс ұйымдастыруды реттейтін бар нормативтік құжаттарды көрсету керек болатын.

Ұсынылған мәліметтерге сәйкес, тек кейбір өңірлерде кәсіби бағдар беру жүйесіне қатысты локальды нормативтік актілер бар. Диаграммада көрсетілгендей (4-сурет), көптеген өңірлерде мұндай құжаттар жоқ, бұл өңірлік деңгейде кәсіби бағдар беру саясатының ыдырағандығын көрсетеді.

4-сурет. Өңірлер бойынша профориентацияға қатысты нормативтік құжаттардың болуы

НАЛИЧИЕ ЛОКАЛЬНЫХ НОРМАТИВНЫХ АКТОВ

Айта кету керек, өңірлік білім басқармаларының барлық мамандары өңірлердегі профильді мектептер мен олардың саны туралы ақпаратқа ие емес екені анықталды. Қажетті деректерді тек шағын топ респонденттер ғана ұсынды, бұл өңірлік деңгейде ұсынылатын профориентациялық қызметтер сапасын басқаруда және ақпараттандыруда проблемалардың бар екенін көрсетеді (5-сурет).

5-сурет. Өңірлік кураторлармен ұсынылған профильді мектептердің саны мен бағыттары

Келесі сұрақ технологиялық карталарда 2021-2024 жылдар аралығында педагог-кәсіби бағдар берушілар мен орта білім беру ұйымдарындағы профориентациялық жұмыстарға жауапты педагогикалық қызметкерлер үшін өткізілген біліктілікті арттыру курстарына қатысты болды. Көріп отырғанымыздай, кәсіби бағдар беру бойынша ПК курстары АО «Ұлттық біліктілікті арттыру

орталығы «Өрлеу» өткізілді. Назарбаев зияткерлік мектептерінің педагогикалық шеберлік орталығы және атаулары көрсетілмеген ұйымдар өткізген (6-сурет).

6-сурет. ПК курстарынан өткен педагогтардың саны

Профориентацияға байланысты стейкхолдерлермен жұмыс туралы деректер 10 өңірлік куратордан алынған. Бұл деректерге сәйкес, тек Қарағанды облысында барлық мүдделі тараптармен тиімді ынтымақтастық орнатылған (7-сурет).

Жұмыс берушілермен (сары түс) және әлеуметтік серіктестермен (қызыл түс) ынтымақтастық көптеген өңірлерде бар, бірақ барлық өңірлерде жоқ. Кейбір өңірлерде жұмыспен қамту орталықтарымен (көк түс) ынтымақтастық жоқ. Бұл әртүрлі өңірлерде әлеуметтік байланыстарды ұйымдастыруда біртұтас көзқарастың жоқтығын көрсетеді, бұл мектеп оқушыларына мамандық таңдау мен ересек өмірге дайындық үшін тең мүмкіндіктер бермеуге әкеледі. Жұмыспен қамту орталықтарымен аз байланыс уайымға себеп боларлық жағдай, өйткені олар еңбек нарығы мен сұранысқа ие мамандықтар туралы өзекті ақпаратты ұсынуда маңызды рөл атқаруы мүмкін.

Жұмыс берушілермен ынтымақтастық бірнеше өңірлерде көрініс тапқан, бірақ көбінесе ол жоқ. Бұл мектеп түлектерінің нақты еңбек нарығының талаптарына сай болмауына әкелуі мүмкін.

Дегенмен, кейбір өңірлерде қалыптасқан жақсы тәжірибелер де бар, мысалы (6-кесте):

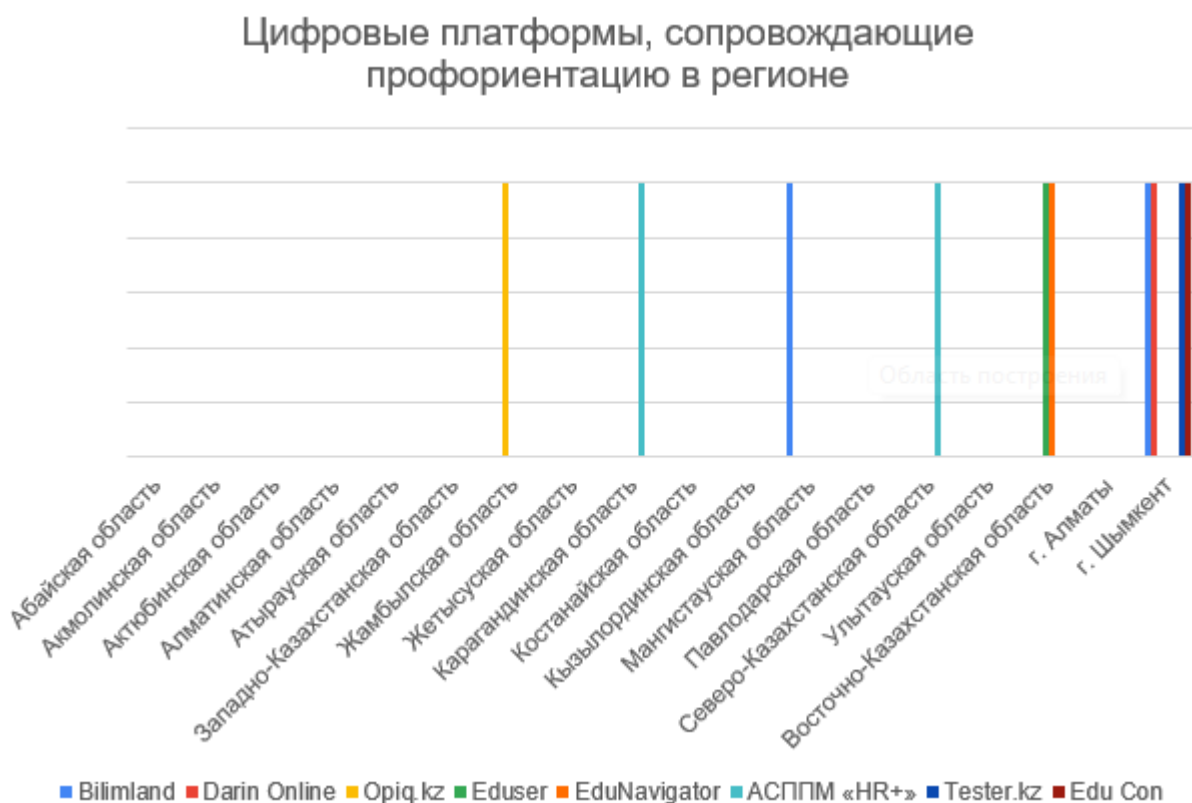
6-кесте. Орта білім беру ұйымдарының стейкхолдерлермен ынтымақтастығы

Өңір	Стейкхолдерлер
Атырау облысы	Атырау мемлекеттік университеті, Атырау мұнай-газ институты, колледждер-17
Батыс Қазақстан облысы	ПП «Атамекен»
Жамбыл облысы	Жамбыл облысы – ТОО «ГПК Казфосфат», Тараз өңірлік университеті, ПП «Атамекен», ТОО «Мынарал ТАС КОМПАНИЯСЫ», АО «АЛТЫНАЛМАС», ТОО «ЕвроХим-Удобрения», ТОО «TALAS INVESTMENT COMPANY». 445 мектеп
Жетісу облысы	Облыстық жобалық басқару «Ментор по этико-правовой работе»
Қарағанды облысы	«Сарани қаласының жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөлімі», КарГТУ, КарУ, КЭУ Казпотребсоюзы, МИСИС, колледждер, Орталық аурухана, Приозерск қаласының полициясы және төтенше жағдайлар бөлімі, мектептер мен балабақшалар; «Ұстаз Ұлытау». 91 мектеп

Павлодар облысы	АЗФ, Аллюминий зауыты, «Сергей» және «Тимур», ТОО «Победа», ТОО «Абая», ПК «Луганск», РГУ «Ертіс орманы»
Солтүстік Қазақстан облысы	«Севказэнерго», «ҚызылжарСу»
Ұлытау облысы	С. Демирель атындағы университет, ЕҰУ, КТУ им. А.Сагинова, Жезқазған университеті, колледждер
Шығыс Қазақстан облысы	КГУ «Халықты жұмыспен қамту орталығы» 71 мектеп
Шымкент қаласы	М. Ауезов атындағы оқу орны, О. Жанібеков атындағы педагогикалық институт, халықаралық ғылыми-зерттеу орталығы «SANA», 150 мектеп; «Балтекстиль» тоқыма фабрикасы, 18 мектеп; «Гаухартас» тігін фабрикасы, 22 мектеп; «Рахат» кондитер фабрикасы, 15 мектеп

Суретте Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде қолданылатын цифрлық платформалар туралы мәліметтер көрсетілген. Көріп отырғанымыздай, бірнеше платформалар тек шектеулі өңірлерде ғана қолданылуда, ал көптеген өңірлерде кәсіби бағдар беру процесін қолдайтын цифрлық платформалар жоқ, бұл профориентацияның цифрландыру деңгейінің төмен екенін көрсетеді.

8-сурет. Өңірлер бойынша кәсіби бағдар беру үшін қолданылатын цифрлық платформалардың болуы

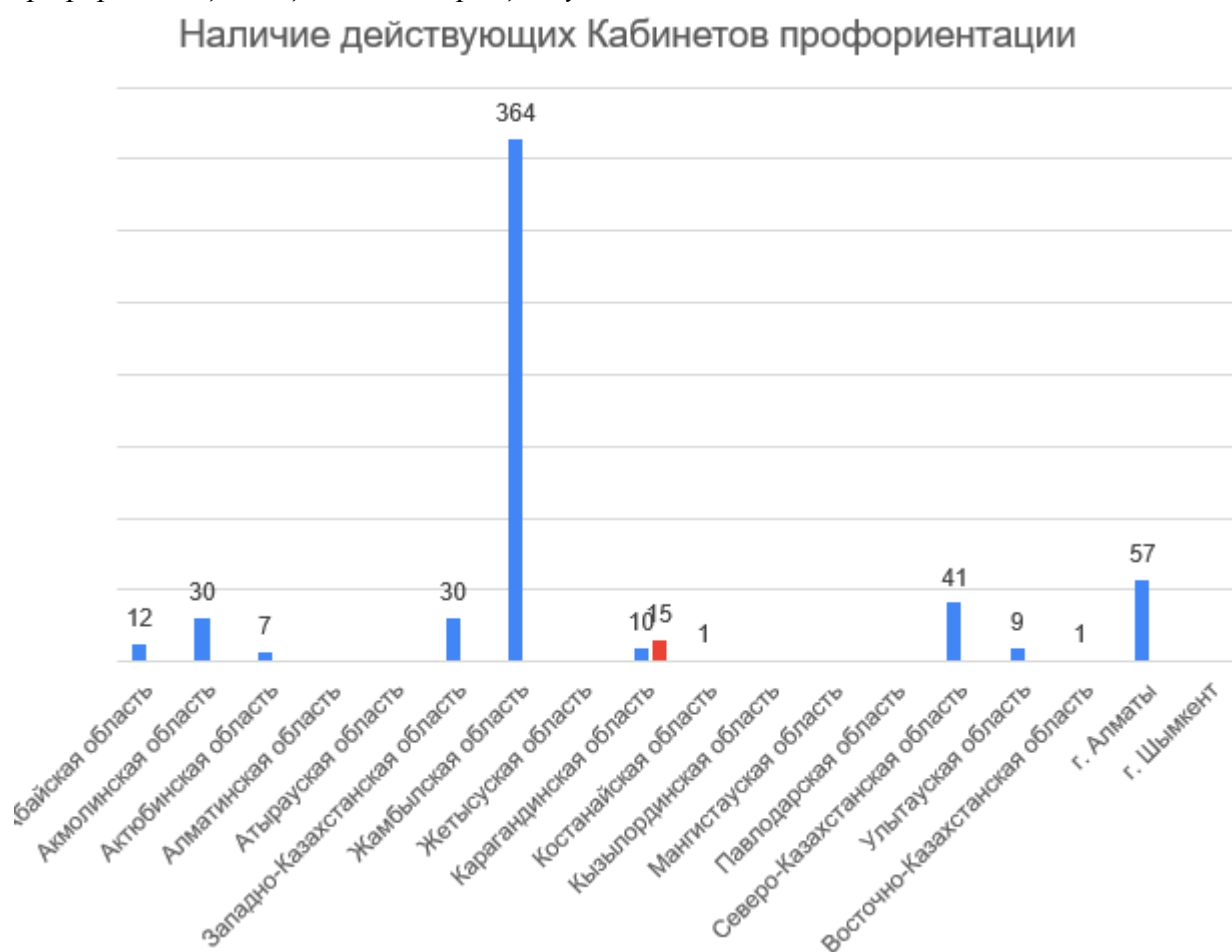

Аймақтық кураторлар ұсынған деректерге сәйкес, Жамбыл облысында 364 кәсіби бағдар беру кабинеті ашылып, жұмыс істеуде (9-сурет).

Аймақтардағы кәсіби бағдар беру кабинеттері (көк түспен белгіленген) мен кәсіби бағдар беру бұрыштарының (қызыл түспен белгіленген) саны айтарлықтай айырмашылықтарға ие, бұл мектептерде кәсіби бағдар беру тәжірибесін енгізуге қатысты бірыңғай стандарттың немесе көзқарастың жоқтығын көрсетеді.

Бұл айырмашылықтар өңірлік білім басқармаларының басымдықтарындағы ерекшеліктермен, қаржыландыруға қолжетімділікпен немесе жалпы өңірде тиімді кәсіби бағдар беру жүйесін дамыту маңыздылығы туралы хабардарлық деңгейімен байланысты болуы мүмкін.

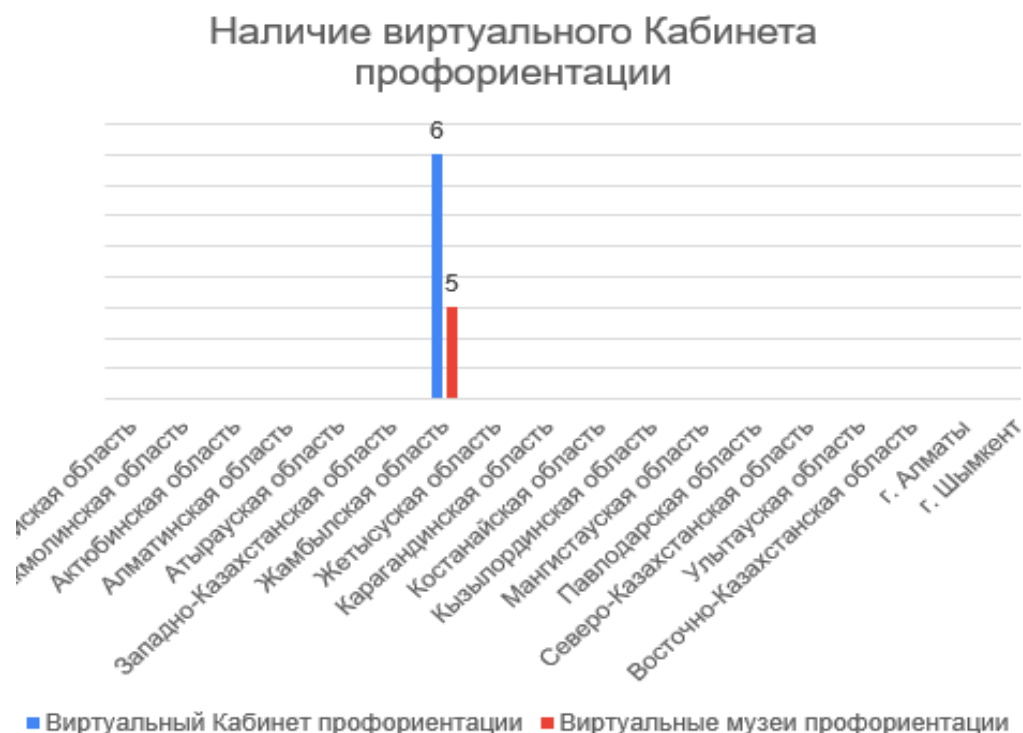
9-сурет. Өңірлер бойынша орта білім беру ұйымдарында жұмыс істеп тұрған профориентациялық кабинеттердің болуы

Жамбыл облысында 6 виртуалды профориентациялық кабинет пен 5 профориентациялық музей ашылған және жұмыс істеп тұр (10-сурет).

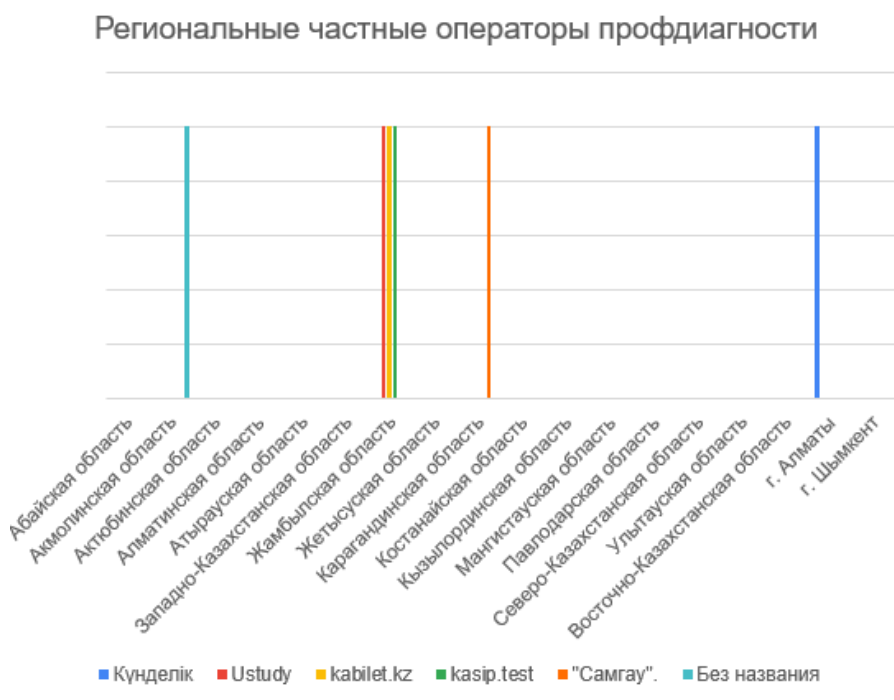
Жамбыл облысының тәжірибесі басқа өңірлерде бейімделіп, қолдануға болатын әдістемелік ұсыныстар мен бағдарламаларды әзірлеу үшін негіз бола алады.

10-сурет. Өңірлер бойынша жұмыс істеп тұрған виртуалды профориентациялық кабинеттер

Өңірлердегі "Күнделік" және "Ustudy" сияқты бір немесе екі профдиагностика операторының қызметтері пайдаланылады деп көрсетілген деректер бойынша, алайда көптеген өңірлерде мұндай тәжірибе көрсетілмеген, бұл профдиагностикалық құралдардың шектеулі қолданылуын білдіреді (11-сурет).

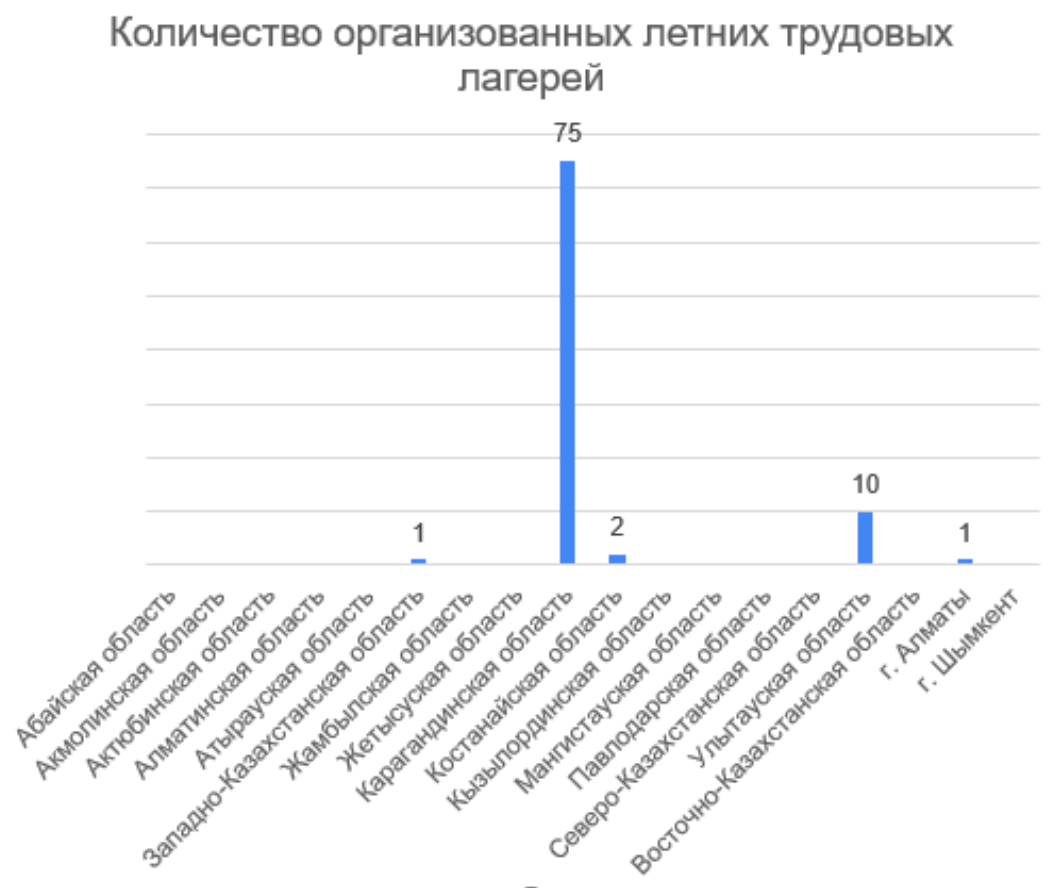
11-сурет. Өңірлер бойынша профдиагностика операторының тізімі

Келесі диаграммада "профессиялық сынақтар" профориентациялық қызметінің құралдарын қолдану көрсеткіштері көрсетілген, бұл құрал жазғы еңбек лагерлері/семестрлер бағдарламасына енгізілген болуы мүмкін (12-сурет).

Маңғыстау облысы ерекше орын алады, онда 75 жазғы еңбек лагерлері ұйымдастырылған, бұл басқа өңірлердегі көрсеткіштерден едәуір жоғары, онда лагерлер саны 1-10 аралығында болады, ал кейбір өңірлерде деректер жоқ.

12-сурет. Өңір бойынша жазғы еңбек лагерлерін ұйымдастыру

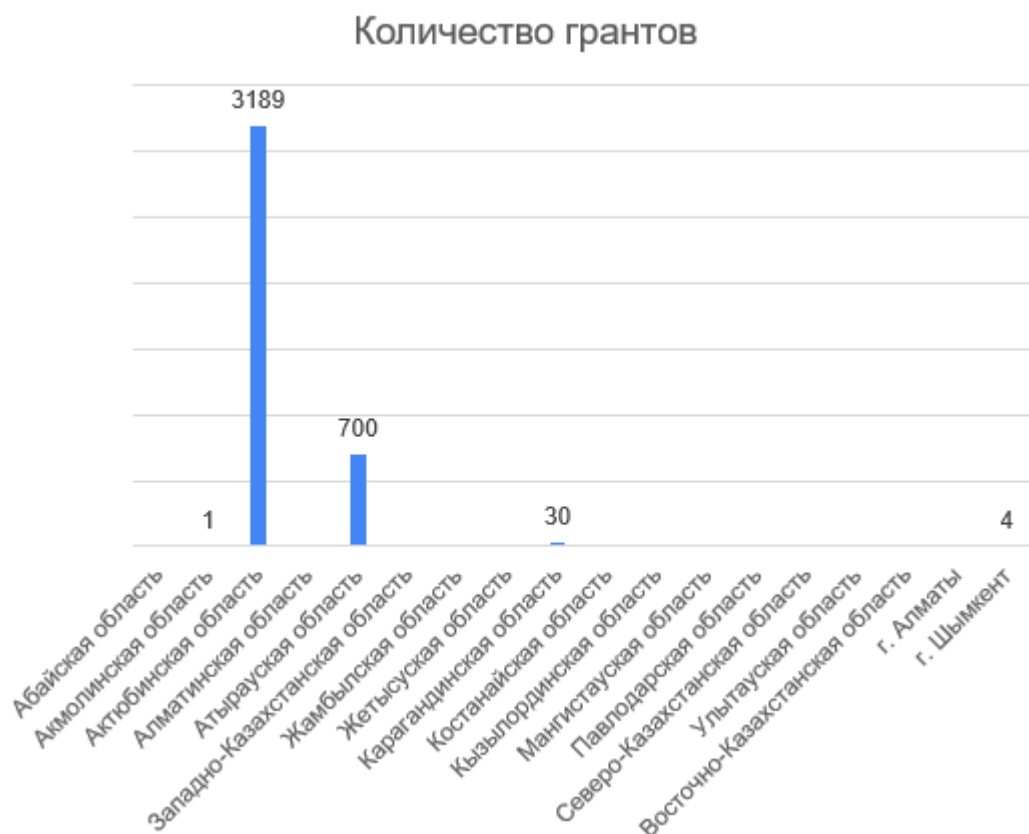
Көптеген өңірлерде лагерлер мүлде ұйымдастырылмаған немесе өте аз саны ұйымдастырылған. Бұл профориентациялық шараларды жоспарлау мен іске асыруда мүмкін болатын олқылықтарды көрсетеді.

Дегенмен, кейбір өңірлер, бәлкім, дәл деректерді ұсынбаған, бұл жағдайды объективті талдауды қиындатуы мүмкін.

Оқыту мен кәсіби бағдар беру саласында ерекше жетістіктерге жеткен оқушыларды қолдау мен ынталандыру жүйесі туралы деректер, аймақтық үйлестірушілердің сұралған нәтижелері негізінде 13-суретте көрсетілген.

13-сурет. Профориентациялық білім беру саласында жетістікке жеткен оқушыларды ынталандыру және қолдау жүйесінің болуы

Оқушыларды кәсіби білім алу бойынша жетістіктері үшін гранттар мен арнайы стипендиялар жүйесі арқылы ынталандыру және қолдау туралы өңірлік кураторлардың берген жауаптары диаграммада көрсетілген.

Сауалнама соңында респонденттерге өңірлерде жүргізілетін кәсіби бағдар беру іс-шаралары, әлеуметтік бағдарламалар, жобалар, конкурстар мен конференцияларды белгілеу ұсынылды. Төменде кураторлармен ұсынылған деректер келтірілген.

7-кесте. Өңірлік кәсіби бағдар беру бойынша өткізілетін шаралар

Абай облысы	ЖОО және колледж өкілдерімен кездесулер, кәсіпорындарға, ұйымдарға, ауыл шаруашылығына барулар, дөңгелек үстелдер өткізу, ақпараттық стендтер орналастыру, әңгімелер, дәрістер және т.б.
Ақмола облысы	Семинарлар, конкурстар, кездесулер, дөңгелек үстелдер, ұйымдарға бару, сауалнама жүргізу, Аудандық медициналық олимпиада, «Мамандықтар автобус» аудандық конкурсы
Ақтөбе облысы	«Болашаққа жол» жобасы (2024-2025 жж.)
Алматы облысы	
Атырау облысы	Республикалық оқу-әдістемелік орталық ұйымдастыратын кәсіби бағдар беру конкурстарының облыстық кезеңдері, семинарлар, түрлі кәсіби бағыттағы конкурстар
Батыс Қазақстан облысы	«Кәсіби алаң» кәсіби бағдарға кіру. «Профессия тренде» конкурсы
Жамбыл облысы	

Жетісу облысы	«Серпін» бағдарламасы бойынша кәсіби бағдар беру жұмысы; «Дипломмен ауылға» бағдарламасы
Қарағанды облысы	«Медициналық класс», «Педагогикалық класс», «Агрокласс», «Медицинаға қадам», «Жас заңгер» жобалары, «Болашаққа билет» форумын өткізу.
Қостанай облысы	«Үздік кәсіби бағдар беру мектебі» қалалық конкурсы. Жоғары оқу орындарымен өткізілетін кәсіби бағдар беру конференциясы
Қызылорда облысы	
Маңғыстау облысы	Кәсіби бағдар беру жәрмеңкесі, «Профессия – байлыққа жетудің жолы» тақырыбындағы жастар телевидениесі бағдарламасы («Профессия – мақтаныш»)
Павлодар облысы	
Солтүстік Қазақстан облысы	
Ұлытау облысы	«Кәсіби әлемді ашу» форумын өткізу: «Менің IT әлемім» қалалық конкурсы; Жезқазған қаласында The Ulytau Educational Foundation ұйымдастырған университеттер жәрмеңкесі
Шығыс Қазақстан облысы	«Шекарасыз мұғалім» видеоблогтар конкурсы, 9-10 сынып оқушылары үшін «Менің кәсіби әлемім» конкурсы
Алматы қаласы	
Шымкент қаласы	«Кәсіби бағдар беру жұмысын оқытумен үйлестіру» тақырыбындағы практикалық семинар; «Кәсіби бағдар берудің заманауи тәсілдері мен әдістері»

ҚОРЫТЫНДЫЛАР:

Зерттеу барысында еліміздің көп аймақтарында орта білім ұйымдарында кәсіби бағдар беру жұмысын реттейтін жергілікті нормативтік құжаттардың жоқ екені анықталды. Нормативтік актілердің аймақтар арасында біркелкі болмауы кәсіби бағдар беру саясатын жүзеге асырудағы үзілістерді көрсетеді. Бұл әртүрлі аймақтарда кәсіби бағдар беру қызметтерінің сапасы мен оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау мүмкіндіктерінің әртүрлі болуына әкелуі мүмкін.

Облыстық білім басқармалары мамандарының профильді мектептер туралы ақпараттың жетіспеушілігі басқару жүйесін және ақпараттандыруды жақсартудың қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, аймақтар арасында біліктілікті арттыру курстарының қолжетімділігі мен қамтылуы бойынша елеулі айырмашылықтар бар, бұл педагогикалық кадрлардың кәсіби бағдар беру жұмысын жүргізу деңгейінде теңсіздікке әкеледі. Сауалнама нәтижелері бойынша негізгі курстар «Өрлеу Ұлттық біліктілікті арттыру орталығы» ұйымымен ұйымдастырылып, басқа ұйымдардың қатысуы шектеулі, бұл оқыту түрінің әртүрлілігі мен сапасын төмендетуі мүмкін. Кейбір аймақтарда курстар мүлдем өткізілмейді немесе олардың саны тым аз, бұл мәселе тез арада назарға алынуы тиіс.

Мониторинг нәтижелері бойынша, кәсіби бағдар беру жұмысына қатысты мүдделі тараптармен өзара әрекеттесу ұлттық деңгейде үйлестірілмейтіні белгілі болды. Бұл аймақтар арасындағы тәжірибе мен мүмкіндіктерде айтарлықтай айырмашылықтар тудырады. Мүдделі тараптармен өзара әрекеттесуді кем дамыған аймақтардағы оқушылар нарықтағы кәсіби дағдылар мен еңбек нарығы туралы ақпаратқа шектеулі қол жеткізеді. Жұмыспен қамту орталықтары тиісті деңгейде тартылмайды, бұл мектептердегі кәсіби бағдар беру жұмысын тиімділігін төмендетеді.

Көптеген аймақтарда кәсіби бағдар беруді цифрлық платформалар арқылы жүргізу деңгейі төмен екені байқалады. Бұл оқушыларға заманауи кәсіби бағдар беру әдістеріне қолжетімділіктің шектеулі болуына және процестің тиімділігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Платформаларды пайдаланудағы стандарттардың жоқтығы ұлттық деңгейде кәсіби бағдар беру жұмысын үйлестіру мен мониторингте қиындықтар туғызады.

Профориентациялық кабинеттердің жабдықталуы бойынша да аймақтар арасында елеулі айырмашылықтар анықталды. Бұл оқушылар үшін әртүрлі аймақтарда тең мүмкіндіктердің болмауына әкеледі. Бұл мәселеге қосымша талдау жүргізу қажет, себебі осы диспропорцияның себептерін анықтап, шешу жолдарын ұсыну керек.

Кейбір аймақтарда кәсіби диагностика жүргізетін жеке операторлар туралы ақпарат толық жоқ, бұл қызметтерге қолжетімділіктің төмендігін немесе ақпараттың жетіспеушілігін көрсетеді. Барлық аймақтарда кәсіби диагностика операторларының қолжетімділігі мен әртүрлілігін арттыру қажеттілігі бар, бұл жастардың кәсіби бағдар беру жұмыстарын тиімді жүргізуге ықпал етеді.

Жазғы еңбек лагерьлерін ұйымдастыруда да осындай жағдай орын алған. Бір аймақта жазғы лагерьлерді ұйымдастыруға шектен тыс көңіл бөлініп, басқа

аймақтарда көрсеткіштер мүлдем жоқ немесе өте аз. Бұл кәсіби бағдар беру бағдарламаларын енгізуде теңсіздікті көрсетеді. Профориентациялық лагерьлердің ұйымдастырылуындағы осындай диспропорциялар әртүрлі аймақтардағы оқушылар үшін тең мүмкіндіктерге әкелуі мүмкін. Бұл мәселе бойынша аймақтардағы бағдарламалардың жетіспеушілігінің немесе жоқтығының себептерін мұқият талдау қажет.

Қорыта айтқанда, мониторинг нәтижелерін талдай отырып, аймақтардағы кәсіби бағдар беру қызметінің дамуындағы басты проблемалар мынадай:

- Аймақтардағы кәсіби бағдар беру жұмысының жүйелі түрде ұйымдастырылмауы;
- Облыстық білім басқармаларында кәсіби бағдар беруді ұйымдастыруға жауапты қызметкердің жоқтығы.

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КАРТА 2

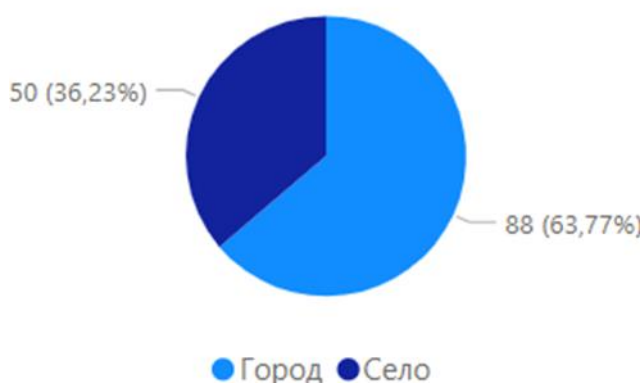
БАСШЫЛАРДЫҢ ОРЫНБАСАРЛАРЫ

Количество респондентов

138

Мониторингке 138 орта білім беру ұйымдарының кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыруға жауапты басшылардың орынбасарлары қатысып, зерттеуге 200 мектеп қатысқан. Олардың 63,8% қала мектептері, ал 36,2% ауыл мектептері; 65,2% жалпы білім беретін мектептер, 34,8% арнайы мектептер (14, 15-суреттер).

14-сурет. Қала/ауыл бойынша бастауыш сынып мұғалімдерінің саны

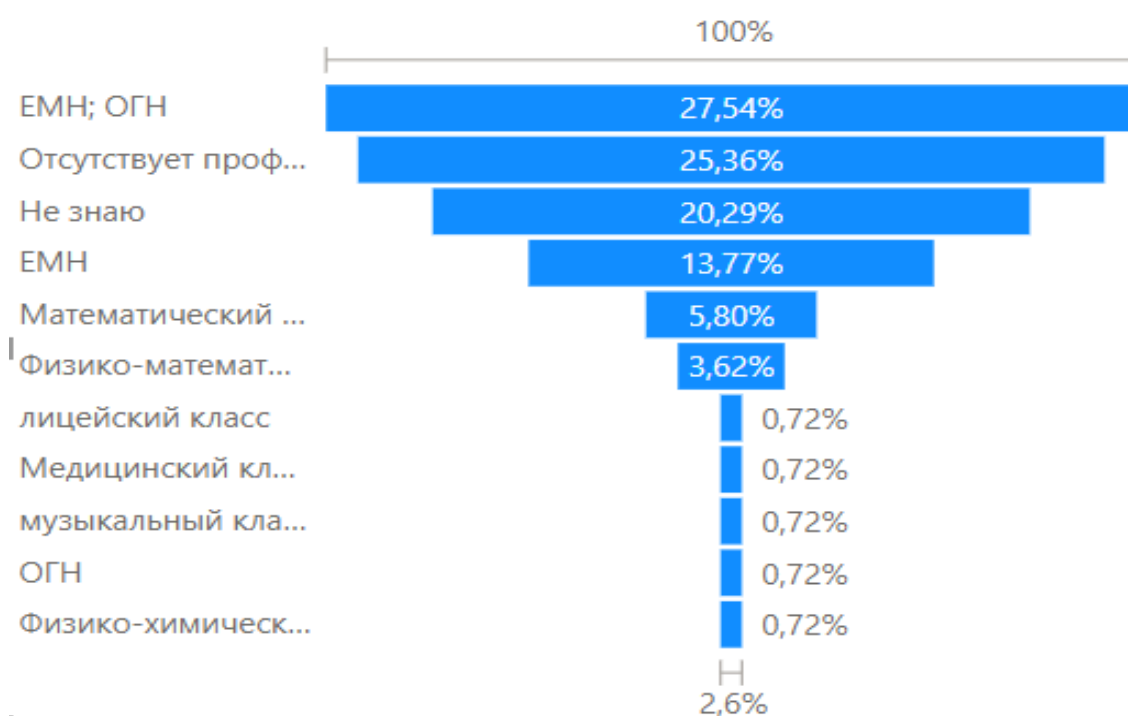

15-сурет. Білім беру ұйымының түрі

Профильді сыныптардың бар-жоғына қатысты сұраққа жауаптар келесі түрде бөлінді: ең көп үлеске ие болғаны ЕМН (табиғи-математикалық) және ОГН (әлеуметтік-гуманитарлық) профильдері — 27,54% (16-сурет). Одан кейін профильді сыныптар мүлдем жоқ мектептер (25,36%), және профильді сыныптардың бар-жоғын жауап беруге қиналғандар (20,29%) келді. Арнайы пәндерге бағытталған профильді сыныптар (математика, физика, химия) оқушылардың ең аз бөлігін құрайды.

16-сурет. Профильді сыныптардың болуы

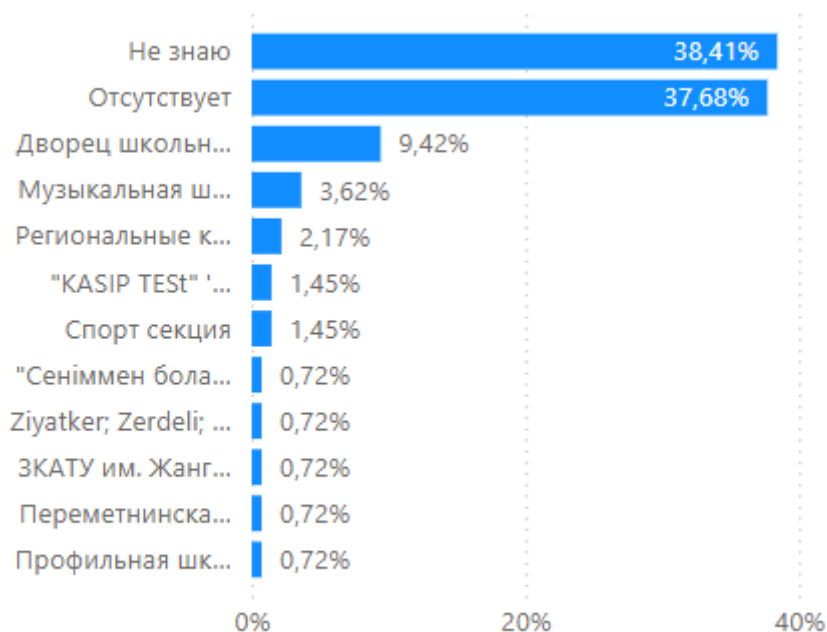

Келесі топтағы сұрақтар әлеуметтік серіктестермен және кәсіптік бағдар беруді тиімді ұйымдастыруда барлық мүдделі тараптармен ынтымақтастықты анықтауға қатысты болды.

Зерттеу барысында алынған негізгі көрсеткіштерді атап өтсек, жауаптар мониторингке қатысқан ұйымдардың директорларының орынбасарлары кәсіптік бағдар беру жұмыстарымен таныс емес немесе оған мән бермейді. Сурет 17, 18, 19, 20 және 21 көрсетеді, бұл кәсіптік бағдар беру қызметіне қатысатын мүдделі тұлғалардың болмауын немесе олардың қызығушылығын көрсетеді.

Диаграмма (17-сурет) жауаптардың үлесін көрсетеді, онда қосымша білім беру ұйымдарында қатысушы стейкхолдерлердің бар екендігі туралы сұраққа жауаптар көрсетілген. Респонденттердің ең көп бөлігін (38,41%) осындай стейкхолдерлердің бар екендігін білмейтіндер құрайды, ал 37,68% олардың жоқ екендігін көрсеткен. Тек 9,42% респонденттер аймақтық мектеп сарайларының кәсіптік бағдар беру жұмысына қатысқанын, 3,62% музыкалық мектептерді, және 3%-дан аз респонденттер басқа ұйымдарды, мысалы, аймақтық колледждер, спорт секциялары мен профильді мектептерді көрсеткен.

17-сурет. Қосымша білім беру ұйымдарымен өзара әрекеттесу

Суретте орта білім беру ұйымдарының жұмыспен қамту орталықтарымен өзара әрекеттесу дәрежесі көрсетілген, оның негізгі міндеті оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау процесін дұрыс басқару болып табылады. Мұндай басқару тек еңбек нарығын талдау және сұранысқа ие мамандықтарды шолу негізінде ғана емес, сонымен қатар оқушының жеке ерекшеліктерін, оның білімі, тәжірибесі, қабілеттері, мүмкіндіктері, талпыныстары мен тілектерін ескере отырып жүзеге асырылады. Нәтижесінде оқушы өз мамандығын саналы түрде тандап, кәсіби іс-әрекетіне жол ашу мүмкіндігін алады (оқыту немесе қайта оқыту және т.б.).

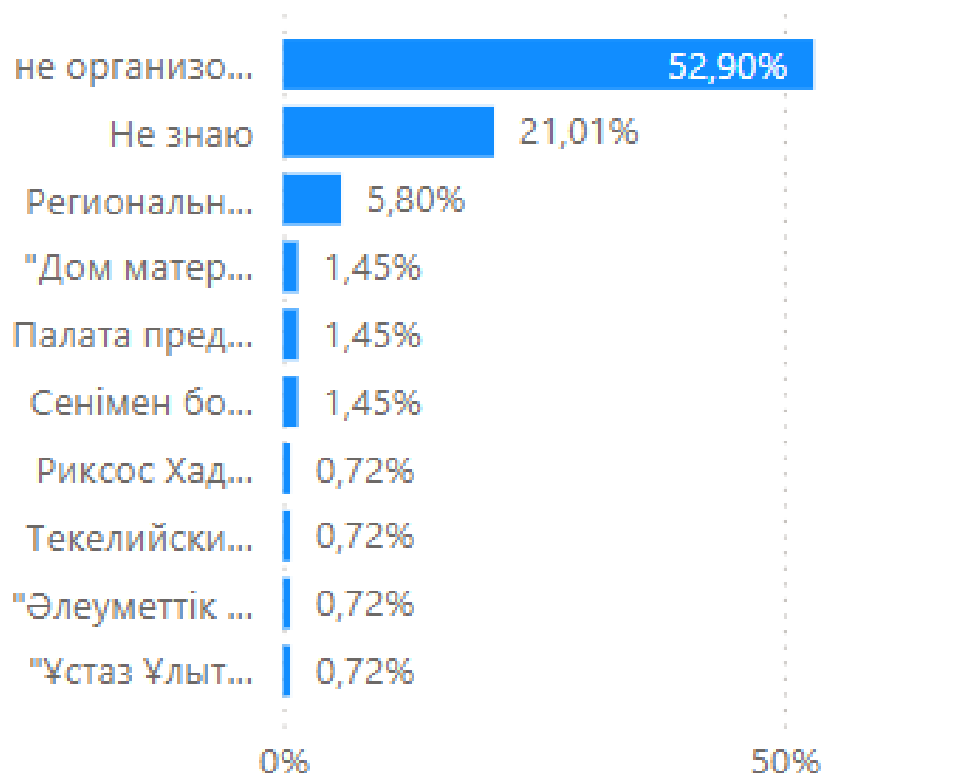
Респонденттердің көпшілігі (54,35%) осы стейкхолдерлердің жоқ екендігін көрсеткен, ал 22,46% олардың бар екендігін білмейді.

18-сурет. Жұмыспен қамту орталықтарымен өзара әрекеттесу

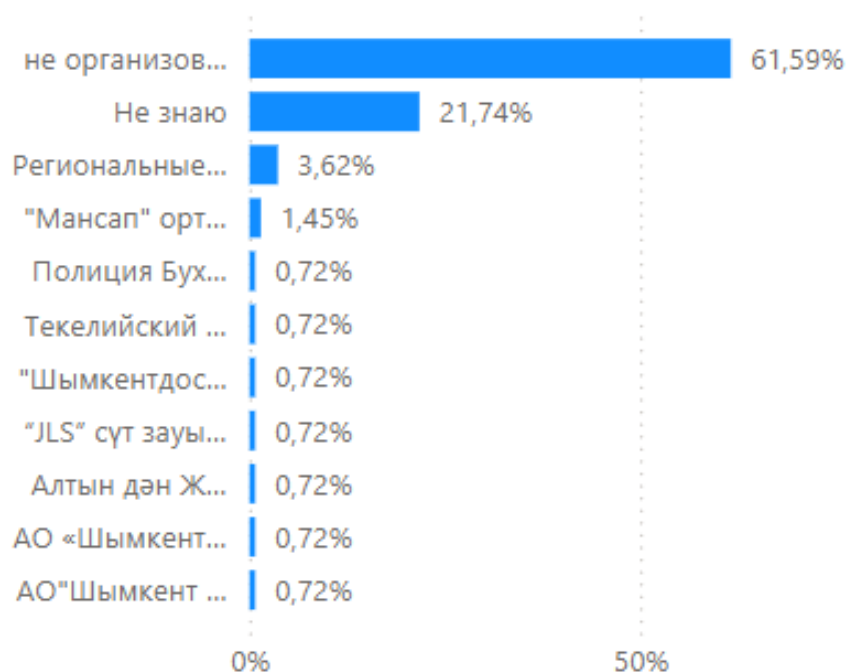
Өкінішке орай, әлеуметтік серіктестермен өзара әрекеттесу ұйымдастырылмаған деп жауап берген респонденттердің 52,90% (19-сурет). 21,01% респонденттер осы стейкхолдерлердің бар екендігін білмейтінін көрсетті. Тек аз респонденттер нақты ұйымдарды көрсетті, олармен ынтымақтастық жүргізілуде, мысалы, аймақтық кәсіптік бағдар беру орталықтары, «Ана үйі», «Кәсіпкерлер палатасы» және басқалар.

19-сурет. Әлеуметтік серіктестермен өзара әрекеттесу

Келесіде, респонденттердің басым көпшілігі (61,6%) мектептердің жұмыс берушілермен өзара әрекеттесуінің жоқтығын атап өтті, бұл мектептердің нақты еңбек нарығына дайындықта төмен деңгейдегі қатысуын көрсетеді (20-сурет). Тек бірнеше респонденттер кәсіптік бағдар беру жұмысымен айналысатын нақты жұмыс берушілерді көрсете алды.

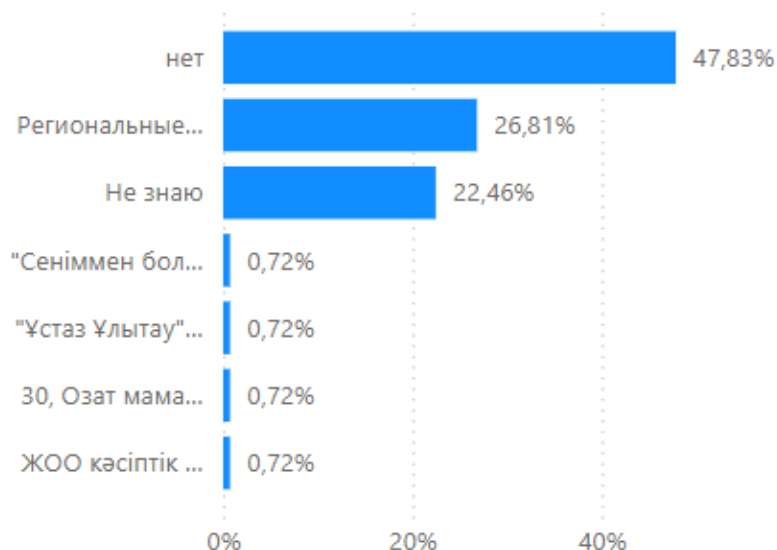
20-сурет. Жұмыс берушілермен өзара әрекеттесу

Сәйкес деректерге сәйкес, орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысында қатысатын жалғыз стейкхолдерлер — бұл кәсіби білім беру ұйымдары, яғни аймақтық жоғары оқу орындары мен колледждер (26,8%) (21-сурет).

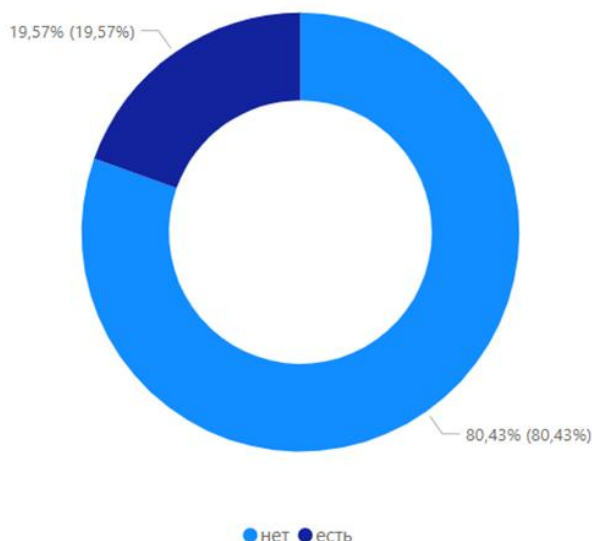
Осылайша, респонденттердің тек төрттен бірінде аймақтық білім беру ұйымдарымен өзара әрекеттесу байқалады, бұл кейбір деңгейдегі ынтымақтастықтың бар екенін көрсетеді.

21-сурет. Білім беру ұйымдарымен өзара әрекеттесу

Орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру кабинеттерінің бар екендігі туралы сұраққа көпшілігі (80%) теріс жауап берді, тек 19,6% ғана ондай кабинеттердің бар екенін көрсетті (22-сурет).

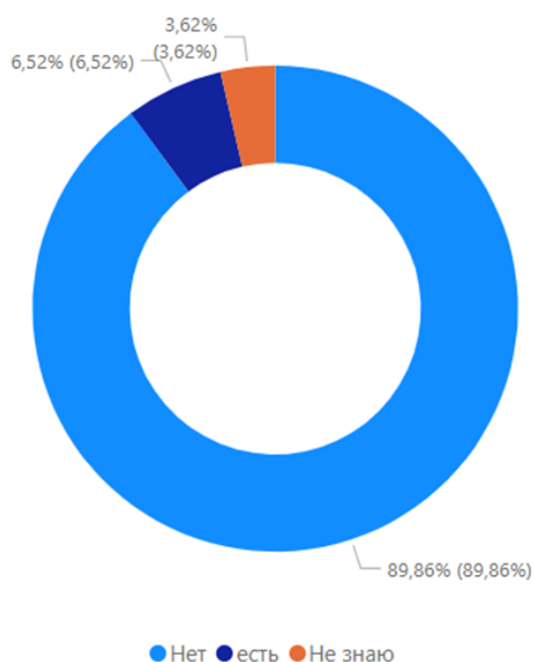
22-сурет. Кәсіптік бағдар беру кабинетінің болуы

Бұл көрсеткіш мектептердегі кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыру мен инфрақұрылымдағы маңызды кемшіліктерді көрсетеді.

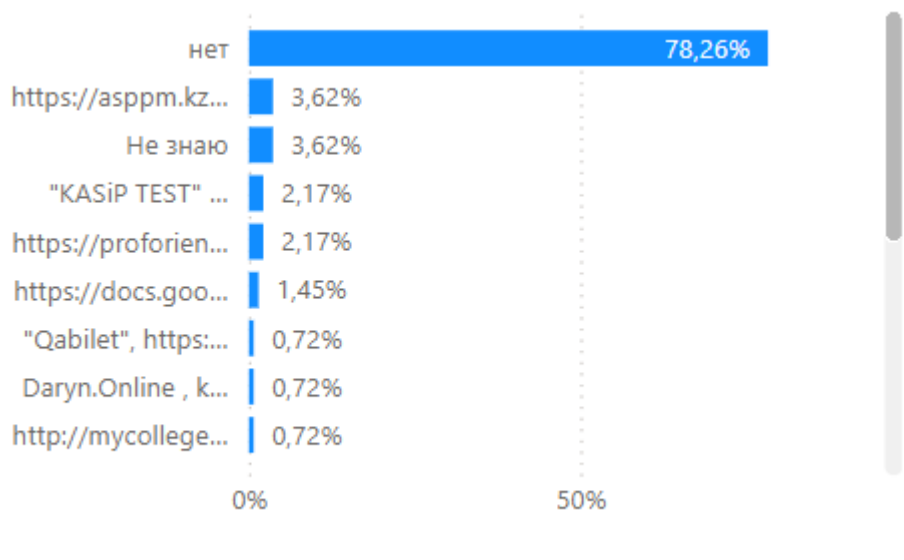
Кәсіптік бағдар беру кабинеттерінің виртуалды түрінің болмауы туралы респонденттердің 90%-ы хабарлады, тек 6,5% олардың білім беру ұйымында бар екенін атап өтті (23-сурет).

23-сурет. Виртуалды кәсіптік бағдар беру кабинеті

Респонденттердің 78,3%-ы кәсіптік диагностика бойынша жеке операторлардың қызметтерін пайдаланбайтынын көрсеткен (24-сурет). Аталған операторлардың арасында 3,6% АСППМ+; 2%-ы KASIP TEST екенін атап өтті.

24-сурет. Кәсіптік диагностика бойынша жеке операторлар

25-сурет біздің орта білім беру ұйымдарында жазғы еңбек семестрлерін ұйымдастыру тәжірибесінің бар екенін көрсетеді, респонденттердің 82%-ы олардың жоқ екенін айтқан.

25-сурет. Жаздық еңбек лагерьлерін ұйымдастыру туралы сұраққа жауаптар таралуы

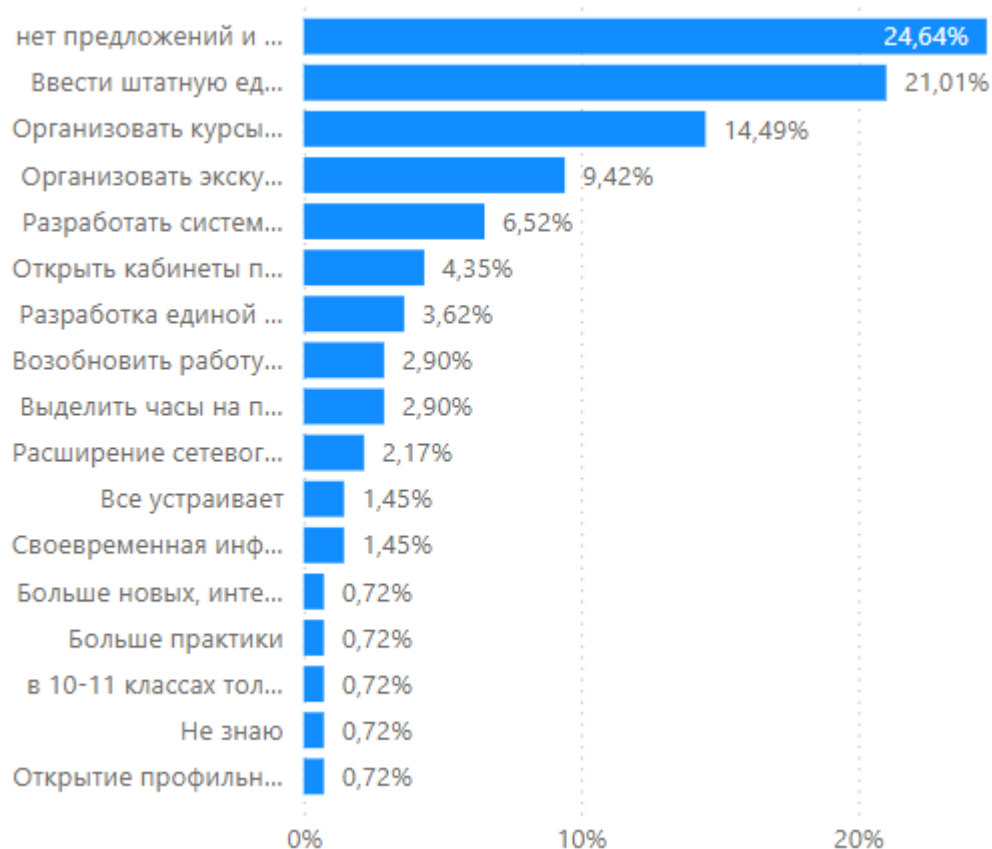
Тек 57% респонденттер «Жазғы еңбек семестрлері» бағдарламасының бар екенін атап өтті, қалғандары «Жасыл мектеп», «Жас эколог», «Мектепті көгалдандыру» және басқа да ұсақ бастамаларды таңдады.

Жазғы еңбек семестрлерін ұйымдастырудың жоқтығы оқушыларда практикалық дағдыларды қалыптастыру мен кәсіби қызметті түсінуде теріс әсер етуі мүмкін. Кейбір мектептерде өткізілетін жүйесіз және бөлшектелген бағдарламалар кең ауқымды оқушыларға еңбек дағдыларын қалыптастыруға елеулі әсер етпейді.

Қолданыстағы бастамалар, осы бағытты дамыту үшін әлеует бар екенін көрсетеді. Алайда, мұндай бағдарламаларды кеңінен енгізу және жүйелі тәсілді талап етеді.

Ертелі кәсіптік бағдар беру ұйымдастыру бойынша өз ұсыныстары мен пікірлерін ұсынуға сұралған 82% респонденттер ешқандай ұсыныстары жоқ екенін айтты, ал 15% жауап беруде қиналған (26-сурет).

26-сурет. Бастауыш сынып мұғалімдерінің ұсыныстары мен пікірлері

Аталған ұсыныстар мен ұсыныстардың ішінде келесілерді атап өтуге болады:

- педагог-кәсіби бағдар беруші қызметін енгізу;
- ПК курстарын ұйымдастыру, әдістемелік материалдарды көбейту;
- экскурсияларды ұйымдастыру үшін жағдай жасау;
- кәсіптік бағдарлау жүйесін әзірлеу;
- кәсіптік бағдар беру кабинеттерін ашу;
- «Ерте кәсіптік бағдарлау» біріккен бағдарламасын әзірлеу;
- ОӨК жұмысын қайта бастау;
- желілік өзара әрекеттесу мүмкіндіктерін кеңейту үшін жағдай жасау;
- кәсіптік диагностика үшін жеке операторларды ұсыну;
- ауылдық жерлерде профильді сыныптар ашу;
- «Жаңа кәсіптер Атласын» уақытылы ұсыну.

Қорытындылар:

Жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша көп мектептер ЕМН және ОГН бағыттары бойынша профильді сыныптарды ұсынатынын көрсетті, бұл табиғи және гуманитарлық ғылымдарды тереңдетіп оқытуға деген жалпы тенденцияны жақсы көрсетеді.

Дегенмен, көптеген мектептер ешқандай профильді сыныптар ұсынбайды, бұл оқушылардың болашақ білім алу траекториясын таңдау және арнайы білім алу мүмкіндіктерін шектейді.

Осыған байланысты, мектеп директорларының профильді сыныптардың бар екендігі туралы білмейтіндігі, коммуникация мен білім беру процесін басқаруда қиындықтар болуы немесе мониторингтік зерттеуге немқұрайлы қарау мүмкіндігін білдіреді.

Стейкхолдерлердің болмауы мен олардың бар екендігі туралы ақпараттың жоқтығы негізгі проблемалардың бірі болып табылады, бұл оқушылардың қосымша білім беру бағдарламаларына және даму мүмкіндіктеріне қолжетімділікті шектейді. Қосымша білім беру ұйымдарының қатысуының төмендігі мектептер мен сыртқы білім беру серіктестері арасындағы өзара әрекеттесуді жақсартуды қажет етеді.

Респонденттердің жартысынан көбі жұмысқа орналасу қызметтерімен байланысқан стейкхолдерлердің жоқтығын атап өтті, бұл осы қызметтердің білім беру процесіне интеграциясының жеткіліксіздігін көрсетеді. Тек аз ғана респонденттер нақты ұйымдарды атады, бұл мектептердің еңбек нарығы мен кәсіптік бағдар беру мәселелері бойынша шектеулі серіктестермен жұмыс істейтінін көрсетеді.

Әлеуметтік серіктестік мәселесі де шешілмеген, себебі респонденттердің 52,9%-ы осы салада ешқандай өзара әрекеттесудің жоқтығын айтты (Сурет 19). Бұл әлеуметтік ресурстардың білім беру процесіне интеграциясының әлсіздігін көрсетеді. Әлеуметтік серіктестердің білім беру процесіне жеткіліксіз интеграциясы оқушылардың жан-жақты дамуына, әсіресе кәсіптік бағдар беру және олардың еңбекке бейімделуі бойынша әлеуметтік қолдау көрсетуге кедергі келтіреді.

80,43% мектептерде кәсіптік бағдар беру кабинеттері жоқ екені көрсетілді. Бұл кәсіптік бағдарлау жұмысын ұйымдастыруда, сондай-ақ тиімді кәсіптік бағдарлау жүргізу үшін қажетті бөлмелер мен ресурстардың жоқтығын білдіреді. Көптеген мектептерде кәсіптік бағдарлау жұмысын жүргізу үшін негізгі жағдайлар жоқ.

Орта білім беру ұйымдарының директорлары арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері кәсіптік бағдарлаудың көп жағдайда білім беру ұйымдарында басымдық берілмейтінін көрсетті, бұл оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауына теріс әсер етуі мүмкін. Бұл цифрландырудың төмен деңгейінен де көрінеді. Көптеген мектептер кәсіптік бағдарлау жұмысын ұйымдастыру үшін заманауи технологияларды пайдаланбайды, бұл оқушылардың ағымдағы кәсіптік бағдар беру ақпаратын алу және уақытылы кеңес алу мүмкіндіктерін шектейді. Виртуалды кәсіптік бағдарлау кабинеттерінің жоқтығы олардың құрылуы мен

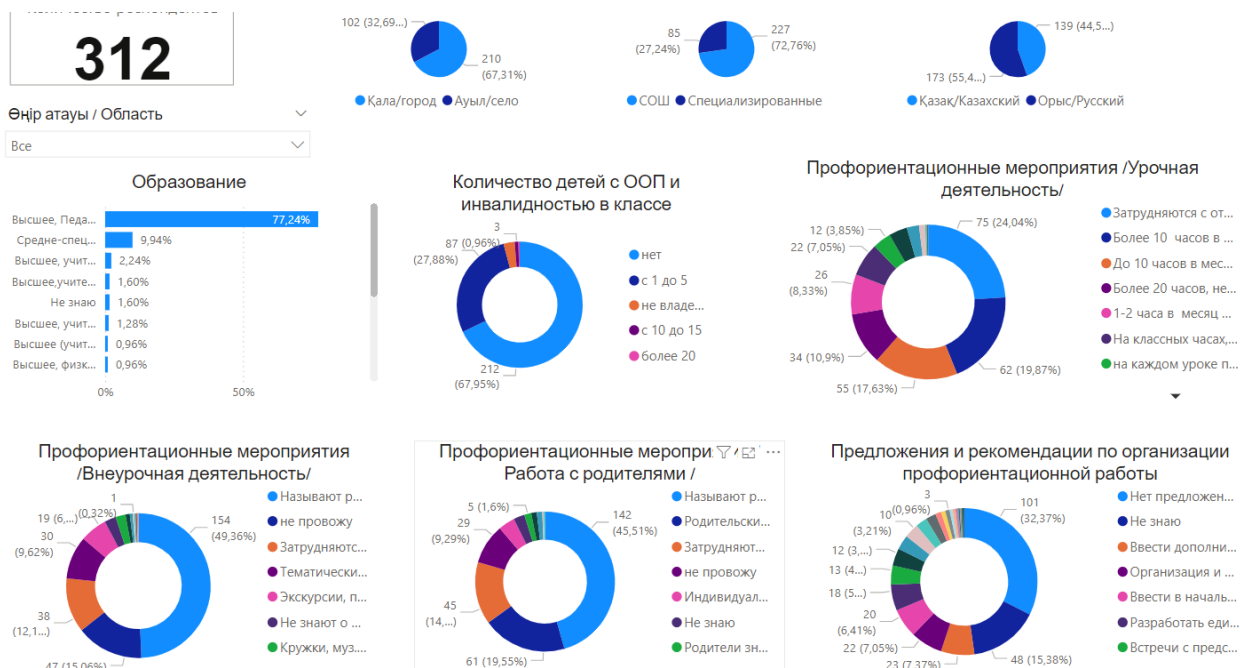
пайдаланылуына арналған бірыңғай стандарттар мен нұсқаулардың жоқтығын көрсетеді.

80%-дан астам мектептер жазғы еңбек семестрлерін ұйымдастырмайды, бұл мұндай бағдарламалардың таралуының және енгізілуінің төмен екенін көрсетеді. Бұл практикалық оқытуға және жазғы еңбек қызметі арқылы кәсіптік бағдарлауға жеткіліксіз көңіл бөлетінін білдіреді. Қолданыстағы бастамалар тек шектеулі оқушыларды қамтиды және еңбек тәрбиесі мен кәсіптік бағдарлаудың кешенді тәсілін жиі ұсынбайды. Сонымен қатар, мұндай бағдарламаларды кеңінен енгізу және жүйелі тәсілді дамыту үшін әлеует бар.

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КАРТАЛАР АНАЛИЗЫ

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КАРТА 3 БАСТАУЫШ СЫНЫПТАР МҰҒАЛІМІ

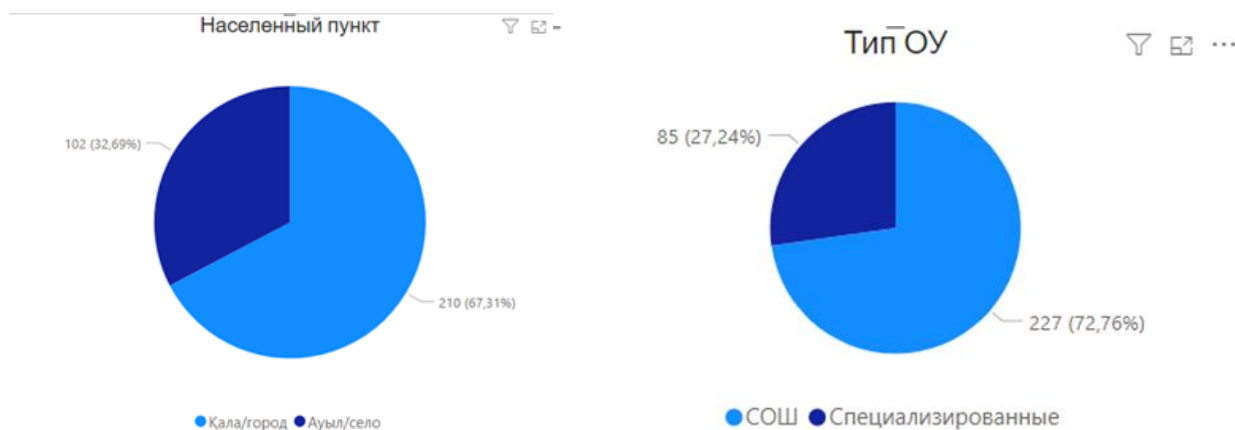
ҚЫСҚА РЕЗЮМЕ

Мониторингке 312 бастауыш сынып мұғалімі қатысты, 200 мектеп зерттеуге қатысты, оның ішінде 67,3% ауылдық және 32,7% қалалық мектептер; 72,8% жалпы білім беретін және 27,2% мамандандырылған мектептер (27-сурет, 28-сурет).

27-сурет. Бастауыш сынып мұғалімдерінің саны қала/ауыл бойынша

28-сурет. Білім беру ұйымының түрі

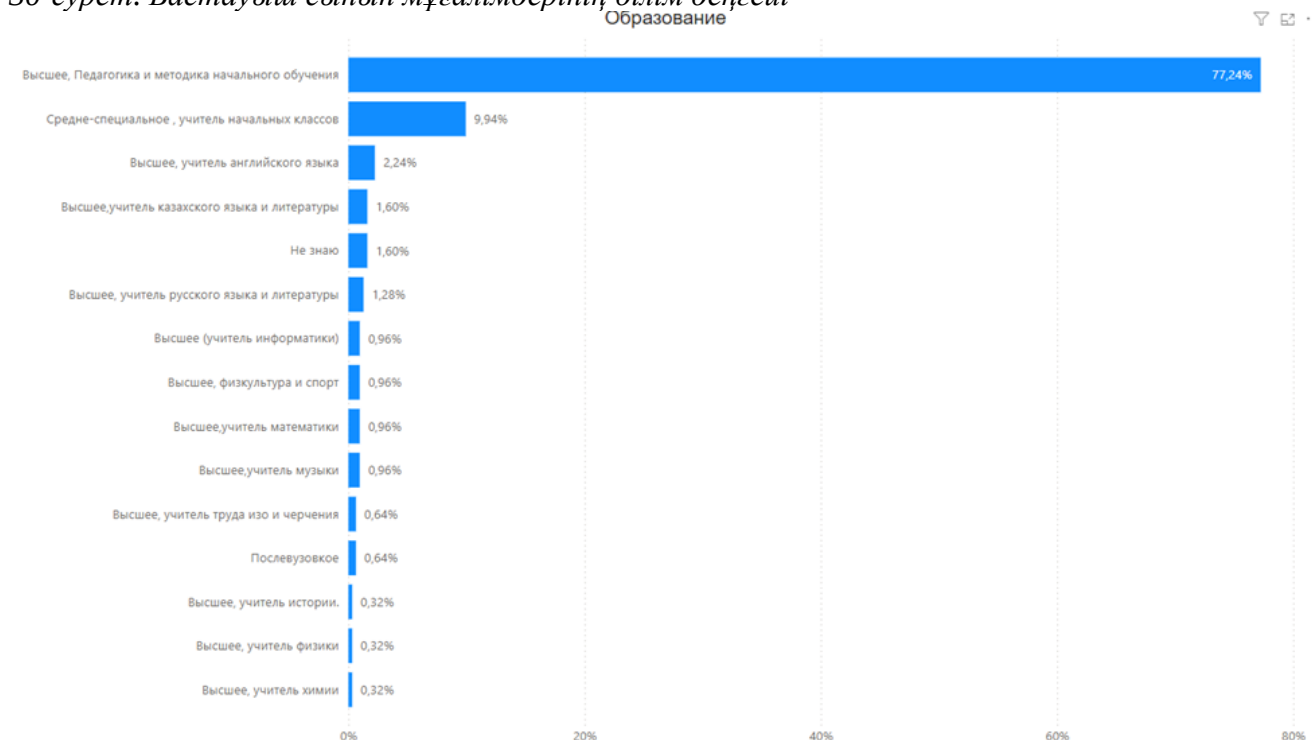
Сауалнамаға қатысқан 44,5% бастауыш сынып мұғалімдері қазақ тілінде оқытатын мектептерде, 55,5% орыс тілінде оқытатын мектептерде (29-сурет).

29-сурет. Оқыту тілдері бойынша мектептер

77% респонденттердің педагогикалық білімдері жоғары білім деңгейінде «Бастауыш білім беру педагогикасы және әдістемесі» мамандығы бойынша, орта педагогикалық білім 10% бастауыш сынып мұғалімдерінде (30-сурет).

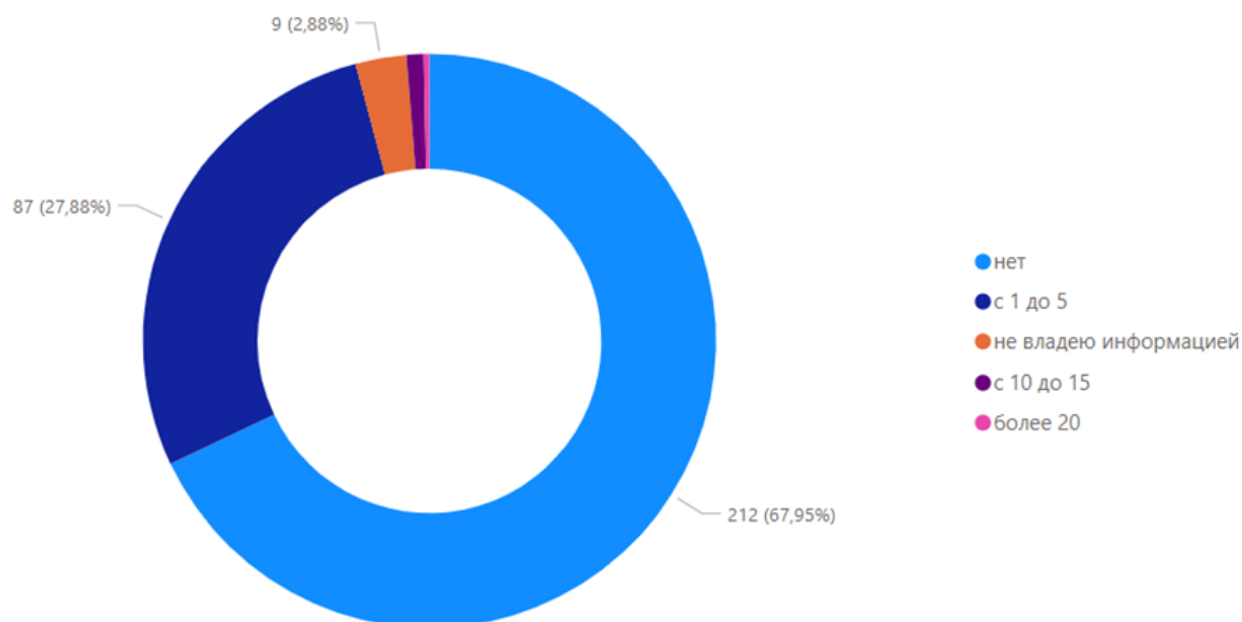
30-сурет. Бастауыш сынып мұғалімдерінің білім деңгейі

Бұл мамандандырылған педагогикалық білімнің айқын басымдылығы бастауыш сынып мұғалімдерінің үлкен бөлігі осы білім саласына шоғырланғанын көрсетеді.

«Сіздің сыныпта ерекше білім беру қажеттіліктері (ООП) және мүгедектігі бар оқушылар саны қанша?» деп сұралғанда, 68% жауап берген мұғалімдер олар жоқ екенін, 28% оқушыларда 5-ке дейін ерекше білім беру қажеттіліктері барын көрсетті (31-сурет).

31-сурет. Ерекше білім беру қажеттіліктері мен мүгедектігі бар оқушылар саны

Бұл жоғары пайызы кәсіптік бағдарлау бағдарламалары мен іс-шараларын әзірлеуге мүмкіндік береді, олар осы категориядағы оқушыларды ескере отырып жүзеге асырылуы тиіс.

32-суретте бастауыш сынып мұғалімдері арасында кәсіптік бағдарлау іс-шараларын оқу жұмысында өткізу туралы жауаптардың таралуы көрсетілген.

24% респонденттер бұл сұраққа жауап бере алмайтынын айтады, бұл бастауыш сыныптарда кәсіптік бағдарлау іс-шараларын ұйымдастыру қажеттілігі немесе жеткіліксіз хабардарлық туралы түсініксіздікке нұсқайды.

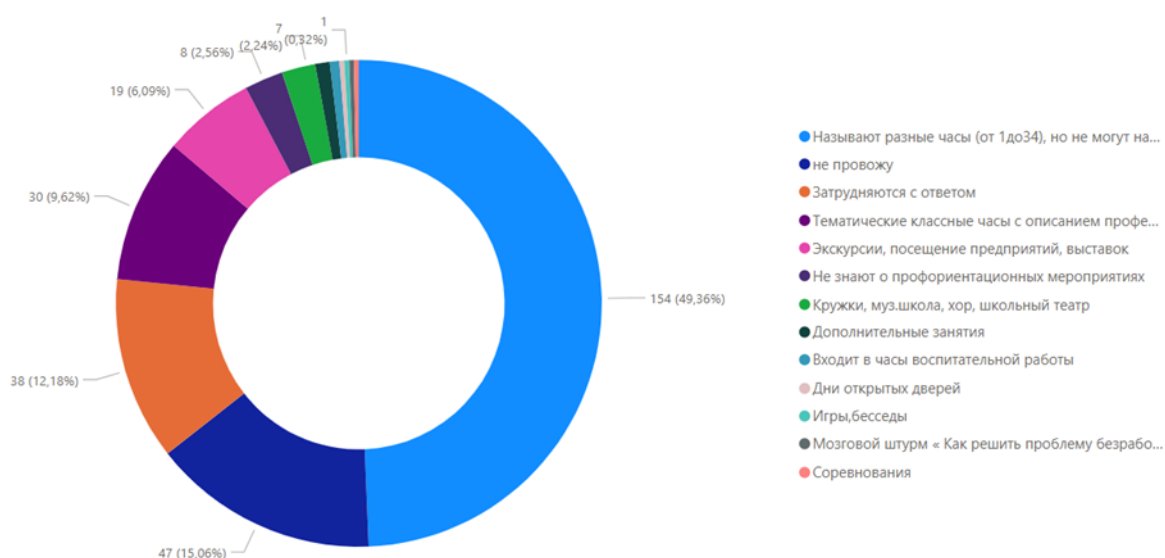
Көптеген мұғалімдер кәсіптік бағдарлауға 10 сағаттан көп уақыт бөледі, бірақ нақты шаралар көрсетілмеген (20%). 17,6% респонденттер кәсіптік бағдарлауға 10 сағаттан аз уақыт бөлінеді деп жауап берді, бірақ ол да аталған шаралардың нақты атаулары көрсетілмейді. Тек 11% респонденттер кәсіптік бағдарлауға 1-2 сағат беріледі деп көрсеткен және тағы 8,3% респонденттер кәсіптік бағдарлауды әр сабақты өткізу барысында 2-5 минут жүргізетінін атап өтті, ал 7% бұл шаралардың сынып сағаттарында жүзеге асатынын хабарлады, бірақ олар міндетті оқу бағдарламасына кірмейді.

32-сурет. Кәсіптік бағдарлау іс-шаралары оқу жұмысында интеграцияланған..

Сұралған бастауыш сынып мұғалімдерінің жартысы (49%) кәсіптік бағдарлау іс-шараларының қанша сағат өткізілгенін көрсетіп, бірақ олардың қандай түрлері мен құралдары қолданылғанын нақты атап көрсете алмайды (33-сурет).

33-сурет. Кәсіптік бағдарлау іс-шаралары, оқу уақытынан тыс ұйымдастырылған
Профориентационные мероприятия /Внеурочная деятельность/

15% респонденттер бастауыш мектепте кәсіптік бағдарлау іс-шараларын өткізбейтіндерін көрсетеді, 12% жауап беруге қиналды, 10% мұғалімдер кәсіптік бағдарлау тақырыбында сынып сағаттарын өткізетіндерін айтты, 6% экскурсиялар ұйымдастырғандарын және түрлі кәсіпорындармен танысқандарын айтты, 2% мұғалімдер кәсіптік бағдарлау жұмысы туралы ақпаратты білмейді.

Бұл көрсеткіштің көп бөлігі кәсіптік бағдарлау жұмысы бастауыш мектепте әлі міндетті элемент болып саналмайтынын және мұғалімдер тарапынан осы бағыттағы маңызды педагогикалық қызмет ретінде қабылданбайтынын көрсетеді.

Респонденттердің жартысынан көбі (45,5%) сұрағанда, ата-аналармен кәсіптік бағдарлау іс-шараларына қатысу уақытын сұрағанында әр түрлі уақыт шеңберлерін көрсеткен (1 сағаттан 34 сағатқа дейін), бірақ нақты іс-шараларды атау мүмкін болмады (34-сурет).

19,5% респонденттер кәсіптік бағдар беру шараларына қатысты ата-аналар жиналыстарын өткізеді, 14% жауап беруге қиналады.

Бұл деректердің талдауы кәсіптік бағдар бойынша ата-аналармен жұмыс жүргізудің жүйелі емес екенін және оны жақсартуды қажет ететінін көрсетеді. Тек әрбір бесінші мұғалім ғана ата-аналар жиналыстарын өткізіп жатқанын және бұл толыққанды кәсіптік бағдарлау ортасын құру үшін жеткіліксіз екенін көрсетеді.

34-сурет. Ата-аналарды тарту арқылы кәсіптік бағдарлау жұмысы

Респонденттердің 10%-ы ата-аналарды кәсіптік бағдарлау процесіне тартпайтынын айтты, бұл жоғалған мүмкіндікті білдіреді. Ата-аналар балалардың кәсіптік өзін-өзі анықтауда маңызды рөл атқарады, және олардың белсенді қатысуы

мектептегі кәсіптік бағдарлау жұмыстарын айтарлықтай күшейте алады. Оқушылар арасында жүргізілген сауалнамаға сәйкес, 4, 7, 9 және 11 сынып респонденттерінің кәсіптік таңдауына ата-аналар үлкен әсер етеді.

Таңдауды ұсынып, кеңес беруде 32% бастауыш сынып мұғалімдері ерте кәсіптік бағдарлау ұйымдастыру туралы ұсыныстар болмағанын, 15%-ы жауап беруге қиналғанын айтты (35-сурет).

35-сурет. Бастауыш сынып мұғалімдерінің ерте кәсіптік бағдарлау жұмысы туралы ұсыныстары

Аталған ұсыныстар мен кеңестерге мыналар жатады:

- Көптеген практикалық тәжірибелер ұйымдастыру, УПК жүйесін жаңарту;
- Сынып сағаттарының жоспарына кәсіптік бағдарлау тақырыптарын қосу;
- Бастауыш мектепте кәсіптік бағдарлау сабағын енгізу;
- Кәсіптік бағдарлау бойынша қосымша сағаттар мен сабақтар ұйымдастыру;
- Кәсіптік бағдарлау бойынша үйірмелерді енгізу;
- Өртүрлі мамандық өкілдерімен кездесулер ұйымдастыру;
- «Әлем танысу» пәнін «Мамандық әлемі» бөліммен толықтыру;
- Біріккен цифрлық платформаны құру;
- Кәсіптік бағдарлау мамандарын даярлау;
- Кәсіпорындарға экскурсиялар ұйымдастыру мүмкіндігін қамтамасыз ету;
- Мұғалімдерге кәсіптік бағдарлау материалдарын жеткізу;
- Кәсіптік бағдарлау кабинеттерін ашу;
- Бастауыш сыныптарда кәсіптік бағдарлау жұмыстарын жүргізу үшін жоғары сынып оқушыларын тарту;
- Барлық білім алушылар категориялары үшін бірегей республикалық кәсіптік бағдарлау жоспарын әзірлеу;

- ПК курстарын ұйымдастыру, әдістемелік материалдар, тренингтер, шеберлік сыныптарын ұсыну;
- Оқушылармен кәсіптік бағдарлау жұмысының түрлі нысандары мен әдістерін кеңейту.

Қорытындылар:

Жүргізілген талдау бойынша, тек 10% бастауыш сынып мұғалімдерінде орта арнаулы білім бар, бұл педагогтар арасында жоғары білімнің басым екенін көрсетеді. Алайда тек орта арнаулы білімге ие мұғалімдердің болуы қосымша кәсіби даярлықты немесе біліктілікті арттыруды талап етеді, себебі бұл жоғары білім деңгейіне жету үшін қажеттілік болуы мүмкін.

Қатысушылардың біраз бөлігі (2%) өз білімін анықтай алмайтынын немесе білмейтінін көрсетті. Бұл олардың білім деңгейінің осы кәсіби салаға қойылатын талаптарға сәйкес келмейтіндігін білдіруі мүмкін.

Кәсіптік бағдарлау шаралары туралы сұраққа жауап бергенде, бастауыш сынып мұғалімдерінің көпшілігі нақты шаралар атамаса да, кәсіптік бағдарлау үшін уақыттық шектерді атады. Бұл кәсіптік бағдарлауға формальды түрде қарау мен нақты жоспарлар мен мақсаттардың болмауын көрсетеді.

Сауалнама нәтижелерін талдау көрсеткендей, бастауыш мектепте кәсіптік бағдарлау барлық мұғалімдер үшін міндетті практика болмағандықтан, оқушылардың тәжірибесінде айтарлықтай айырмашылықтар бар. Мұғалімдерге кәсіби бағдарлау жұмысының маңыздылығын түсіну үшін қосымша оқыту және ресурстар қажет.

Тақырыптық сынып сағаттары сияқты шаралар пайдалы, бірақ олар ерте кәсіптік бағдарлау элементтері бар кеңірек бағдарлама бөлімі болуға тиіс. Осылайша, бастауыш мектепте кәсіптік бағдарлау барынша жүйелі көзқарасты қажет етеді, бұл барлық мұғалімдер үшін міндетті болуы керек.

Педагогтар кәсіптік бағдарлау маңыздылығын түсіну және жасөспірімдермен тиімді жұмыс жасау үшін қосымша оқыту мен ресурстарға мұқтаж. Сонымен қатар, ата-аналардың кәсіптік бағдарлау процесіне қатысуын арттыру қажет, себебі қазіргі деңгейде ата-аналармен жұмыс жеткіліксіз, бұл оқушыларға ерте кәсіби өзін-өзі анықтауында толық қолдау алуға шектеу жасайды.

СЫНЫП ЖЕТЕКШІЛЕР МОНИТОРИНГІНІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

ҚЫСҚА РЕЗЮМЕ

Мониторингке 200 мектептен 729 сынып жетекшісі қатысып, кәсіптік бағдар беру жұмысын бағалауға өз үлестерін қосты.

Қатысушылардың көпшілігі қала мектептерінің сынып жетекшілері, 729 респонденттің 400-і (55%) қалалық мектептерді көрсетеді (36-сурет).

Алайда қала мектептерінен келген сынып жетекшілерінің көпшілігіне қарамастан, ауылдық мектептердің сынып жетекшілерінің үлесі де жоғары: 329 қатысушы (45%) ауылдық аймақтардан келгендер, бұл ауыл мектептерінің кәсіптік бағдар беру жұмысында белсенді қатысатындығын көрсетеді. Бұл тек қала мектептерінде ғана емес, ауылдық мектептерде де кәсіптік бағдар беру жұмысының маңыздылығын білдіреді.

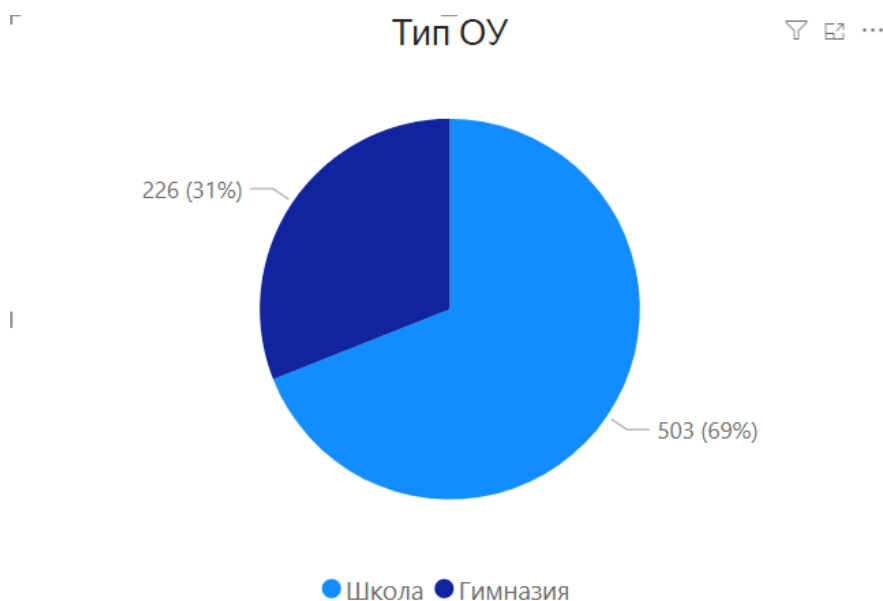
35-сурет.. Қала/ауылдан келген респонденттердің пайыздық қатынасы

Қала мен ауыл мектептерінен келген респонденттердің саны арасындағы айырмашылық айтарлықтай емес, бұл республиканың барлық аумағында кәсіптік бағдар беру жұмысын теңдей таратуға деген ұмтылысты көрсетеді.

Типі бойынша сынып жетекшілерінің пайызының анализі көрсетеді (37-сурет), жалпы респонденттердің 69% (503 адам) жалпы білім беретін мектептерден келгенін көрсетеді. Бұл кәсіптік бағдар беру жұмысында жалпы білім беретін мектептердің маңызды орын алатындығын көрсетеді. Бұл бөлініс жалпы білім беру жүйесінің құрылымына сәйкес келеді. Сонымен қатар, гимназиялардан келген сынып жетекшілерінің жоғары үлесі кәсіптік бағдар беруді тереңдетілген пәндерді оқытатын білім мекемелерінде де маңызды тапсырма ретінде қарастырылатындығын көрсетеді.

37-сурет. Оқушылар ұйымының түрі бойынша респонденттердің пайыздық қатынасы

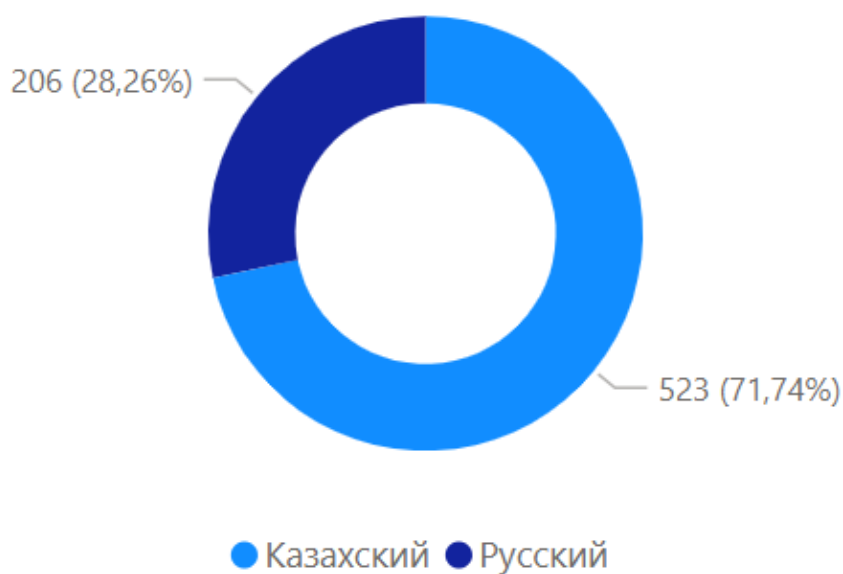

Еліміздің білім беру жүйесінде мектептердің басым көпшілігі жалпы білім беретін болғандықтан, осы мектептердің сынып жетекшілерінің санының көп болуы логикалық тұрғыдан дұрыс және білім беру жүйесінің жалпы құрылымын көрсетеді. Сонымен қатар, гимназиялардың жоғары үлесі кәсіптік бағдар берудің осы оқу орындарында да маңызды міндет болып табылатынын көрсетеді, өйткені олар тереңдетілген пәндерді оқытуды мақсат етеді.

Сынып жетекшілерінің тілдік бөлінісі көрсеткендей, мониторингке қатысқан сынып жетекшілерінің көпшілігі қазақ тілінде сабақ жүргізеді. 729 респонденттің 523-і (72%) қазақ тілінде сабақ өткізеді, бұл еліміздің білім беру жүйесіндегі тілдік саясатты көрсетеді.

Қазақ тілінің басымдылығына қарамастан, 28% (206 адам) респонденттер орыс тілінде сабақ береді. Бұл көрсеткіш орыс тілінің Қазақстандағы білім беру жүйесінде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

38-сурет. Оқу тілдері бойынша респонденттердің пайыздық қатынасы

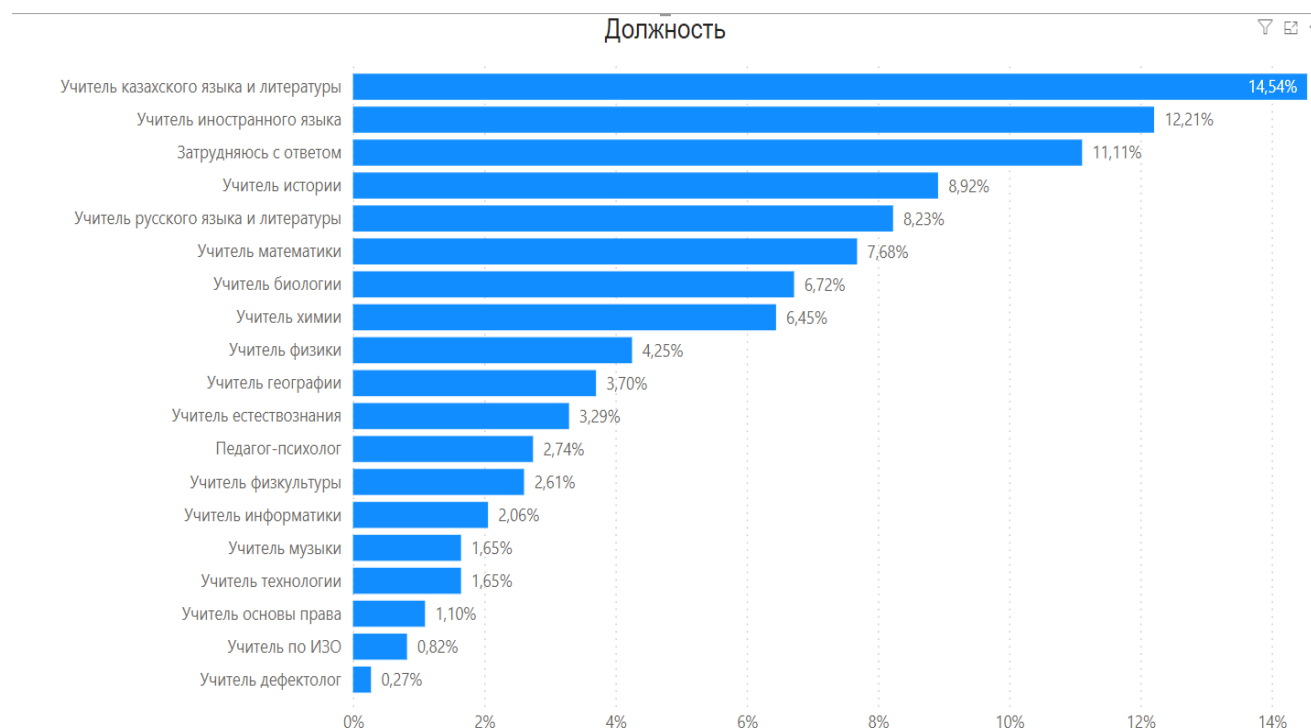
Қазақ тілі басым болуына қарамастан, орыс тілінде сабақ беретін сынып жетекшілерінің үлесі де айтарлықтай. Бұл кәсіптік бағдар берудің қазақ тілді және орыс тілді оқушылардың қажеттіліктерін ескере отырып жүргізілетінін білдіреді, бұл барлық оқушыларға карьера таңдауда тең мүмкіндіктер беруге маңызды ықпал етеді.

Респонденттер арасындағы қазақ тілі басымдылығы мемлекеттік тіл саясатын нығайту бойынша жүргізіліп жатқан жұмысты көрсетеді, сонымен қатар орыс тілін

қолдау білім беру жүйесіндегі екітілді білім беру кеңістігін қалыптастыруға ықпал етеді.

Сынып жетекшілерінің оқытатын пәндері бойынша пайыздық қатынастың талдауы бірнеше маңызды қорытындылар жасауға мүмкіндік береді (39-сурет).

39-сурет. Оқытатын пәндері бойынша респонденттердің пайыздық қатынасы

Біріншіден, мониторинг нәтижелері бойынша сынып жетекшілерінің жоғары үлесі қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдеріне тиесілі екенін анықтауға болады (14,5%). Ұлттық тіл мен мәдениетті қолдау маңызды басымдық болып табылады, және бұл қазақ тілі мұғалімдерінің сынып жетекшілігінде белсенді қатысуында көрініс табады. Қазақ тілі мұғалімдері ұлттық сәйкестікті қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, өйткені олар класс сағаттарында оқушыларды тек тіл үйретумен ғана шектелмей, елдің мәдениеті мен тарихымен таныстырады. Мұндай іс-шаралар оқушыларға туған тіл мен мәдениеттің маңыздылығын түсінуге көмектесуі мүмкін, бұл өз кезегінде оқушылардың кәсіби қызығушылықтары мен мақсаттарын ұлттық дәстүрлер мен құндылықтарды құрметтей отырып қалыптастыруға ықпал етеді.

Екіншіден, шет тілдері пәнінің мұғалімдерінің (12,2%) сынып жетекшісі лауазымында болғаны, жаһандану жағдайында шет тілдерін меңгеруге деген сұраныстың артқанын көрсетеді. Бұл сонымен қатар кәсіптік бағдарлау тек ел ішіндегі қажеттіліктерге ғана емес, оқушыларды халықаралық карьераға да дайындауға бағытталуы тиіс екенін білдіреді.

Үшінші орында тарих пәнінің мұғалімдері (8,2%) тұр, бұл оқушылар арасында ұлттық сананы қалыптастыруда және патриотизмде тарихтың маңызды рөл атқаратынын көрсетеді, бұл кәсіптік бағдарлау жұмысындағы маңызды элемент болып табылады.

Содан кейін орыс тілі мен әдебиеті, математика, биология және химия пәндерінің мұғалімдерінің (7,7% бен 6,5% аралығында) арасындағы салыстырмалы тең қатысуы, кәсіптік бағдарлау бойынша әр пәннің маңыздылығының тең дәрежеде мойындалатындығын көрсетеді.

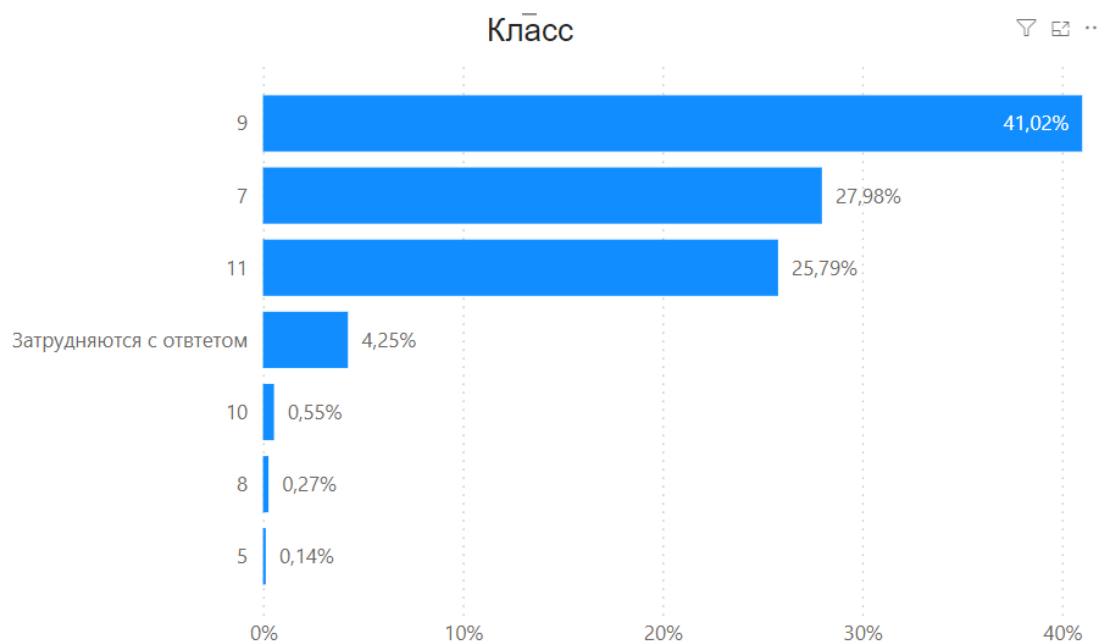
Алайда, физика, география және табиғаттану пәндерінің мұғалімдерінің (4,3% бен 3,3% аралығында) сынып жетекшісі лауазымында аз болуымен салыстырғанда, практикалық бағыттағы пәндердің мұғалімдері (дене шынықтыру, информатика, музыка, технология және құқық негіздері пәндері) (2,7% бен 1% аралығында) де аз екені байқалады.

Жалпы алғанда, мониторингтің нәтижелері мектептерде сынып жетекшілігінің кең ауқымды пәндерді қамтитынын көрсетеді, сонымен қатар ең көп қатысатын мұғалімдер қазақ тілі, шет тілдері және тарих пәндерінен болатыны байқалады. Бұл оқушыларды дайындауда ұлттық басымдықтар мен жаһандық тенденцияларды үйлестіретін кешенді тәсілді білдіреді.

Егер сынып жетекшілерінің үлес салмағын сыныптар бойынша қарастыратын болсақ, келесі қорытындылар жасауға болады (40-сурет). Сауалнамаға қатысқан сынып жетекшілерінің ең көп бөлігі 9 сыныптарға (41%), 7 сыныптарға (28%) және 11 сыныптарға (26%) тиесілі. Бұл жоғары сыныптарда сынып жетекшілерінің кәсіптік бағдарлау жұмысына белсенді қатысатындығын көрсетеді. Сонымен қатар, 10 сыныптарда (0,6%), 8 сыныптарда (0,3%), 5 сыныптарда (0,1%) сынып жетекшілерінің қатысуы айтарлықтай аз болғаны байқалады, бұл осы оқу деңгейлеріндегі кәсіптік бағдарлау жұмыстарына белсенді қатысудың төмендігін көрсетеді.

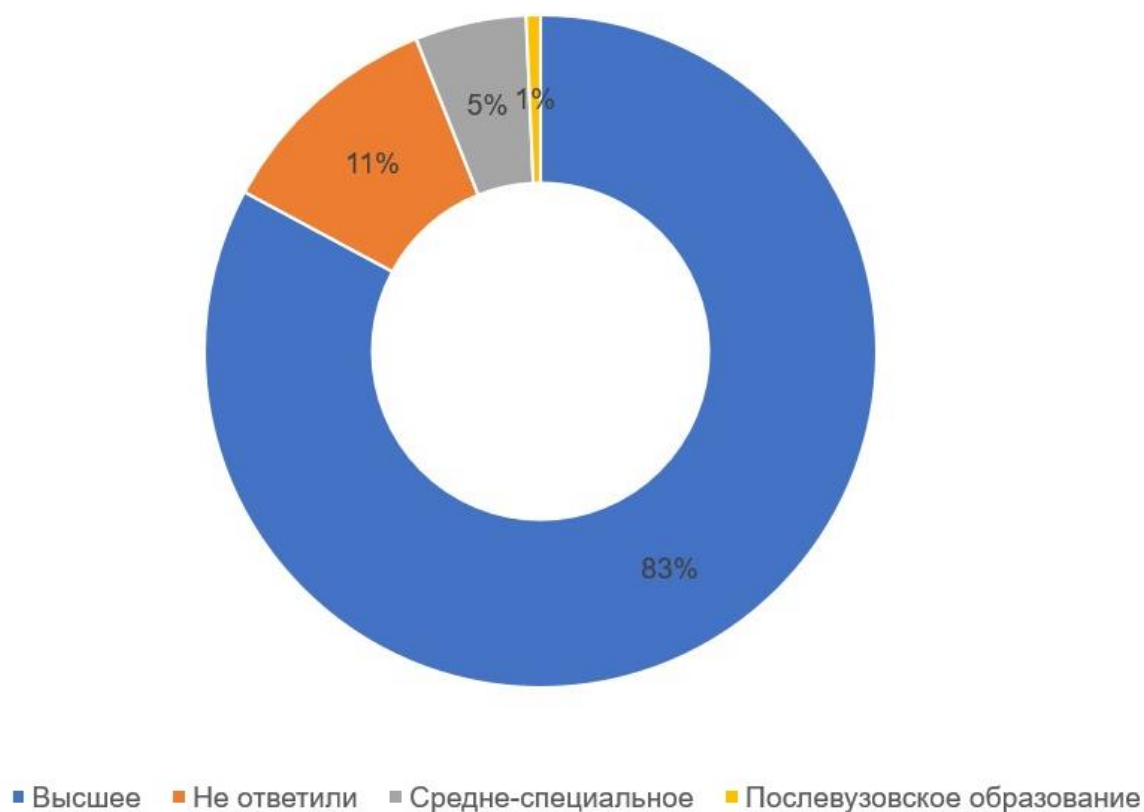
Мониторингке қатысушылардың арасында жұмыс істейтін сыныптары туралы ақпарат бермеген сынып жетекшілері (4,3%) де болды. Бұл фактіні келесі мониторингтерде ескеру қажет, себебі нақты сыныптар туралы ақпараттың болмауы зерттеу нәтижелерінің толықтығы мен дәлдігіне әсер етуі мүмкін.

40-сурет. Сынып жетекшілерінің сыныптар бойынша үлес салмағы.

Мониторинг нәтижелеріне сәйкес, сынып жетекшілерінің көпшілігі жоғары білімге ие — 604 респондент (83%). Тек 39 респондент (5%) орта арнайы біліммен жұмыс істейді, бұл олардың сынып жетекшілері арасында аз пайызын көрсетеді. Ең төменгі көрсеткішті 5 респондент (1%) көрсеткен, олардың білім деңгейі магистратура (жоғары білімнен кейінгі білім), бұл жоғары білім алғаннан кейін әрі қарай білім алуға деген мотивацияның немесе барьерлердің болмауын көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, мониторингке қатысушылардың 11%-ы өздерінің білім деңгейі туралы ақпарат бермеген, бұл деректерді түсіндіруде ескерілуі қажет. Бұл аспект болашақ мониторингтерде қосымша назар аударуды талап етеді.

41-сурет. Респонденттердің білім деңгейі бойынша пайыздық үлесі

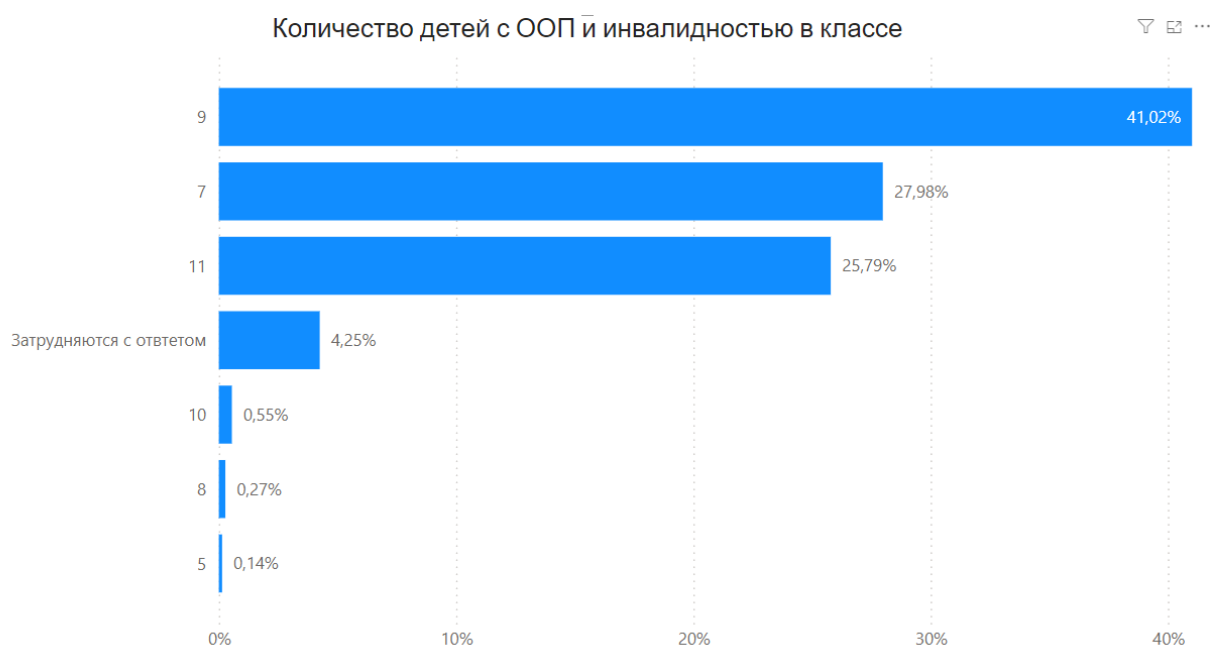

Мониторинг нәтижелері бойынша, ерекше білім беру қажеттіліктері (ООП) және мүгедектік мәселелері бойынша ең көп тіркелген оқушылар саны 9-сыныптарда (41%), 7-сыныптарда (28%) және 11-сыныптарда (26%) байқалды. Бұл жағдай жоғары сыныптарда оқу қажеттіліктерінің айқын болуын көрсетуі мүмкін.

Сол уақытта, 10-сыныптарда (0,5%), 8-сыныптарда (0,3%) және 5-сыныптарда (0,2%) ООП және мүгедектікпен оқитын оқушылардың пайыздық көрсеткіші айтарлықтай төмен. Бұл, мүмкін, диагностикадағы кемшіліктерді немесе осы жас топтарындағы қажеттіліктердің ерекшеліктерін көрсетуі мүмкін.

Мониторинг нәтижелеріне сәйкес, 4,3%-ы респонденттер бұл сұраққа жауап бере алмады. Бұл оқушылардың ООП және мүгедектік жағдайы туралы мәлімет жинауды жақсартуды қажет ететінін көрсетеді.

42-сурет. ООП және мүгедектік бар оқушылардың сыныптарда пайыздық үлесі

Сынып жетекшілері профориентациялық жұмысқа қатысты сұралған кезде, мектептегі оқушылармен жүргізілетін профориентациялық шаралардың ұйымдастырылуына қатысты әртүрлі нәтижелер тіркелді.

Оқу барысында профориентациялық жұмыстарды ұйымдастыру бойынша мониторинг нәтижелері (43-сурет) бойынша:

- 29% респонденттер 1-10 сағат ішінде профориентациялық шаралар өткізеді;
- 15% респонденттер 10-20 сағат ішінде профориентациялық шаралар өткізеді;
- 5% респонденттер 20-30 сағат арасында өткізеді;
- 3,4% респонденттер 30-40 сағат арасында өткізеді;
- 1% респонденттер айына 1 рет, 1% респонденттер аптасына 1 рет өткізіледі;
- 0,4% респонденттер 24-25 сағат өткізеді;
- 0,3% респонденттер 100 сағатқа дейін өткізеді.

43-сурет. Профориентациялық шараларды оқыту барысында ұйымдастыру бойынша респонденттердің пайыздық үлесі

Дегенмен, қатысушылардың көпшілігі көрсетілген уақыт шығындарына қарамастан, өткізілетін шаралардың нақты сипаттамасын бере алмайды. Бұл шаралардың ұйымдастырылуы мен жүйелілігінің жетіспейтіндігін көрсетеді және олардың тиімділігін және айқындылығын арттыру үшін профориентациялық шараларды құжаттау процесін жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

6,7% респонденттер профориентациялық жұмыстарды класс сағаттары барысында ұйымдастырады, 4,1% — шараларды өткізеді, 2,2% анкета жүргізеді, 0,7% Ашық есік күндерін ұйымдастырады, 0,5% тренингтер өткізеді, 0,4% профориентациялық жұмыстарды жоспар бойынша жүргізеді, 0,3% колледждерге баруды ұйымдастырады, 0,3% дөңгелек үстелдер өткізеді, 0,2% жобалық жұмыстар жүргізеді, 0,14% постер сессиялары мен спорттық іс-шаралар өткізеді. Бұдан бөлек, 28% респонденттер бұл сұраққа жауап беруге қиналады.

Алайда, барлық түрлі формаларға қарамастан, респонденттер көп жағдайда бұл іс-шаралардың уақытты қалай бөлетіндігін көрсетпейді. Бұл профориентациялық іс-шаралардың уақытын жүйелеу қажеттілігін, олардың тиімділігі мен қамтылуын дәл талдау үшін маңызды екенін көрсетеді.

Кәсіптік бағдар беру іс-шараларын сыныптан тыс жұмыс ретінде ұйымдастыруды талдасақ (44-сурет), респонденттердің 33,9%-ы профориентациялық жұмыстарды 1-5 сағат аралығында өткізеді, 11,5%-ы 10-20 сағат аралығында, 8,9%-ы 20-35 сағат аралығында өткізеді, ал 0,1% оларды айына бір рет өткізеді. Дегенмен, респонденттер оқыту барысында өткізілген шаралардың сипаттамасын, сондай-ақ нақты уақыттық рамкаларды анықтау үшін қиналады.

44-сурет. Респонденттердің кәсіби бағдарлау іс-шараларын сыныптан тыс жұмыс ретінде ұйымдастыруы бойынша пайыздық арақатынасы

Осыған орай 14,7% респонденттер бұл сұраққа жауап беруге қиналғанын атап өту керек. Бұл сұраққа жауап беру арқылы осы аспектінің жеткілікті түрде анықталмағандығын көрсетеді. Сонымен қатар, 7,6% респонденттер ешқандай профориентациялық іс-шаралар өткізбегенін айтты.

Сыныптан тыс жұмыс формаларының ішінде 5%-ы спорттық-мәдени іс-шаралар ұйымдастырады, 4,8%-ы класс сағаттарын өткізеді, 3,7%-ы оқу орындарына экскурсиялар ұйымдастырады, 2,6%-ы түрлі мамандық өкілдерімен кездесулер ұйымдастырады. Қалған респонденттер анкета жүргізу, психологтармен жұмыс істеу, эссе байқаулары, жобалар мен ата-аналардың жұмыс орындарына экскурсиялар ұйымдастырады.

Профориентациялық іс-шаралардың әртүрлі формалары, мысалы, спорттық-мәдени іс-шаралар, экскурсиялар және мамандық өкілдерімен кездесулер, түрлі тәсілдердің белсенді қолданылатынын көрсетеді, бірақ бұл олардың тиімділігін бағалау үшін қосымша талдауды қажет етеді.

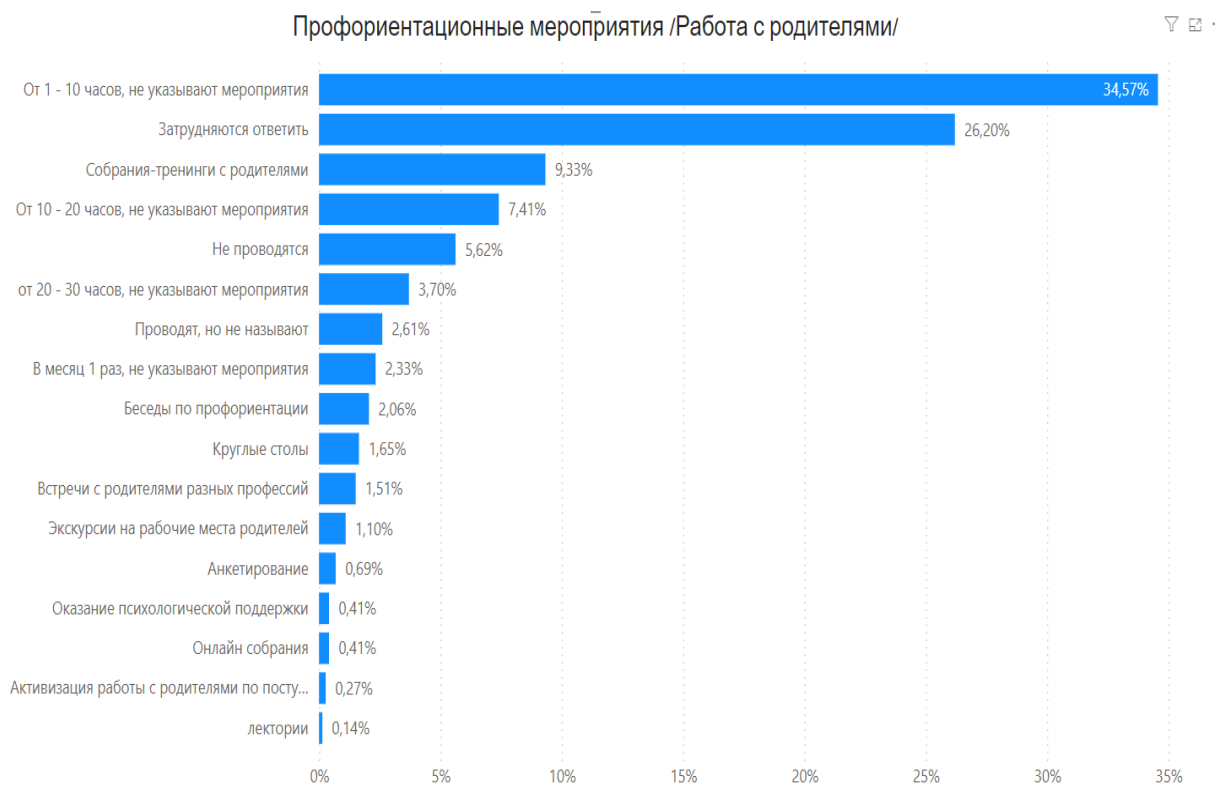
Студенттердің ата-аналарымен кәсіптік бағдар беру іс-шараларын ұйымдастыру туралы сұраққа респонденттердің жауаптары негізінде (45-сурет) келесі қорытынды жасауға болады.

34,6% респонденттер профориентациялық жұмысын ата-аналармен 1-10 сағат аралығында жүргізетінін айтты, 7,4%-ы 10-20 сағат, 3,7%-ы 20-30 сағат өткізеді. Алайда, көрсетілген уақыт ішінде қандай іс-шаралар өткізілетіні туралы нақты мәліметтер жоқ.

Сонымен қатар, 26,2% респонденттер бұл сұраққа жауап беруге қиналады. Бұл профориентациялық жұмыс туралы толық ақпараттың жетіспеушілігін, есеп беру мен ашықтықты арттыру қажеттілігін көрсетеді. Бұл деректер

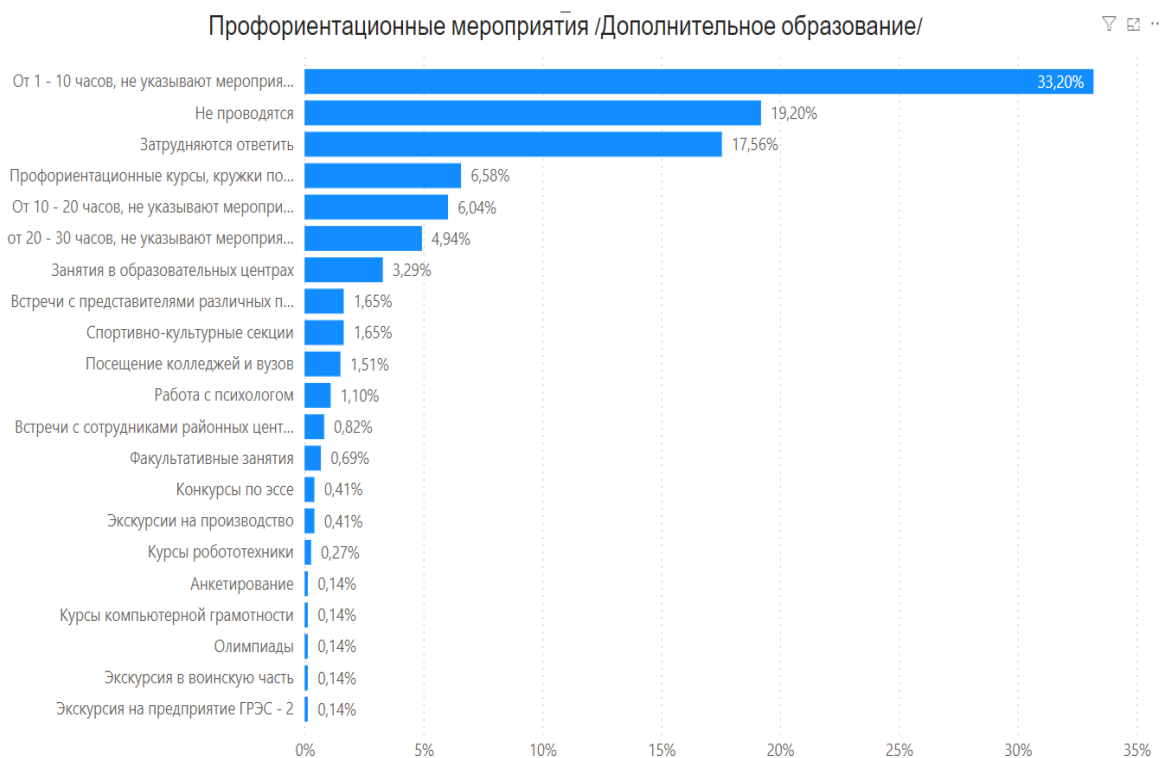
профориентациялық жұмыстардың қаншалықты жүйелі түрде жүргізілетінін, уақыт пен ресурстарды тиімді пайдалану қажеттілігін және ата-аналарды осы процестің маңызды қатысушысына айналдырудың маңызды екенін көрсетеді.

45-сурет. Ата-аналармен бірлесіп кәсіби бағдарлау іс-шараларын ұйымдастыру бойынша респонденттердің пайыздық арақатынасы

Класс жетекшілерінің қосымша білім беру туралы ақпараттандырылуы мен қатысуы жөнінде жауаптар талданды, келесі үрдістер анықталды (46-сурет).

46-сурет. Профориентациялық іс-шараларды ұйымдастыру бойынша респонденттердің пайыздық үлесі.

Жауап бергендердің шамамен 33,2%-ы бұл аспектіні 1-10 сағат аралығында өткізетінін айтты, 6%-ы 10-20 сағат аралығында, 4,9%-ы 20-30 сағат аралығында өткізетінін білдірді, алайда нақты қосымша білім беру түрлері көрсетілмеді. Сондай-ақ, респонденттердің едәуір бөлігі (17,6%) бұл сұраққа нақты жауап беруде қиындықтарға тап болды. Бұл, осы бағыттағы ақпараттың жетіспеушілігін немесе анықталмағандығын көрсетеді.

Айта кететін жайт, респонденттердің шамамен 19,2%-ы бұл бағытқа назар аудармайтындарын айтты. Бұл мектептерде қосымша білім берудің маңызды екендігіне деген түсініксіздік немесе жеткіліксіз қатысу проблемасын көрсетеді.

Сонымен қатар, респонденттердің 6,6%-ы оқушылардың профориентациялық клубтарға қатысатындарын, 3,3%-ы білім беру орталықтарында, 1,7%-ы әртүрлі мамандық өкілдерімен кездесулерде, 1,6%-ы спорттық-мәдени секцияларда жұмыс істейтіндерін көрсетті. Басқа респонденттер оқушылардың колледждер мен жоғары оқу орындарына баруын (1,5%), психологтармен жұмыс істеуді (1,1%), аудандық орталық қызметкерлерімен кездесулерді (0,8%), факультативті сабақтарды (0,7%), эссе конкурстарын және өндірістік экскурсияларды (0,4%) ұйымдастырғандарын айтты, ал 0,3%-ы робототехника курстарын, компьютерлік сауаттылық курстарын, олимпиадалық дайындықты, әскери бөлімге экскурсияны және ГРЭС-2 зауытына экскурсияларды атқарған.

Бұл нәтижелер класс жетекшілерінің қосымша білім беру туралы оқушыларды ақпараттандыру процесіне әр түрлі қатысуын көрсетеді. Бұл деректер мұғалімдердің осы саладағы жұмысын үйлестіру мен ақпараттық қолдауды

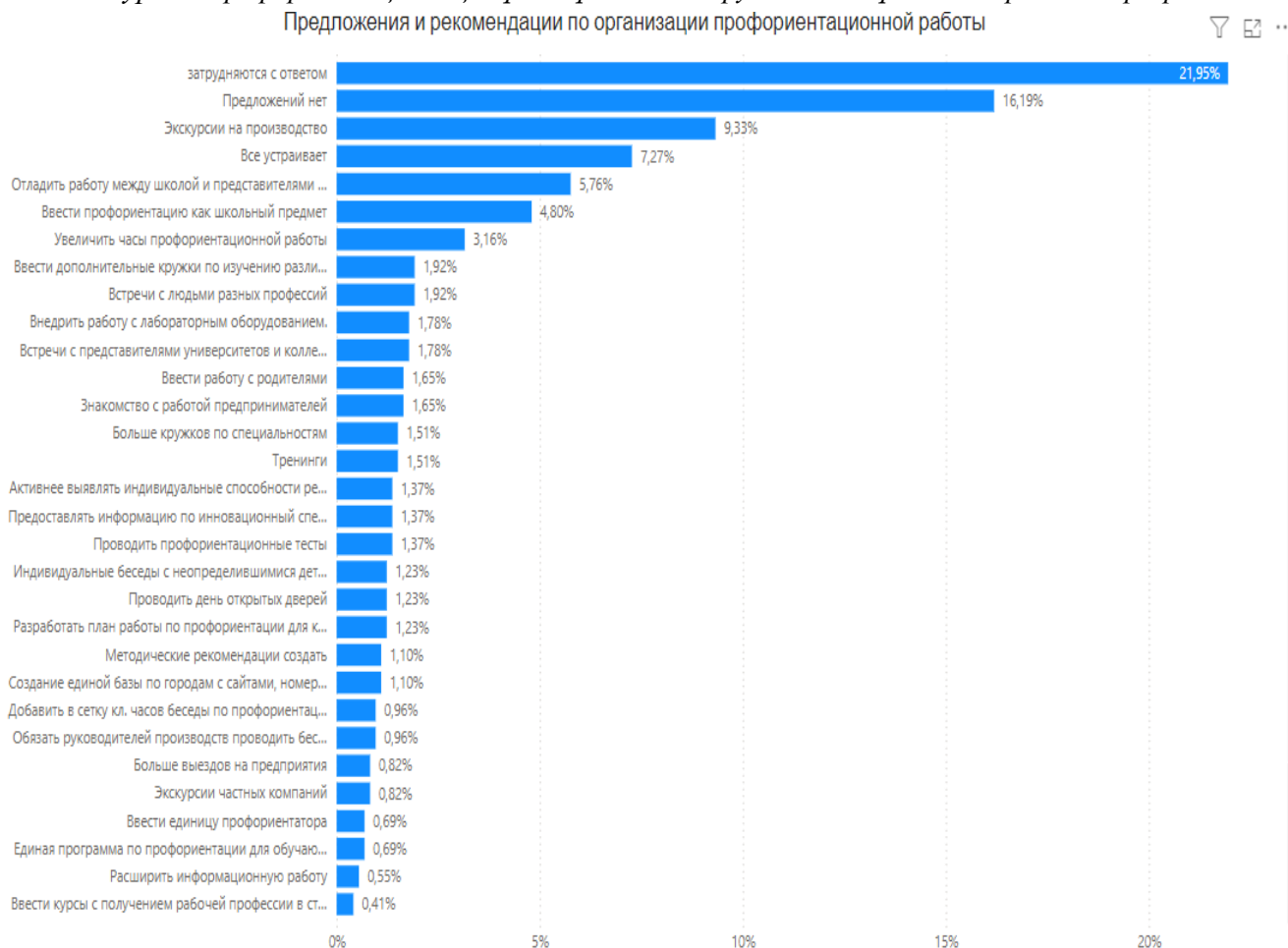
күшейтудің қажеттілігін көрсетеді, бұл олардың жан-жақты дамуы үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге көмектеседі.

Класс жетекшілерінен алынған профориентациялық жұмыс ұйымдастыруға қатысты ұсыныстар мен пікірлерді талдай отырып, келесі қорытындыларға келуге болады.

Респонденттердің едәуір бөлігі (21,9%) нақты жауап беруге қиналды, бұл ақпараттың жетіспеушілігін немесе осы сұраққа қатысты пікірлерінің қалыптаспағанын білдіреді.

Сондай-ақ, респонденттердің 16,2%-ы ешқандай ұсыныстардың жоқ екенін көрсетті, ал 7,3%-ы қазіргі жағдайға қанағаттанатынын айтты.

47-сурет. Профориентациялық жұмыс ұйымдастыру бойынша ұсыныстар мен пікірлер.

Дегенмен, кейбір респонденттер мектептерде кәсіптік бағдар беру жұмысын жақсарту үшін нақты шараларды ұсынды. Мысалы, 4,8% респонденттер кәсіптік бағдар беруді міндетті пән ретінде енгізуді ұсынды, ал 3,2% респонденттер кәсіптік бағдар беру жұмысына бөлінген сағаттарды арттыру қажеттігін айтты. Басқа ұсыныстарға еліміздегі әртүрлі жоғары оқу орындарын зерттеу бойынша қосымша үйірмелер енгізу (1,9%), зертханалық құралдармен жұмыс істеуді енгізу және университеттер мен колледждердің өкілдерімен кездесулер ұйымдастыру (1,8%),

сондай-ақ ата-аналармен жұмыс істеуді белсендіру және оқушыларды кәсіпкерлердің қызметімен таныстыру (1,6%) кірді.

Сонымен қатар, 1,5% респонденттер мамандықтар мен тренингтер бойынша үйірмелердің санын көбейтуді ұсынды, ал 1,4% балалардың жеке қабілеттерін анықтауға, болашақ мамандықтар мен жаңа мамандықтар туралы ақпарат беруге және кәсіптік бағдар беру тестілерін өткізуді қажет деп санады.

Басқа ұсыныстар арасында келесі шаралар бар: мамандық таңдамай жүрген балалармен жеке әңгімелесу өткізу, ашық есік күндерін өткізу, класс жетекшілері үшін кәсіптік бағдар беру бойынша жұмыс жоспарын әзірлеу (әрқайсысы 1,2%). Сонымен қатар, респонденттер оқу орындары мен колледждер туралы ақпаратты ыңғайлы түрде беру үшін әдістемелік ұсынымдар әзірлеуді және облыс бойынша біріздендірілген базаны жасауды ұсынды (әрқайсысы 1,1%). Сондай-ақ класс жетекшілерін класс сағаттарына кәсіптік бағдар беруді қосуға және өндіріс басшыларын оқушыларды өз мамандықтары мен жұмыс жағдайлары туралы таныстыру үшін тегін экскурсиялар өткізуге міндеттеуді ұсынды (әрқайсысы 1%).

Кейбір респонденттер кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізу үшін жеке кәсіпкерді тағайындау және оқушыларға арналған біріккен кәсіптік бағдар беру бағдарламасын енгізуді, сондай-ақ жеке компаниялардан кәсіптік бағдар беру экскурсияларын көбейтуді ұсынды (әрқайсысы 0,8%). Сондай-ақ, оқу орындары мен колледждерге қажетті курстарды ұйымдастыруды ұсынған респонденттер де болды (0,7%).

Ақырында, кейбір ұсыныстар ақпараттық жұмысты кеңейту (0,5%) және жоғары сынып оқушылары үшін кәсіптік мамандықты игеру курстарын енгізуді қамтыды.

Осылайша, сауалнама нәтижелері көрсеткендей, егер де респонденттердің бір бөлігінің нақты ұсыныстары болмаса немесе қазіргі жағдайға қанағаттанатыны байқалса, басқа бір бөлігі кәсіптік бағдар беру жұмысының реформалар қажеттігін көріп, нақты шараларды ұсынды. Бұл деректер мектептер, жоғары оқу орындары мен кәсіпорындар арасындағы өзара әрекеттестікті күшейту және оқушыларды болашақ кәсіби қызметке тиімді даярлау үшін кешенді модернизация қажеттілігін көрсетеді.

Қорытындылар

Осы жүргізілген мониторинг нәтижесінде 20 аймақтың барлық мектептерінен 729 сынып жетекшісі қатысып, 200 мектептің жағдайы зерттелді. Алынған деректер негізінде бірнеше маңызды қорытындылар жасауға болады.

Біріншіден, кең ауқымды респонденттерді қамту нәтижесінде алынған деректердің жақсы репрезентативтілігі қамтамасыз етілді, бұл мектептердегі профориентациялық жұмыстың жай-күйі туралы негізделген қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Алайда, келесі зерттеулерде қала мен ауыл мектептерінен респонденттердің тең қатысуын, сондай-ақ жалпы білім беретін мектептер мен гимназиялардан қатысушылардың санының тең болуын ескерген жөн, өйткені бұл деректерде қателіктер мен бұрмалауларды болдырмауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, сынып жетекшілерінің арасында оқыту тілі бойынша анықталған айырмашылықтар профориентациялық жұмыстың оқушылардың тілдік қажеттіліктеріне қалай бейімделгенін әрі қарай зерттеу қажеттігін көрсетеді. Бұл көптілділік жағдайында өте маңызды, себебі барлық оқушыларға тілге қарамастан тең мүмкіндіктер ұсыну олардың болашақтағы мансаптық таңдауында шешуші рөл атқарады.

Сондай-ақ, сынып жетекшілігін жүргізетін мұғалімдердің басым көпшілігі қазақ тілі, шетел тілі және тарих пәндерінің мұғалімдері болып табылады. Бұл оқушыларды дайындаудың кешенді тәсілін көрсетеді, ол ұлттық басымдықтар мен жаһандық білім беру тенденцияларын үйлестіреді.

Алайда, кейбір сынып жетекшілерінің қай сыныптарда жұмыс істейтіндігі туралы ақпараттың болмауы осы аспектінің келесі мониторингтерде мұқият қарастырылуы қажет екенін көрсетеді. Кейбір сынып жетекшілері туралы нақты деректердің болмауы нәтижелердің толықтығы мен дәлдігіне әсер етуі мүмкін, бұл әрі қарай назар аударуды қажет етеді.

Сондай-ақ, сынып жетекшілерінің білім деңгейін талдау олардың көпшілігі жоғары білім алғанын көрсетеді, бұл педагогтардың біліктілік деңгейінің жоғары екендігін дәлелдейді. Алайда, магистр дәрежесі бар респонденттердің аз болуы (1%) кейінгі білім алу мен білім жетілдіру мотивациясының жетіспеушілігін немесе кедергілерін көрсетеді. Бұл аспекті де зерттеу және педагогтардың кәсіби деңгейін арттыру жолында мүмкін болатын кедергілерді жою қажет.

Осылайша, мониторинг маңызды бағыттарды анықтады, олар профориентациялық жұмысты әрі қарай жетілдіруге және педагогикалық құрамды дамытуға бағытталған, бұл оқушыларды болашақ кәсіби қызметке тиімді дайындауға ықпал етеді.

Жалпы, мониторинг нәтижелері профориентациялық жұмысты жүйелі түрде жүргізудің маңыздылығын көрсетеді, ол аймақтық, білім беру және тілдік ерекшеліктерді ескеретін болса, оқушыларды кәсіби қызметке дайындаудың тиімді жүйесін құруға ықпал етеді.

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КАРТАЛАР АНАЛИЗИ

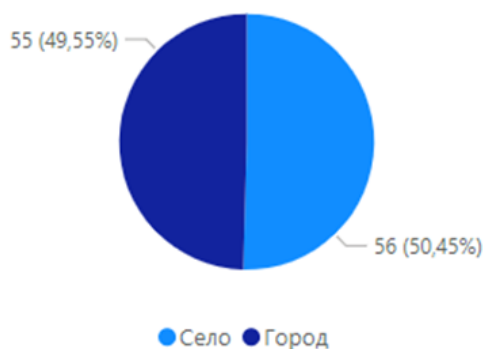
ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КАРТА 5

ПЕДАГОГ-КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУШІ

111

Зерттеуге 200 мониторингке қатысқан мектептен 111 педагог-кәсіби бағдар беруші қатысты, олардың 50,5%-ы ауылдық орта білім беру ұйымдарында, 49,5%-ы қалалық мектептерде жұмыс істейді (48-сурет).

48-сурет. Педагог-кәсіби бағдар берушілердің қала/ауыл бойынша саны

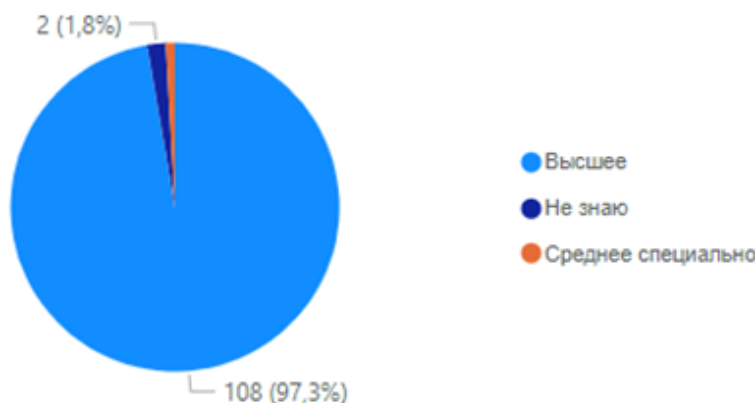
Технологиялық карталарға жауап берген педагог-кәсіби бағдар берушілердің 67,5%-ы қазақ тілінде оқытатын мектептерде, 32,4%-ы орыс тілінде оқытатын мектептерде жұмыс істейді (49-сурет), олардың 62%-ы жалпы білім беретін орта білім беру ұйымдарында, 38%-ы мамандандырылған мектептерде (гимназиялар, лицейлер, БИЛ, Дарын, НИШ және т.б.) жұмыс істейді (50-сурет).

49-сурет. Оқыту тілдері бойынша бөлу 50-сурет. Білім беру ұйымдарының түрі

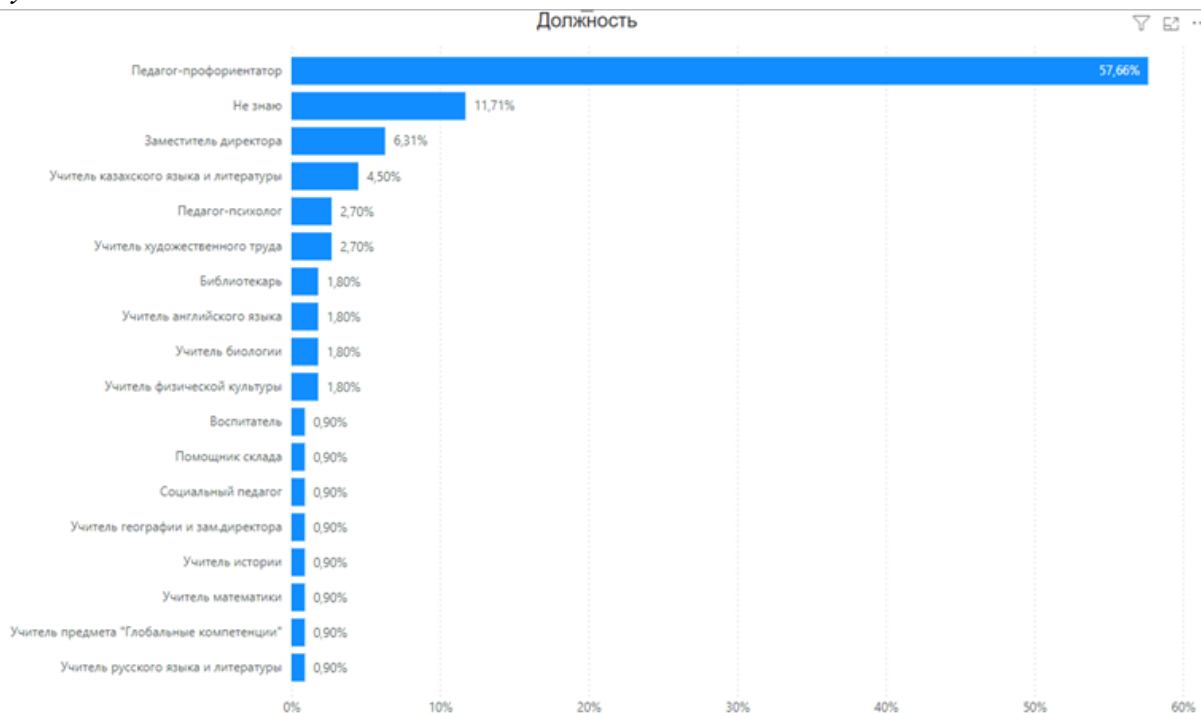
97% респонденттер жоғары білімді, шамамен 2%-ы орта арнайы білім бар екенін атап өтті, сондай-ақ дәл сондай санаттағы респонденттер өздерінің білім деңгейін білмейді (51-сурет).

51-сурет. Педагог-кәсіби бағдар берушілердің білім деңгейі

Ұйымдастырушы білім беру мекемесіндегі лауазым бойынша сұраққа 57,7% респонденттер педагог-кәсіби бағдар беруші лауазымын иеленгенін, 6,3% респонденттер кәсіптік бағдар беру жұмысын мектеп директорының орынбасары ретінде жүргізетінін, 4,5% қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі екенін, ал шамамен 12% респонденттер өз лауазымдарын білмейтіні жөнінде жауап берді (52-сурет).

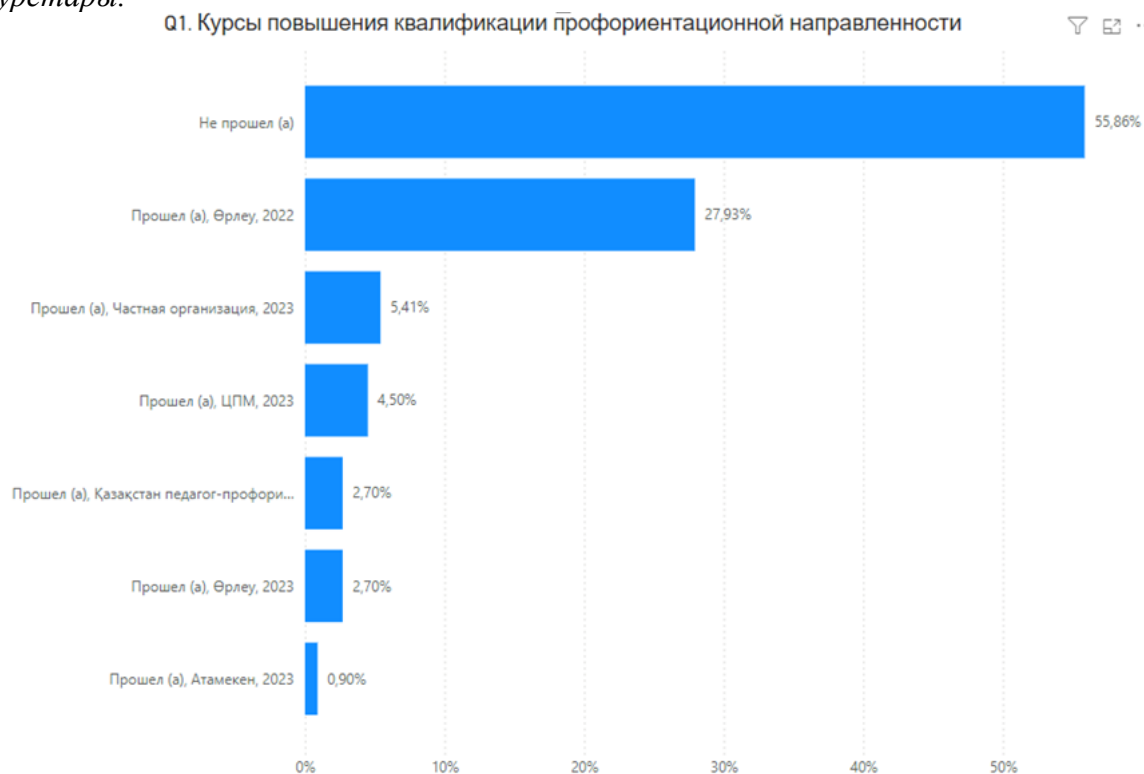
52-сурет. Педагог-кәсіби бағдар берушілердің ұйымдастырушы білім беру мекемесіндегі лауазымы

56% педагог-кәсіби бағдар берушілер кәсіптік бағдар беру бойынша біліктілікті арттыру курстарынан өтпегенін, 28% респонденттер 2022-2024 жылдар аралығында «Өрлеу» ҰҒПО ұйымдастырған «Қазіргі жағдайда оқушылардың

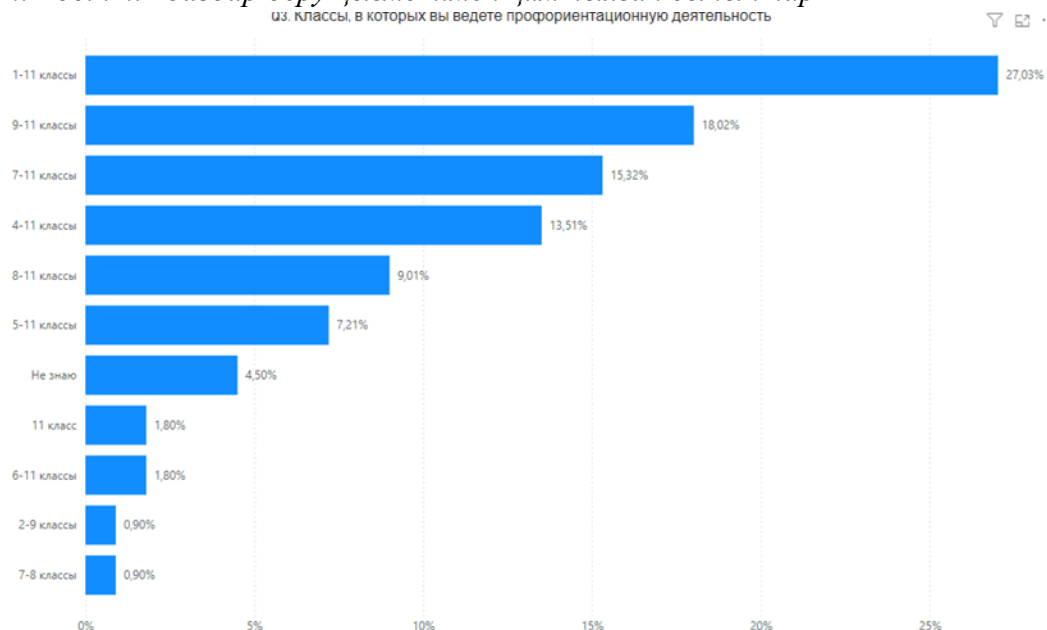
кәсіптік бағдарлауын жүргізу үшін мұғалімнің құзыреттілігін дамыту» тақырыбындағы курстардан өткенін хабарлады (сурет 53). Сондай-ақ педагогтар келесі жеке білім беру ұйымдарының курстық дайындық тақырыптарын атап өтті: «Мектептегі кәсіби бағдар-беруші әдістемесі» (2023 ж.); «Оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамыту: отбасы, мектеп, карьера» (2022 ж.); «College and Career counseling sessions» (2024 ж.); «Қазіргі кәсіптік бағдар беру мектебі, Ильяс Садвакасов, 2023 ж.»; «Кәсіпкерлік және бизнес» (2023 ж.).

53-сурет. 2022-2024 жылдары педагог-кәсіби бағдар берушілер өткен біліктілікті арттыру курстары.

Келесі сұраққа сәйкес 27% респонденттер кәсіптік бағдарлау жұмыстарын 1-11 сыныптарда жүргізетіндерін, 18% респонденттер тек жоғары сыныптарда (9-11 сыныптар) жүргізетіндерін, 15% респонденттер 7-11 сыныптармен жұмыс істейтіндерін, 13,5% респонденттер 4-11 сыныптармен жұмыс істейтіндерін, 9% респонденттер 8-11 сынып оқушыларымен кеңес беретіндерін, ал 4,5% респонденттер бұл сұраққа жауап бере алмайтынын айтты (54-сурет).

54-сурет. Кәсіптік бағдар беру қызметімен қамтылған сыныптар

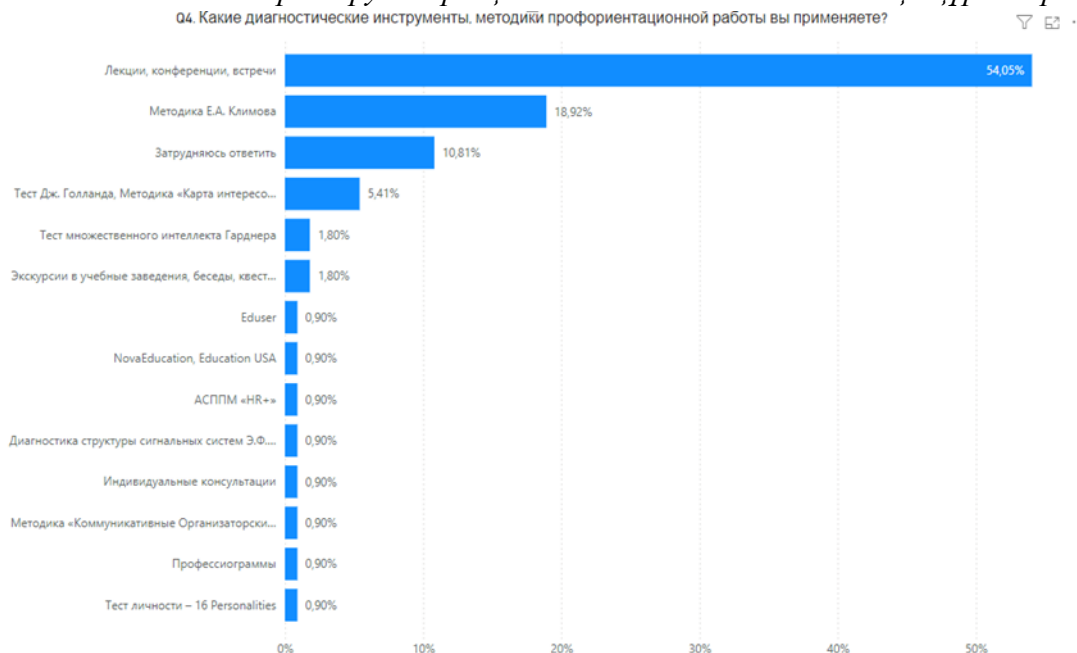

Лекциялар, конференциялар, әртүрлі мамандықтардың өкілдерімен кездесулер кәсіптік бағдар беру жұмысын жүргізуде қолданылатын диагностикалық құралдар мен әдістемелер деп 54% респонденттер атап өтті (сурет 55). Екінші танымал әдіс Е.А. Климовтың мамандық типологиясы негізінде жүргізіледі. Дж. Холландтың тесті және «Қызығушылық картасы» әдістемесі (5,4%) де қолданылады, бірақ олар аз кездеседі.

Басқа танымал емес әдістерге көпмамамандандырылған интеллект тестілері, экскурсиялар, жеке кеңес беру және басқа да әдістер кіреді.

55-сурет. Педагог-кәсіби бағдар берушілер қолданатын диагностикалық құралдар мен

Q4. Какие диагностические инструменты, методики профориентационной работы вы применяете?

әдістемелер

10%-дан астам респонденттер осы сұраққа жауап беруге қиналды, бұл олардың кәсіби бағдар беру құралдары туралы жеткілікті ақпаратқа ие болмауы

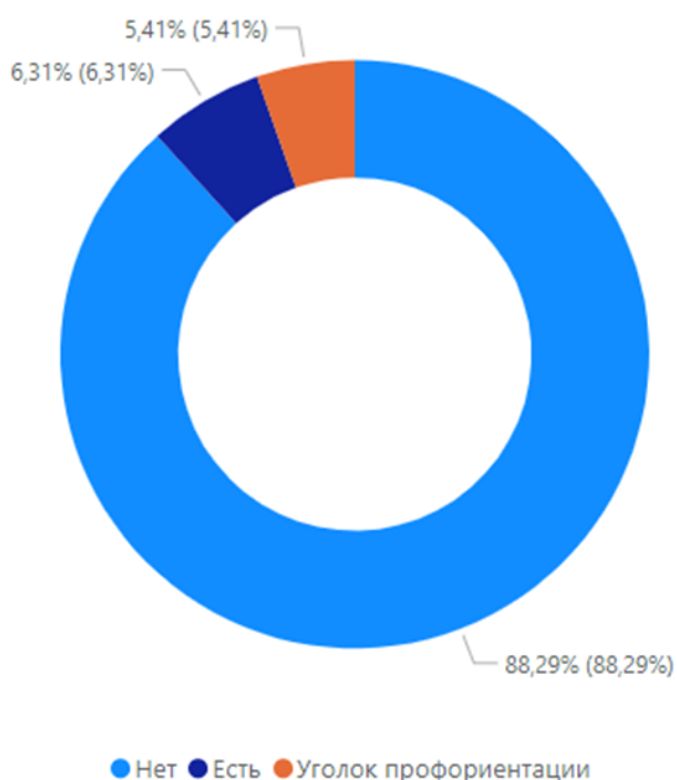
немесе мұндай іс-шараларға қатыспауы мүмкін екенін көрсетеді.

Өкінішке орай, мектептердің тек 6%-ында толыққанды профориентациялық кабинет бар. Бұл көрсеткіш өте төмен, бұл орта білім беру ұйымдарының кәсіби бағдар беру мәселелеріне жеткілікті көңіл бөлмейтіндігін көрсетеді.

Көптеген респонденттер өз мектептерінде жұмыс істейтін профориентациялық кабинеттің жоқтығын (88%) атап өтті (56-сурет). Бұл үлкен алаңдаушылық туғызады, себебі арнайы жабдықталған кабинеттер мен кәсіби бағдарлау жұмыстарын өткізу үшін орындардың болмауы оқушылардың мамандық таңдау және қажетті ақпарат алу мүмкіндіктерін айтарлықтай шектейді. Тек 5%-ы мектептерде кәсіби бағдар беру элементі ретінде «кәсіби бағдар беру бұрышы» бар. Бұл кейбір мектептердің мамандықтар туралы ақпарат беруге тырысатынын көрсетеді, бірақ бұл толыққанды кәсіби бағдар беру процесі үшін жеткіліксіз.

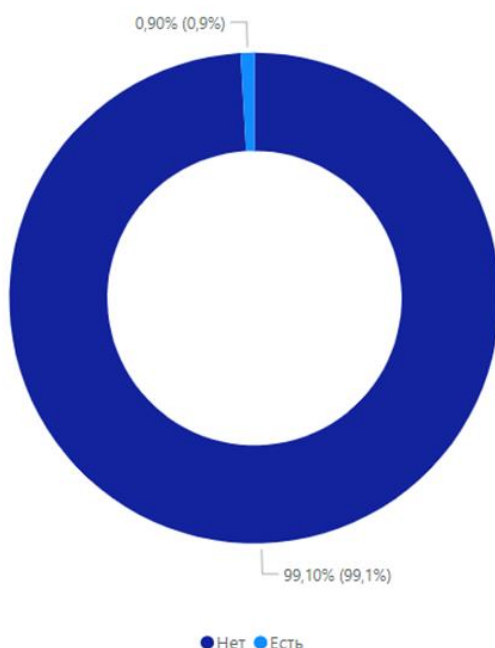
56-сурет. Профориентациялық кабинет бар болуы

Q5. Наличие действующего профориентационного кабинета

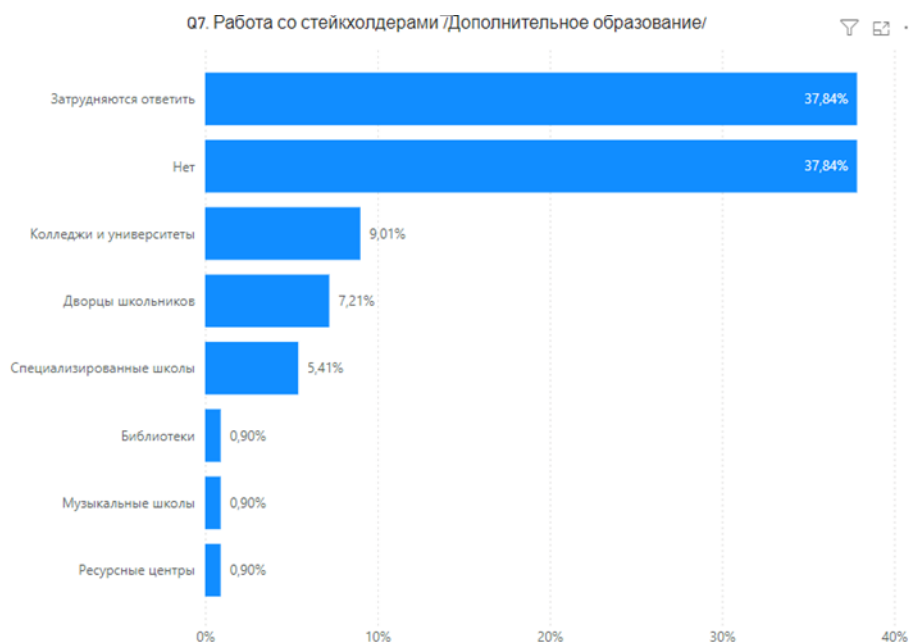
Мектептерде виртуалды профориентациялық кабинеттер жағдайы да ұқсас (сурет 57). 99% педагог-кәсіби бағдар берушілер мен кәсіби бағдар беру жұмысына қатысушылар оны жоқ деп көрсетті. Тек бір пайыз мектептерде осындай кабинеттер бар, бұл инновациялардың білім беру практикасына енгізілген жалғыз оқиғаларды көрсетеді.

57-сурет. Виртуалды профориентациялық кабинет бар ма?
 q6. Наличие действующего виртуального профориентационного кабинета

Графикте (58-сурет) мектептердің әртүрлі стейкхолдерлермен, атап айтқанда, қосымша білім беру ұйымдарымен байланысын көрсететін деректер берілген. Респонденттердің едәуір бөлігі стейкхолдерлермен байланыс туралы сұраққа жауап беруге қиналды (37,8%), ал тағы 37,8% бұл байланыстардың жоқтығын көрсетті. Бұл педагогтардың ынтымақтастық мүмкіндіктері туралы төмен хабардарлығын немесе мұндай жұмыстардың мектептерде шын мәнінде болмауын білдіруі мүмкін.

Сурет 58. Қосымша білім беру ұйымдарымен кәсіби бағдар беру жұмысы

Тек 9% мектептер жоғары және орта кәсіптік білім беру ұйымдарымен ынтымақтасады. Мұндай ынтымақтастық кәсіби бағдар беру жұмысында маңызды рөл атқара алатындықтан, бұл көрсеткішті жеткіліксіз деп санауға болады.

7,2% мектептер балалар сарайларымен ынтымақтастық жасайды, ал 5,4% әртүрлі мамандандырылған мектептермен жұмыс істейді, бұл оқушылардың кәсіби бағдар алу және қосымша дағдыларды дамыту мүмкіндіктерін кеңейтеді.

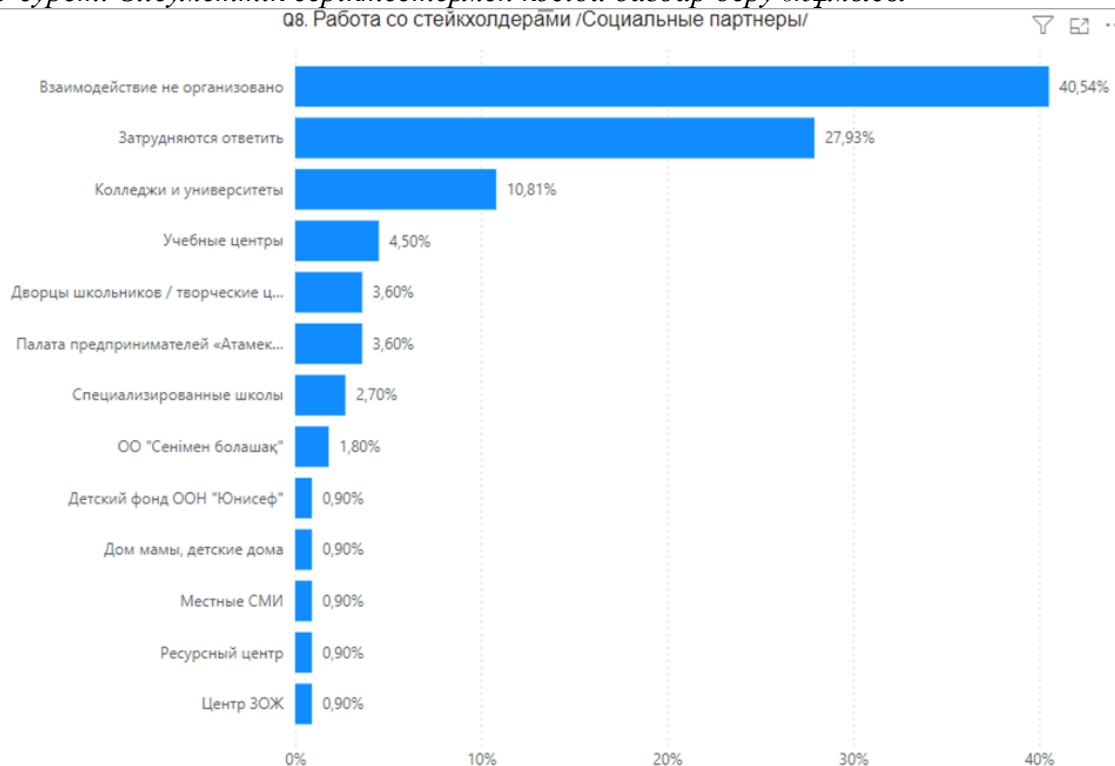
Әлеуметтік серіктестермен байланыс ұйымдастырылмағаны туралы 40,5% респонденттер, жауап беруде қиындықтар болғаны туралы 28% (59-сурет) мәлімдеді.

Кейбір мектептер оқу орталықтарымен (4,5%) және балалар сарайларымен (3,6%) ынтымақтастық жасайды, бұл білім беру процесін әртараптандыруға және оқушыларға қосымша мүмкіндіктер ұсынуға көмектеседі.

Кәсіпкерлер палатасының қатысуы, бұл көрсеткіш 3,6%, мектептермен жұмыста кәсіпкерлік дағдылардың жетіспейтінін көрсетеді.

Қоғамдық ұйымдармен, мысалы, «Сенім болашақ» қоғамдық ұйымы, ЮНИСЕФ Балалар қоры, жергілікті БАҚ және басқа да стейкхолдерлермен жұмыс істеу деңгейі өте төмен — мектептердің 1%-ы ғана осындай ынтымақтастықты жүргізеді.

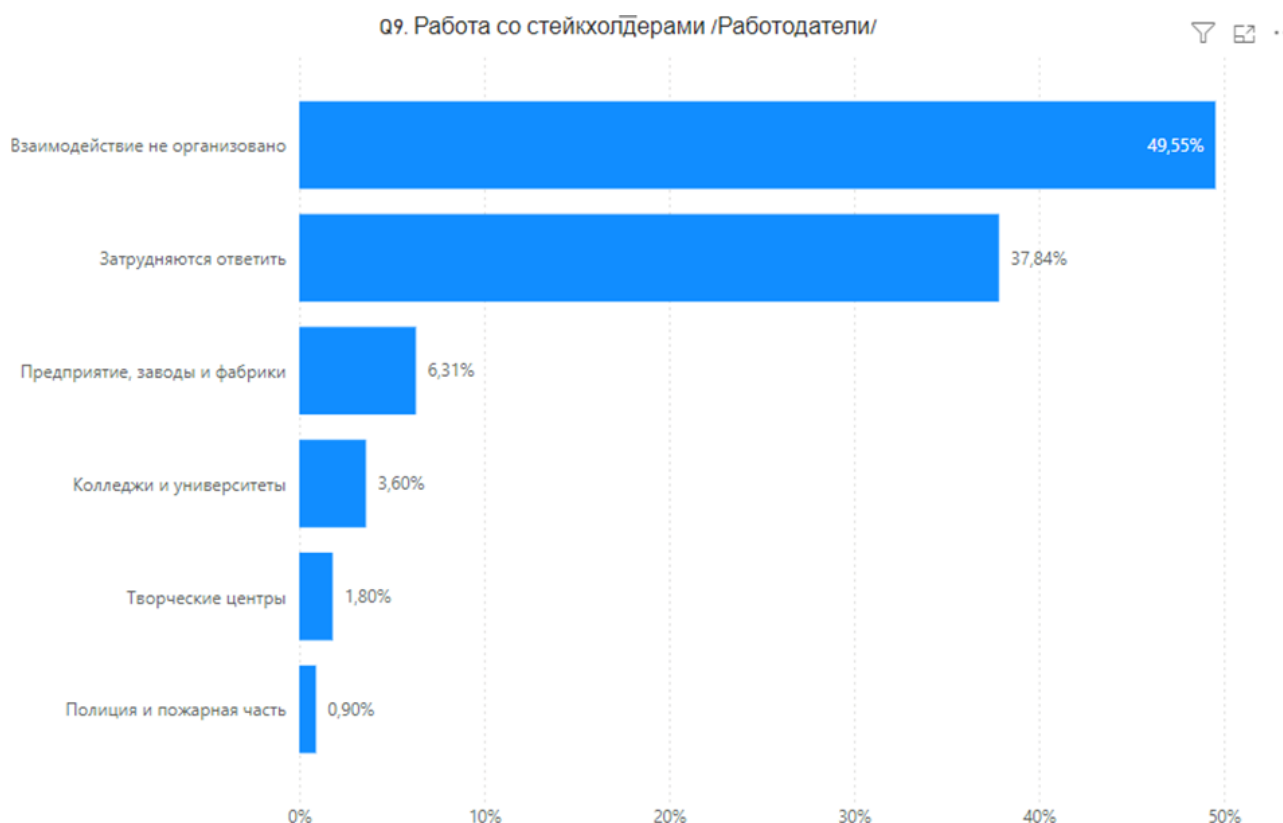
59-сурет. Әлеуметтік серіктестермен кәсіби бағдар беру жұмысы

49,6% респонденттер жұмыс берушілермен байланыс жоқ деп жауап берді (60-сурет).

Қатысушылардың едәуір бөлігі (37%-дан астам) жұмыс берушілермен ынтымақтастықтың бар-жоғы туралы сұраққа жауап беруге қиналды, тек аз мектептерде (6,31%) кәсіпорындар, зауыттар мен фабрикалармен ынтымақтастық орнатылған, ал шығармашылық орталықтар мен құқық қорғау органдарымен байланыс орнатылған мектептердің саны өте аз.

60-сурет. Жұмыс берушілермен кәсіби бағдар беру жұмысы

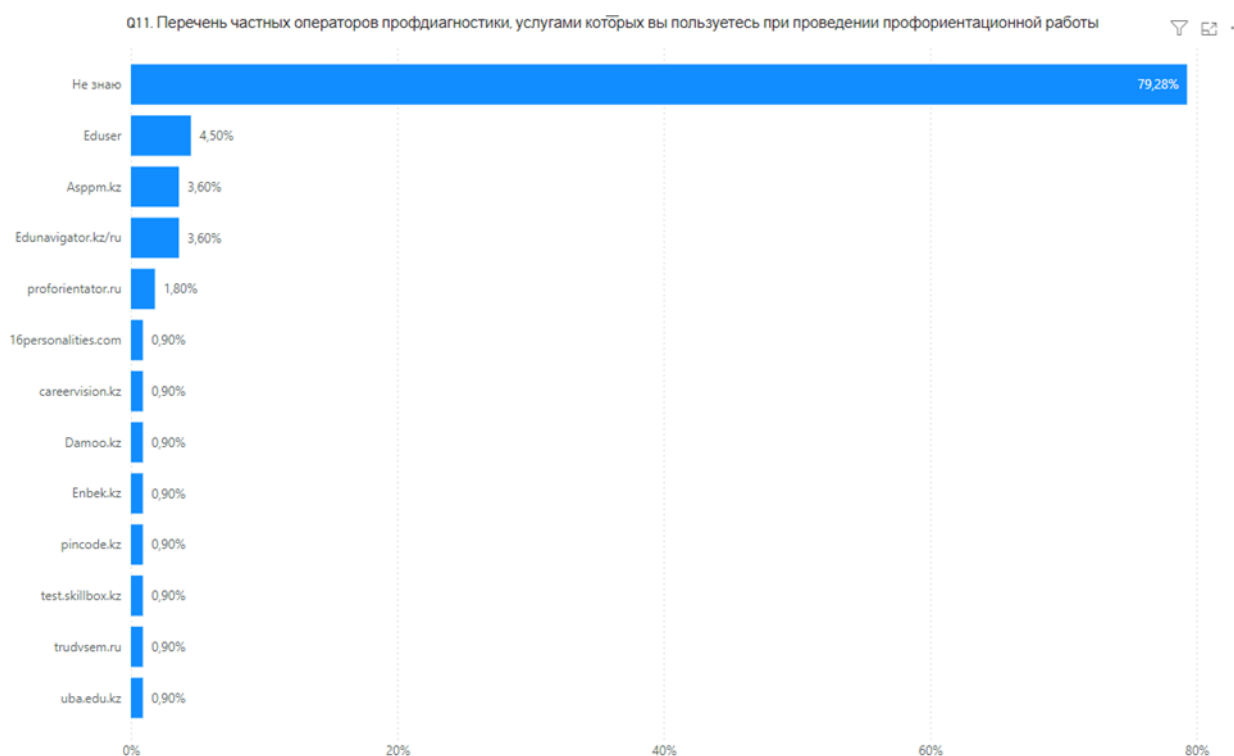
Мұнда технологиялық картаны педагогтар әрбір стейкхолдермен жеке-жеке ынтымақтастық деңгейін көрсету үшін құрастырғаны атап өту керек. Өкінішке орай, педагогтар стейкхолдерлерді өз мақсаттарына қарай бөле алмай, оларды картаның барлық графиктерінде бірдей атап өтті.

Педагогтардың 80%-ы өңірлерде қолданылатын кәсіби диагностика құралдары туралы жеке операторлардың аттарын айта алмады (61-сурет).

4,50% респонденттер Eduser платформасын қолданатынын айтты, ал 3,6% респонденттер Asppm.kz және Edunavigator.kz платформаларын атады.

Алынған нәтижелер мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысында қол жетімді құралдар мен платформалар туралы ақпараттың жеткіліксіздігін көрсетеді.

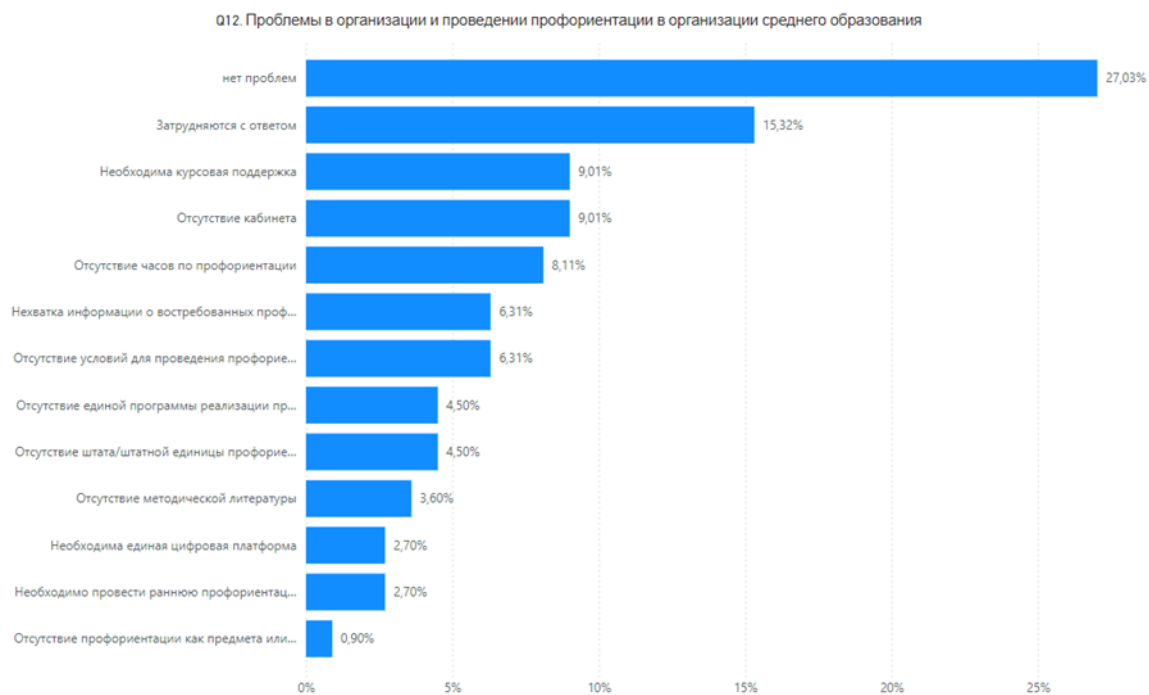
61-сурет. Кәсіби диагностиканы жүзеге асыруға жекеменшік операторлардың тартылуы

Кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастырудағы мәселелер туралы сұраққа педагог-кәсіби бағдар берушілердің 27%-ы мектепте кәсіптік бағдар берумен байланысты проблемалармен кездесетіндерін айтпады, тағы 15% жауап беруге қиналды, бұл, өкінішке орай, орта білім беру жүйесінде кәсіби бағдар беру мәселесіне қатынасыздықтың бар екенін көрсетеді (62-сурет).

9% респонденттер қосымша курстық қолдауды қажет етеді, сондай-ақ солай айтқан респонденттер арнайы жабдықталған кәсіби бағдар беру кабинеті жоқ екенін көрсетті; 8% оқу сағаттарының тапшылығын атап өтті, кәсіптік бағдар беруді өткізу үшін ақпараттың жеткіліксіздігі мен жағдайдың болмауын 6,3% респонденттер көрсетті; 4,5% және 3,6% сәйкесінше бірегей бағдарламаның және әдістемелік әдебиеттің жоқтығын айтты; 4,5% респонденттер педагог-кәсіби бағдар беруші үшін штаттық бірліктің жоқтығын көрді, шамамен 3% респонденттер кәсіби бағдар беру үшін бірегей цифрлық платформаны және ерте кәсіби бағдар беруді енгізуді қажет деп есептейді; 1% мұғалімдер кәсіптік бағдар беруді оқу бағдарламасына жеке пән ретінде немесе курс ретінде енгізуді қажет деп атап өтті.

62-сурет. Кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұйымдастырудағы мәселелер бойынша педагогтар берген жауаптар

Қорытындылар

Қазіргі заманғы диагностикалық құралдардың көптігіне қарамастан, кәсіби бағдарлау бойынша негізгі күш-жігер дәстүрлі форматтарға, мысалы, дәрістер мен конференцияларға жұмсалуда. Бұл интерактивті және дараландырылған тәсілдердің жеткіліксіз қолданылуының белгісі болуы мүмкін.

Респонденттердің тек аз бөлігі ғана Холландтың тесті, көптілді интеллект немесе жеке консультациялар сияқты заманауи және мақсатты әдістерді қолданатынын атап өтті. Бұл мектеп жүйесінің кәсіби бағдарлауын жаңарту және жаңа құралдарды енгізу қажеттілігін білдіреді.

Респонденттерден алынған мәліметтер кәсіби бағдарлау үшін ресурстардың тапшы екенін көрсетеді. Көптеген мектептерде тиімді кәсіби бағдарлау жұмыстарын жүргізуге қажетті жағдайлар жоқ. Бұл оқушылардың болашақ мансабын саналы түрде таңдау мүмкіндігіне теріс әсер етуі мүмкін. Тек аз мектептерде кәсіби бағдарлау үшін ең аз жағдайлар бар, бұл кәсіби бағдарлау кабинеттерін құруға қажетті ресурстардың жоқтығын көрсетеді.

Кейбір мектептерде кәсіби бағдарлау бұрыштары немесе кабинеттері болса да, олардың көпшілігінде жоқ, бұл мектептер арасында ресурстар мен мүмкіндіктердің теңсіз бөлінуі туралы айтуға болады.

Мониторинг нәтижелері сондай-ақ педагог-кәсіби бағдар берушілердің виртуалды платформаларды кәсіби бағдарлау жұмыстарын жүргізу үшін қолданбайтынын көрсетеді. Білім беруді цифрландыру жағдайында бұл кәсіби бағдарлаудың тиімдірек және қолжетімді тәсілдерін қолданбаудың мүмкіндігін жіберіп алу болып табылады. Виртуалды кабинеттердің болмауы көптеген мектептердің осындай технологияларды енгізуге дайын еместігін немесе ресурстарының болмауын көрсетеді. Бұл қаржылық ресурстардың жетіспеушілігімен немесе педагогтардың біліктілігінің болмауымен байланысты болуы мүмкін.

Түлектерге кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру үшін барлық мүдделі тараптармен өзара әрекеттесу мәселесіне келетін болсақ, мектептердің көпшілігі қосымша білім беру ұйымдарымен ынтымақтаспайды немесе бұл процессте қиындықтар туындауда, бұл оқушыларға қосымша білім мен дағдыларды алу мүмкіндігін айтарлықтай шектейді. Сондай-ақ жоғары оқу орындарымен және колледждермен өзара әрекеттесу әлеуеті жеткіліксіз қолданылуда, бұл ресурсты тек бірнеше мектептер ғана пайдаланып отыр. Мұндай ынтымақтастықты кеңейту оқушылардың жоғары білім мен мансап жолдары туралы хабардарлығын айтарлықтай жақсартып алатын еді.

Жалпы, осы деректерден алынған ең маңызды қорытынды — мектептердің жартысынан көбі әлеуметтік серіктестермен жұмыс істемейді, бұл жергілікті ресурстарды білім беру процесіне интеграциялау мен әлеуметтік жауапкершіліктің дамуында айтарлықтай олқылықтардың бар екенін көрсетеді. Бұл, өз кезегінде, оқушыларды болашақ кәсіби қызметке дайындауда және еңбек нарығына бейімделуде үлкен кемшіліктерді білдіреді.

Көптеген педагогтар-профориентаторлар (шамамен 80%) өз мектептерінде қандай жеке диагностикалық операторлардың қолданылатынын білмейді. Бұл

кәсіби бағдарлау жұмысына қол жетімді құралдар мен платформалар туралы ақпараттың жоқтығының айқын белгісі болып табылады. Тек аз мектептер ғана кәсіби диагностика үшін арнайы платформаларды пайдаланады. Осы құралдарды қолданатындардың ішінде тек бірнеше платформалар пайдаланушылардың едәуір үлесіне ие, бұл осы құралдардың әлсіз енгізілгенін көрсетеді. Ең көп көрсетілген платформа Eduser болса да, бұл нәтиже жалпы респонденттер санына қатысты өте төмен. Бұл кәсіби бағдарлаудың диагностикалық әдістеріне қатысты стандарттарды енгізудің және жалпы қабылданған тәсілдердің жоқтығын көрсетеді.

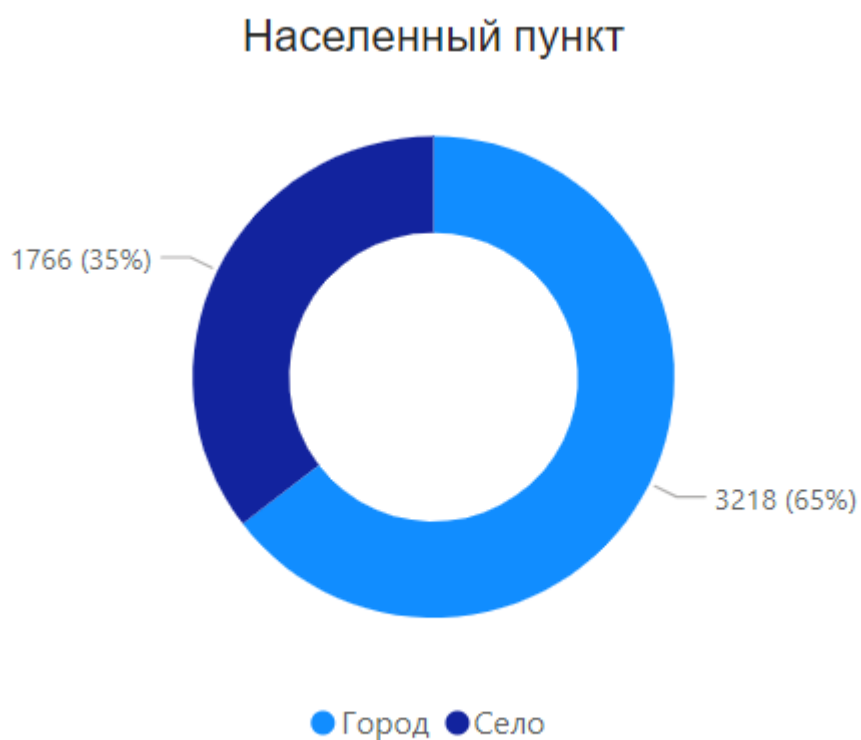
АТА-АНАЛАР МОНИТОРИНГІНІҢ НӘТИЖЕСІ

АТА-АНАЛАР МОНИТОРИНГІНІҢ ҚЫСҚА РЕЗЮМЕСІ

Профориентациялық жұмыс мониторингінде Қазақстанның 20 облысынан жалпы 4984 ата-ана қатысқан. Егер респонденттердің географиялық орналасуын анализ жасасақ, онда олардың 3218-і (65%) қалаларда тұратыны анық екенін көреміз.

Алайда, ауылдық жерлерден келген респонденттердің де үлесі айтарлықтай болды және 1766 адамды (35%) құрайды.

63-сурет. Қала мен ауыл арасындағы респонденттердің пайыздық қатынасы.

Осылайша, бірнеше маңызды қорытынды жасауға болады. Біріншіден, қалалық ата-аналардың мониторингке қатысуының жоғары деңгейі қаладағы білім беру ұйымдарының кәсіби бағдар беру мәселелеріне қатысты жоғары деңгейдегі хабардарлық пен белсенділігін көрсетеді.

Екіншіден, ауылдық жерлерден келген ата-аналардың белсенді қатысуы елдің шалғай аймақтарында да профориентацияға деген өсіп келе жатқан қызығушылықты білдіреді. Бұл, қалаларда да, ауылдық аймақтарда да профориентациялық бағдарламаларды дамыту мен қолдаудың қажеттілігін көрсетеді, бұл барлық оқушыларға болашақ мамандық таңдауында тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді.

Тілдер бойынша жүргізілген талдау көрсеткендей, мониторингке қатысқан ата-аналардың көбі қазақ тілінде сөйлейді. 4984 респонденттің 2806-сы (56%) қазақ тілін негізгі тіл ретінде көрсеткен.

Қазақ тілінің басым болуына қарамастан, орыс тілінде сөйлейтін ата-аналар саны 2178 (44%) адамды құрайды. Бұл көрсеткіш қазақ және орыс тілдерінде сөйлейтін ата-аналардың пайыздық қатынасының шамамен тең екенін көрсетеді, бұл елдегі тіл саясатын көрсетеді.

64-сурет. Респонденттердің тілдік құрамының пайыздық арақатынасы

Осылайша, бұл қатынастар әртүрлі тіл топтарының тілдік артықшылықтарын ескеретін профориентациялық бағдарламаларды құру қажеттілігін көрсетеді, бұл білім беру мүмкіндіктеріне тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Нәтижесінде, барлық ата-аналардың қатысуын және қанағаттанушылығын арттыру үшін екітілді бастамалар мен ресурстарды дамыту маңызды, бұл екі тілдік топты да қолдайтын болады.

Білім деңгейіне байланысты талдау көрсеткендей (65-сурет), мониторингке қатысқан ата-аналардың басым көпшілігі орта білімге ие. Атап айтқанда, 51% (2540) ата-ана өздерінің білім деңгейін орта білім ретінде көрсетті. Келесі ең көп санаттағы топты жоғары білімді ата-аналар құрайды, олардың саны 31% немесе 1502 адам. Орта кәсіби білімге ие ата-аналар үлесі аз, бірақ әлі де едәуір үлкен, ол 12% (560) респондентті құрайды. Ал ең аз респонденттер саны білім алмаған (7% немесе 325 адам) немесе кейінгі білімді ата-аналар (57 адам) арасында тіркелген.

65-сурет. Респонденттердің білім деңгейі бойынша арақатынасы

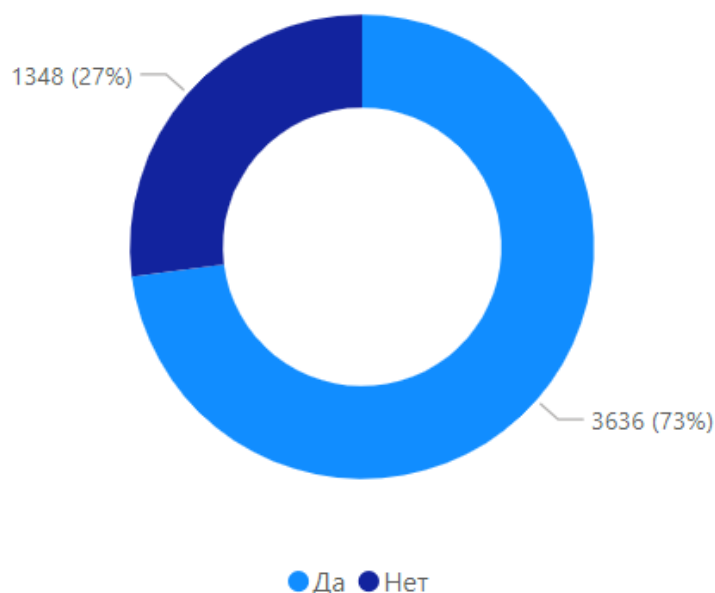

Бұл деректер қоғамдағы жалпы үрдістермен сәйкес келетін ата-аналардың орташа немесе жоғары білім деңгейіне ие екенін көрсетеді. Екінші жағынан, жоғарыдан кейінгі білімге ие ата-аналардың салыстырмалы түрде аз болуы мен білімсіз ата-аналардың қатысуы мониторингтің осы топтарындағы аздығын көрсетеді, бұл білімге қолжетімділіктің және мамандықтар мен карьер мүмкіндіктеріне қатысты айырмашылықтардың бар екенін көрсетеді. Бұл талдау әртүрлі білім деңгейлері бар ата-аналар үшін профориентациялық бағдарламалар жасау қажеттілігін білдіреді, бұл балаларға арналған кәсіптік мүмкіндіктерге деген хабардарлықты және қолжетімділікті арттыруға көмектеседі.

1-сыныптан бастап ерте кәсіби бағдарлау жүргізу қажеттілігі туралы респонденттердің пайызы.

Сурет 66. 1-сыныптан бастап ерте кәсіби бағдарлау жүргізу қажеттілігі туралы респонденттердің пайызы.

Согласны ли вы с утверждением о необходимости проведения ранней профориентации
(с 1-го класса)

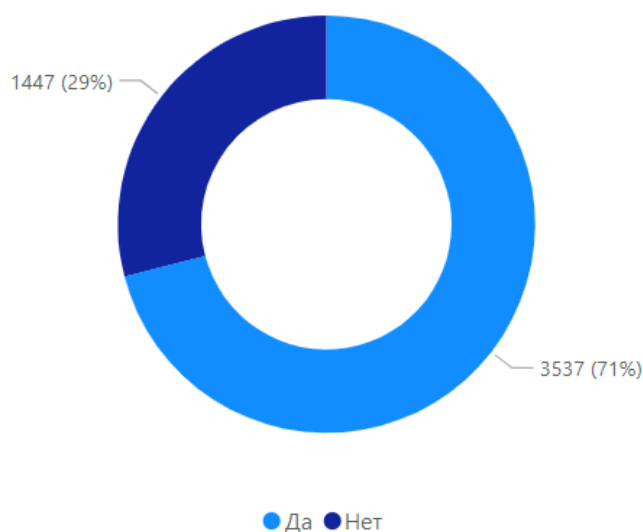
1-сыныптан бастап ерте кәсіби бағдарлау жүргізу қажеттілігі туралы респонденттердің пайызы. Көпшілік респонденттер, яғни 3663 ата-ана (73%) ерте кәсіби бағдарлауды бастау қажеттілігі туралы пікір білдірді.

Алайда, елеулі бөлігі ата-аналардың 1348 адамы (27%) ерте кәсіби бағдарлауды 1-сыныптан бастап енгізу міндетті емес деп санайды. Бұл мониторинг нәтижелері ата-аналар арасында бастауыш сыныптарда ерте кәсіби бағдарлаудың қажеттілігі туралы әртүрлі пікірлердің бар екенін көрсетеді. Қазіргі плюрализм көзқарастар ата-аналарға бағытталған кәсіби бағдарлау бағдарламаларын әрі қарай дамыту және жетілдіру қажеттілігін айқындайды. Бұл балалардың кәсіби өзін-өзі анықтау процесіне ата-аналардың белсенді қатысуына мүмкіндік беретін қолдау жүйесін құру үшін маңызды. Осылайша, тиімді кәсіби бағдарлау тек мектеп ортасын ғана емес, сонымен қатар ата-аналарды да өз балаларын мамандық таңдауда шешім қабылдауда негізгі серіктестер ретінде қамтуы қажет.

Респонденттердің «Сіз мектепте өткізілетін кәсіби бағдарлау бағытындағы іс-шаралар туралы білесіз бе?» деген сұраққа жауаптарын талдағанда (67-сурет), бірнеше негізгі қорытындыларды бөліп көрсетуге болады.

Респонденттердің басым көпшілігі, яғни 3537 ата-ана (71%), мектептердегі

Знаете ли вы о мероприятиях профориентационной направленности, проводимых в школе

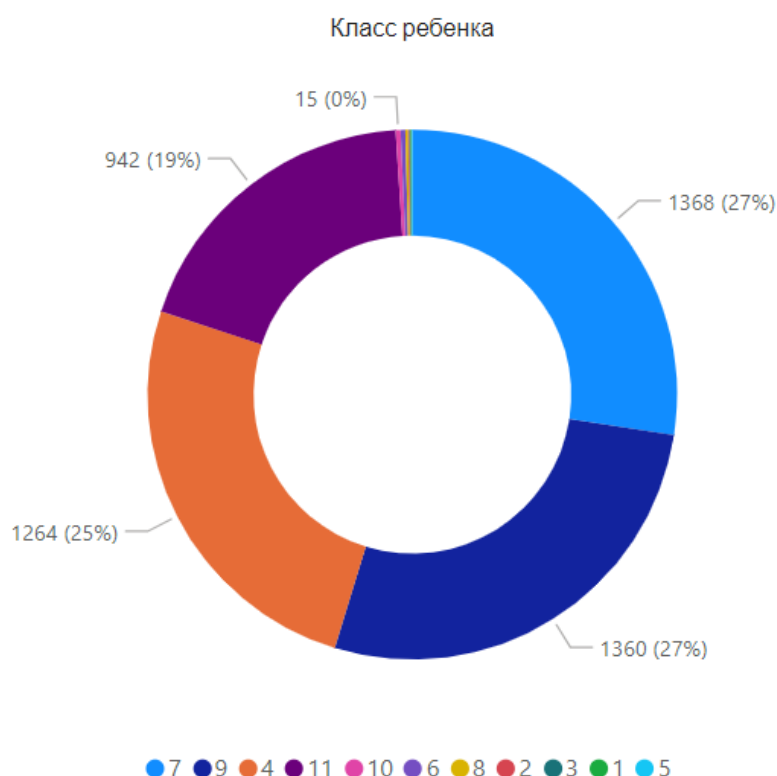
кәсіби бағдарлау іс-шаралары туралы хабардар екенін айтты, бұл олардың жақсы ақпараттанғанын көрсетеді. Бұл мектеп пен ата-аналар арасындағы тиімді коммуникацияның бар екенін көрсетеді, бұл, мүмкін, кәсіби бағдарлау бағдарламаларының сәтті жүзеге асуына ықпал етеді.

Алайда, 1447 ата-ана (29%) мектептердегі кәсіби бағдарлау іс-шаралары туралы хабардар болмағанын айтты. Бұл олардың кәсіби бағдарлау бағдарламалары туралы жеткіліксіз ақпарат алатынын көрсетеді.

Мына деректер негізінде, мектепте кәсіби бағдар беру жұмыстары туралы ата-аналардың көпшілігі хабардар болғанымен, барлық ата-аналарды ақпараттандыруды жақсарту қажеттілігі туындайды. Алдағы мониторингте ата-аналардың қандай кәсіби бағдар беру шараларымен таныс екендігі туралы қосымша сұрақтар енгізу тиімді болады. Бұл тереңірек талдау жасауға және мектеп бағдарламаларының қай аспектілерін жетілдіру қажет екендігін анықтауға мүмкіндік береді.

Респонденттердің балалары оқитын сыныптар бойынша таралуын талдау қызықты тенденцияны көрсетеді (сурет 68). Респонденттердің ең көп саны, яғни 1368 адам (27%), балаларын 7-сыныпта оқитындарын айтты. Одан сәл аз, 1360 респондент (27%), балаларын 9-сыныпта оқитындарын көрсетті. Келесіде, 1264 респондент (25%) балаларын 4-сыныпта оқитындарын атап өтті. Кішкене аз, бірақ маңызды топ респонденттер — 942 адам (19%) — балаларын 11-сыныпта оқытатындарын көрсетті. Басқа сыныптарда тең таралу байқалады, мұнда 15% респонденттер балаларын 10-сыныпта, 6-сыныпта, 8-сыныпта, 5-сыныпта, 3-сыныпта, 2-сыныпта және 1-сыныпта оқытатындарын айтты.

68-сурет. Респонденттердің сыныптар бойынша пайыздық қатынасы.

Осылайша, респонденттердің көпшілігі балаларын 7-сынып пен 9-сыныпта оқытатындарын атап өтуде, бұл ата-аналардың осы оқу кезеңдеріне көбірек назар аударғанын білдіруі мүмкін.

«Сіздің балаңыздың кәсіби қалаулары бар ма?» деген сұраққа жауаптардан келесі қорытындыларды жасауға болады (69-сурет). Көптеген ата-аналар, яғни 1728 респондент, балаларының кәсіби қалаулары туралы білмейтіндерін айтты, бұл осы тақырыпта қарым-қатынастың жетіспеушілігін немесе балалардың кәсіби қызығушылықтарын қалыптастыруға жеткіліксіз қатысуды білдіруі мүмкін.

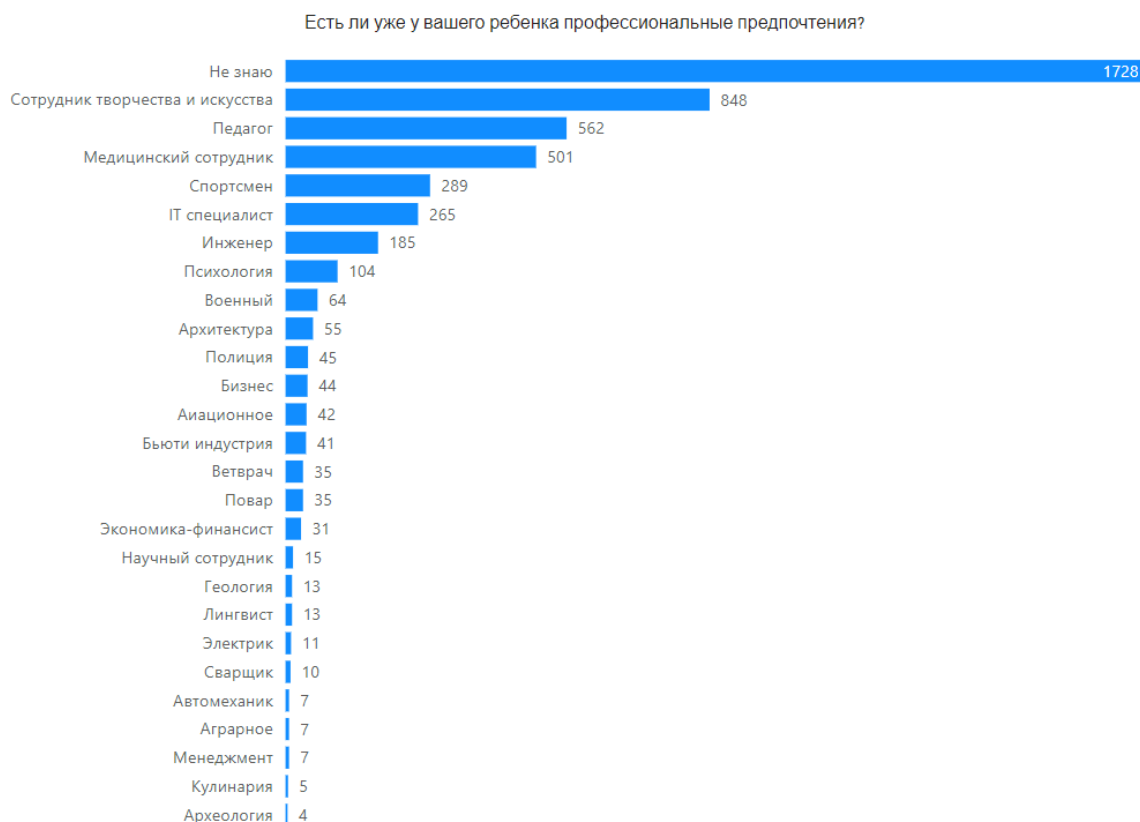
Алайда, сауалнама нәтижелері көрсеткендей, 17% (848) ата-ана балаларының шығармашылық және көркем мамандықтарға қызығушылығы бар екенін айтты, бұл ең танымал категория болды. Одан кейін педагогика, 12%-ы немесе 562 ата-ана таңдаған, және медициналық сала, 10% (501 адам) респонденттер таңдаған. Спорт пен IT да сұранысқа ие салалар болып шықты, оларды 289 (6%) және 265 (5,6%) ата-ана таңдапты.

Инженерлік мамандықтар мен психология да балалар арасында қызығушылық тудырады, бұл туралы 185 және 104 ата-ана (4% және 2%) хабарлады. Әскерилер (64 респондент), архитекторлар (55 респондент), полицейлер (45 респондент), сондай-ақ кәсіпкерлікпен айналысқысы келетін балалардың саны аз болды (44 респондент).

Авиация, сұлулық индустриясы, ветеринария, аспаздық, экономика мен қаржы, ғылыми қызмет, геология, лингвистика, сондай-ақ әр түрлі жұмысшы

мамандықтар, мысалы электриктер, дәнекерлеушілер және автомеханиктер сияқты басқа бағыттар да айтылғанымен, аз жауаптармен сипатталады.

69-сурет. Респонденттердің балалардың кәсіби қалаулары туралы сұраққа жауаптар пайыздық қатынасы

Жалпы алғанда, сауалнама нәтижелері көрсеткендей, балалар ең көп шығармашылық мамандықтарға, педагогика мен медицинаға қызығушылық танытады, спорт, IT, инженерия және психология да танымал, ал әскери іс, архитектура және жұмысшы мамандықтар аз сұранысқа ие болды.

«Сіз кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатыстыңыз ба?» деген сұраққа респонденттердің жауаптарын талдағанда (сурет 70), көпшілігі, яғни 3205 ата-ана немесе 65%, бұл іс-шараларға қатыспағандарын айтты, бұл ата-аналардың балалардың кәсіби өзін-өзі анықтауға қатысу деңгейінің төмендігін көрсетеді.

Алайда, респонденттердің жауаптары бойынша 814 (17%) ата-ана шығармашылық кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқан, 395 (8%) — кәсіби бағдар беруге арналған ата-аналар жиналыстарына және чаттарға қатысқан, 245 (5%) — жалпы мектептік кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқан.

Аз мөлшерде ата-аналар дәрістерге (61 респондент), жоғары оқу орындары мен колледждердің өкілдерімен кездесулерге (57 респондент), кәсіби бағдар беру кездесулеріне (49 респондент), тренингтерге (33 респондент), сауалнамалар мен анкета толтыруға (32 респондент), сондай-ақ спорттық кәсіби бағдар беру іс-шараларына (30 респондент) қатысқан.

Ең аз респонденттер келесі кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысты: 19 респондент экскурсияларға, 13 — экологиялық жобаларға немесе кәсіби бағдар беруші пәндік олимпиадаларға, 10 — психологтармен кездесулерге, 5 — компьютерлік сауаттылық бойынша іс-шараларға және 3 — консультациялармен қатысты.

70-сурет. Респонденттердің кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу туралы жауаптарының пайыздық қатынасы.

Жалпы алғанда, ата-аналар шығармашылық және жалпы мектептік кәсіби бағдар беру іс-шараларына белсендірек қатысады, бірақ мамандандырылған дәрістер мен жоғары оқу орындарымен кездесулерге қатысу аз.

Мониторингте ата-аналарға кәсіби бағдар беру жұмыстары мен іс-шараларын мектептерде ұйымдастыру бойынша олардың ұсыныстары мен пікірлері де сұралды (71-сурет).

Ата-аналардың мектептердегі кәсіби бағдар беру іс-шараларын ұйымдастыру бойынша ұсыныстар сұрағына жауаптары көптеген респонденттердің ешқандай ұсыныс жасамағанын көрсеткен, бұл қазіргі бағдарламалардың қанағаттанарлық күйде екенін немесе ата-аналардың қатысу деңгейінің төмендігін білдіруі мүмкін. Дегенмен, 34 респондент кәсіби бағдар берудің балаларға қосымша жүк түсіретіні туралы пікір білдірді.

71-сурет. Кәсіби бағдар беру іс-шараларын ұйымдастыру және өткізу бойынша ұсыныстар.

Алайда, басқа ұсыныстар арасында кәсіби бағдар беру жұмыстарының ұйымдастырылуын жақсартуға қатысты тиімді ұсыныстар да болды. Мысалы, 303 (6%) респондент кәсіпорындарға экскурсиялар ұйымдастыруды көбейту қажет деп санайды, 242 (5,3%) респондент іс-шараларды көбірек практикалық бағытта өткізу керек деп айтты, 213 (5%) респондент кәсіби бағдар беру сағаттарын көбейту қажеттігін білдірді, ал 199 (4%) респондент спорттық тәрбиелік іс-шараларды енгізу ұсынысын айтты.

Сонымен қатар, бірқатар ата-аналар жеке әңгімелер (153 респондент), мамандық өкілдерімен кездесулер (132 респондент), мектептерде кәсіби бағдар беруші педагогтар қажет (121 респондент) және іс-шаралардың жиілігін арттыруды (88 респондент) ұсынды.

Одан бөлек, жалпы респонденттердің арасында 78 респондент жалпы мектептік іс-шараларды көбейту қажеттігін, 70 респондент ата-аналарды кәсіби бағдар беру жұмысына белсендірек қатыстыруды және кәсіби бағдар беру бойынша мектеп жиналыстарын өткізу керек деп айтты. Кейбір респонденттер кәсіби бағдар беру іс-шараларын жиі өткізу (68), қосымша үйірмелер ұйымдастыру (53), жоғары оқу орындары мен колледждер өкілдерімен кездесулер өткізу (50) қажет деп ұсынды.

Респонденттердің бір бөлігі іс-шаралар аясын әртараптандыруды (45), іс-шараларды кеңейтуді (33), психологтармен сабақтар өткізу (19) немесе кәсіби бағдар беру жұмыстарын тереңірек жүргізуді (10) ұсынды, сонымен қатар тағы 10 респондент оқушыларды мотивациялау мәселесімен жұмыс істеу қажеттігін атап өтті.

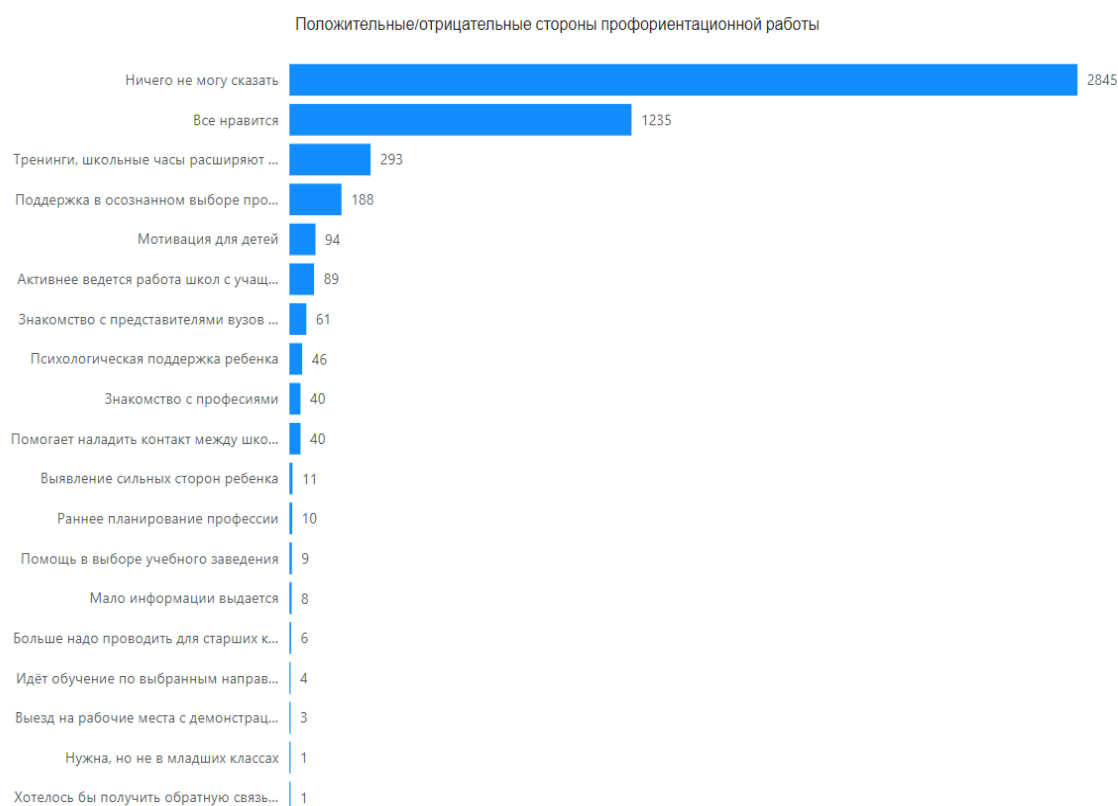
Басқа ата-аналар, яғни 82 респондент, кәсіби бағдар беру іс-шараларын орта буында өткізу қажеттігін айтты, ал 5 респондент бұл іс-шараларды бастауыш сыныптардан бастау керек деп санайды. Сонымен қатар, кейбір жауаптарда мектеп оқушыларына мамандық таңдауда тәуелсіз шешім қабылдауды үйрету керек екендігі айтылды (4 респондент). Басқа ата-аналар академиялық жағына да назар аудару керек деп көрсетіп, компьютерлік-цифрлық сауаттылық бойынша сағаттарды көбейту қажеттігін айтты. 1 респондент кәсіби бағдар беру тренингтерін өткізу қажеттігін көрсетті.

Ата-аналардың жауаптарын талдай отырып, олардың кәсіби бағдар беру іс-шараларын жақсартуға қатысты әртүрлі ұсыныстар бергені көрінеді, олардың ішінде экскурсияларды, практикалық сабақтарды және жеке әңгімелерді көбейту, ата-аналарды белсендірек тарту және іс-шаралардың аясын кеңейту бар.

Осылайша, ата-аналардың негізгі ұсыныстары практикалық іс-шаралар мен экскурсияларды көбейту, кәсіби бағдар беру іс-шараларының жиілігі мен әртүрлілігін арттыру, сондай-ақ ата-аналардың қатысуын жақсарту туралы болып отыр.

Респонденттердің жауаптарын талдау көрсеткендей, көпшілігі мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысын оң бағалайды (72-сурет).

72-сурет. Респонденттердің кәсіби бағдар беру жұмысының оң және теріс аспектілері туралы жауаптары.

1235 (25%) респондент кәсіби бағдар беру ұйымдастырылуына риза екенін айтты. Сонымен қатар, 293 адам тренингтер балалардың білімін кеңейтетініне, 188 ата-ана кәсіби бағдар берудің балалардың мамандық таңдауын саналы түрде қолдайтынына назар аударды.

Кейбір респонденттер кәсіби бағдар беру жұмысының нақты артықшылықтарын атап өтті: 94 ата-ана бұл оқушылардың мотивациясын арттырады деп санайды, 89 ата-ана кәсіби бағдар берудің мектептің оқушылармен жұмысын белсендіреді деп айтты, ал 61 респондент бұл жұмыс жоғары оқу орындарының өкілдерімен танысуға мүмкіндік береді деп атап өтті. Басқа ата-аналар психологиялық қолдауды (46 респондент), мектеп пен ата-аналар арасындағы байланыс жақсаруын (40 респондент), баланың күшті жақтарын анықтауды (11 респондент) және мамандық таңдауын ерте жоспарлауды (10 респондент) айрықша атап өтті. Кейбір ата-аналар кәсіби бағдар берудің оқу орындарын таңдау процесінде көмектесетінін (9 респондент) және таңдаған бағыттар бойынша оқуға ықпал ететінін (4 респондент) айтты. Тағы 3 респондент мектептерде кәсіби бағдар берудің жұмыс орындарына барып, өндірістік және операциялық процестерді көрсету іс-шараларын қамтитынын атап өтті.

Дегенмен, ата-аналар арасында кәсіби бағдар беру жұмысының кемшіліктері туралы пікір білдіргендер де болды. Мысалы, 8 респондент кәсіби бағдар беру бойынша ақпараттың жеткіліксіз екенін, 6 респондент жоғары сыныптарда кәсіби бағдар беру сағаттарының жетіспейтінін, ал 1 респондент кері байланыс қажеттігін, ал тағы бір респондент бастауыш сыныптарда кәсіби бағдар беруді қажет емес деп айтты.

Жалпы, ата-аналар мектептердегі кәсіби бағдар беру жұмысына оң баға берсе де, ақпараттың және уақыттың жетіспеушілігін атап өтеді, бұл жұмысты жақсартуды қажет етеді.

Қорытындылар

Ата-аналардың жауаптарын талдай отырып, мынадай негізгі қорытындылар жасауға болады. Респонденттердің басым бөлігі, яғни 3663 ата-ана (73%), бастауыш сыныптарда кәсіби бағдар беру реформасын енгізу қажеттігін айтты. Дегенмен, елеулі бөлігі ата-аналардың 1348 адам (27%) ерте кәсіби бағдар беруді 1-сыныптан бастау міндетті емес деп санайды.

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, респонденттердің көпшілігі 7-сынып пен 9-сынып оқушыларының ата-аналары, бұл білім алу мен кәсіби бағыттарды таңдау тұрғысынан маңызды жас кезеңдеріндегі мәселелерге көбірек қызығушылық танытатындарын білдіреді. 4-сынып пен 11-сынып оқушыларының ата-аналарының белсенділігі де осы оқу кезеңдерінің маңыздылығын көрсетеді, әсіресе келесі оқу кезеңіне өту немесе қорытынды емтихандарға дайындық барысында. Қалған сыныптар бойынша респонденттердің таралуы ата-аналардың оқу процесіне тұрақты қызығушылығын көрсетеді, бұл балалардың білім өміріне үнемі араласу деңгейін білдіреді.

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, балалардың көпшілігі шығармашылық мамандықтарға, педагогикаға және медицинаға қызығушылық танытады, бұл бағыттардың жастар арасында жоғары танымалдылығымен байланысты болуы мүмкін. Спорт, IT, инженерия және психология салаларына қызығушылықтың өсуі осы мамандықтарға сұраныстың артуымен байланысты болуы мүмкін, бұл экономикалық және әлеуметтік трендтермен байланысты. Екінші жағынан, әскери іс, архитектура, бизнес және жұмысшы мамандықтарына аз көңіл бөлу ата-аналар мен балалардың осы салалардағы мүмкіндіктер туралы жеткіліксіз ақпараттандырылуы немесе жастардың осы бағыттарға тән ерекше қызығушылықтарының болмауы мүмкін.

Мектептердегі кәсіби бағдар беру жұмысын жоғары бағалаған ата-аналардың көпшілігіне қарамастан, сауалнама нәтижелері ата-аналардың кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу деңгейінің төмендігін көрсетті – 3205 респондент бұл процесте белсенді емес. Бұл қатысудың маңызды екендігі туралы ақпараттың жетіспеушілігімен немесе оған қолжетімділіктің шектеулігімен байланысты болуы мүмкін. Алайда, кейбір ата-аналар шығармашылық іс-шаралар, ата-аналар жиналыстары және жалпы мектептік іс-шараларда белсенді түрде қатысады, бұл олардың балалардың білім алу процесін қолдауға деген ұмтылысы екенін көрсетеді. Дегенмен, лекциялар, жоғары оқу орындары өкілдерімен кездесулер мен мамандандырылған тренингтерге қатысудың шектеулі болуы осы бағытта жұмысты күшейту қажеттілігін көрсетеді.

Осылайша, ата-аналар жалпы алғанда кәсіби бағдар беру жұмысын оң бағалағанымен, осы іс-шараларға бөлінген ақпарат пен уақыттың жетіспеушілігі анықталған кемшіліктер ретінде көрініс табады, бұл әсіресе жоғары сыныптарда кәсіби бағдар беру жұмыстарын әрі қарай жетілдіруді талап етеді.

ОҚУШЫЛАРДЫ АНКЕТАЛАУ

КІРІСПЕ

Оқыту процесі көптеген контекстік айнаымалыларға тәуелді. Сондықтан Қазақстан Республикасындағы орта білім ұйымдарында кәсіби бағдар беру жұмысының мониторингі анкета сұрауы арқылы жүргізілді. Анкеталар кәсіби бағдар берудің тиімділігіне ықпал ететін негізгі факторлар туралы маңызды ақпарат жинақтайды.

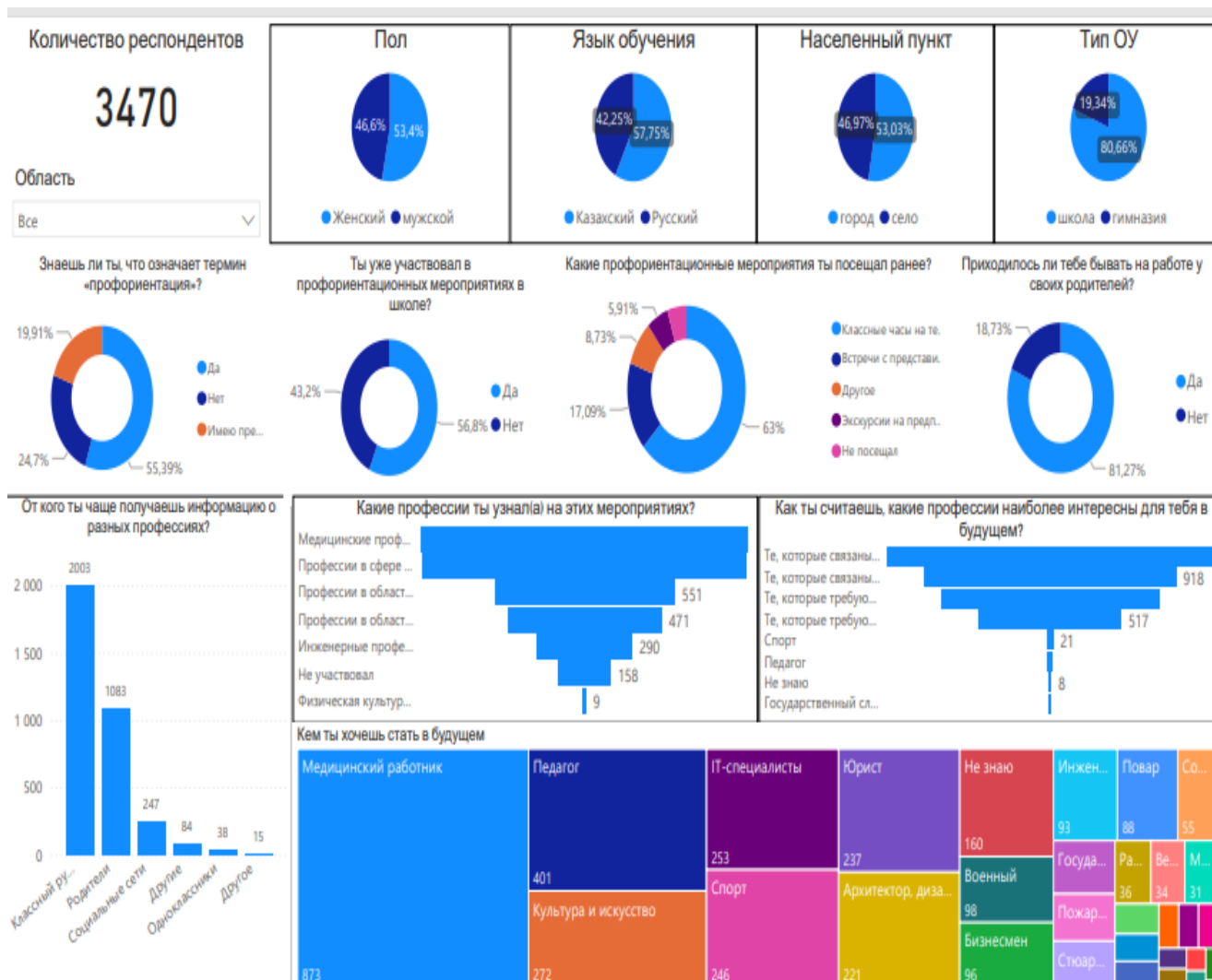
Зерттеу технологиясы арнайы міндетті сұрақнамаларды қарастырады. Бұл 4, 7, 9 және 11 сынып оқушыларына арналған анкеталар.

Оқушыларға арналған анкета биографиялық мәліметтер мен жеке сипаттамаларды анықтайтын сұрақтарды, кәсіби өзін-өзі анықтау маңыздылығы туралы түсініктерді, кәсіби бағдар беру процесіне қатысу деңгейін, кәсіби бағдар беру іс-шараларының жүзеге асырылу сапасын, оқушылардың кәсіби бағдар беру жұмысына қатысу формаларын, кәсіби таңдау процесіндегі оқушылардың ұстанымдарын, кәсіби өзін-өзі анықтау қажеттілігін, кәсіби қызмет бағыттары бойынша оқушылардың қызығушылықтарын, оқушылардың келешектегі білім беру траекториясына арналған кәсіби жоспарларын және негізгі тенденцияларды анықтауды қамтиды. Сонымен қатар, анкета сұрақтары мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысының тиімділігін анықтауға бағытталған.

Мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысы білім беру және тәрбие процесінің құрамдас бөлігі ретінде көрінеді. Оның тиімділігі оқушыларға пәндерді оқыту процесінде және сыныптан тыс кәсіби бағдар беру қызметін ұйымдастыруда түрлі түрдегі кәсіби бағдар беру көмегін үйлесімді түрде ұсынумен айқындалады. Кәсіби бағдар беру жұмысы барысында орта білім ұйымдарының оқушылары кәсіби қызмет туралы дұрыс түсініктерді, таңдалған мамандықты және өз мүмкіндіктерін қалыптастыруы, оларды белсенді түрде дамытуы, еңбек қызметіне қажеттілік пен қабілеттілікті қалыптастыруы тиіс.

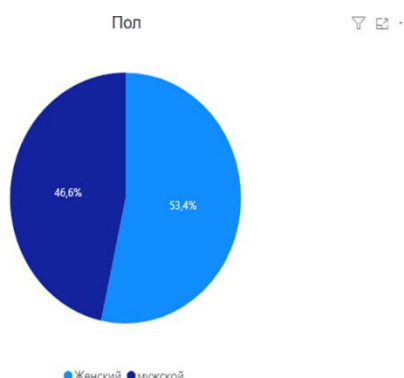
4-СЫНЫП МОНИТОРИНГІНІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

ҚЫСҚАША МОНИТОРИНГ РЕЗЮМЕСІ 4-СЫНЫП

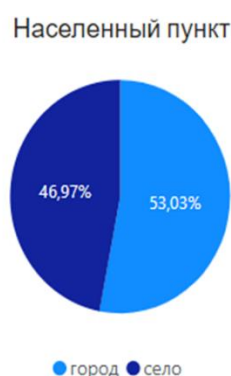

Кәсіби бағдар беру жұмысын мониторингке 3 470 4-сынып оқушысы қатысты, олар республика бойынша барлық өңірлердегі 200 мектептен зерттеуге қатысқан, оның ішінде 53,4% ұлдар мен 46,6% қыздар (73-сурет), 46,97% қалада тұрады, 53,03% ауылдық жерлерде тұрады (74-сурет).

73-сурет. Оқушылардың жынысы.

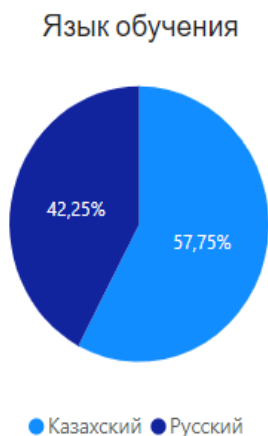

74-сурет. Тұратын жері

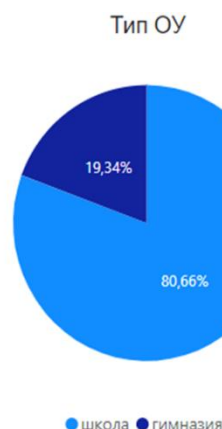

Сауалнама нәтижесінде 57,8% оқушы қазақ тілінде білім алатын мектептерден, 42,2% орыс тілінде білім алатын мектептерден (75-сурет) болды, 80,7% жалпы білім беретін мектептердің оқушылары, 19,34% мамандандырылған мектептердің (гимназиялар, лицейлер, БИЛ, Дарын, НИШ және т.б.) оқушылары (76-сурет).

75-сурет. Оқыту тілдері бойынша бөлу

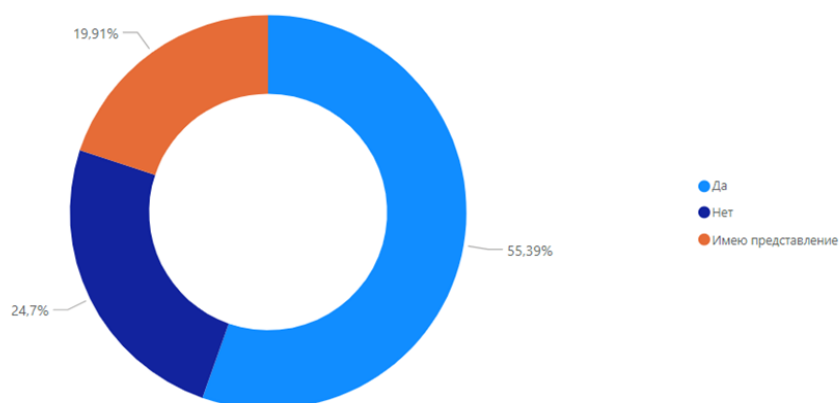
76-сурет. Білім беру ұйымының түрі

«Профориентация» терминінің мағынасын білесің бе?» деген сұраққа 55,4% оқушы оң жауап берді, 24,7% бұл терминнің мағынасын білмейді, 19,9% кәсіби бағдар беру туралы жалпы түсінікке ие (77-сурет). Сауалнамаға қатысқан оқушылардың көпшілігі «кәсіби бағдар беру » терминінің мағынасын біледі, ал шамамен төрттен бірі бұл туралы білмейді, тағы бір бөлігінің тек жалпы түсінігі бар.

77-сурет. «Профориентация» терминінің мағынасын білемісің?

Знаешь ли ты, что означает термин «профориентация»?

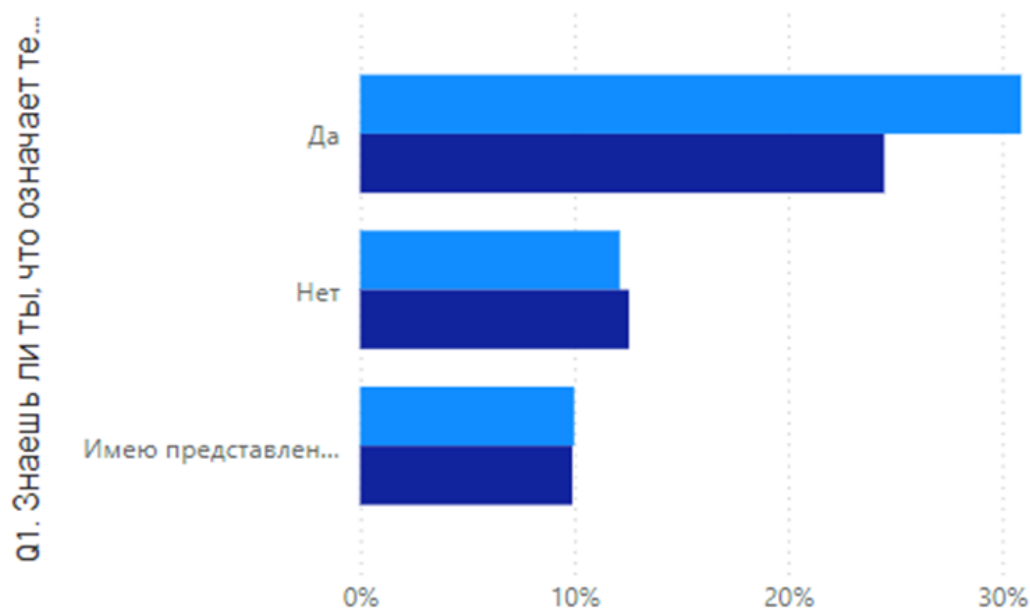

Қалалық және ауылдық мектеп оқушылары бұл сұраққа әртүрлі жауап берді. Қалалық мектеп оқушыларының 32%-ы, ауылдық мектеп оқушыларының 24,6%-ы оң жауап берді, бұл қалаларда ақпарат пен білім алу мүмкіндіктерінің кеңірек екенін білдіреді (78-сурет). Шамамен 10%-дай респонденттер кәсіби бағдар беру туралы жалпы түсінікке ие, бұл олардың терминнің мағынасын толық түсінбегенін, бірақ оған қатысты жалпы мәліметтері бар екенін көрсетеді.

Ауылдық аймақтарда профориентацияны түсінуді жақсартуға бағытталған қосымша ақпараттық және кәсіби бағдар беру шаралары қажет. Кәсіби бағдар беру бағдарламаларын дамыту маңызды, олар барлық өңірлерді қамтиды, осылайша барлық оқушылар, тұратын жеріне қарамастан, мансап таңдауында қажетті ақпарат пен қолдауды ала алады.

78-сурет. Қалалық және ауылдық мектеп оқушыларының жауаптары арасындағы айырмашылық

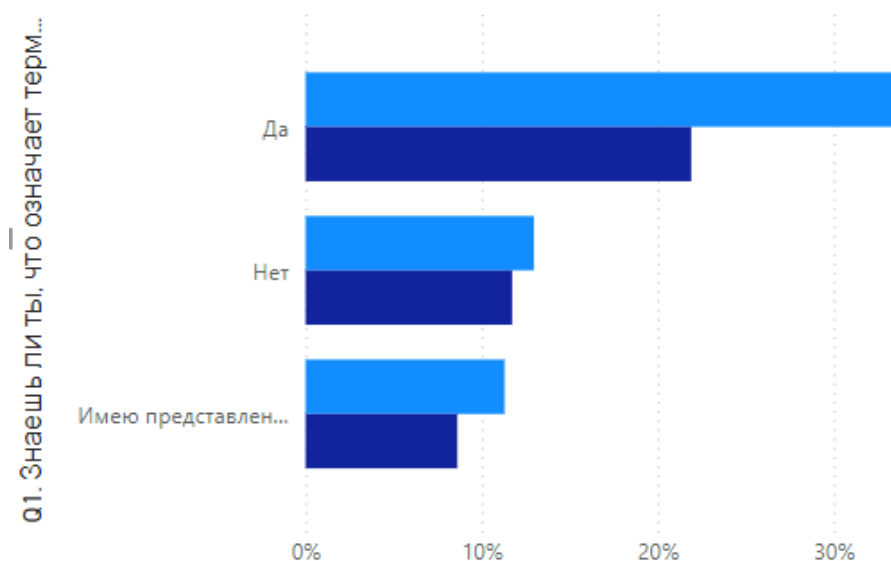
Название населен... ● город ● село

«Профориентация» терминінің мағынасын білесің бе?» деген сұраққа қазақ тілінде білім алатын және орыс тілінде білім алатын мектеп оқушыларының жауаптарында айтарлықтай айырмашылық байқалды: қазақ тілінде білім алатын мектептердің респонденттерінің 34%-ы «иә» деп жауап берсе, орыс тілінде білім алатын мектептердің 4-сынып оқушыларының 20%-дан астамы «иә» деп жауап берді (79-сурет).

Бұл айырмашылық білім беру бағдарламаларының немесе оқыту тілінің негізінде кәсіби бағдар беру туралы ақпаратқа қолжетімділіктің әртүрлілігін көрсететін болуы мүмкін.

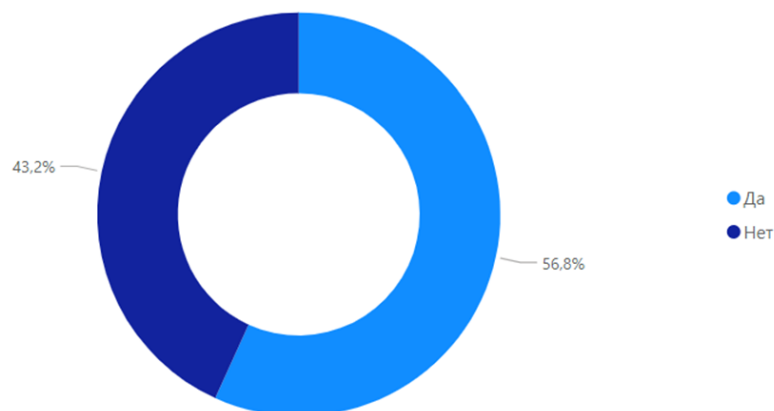
79-сурет. Қазақ тілінде және орыс тілінде білім алатын мектеп оқушыларының жауаптары
Язык обучения ● Казахский ● Русский

Көптеген 4-сынып оқушылары кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқан (56,8%), ал 43,2% оқушы осындай іс-шараларға қатыспаған. Диаграмманың нәтижелері оқушылар арасында кәсіби бағдар беру бағдарламаларына қатысу деңгейінің белгілі бір көрсеткішін көрсетеді, алайда респонденттердің жартысынан көбі қатыспаған, бұл осындай іс-шаралардың қамтылуы немесе қолжетімділігінің жеткіліксіз болуы мүмкін екенін білдіреді (80-сурет).

80-сурет. Кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу

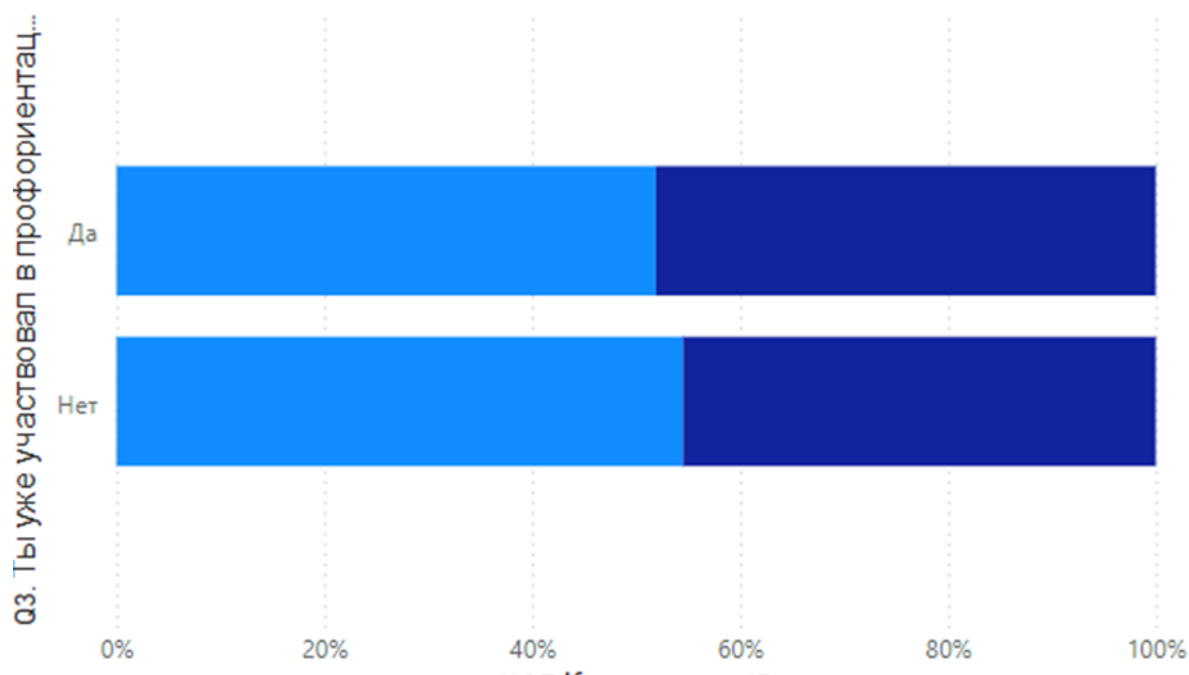
Ты уже участвовал в профориентационных мероприятиях в школе?

Бұл сұраққа қала мен ауыл мектептерінің респонденттері шамамен бірдей жауап берді (81-сурет).

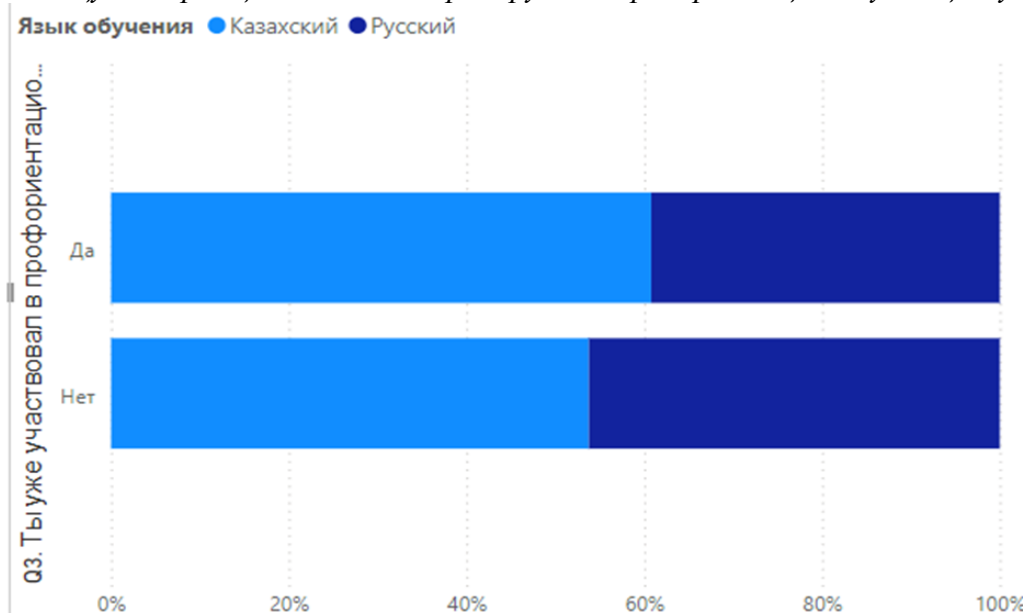
81-сурет. Қалалық және ауылдық мектеп оқушыларының «Сен кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқансың ба?» сұрағына жауаптары

Название населенног... ● город ● село

Қазақ тілінде білім алатын мектептердің 60%-дан астам оқушылары кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқан (82-сурет).

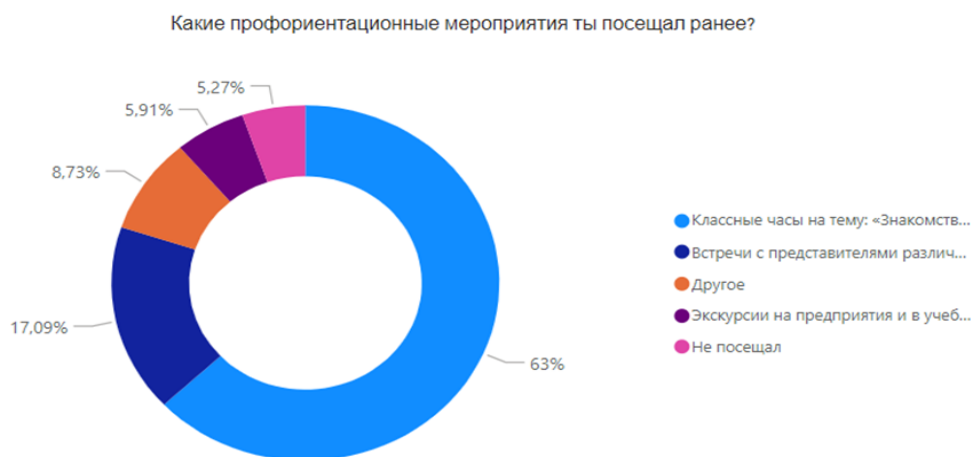
82-сурет. Оқушылардың кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысуы оқыту тілі бойынша

«Қандай кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқаныңызды айтып беріңіз?» деген сұраққа 63% оқушы «Мамандықтармен танысу» тақырыбындағы сынып сағаттарына қатысқанын айтты. 17% оқушы әртүрлі мамандықтардың өкілдерімен кездесулерге қатысқан, 8,7% басқа іс-шараларға қатысқанын, 5,9% кәсіпорындар мен оқу орындарына экскурсияға барғанын, ал 5,3% респондент ешқандай кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатыспағанын атап өтті (83-сурет).

Бұл нәтижелер оқушылардың көпшілігінің түрлі кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқанын көрсетеді, алайда 5% оқушы мүлдем қатыспаған, бұл осындай іс-шаралардың қолжетімділігін арттыру қажеттілігін білдіреді.

83-сурет. Қатысқан кәсіби бағдар беру іс-шаралары

Жалпы, анкета нәтижелері қаладағы оқушылардың кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу үшін көбірек мүмкіндіктері бар екенін көрсетті, әсіресе сынып сағаттары мен мамандық өкілдерімен кездесулер сияқты іс-шаралар бойынша. Қала мен ауыл арасындағы айырмашылық үлкен емес, бірақ қаладағы орта білім

ұйымдарында кәсіби бағдар беру іс-шараларының көптүрлілігі байқалады (84-сурет).

Мамандықтар мен мансап мүмкіндіктері туралы ақпараттануды арттыру үшін кәсіби бағдар беру іс-шараларын қалалар мен ауылдарда да дамыту және қолдау қажет, сонымен қатар осындай бағдарламалардың әртүрлілігі мен қолжетімділігіне назар аудару керек.

84-сурет. 4-сынып оқушыларына арналған кәсіби бағдар беру іс-шараларының қала/ауыл бойынша бөлінуі

Диаграммдан көріп отырғанымыздай (85-сурет), қазақ тілінде білім алатын оқушылар кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу бойынша орыс тілінде білім алатын оқушыларға қарағанда белсенділік танытуда. Бұл бірнеше факторлармен түсіндірілетін болуы мүмкін:

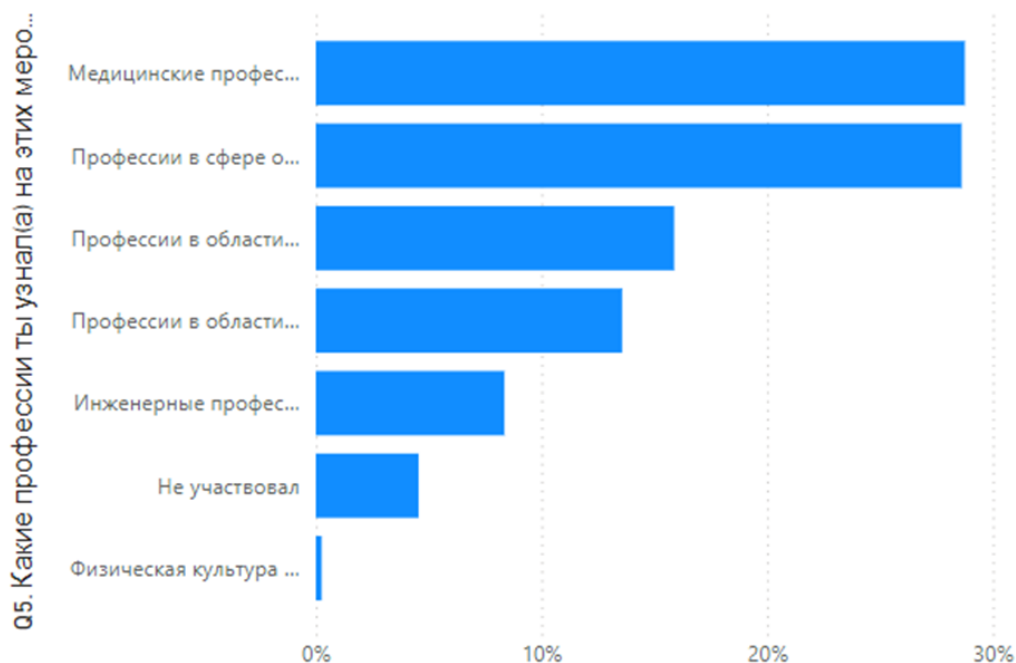
- Қазақ тілінде білім беретін мектептерде мұғалімдер кәсіби бағдар беру жұмыстарын көбірек назарға алады, оқу бағдарламаларына көбірек іс-шаралар мен ақпараттарды қосады;
- Мәдени немесе әлеуметтік күтілетін нәтижелердегі айырмашылықтар, олар оқушылардың кәсіби бағдар беру іс-шараларына қызығушылығы мен қатысуына әсер етеді. Мысалы, қазақ тілді отбасылар мен мектептерде кәсіби қызығушылықтарды ерте анықтауға көбірек назар аударылуы мүмкін.

85-сурет. Кәсіби бағдар беру іс-шараларының тілдер бойынша бөлінуі

«Бұл іс-шараларда қандай мамандықтармен танысқанын білесіз бе?» деген сұраққа оқушылар келесідей жауап берді: 28% және 28,3% респонденттер медицина және білім беру саласындағы мамандықтармен танысқанын айтты; 17% өнер және мәдениет саласындағы мамандықтармен танысқанын айтты; 14% ақпараттық технологиялар саласындағы мамандықтармен танысқан; инженер және архитектор мамандықтарын 9% оқушы білді (86-сурет).

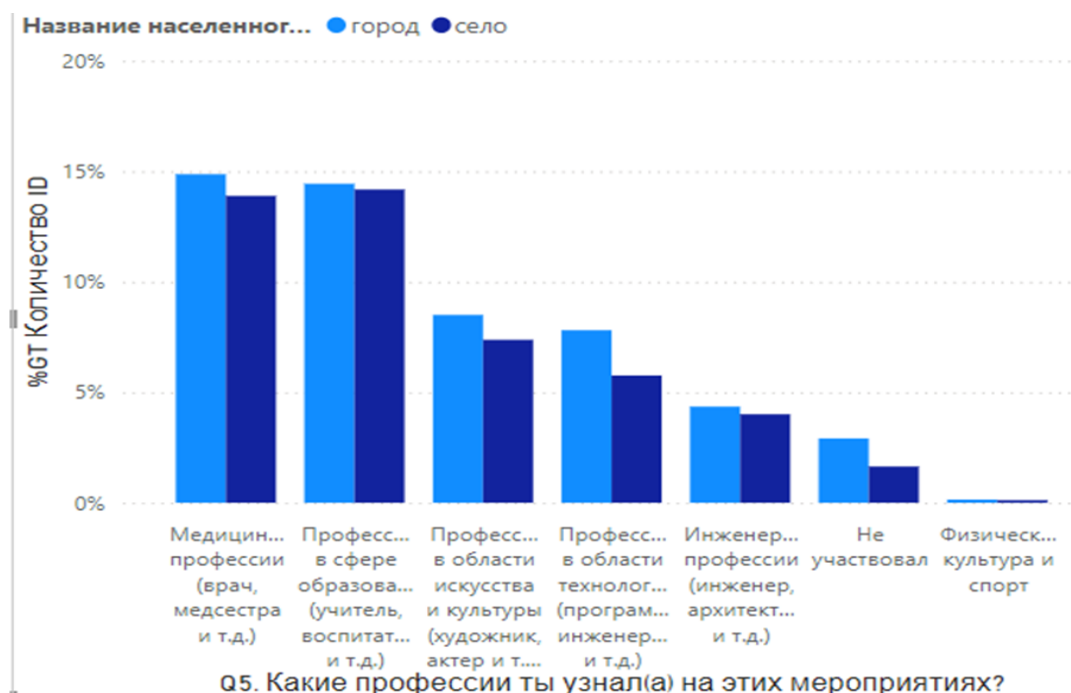
86-сурет. Мамандықтармен танысу

«Бұл іс-шараларда қандай мамандықтармен танысқанын білесіз бе?» деген сұраққа оқушылар келесідей жауап берді: 28% және 28,3% респонденттер медицина және білім беру саласындағы мамандықтармен танысқанын айтты; 17%

өнер және мәдениет саласындағы мамандықтармен танысқанын айтты; 14% ақпараттық технологиялар саласындағы мамандықтармен танысқан; инженер және архитектор мамандықтарын 9% оқушы білді (86-сурет).

86-сурет. Мамандықтармен танысу

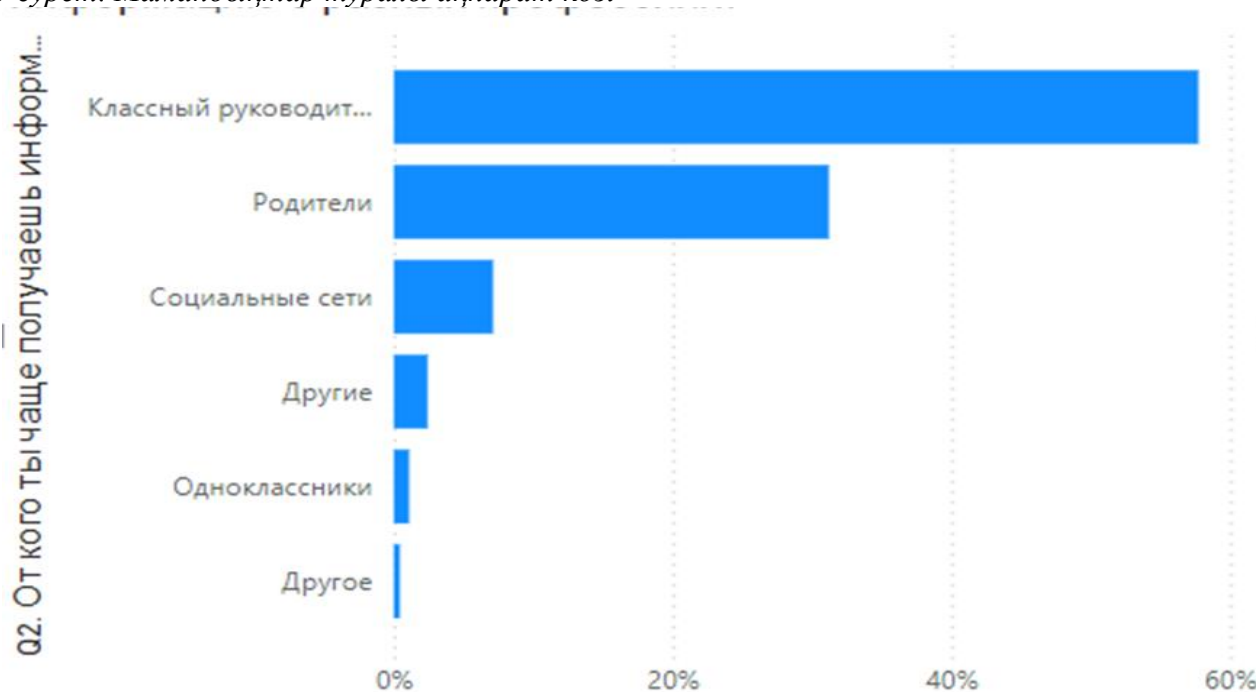
Қазақ тілінде білім алатын мектеп оқушылары әртүрлі мамандықтар туралы көп білетіндігі байқалады, бұл орыс тілінде білім алатын оқушыларға қарағанда айқын көрінеді (88-сурет).

88-сурет. Мамандықтармен танысу оқыту тілі бойынша

Сауалнама нәтижелері бойынша 58% оқушылар мамандықтар туралы ақпаратты өздерінің бастауыш сынып мұғалімдерінен алады, 26,3% ата-аналар мен туыстарынан, 7% әлеуметтік желілерден, ал 2% сыныптастарынан ақпарат алады (89-сурет).

90-сурет. Мамандықтар туралы ақпарат көзі

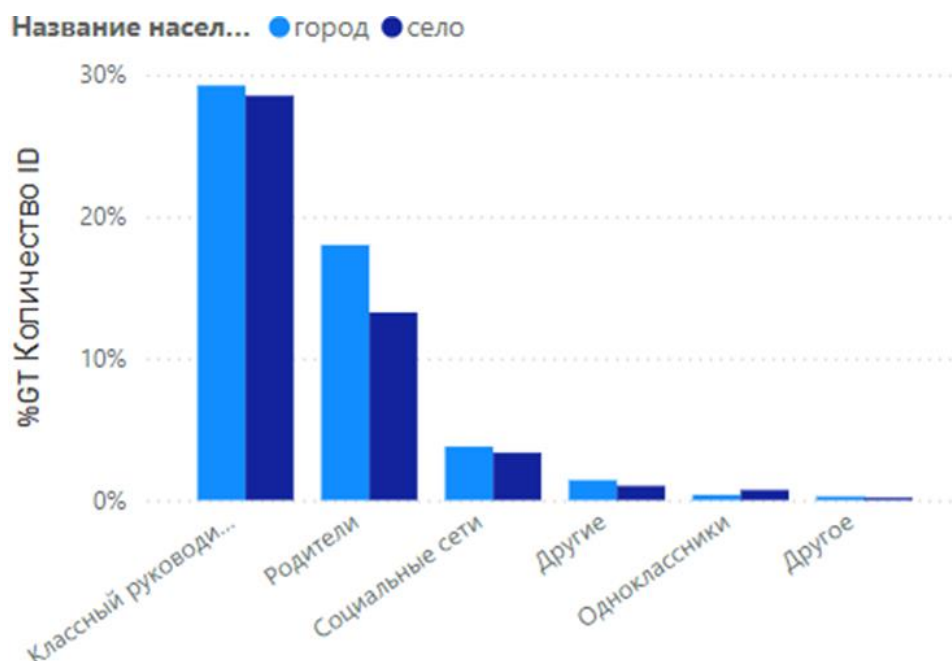

Сынып жетекшілері қала және ауыл мектептерінің оқушылары үшін де мамандықтар жөніндегі негізгі ақпарат көзі болып табылады, бұл көрсеткіш қала мектептерінде сәл жоғары (респонденттердің тиісінше 27% және 28%). Сонымен қатар, ата-аналар да маңызды ақпарат көзі болып табылады – сауалнамаға қатысқандардың 18%-ы осыны көрсеткен, және бұл жерде де қала мектептерінің оқушылары арасында көрсеткіш сәл жоғары.

Талдау нәтижесінде (90-сурет), қалалық 4-сынып оқушылары мамандықтар туралы ақпаратты әлеуметтік желілер арқылы жиі алатыны анықталды. Бұл олардың интернетке және цифрлық технологияларға қолжетімділігі жоғары болуымен байланысты болуы мүмкін.

Осылайша, қала мен ауыл мектептері оқушылары үшін мамандықтар туралы ақпараттың негізгі көздері – бұл сынып жетекшілері мен ата-аналар екендігі байқалады. Бұл мектеп пен отбасының оқушыларды кәсіби бағдарлаудағы маңызын айқындайды.

90-сурет. Мамандықтар туралы ақпарат көздері: қала және ауыл бөлінісінде

Q2. От кого ты чаще получаешь информацию о разн...

Диаграммада (91-сурет) қазақ және орыс тілінде білім алатын мектеп оқушыларының көбінесе мамандықтар туралы ақпаратты қайдан алғаны көрсетілген. Сынып жетекшілері мамандықтар туралы ақпараттың негізгі көзі болып табылады, әсіресе қазақ тілінде білім алатын оқушылар үшін (37%).

Мектептер мен ата-аналар оқушыларға мансап мүмкіндіктері туралы дұрыс және әртүрлі ақпарат ұсынуы маңызды, бұл ақпарат көздерінің олардың таңдауларына әсер ететінін ескере отырып.

91-сурет. Мамандықтар туралы ақпарат көзі оқыту тілі бойынша

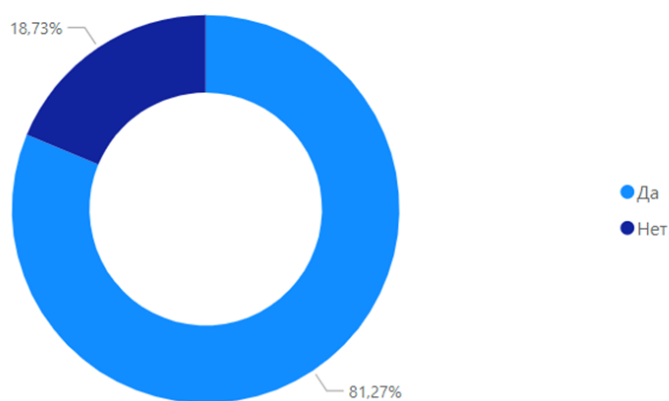

Q2. От кого ты чаще получаешь информацию о разн...

Келесі сұрақ былайша қойылды: «Сенің ата-анаңның жұмыс орнында болғансың ба?» 81,3% 4-сынып оқушылары «иә» деп жауап берді, ал 18,7% оқушы теріс жауап берді (92-сурет).

92-сурет. Оқушылардың ата-аналарының жұмыс орындарында болғаны туралы деректер

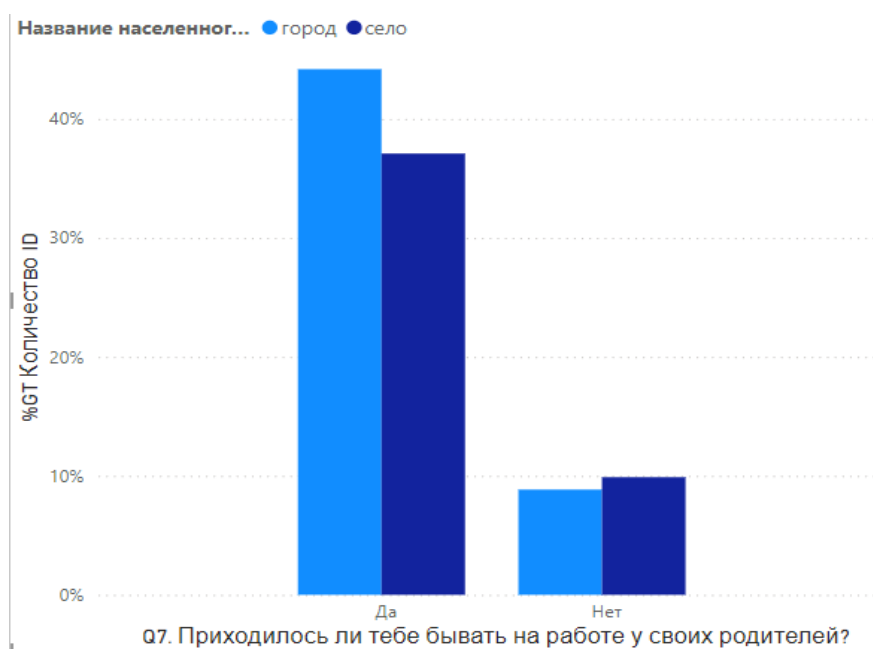
Приходилось ли тебе бывать на работе у своих родителей?

Қалалық (шамамен 45% балалар) және ауылдық (шамамен 40%) мектеп оқушылары ата-аналарының жұмыс орнында болған, қалалық оқушылардың біршама басымдығымен. Ауылдық аймақтардағы оқушылардың (15%) қала мектеп оқушыларына қарағанда ата-аналарының жұмыс орнында болмағандары көбірек (93-сурет).

Жалпы алғанда, қалалар мен ауылдардағы оқушылардың көпшілігі ата-аналарының жұмыс орындарын көрген. Бұл ата-аналардың балаларын өздерінің жұмыс жағдайларымен таныстыруға және жалпы кәсіби мамандықтармен таныстыруға ұмтылатынын көрсетеді.

93-сурет. Оқушылардың ата-аналарының жұмыс орындарында болғаны туралы деректер қала/ауыл бойынша

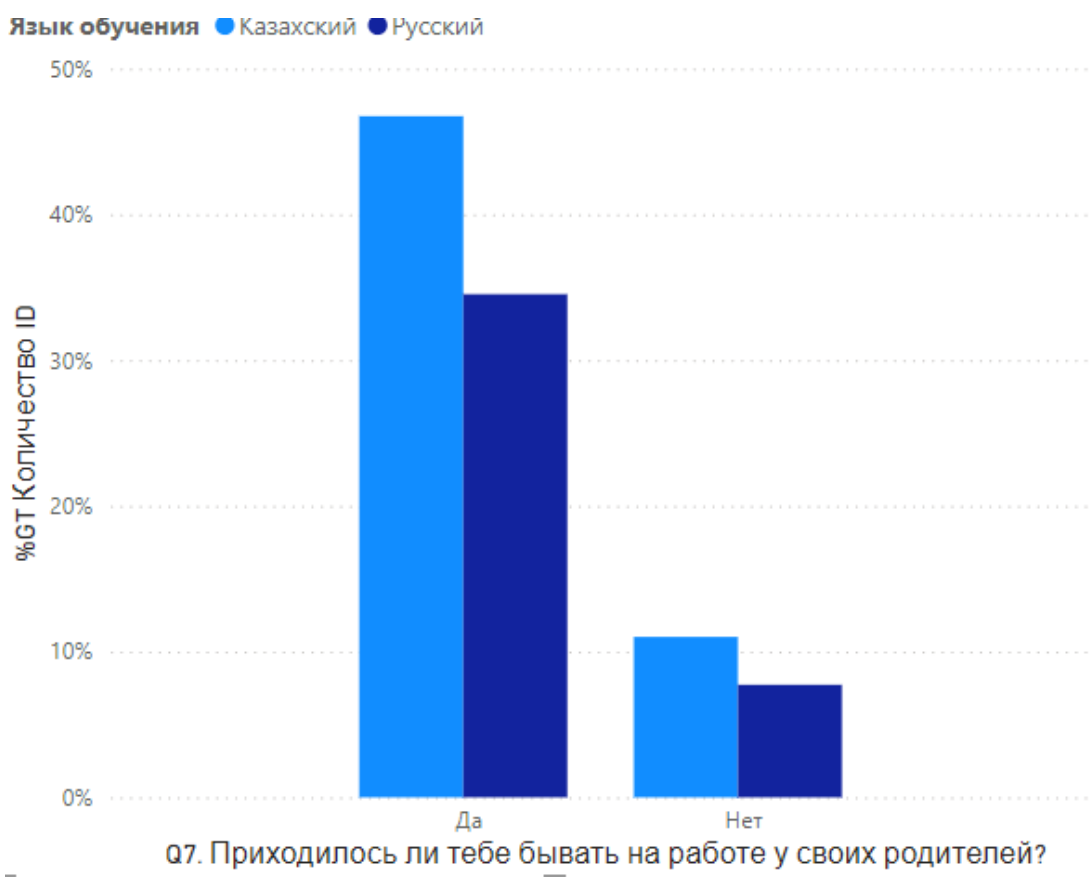

Қазақ тілінде білім алатын оқушылар ата-аналарының жұмыс орындарында көбірек болған (47%) орыс тілінде білім алатын оқушыларға қарағанда (34%) (94-сурет).

Жалпы алғанда, оқушылардың көпшілігі ата-аналарының жұмыс орындарында болған, бірақ қазақ тілінде білім алатын оқушыларда бұл көрсеткіш жоғары. Бұл айырмашылық мәдени дәстүрлер, жұмыс орындарының қолжетімділігі немесе ата-аналардың еңбек жағдайларымен байланысты болуы мүмкін.

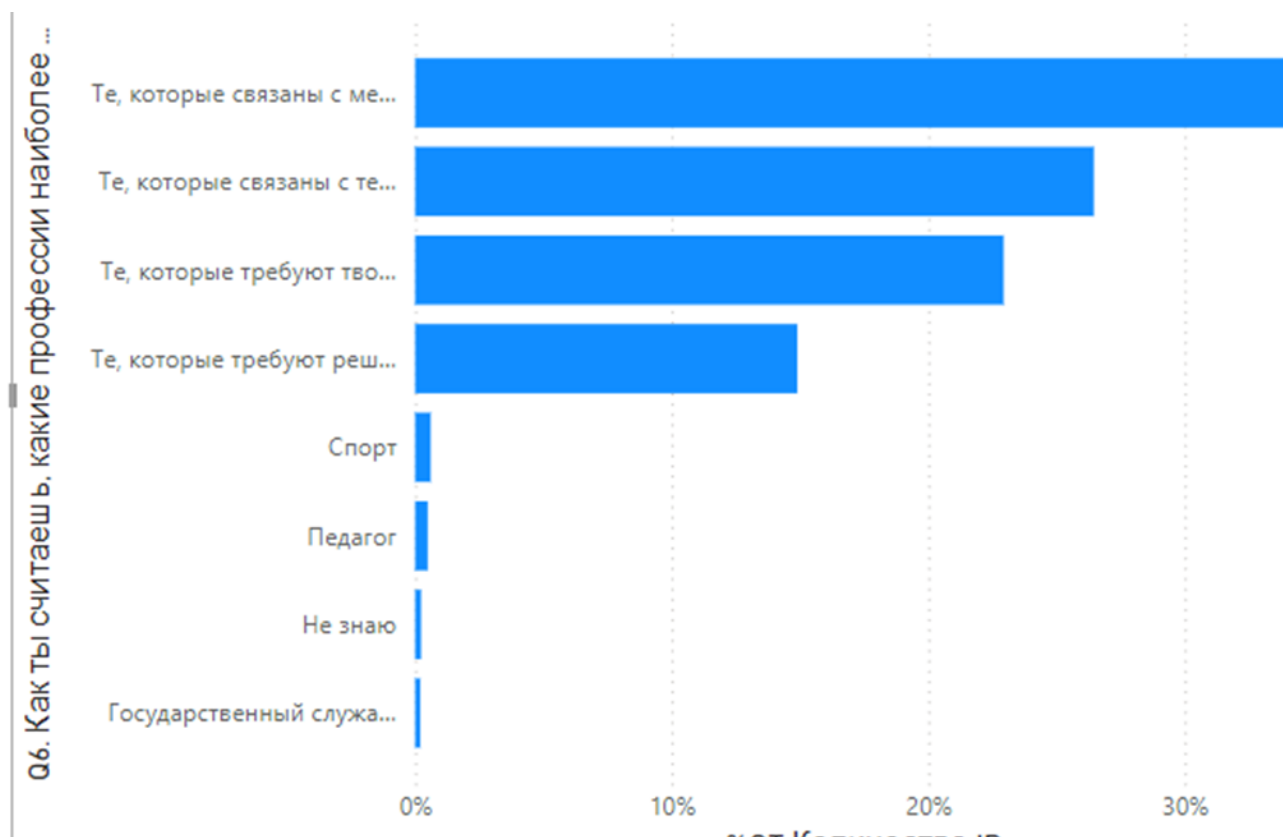
Ата-аналарының жұмыс орындарына бару кәсіби бағдар беру іс-шараларының бірі ретінде балаларға олардың кәсіби қызметі туралы бағалы тәжірибе мен ақпарат беріп, олардың болашақ мансаптық таңдауына әсер етуі мүмкін.

94-сурет. Оқушылардың ата-аналарының жұмыс орындарында болғаны туралы деректер оқыту тілі бойынша

«Қандай мамандықтар сен үшін болашақта қызықты деп ойлайсың?» деген сұраққа оқушылар келесідей жауап берді: 34% респонденттер медицина саласындағы мамандықтарды таңдаған, 26,7% ақпараттық технологиялар саласындағы мамандықтарды таңдаған, шамамен 22,6% шығармашылық мамандықтарға қызығушылық танытқан, 15% аналитикалық қабілеттерді қажет ететін мамандықтарды таңдаған, ал спорт, педагогика, мемлекеттік қызметпен байланысты мамандықтарға тек өте аз респонденттер қызығушылық танытқан (95-сурет).

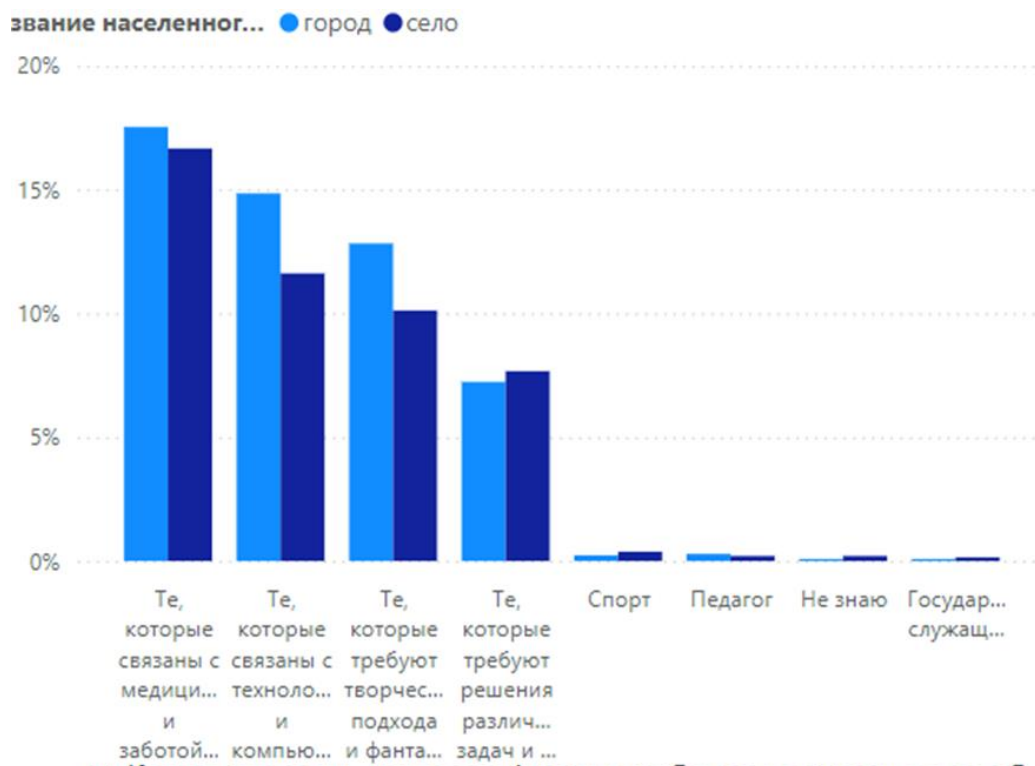
95-сурет. Оқушыларды қызықтырған мамандықтар

Қалалық мектеп оқушылары медицина, технологиялар мен шығармашылықпен байланысты мамандықтарды жиі таңдаса, ауылдық мектеп оқушылары спорт, педагогика және мемлекеттік қызмет мамандықтарына қызығушылық танытады. Мүмкін, қалалық оқушыларда әртүрлі мамандықтар туралы ақпарат алуға көбірек мүмкіндіктер бар, бұл олардың таңдауына әсер етуі мүмкін.

Ауылдық мектеп оқушыларына кәсіби бағдар беру іс-шараларына көбірек қолжетімділік үшін басқарушылық шешімдер қабылдау қажет, осылайша олар саналы түрде кәсіби таңдауды жасай алады.

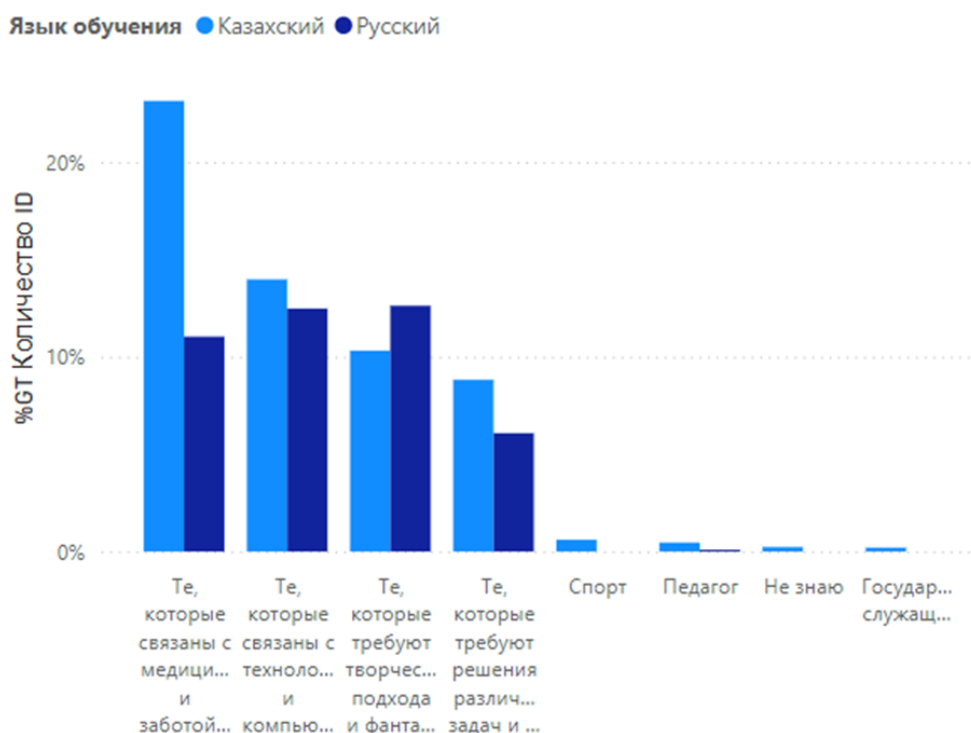
96-сурет. Оқушылардың болашақ мамандықтары туралы таңдау қала/ауыл бойынша

Анализ нәтижелері бойынша қазақ тілінде білім алатын оқушылар медицина мен әлеуметтік көмекпен байланысты мамандықтарға көбірек қызығушылық танытады (дәрігер, медбике, әлеуметтік қызметкер және т.б.) — 22% оқушылар; орыс тілінде білім алатын оқушылардың 14% осы мамандықтарға қызығушылық білдірді.

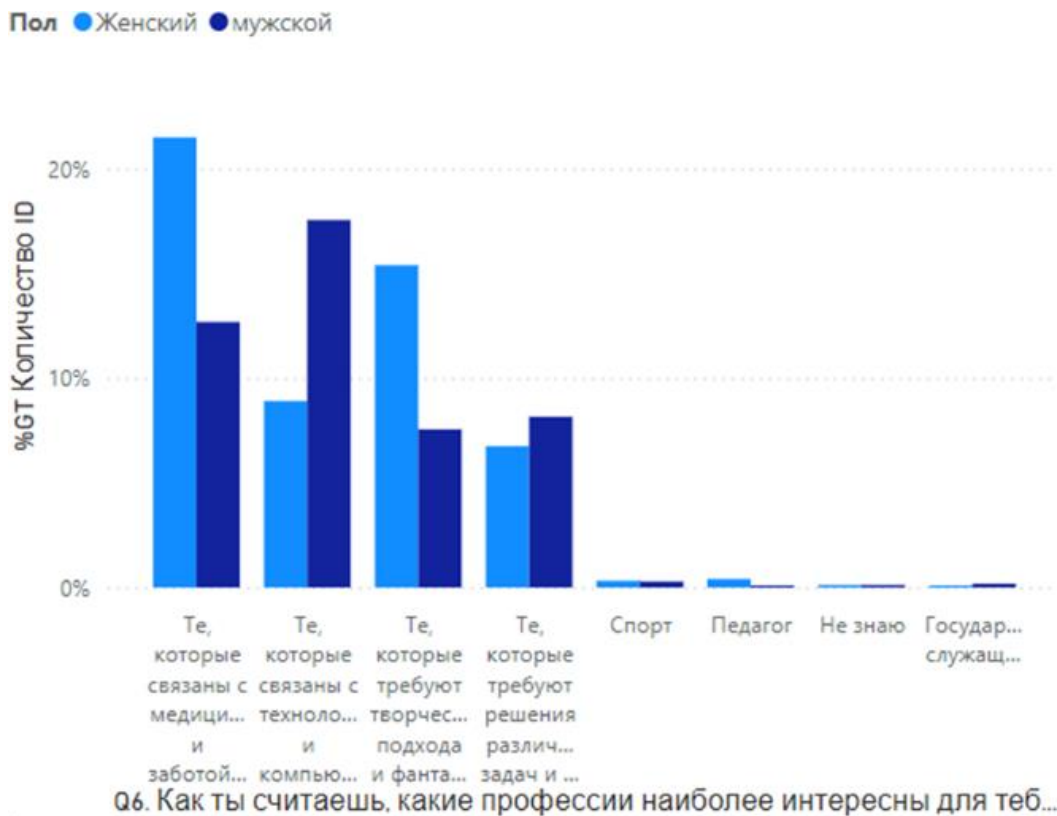
Шығармашылыққа қажетті мамандықтар орыс тілінде білім алатын оқушыларды көбірек қызықтырған, бұл 13% құрады (97-сурет).

97-сурет. Оқушылардың болашақ мамандықтары туралы таңдау оқыту тілі бойынша

Қыздар үшін медицина мен шығармашылыққа қажетті мамандықтар (23% және 16%) көбірек қызығушылық тудырса, ұлдар ақпараттық технологиялармен байланысты мамандықтар мен аналитикалық қабілеттерді қажет ететін мамандықтарға қызығушылық танытқан (18% және 9%) (98-сурет).

98-сурет. Оқушылардың болашақ мамандықтары туралы таңдау гендерлік ерекшеліктер бойынша

«Болашақта кім болғың келеді?» деген сұраққа жауаптарды талдау көптеген мамандықтар туралы білімнің бар екенін және келесі таңдауларды көрсетеді: бірінші орында дәрігер мамандығы — 26,4%, екінші орында педагог мамандығы — 11,8% (99-сурет).

Шамамен 10% оқушылар мәдениет және өнер саласындағы мамандықтарға қызығушылық танытты. Бұл музыка, би, театр және бейнелеу өнерімен байланысты мамандықтарды қамтиды.

Шамамен 9% бастауыш сынып оқушылары IT саласындағы мамандықты таңдады. Ақпараттық технологиялар саласы жоғары табыс пен даму перспективаларына байланысты қызығушылық тудырады.

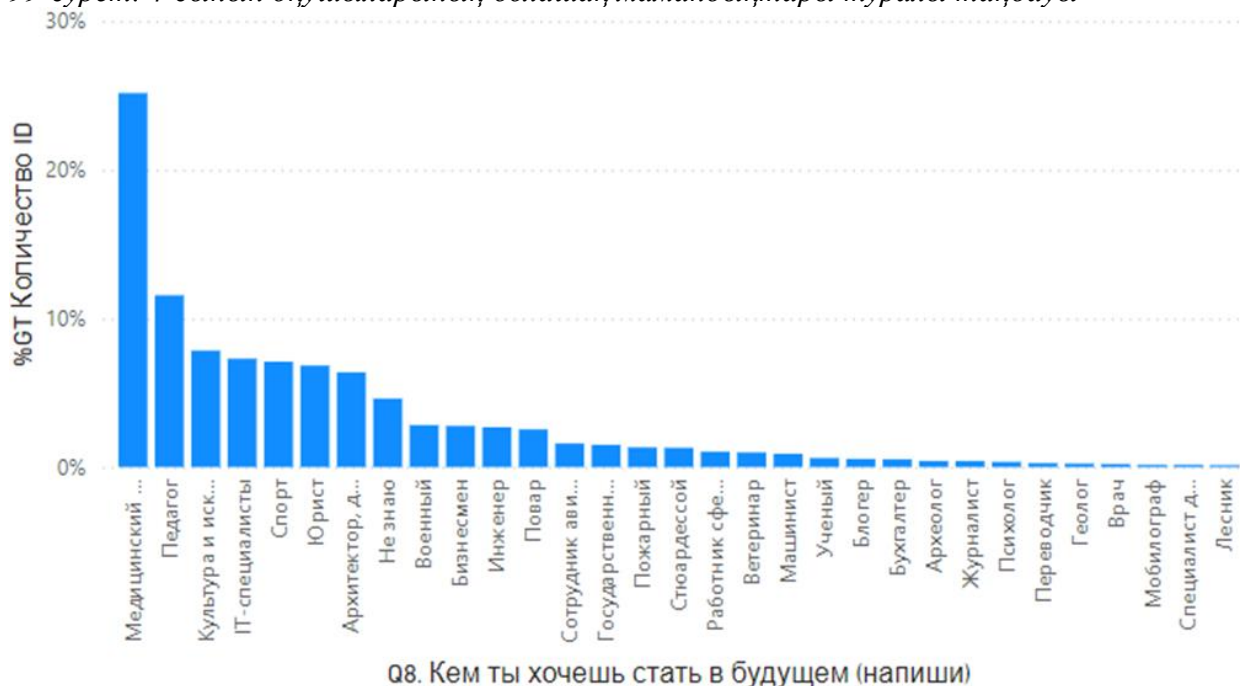
Шамамен 8% 4-сынып оқушылары спортпен байланысты мамандықтарға қызығушылық танытты, бұл спорт пен белсенді өмір салтының танымал екенін көрсетеді. Тағы 6% оқушылар архитектура және дизайн саласындағы мамандықтарға қызығушылық танытты. Бұл креативті мамандықтар, жоспарлау дағдылары мен эстетикалық талғамды қажет етеді.

Шамамен 5% оқушылар болашақ мамандықтарын таңдау мәселесінде шешім қабылдамаған, бұл олардың болашақ мамандықтары туралы ойланбағанын немесе жеткіліксіз ақпарат алғанын көрсетеді.

Шамамен 4% оқушылар әскери мансапты таңдады, бұл патриоттық көңіл-күймен немесе әскери қызметтің тәртібі мен құрылымына деген қызығушылықпен байланысты болуы мүмкін.

Ерте кәсіби бағдар беру жүйесін дамыту және бастауыш сынып оқушыларын әртүрлі мамандықтармен таныстыруды жалғастыру маңызды, осылайша олар оқу бағытын саналы түрде таңдай алады, бұл олардың қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес келеді.

99-сурет. 4-сынып оқушыларының болашақ мамандықтары туралы таңдауы

Диаграммада 4-сынып оқушыларының болашақ мамандықтары туралы таңдауы қала/ауыл бойынша ақпарат берілген

Қалалық және ауылдық мектеп оқушылары медициналық мамандыққа бірдей қызығушылық танытты — 49,71% және 50,29% сәйкесінше.

Ауылдық оқушылар (58,9%) педагог мамандығына қалалық оқушыларға қарағанда айтарлықтай көбірек қызығушылық танытты (41,1%), мемлекеттік қызметте жұмыс істеуге (51,9%), сондай-ақ ауылдық мектеп оқушылары өрт сөндіруші мен стюардесса мамандықтарына қызығушылық танытты (50,9% және 55,6% сәйкесінше).

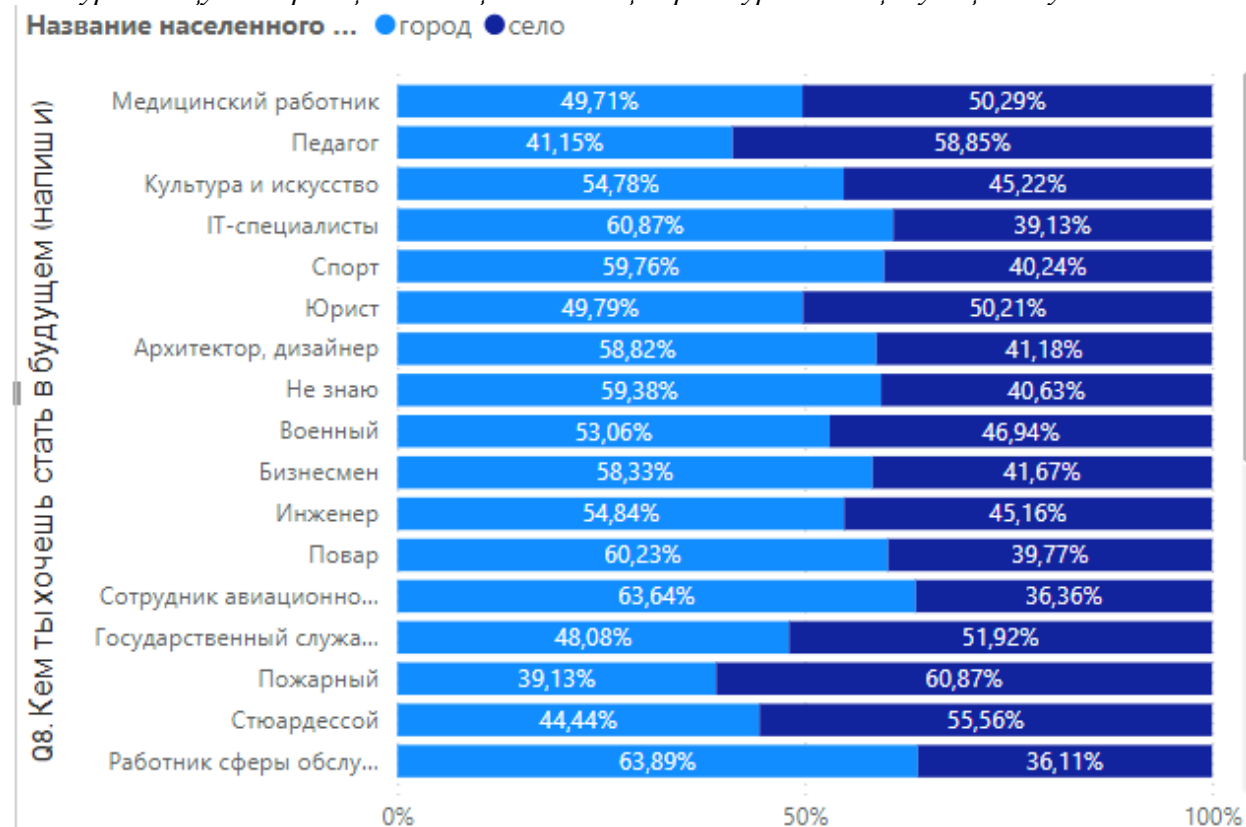
Қалалық мектеп оқушылары мәдениет және өнермен байланысты мамандықтарға жиі таңдау жасаған (54,8%); IT технологияларымен (60,9%); архитектура мен дизайн саласында (58,9%). Заңгер мамандығына деген қызығушылық қала мен ауылдық аймақтарда шамамен бірдей болды (қала – 49,8%; ауыл – 50,2%).

Осылайша, қалалық оқушылар IT, мәдениет, архитектура, бизнес және спортпен байланысты мамандықтарды жиі таңдайды.

Ауылдық мектеп оқушылары педагог, мемлекеттік қызметкер, өрт сөндіруші және стюардесса мамандықтарына жиі қызығушылық танытады.

Бұл айырмашылықтар кәсіби бағдар беру іс-шараларының әртүрлілігіне, білім беру мүмкіндіктеріне, әлеуметтік күтілетін нәтижелерге және өңірлердің мәдени ерекшеліктеріне байланысты болуы мүмкін.

100-сурет. Оқушылардың болашақ мамандықтары туралы таңдауы қала/ауыл бойынша

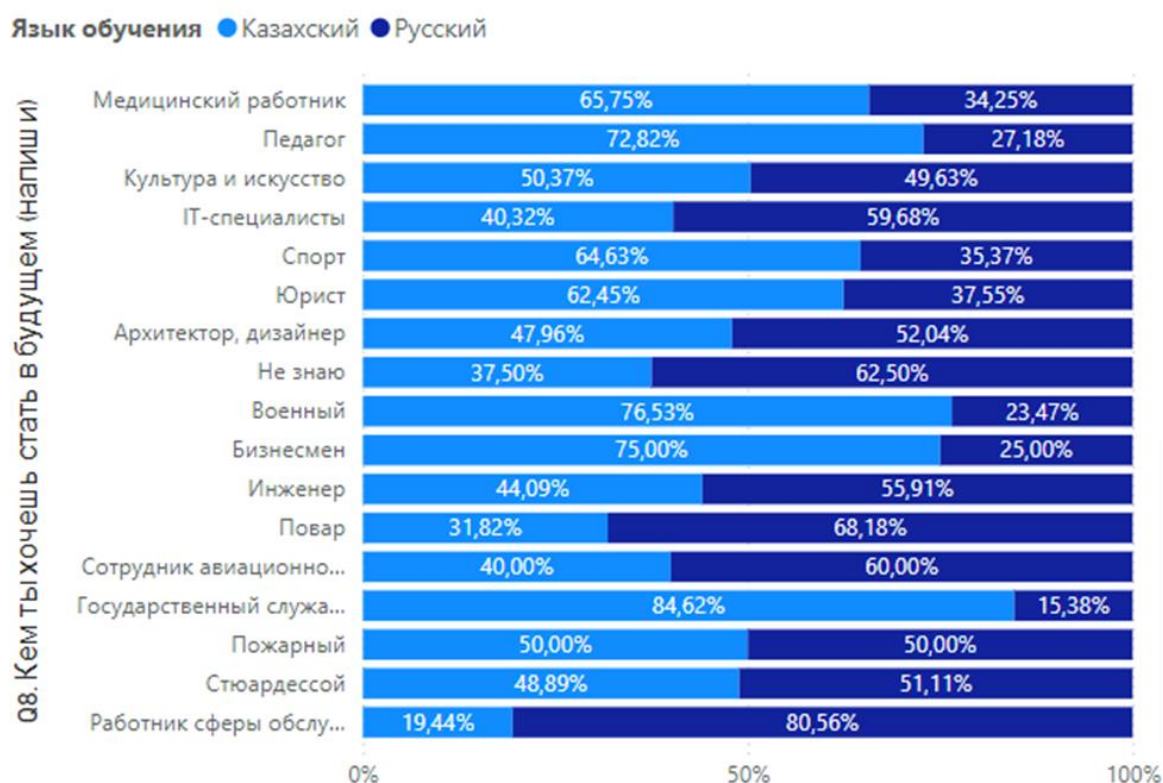
Қазақ тілінде білім алатын оқушылар мемлекеттік қызметке және әскери қызметке жоғары қызығушылық танытуда (84,6% және 76,6% сәйкесінше); қазақ

тілінде білім алатын оқушылардың төрттен бірі кәсіпкер болуды армандайды (75%), педагог болуды (72,8%) және медициналық қызметкер болуды (65,8%) қалайды; 60%-ы заңгер және спортшы болуды қалайды.

Орыс тілінде білім алатын оқушылардың 80%-дан астамы қызмет көрсету саласындағы мамандықтарды таңдады: сатушылар, шаштараздар, официанттар және т.б., ветеринарлар; шамамен 60%-ы аспаздар болуды қалайды, соншама пайызды IT-мамандары да құрайды, сондай-ақ авиация саласындағы жұмысқа қызығушылық танытқандар да бар.

Қазақ тілінде білім алатын оқушылардың бұл сұраққа жауап беру кезінде мамандықтар әлемі туралы үлкен белсенділік пен хабардарлық танытқандары байқалады (101-сурет).

101-сурет. 4-сынып оқушыларының болашақ мамандықтары туралы таңдауы оқыту тілі бойынша

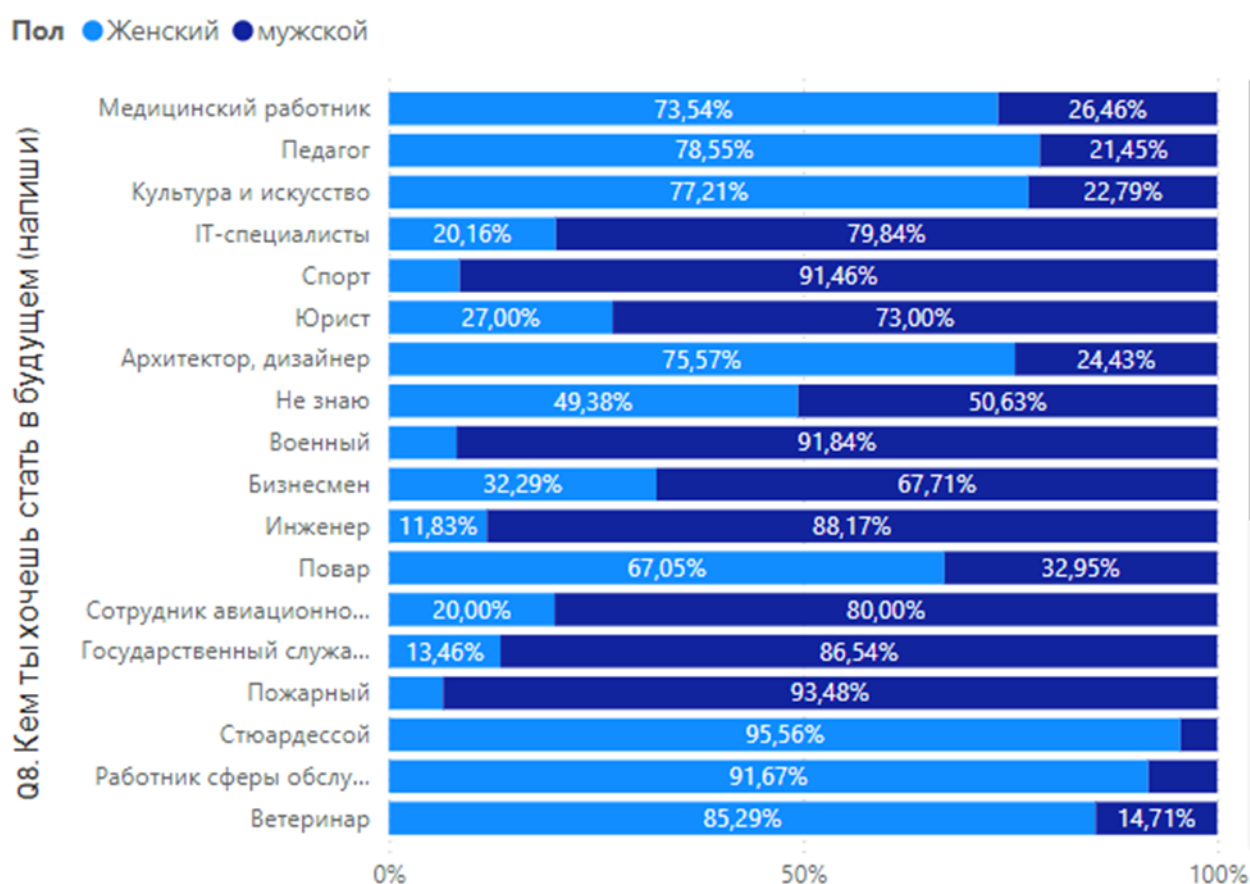
95,6% сұралған қыздар болашақта стюардесса болуды армандайды, 91% қызмет көрсету саласында жұмыс істеуді, тағы 85,3% ветеринар мамандығына қызығушылық танытады (102-сурет). Қыздардың шамамен 75%-ы медициналық, педагогикалық, архитекторлық немесе дизайнерлік мамандықтарды таңдаған, сондай-ақ мәдениет және өнер саласындағы мамандықтарға да қызығушылық танытады.

Ұлдар болса, өрт сөндіруші (93,5%), әскери мамандық (91,9%) таңдауды қалайды, 91,5% ұлдар болашақта спортпен байланысты мамандықтарды таңдайтынын айтады, ал 88,2% инженер мамандығына қызығушылық танытады. Шамамен 80% респонденттер IT саласы және авиациямен байланысты мамандықтармен таныс.

86,5% сұралған ұлдар болашақта мемлекеттік қызметте жұмыс істегісі келетінін білдірсе, дәл осындай таңдауды тек 13,4% қыздар ғана жасаған. Сондай-ақ, заңгер мамандығы ұлдар үшін қызықтырақ болып шықты: 73% ұлдар, ал 27% қыздар осы мамандықты таңдады.

Қызығушылықтағы айырмашылықтар әлеуметтік нормалар, жеке қызығушылықтар мен гендерлік сәйкестілікпен байланысты болуы мүмкін. Алынған деректер қыздар мен ұлдардың болашақ мамандықтары таңдаудағы айырмашылықтарын көрсетеді, бұл респонденттердің мамандықтарды «ерлерге» және «әйелдерге» тән деп жіктеуінен туындайды, бұл олардың болашақ кәсіби өзін-өзі анықтауына айтарлықтай әсер етеді. Ұлдар мен қыздар арасындағы айырмашылықтар техникалық мамандықтарға, күштілік, ерлік, аналитикалық ойлау қабілеттерімен байланысты мамандықтарға көбірек қызығушылық танытуда көрінеді, ал қыздар адамдармен араласу, қарым-қатынас және шығармашылық бағыттағы мамандықтарды таңдайды.

102-сурет. 4-сынып оқушыларының болашақ мамандықтарын таңдау гендерлік ерекшеліктер бойынша

ҚОРЫТЫНДЫЛАР

Сауалнама нәтижелері бойынша 4-сынып оқушыларының көпшілігі «профориентация» терминінің мағынасын біледі, бұл белгілі бір деңгейдегі ақпараттандырылғандықты көрсетеді, алайда 24,7% респонденттер бұл терминнің мағынасын білмейді және 19,9% жалпы түсінікке ие. Бұл кәсіби бағдар беру жүйесімен оқушыларды тереңірек және нақты таныстыру қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, қала мектептерінің оқушылары (32%) ауыл мектептерінің оқушыларынан (24,6%) кәсіби бағдар беру мәселелері бойынша көбірек ақпараттандырылған. Қазақ тілінде білім алатын мектеп оқушылары да орыс тілінде білім алатын оқушыларға қарағанда «кәсіби бағдар беру» термині туралы жақсырақ хабардар. Шамамен 10% оқушылар бұл терминнің мағынасын тек жалпы түсінеді, бұл да бағытталған білім беру тәсілінің қажеттілігін көрсетеді.

Кәсіби бағдар беру туралы түсінікті жақсарту үшін, әсіресе ауылдық аудандарда, қосымша кәсіби бағдар беру, ақпараттық және білім беру шараларын өткізу қажет, мұнда педагогикалық ұжым мен ата-аналардың рөлі өте маңызды. Бұл бағдарламаларды барлық өңірлерде дамыту маңызды, осылайша әрбір оқушы, қай жерде тұрса да, кәсіби білім алу жолын таңдау үшін қажетті ақпарат пен қолдауға ие болады. Бұл оқушыларға өз мүмкіндіктерін дұрыс түсінуге және болашақ мамандықтарын саналы түрде таңдауға көмектеседі.

Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, 4-сынып оқушыларының көпшілігі (56,8%) кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқан, бірақ 43,2% қатыспаған, бұл осындай іс-шаралардың қамтылуы мен қолжетімділігін арттыру қажеттілігін көрсетеді. Ең танымал іс-шара «Мамандықтармен танысу» тақырыбындағы сынып сағаттары болды. Қалалық мектеп оқушылары кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу үшін көбірек мүмкіндіктерге ие. Айырмашылық айтарлықтай болмаса да, қалаларда кәсіби бағдар беру іс-шараларының көптүрлілігі байқалады.

Ауылдық мектеп оқушылары кейде өте дарынды болады. Олар балаларынан бастап ата-аналарына көмектесіп, ауыл шаруашылығымен, өсімдіктер мен мал шаруашылығымен байланысты көптеген практикалық мамандықтарды меңгереді, ал интеллектуалды мамандықтар оларға сирек қолжетімді. Ауылдық жерлердегі кәсіби бағдар беру жұмысының бірі туған жерге деген сүйіспеншілікті, оның дәстүрлеріне құрметпен қарауды, тарихи-мәдени мұраларды білуге бағытталған болуы тиіс. Екінші бағыт білім беру саласында ақпараттандыру және цифрландыруды енгізуге, заманауи технологияларды оқу процесіне қосуға бағытталуы керек.

Кәсіби бағдар беру жұмысының негізгі ақпарат көзі оқушылар үшін сынып жетекшілері болып табылады, оларға ата-аналар мен әлеуметтік желілер де қосылады. Сынып жетекшілерінің рөлі қазақ тілінде білім алатын оқушылар үшін ерекше маңызды, ал ата-аналар қалалық мектеп оқушылары үшін маңызды рөл атқарады. Қалалық оқушылар әлеуметтік желілерді көбірек қолданады, өйткені интернетке қолжетімділік деңгейі жоғары.

Көптеген оқушылар ата-аналарының жұмыс орындарын көрген, бұл ата-аналардың балаларын өздерінің кәсіби әлемімен таныстыруға тырысатынын көрсетеді. Дегенмен, қалалық мектеп оқушылары ата-аналарының жұмыс орнында

ауылдық мектеп оқушыларына қарағанда көбірек болған. Бұл айырмашылық қалаларда жұмыс орындарына бару мүмкіндіктерінің көп болуымен байланысты болуы мүмкін.

Болашақ мамандықтарын таңдау кезінде оқушылар медициналық, IT және шығармашылық мамандықтарға көп көңіл бөледі. Қазақ тілінде білім алатын оқушылар медицина және әлеуметтік көмек саласындағы мамандықтарды жиі таңдайды, ал шығармашылыққа қатысты мамандықтар орыс тілінде білім алатын оқушылар арасында көбірек сұранысқа ие.

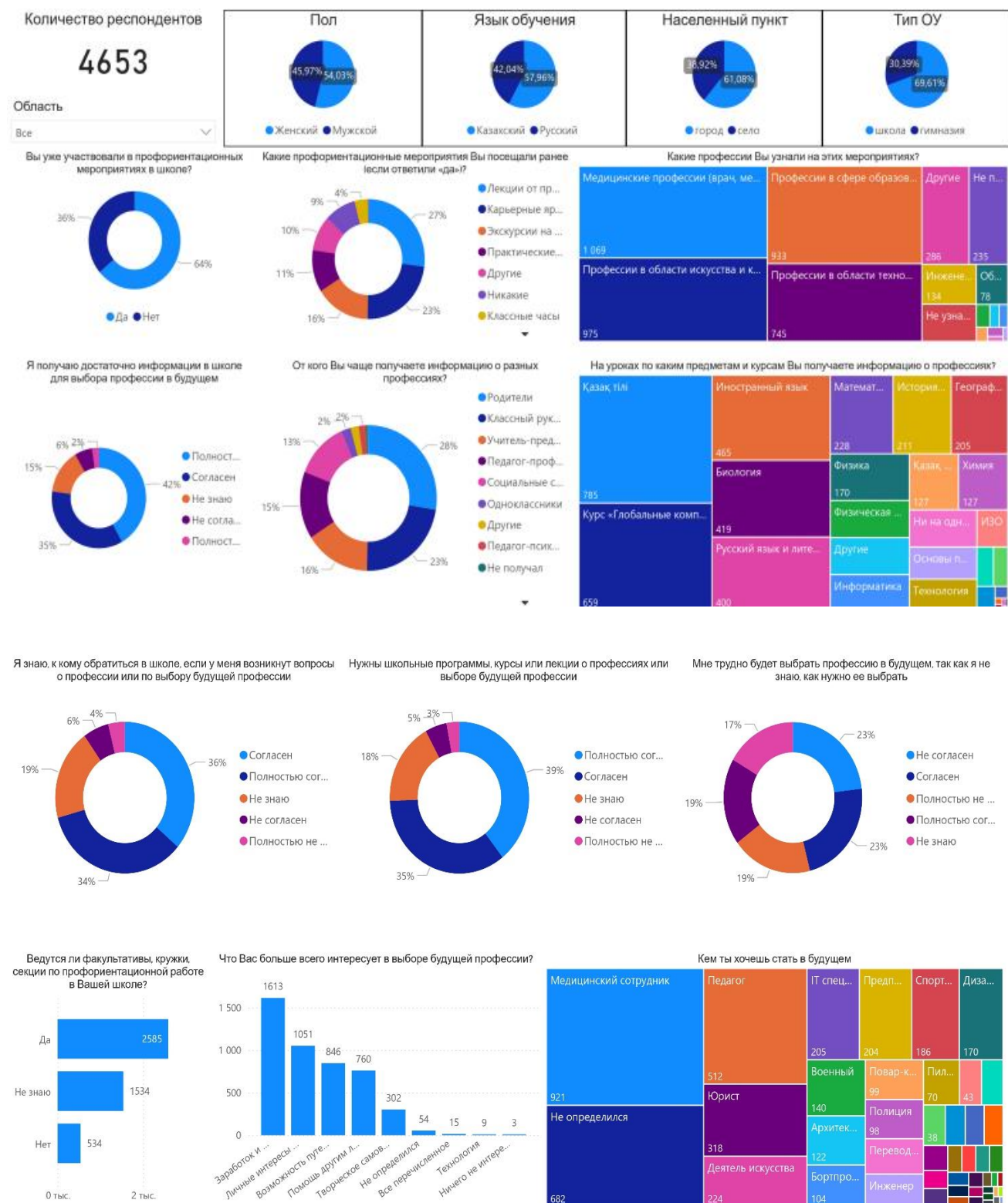
Қыздар медициналық мамандықтарды және шығармашылық саласындағы жұмыстарды таңдаса, ұлдар IT-технологиялар мен аналитикалық қабілеттерді қажет ететін мамандықтарды таңдайды. Бұл айырмашылықтар әлеуметтік нормалар, жеке қызығушылықтар мен гендерлік сәйкестілікпен байланысты болуы мүмкін.

Сонымен, жүргізілген сауалнама нәтижелері 4-сынып оқушыларының кәсіби бағдар беру бойынша хабардарлық деңгейінің жоғары екенін, әсіресе қазақ тілінде білім алатын мектеп оқушыларында кәсіби бағдар беру іс-шараларына белсенді қатысу деңгейінің жоғары екенін көрсетеді. Бұл мектептерде кәсіби бағдар беру іс-шараларын ұйымдастырудың тиімділігін көрсетеді.

Қорытындылай келе, кәсіби бағдар беру іс-шараларының тиімділігі мен маңызы ерте кәсіби бағдар беруді дамыту қажеттілігін айқындайды, бұл оқушылардың болашақ мамандықтарын саналы түрде таңдауына көмектеседі.

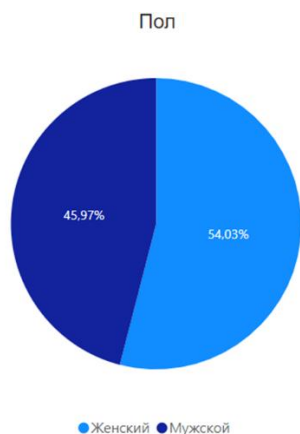
7-СЫНЫП МОНИТОРИНГІНІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

ҚЫСҚАША МОНИТОРИНГ РЕЗЮМЕСІ 7-СЫНЫП

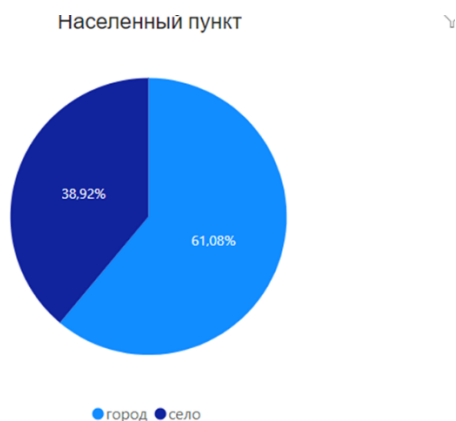

Мониторингке қатысқан оқушылар саны 4 653 адамды құрайды, олар Қазақстан Республикасының 20 өңіріндегі 200 мектептің 7-сынып оқушылары, олардың ішінде 54% қыздар және 45,97% ұлдар (103-сурет), 46,97% қалада тұрады, ал 53,03% ауылда тұрады (104-сурет).

Сурет 103. Оқушылар саны гендерлік белгі бойынша

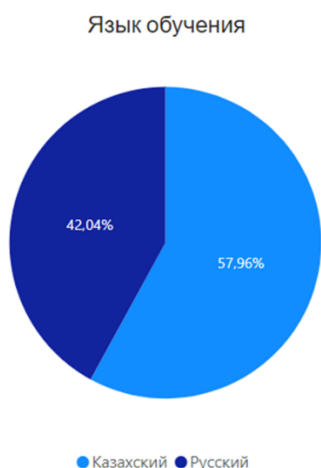

Сурет 104. Оқушылар саны қала/ауыл бойынша

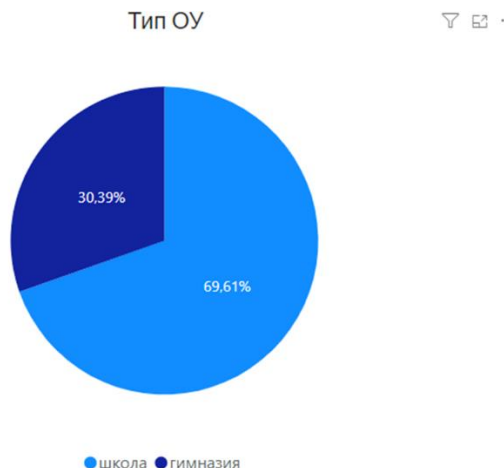

Анкетада 7-сынып оқушыларының 57,7% қазақ тілінде білім алатын мектептерден, 42% орыс тілінде білім алатын мектептерден (сурет 105), 69,7% жалпы білім беретін мектептерден, 30,4% мамандандырылған мектептерден (гимназиялар, лицейлер, БИЛ, Дарын, НИШ және т.б.) (106-сурет) болды.

105-сурет. Оқыту тілдері бойынша бөлу

106-сурет. Білім беру ұйымының түрі

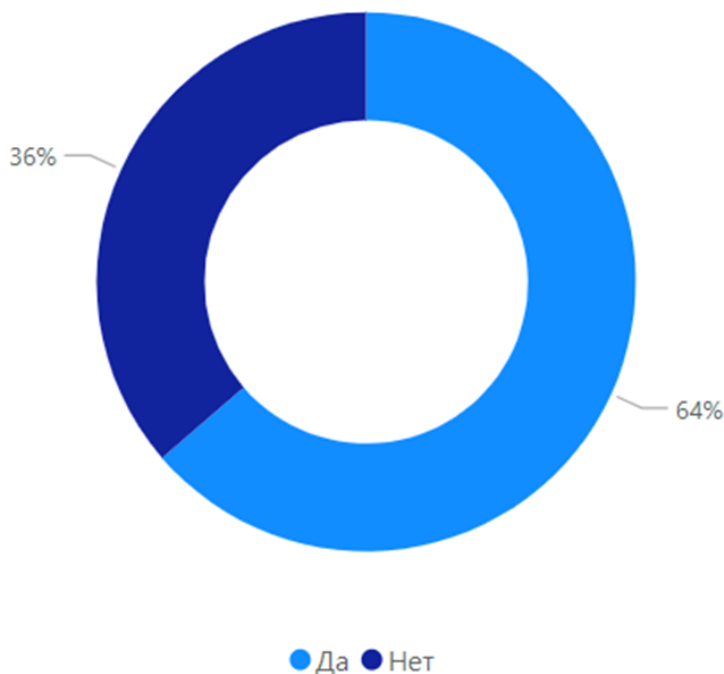

7-сынып оқушыларының кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу деңгейі «Сіз мектепте кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқансыз ба?» деген сұраққа жауаптардан анықталды. 64% оқушы оң жауап берді (107-сурет). Бұл оқушылардың кәсіби бағдар беру іс-шараларына жоғары деңгейде қатысқанын көрсетеді, бұл оң көрсеткіш болып табылады. Дегенмен, жоғары деңгейдегі қатысудан кейін де 36%

оқушы қатыспаған, бұл кәсіби бағдар беру іс-шараларының барлық оқушыларды қамтуы қажет екенін көрсетеді.

107-сурет. Кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысушылар саны

Вы уже участвовали в профориентационных мероприятиях в школе?

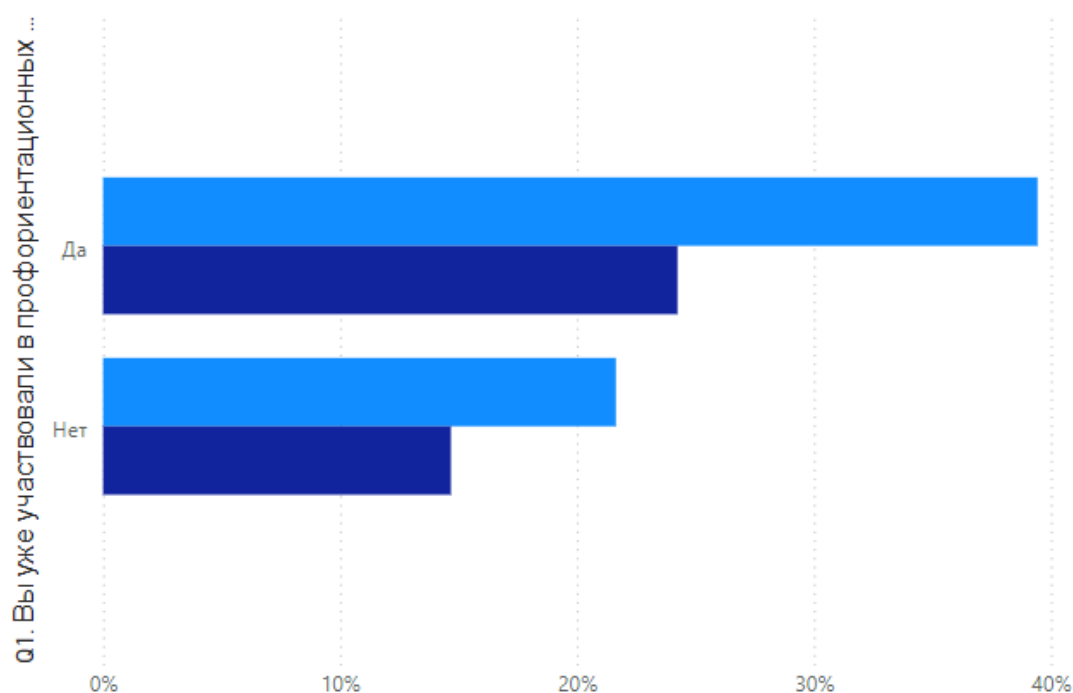

Қалалық мектептердің оқушылары 37% кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқан, ал ауылдық мектептердің оқушыларының 28%-ы қатысқан (108-сурет).

Қалалық мектеп оқушылары кәсіби бағдар беру іс-шараларына ауыл мектептерінен көбірек қатысуда. Бұл нәтижелер ауылдық аудандарда кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу мүмкіндіктерін арттыру қажеттілігін көрсетеді, бұл барлық оқушыларға болашақ мамандықты таңдау үшін тең мүмкіндіктер береді.

108-сурет. Қала/ауыл бойынша қатысқан оқушылар саны

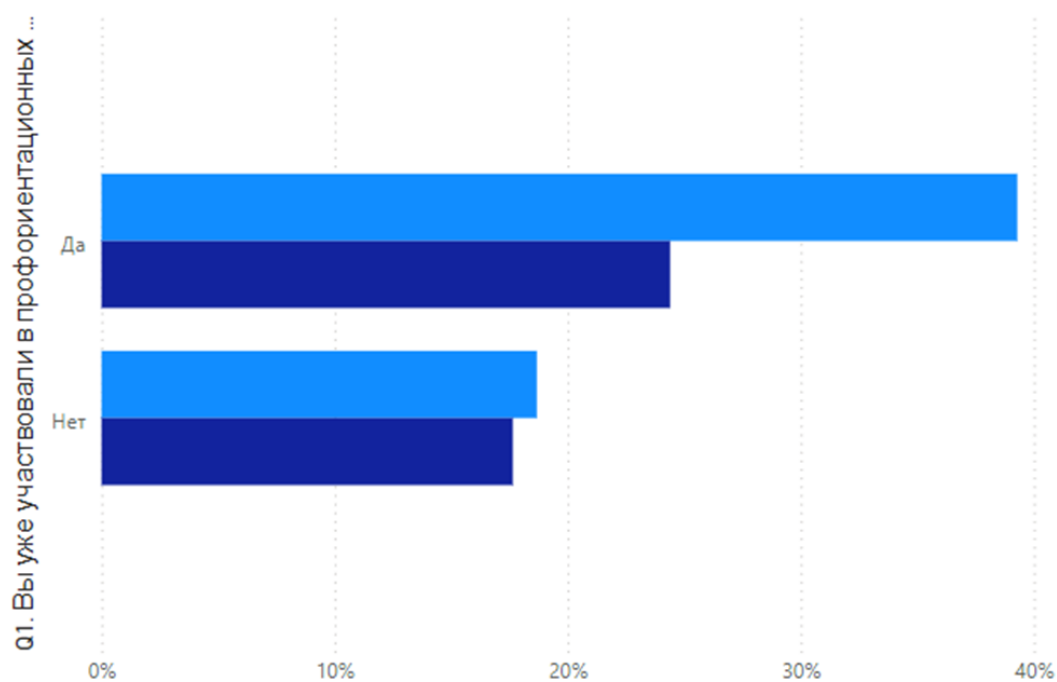
Населенный пункт (на... ● город ● село

Оқыту тіліне байланысты 7-сынып оқушыларының кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу деңгейі былайша көрсетілген: қазақ тілінде білім алатын 39% оқушы кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқан, ал орыс тілінде білім алатын 24,6% оқушы (109-сурет).

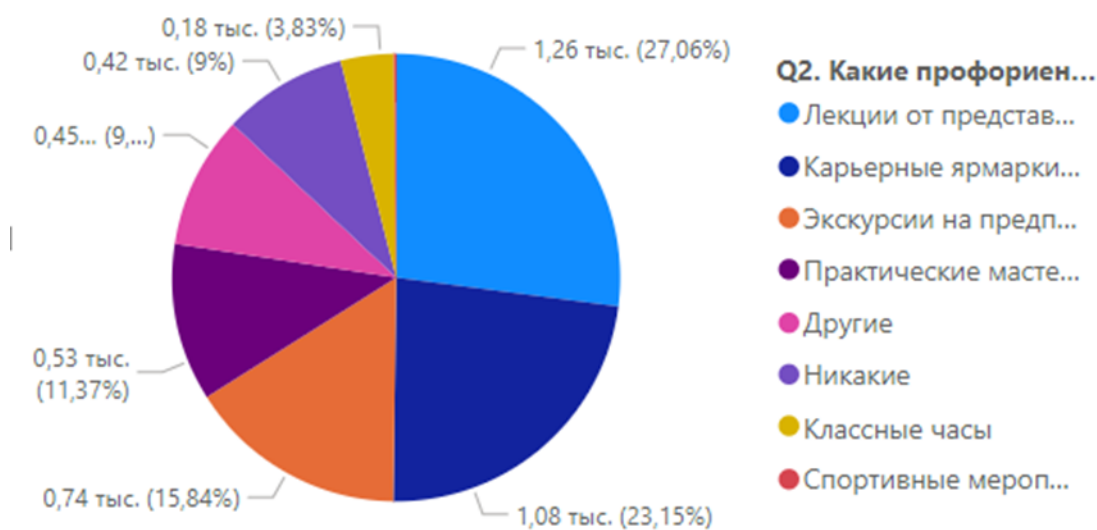
109-сурет. Оқушылардың қатысуы оқыту тілі бойынша

Язык обучения ● Казахский ● Русский

Кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу деңгейін анықтау үшін «Қандай кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқаныңызды айтып беріңіз?» деген сұраққа жауаптармен көрсетілген нәтижелерде ең көп таралған іс-шаралар: әртүрлі мамандықтардың өкілдерімен дәрістер (27%), карьер және білім жәрмеңкелері мен көрмелері (23%), кәсіпорындар мен оқу орындарына экскурсиялар (16%) болды. Практикалық мастер-класстар мен спорттық іс-шараларға қатысу аз таралған (шамамен 9%-10%) (110-сурет).

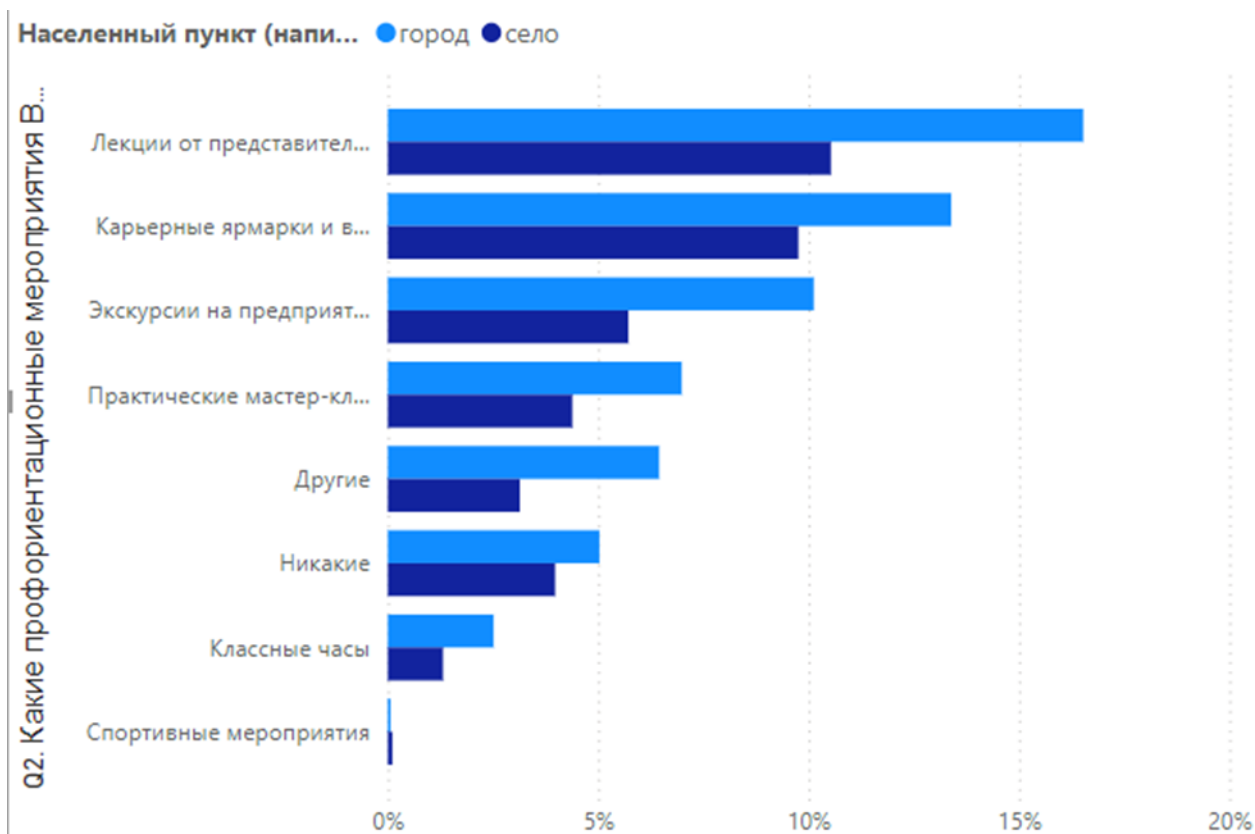
110-сурет. Кәсіби бағдар беру іс-шараларының түрлері

Бұл нәтижелер кәсіби бағдар беру іс-шараларының қолжетімділігі мен түрлерін арттыру қажеттілігін көрсетеді.

Қалалық және ауылдық мектептердің оқушылары арасында кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу арасындағы айырмашылықты көрсететін диаграмма (111-сурет) бұл талаптарды тағы да растайды.

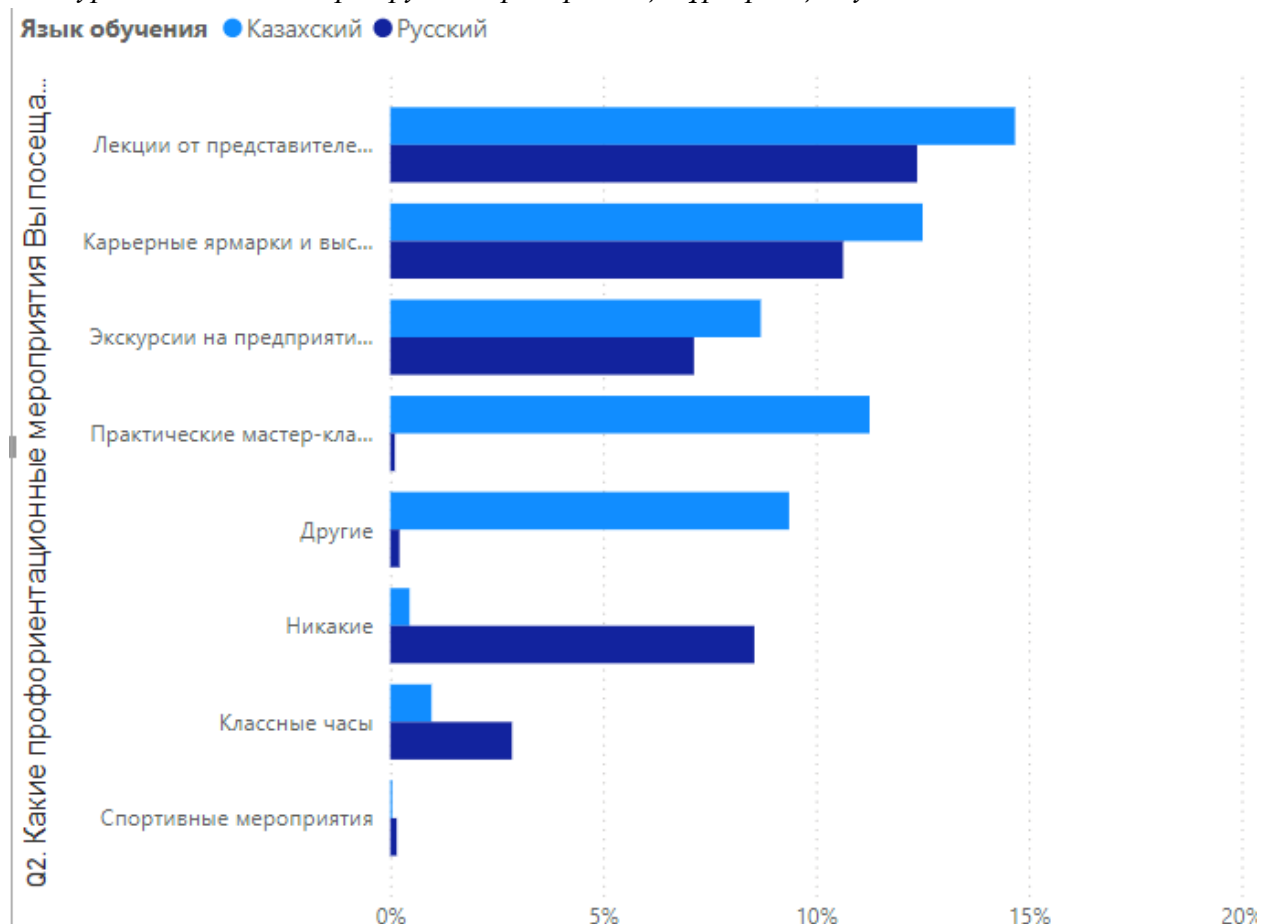
111-сурет. Қала/ауыл бойынша кәсіби бағдар беру іс-шаралары

7-сынып оқушыларының қазақ тілінде білім алатын мектеп оқушылары түрлі кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысуға көбірек белсенділік танытады, бұл орыс тілінде білім алатын оқушыларға қарағанда байқалады (112-сурет). Мысалы, практикалық мастер-класстар мен семинарлар қазақ тілінде білім алатын оқушылар арасында едәуір танымал, бұл осы іс-шаралардың ұйымдастырылуы мен қолжетімділігінің жақсырақ екенін көрсетеді. Мамандық өкілдерімен дәрістер мен карьералық жәрмеңкелер барлық оқушылар үшін ең танымал іс-шаралар болып табылады.

Орыс тілінде білім алатын оқушылардың көбірек бөлігі кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатыспағанын айтқан, бұл іс-шаралардың жоқтығы немесе олардың өткізілуі туралы ақпараттың жетіспеушілігі болуы мүмкін.

112-сурет. Кәсіби бағдар беру іс-шараларының түрлері оқыту тілі бойынша

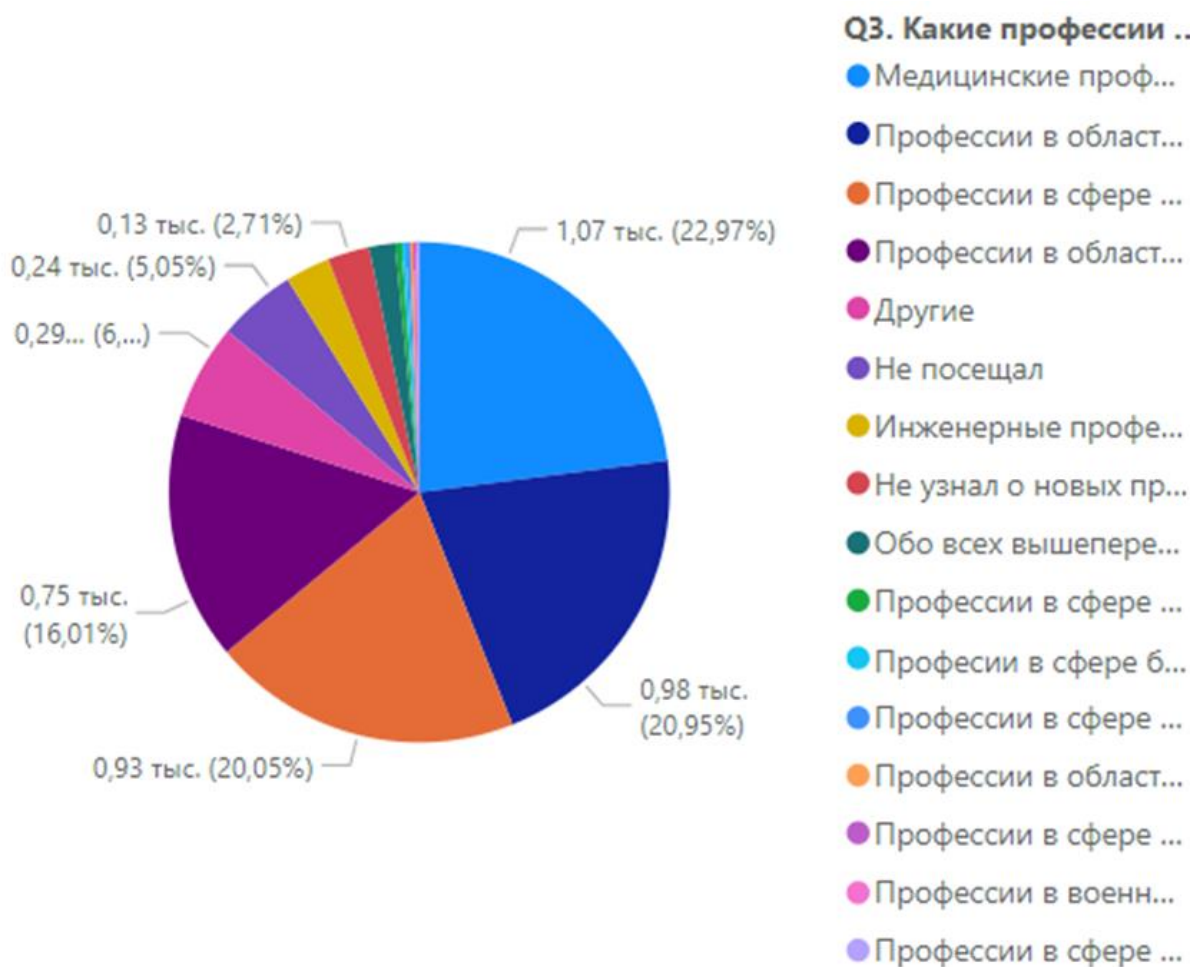

Орыс тілінде білім алатын оқушылар арасында кәсіби бағдар беру іс-шараларын кеңейту және осындай іс-шараларға қатысу деңгейін арттыру қажет екенін көрсетеді. Сонымен қатар, қосымша ақпараттық кампаниялар өткізу, практикалық мастер-класстар мен семинарлар ұйымдастыруды қамтамасыз ету қажет, себебі олар болашақ кәсіби қызмет туралы маңызды дағдылар мен білімдер береді.

Сұрақтардың бірі оқушылардың кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу кезінде қандай мамандықтармен танысқанын анықтады. Ең жоғары пайыз медициналық мамандықтармен (22,9%), білім беру саласындағы мамандықтармен (20,9%) және өнер мен мәдениет саласындағы мамандықтармен (20%) танысқан оқушыларда болды.

Технологиялар мен инженерия саласындағы мамандықтармен 16,01% оқушылар танысқан, ал қалған мамандықтар бойынша жауаптар 5%-дан аз болды (сурет 113).

113-сурет. Оқушылардың «Қандай мамандықтармен танысқаныңыз туралы» сұрағына жауаптары

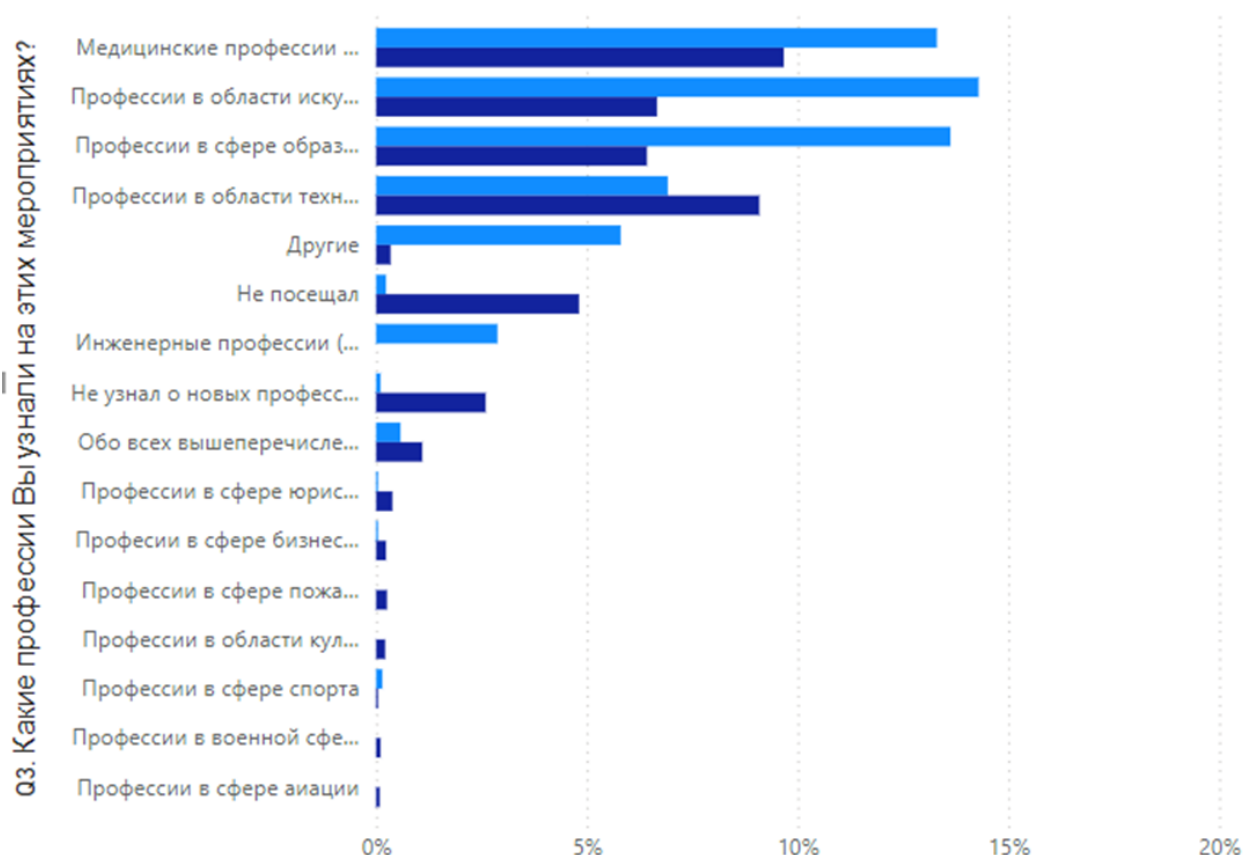
Қазақ тілінде оқитын мектеп оқушыларының көпшілігі кәсіби бағдар беру іс-шараларында медициналық мамандықтар, білім беру саласы, сондай-ақ өнер мен мәдениет салаларымен танысқанын айтты, шығармашылық мамандықтарға қатысты (14,1%) салыстырмалы түрде кішкене артықшылық бар. Ал орыс тілінде оқитын оқушылар IT-технологиялары, бағдарламалық қамтамасыз ету, веб-дизайн және т.б. салалармен танысқан (114-сурет).

Жалпы алғанда, қазақ тілінде оқитын оқушылар түрлі мамандықтар туралы ақпаратты орыс тілінде оқитын оқушыларға қарағанда жақсырақ алады. Әсіресе «Кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатыспаған» категориясында айырмашылық айқын көрінеді, мұнда орыс тілінде оқитын мектеп оқушыларының үлесі айтарлықтай жоғары.

Оқушылардың қажеттіліктерін тұрақты түрде талдап, кәсіби бағдар беру іс-шараларын олардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеу қажет, сондай-ақ оқушыларға әртүрлі мамандықтар туралы ақпарат беру үшін арнайы бағдарламаларды жүргізу керек. Бұл, әсіресе, оқушыларға аз таныс мамандықтарға көп көңіл бөлу қажет.

114-сурет. Оқушылардың «Кәсіби бағдар беру іс-шараларында қандай мамандықтармен таныстың?» сұрағына жауаптарының таралуы оқыту тілдеріне байланысты

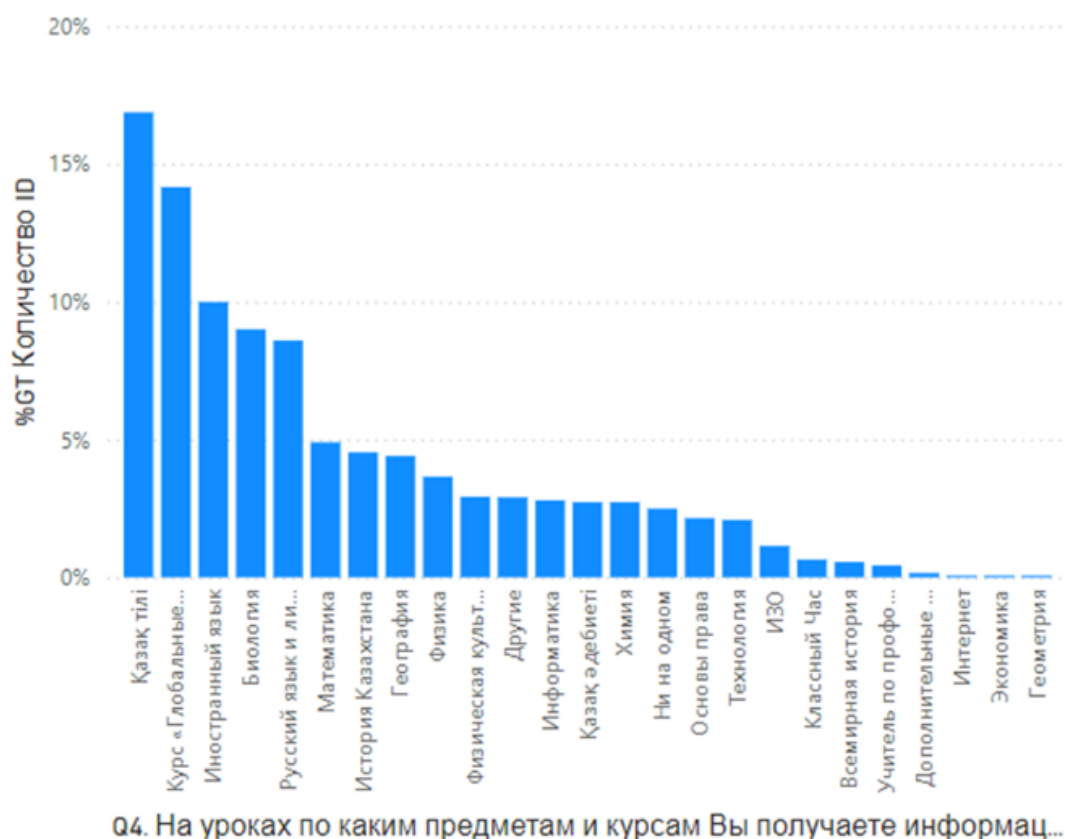
Язык обучения ● Казахский ● Русский

Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттер мамандықтар туралы ең көп ақпаратты «Қазақ тілі» пәнінен (17,6%) және «Глобалды құзыреттер» пәнінен (14,6%) алған (115-сурет). Бұл пәндерге кәсіби бағдар беру элементтерінің енгізілгенін немесе осы пәндер бойынша оқытушылардың кәсіби бағдар беру мәселелеріне көбірек көңіл бөлетінін көрсетеді.

Таңдаулы пәндердің ішінде математика, химия, физика және информатика кәсіби бағдар беруге қатысты ақпарат көзі ретінде тек аз респонденттер тарапынан аталған, бұл STEM білім беруінің дамуына қарамастан, дәл осы пәндерде кәсіби бағдар беруге аз көңіл бөлінетінін білдіреді.

115-сурет. Оқушылардың кәсіби бағдар беру ақпаратын алатын пәндері

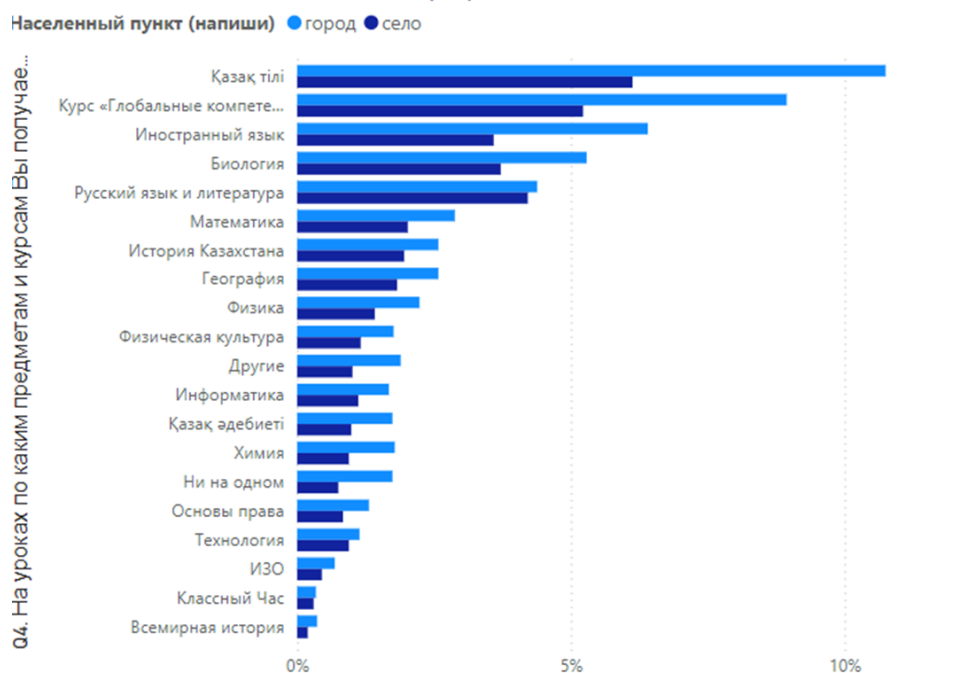
Қала/ауыл және оқыту тілі бойынша осы сұраққа жауап берген оқушылардың мәліметтеріне қарасақ, бұл пәндерді кәсіби бағдар беру ақпарат көздері ретінде қаладағы қазақ тілінде оқитын мектеп оқушылары да атаған (116, 117-суреттер).

Қаладағы орыс тілінде оқитын оқушылар кәсіби бағдар беру ақпаратын негізінен «Глобалды құзыреттер» және «Орыс тілі мен әдебиеті» пәндерінен алған (9% және 7% сәйкесінше).

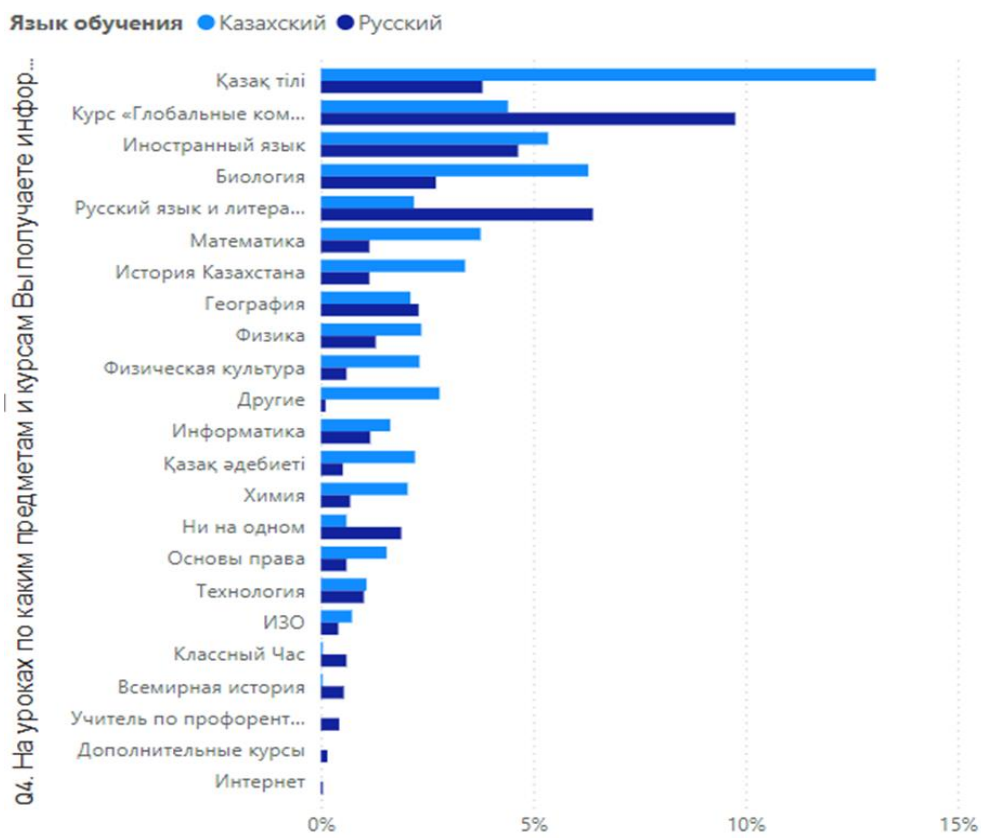
Әдетте, бірдей оқу бағдарламаларында кәсіби бағдар беру элементтері енгізілсе де, қала мектептеріндегі педагогикалық ұжым кәсіби бағдар беру жұмысын жүргізуге көбірек бейім екені байқалады.

Сурет 116. Қала/ауыл бойынша кәсіби бағдар беру ақпаратын алатын пәндер

4. На уроках по каким предметам и курсам Вы получаете информацию о профессиях?

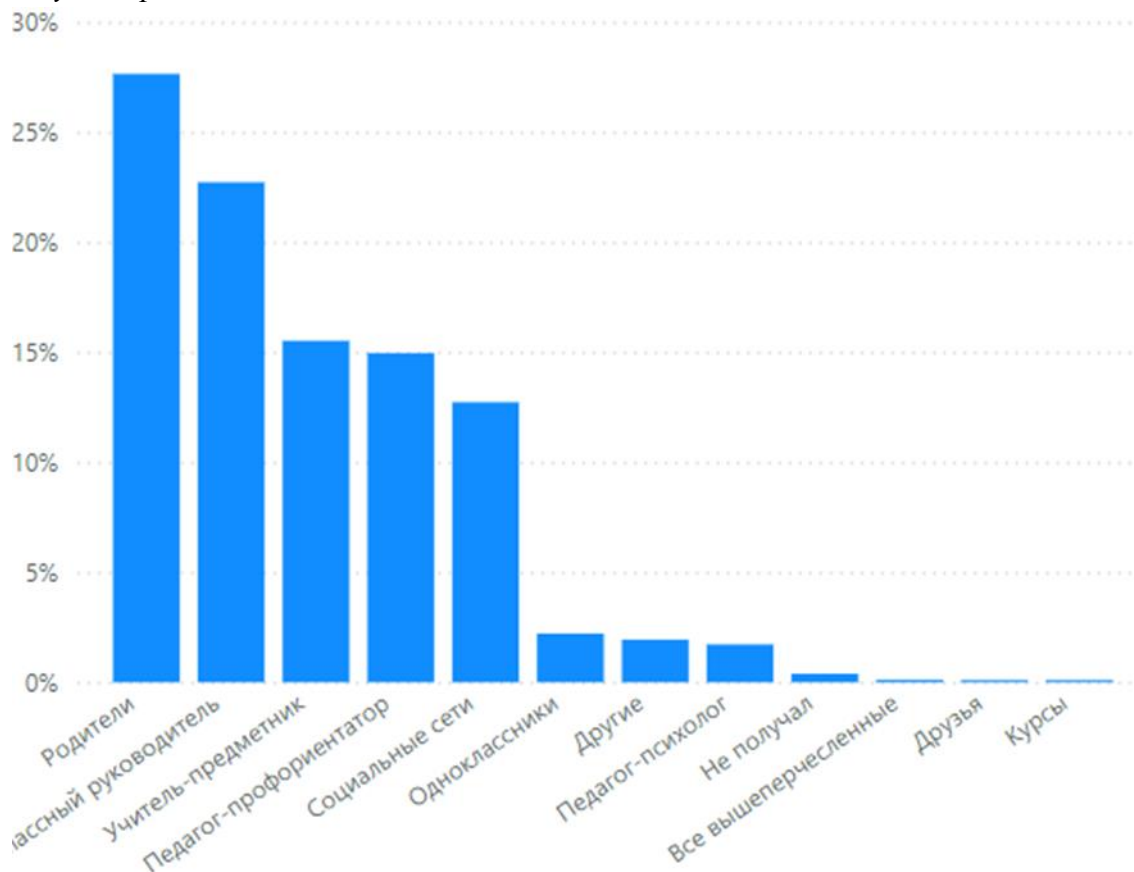

117-сурет. Оқушылардың оқыту тілдеріне байланысты кәсіби бағдар беру ақпаратын алатын пәндері

27,4% 7-сынып оқушылары әдетте мамандықтар туралы ақпаратты ата-аналарынан және туыстарынан, 23% сынып жетекшілерінен, 15%-ы пән мұғалімдерінен және 15%-ы кәсіби бағдар беру педагогтарынан алады. Тағы 12,6% оқушылар кәсіби мамандықтар туралы ақпаратты әлеуметтік желілер арқылы алады, ал 3%-ы сыныптастарынан алады (118-сурет).

118-сурет. Оқушылардың «Мамандықтар туралы ақпаратты кімнен жиі аласыз?» сұрағына жауаптары

q5. От кого Вы чаще получаете информацию о разных профессиях? (...)

Осылайша, 7-сынып оқушылары үшін негізгі ақпарат көздері ата-аналар, сынып жетекшілері, пән мұғалімдері мен кәсіби бағдар беру педагогтары болып табылады. Бұл отбасылық ортаның және педагогикалық ұжымның кәсіби бағдар беру процесіндегі маңызды рөлін көрсетеді.

Қала мен ауыл мектептеріндегі оқушыларға арналған диаграммалар осы айырмашылықты көрсетеді, сонымен бірге қалада ақпарат алмасу процесі белсенді екенін көрсетеді (119-сурет).

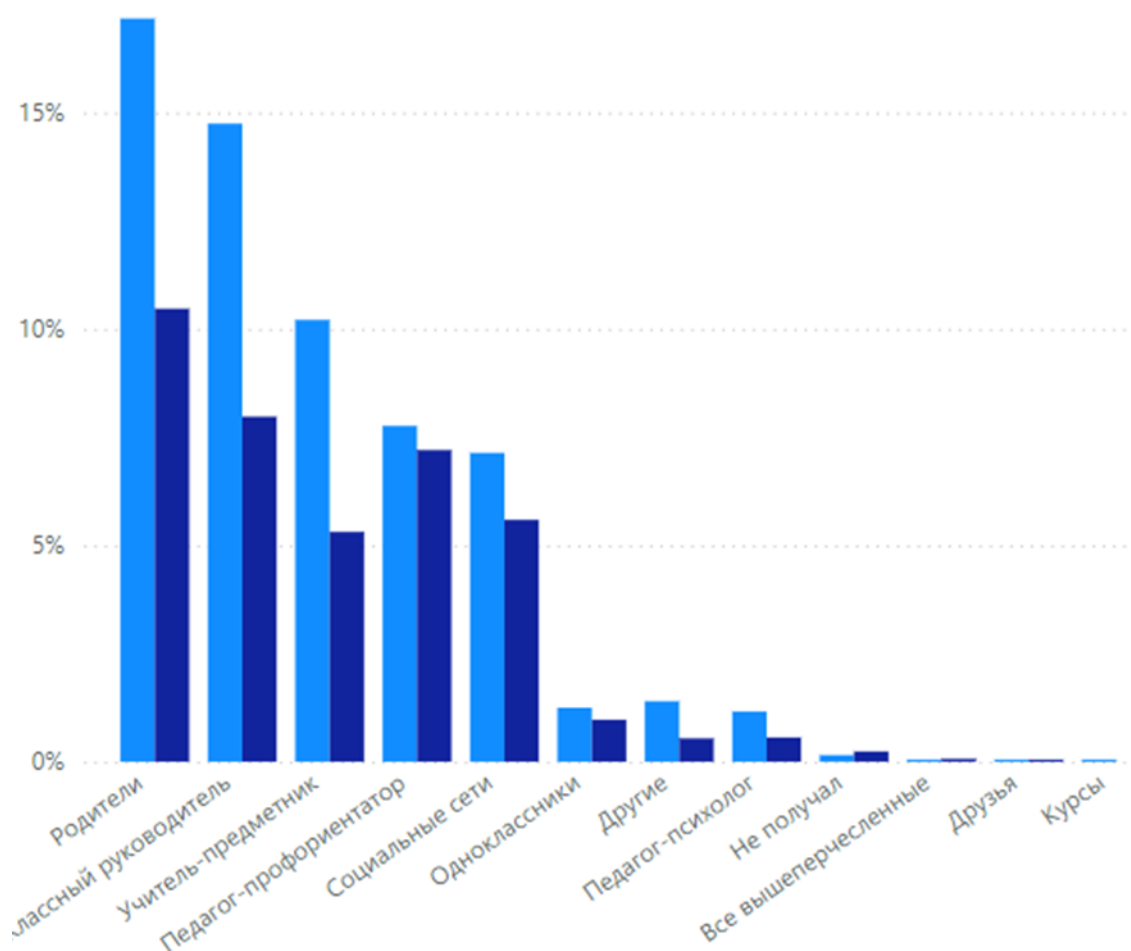
Ата-аналар кәсіби бағдар беру ақпаратын басты көзі болып табылады, әрі бұл қала мен ауыл оқушылары үшін бірдей, алайда қалалық оқушыларда бұл көрсеткіш жоғары (шамамен 17%) ауылдық аудандарға қарағанда (шамамен 15%).

Бұл ата-аналардың кәсіби бағдар беруге қатысуының және қолдауының маңызды екенін көрсетеді. Әлеуметтік желілер қала оқушылары үшін маңызды

ақпарат көзі болып табылады, бұл қала мектептерінде интернет пен цифрлық технологияларға қолжетімділіктің жоғары деңгейін көрсетеді..

119-сурет. Оқушылардың «Мамандықтар туралы ақпаратты кімнен жиі аласыз?» сұрағына жауаптары қала/ауыл бойынша

селенный пункт (на... ● город ● село

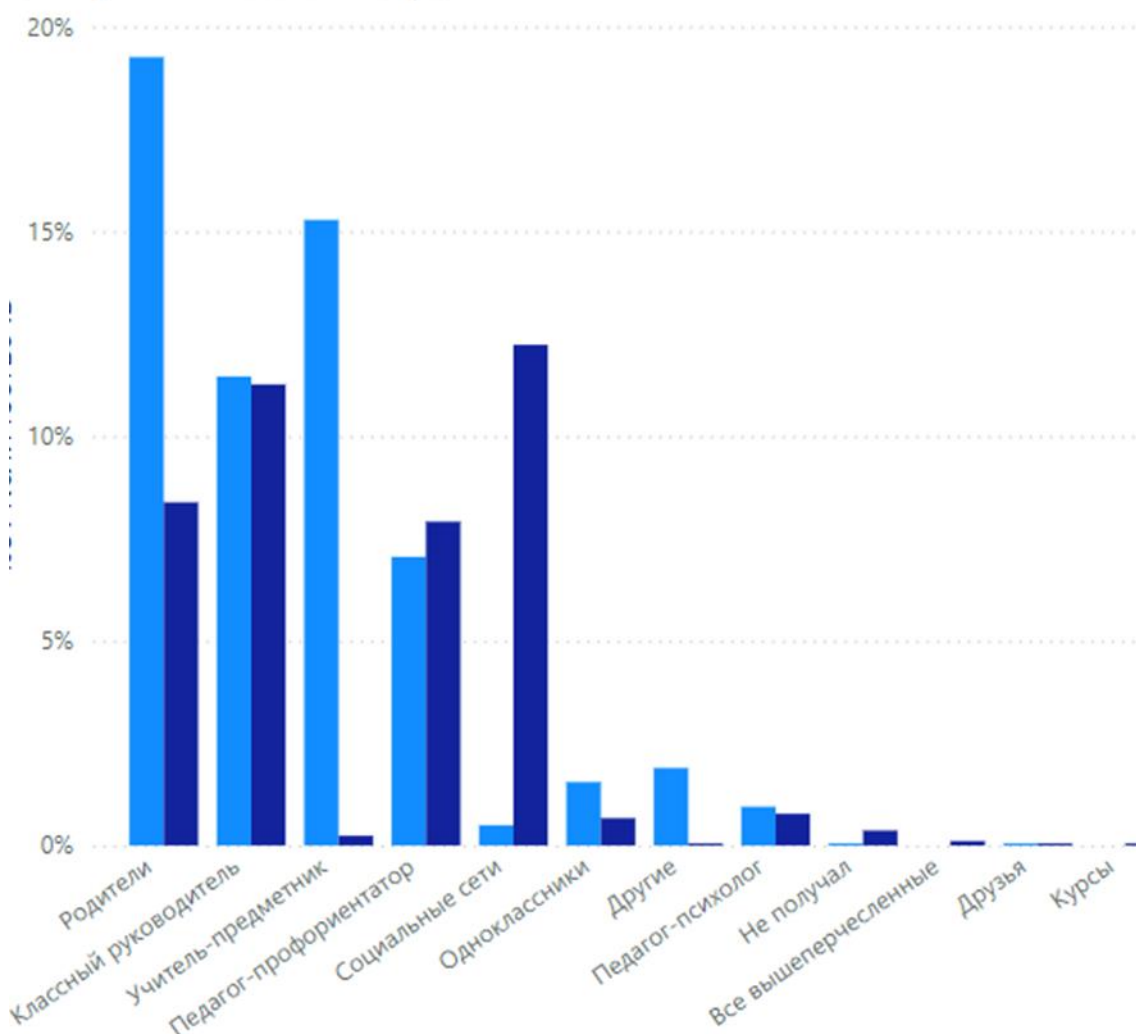

q5. От кого Вы чаще получаете информацию о разных профессиях? (

Қазақ тілінде оқитын оқушылар үшін ата-аналар ақпараттың негізгі көзі болып табылады (шамамен 19%), ал орыс тілінде оқитын оқушылар үшін бұл көрсеткіш төмендеу (шамамен 12%). Бұл қазақ тілінде білім алатын оқушылардың отбасылық байланыстарының маңыздылығын және кәсіби бағдар беру үшін ата-аналардың қолдауын көрсетеді (120-сурет).

120-сурет. Оқушылардың «Мамандықтар туралы ақпаратты кімнен жиі аласыз?» сұрағына жауаптары қала/ауыл бойынша

Тылдық білім беру тілі: ● Қазақшa ● Рұсcкaй

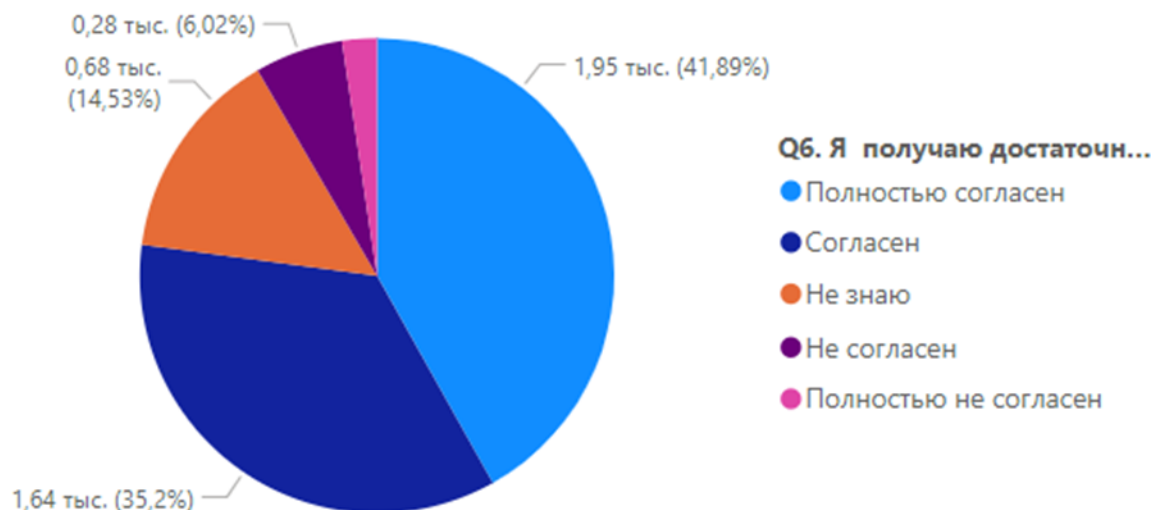
Q5. От кого Вы чаще получаете информацию о разных профессиях?

«Мен мектепте болашақ мамандықты таңдау үшін қажетті ақпаратты аламын» деген сұраққа 7-сынып оқушыларының жауаптары мынадай болды: толық келісемін (41,9%); келісемін (35,2%); білмеймін (14,5%); келіспеймін (6%) және мүлдем келіспеймін (2,3%) (121-сурет).

Бұл көпшіліктің (77%) кәсіби бағдар беру мәселелері бойынша мектепте қажетті ақпаратты алатынын білдіреді, бұл оқушылардың кәсіби бағдар беру жұмысымен қанағаттанатынын көрсетеді.

Алайда 14,5% оқушылар өз жауаптарына сенімді емес болып, «Білмеймін» дегенді таңдады, бұл кәсіби бағдар беру бойынша ақпараттың түсініксіз немесе жеткіліксіз екендігін білдіреді.

121-сурет. «Мен мектепте болашақ мамандықты таңдау үшін жеткілікті ақпарат аламын» сұрағына жауаптар

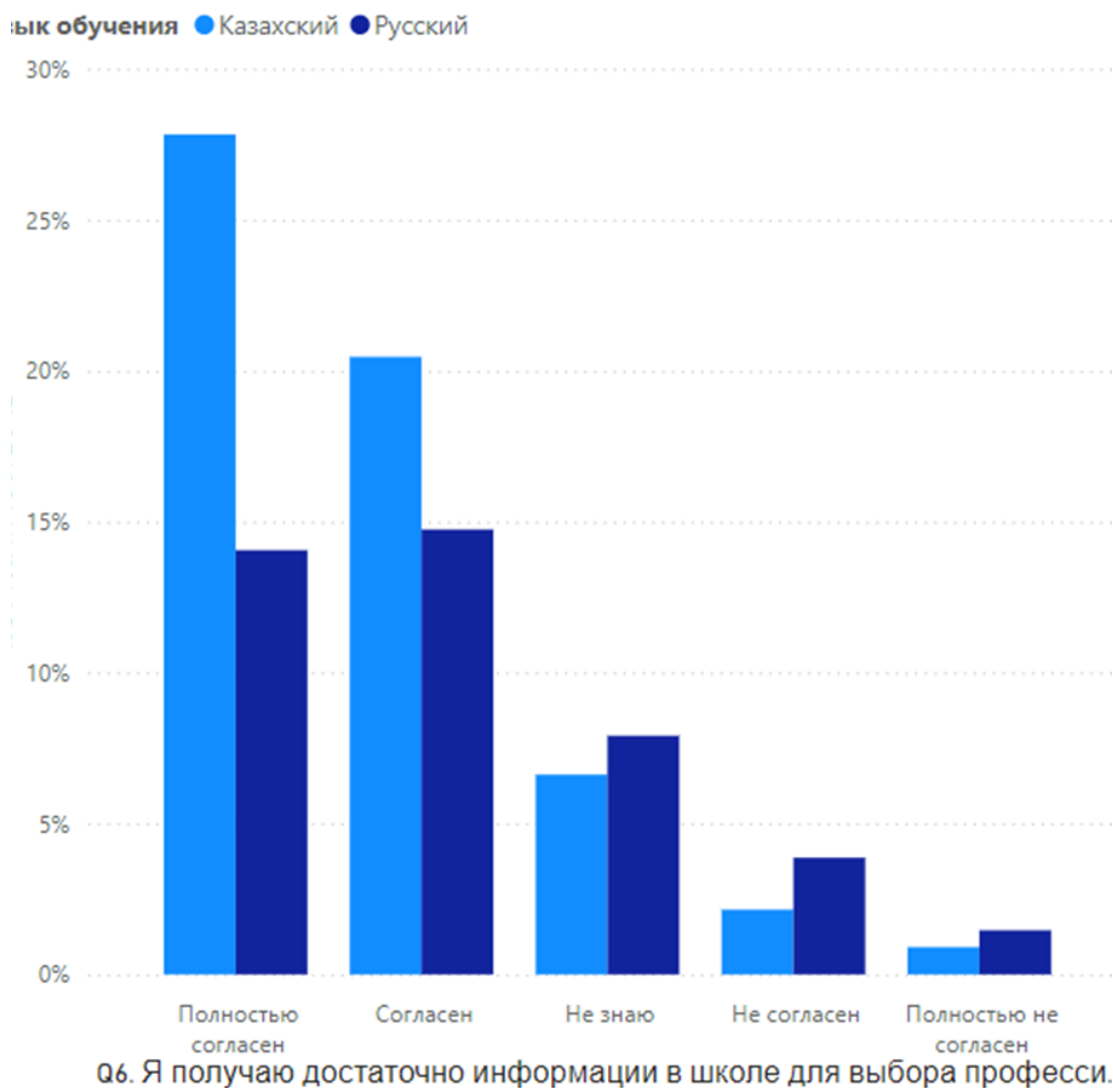
Қазақ тілінде оқитын оқушылар көбінесе мектепте кәсіби бағдар беру іс-шаралары арқылы ақпарат алатындарын айтады (27%), ал орыс тілінде оқитын оқушыларда бұл көрсеткіш төменірек (15%). Бұл қазақ тілінде білім алатын мектептерде кәсіби бағдар беру іс-шараларының ақпараттандырылғандығын немесе жоғары бағаланатынын көрсетеді (122-сурет).

Орыс тілінде оқитын мектеп оқушылары «Білмеймін» деп жауап бергендерді жиі таңдайды (10%), ал қазақ тілінде оқитын оқушылар (7%) бұл жауапты аз таңдайды. Бұл топ үшін ақпараттың нақты әрі түсінікті болуын жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

Орыс тілінде оқитын оқушылардың көпшілігі кәсіби бағдар беру бойынша жеткілікті ақпарат алмайтындарын айтады (8%), ал қазақ тілінде оқитын оқушылар арасында бұл көрсеткіш 5%-ды құрайды.

Шамамен бірдей мөлшерде (2%) оқушылар (қазақ және орыс тілінде оқитын) «толық келіспеймін» деп жауап берген, бұл олардың бір бөлігі арнайы назар мен қолдауды қажет ететінін көрсетеді.

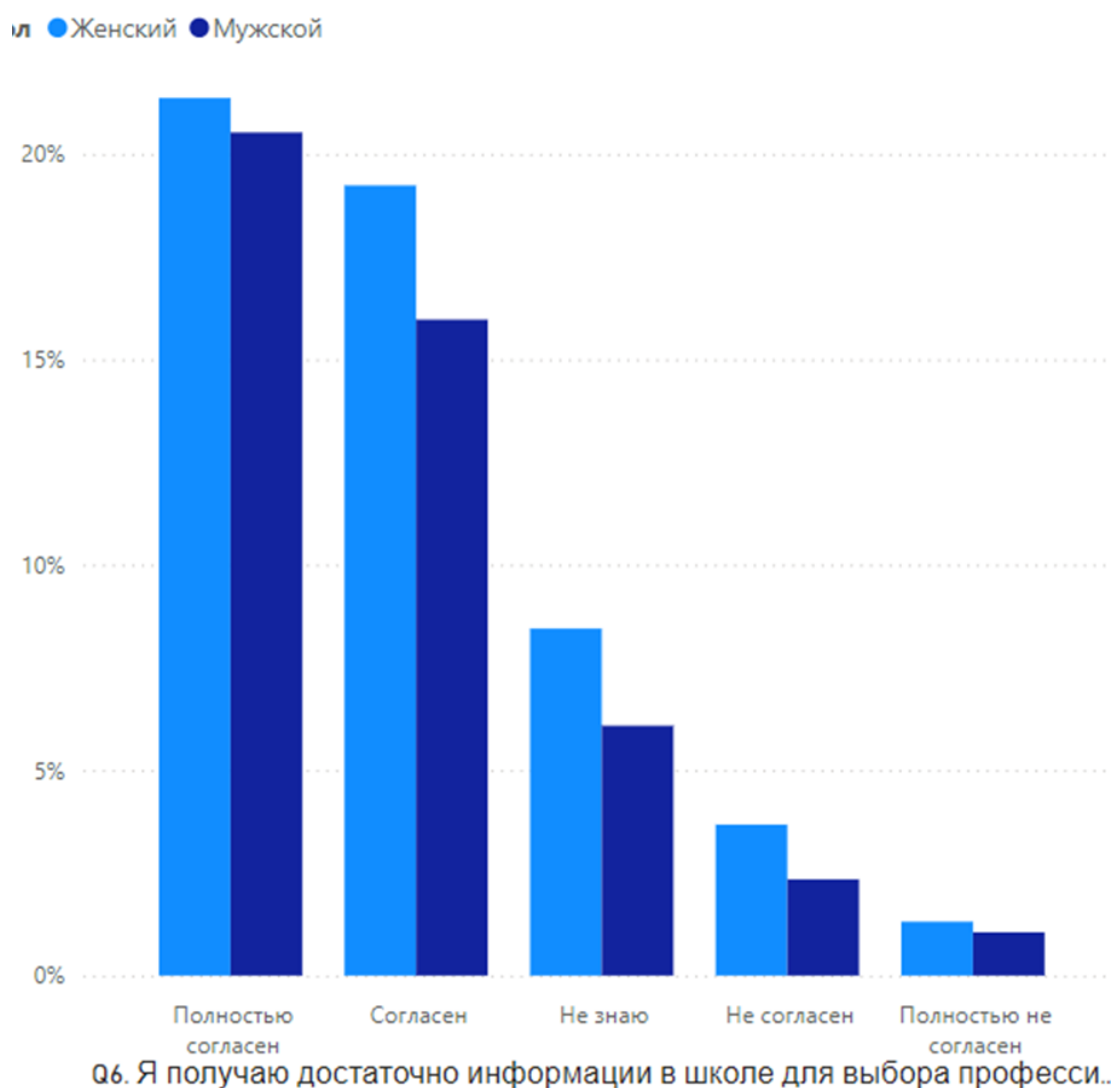
122-сурет. «Мен әртүрлі мамандықтар туралы жеткілікті ақпарат аламын» сұрағына жауаптар оқыту тілдері бойынша

7-сынып оқушылары арасында қыздар мен ұлдар бірдей көзқарас танытты (123-сурет).

Қыздардың 26%-ы «толық келісемін» деп жауап берді, ал ұлдардың 22%-ы ғана осындай жауап берді. Бұл ақпаратты қабылдауда қыздардың белсенді позициясын және олардың болашақ мамандықты таңдау процесіне көбірек қызығушылық танытатындығын білдіреді.

123-сурет. «Мен әртүрлі мамандықтар туралы жеткілікті ақпарат аламын» сұрағына жауаптар гендерлік белгі бойынша

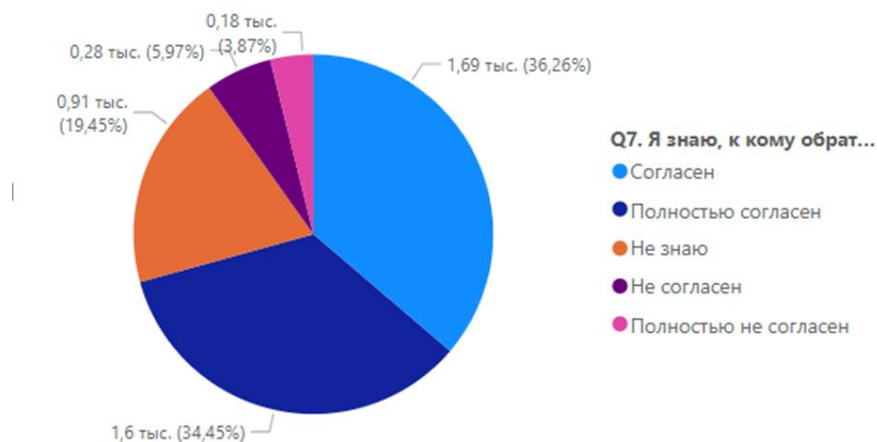

70,7% оқушылар мектепте мамандық немесе болашақ мамандықты таңдау бойынша сұрақтар туындаса, кімге жүгінуге болатынын біледі, бұл «Келісемін» және «Толық келісемін» жауаптарында көрініс тапқан (124-сурет). Бұл нәтижелер оқушылардың педагогикалық ұжымнан кәсіби бағдар беру мәселелерінде қолдау алуға сенімді екенін көрсетеді.

Шамамен бір бесінші бөлігі респонденттер (19,4%) «Білмеймін» деген жауапты таңдаған. Бұл мамандық таңдау мәселелері бойынша кімге жүгінуге болатынын білу деңгейінің жеткіліксіз екенін көрсетеді.

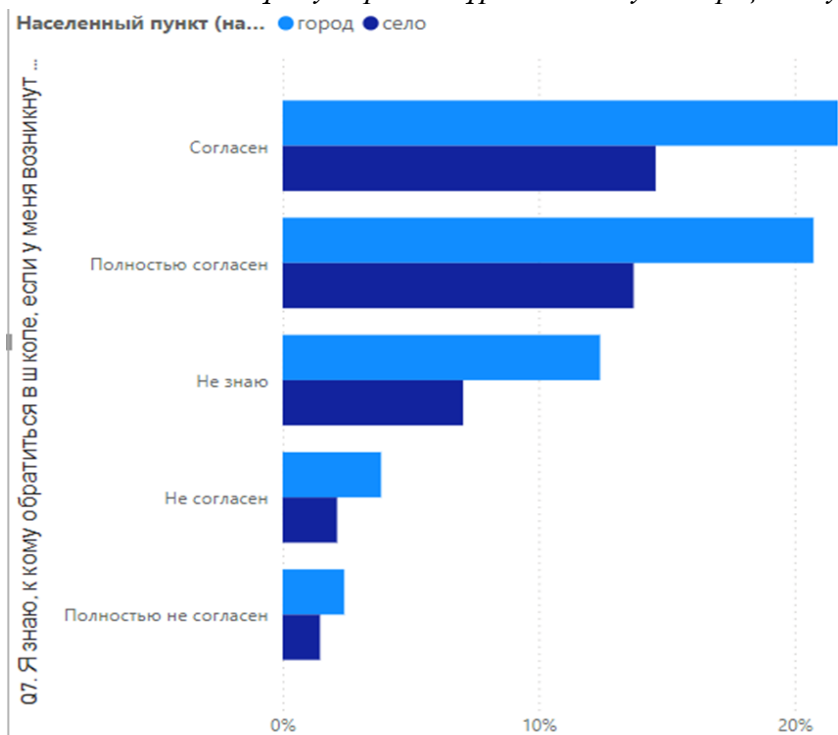
Бұл мәселе бойынша ақпараттық сессияларды ұйымдастыру қажет, сондай-ақ оқушылар арасында сауалнамалар мен анкета жүргізу арқылы кәсіби бағдар беру сұрақтарындағы түсініксіздіктерді және қанағаттанбаушылықты анықтап, жағдайды жақсартуға арналған шаралар әзірлеу қажет.

124-сурет. «Мамандықтар немесе болашақ мамандықты таңдау мәселелері бойынша мектепте кімге жүгіну керек?» сұрағына жауаптар

Қала мектептеріндегі оқушылар (22%) кәсіби бағдар беру мәселелері бойынша кімге жүгіну керек екендігін ауылдық мектеп оқушыларына қарағанда көбірек біледі (19%) (125-сурет).

125-сурет. «Мамандықтар немесе болашақ мамандықты таңдау мәселелері бойынша мектепте кімге жүгіну керек?» сұрағына жауаптар қала/ауыл бойынша

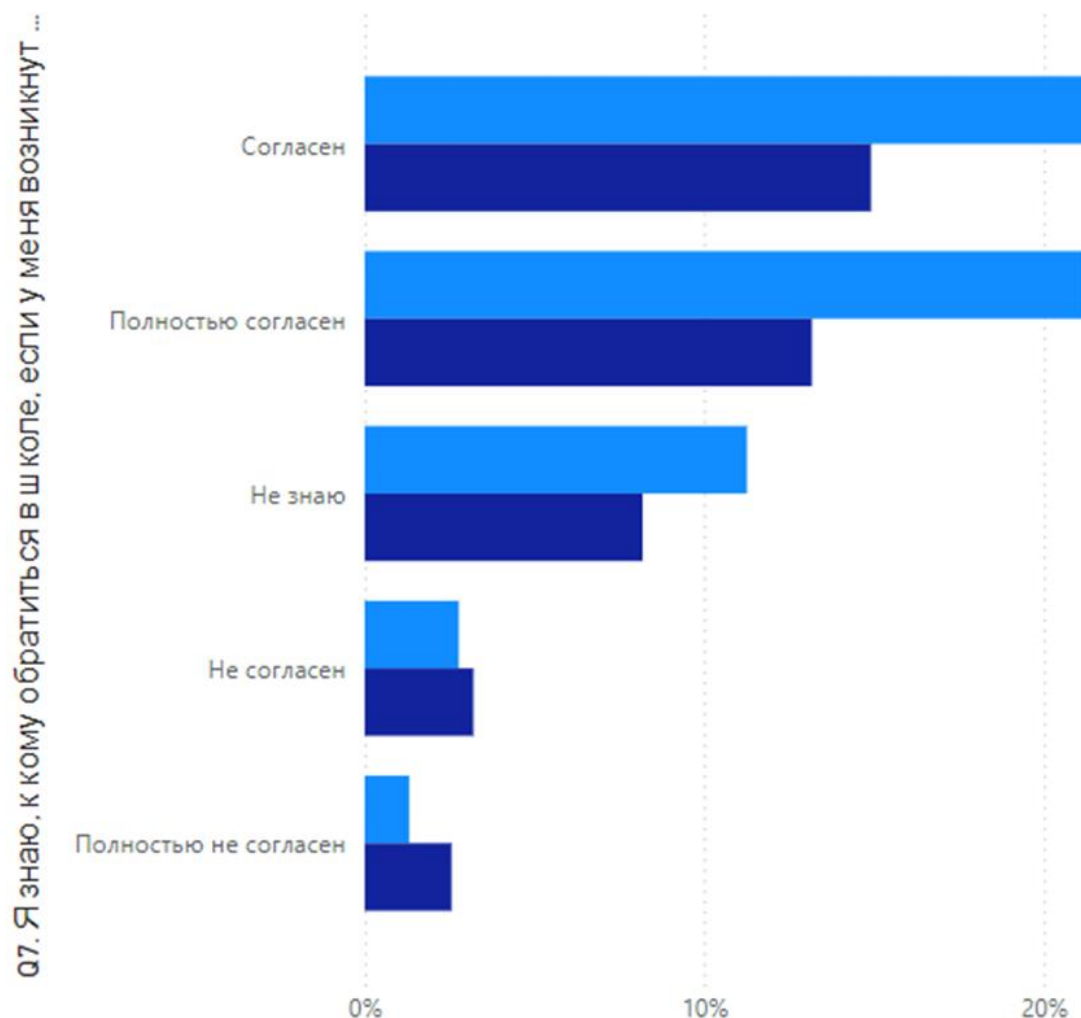

Орыс тілінде оқитын оқушылар өздерінің кәсіби бағдар беру мәселелері бойынша кімге жүгіну керектігін біледі деп сәл көбірек сенімді (21%), қазақ тілінде оқитын

оқушылардың (20%) салыстырмалы түрде аз пайызынан айырмашылық бар (126-сурет).

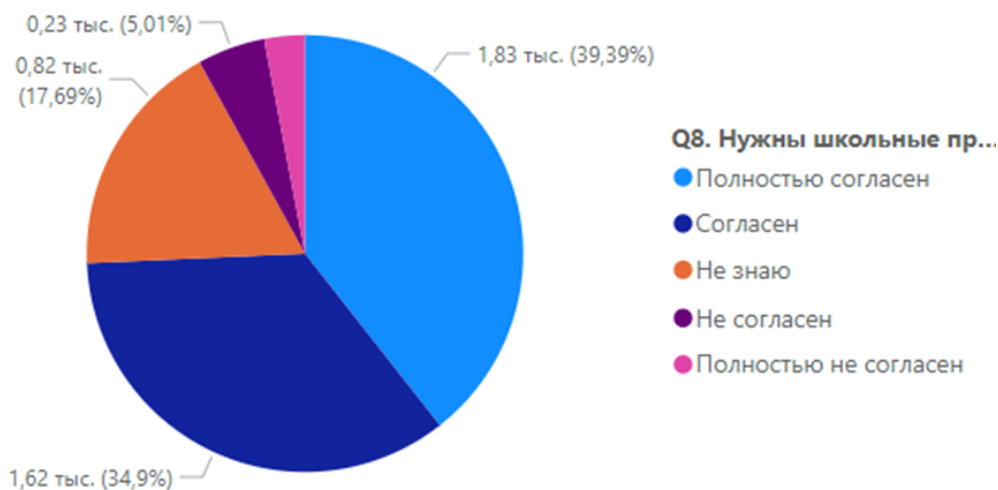
126-сурет. «Мамандықтар немесе болашақ мамандықты таңдау мәселелері бойынша мектепте кімге жүгіну керек?» сұрағына жауаптар оқыту тілдері бойынша

Язык обучения ● Казахский ● Русский

«Мектепте болашақ мамандықты таңдау үшін қажетті ақпарат алуға байланысты мектеп бағдарламалары мен факультативтік курстарды немесе лекцияларды әзірлеу немесе күшейту қажеттілігі туралы» сұраққа 7-сынып оқушыларының 39,39%-ы толығымен келіседі, 34,9%-ы келіседі, 17,69%-ы білмейді, 5,01%-ы келіспейді және 3,02%-ы толық келіспейді деп жауап берді (127-сурет).

127-сурет. «Мектеп бағдарламалары мен курстары, лекциялар мамандықтар мен болашақ мамандықты таңдау бойынша» сұрағына жауаптар

Көптеген оң жауаптар оқушылардың мамандықтар туралы ақпарат алу және оны алу жолдарын түсіну қажеттілігін түсінгенін көрсетеді, сондай-ақ кәсіби өзін-өзі анықтау маңыздылығын көрсетеді.

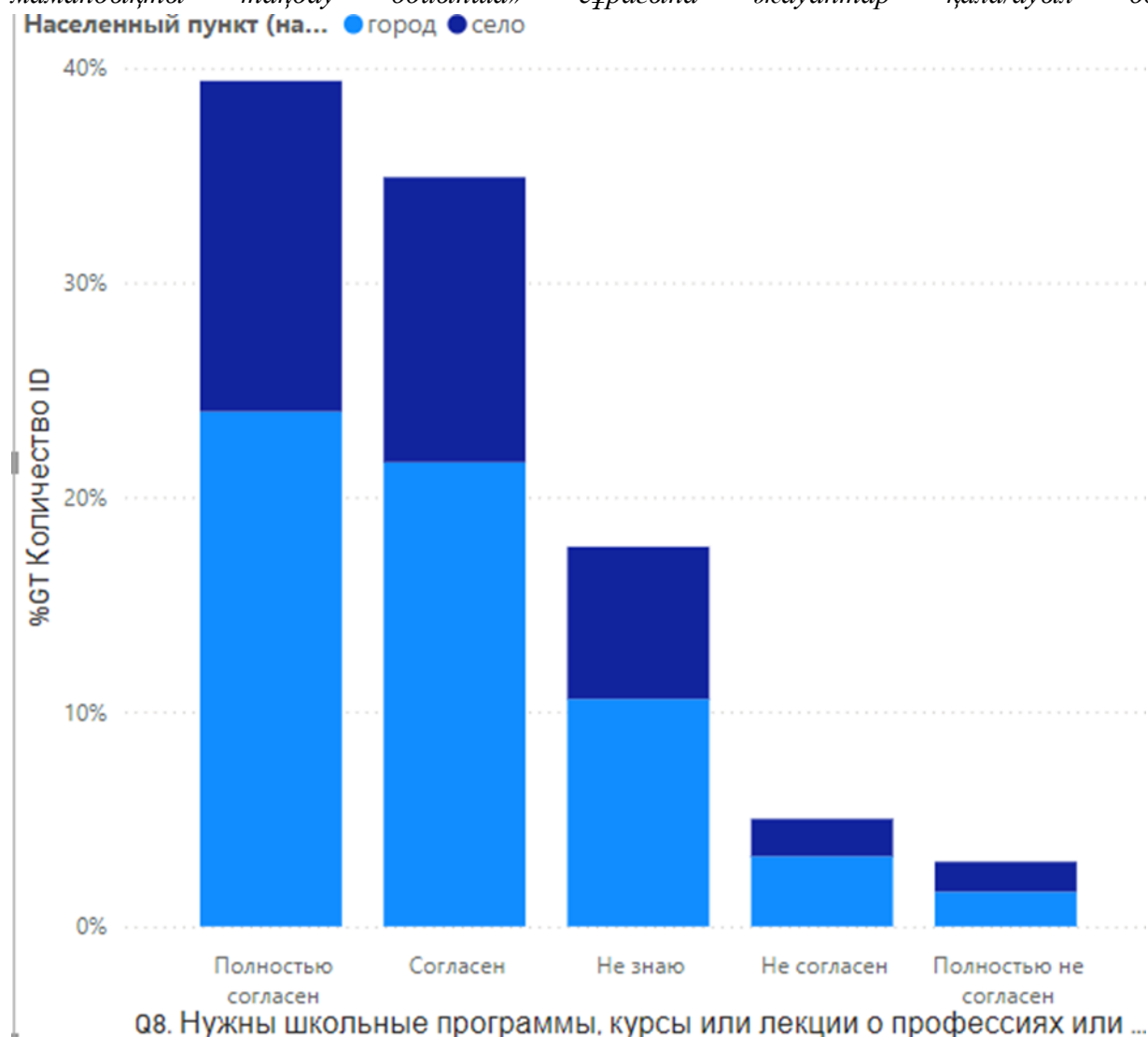
17,7% респонденттер «Білмеймін» деген жауапты таңдады, бұл кәсіби бағдар беру іс-шараларының жоқтығынан немесе олардың пайдасы туралы түсініксіздіктен оқушылардың төрттен бір бөлігінің нақты пікірінің жоқ екенін білдіреді.

Сондай-ақ, 8% оқушылар кәсіби бағдар беру бағдарламаларын қажетсіз деп санайды, яғни біршама оқушылар кәсіби бағдар беру іс-шараларына пайдалы деп қарамайды, немесе басқа көздерден жеткілікті ақпарат алады.

Қала мен ауыл мектептерінің оқушыларының басым көпшілігі осы бағдарламалар, курстар немесе лекциялар қажеттілігін қолдайды (жалпы алғанда 65%) (128-сурет).

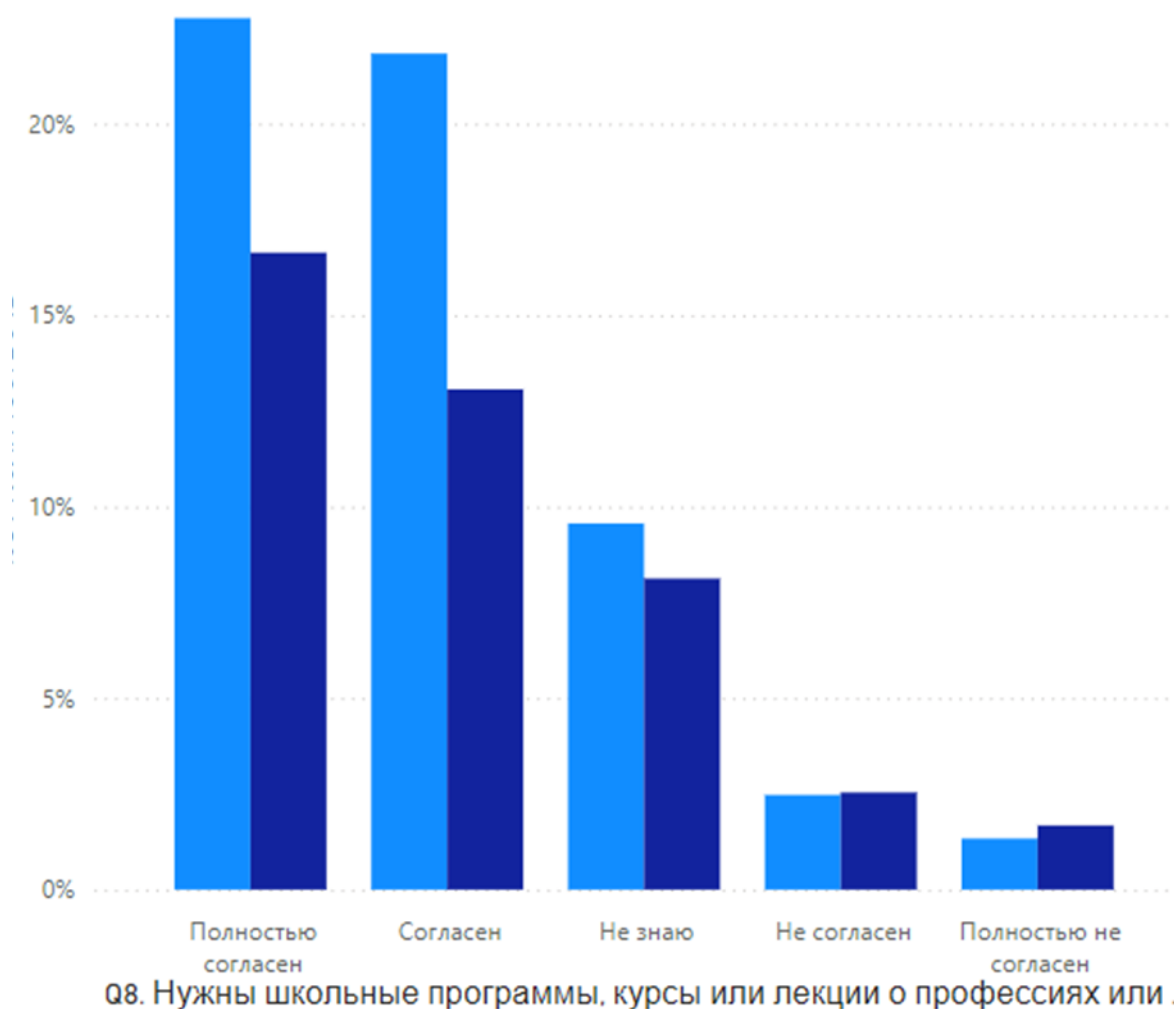
Ауыл мектептерінде 18% оқушылар осы бағдарламалар қажет пе деген сұраққа «Білмеймін» деп жауап берді, ал қала мектептерінде бұл көрсеткіш 10%-ды құрайды. Бұл ауыл мектептеріндегі кәсіби бағдар беру бағдарламаларының жоқтығын көрсетеді. Қала мен ауылда кәсіби бағдар беру іс-шараларының қажеттілігімен келіспейтін оқушылардың пайыздық көрсеткіші өте төмен: қалада 5% және ауылда 5% көрсеткіштері бар. Бұл кәсіби бағдар беру бағдарламаларының мектептерде оң қабылданғанын көрсетеді.

128-сурет. «Мектеп бағдарламалары мен курстары, лекциялар мамандықтар мен болашақ мамандықты таңдау бойынша» сұрағына жауаптар қала/ауыл бойынша

Кәсіби бағдар беру іс-шараларының қажеттілігіне күмәнданатын респонденттердің пайызы қазақ тілінде оқитын оқушылар арасында (12%) орыс тілінде оқитын оқушыларға қарағанда жоғары (10%) (129-сурет). Жалпы, екі топ арасында кәсіби бағдар беру бағдарламаларына қолдау өте жоғары, бұл олардың енгізілуі мен дамуының маңыздылығын көрсетеді.

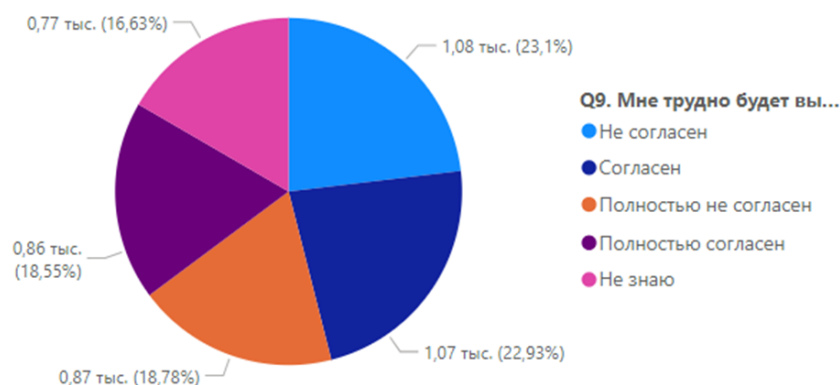
129-сурет. «Мектеп бағдарламалары мен курстары, лекциялар мамандықтар мен болашақ мамандықты таңдау бойынша» сұрағына жауаптар оқыту тілдері бойынша
 ық обучения ● Казахский ● Русский

Сауалнамада ұсынылған келесі сұраққа: «Мені болашақта мамандықты таңдау қиын болады, себебі мен қалай таңдау керектігін білмеймін» деген жауаптарды 7-сынып оқушыларының бірдей мөлшері (22,9%) таңдап, мамандықты таңдау процесінің қиын болатынын және (23,1%) таңдағандар осыған келіспейтінін айтты (130-сурет). Бұл оқушылардың болашақ мамандықты таңдау процесінің күрделілігі туралы пікірлері көбіне тең бөлінгенін көрсетеді.

Жақында 18,6% оқушылар болашақта мамандықты таңдау қиын болатынын, себебі олар таңдау процесі туралы жеткілікті ақпаратқа ие емес екенін толықтай мойындайды. Бұл кәсіби бағдар беру іс-шараларының жүйелі түрде ұйымдастырылуы мен сапасын арттыру қажеттілігін көрсетеді, сол арқылы болашақ мамандықты таңдау қиындықтарын сезінетін оқушылардың санын азайтуға болады.

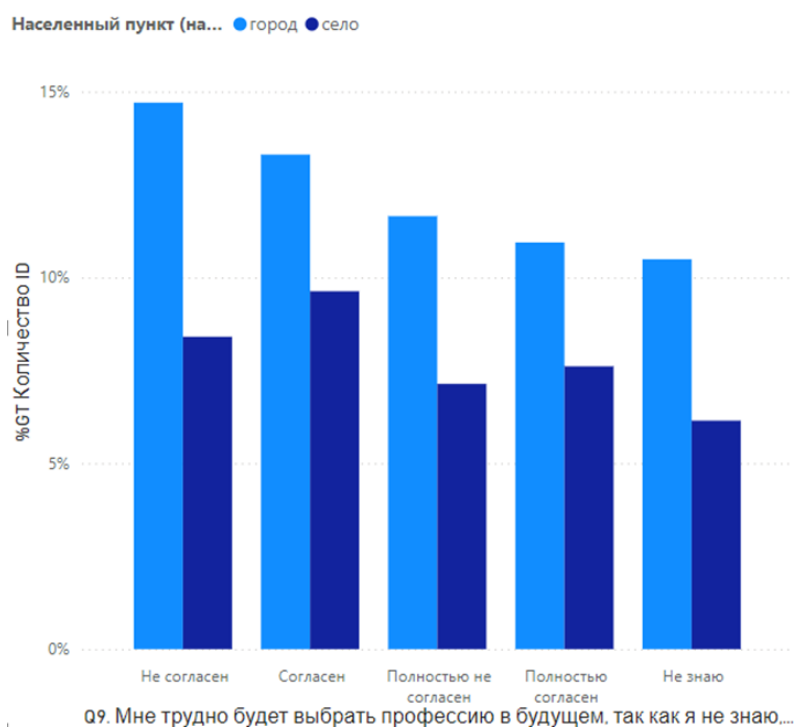
130-сурет. «Мен болашақта мамандықты таңдау қиын болады, себебі мен қалай таңдау керектігін білмеймін» сұрағына жауаптар

Қала оқушыларының 15% «Бұл пікірмен келіспеймін» және 12% «Толығымен келіспеймін» деп жауап берген (131-сурет). Бұл қала мектептеріндегі оқушылардың болашақ мамандықты таңдау процесіне деген сенімі ауыл мектеп оқушыларынан жоғары екенін көрсетеді (11%).

Алайда, қала мектептерінің 13% оқушысы болашақ мамандықты таңдау қиын болады деп санайды, себебі олар қайда және кімнен кеңес сұрау керектігін білмейді.

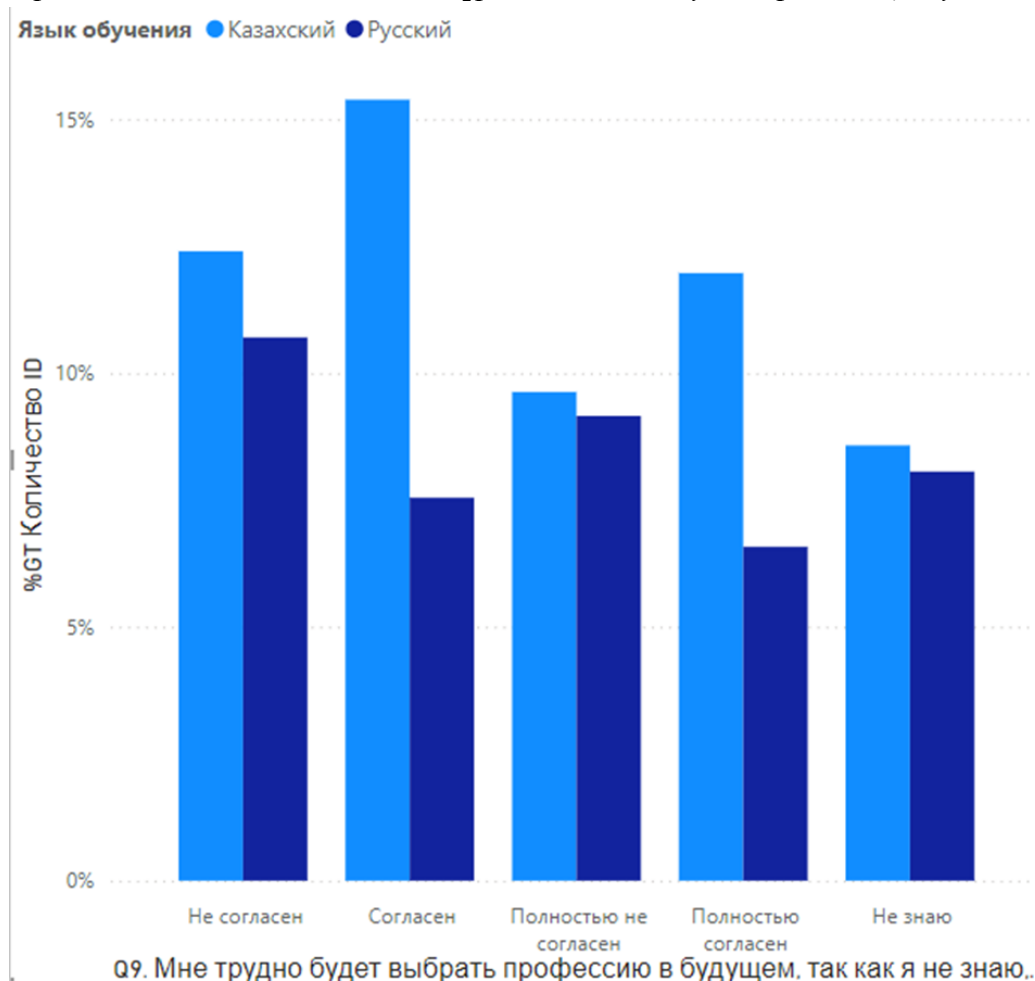
131-сурет. «Мен болашақта мамандықты таңдау қиын болады, себебі мен қалай таңдау керектігін білмеймін» сұрағына жауаптар қала/ауыл бойынша.

Қазақ тілінде оқитын мектеп оқушылары болашақта мамандықты таңдау қиын болатынын айта отырып, «білмеймін» деп жауап беретіндер саны жиі кездеседі (27%: 15% келіседі және 12% толығымен келіседі). Бұл топтың мамандық таңдау қиындықтары мен күмәндарының көп екенін көрсетеді, бұл орыс тілінде оқитын мектеп оқушыларымен салыстырғанда жоғары.

Орыс тілінде оқитын 7-сынып оқушылары көбінесе «келісемін» деген жауапты таңдайды (19%), бұл кәсіби бағдар беру саласында жақсы дайындық немесе көбірек ақпарат алу мүмкіндігін білдіреді.

132-сурет. «Мен болашақта мамандықты таңдау қиын болады, себебі мен қалай таңдау керектігін білмеймін» сұрағына жауаптар оқыту тілдері бойынша

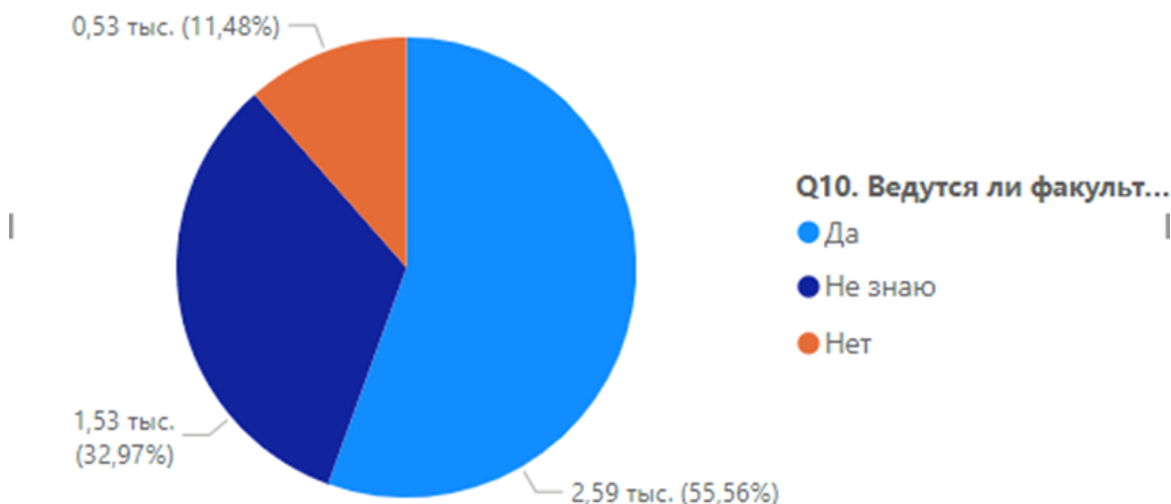

Сауалнама және оқушылардың кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысу деңгейін мониторингтеу мектептердегі кәсіби бағдар беру жұмысының әлсіз тұстарын анықтауға көмектесті.

Көпшілігі (55,56%) «Сіздің мектебіңізде кәсіби бағдар беру бойынша факультативтер, үйірмелер немесе секциялар өткізіледі ме?» деген сұраққа жауап беріп, олардың мектептерінде кәсіби бағдар беру іс-шаралары өтетінін айтты, бірақ елеулі бөлігі (32,97%) бұл іс-шаралардың бар екендігін білмейді. Тағы 11,48%

оқушылар өз мектептерінде кәсіби бағдар беру іс-шаралары өтпейтінін атап өтті (133-сурет).

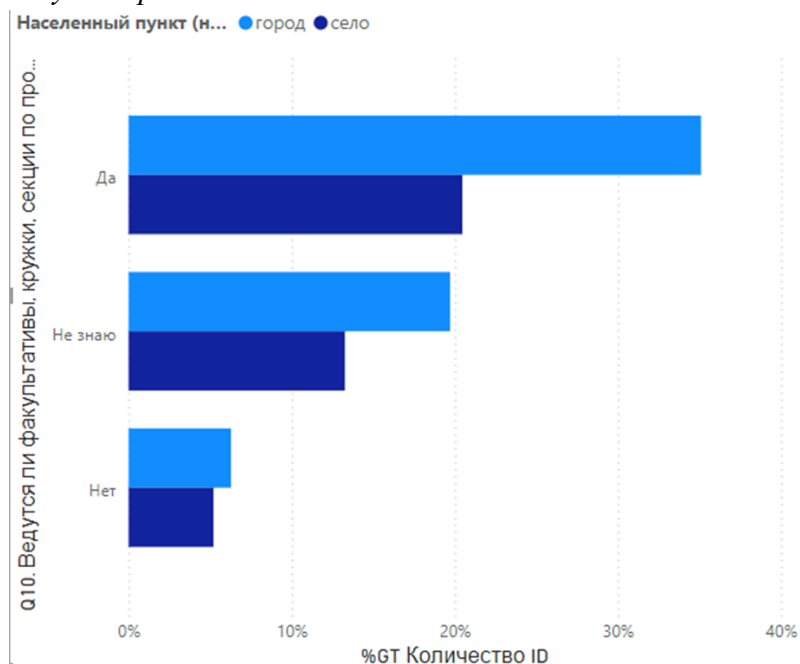
133-сурет. Мектептерде кәсіби бағдар беру іс-шараларының болуы туралы респонденттердің жауаптары

Сонымен қатар, мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысының бар екенін көрсететін оң нәтижелерге қарамастан, осы жұмыстарды ұйымдастыру мен жүзеге асыру әдістерін жақсарту қажеттілігі бар екенін көрсетеді.

Қала мектептерінде оқушылардың көбісі (шамамен 38%) кәсіби бағдар беру іс-шаралары туралы біледі, ал ауыл мектептерінде бұл көрсеткіш 33% (134-сурет). Сонымен қатар, ауыл мектептерінде оқушылардың (шамамен 21%) көбірек бөлігі кәсіби бағдар беру іс-шаралары туралы білмейді, ал қала мектептерінде бұл көрсеткіш 18%-ды құрайды. Бұл ауыл аймақтарындағы кәсіби бағдар беру бағдарламаларының өзектілігін арттыру қажеттілігін көрсетеді.

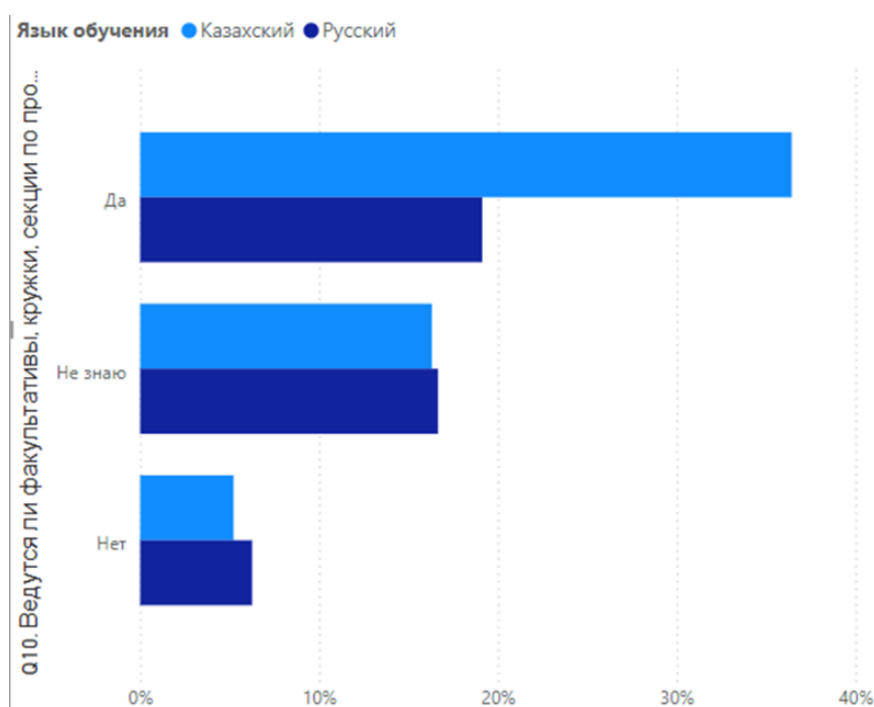
134-сурет. Қала/ауыл бойынша кәсіби бағдар беру іс-шараларының бар екендігі туралы жауаптар

Қазақ тілінде оқытатын мектептерде оқушылардың көбірек бөлігінің (шамамен 37%) кәсіби бағдар беру іс-шаралары туралы білімі бар, ал орыс тілінде оқитын мектептерде бұл көрсеткіш 27% (135-сурет).

Екі жағдайда да шамамен 6-7% оқушылар өз мектептерінде кәсіби бағдар беру іс-шараларының жүргізілмейтінін айтты. Бұл мәселе бар болғанымен, кең таралған проблема емес екенін көрсетеді.

135-сурет. Оқушылардың кәсіби бағдар беру іс-шаралары туралы жауаптары оқыту тілдері бойынша

Оқушылардың «Болашақ мамандықты таңдауда сізді не қызықтырады?» деген сұраққа берген жауаптары былайша бөлінді: 34,67% 7-сынып оқушылары болашақ мамандықта ең көп қызықтыратын нәрсе ретінде табыс пен мансаптық өсу туралы айтты (136-сурет). Бұл жауаптың ең жоғары пайызы.

22,59% оқушылар болашақ мамандықты таңдау кезінде өздерінің жеке қызығушылықтары мен хоббилерін басшылыққа алатындарын атап өтті; 18,18% респонденттер үшін болашақ мамандық бойынша саяхаттау мүмкіндігі маңызды, ал 16,33% респонденттер үшін адамдарға көмек көрсету мүмкіндігі маңызды; 6,49% респонденттер үшін кәсіби бағытта шығармашылық өзін-өзі көрсету мүмкіндігі қызықтырды.

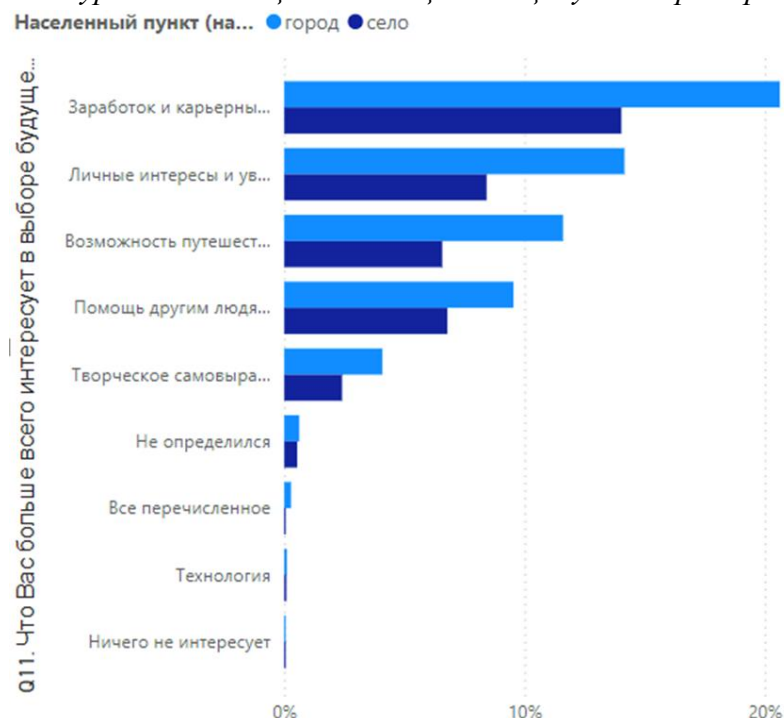
136-сурет. Болашақ мамандықты таңдауда маңызды критерийлер

Қала оқушылары мен ауыл оқушыларының болашақ мамандықты таңдаудағы қызығушылықтары бірдей.

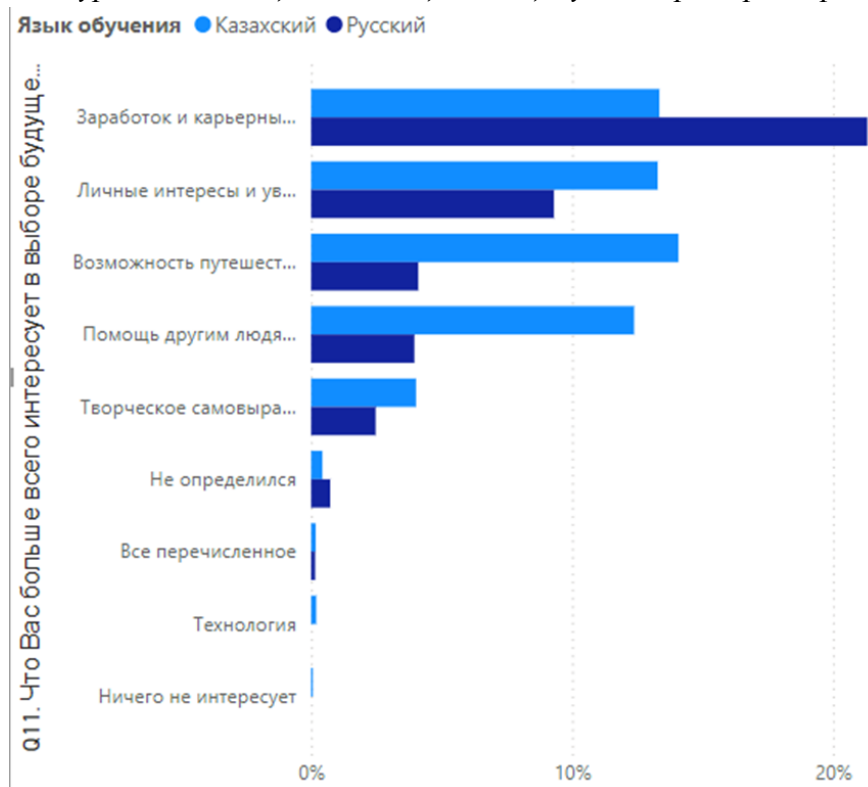
Ең үлкен пайыздық көрсеткішті табыс пен мансаптық өсу талаптары алады, бұл қалалық және ауылдық оқушылар арасында ұқсас. Алайда, қала оқушыларының үлесі сәл жоғары.

137-сурет. Болашақ мамандықты таңдаудағы критерийлер қала/ауыл бойынша

Орыс тілінде оқитын мектеп оқушылары табыс пен мансаптық өсуге көбірек қызығушылық танытады (22,6%), ал қазақ тілінде оқитын оқушылар бұл мәселені аз айтады (13,8%), бұл олардың мамандықты таңдау кезінде қаржылық тұрақтылық пен табысқа бағдарланғанын көрсетеді (138-сурет).

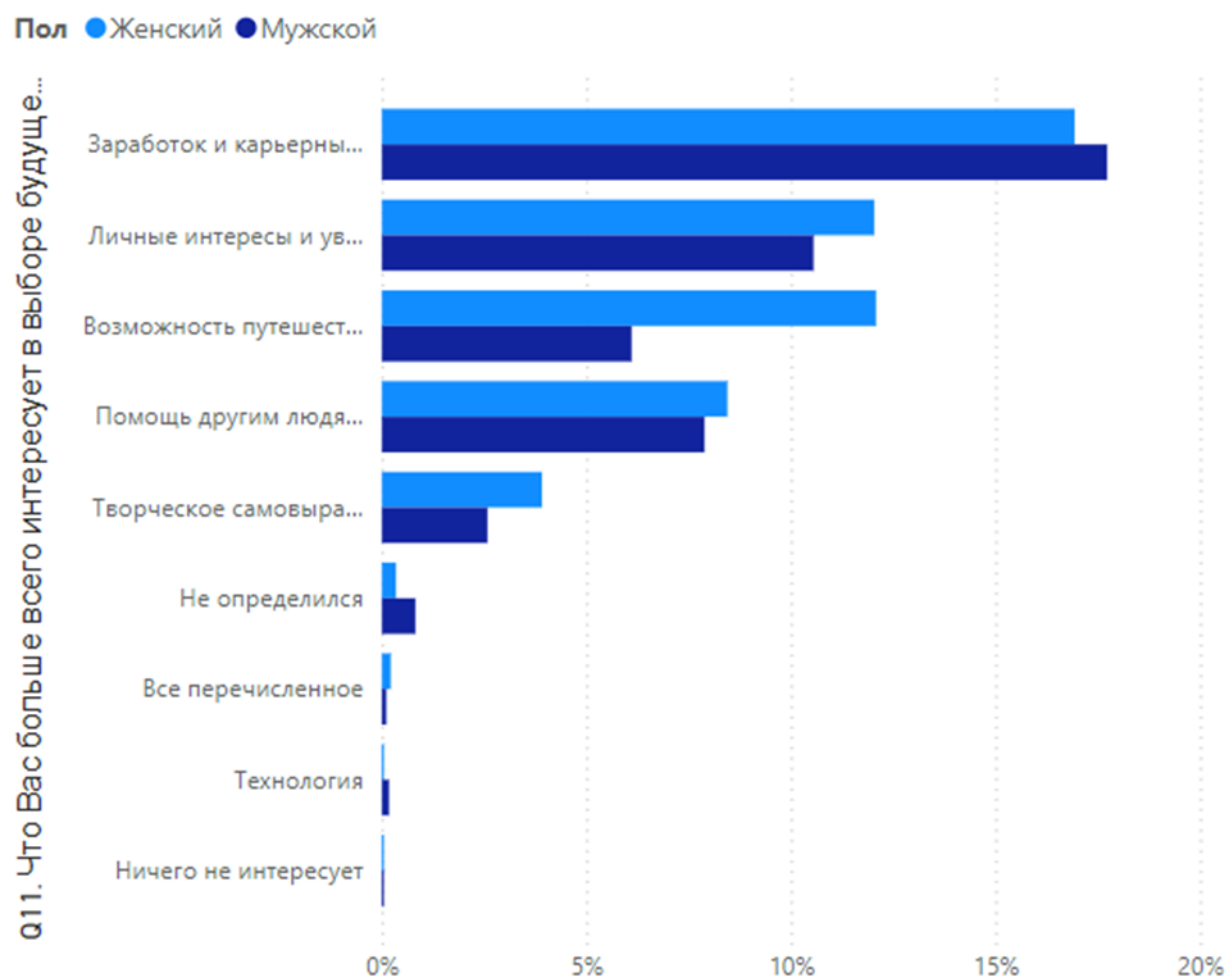
138-сурет. Болашақ мамандықты таңдаудағы критерийлер оқыту тілдері бойынша

Жауаптардың гендерлік талдауы бойынша, табыс пен мансаптық өсу негізінен ұлдар үшін маңызды (35%) (139-сурет).

Қыздар болашақ мамандықты таңдауда саяхаттау мүмкіндігін жиі таңдайды (шамамен 20%), бұл ұлдардан (шамамен 15%) жоғары, сондай-ақ қыздар үшін адамдарға көмек көрсету маңызды аспект болып табылады. Бұл пікірді қыздардың 18%-ы таңдады.

139-сурет. Болашақ мамандықты таңдаудағы критерийлер гендерлік айырмашылықтар бойынша

Қазақ және орыс тілінде оқитын оқушылардың болашақ мамандықты таңдаудағы басымдықтары арасында айқын айырмашылықтар бар. Орыс тілінде оқитын оқушылар көбінесе табыс пен мансаптық өсуге бағытталған болса, қазақ тілінде оқитын оқушылар мамандықты таңдау кезінде жеке қызығушылықтары мен саяхаттауды, адамдарға көмек көрсетуді жиі таңдады.

«Кім болғыңыз келеді?» сұрағына жауап берген оқушылардың шамамен 20%-ы медициналық мамандықты таңдады (140-сурет).

Медициналық мамандықтарға деген жоғары қызығушылық осы мамандықтың маңыздылығымен, тұрақтылығымен және мәртебесімен байланысты болуы мүмкін.

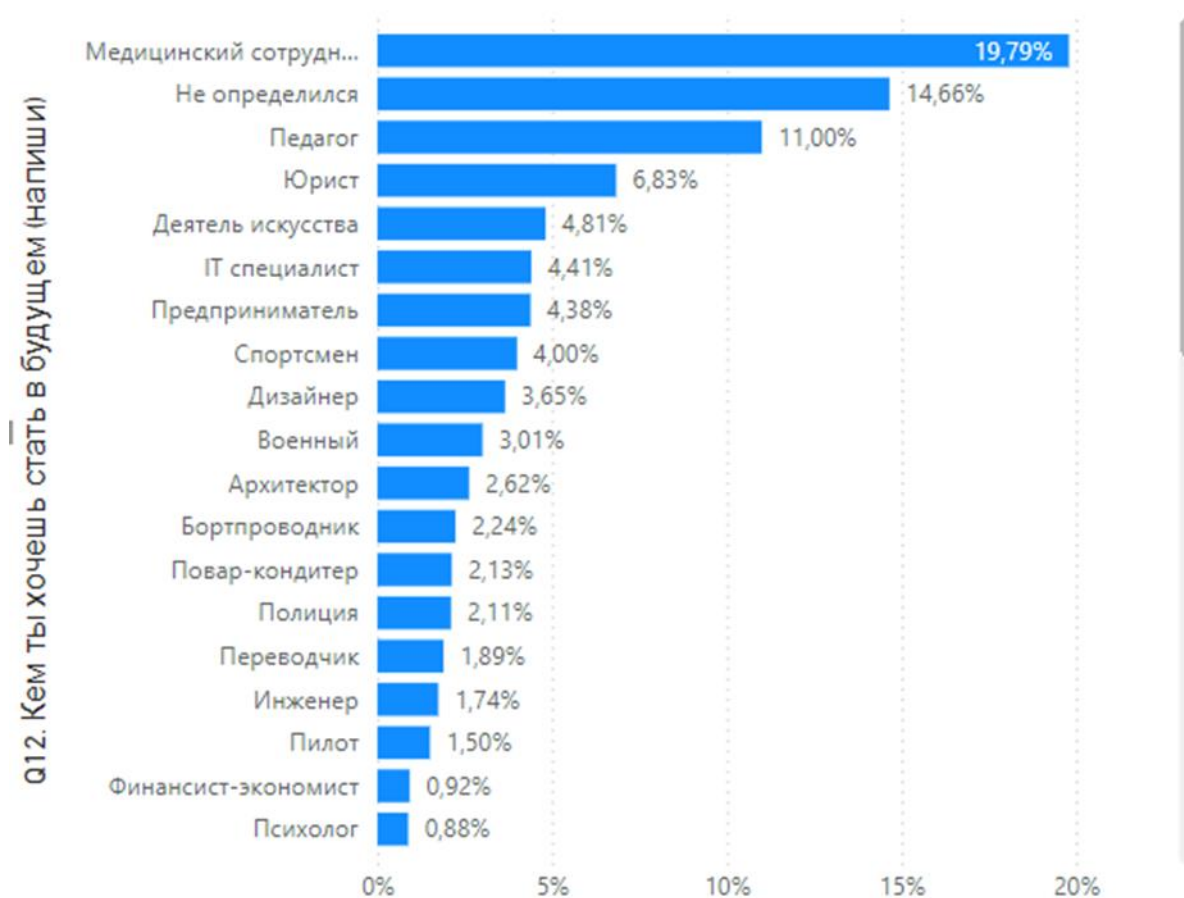
11% 7-сынып оқушылары педагог болуды таңдады. Бұл педагогикалық

қызметтің маңыздылығы мен әлеуметтік мәнін көрсетеді.

7% респонденттер юрист болуды қалаған, сондай-ақ оқушылар шығармашылық мамандықтарға (4,9%) және ақпараттық технологиялар саласындағы мамандықтарға (4,4%) қызығушылық танытты, бұл олардың қызығушылықтарының әртүрлілігін және қазіргі карьерлік мүмкіндіктер туралы хабардар екенін білдіреді.

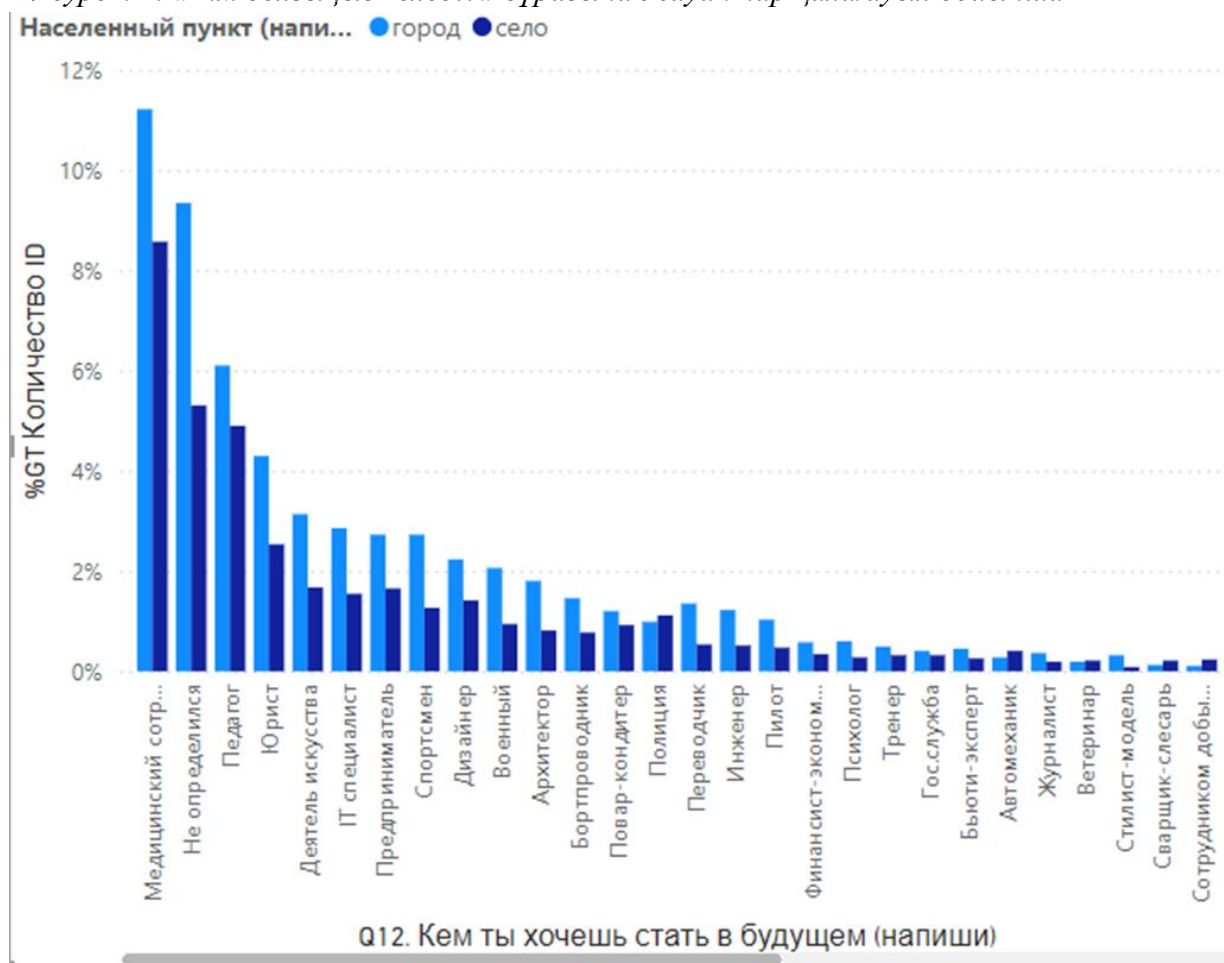
14,6% респондент болашақ мамандығын таңдау туралы нақты шешім қабылдамаған.

140-сурет. «Кім болғыңыз келеді?» сұрағына жауаптар

Қала мен ауыл оқушылары медициналық мамандықтарға үлкен қызығушылық танытады (қала оқушыларының 12%-ы, ауылдық оқушылардың сәл аз бөлігінен). Жетінші сынып оқушыларының елеулі бөлігі әлі мамандықты таңдамаған (қала оқушыларының шамамен 9%-ы, ауыл оқушыларының 8%-ы). Педагог мамандығы қала мектептерінде де (шамамен 7%), ауыл мектептерінде де (шамамен 6%) танымал. Қала мен ауыл мектептерінің оқушыларының шамамен бірдей пайыздық көрсеткіші юрист мамандығын таңдаған (қала – 5%, ауыл – 5%). Өнер саласындағы мамандықтарға қызығушылық қала мен ауыл мектептерінің оқушылары арасында шамамен бірдей бөлінген (қала мен ауыл оқушыларының 4-5%-ы), сондай-ақ IT-мамандықтарын таңдау кезінде пайыздар да тең.

14-сурет 1. «Кім болғыңыз келеді?» сұрағына жауаптар қала/ауыл бойынша

Қазақ тілінде оқитын мектеп оқушылары медициналық мамандықтарды (шамамен 14%) және педагог мамандықтарын (8%) жиі таңдайды, ал орыс тілінде оқитын оқушылар да осы мамандықтарды таңдағанымен, бұл көрсеткіш төмен (шамамен 10% және 7% сәйкесінше) (142-сурет).

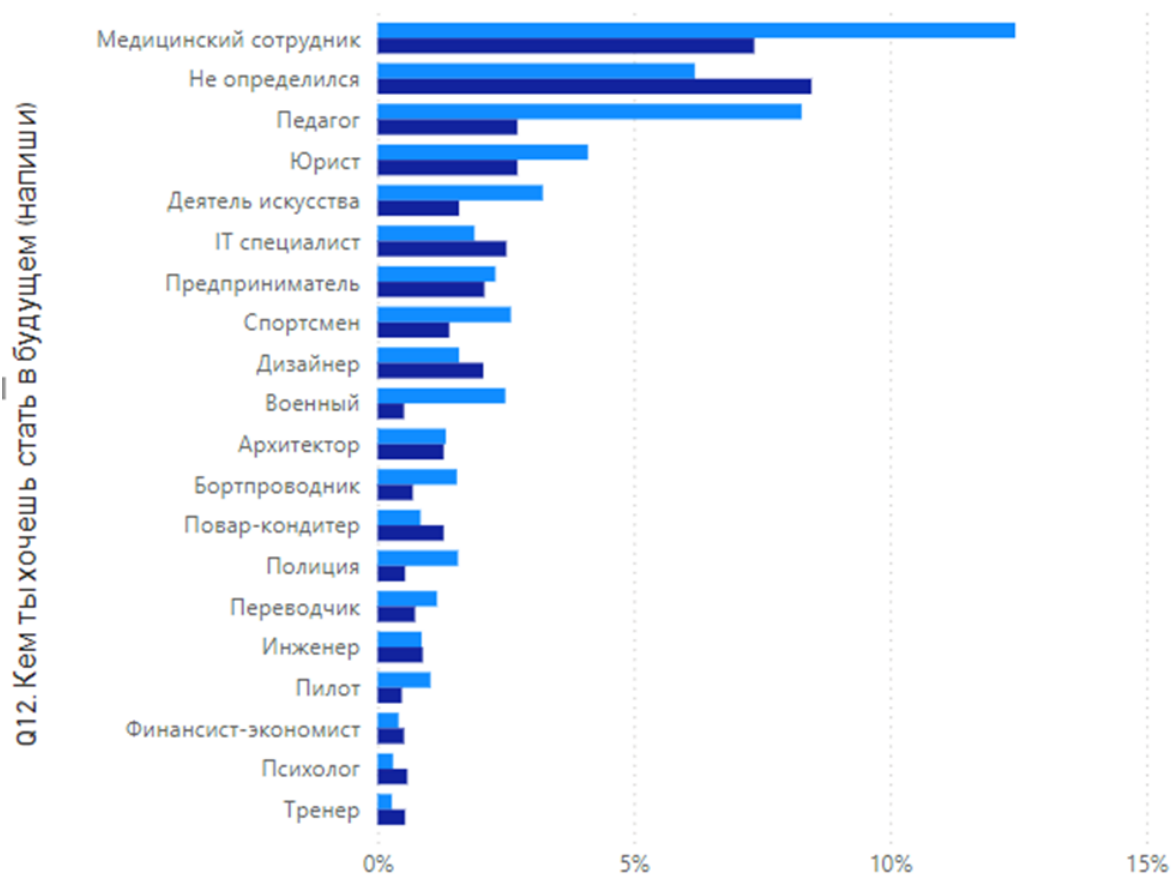
Юрист мамандығы орыс тілінде оқитын оқушылар арасында танымал (шамамен 6%).

Қазақ тілінде оқитын оқушылар кәсіпкерлікке (шамамен 4%) және спорттық карьераға (3%) көбірек қызығушылық танытады.

Архитектор, бортпроводник, аспаз-кондитер, полиция қызметкері, аудармашы, инженер, ұшқыш, экономист-қаржыгер, психолог және жаттықтырушы сияқты мамандықтар аз қызығушылық туғызады, бірақ қазақ және орыс тілдеріндегі оқушылар арасында айтарлықтай айырмашылық бар.

142-сурет. «Кім болғыңыз келеді?» сұрағына жауаптар оқыту тілдері бойынша

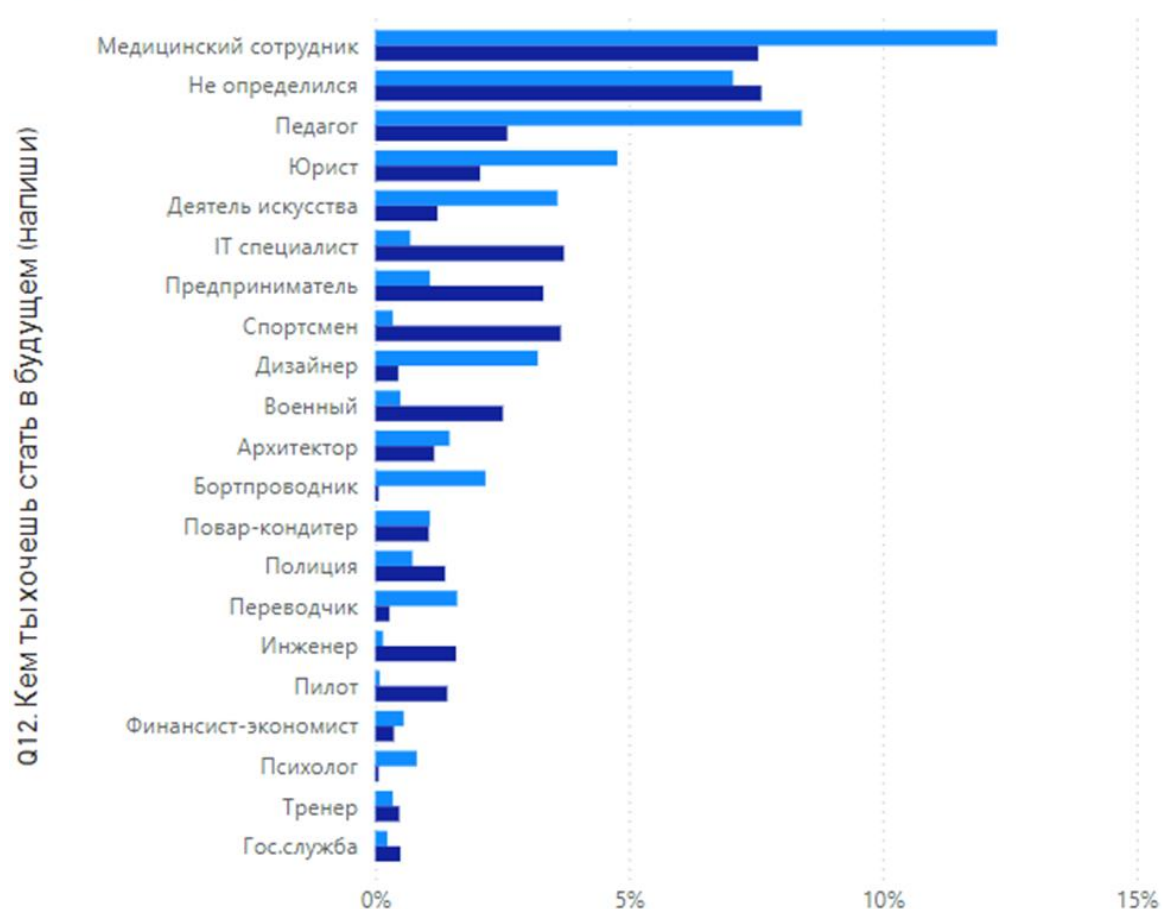
Язык обучения ● Казахский ● Русский

Сауалнама жауаптарының гендерлік талдауы 7-сынып оқушылары арасында мамандық таңдауда айқын гендерлік айырмашылықтар бар екенін көрсетеді (143-сурет). Қыздар көбінесе медицина, педагогика, өнер және дизайн саласындағы мамандықтарды таңдайды, ал ұлдар көбінесе IT, кәсіпкерлік, спорт, әскери қызмет және инженерия сияқты мамандықтарды таңдайды.

143-сурет. «Кім болғыңыз келеді?» сұрағына жауаптар гендерлік айырмашылықтар бойынша

Пол ● Женский ● Мужской

Қорытындылар

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, салыстырмалы түрде қазақ тілінде оқитын 7-сынып оқушылары әртүрлі кәсіби бағдар беру іс-шараларына белсенді қатысады.

Ең жоғары пайызы оқушылар кәсіби бағдар туралы ақпаратты қазақ тілі, ғаламдық құзыреттер және шетел тілдері сабақтарында алады. Бұл пәндердің бағдарламаларына кәсіби бағдар беру элементтерінің енгізілгенін немесе осы пәндерді оқытатын мұғалімдердің кәсіби бағдар беру мәселесіне көп көңіл бөлетінін көрсетеді. Жауаптарында оқушылар геометрия және экономика сияқты пәндерде кәсіби бағдар туралы ақпараттың практикалық түрде берілмейтінін атап өтті.

Көптеген оқушылар сауалнама нәтижелеріне сәйкес алған кәсіби бағдар туралы ақпарат көлемімен қанағаттанғанымен, әлі де білім алушылар арасында жауаптары күмәнді немесе ақпараттың жеткіліксіздігіне байланысты пікірлер бар. Ақпараттың жеткіліксіздігі себептерін анықтап, кәсіби бағдар беру бағдарламаларының тиімділігін тұрақты бағалау қажет, бұл мектеп оқушыларының кәсіби бағдар беру қолдауын қанағаттандыру үшін қажетті түзетулер енгізуді қамтамасыз етеді.

Орыс тілінде оқитын мектептердің көпшілігі кәсіби бағдар туралы жеткіліксіз ақпарат алғанын атап өтті, бұл осы мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысының сапасын арттыру қажеттігін көрсетеді. Қосымша іс-шараларды әзірлеу және енгізу қажет, бұл оқушылардың кәсіби ақпараттылығын арттыруға бағытталған, сондай-ақ осы ақпаратқа қанағаттанбаған немесе күмәнданатын оқушыларға көбірек жеке көзқарас қажет. Сонымен қатар ата-аналарды және сыртқы мамандарды кәсіби бағдар беру іс-шараларына тарту маңызды.

Оқушылардың көпшілігі мектепте кәсіби бағдар беру жұмысына көмек сұрай алатындығын біледі, бұл мектептің кәсіби бағдар беру бойынша қолдауының бар екенін көрсетеді.

Бірақ, сауалнамаға қатысқан әр бесінші оқушы болашақ мамандықты таңдау кезінде қиындықтар туындайтынын атап өтті, себебі олар бұл мәселені қалай шешу керектігін білмейді. Бұл жауаптардың көпшілігі ауыл мектептерінен және қазақ тілінде оқытатын мектептерден келіп түсті.

55,6% респонденттер «Мектебіңізде кәсіби бағдар беру бойынша факультативтер, үйірмелер немесе секциялар өткізіле ме?» деген сұраққа жауап бергенде, олардың мектептерінде кәсіби бағдар беру іс-шараларының бар екенін айтты, бірақ оқушылардың елеулі бөлігі (33%) мұндай сабақтардың бар екенін

білмейтінін білдірді. 11,8% оқушылар олардың мектептерінде кәсіби бағдар беру іс-шаралары мүлде өткізілмейді деп жауап берді.

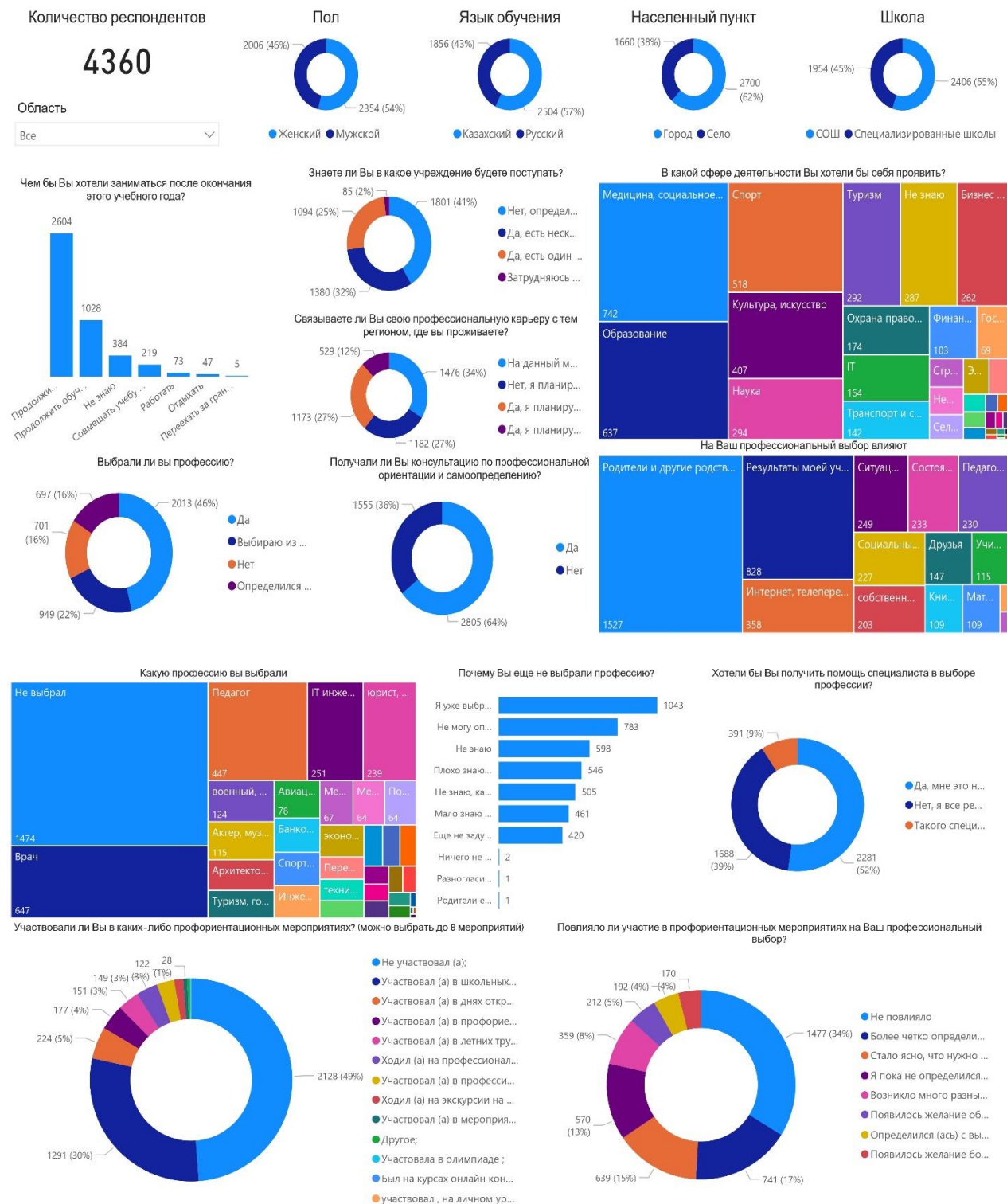
Оқушылардың шамамен 80%-ы кәсіби бағдар беру курстары, сабақтар немесе лекциялардың болашақ мамандықты таңдауда маңызды екенін айтты, бұл осы бағдарламаларды мектеп оқыту процесіне енгізу мен дамыту қажеттілігін көрсетеді.

Болашақ мамандықты таңдау кезінде ең жоғары пайыз жұмыс табысы мен мансаптық өсу мүмкіндігіне негізделеді. Бұл әлеуметтік және экономикалық факторлардың жастарға әсерін, қаржылық тұрақтылыққа және кәсіби саладағы табысқа ұмтылуды көрсетеді.

Сонымен қатар, көптеген оқушылар өздерінің жеке қызығушылықтары мен мамандық таңдауда саяхаттау мүмкіндігін есепке алады, бұл олардың кәсіби қызметте жеке қанағаттанарлықтық пен ашықтығына бейімділігін білдіреді, сондай-ақ әлемдік кәсіби үрдістер мен халықаралық білім беру мүмкіндіктеріне ашықтықты көрсетеді. Оқушылардың көмектесу мүмкіндігіне деген қызығушылығы әлеуметтік жауапкершіліктің жоғары деңгейін білдіреді. Технологияларға деген қызығушылық өте төмен болып отыр, бұл STEM пәндерін жастар арасында насихаттау қажеттілігін көрсетеді.

9-СЫНЫП МОНИТОРИНГІНІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

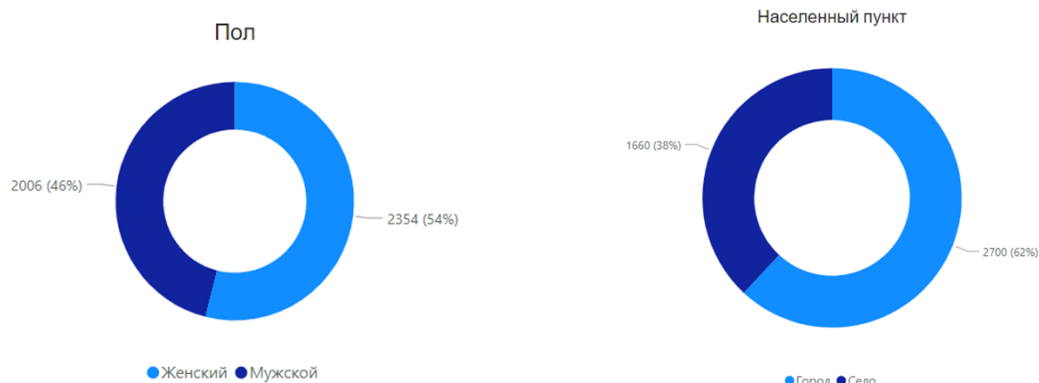
ҚЫСҚАША МОНИТОРИНГ РЕЗЮМЕСІ 9-СЫНЫП

Мониторингтік анкетаға 4 360 9-шы сынып оқушысы қатысып, зерттеуге қатысқан 200 мектеп пен гимназиялардан алынған, оның ішінде 54% қыздар мен 46% ұлдар (Сурет 144), 62% қалалық жерлерде тұратын, 38% ауылдық жерлерде тұратын оқушылар (Сурет 145).

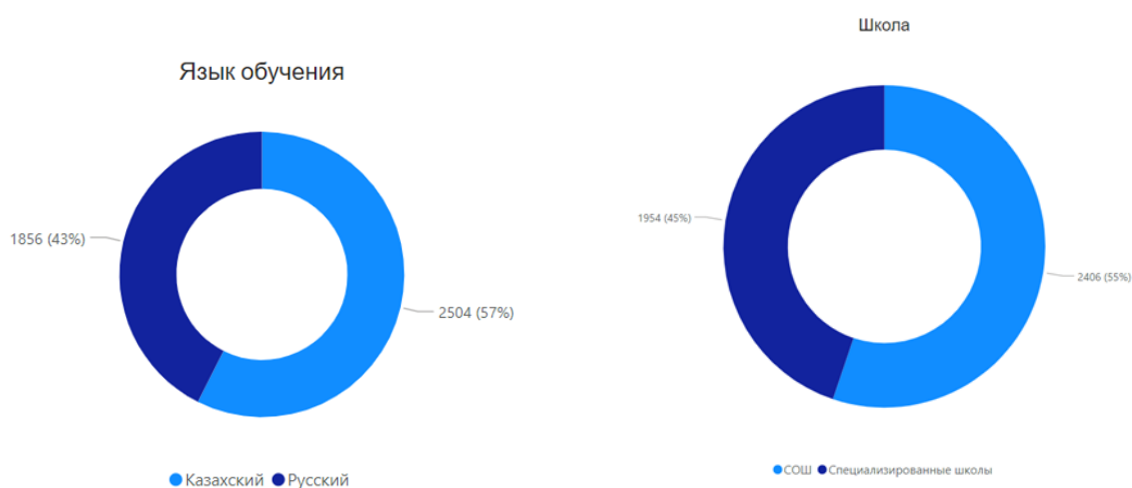
Сурет 144. Оқушылар саны жыныстық ерекшеліктер бойынша

Сурет 145. Оқушылар саны қала/ауыл бойынша

Анкеталауға 57% қазақ тілінде оқитын 9-шы сынып оқушылары, 43% орыс тілінде оқитын оқушылар қатысқан (146-сурет), 55% жалпы білім беретін мектеп оқушылары, 45% мамандандырылған мектеп оқушылары (гимназиялар, лицейлер, БИЛ, Дарын, НИШ және т.б.) (147-сурет).

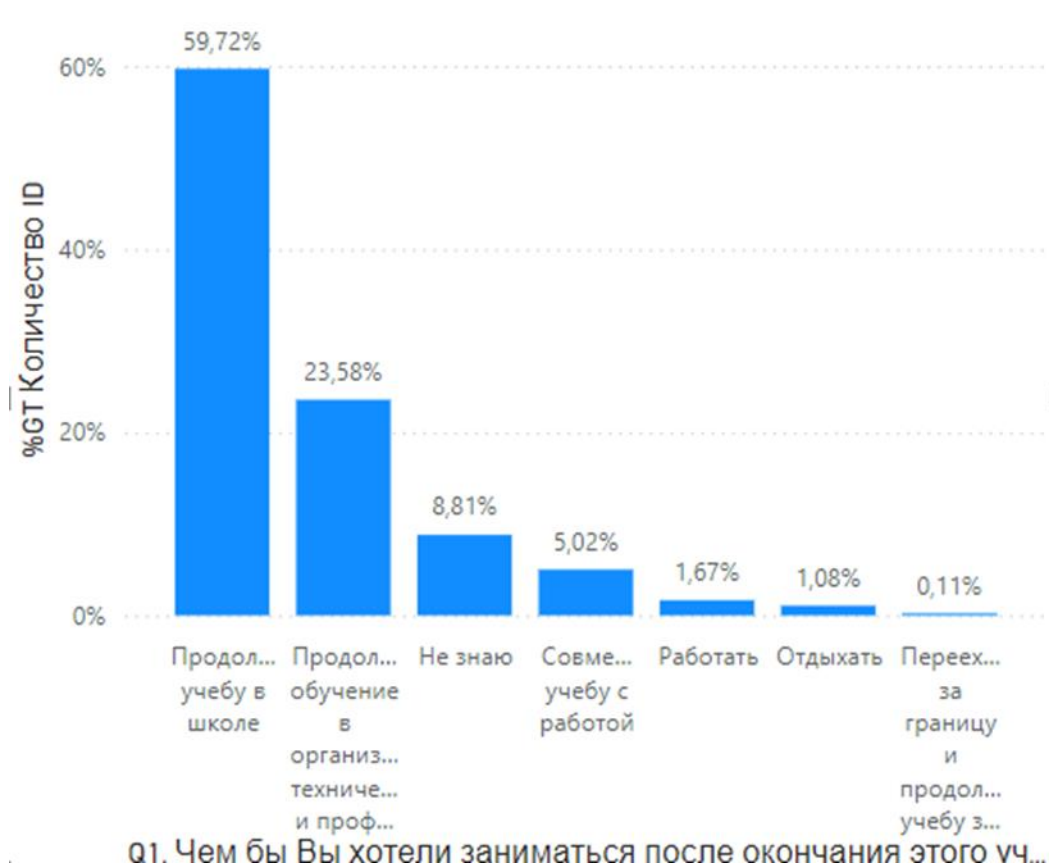
146-сурет. Оқу тілдері бойынша бөлініс 147-сурет. Білім беру ұйымдарының түрлері

«Бұл оқу жылынан кейін не істегіңіз келеді?» деген сұраққа жауап бергенде, 9-шы сынып оқушыларының басым көпшілігі (59,72%) мектепте оқуды жалғастыруды жоспарлап отыр, 23,6% техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында оқуды жалғастырмақ, 5% жұмыс пен оқуын біріктіруді ойлап отыр, 1% оқушылар тек демалуды жоспарлап отыр, 0,11% шетелге барып, оқуын

жалғастыруды жоспарлап отыр және 8,8% әлі болашақ жоспарлары бойынша шешім қабылдамаған (148-сурет).

148-сурет. «Бұл оқу жылынан кейін не істегіңіз келеді?» сұрағына жауаптар

Көптеген респонденттер мектепте оқуды жалғастыруды жоспарлап отыр, бұл олардың жоғары білім алуға деген ұмтылысын немесе кәсіби оқыту бағыттарын таңдауға дайындық пен ақпараттылығының жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін. Техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында оқуды жалғастыруды таңдаған білім алушылардың таңдауы – еңбек нарығында сұранысқа ие практикалық дағдылар мен мамандықтарға деген қызығушылықты білдіреді.

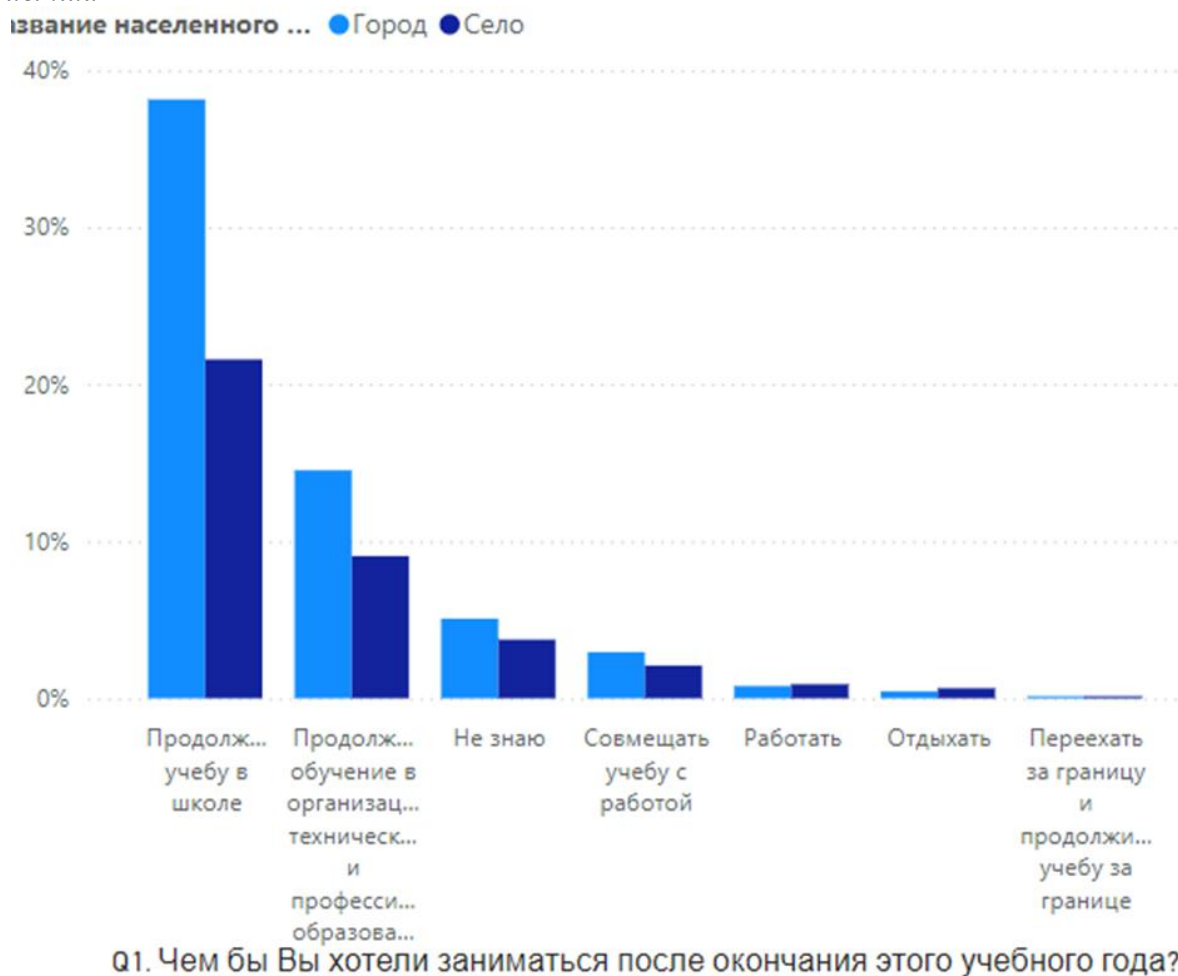
9-сынып оқушыларының 5%-ы жұмыс пен оқуды қатар алып жүруді жоспарлайды, бұл ерте кәсіби қызметке ұмтылысты немесе отбасының күрделі материалдық жағдайын көрсетуі мүмкін.

Тек демалуды жоспарлап отырған түлектердің 1%-ы еңбекке деген мотивацияның төмендігін немесе болашаққа қатысты нақты жоспарының жоқтығын білдіретін алаңдатарлық көрсеткіш.

149-суретте қалалық және ауылдық елді мекендердегі 9-сынып оқушыларының оқу жылынан кейінгі жоспарларындағы айырмашылықтар көрсетілген. Қалаларда білім алушылардың басым бөлігі (шамамен 40%) мектепте оқуды жалғастыруды жоспарласа, ауылдарда бұл көрсеткіш шамамен 30% ғана. Бұл ауыл оқушыларының қалаға көшуге немесе жұмыс істеуді бастауға ұмтылысын білдіруі мүмкін. Сонымен қатар, ауылдық оқушылардың шамамен 20%-ы техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында оқуды таңдаған, ал бұл ұйымдар көбінесе облыс орталықтарында орналасқан. Яғни, бұл көрсеткіш қалаларда кәсіби

білім беру ұйымдары мен ресурстарының қолжетімділігінің жоғары екенін көрсетеді.

149-сурет. «Бұл оқу жылынан кейін не істегіңіз келеді?» сұрағына жауаптар қала/ауыл бойынша

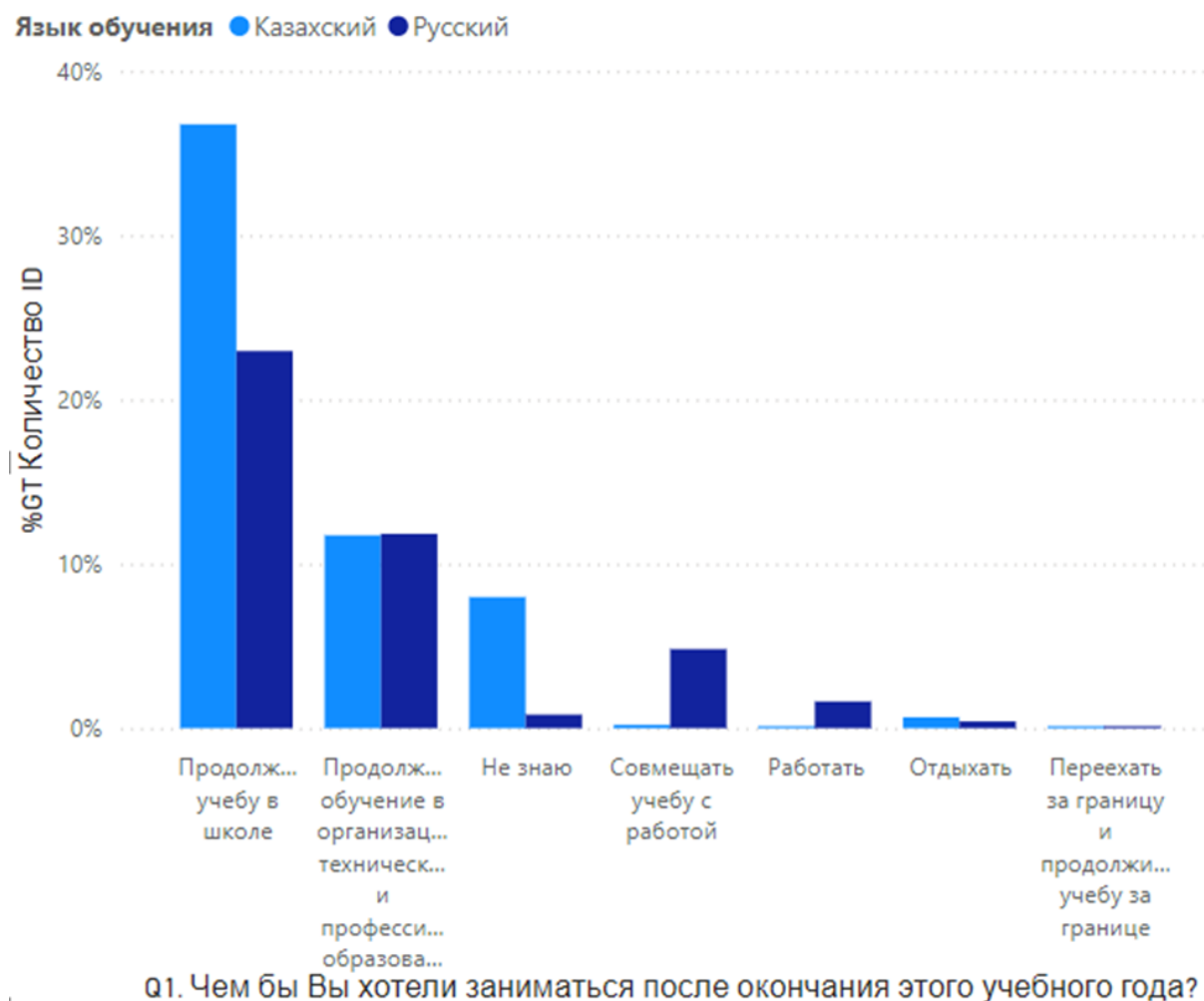

Қазақ тілінде оқитын оқушылардың көпшілігі (37,6%) мектепте оқуды жалғастыруды жоспарлап отыр, бұл академиялық білім алуға, жоғары білім алуға деген үлкен қызығушылықты білдіреді (150-сурет).

Техникалық және кәсіптік білім беру бойынша жауаптардың таралуы бірдей: қазақ тілінде оқитындардың 11,7%-ы және орыс тілінде оқитындардың 12%-ы техникалық және кәсіптік білім беруге қызығушылық білдіреді.

Қазақ тілінде оқитын мектеп оқушыларының көпшілігі келешек жоспарларына қатысты қиындықтармен кездеседі. Бұл жақсы көрсеткіш емес, себебі сұрау оқу жылының соңында жүргізілді, ал 9-шы сынып оқушыларының болашаққа қатысты көзқарасының жоқтығы алаңдатады.

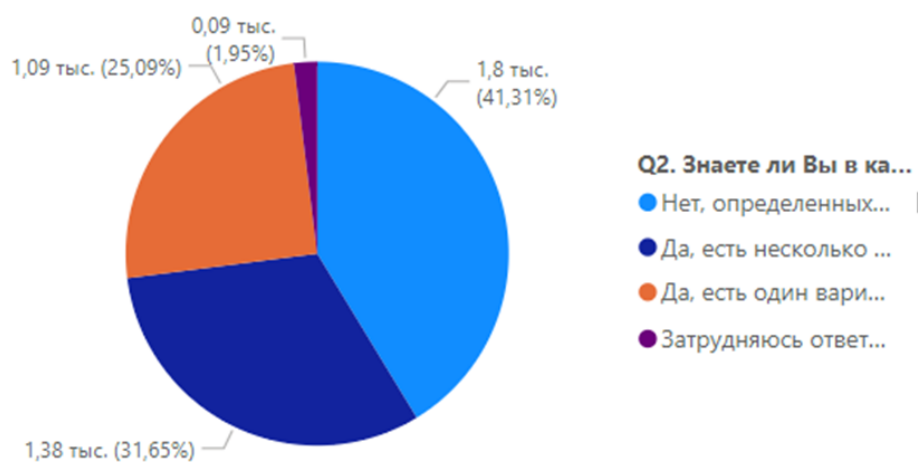
150-сурет. «Бұл оқу жылынан кейін не істегіңіз келеді?» сұрағына жауаптар оқу тілдері бойынша

Жұмыс пен оқуын біріктіруді (шамамен 6%) және жұмыс істеуді (шамамен 2%) орыс тілінде оқитын оқушылар көп жоспарлайды, ал қазақ тілінде оқитын жастар көбінесе демалуды таңдайды.

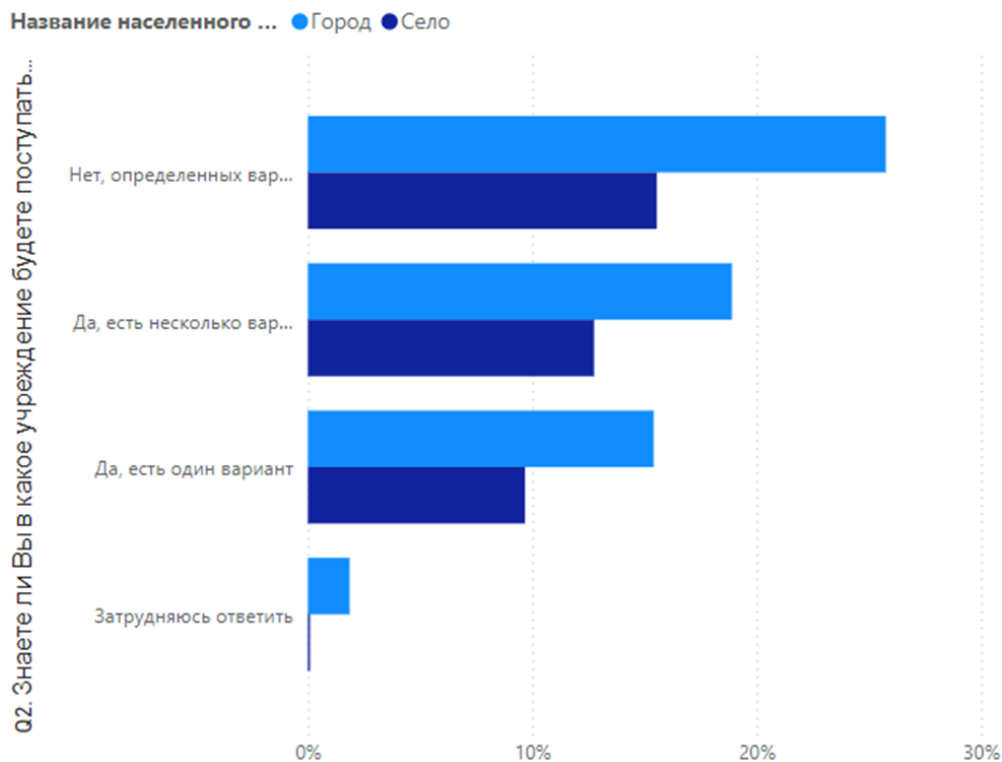
Колледжде оқуын жалғастыруды таңдаған 31,6%-ы бірнеше техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарын таңдау мүмкіндігіне ие, 25%-ы қай оқу орнына түсетінін нақты біледі (151-сурет). Дегенмен, 41%-ы жауап беруде қиындықтар туындады.

151-сурет. «Қай оқу орнына түсуге баратыныңызды білесіз бе?» сұрағына жауаптар (колледжге түсу туралы сұрақ болса, көрсетіледі)

Белгісіз оқу орындары туралы көбірек қалалық 9-шы сынып оқушылары (шамамен 30%) ойлайды, ауылдық мектеп оқушыларынан (шамамен 25%) жиірек. Бұл кәсіби бағытты таңдау бойынша оқушылардың белгісіздігі мен қалаларда білім алу мүмкіндіктерінің көптігін көрсетеді.

152-сурет. «Қай оқу орнына түсуге баратыныңызды білесіз бе?» сұрағына жауаптар қала/ауыл бойынша

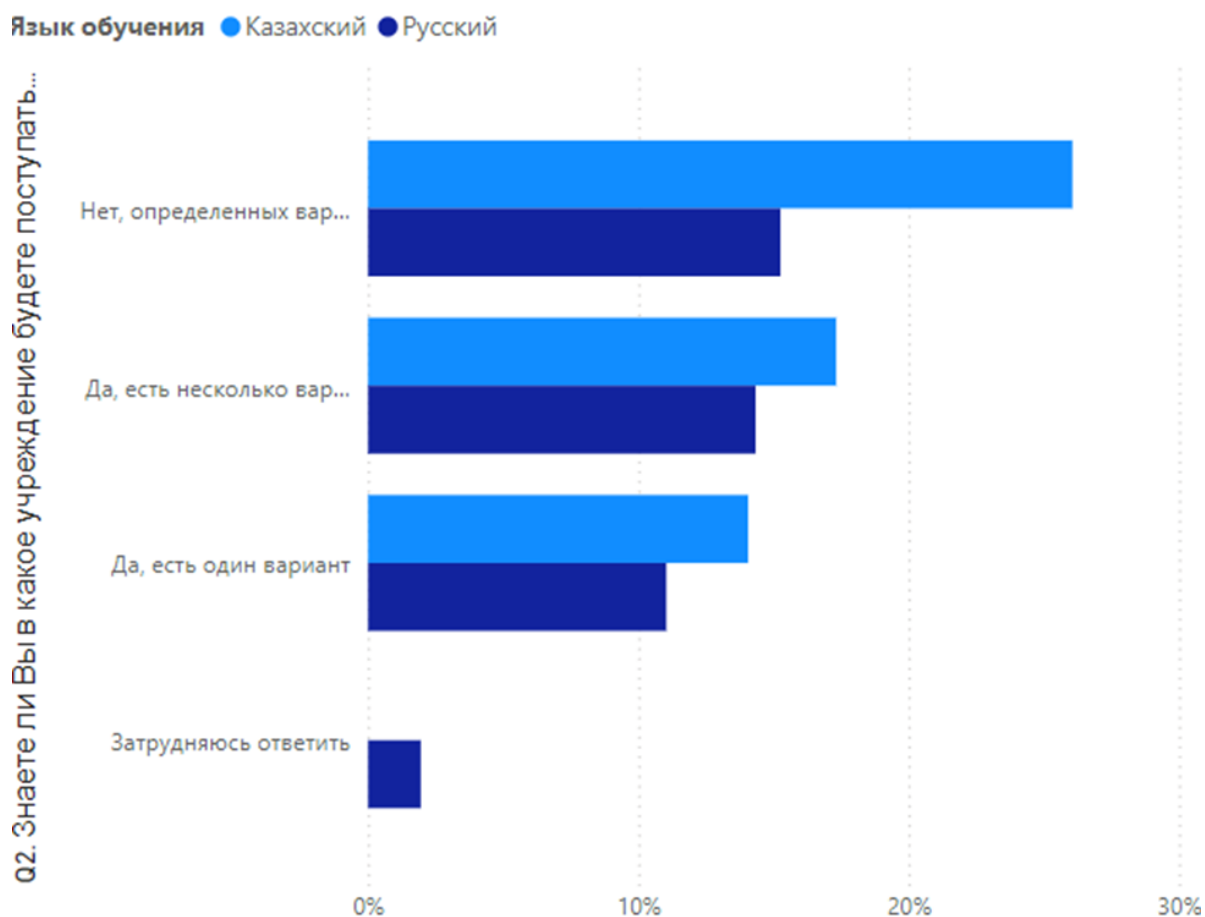

Сол сияқты, қала оқушыларының көбірек таңдауы бар колледждерге түсу үшін бір немесе бірнеше мүмкіндіктері бар (жалпы 34%).

Сурет 153 графигінің салыстырмалы талдауы қазақ және орыс тілінде оқитын 9-шы сынып оқушыларының жауаптарын көрсетеді, қазақ тілінде оқитын оқушылардың көпшілігі түсу үшін нақты оқу орны таңдауда қиындықтарға тап болады (шамамен 27%), ал орыс тілінде оқитын оқушылардың шамамен 15%-ы.

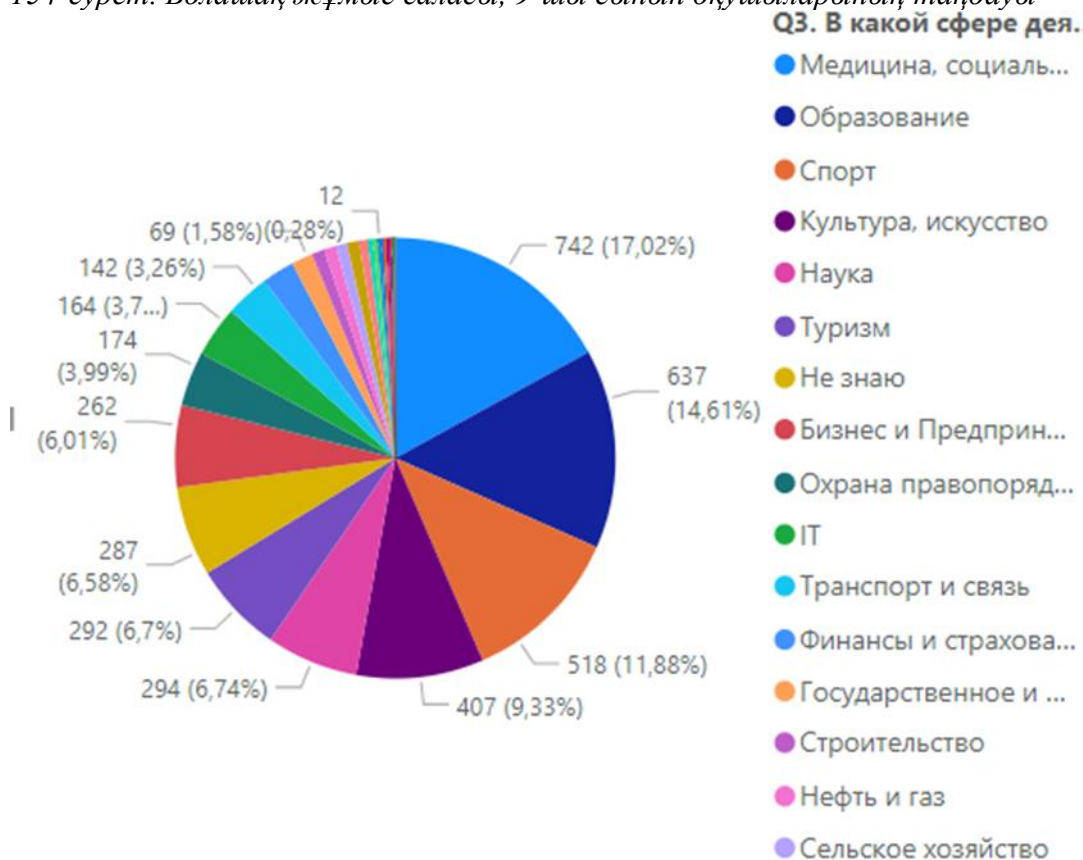
Әлдеқайда аз респонденттер бұл сұраққа жауап беруде қиындықтар туындатты, осы санатта қазақ тілінде оқитын оқушылардың аз пайызы (шамамен 2%) бар, ал орыс тілінде оқитын оқушылардың шамамен 4%-ы бар. Бұл мәліметтер болашақ оқу орнына түсу бойынша білім беру мекемесін таңдау мәселесіне қатысты біраз белгісіздіктің бар екенін, бірақ білім беру ұйымдарын таңдау бойынша аздап ерекшеліктер мен анықталмаған таңдаулар бар екенін көрсетеді.

153-сурет. «Қай оқу орнына түсуге баратыныңызды білесіз бе?» сұрағына жауаптар оқу тілдері бойынша

«Қандай салада өзіңізді көрсетуге болатынын ойлайсыз?» деген сұраққа көпшілігі (17,02%) медицина мен әлеуметтік жұмыс салаларын таңдады; 14,6% педагогика мен білім беру саласын таңдады; спорт пен өнер 11,9% және 9,3% респонденттер тарапынан таңдалды (154-сурет). Ғылым мен туризмді таңдайтындар шамамен 7%, 6% кәсіпкерлік пен бизнесті таңдады; құқық қорғау органдарында жұмыс істеуді қалаушылардың 4%-ы, ақпараттық технологиялар саласында болашақ мамандығын таңдаушылардың да шамамен сол мөлшерде болғаны байқалды. 6,5% респонденттер қандай сала таңдарынан білмеймін деп жауап берді, ең аз пайызды ауыл шаруашылығы саласы алды, бұл урбанизацияға және басқа мамандықтардың артықшылығына деген тенденцияны көрсетеді.

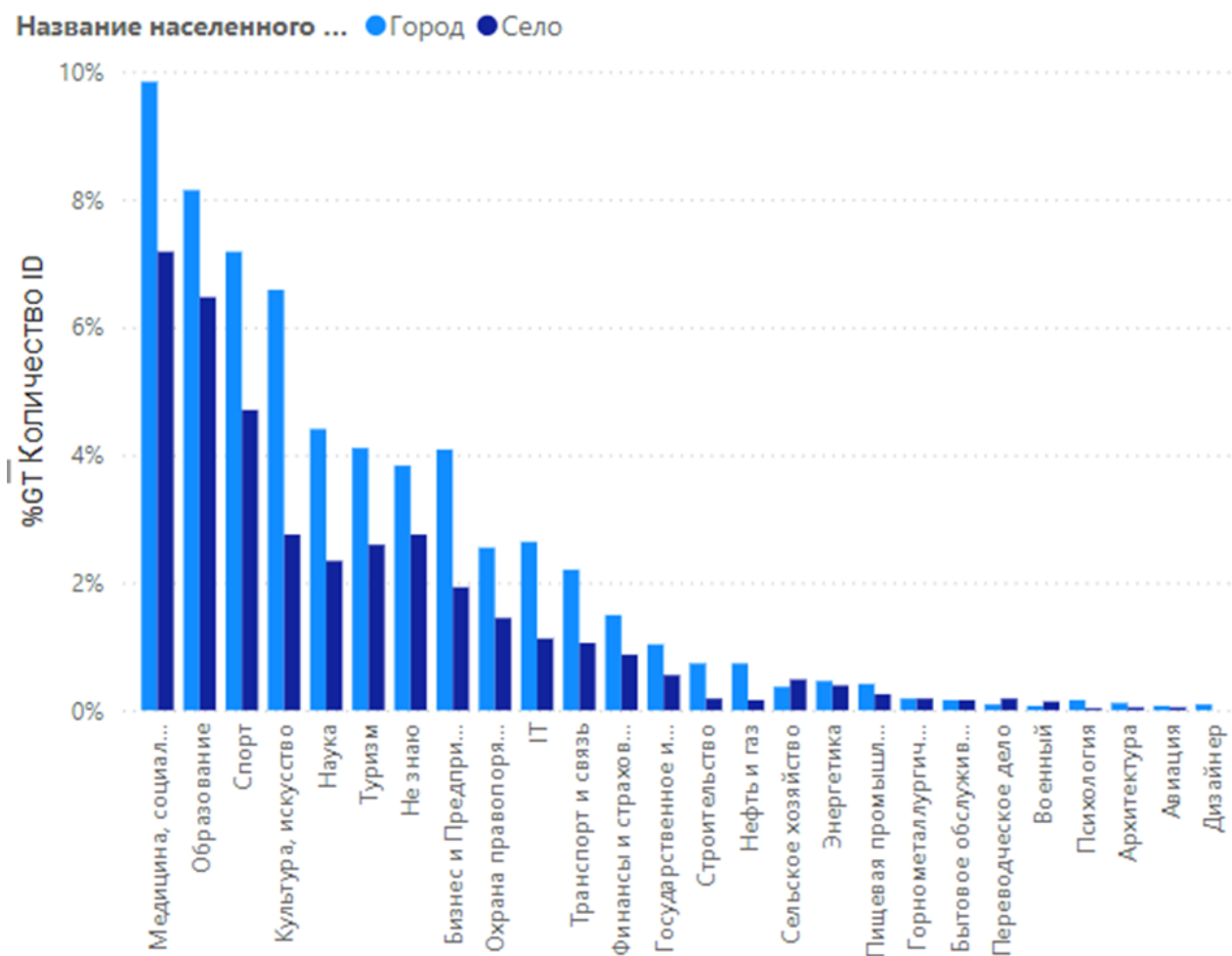
154-сурет. Болашақ жұмыс саласы, 9-шы сынып оқушыларының таңдауы

9-шы сынып оқушыларының анкета нәтижелері болашақ мамандық таңдауда әртүрлі қызығушылықтар мен таңдауларды көрсетеді. Жалпы алғанда, ең көп қызығушылық медицина, әлеуметтік жұмыс, педагогика мен білім беру салаларына көрінеді.

Сол сияқты, қала және ауыл мектептерінің 9-шы сынып оқушыларының болашақ жұмыс саласы бойынша пайыздық қатынасы (155-сурет).

155-сурет. Болашақ жұмыс саласы, қала/ауыл бойынша 9-шы сынып оқушыларының таңдауы

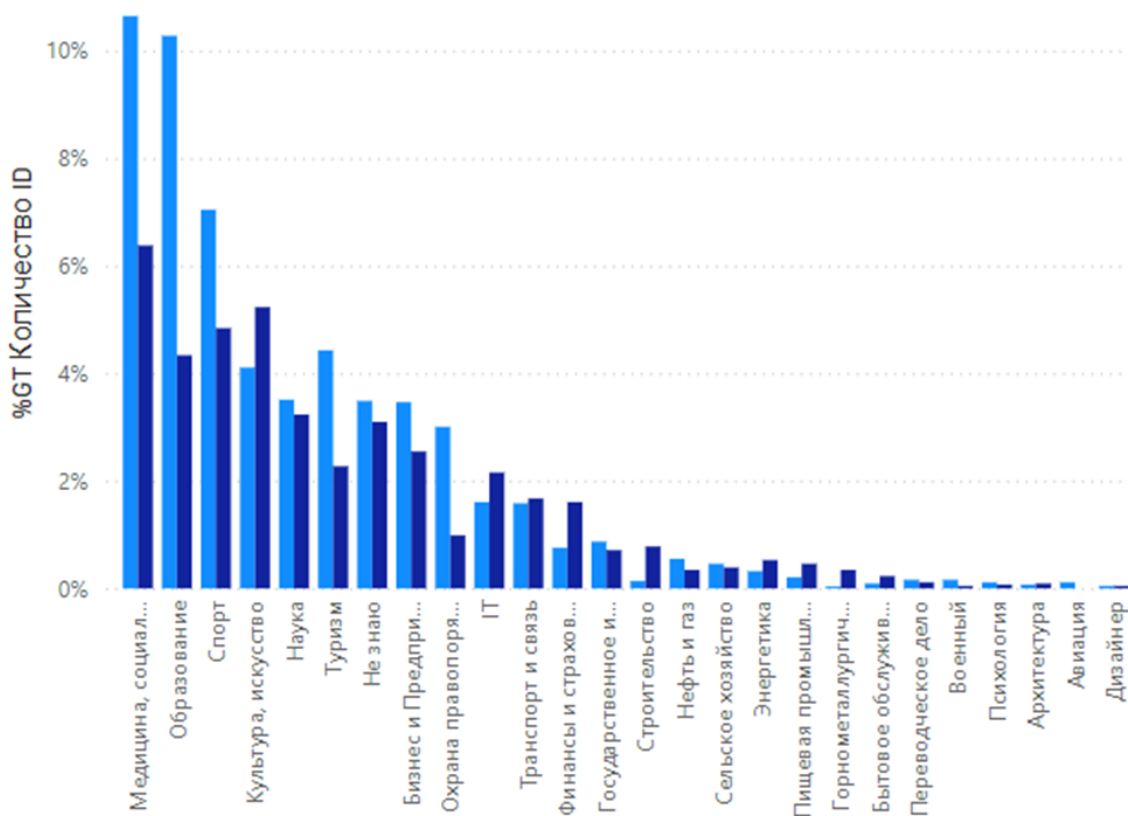
қз. В какой сфере деятельности Вы хотели бы себя проявить ?

Қазақ тілінде оқитын оқушылар көбінесе медицина мен әлеуметтік жұмысты (шамамен 11%) және білім беру саласын (шамамен 10%) таңдайды, сондай-ақ спорт, мәдениет және өнерге қызығушылық танытады, бұл физикалық белсенді және шығармашылық қызметке деген ұмтылысты көрсетеді (156-сурет).

Орыс тілінде оқитын оқушылар арасында ақпараттық технологиялар және бизнес салаларына айтарлықтай қызығушылық байқалады, бұл жастардың практикалық және технологиялық мамандықтарға деген ұмтылысын көрсетеді.

Осылайша, талдау көрсетеді, қазақ тілінде оқитын оқушылар әлеуметтік маңызы бар мамандықтарға көбірек бейім, ал орыс тілінде оқитын оқушылар технологиялық және кәсіпкерлік бағыттарға қызығушылық танытады.

156-сурет. Болашақ жұмыс саласы, 9-шы сынып оқушыларының таңдауы оқу тілдері бойынша

Q3. В какой сфере деятельности Вы хотели бы себя проявить ?

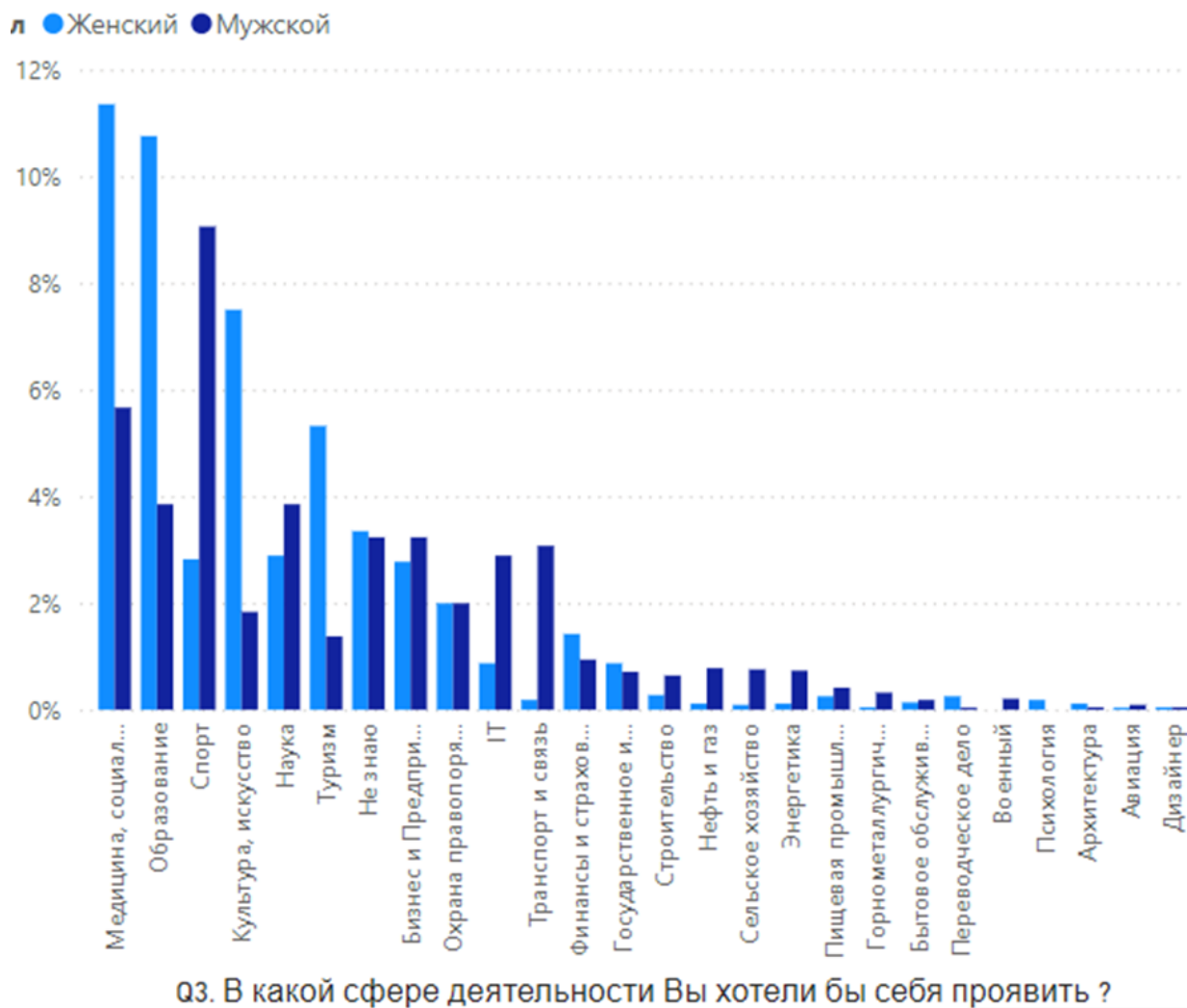
Қыз балалар арасында ең үлкен қызығушылық медицина мен әлеуметтік жұмыс саласына бағытталған (шамамен 12%), бұл болашақ қызмет саласын таңдауда гендерлік ерекшеліктердің көрінісін және адамдарға көмектесуге деген ұмтылысты көрсетеді (157-сурет). Сондай-ақ, білім беру саласы қыз балалар үшін танымал таңдау болып табылады (шамамен 9%), ал мәдениет, өнер және туризм салалары да көбінесе осы жыныс өкілдерін қызықтырады (шамамен 8%), бұл топтың шығармашылық бейімділігін көрсетеді.

Ұлдар көбінесе спортты (шамамен 8%); көлік пен байланыс (7,1%) және ақпараттық технологияларды (шамамен 5%) таңдайды, бұл физикалық белсенді және технологиялық бағыттарға деген ұмтылысты көрсетеді. Ұлдар сондай-ақ бизнес пен кәсіпкерлікке (шамамен 4%) қызығушылық танытады, бұл коммерциялық қызметпен айналысуға деген ұмтылысты көрсетеді.

Әйелдерден гөрі ерлер ғылым мен басқа салаларда, соның ішінде құрылыс, мұнай және газ өнеркәсібі, энергетика және ауыл шаруашылығы саласында көбірек кездеседі.

Осылайша, талдау көрсетеді, қыздар әлеуметтік маңызы бар және шығармашылық мамандықтарды таңдауға бейім, ал ұлдар физикалық белсенді, технологиялық және кәсіпкерлік бағыттарды таңдайды. Бұл әртүрлі қызығушылықтар мен икемділіктерді ескеретін гендерлік сезімтал профориентациялық іс-шараларды өткізу қажеттілігін көрсетеді.

Сурет 157. Болашақ жұмыс саласы, 9-шы сынып оқушыларының таңдауы бойынша гендерлік айырмашылықтар

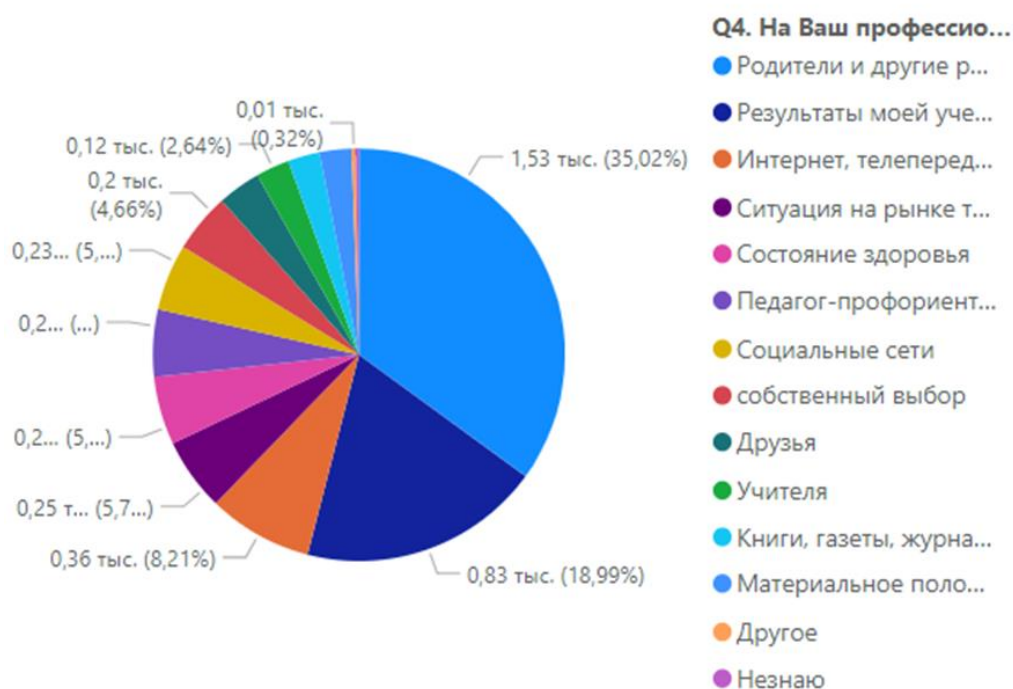

Оқушылардың кәсіби таңдауына «кім» немесе «не» әсер ететіні туралы сұраққа жауап бергендердің 35%-ы ата-аналарын кәсіби өзін-өзі анықтауға ықпал ететін негізгі факторлардың бірі ретінде атап өтті. Тоғызыншы сынып оқушыларының шамамен 20%-ының кәсіби таңдауына оқу жетістіктері әсер етеді, ал тағы 8%-ы мамандықты таңдауына интернет пен әлеуметтік желілердің ықпалы болғанын көрсетті (158-сурет). Респонденттердің 5%-ы еңбек нарығындағы жағдай, денсаулық жағдайы және педагог-кәсіби бағдар берушінің көмегі олардың кәсіби таңдауына әсер еткенін айтқан.

Тоғызыншы сынып оқушылары арасында жүргізілген сауалнама нәтижелерін талдау оқушылардың кәсіби таңдауына ата-аналардың едәуір әсер ететінін көрсетеді. Бұл мектеп оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтау процесінде отбасы ортасының және ата-аналардың қолдауының маңыздылығын айқындайды.

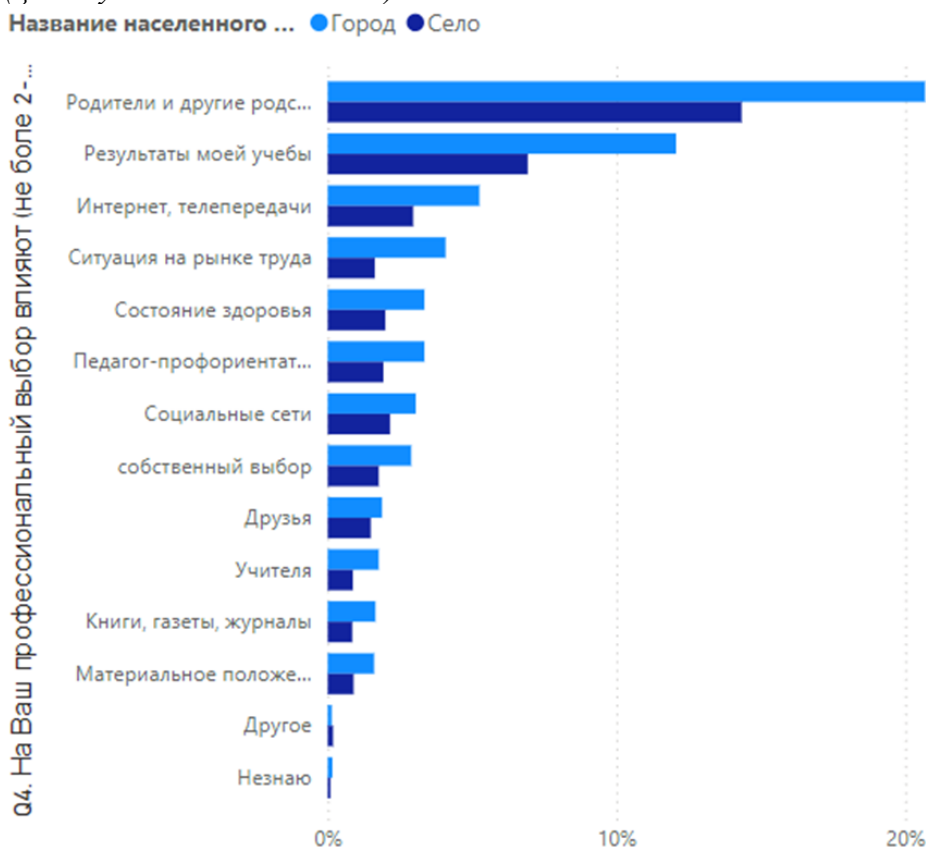
Денсаулық жағдайының мамандық таңдауға әсерін ескере отырып, педагог-кәсіби бағдар берушілерге оқушыларға денсаулық жағдайы мен оның болашақ еңбек қызметіне ықпалы бойынша кеңес беру мен жеке қолдау көрсету ұсынылады.

158-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының кәсіби таңдауына әсер ететін факторлар

Ата-аналардың пікірі де қала мектептерінің тоғызыншы сынып оқушыларының 21,7%-ы үшін шешуші фактор болып табылады (159-сурет).

159-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының кәсіби таңдауына әсер ететін факторлар (қала/ауыл бойынша бөлініс)

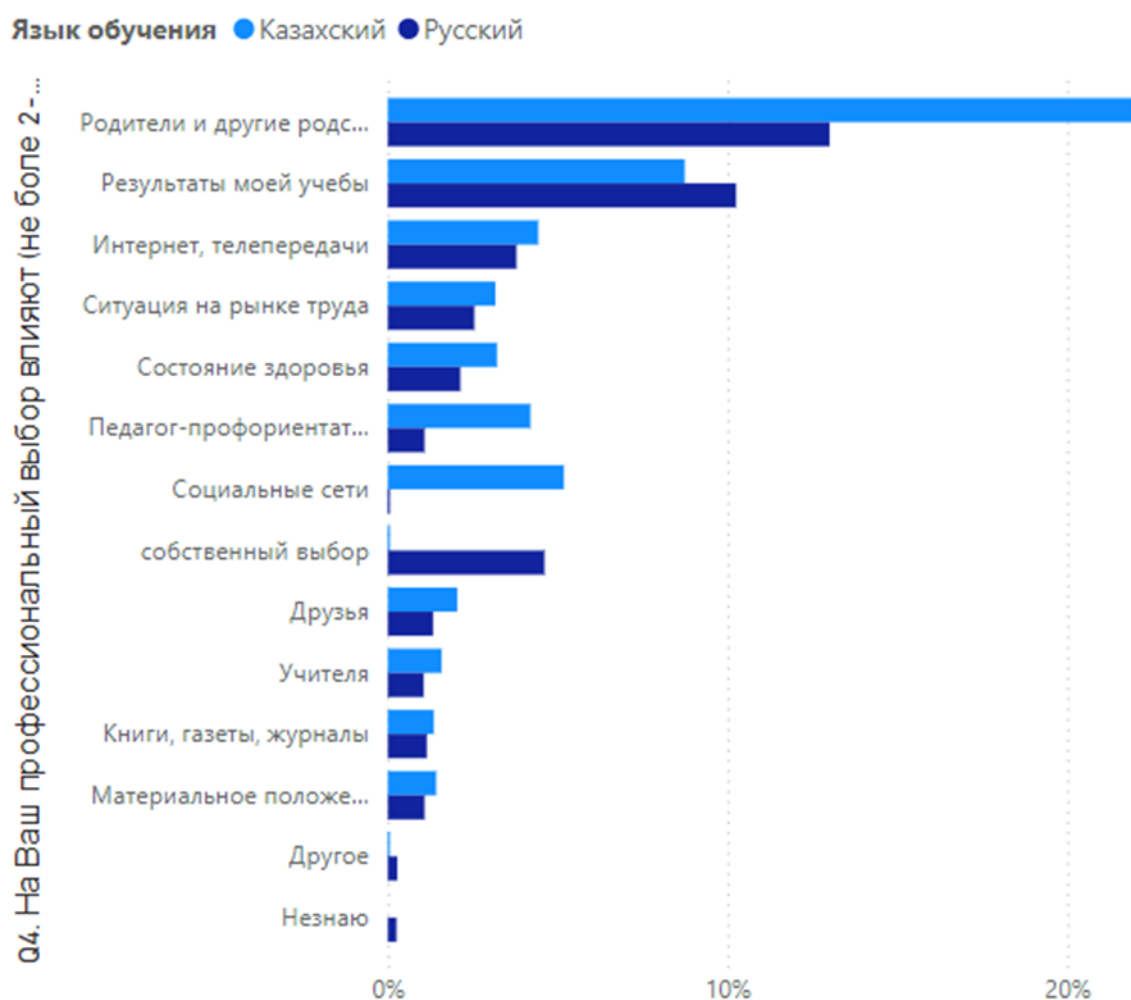

Кәсіби таңдауға түрлі факторлардың әсерін оқу тіліне байланысты салыстырмалы талдау ата-аналар мен басқа да туыстардың екі тілдік топ үшін де негізгі рөл атқаратынын көрсетеді. Алайда бұл фактор қазақ тілінде оқитын оқушылар арасында әлдеқайда жиі атап өтілген (160-сурет).

Оқу жетістіктері кәсіби бағытты таңдауда орыс тілінде оқитын оқушылар үшін сәл маңыздырақ фактор болып табылады. Сонымен қатар, болашақ мамандықты таңдауда орыс тілінде білім алатын оқушылардың өз таңдауларына көбірек сенім артатынын атап өту керек.

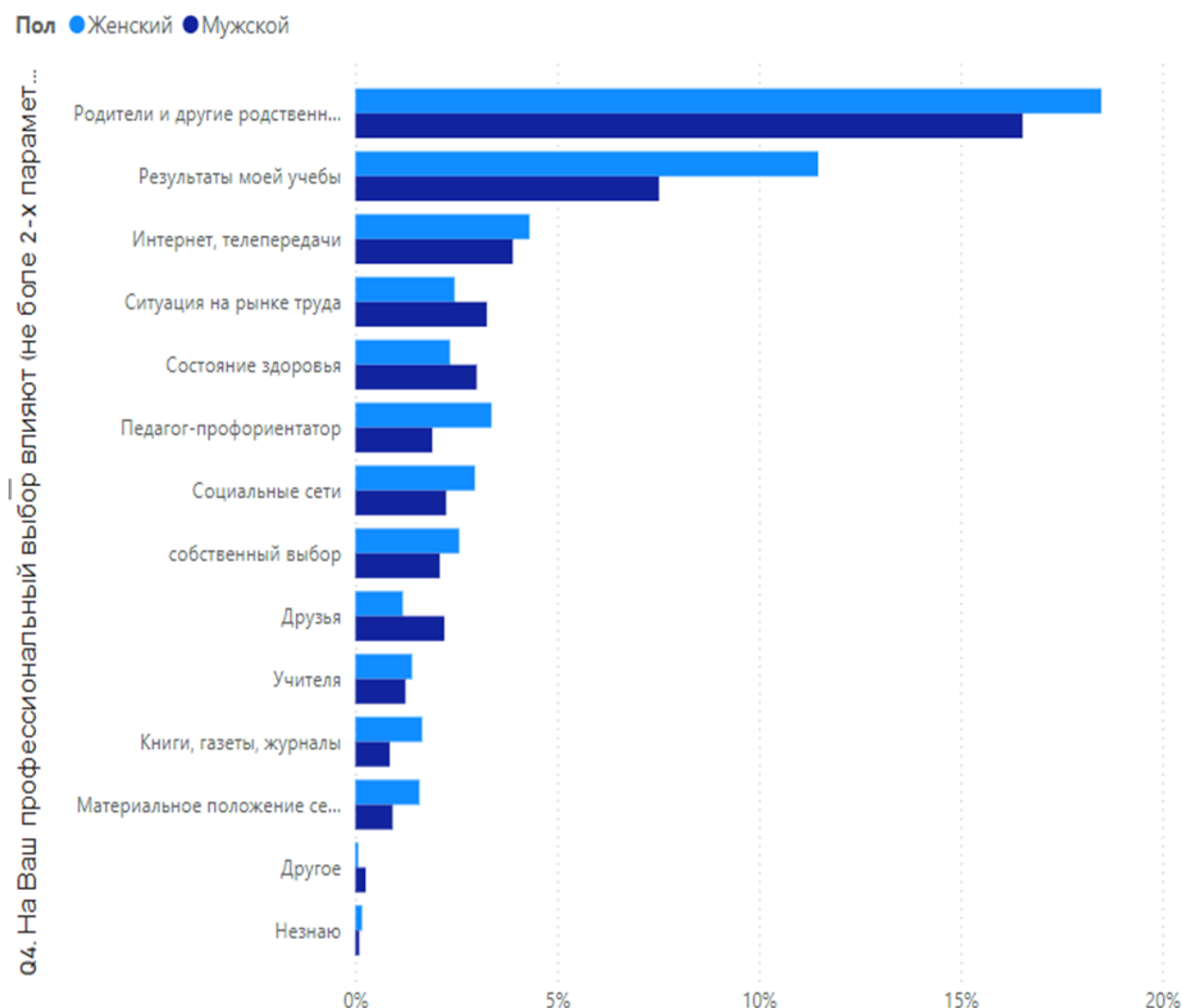
Интернет пен теледидар қазақ тілінде оқитын оқушылардың кәсіби таңдауына көбірек әсер етеді. Сондай-ақ, еңбек нарығындағы жағдай, денсаулық жағдайы және педагог-кәсіби бағдар берушінің көмегі де орыс тілінде оқитындарға қарағанда қазақ тілді оқушылар үшін маңыздырақ рөл атқарады.

160-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының кәсіби таңдауына әсер ететін факторлар (оқу тілі бойынша бөлініс)

Мамандық таңдауда ұлдар қыздарға қарағанда достарының пікіріне жиірек жүгінеді, сондай-ақ олар үшін еңбек нарығындағы жағдай мен денсаулық жағдайы маңыздырақ болып табылады (161-сурет).

161-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының кәсіби таңдауына әсер ететін факторлар (жыныстық айырмашылықтар бойынша)

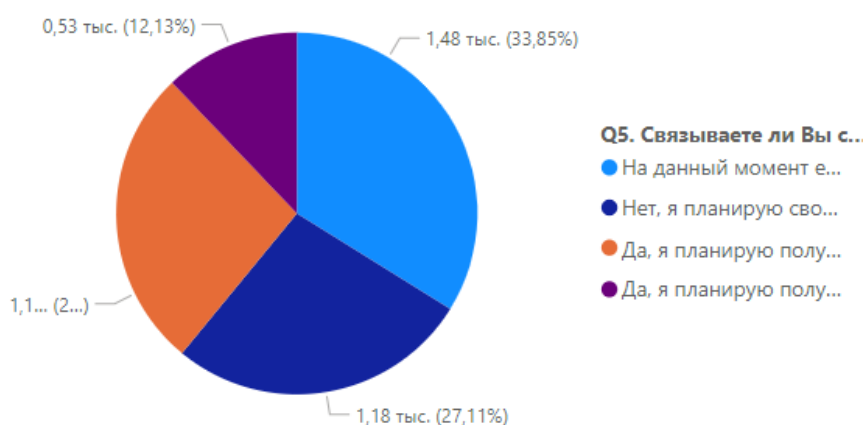
Мамандық таңдауда жасөспірім ұлдар үшін кәсіби-іс-әрекеттік аспект басым болса, қыздар үшін – әлеуметтік-психологиялық аспект маңыздырақ. Мәселен, қыздардың таңдауына оқу жетістіктері мен әлеуметтік желілер секілді көрсеткіштер әсер етеді, сондай-ақ кәсіби бағытты таңдауда қыздар педагог-кәсіби бағдар берушінің пікірі мен көмегіне ұлдарға қарағанда жиі сүйенеді.

«Сіз өзіңіздің кәсіби мансабыңызды қазіргі тұрып жатқан аймағыңызбен байланыстырасыз ба?» деген келесі сұраққа жоғары сынып оқушыларының 33,9%-ы қазіргі таңда болашақ жоспарларын әлі анықтамағанын айтты; 27%-ы Қазақстанның басқа аймағында кәсіби мансап құруды жоспарлап отыр, тағы 27% респондент өз аймағында кәсіби білім алып, дәл сол жерде еңбек жолын бастауға ниетті екенін білдірген; ал 12,13% Қазақстанның әртүрлі аймақтарында білім алып, кейін үйіне оралып, өз аймағының дамуына үлес қосқысы келетінін айтты (162-сурет).

Салыстырмалы талдау жоғары сынып оқушыларының болашақ кәсіби мекен-жайына қатысты айтарлықтай белгісіздік бар екенін көрсетеді. Бұл болашаққа

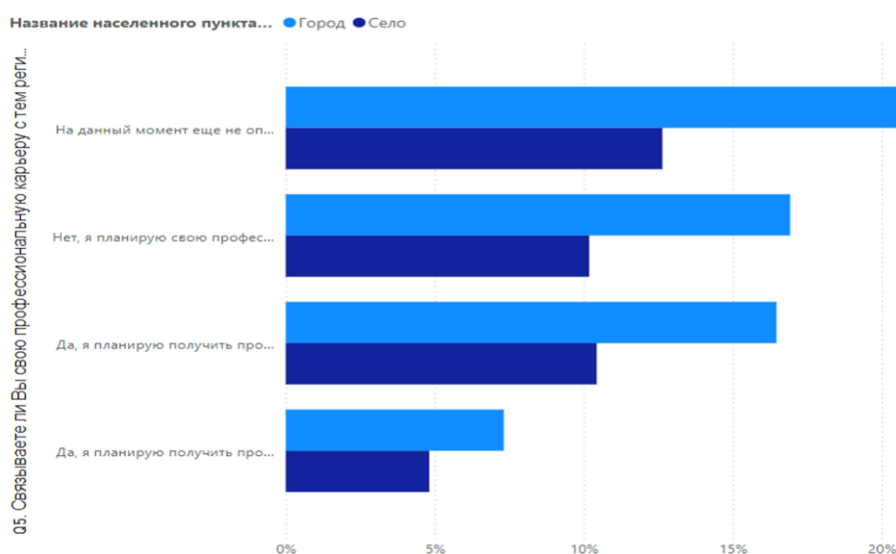
қатысты жоспарларын әлі анықтамаған респонденттердің жоғары үлесінен байқалады. Қызықты жайт – жетінші сынып оқушыларының тең мөлшері өз өңірін тастап кеткісі келетінін немесе керісінше, сол өңірде ғана оқып, жұмыс істегісі келетінін білдірген. Басқа аймақтарда оқып, кейін туған аймағына оралуды жоспарлайтындар үлесінің төмендігі жас мамандарды туған жерге қайтарудағы әлеуетті қиындықтарға назар аудартады, бұл олардың оралуына қолайлы жағдай жасау үшін қосымша шараларды қажет етуі мүмкін.

162-сурет. «Сіз өзіңіздің кәсіби мансабыңызды қазіргі тұрып жатқан аймағыңызбен байланыстырасыз ба?» деген сұраққа жауаптардың таралуы

Келесі суретте (163-сурет) біз барлық жауаптарда қала мектептерінің жоғары сынып оқушыларының неғұрлым белсенді ұстаным танытқанын көреміз.

163-сурет. «Сіз өзіңіздің кәсіби мансабыңызды қазіргі тұрып жатқан аймағыңызбен байланыстырасыз ба?» деген сұраққа қала/ауыл бөлінісіндегі жауаптардың таралуы

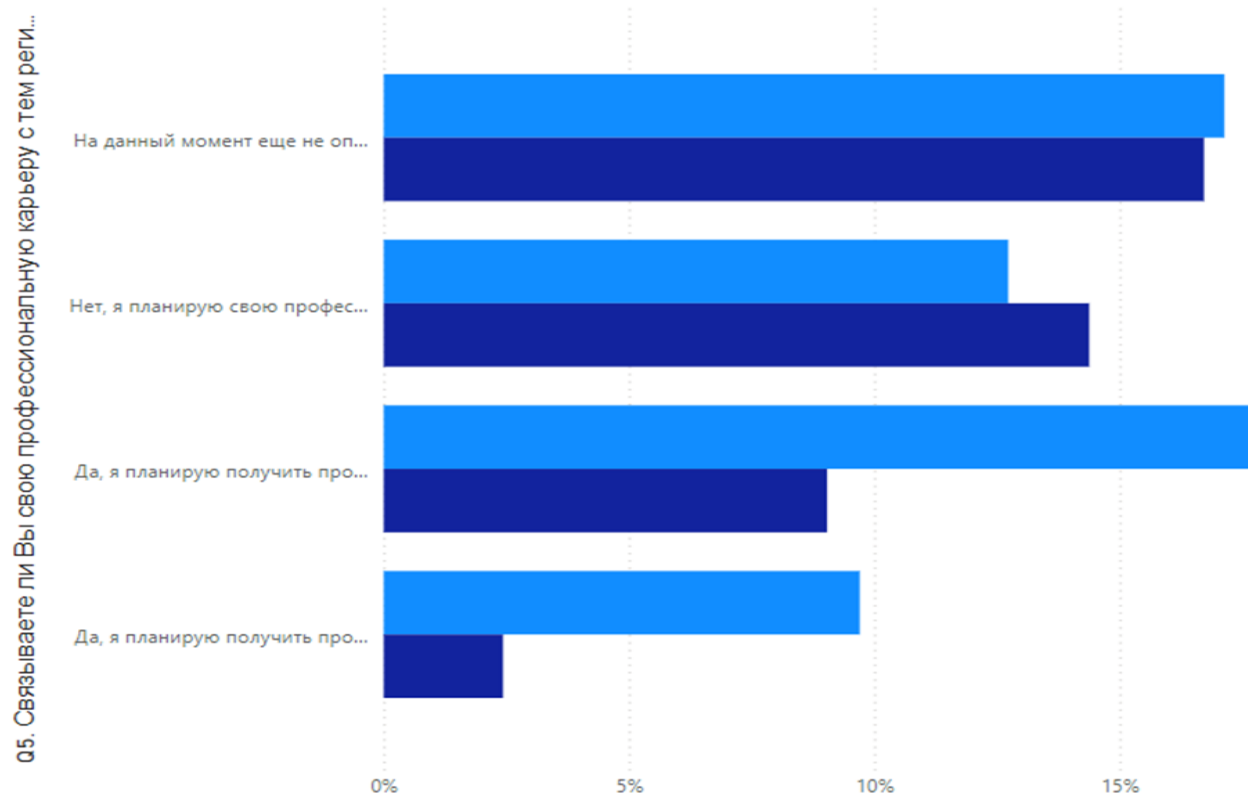
Қазақ және орыс тілдерінде оқытатын мектептердің жоғары сынып оқушылары болашақ тұратын жері, оқуы мен еңбек қызметі туралы мәселеде белгісіздікті бірдей сезінетінін көрсетеді (164-сурет). Орыс тілінде оқытатын мектептердің респонденттері отбасымен бірге тұратын аймақтан кетіп,

Қазақстанның басқа өңірлерінде кәсіби білім алып, болашақ мансабын құруға дайын екенін жиі таңдаған.

Қазақ мектептерінің тоғызыншы сынып оқушыларының көпшілігі өз болашақ өмірлік жоспарларын туған аймағымен байланыстырады, яғни олар өз аймағында оқуды жалғастыруды, тіпті басқа жақта оқыған күнде де, кәсіби мансапты туған жерде бастауды және дамытуды жоспарлайды.

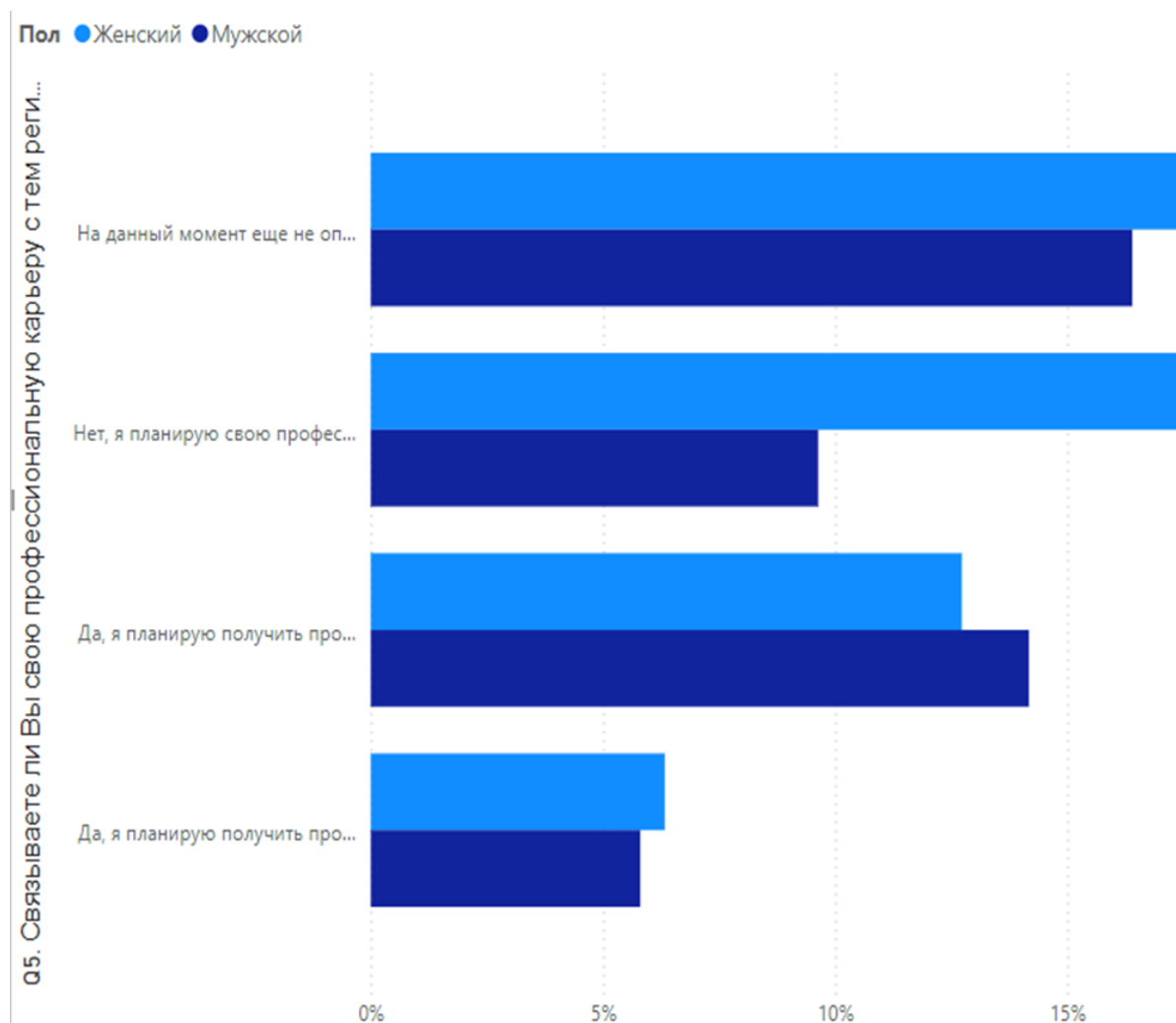
164-сурет. «Сіз өзіңіздің кәсіби мансабыңызды қазіргі тұрып жатқан аймағыңызбен байланыстырасыз ба?» деген сұраққа оқу тілі бойынша жауаптардың таралуы

Язык обучения ● Казахский ● Русский

Кәсіби мансап үшін аймақты таңдаудағы гендерлік аспектіні салыстырмалы талдау, ұлдар мен қыздардың екеуінде де (шамамен 17%) болашақ жоспарлары бойынша шешім қабылдамағандар айтарлықтай екенін көрсетеді (165-сурет). Бұл кәсіби өзін-өзі анықтауда жыныс бойынша белгісіздіктің ұқсас деңгейін білдіреді. Алайда, егер Қазақстанның басқа өңіріне көшу жоспарларын қарастырсақ, бұл нұсқа ұлдар арасында (шамамен 14%) қыздарға қарағанда (шамамен 13%) сәл танымал. Сонымен қатар, қыздар өз аймағында білім алып, сонда жұмыс істегісі келетінін жиі білдіреді, бұл олардың туған жерге деген үлкен байланысты білдіреді. Соңында, басқа аймақта білім алып, бірақ кейін оралу ниеті бойынша елеулі айырмашылық байқалмайды — бұл нұсқа екі жыныс арасында шамамен бірдей танымал. Жалпы алғанда, кәсіби мансап үшін аймақты таңдау санаттары бойынша ұлдар мен қыздар арасындағы айырмашылықтар шамалы, бұл олардың кәсіби өзін-өзі анықтауына әсер ететін факторлардың ұқсастығын көрсетеді.

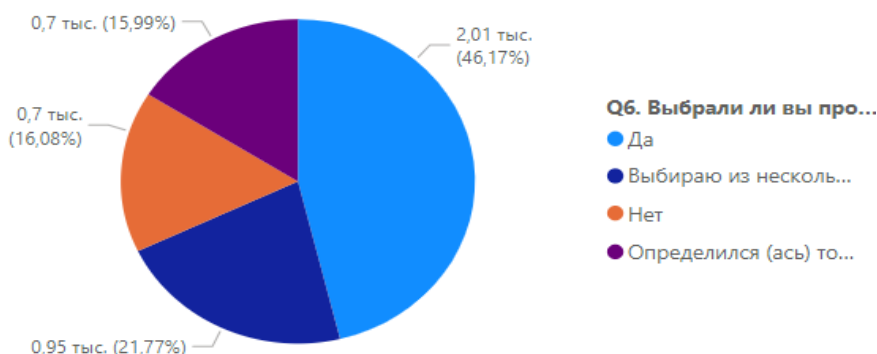
165-сурет. «Сіз өзіңіздің кәсіби мансабыңызды қазіргі тұрып жатқан аймағыңызбен байланыстырасыз ба?» деген сұраққа гендерлік ерекшелік бойынша жауаптардың таралуы

46,2% сауалнамаға қатысқан жоғары сынып оқушылары болашақ мамандығын таңдаған. 21% жасөспірім әлі де бірнеше нұсқаның арасынан таңдауда және 15%–16% өздеріне қызықты кәсіби саланы ғана анықтап, нақты мамандықты әлі таңдамағанын айтты (166-сурет).

Сауалнама нәтижелеріне сүйене отырып, оқушылардың едәуір бөлігі болашақ мамандығын таңдап үлгергенін айтуға болады, бұл оң көрсеткіш болып табылады. Алайда, бірнеше нұсқаның арасынан таңдау жасап жүрген респонденттердің де айтарлықтай үлесі бар, бұл мектептердегі кәсіби бағдар беру жұмыстарын күшейту қажеттілігін көрсетеді. Бұл білім алушыларға мамандық таңдауға саналы әрі сенімді түрде келуге көмектесіп, белгісіздікті азайтып, өздерінің кәсіби мүмкіндіктерін жақсырақ түсінуге жағдай жасайды.

166-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының мамандық таңдауға дайындығының көрсеткіштері

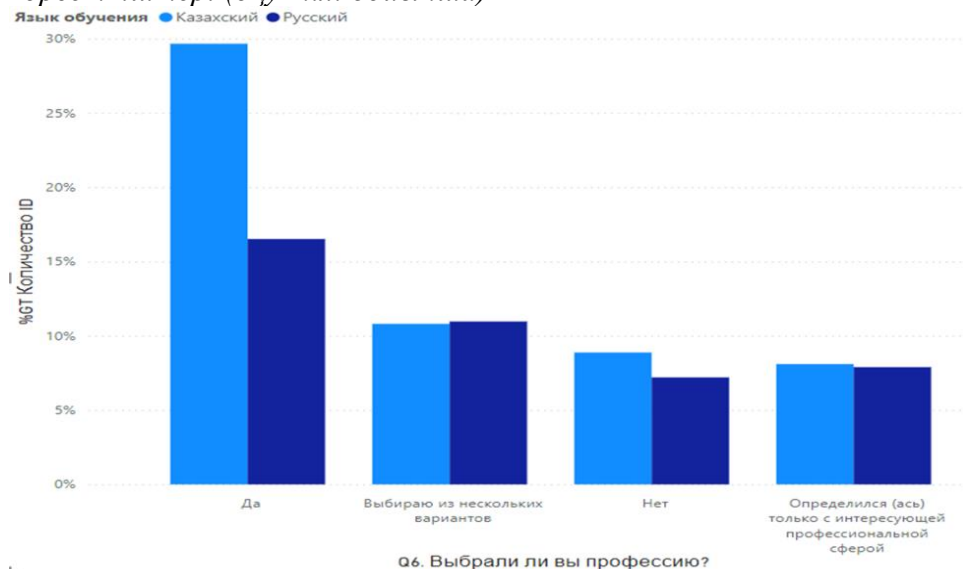

167-суретте берілген график негізінде келесі қорытындылар жасауға болады: қазақ тілінде оқитын оқушылар (шамамен 30%) болашақ мамандығын таңдауда белсендірек, орыс тілінде оқитын оқушылармен салыстырғанда (шамамен 20%). Бұл қазақ тілді мектеп оқушыларының мотивациясы анағұрлым жоғары екенін көрсетуі мүмкін.

Қазақ және орыс тілінде оқитын жоғары сынып оқушыларының шамамен бірдей үлесі бірнеше мамандық нұсқасының арасында таңдау кезеңінде.

Орыс тілінде оқитын оқушылардың (шамамен 15%) мамандық бойынша әлі нақты шешім қабылдамағаны қазақ тілінде оқитын оқушылармен (шамамен 10%) салыстырғанда сәл көбірек.

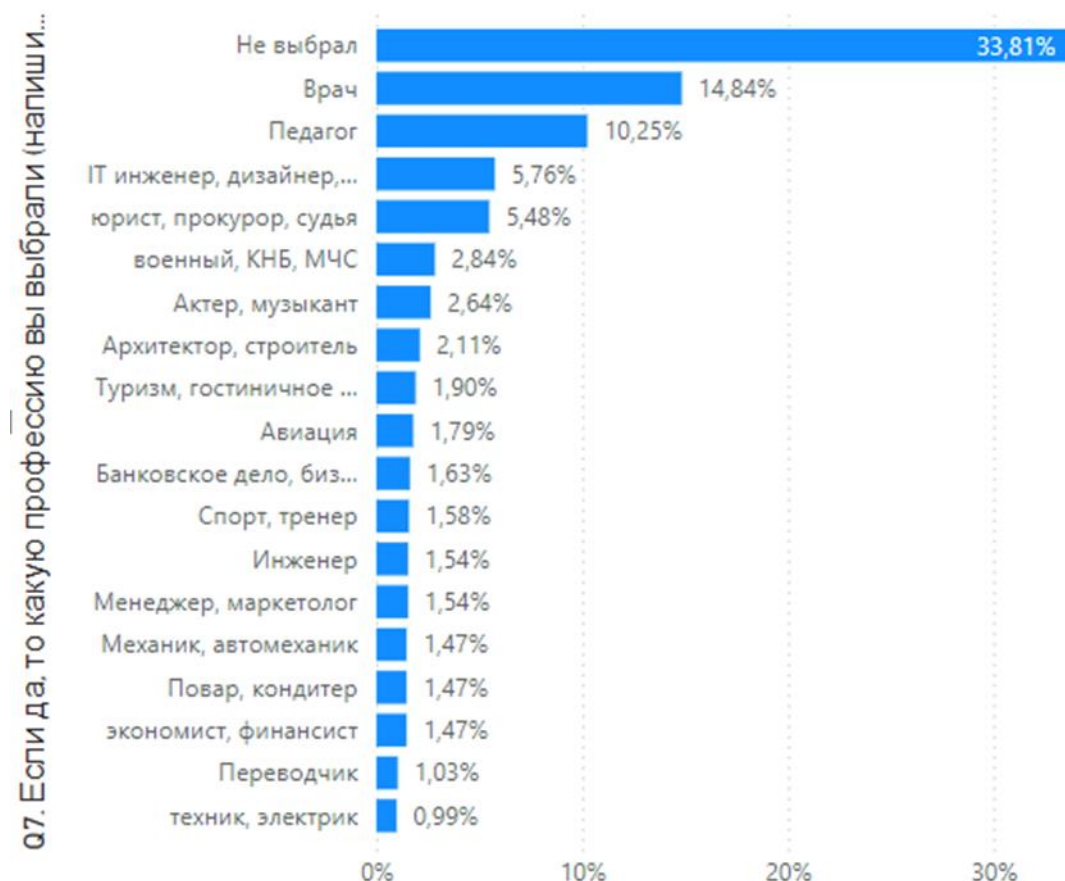
167-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының мамандық таңдауға дайындығының көрсеткіштері (оқу тілі бойынша)

Ең көп үлесті респонденттердің бөлігі (33%-дан астамы) мамандық таңдауда әлі шешім қабылдамаған (168-сурет). Бұл мектеп оқушыларының шешім қабылдау барысында қиындықтарға тап болуын немесе кәсіби бағдар беру қолдауының жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін.

Кәсіби болашағын айқындап үлгерген жоғары сынып оқушылары арасында ең танымал бағыттар — медицина және білім беру (мұғалім), IT-индустриясы (IT-инженер), дизайн, құқық және құқықтық тәртіп салалары (заңгер, әскери қызметкер). Бұл бағыттар тұрақты әрі сұранысқа ие мамандықтар қатарына жатады, бұл олардың тұрақты әрі беделді мамандықтар ретінде қабылдануымен байланысты болуы мүмкін.

168-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының мамандық таңдауы

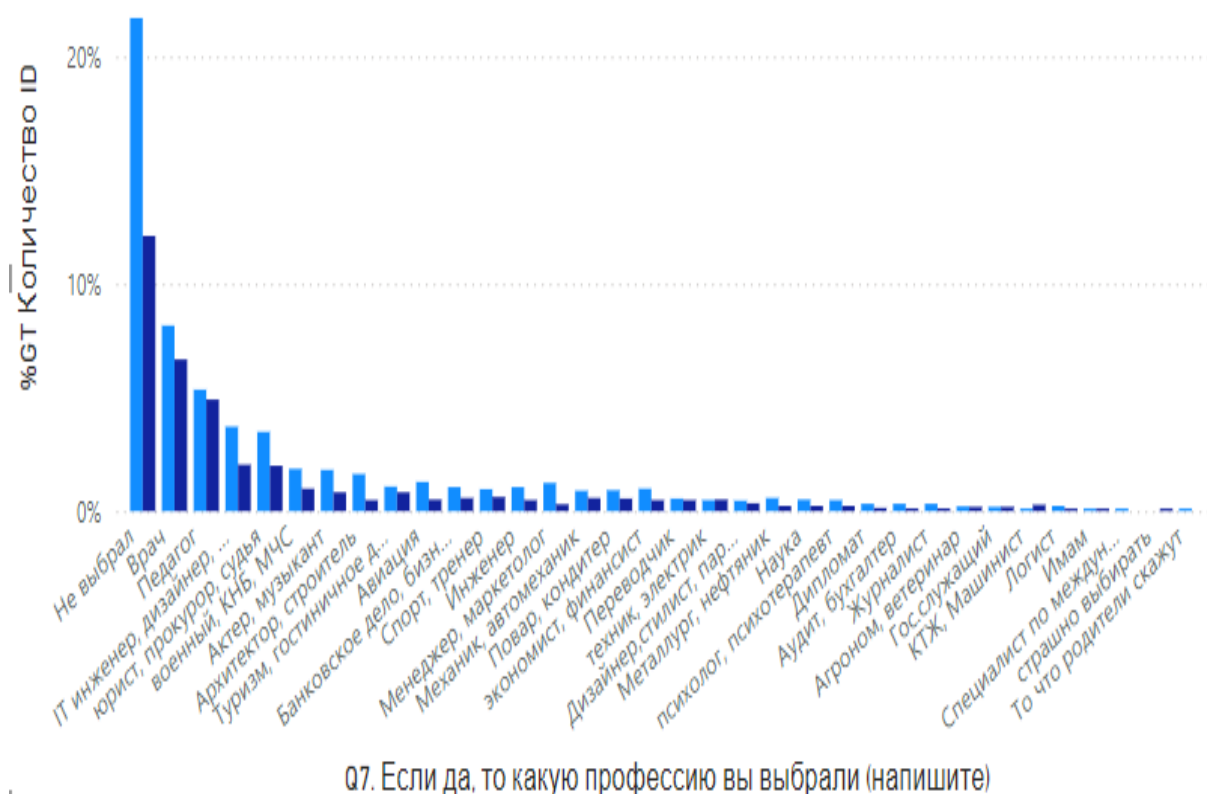
Қала және ауыл мектептері оқушылары арасында болашақ мамандық таңдауына қатысты пікірлер бірдей бөлінген (169-сурет). Екі топтың да көпшілігі дәрігер мен мұғалім мамандықтарын атаған.

Алайда, ауылдық мектептерде нақты мамандықтарды таңдаған оқушылардың үлесі қала мектептерімен салыстырғанда төменірек, бұл ауылдық жерде әртүрлі мамандықтар туралы ақпараттың жетіспеушілігін немесе қолжетімділігінің төмендігін көрсетуі мүмкін.

Аудитор, бухгалтер, агроном сияқты кейбір мамандықтар оқушылар арасында аз танымал болған. Бұл аталған салалардағы мансаптық мүмкіндіктердің тартымды еместігімен немесе олар туралы ақпараттың жеткіліксіздігімен байланысты болуы мүмкін.

169-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының мамандық таңдауы (қала/ауыл бөлінісінде)

Название населенного пункта (... ● Город ● Село

q7. Если да, то какую профессию вы выбрали (напишите)

Оқу тіліне байланысты бөліністе дәрігер мамандығы екі топта да танымал, алайда қазақ тілінде оқитын оқушылар арасында бұл мамандық сәл танымалдау (170-сурет).

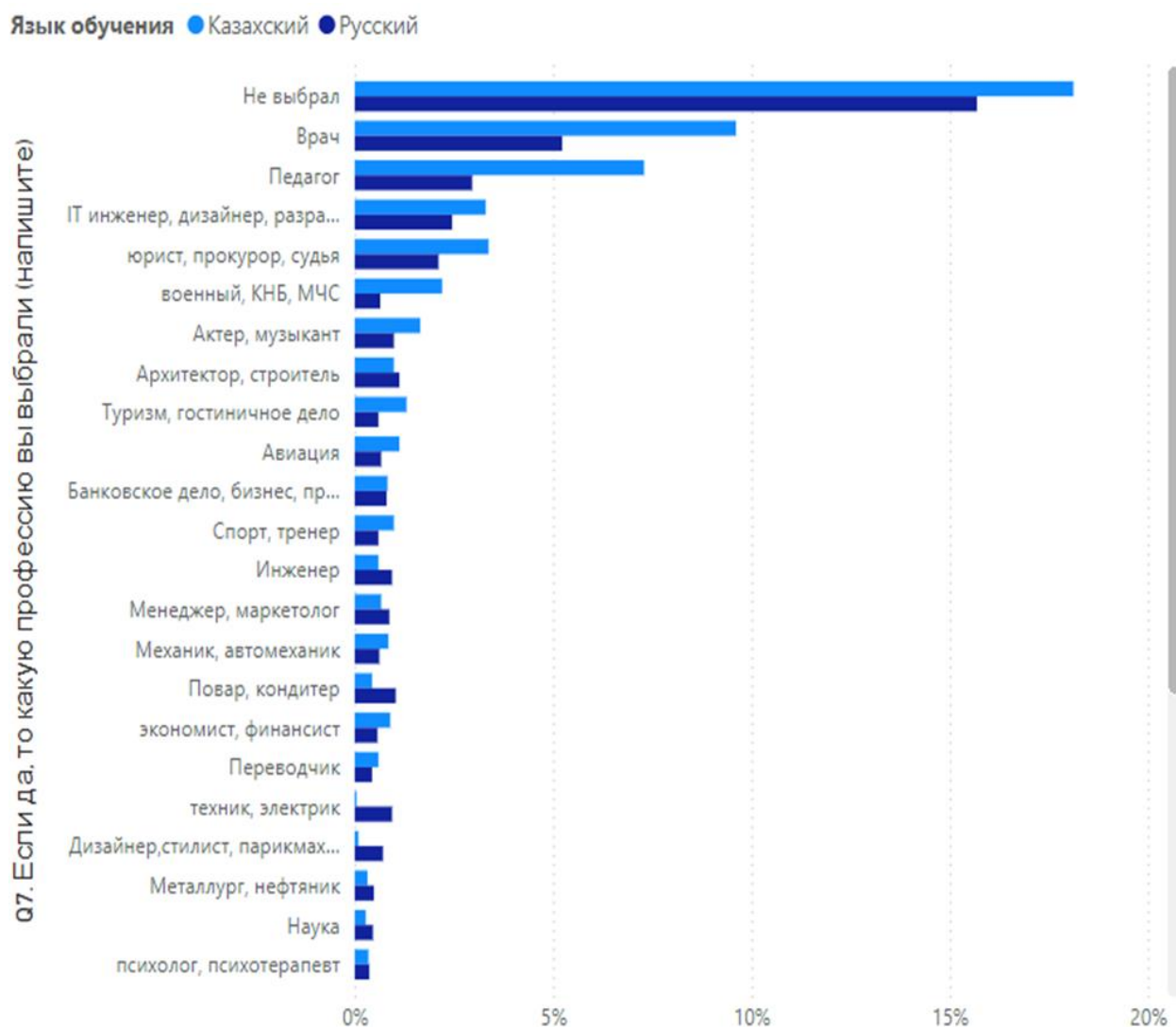
Мұғалім мамандығы да жетекші орындардың бірін алып тұр және ол орыс тілінде оқитын оқушылар арасында жоғары сұранысқа ие.

IT-инженерия және дизайн салалары әсіресе орыс тілінде оқитын жоғары сынып оқушылары арасында танымал, бұл осы саладағы мүмкіндіктер туралы хабардарлықтың жоғары болуымен байланысты болуы мүмкін.

Орыс тілінде оқитын оқушылар заңгер, сәулетші, туризм саласы қызметкері сияқты мамандықтарды жиі таңдайды, ал қазақ тілінде оқитын оқушылар арасында бұл мамандықтар аз танымал.

Екі топта да ғылым, техника және жұмысшы мамандықтарына (мысалы, механик, электротехник, металлург) қызығушылық төмен. Бұл аталған салалардағы мүмкіндіктер мен кәсіби келешек туралы ақпаратты арттыру қажеттігін көрсетеді.

170-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының мамандық таңдауы (оқу тілі бөлінісінде)

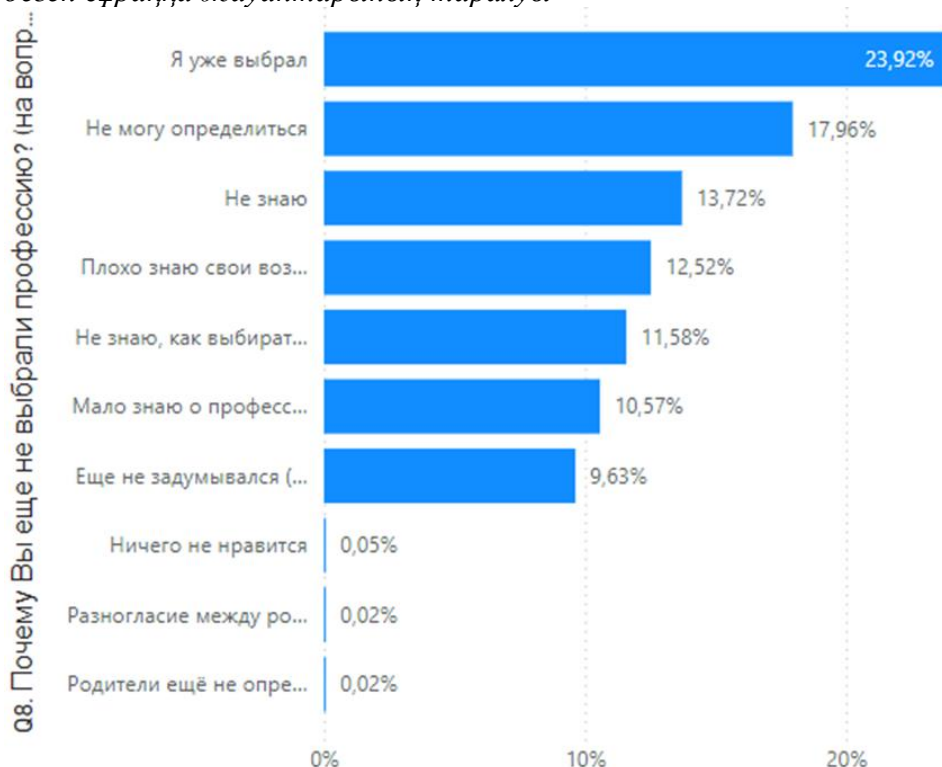
«Неліктен сіз әлі мамандық таңдаған жоқсыз?» деген сұраққа жауап берген респонденттердің айтарлықтай бөлігі (18%) мамандықты тандай алмай жүргенін айтты (171-сурет). Бұл жоғары сынып оқушылары арасында кәсіби өзін-өзі анықтау процесінде елеулі қиындықтар бар екенін көрсетеді.

13,7% оқушы өз мүмкіндіктерін білмейтінін, ал 12,5% өздеріне қолжетімді мүмкіндіктер туралы жеткілікті ақпарат жоқ екенін айтқан.

Тағы 11,6% респондент мамандықты қалай таңдау керектігін білмейтінін, ал 10,6% мамандықтар туралы жалпы ақпараттың аз екенін атап өткен. Бұл деректер мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысын жақсарту және оқушыларға мамандық таңдау мүмкіндіктері мен жолдары туралы сапалы әрі қолжетімді ақпарат ұсыну қажеттілігін көрсетеді.

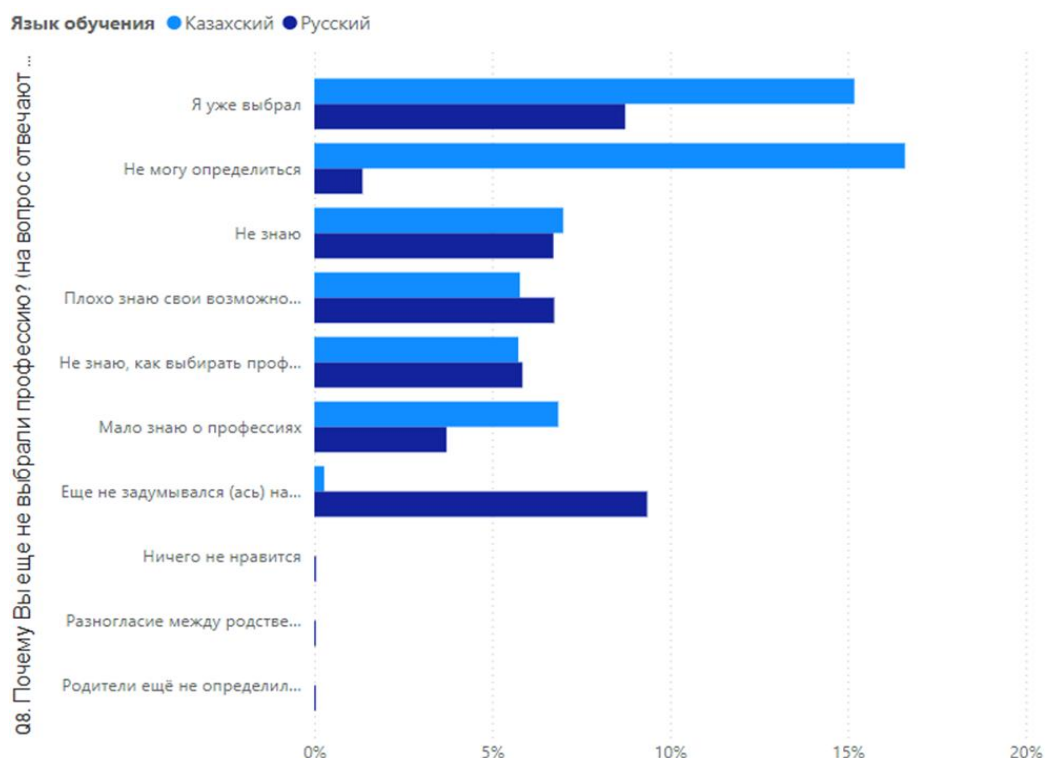
9,6% оқушы мамандық таңдау туралы әлі ойланбағанын айтты. Бұл мотивацияның болмауымен немесе мамандықты ерте таңдаудың маңыздылығы туралы дер кезінде берілмеген ақпаратпен байланысты болуы мүмкін.

171-сурет. Жоғары сынып оқушыларының «Негізден сіз әлі мамандық таңдаған жоқсыз?» деген сұраққа жауаптарының таралуы

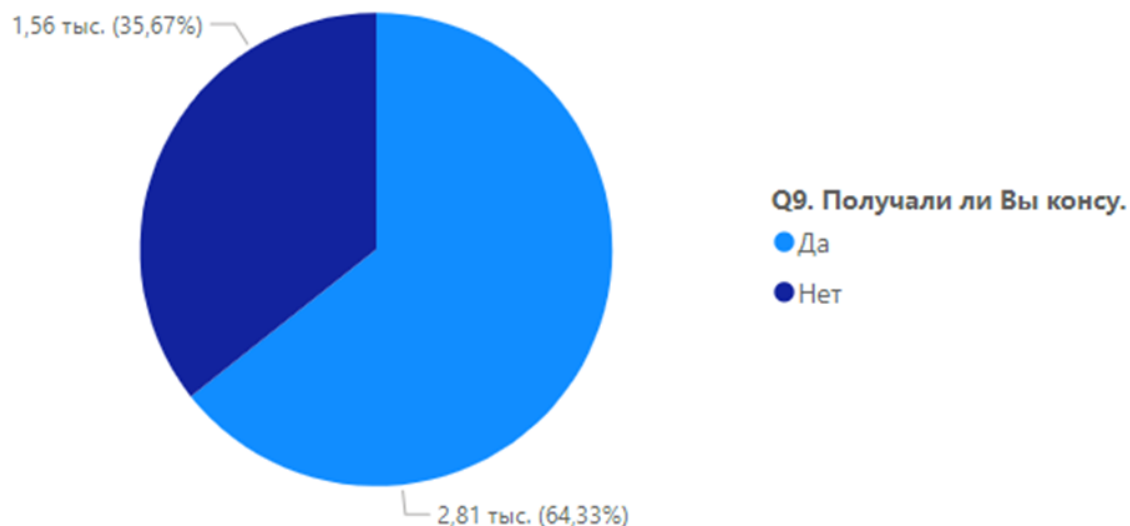
Төменде келтірілген графиктен (172-сурет) кәсіби таңдау бойынша шешім қабылдай алмаған оқушылардың көбі қазақ тілінде оқытатын мектептерден екенін көруге болады. Бұл оқушылар мамандықтар туралы аз білетінін айтып отыр, бұл ауылдық жерлерде кәсіби бағдар беру жұмысының жеткіліксіз ұйымдастырылғанын көрсетеді.

172-сурет. Жоғары сынып оқушыларының «Негізден сіз әлі мамандық таңдаған жоқсыз?» деген сұраққа жауаптары (оқу тілі бөлінісінде)

64,3% тоғызыншы сынып оқушылары «Сіз мектепте кәсіби бағдар беру бойынша кеңес алдыңыз ба?» деген сұраққа оң жауап берген, сәйкесінше 35,6% оқушы өз оқу орнында мұндай қызмет алмағанын айтқан (173-сурет).

173-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының «Сіз мектепте кәсіби бағдар беру бойынша кеңес алдыңыз ба?» деген сұраққа жауаптары

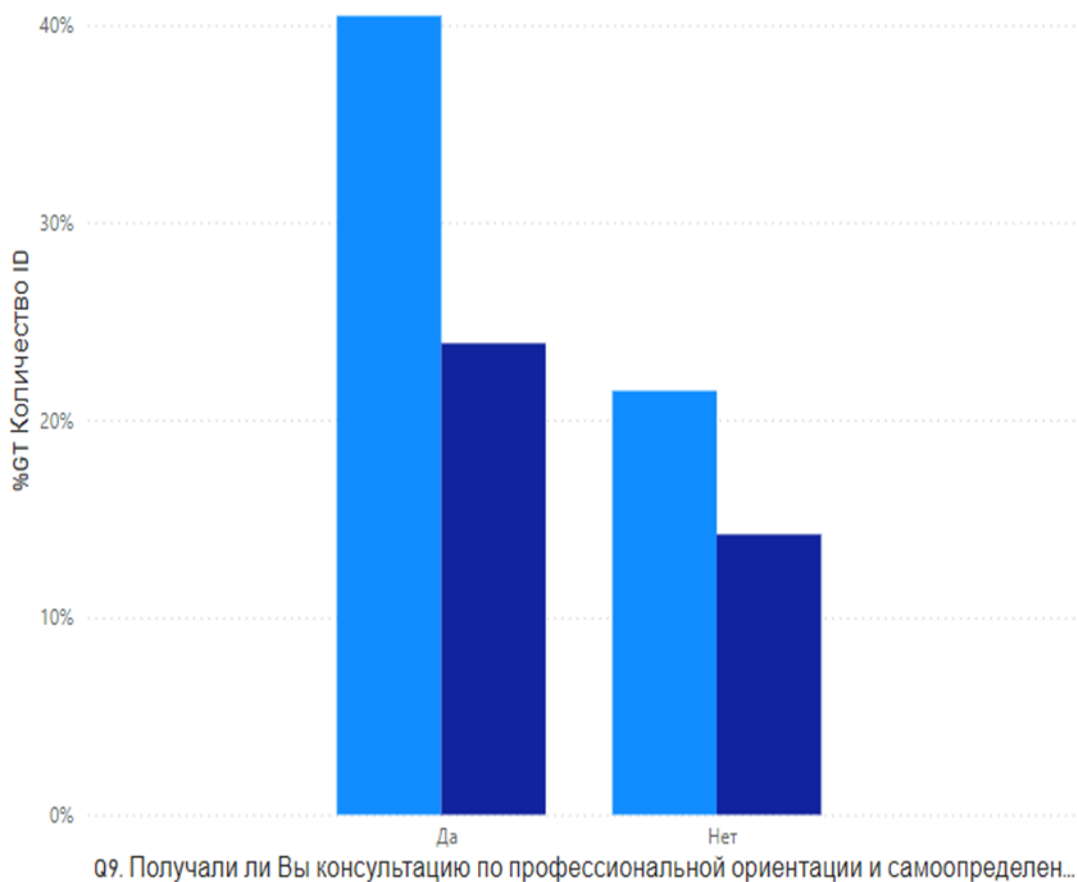
Көптеген оқушылар кәсіби бағдар беру бойынша кеңес алған, бұл оқушыларға мамандық таңдауда қолдау көрсетудің оң үрдісін көрсетеді.

Қала және ауыл мектептері бойынша талдағанда, қалалық жоғары сынып оқушылары (40,8%) кәсіби бағдар беру мен өзін-өзі анықтау бойынша кеңес алуда ауылдағы қатарластарымен салыстырғанда әлдеқайда жиі кеңес алатынын көреміз (23,2%) (174-сурет). Бұл дисбаланс қалаларда мұндай қызметтердің қолжетімділігі мен ұйымдастырылуының жақсы екенін, ал ауылдық өңірлерде бұл қызметтерді күшейту қажеттігін көрсетеді.

Кеңес беру қызметтеріне қолжетімділіктегі теңсіздік оқушыларға тең мүмкіндіктер бермейді, сондықтан кәсіби бағдар беру шараларын ұйымдастыруда және барлық мектеп оқушыларына бірдей жағдай жасауда шаралар қабылдау қажет.

174-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының «Сіз мектепте кәсіби бағдар беру бойынша кеңес алдыңыз ба?» деген сұраққа жауаптары (қала/ауыл бөлінісінде)

Название населенного пункт... ● Город ● Село

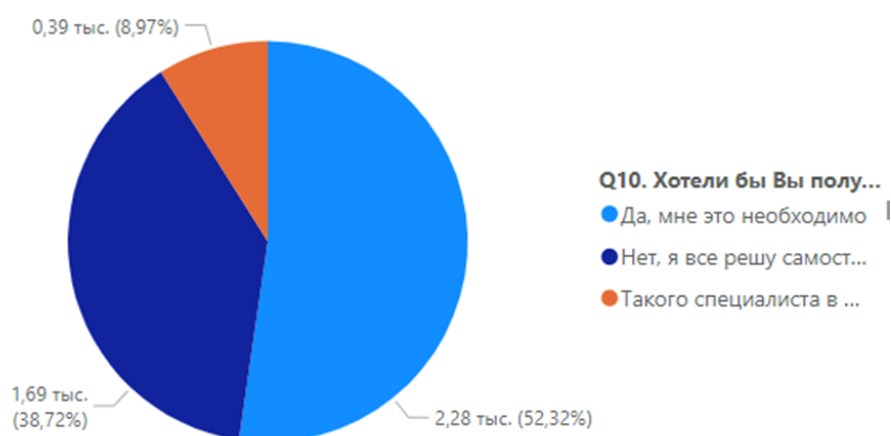

«Сіз мамандық таңдауда маманның көмегін алғыңыз келе ме?» деген сұраққа жауаптар келесідей бөлінді: 52,3% респондент «Иә, бұл маған қажет» деп жауап берсе, 38,7% мұндай көмекті қажет етпейтінін, бәрін өзі шеше алатынын айтты және 9% тоғызыншы сынып оқушысы өз мектебінде ондай маман жоқ екенін айтты (175-сурет).

Демек, анкетадан өткен тоғызыншы сынып оқушыларының жартысынан көбі кәсіби бағдар беруде педагогикалық қолдауға мұқтаж. Бұл жұмыстың маңыздылығын және оқу орындарында оқушыларға кәсіби өзін-өзі анықтауда бағыт-бағдар бере алатын білікті мамандардың болу қажеттігін көрсетеді.

Кейбір оқушылардың мамандықты өз бетімен таңдауға сенімділігіне қарамастан, респонденттердің елеулі бөлігі кәсіби қолдауға мұқтаж екенін көрсетіп отыр. Бірқатар мектептерде кәсіби бағдар беру мамандарының болмауы оқушылардың жеткілікті ақпарат алмауына және мамандық таңдауда қателікке ұрынуына әкелуі мүмкін.

175-сурет. «Сіз мамандық таңдауда маманның көмегін алғыңыз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың таралуы

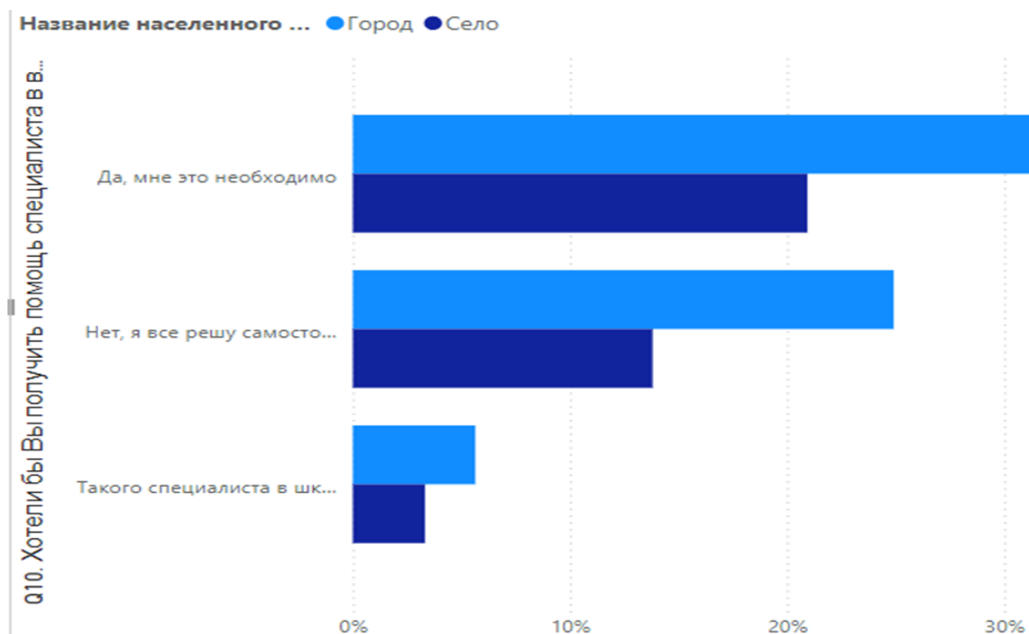

Қала және ауыл топтарында да респонденттердің елеулі бөлігі маманның көмегіне мұқтаж екенін атап өткен: шамамен **30%** қалалық және **21%** ауылдық оқушылар (176-сурет).

Қалалық оқушылардың сәл көбі (шамамен 25%) мамандықты өз бетінше таңдай алатынына сенімді. Назар аударарлық жайт – ауылдық тоғызыншы сынып оқушыларының көбі (шамамен 10%) өз мектебінде кеңес беретін маманның жоқ екенін айтқан.

Осылайша, кәсіби бағдар беру бойынша көмекке деген жоғары сұранысқа қарамастан, әсіресе ауылдық мектептерде, кәсіби бағдар мамандарының қолжетімділігі жеткіліксіз болып отыр.

176-сурет. «Сіз мамандық таңдауда маманның көмегін алғыңыз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың таралуы (қала/ауыл бөлінісінде)

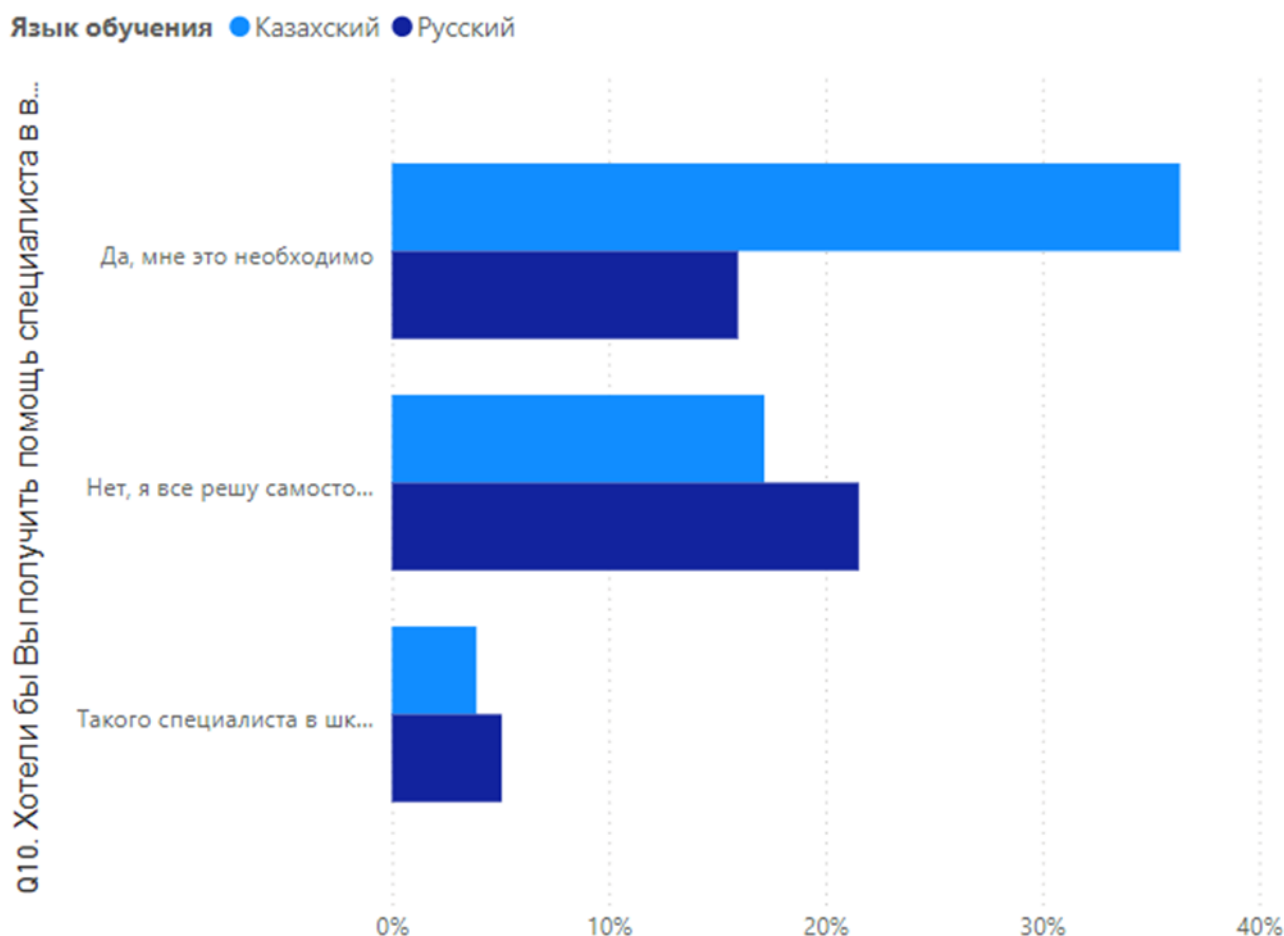

Қазақ тілінде оқитын оқушылардың едәуір бөлігі (шамамен 40%) маманның көмегіне мұқтаж екенін көрсетсе, орыс тілінде оқитындар арасында бұл көрсеткіш төмен (30%-дан аз) (177-сурет).

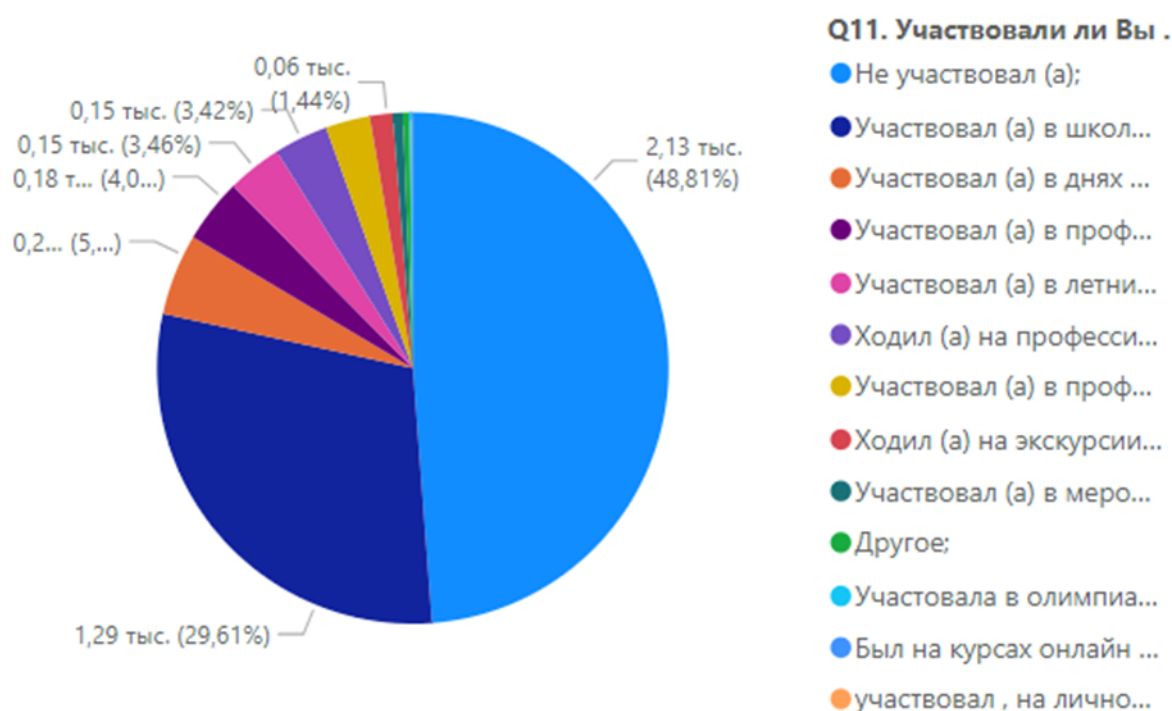
Орыс тілінде оқитын тоғызыншы сынып оқушыларының көбі (шамамен 22%) мамандықты өз бетінше таңдауға қабілетті екеніне сенімді, ал қазақ тілінде оқитындар арасында бұл көрсеткіш төмен.

Мектепте маманның жоқ екенін екі топта да шамамен бірдей респондент көрсеткен, бірақ бұл көрсеткіш орыс тілінде оқитындар арасында сәл жоғары.

177-сурет. «Сіз мамандық таңдауда маманның көмегін алғыңыз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың таралуы (оқу тілі бөлінісінде)

«Сіз қандай да бір кәсіби бағдар беру шараларына қатыстыңыз ба?» деген сұраққа респонденттердің басым бөлігі (48,81%) ешқандай ұсынылған шараға қатыспағанын көрсеткен (178-сурет). Алайда, 29,61% мектепшілік кәсіби бағдар беру іс-шараларына қатысқанын көрсеткен, мысалы, ашық есік күндері, кәсіби байқаулар, экскурсиялар, олимпиадалар және онлайн курстар.

Кәсіби бағдарлау шараларына қатыспаған респонденттердің жоғары үлесі мектеп оқушыларының кәсіби бағдар жұмысына жеткіліксіз тартылғанын көрсетеді. Түрлі іс-шара формаларының болуына қарамастан, респонденттердің жартысына жуығы бұл шараларға қатыспаған. Бұл қызығушылықтың төмендігін немесе мұндай іс-шараларға қолжетімділіктің шектеулігін көрсетуі мүмкін.

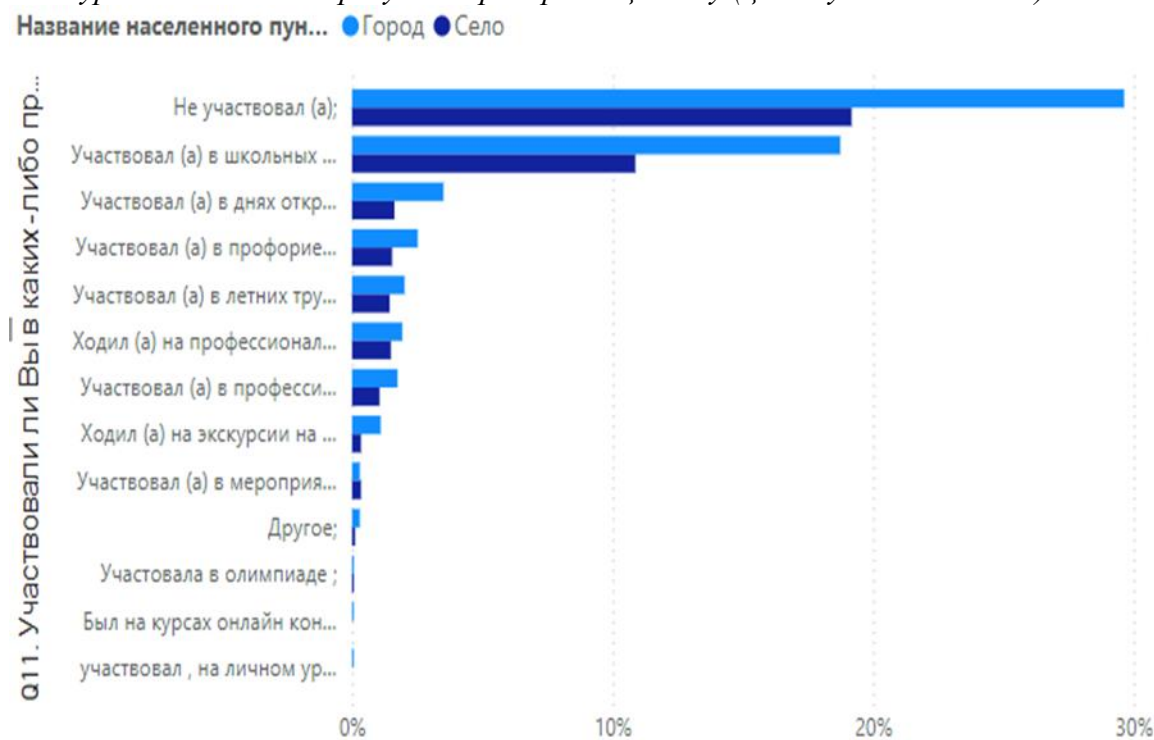
Қатысқан оқушылар арасында ең танымал түрі мектепшілік іс-шаралар болды, бұл оқушылардың кәсіби бағдарға қатысты негізгі ақпаратты мектепте алатынын көрсетеді.

Кәсіби даму мүмкіндіктерінің әртүрлілігіне қарамастан, елеулі бөлігін құрайтын оқушылар — қалада **27,8%**, ауылда **18,1%** — бұл іс-шаралардан тыс қалған (179-сурет).

Мектепшілік кәсіби бағдар шаралары екі топ үшін де кәсіби бағдар жұмысының негізгі түрі болып табылады, бұл білім беру ұйымдарының кәсіби қызметке қатысты ақпарат пен кеңес беру жұмыстарындағы рөлін көрсетеді. Алайда, қала мен ауылдағы тоғызыншы сынып оқушыларының қатысуындағы алшақтық, әсіресе практикалық бағыттағы іс-шараларға (мысалы, кәсіби байқаулар, экскурсиялар және жазғы мектептер, кәсіби сынама-лар) қатысу бойынша — бұл назар аударуды қажет ететін мәселе.

Қалалық оқушылар кәсіби бағдарлау іс-шараларына белсенді түрде қатысады, бұл қалаларда мұндай мүмкіндіктер мен қолжетімділіктің жоғары болуымен байланысты болуы мүмкін.

179-сурет. Кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысу (қала/ауыл бөлінісінде)

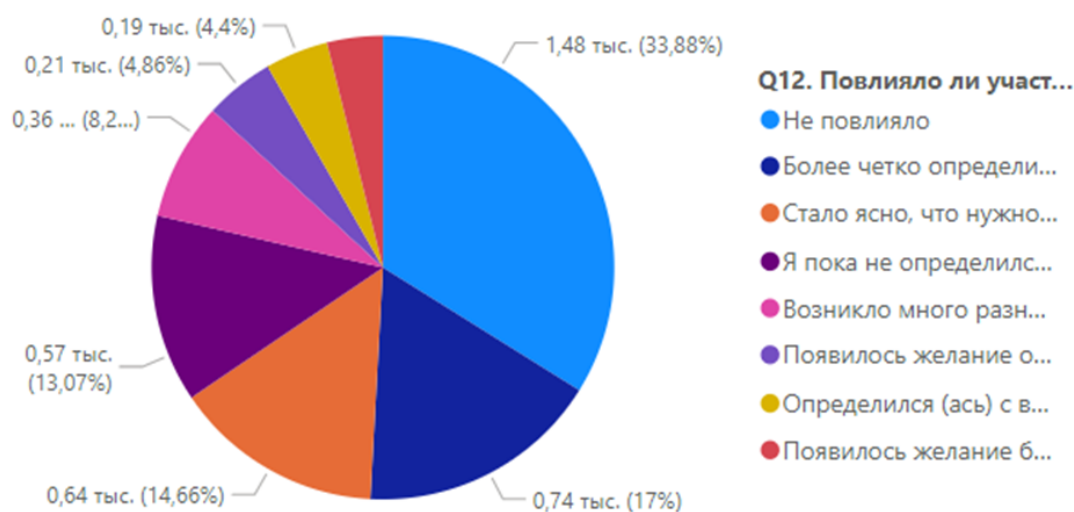
Келесі сұрақ оқушылардың кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысуы олардың кәсіби таңдауына әсер етті ме деген мәселені анықтауға бағытталған.

Респонденттердің басым бөлігі (33,88%) кәсіби бағдарлау шараларына қатысу олардың таңдауына әсер етпегенін көрсеткен (180-сурет). Алайда 17% кәсіби таңдауын неғұрлым нақты анықтағанын көрсетсе, 14,66% шешім қабылдау үшін қосымша ақпарат қажет екенін түсінген. 13,07% оқушы кәсіби бағдар іс-шараларына қатысқанына қарамастан, әлі де нақты шешім қабылдамағанын мәлімдеген.

Нәтижелер көрсетіп отырғандай, түрлі кәсіби бағдарлау шаралары өткізілгеніне қарамастан, тоғызыншы сынып оқушыларының елеулі бөлігі бұл шаралардың кәсіби өзін-өзі анықтауына әсерін сезінбеген. Бұл педагог-кәсіби бағдар берушілер тарапынан көрсетілетін қызметтердің сапасына, іс-шаралардың тиімділігінің төмендігіне немесе олардың оқушылардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сай келмейтіндігіне байланысты болуы мүмкін.

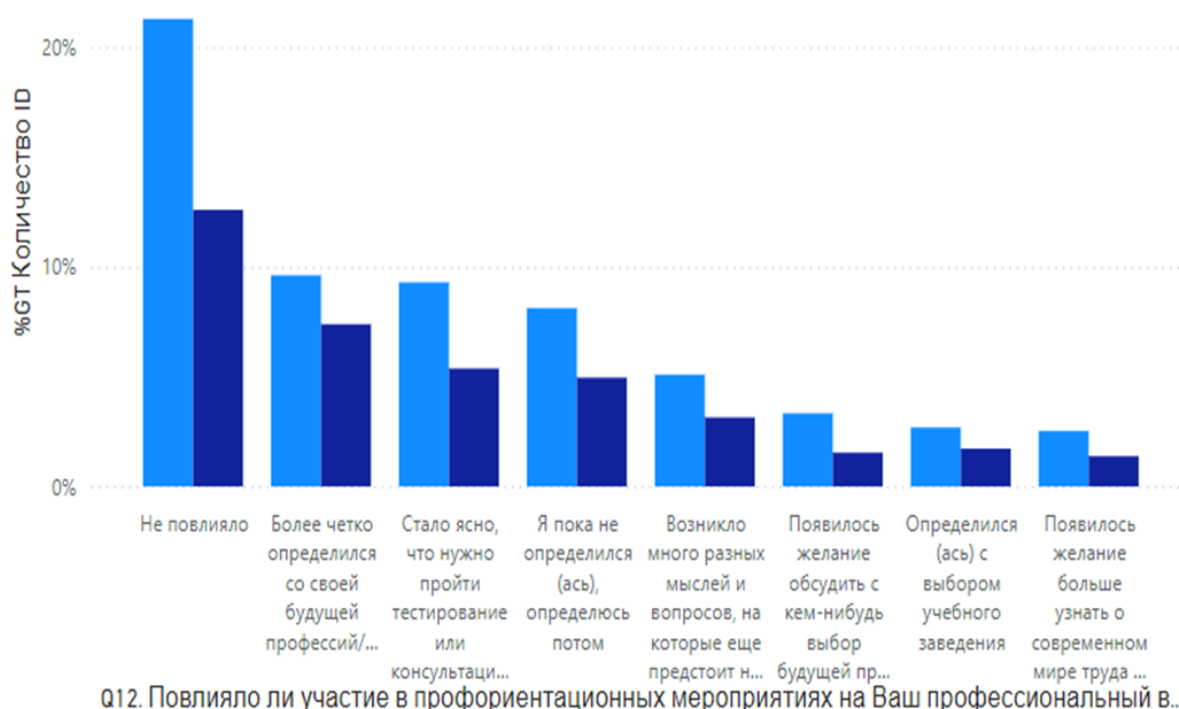
Іс-шаралардың кейбір мамандықтар мен мамандану салалары бойынша ақпараттың жеткіліксіз екенін түсінуге көмектескенін көрсеткен жоғары сынып оқушыларының жауаптары мамандықтар мен оларға қойылатын талаптар туралы білімдегі олқылықтарды көрсетеді. Кәсіби таңдауын әлі жасамаған респонденттердің болуы кәсіби бағдар жұмысы неғұрлым жекелеген және қарқынды түрде жүргізілуі тиіс екенін көрсетеді.

180-сурет. «Кәсіби бағдарлау шараларына қатысу сіздің мамандық таңдауыңызға әсер етті ме?» деген сұраққа тоғызыншы сынып оқушыларының жауаптарының таралуы

181-суретте біз кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысу қалалық және ауылдық жерлердегі оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауына қалай әсер еткенін немесе әсер етпегенін көреміз.

181-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының «Кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысу сіздің мамандық таңдауыңызға әсер етті ме?» деген сұраққа қала/ауыл бөлінісіндегі жауаптарының таралуы

Қалалық тоғызыншы сынып оқушыларының едәуір бөлігі (20%-дан сәл астамы) бұл іс-шараларға қатысу мамандық таңдауына еш әсер етпегенін атап өтті, ал ауылдық мектеп оқушылары арасында бұл көрсеткіш шамамен 13%-ды құрады.

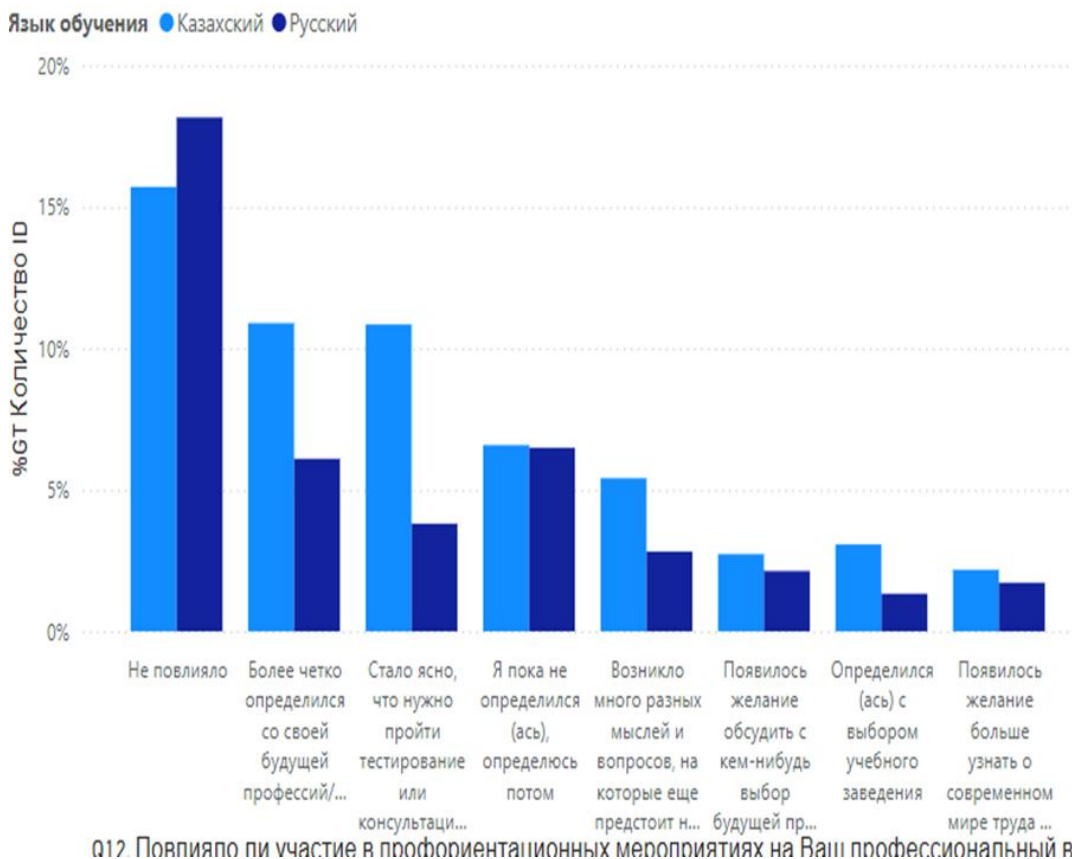
Сонымен қатар, кәсіби бағдарлау іс-шараларынан кейін мамандықты таңдауда айқын шешім қабылдаған респонденттер үлесі ауылдық оқушылар арасында жоғарырақ, бұл ауыл мектептеріндегі неғұрлым мақсатты немесе жекелендірілген тәсілдердің бар екендігін көрсетуі мүмкін.

Екі топта да оқушылардың айтарлықтай бөлігі іс-шаралар көптеген сұрақтар туғызғанын, оларды әлі шешу қажет екенін атап өтті.

Қалалық респонденттер (13%) кәсіби бағдарлау іс-шараларынан кейін қосымша тестілеуден өту немесе кеңес алу қажет екенін жиі айтқан. Сондай-ақ, қалалық мектеп оқушылары арасында кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысудың арқасында оқу орнын таңдауда шешім қабылдағандар сәл көбірек.

Орыс тілінде оқитын оқушылар арасында кәсіби бағдарлау іс-шаралары олардың кәсіби өзін-өзі анықтауына әсер етпегенін көрсеткендер көбірек (шамамен 20%), қазақ тілінде оқитын оқушылармен салыстырғанда (шамамен 15%) (182-сурет).

182-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының «Кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысу сіздің мамандық таңдауыңызға әсер етті ме?» деген сұраққа оқу тілі бойынша жауаптарының таралуы

Қазақ тілінде оқитын тоғызыншы сынып оқушылары кәсіби бағдарлау іс-шаралары оларға болашақ мамандығын айқындауға көмектескенін жиі атап өтеді (шамамен 10%, орыс тілінде оқитындарда бұл көрсеткіш шамамен 8%).

Қазақ тілінде оқитын оқушылар арасында кәсіби бағдарлау іс-шараларынан кейін қосымша тестілеуден өту немесе кеңес алу қажеттігін түсінгендер үлесі жоғары (шамамен 12%, орыс тілінде оқитындарда бұл көрсеткіш – 4%).

Осы сауалнамаға қатысқан топ кәсіби бағдарлау іс-шаралары көптеген жаңа сұрақтар туғызғанын жиі айтқан, бұл оқу орындарындағы педагогтардың кәсіби бағдар беру қызметтерінің сапасын қайта қарауды және кеңес беру қолдауын күшейтуді талап етеді.

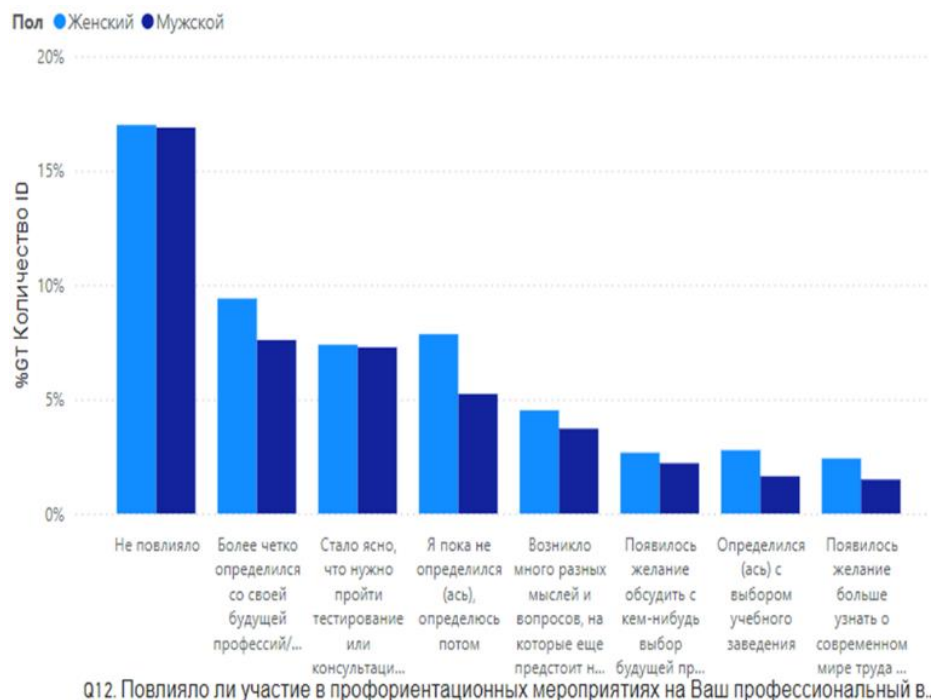
Екі топта да бірдей мөлшерде оқушы әлі мамандық таңдай алмағанын және бұл мәселені кейінірек шешетінін атап өтті.

Жалпы алғанда, салыстырмалы талдау кәсіби бағдарлау іс-шараларын қабылдауда қазақ және орыс тілдерінде оқитын оқушылар арасында айырмашылық бар екенін нақты көрсетеді. Негізгі қорытынды – қазақ тілінде оқитын оқушылар мұндай іс-шаралардың әсерін көбірек сезінеді, ал орыс тілінде оқитындар жиі әсері болмағанын айтады.

Кәсіби бағдарлау іс-шараларының кәсіби өзін-өзі анықтауға әсері туралы тоғызыншы сынып оқушыларының анкеталық сауалнамасының нәтижелері гендерлік ерекшеліктер бойынша келесідей көрінеді: қыздар арасында да (шамамен

18%), ұлдар арасында да (шамамен 17%) ең жиі берілген жауап — «әсер етпеді» (183-сурет).

183-сурет. Тоғызыншы сынып оқушыларының «Кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысу сіздің мамандық таңдауыңызға әсер етті ме?» деген сұраққа жыныстық ерекшеліктер бойынша жауаптарының таралуы

Қыздар арасында кәсіби бағдарлау іс-шаралары болашақ мамандықты айқындауға көмектесті деп жауап бергендер ұлдарға қарағанда сәл көбірек (шамамен 9% және 7% сәйкесінше). Алайда, жыныстар арасындағы айырмашылық үлкен емес.

Екі топтағы жоғары сынып оқушыларының шамамен бірдей пайызы кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысқаннан кейін мамандықты дәлірек анықтау үшін тестілеу немесе кеңес қажет екенін түсінгенін және көп жаңа сұрақтар туындағанын атап өткен.

Шағын айырмашылықтарға қарамастан, кәсіби бағдарлау іс-шаралары ұлдар мен қыздардың кәсіби өзін-өзі анықтауына ұқсас әсер етеді. Негізгі мәселе — тоғызыншы сынып оқушыларының елеулі бөлігі мұндай іс-шаралардың әсерін сезінбеген. Бұл мектептердегі кәсіби бағдар беру жұмысының сапасы мен тиімділігін арттыру қажеттігін көрсетеді.

Қорытындылар

Тоғызыншы сынып оқушыларына жүргізілген сауалнама нәтижелері білім алушылардың көпшілігі (59,72%) мектепте оқуын жалғастыруды жоспарлайтынын көрсетеді, бұл олардың болашақ кәсіби жолын таңдауға дейін орта білімді аяқтауға ұмтылысын білдіруі мүмкін.

Алайда, респонденттердің 23,6%-ы техникалық және кәсіптік білім беруді таңдаған, бұл практикалық дағдылар мен кәсіби дайындықтың маңыздылығын мойындауды көрсетеді. Бұл көрсеткіш одан да жоғары болар еді, егер мектептерде кәсіби бағдар жұмысы тиімді әрі мақсатты жүргізілсе.

Қазақ тілінде оқытатын мектептердің тоғызыншы сынып оқушылары мектепте академиялық білім алуды жалғастыруға көбірек бейім, бұл олардың академиялық дайындығының жақсырақ немесе жоғары білім алуға деген амбициясының жоғары екенін көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, дәл осы оқушылар оқу немесе еңбек қызметіне қатысты жақын арадағы жоспарларын анықтауда жиі қиындықтарға тап болады, бұл оқу жылының соңында жүргізілген сауалнаманы ескере отырып, алаңдаушылық тудырады.

Респонденттердің едәуір бөлігі (41,31%) мамандық таңдауда нақты нұсқасы жоқ екенін айтты. Тағы 31,65% білім алушы қандай колледжге түсетінін бірнеше нұсқа бойынша таңдауда екенін айтты, бұл болашақ мамандық туралы түсініктің көмескі екенін және еңбек нарығы мен өзінің мүмкіндіктері туралы ақпараттың жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін. Тоғызыншы сынып оқушыларының тек 25,09%-ы нақты бір мамандықты таңдаған, бұл оң нәтиже ретінде бағалануы мүмкін, өйткені бұл оқушылар өздерінің кәсіби болашағы туралы нақты мақсаттарға ие.

Талдау қалалық тоғызыншы сынып оқушыларының оқуға түсу үшін оқу орнын таңдауда анықталмағандықпен жиі кездесетінін көрсетті (шамамен 30%), ауылдық мектептегі құрдастарымен салыстырғанда (шамамен 25%). Бұл қалаларда білім беру мүмкіндіктерінің кең ауқымымен қатар, кәсіби бағдар жұмысының тиімсіздігіне байланысты болуы мүмкін, бұл өз кезегінде таңдау жасауды қиындатады.

Зерттеу нәтижелері оқушылардың кәсіби таңдауына ата-аналардың айтарлықтай ықпал ететінін көрсетті, бұл мектеп оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісінде отбасылық ортаның және ата-аналар қолдауының маңыздылығын көрсетеді. Тоғызыншы сынып оқушылары үшін кәсіби бағытты таңдаудағы маңыздылығы бойынша екінші орында олардың оқу жетістіктері тұр, бұл академиялық тұрғыда қосымша сабақтар, курстар мен кеңестерді қоса алғанда, педагогикалық қолдауды дамыту қажеттігін көрсетеді.

Анкеталарды салыстырмалы талдау жоғары сынып оқушылары арасында кәсіби болашақ орнына қатысты айтарлықтай анықталмағандықты көрсетті, бұл болашақ жоспарларына әлі шешім қабылдамаған респонденттердің жоғары үлесімен көрінеді (33,9%). Қызықты жайт — жетінші сынып оқушыларының тең үлесі өз өңірін тастап кеткісі келетінін немесе, керісінше, тек туған өңірінде оқып, жұмыс істегісі келетінін көрсетті. Оқудан кейін туған өңіріне оралуды жоспарлайтындардың төмен үлесі жастарды туған жерге тарту мәселелерін көрсетеді, бұл олардың оралуы үшін тартымды жағдайлар жасауға бағытталған қосымша шараларды қажет етуі мүмкін.

Сауалнамаға қатысқан тоғызыншы сынып оқушыларының жартысына жуығы болашақ мамандығын анықтап қойған, алайда 30% оқушы мамандық таңдамаған немесе бірнеше нұсқаның арасында таңдау жасауда, бұл мектептерде кәсіби бағдар беру қолдауын күшейту қажеттігін де көрсетеді. Бұл оқушыларға мамандық таңдауға саналы әрі сенімді көзқараспен келуге көмектесіп, белгісіздік деңгейін төмендетіп, өздерінің мансаптық мүмкіндіктерін жақсы түсінуге жол ашады.

Кәсіби таңдауын жасаған жоғары сынып оқушылары арасында ең танымал бағыттар — білім беру (мұғалім), медицина, IT-индустриясы (IT-инженер), дизайн, құқық және құқықтық тәртіп (заңгер, әскери). Бұл бағыттар тұрақты және сұранысқа ие мамандықтар болып табылады, бұл олардың тұрақты және беделді мамандықтар ретінде қабылдануымен байланысты болуы мүмкін.

Алайда, ауыл мектептерінде нақты мамандықтарды таңдаған білім алушылардың үлесі қалалық мектептермен салыстырғанда төменірек, бұл ауылдық жерлерде әртүрлі мамандықтар туралы ақпараттың қолжетімділігі төмен немесе хабардарлықтың жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін.

Шығармашылыққа және физикалық белсенділікке бейім оқушылар спорт пен өнер салаларын таңдайды. Ауыл шаруашылығына деген қызығушылықтың төмен болуы урбанизация үрдісін және басқа мамандықтарға басымдық беруді көрсетеді.

Қазақ және орыс тілінде оқитын топтарда ғылым, техника және жұмысшы мамандықтарына (мысалы, механик, электротехник, металлург) деген қызығушылықтың төмендігі байқалады. Бұл экономикадағы осы салаларда мүмкіндіктер мен болашақ туралы ақпарат беруді күшейту қажеттігін көрсетеді.

Білім алушылардың 13,7%-ы мамандықты таңдау үшін өз мүмкіндіктерін білмейтінін айтса, 12,5%-ы мамандықтар мен мамандық алу мүмкіндіктері туралы өз мектебінен ақпарат алу жолдарын білмейтінін көрсеткен.

Тағы 12% респондент мамандықты қалай таңдау керектігін білмейтінін, ал 10,6% мамандықтар туралы жалпы білімінің төмен екенін айтты. Бұл деректер мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысын күшейту және оқушыларға мамандықты

таңдау мүмкіндіктері мен рәсімдері туралы сапалы әрі қолжетімді ақпарат беру қажеттігін көрсетеді.

Оқушылардың басым көпшілігі (шамамен үштен екісі) кәсіби бағдар бойынша топтық және жеке кеңестер алатынын айтты, бұл оң көрсеткіш болып табылады және мектептерде кәсіби бағдар беру бағдарламаларының бар екенін көрсетуі мүмкін.

Мамандық таңдауда маманның көмегі қажет пе деген сұраққа берілген жауаптарды талдай отырып, респонденттердің жартысынан көбі (52,3%) мұндай қолдауға мұқтаж екенін айтуға болады. Бұл кәсіби бағдар жұмысының және оқушыларды мансап таңдау процесінде бағыттай алатын білім беру ұйымдарындағы құзыретті мамандардың маңыздылығын көрсетеді. Дегенмен, білім алушылардың елеулі бөлігі (38,7%) шешімді өз бетімен қабылдай алатынына сенімді екенін білдірген, бұл олардың өз мүмкіндіктеріне сенімділігінің жоғары болуымен немесе кәсіби таңдаудың барлық аспектілерін жеткілікті түсінбеуімен байланысты болуы мүмкін.

Тоғызыншы сынып оқушыларының шамамен 9%-ы өз оқу орындарында кәсіби бағдар беретін мамандар жоқ екенін хабарлаған. Бұл — мектептерде, әсіресе мұндай мамандар жоқ ұйымдарда, кәсіби бағдар беру инфрақұрылымын жақсарту қажеттігін көрсететін алаңдатарлық белгі.

Назар аударарлық жайт — ауылдық тоғызыншы сынып оқушыларының көбі (шамамен 10%) өз мектептерінде кәсіби бағдар кеңесін ала алатын маман жоқ екенін айтқан.

Осылайша, кәсіби бағдар бойынша көмекке жоғары сұранысқа қарамастан, әсіресе ауыл мектептерінде, кәсіби бағдар мамандарының қолжетімділігі жеткіліксіз болып отыр.

Кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатыспаған респонденттердің жоғары пайызы мектеп оқушыларының кәсіби бағдарлау қызметіне қатысу деңгейінің жеткіліксіз екенін көрсетеді. Мамандық таңдауға көмектесе алатын түрлі іс-шаралар бар болғанына қарамастан, сауалнамаға қатысқандардың жартысына жуығы оларға қатыспаған. Бұл қызығушылықтың төмендігін немесе мұндай іс-шараларға қолжетімділіктің шектеулі екенін көрсетуі мүмкін.

Қатысқан оқушылар арасында ең танымал іс-шаралар мектепішілік болды, бұл оқушылар кәсіби бағдар туралы негізгі ақпаратты мектептерден алатынын көрсетуі мүмкін.

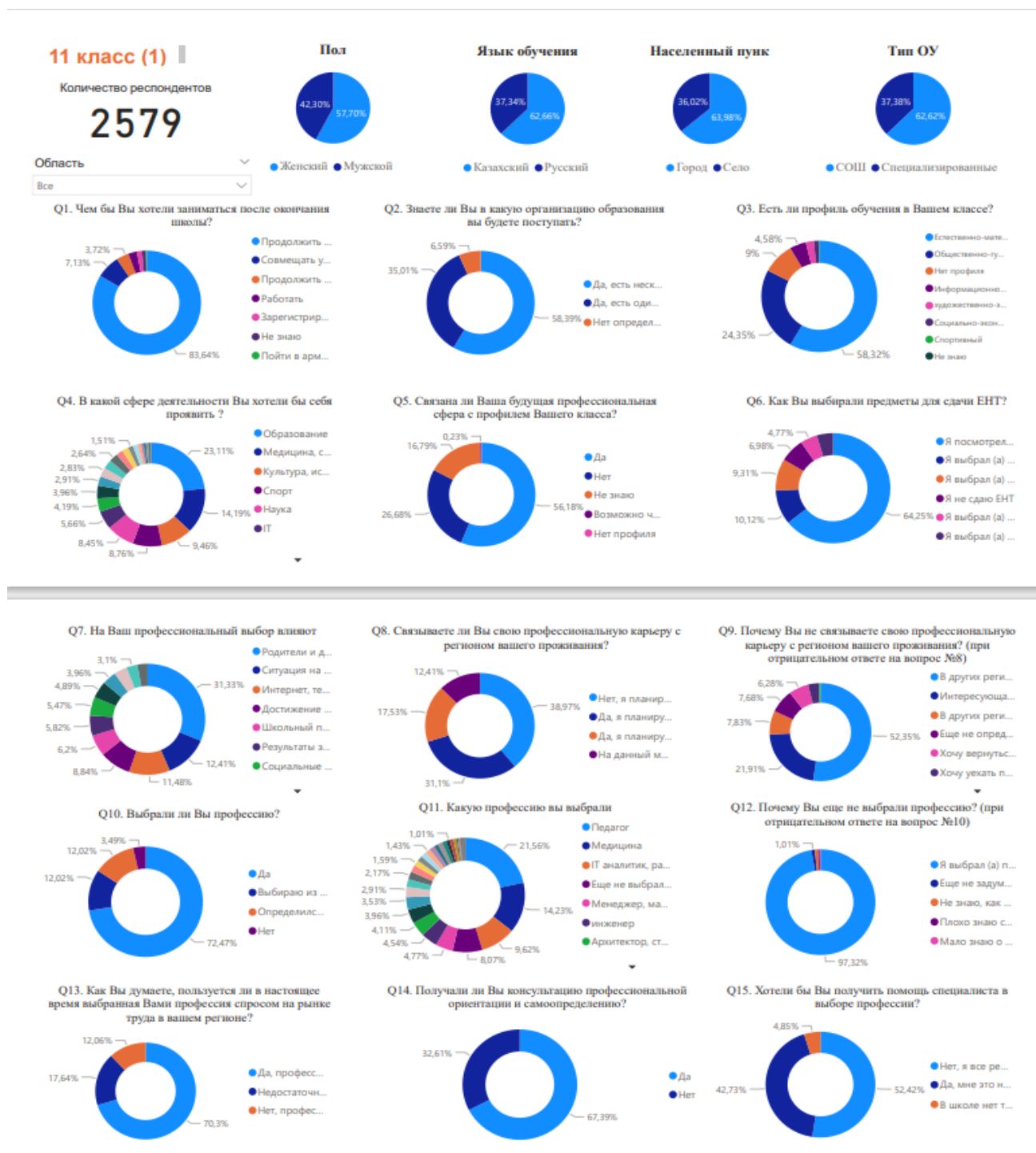
Нәтижелер көрсеткендей, түрлі кәсіби бағдарлау іс-шаралары өткізілгеніне қарамастан, тоғызыншы сынып оқушыларының елеулі бөлігі бұл іс-шаралардың кәсіби өзін-өзі анықтау процесіне әсерін сезінбеген. Бұл педагог-кәсіби бағдар мамандары көрсететін қызметтердің сапасы, өткізілетін іс-шаралардың тиімділігі

төмен немесе олардың оқушылардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сай келмеуімен байланысты болуы мүмкін.

Кәсіби бағдарлау іс-шараларын ұйымдастыруға деген көзқарасты қайта қарау қажеттілігі айқын. Іс-шаралар интерактивтірек болып, оқушылардың нақты қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне бағытталуы тиіс.

11-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ЖҮРГІЗІЛГЕН МОНИТОРИНГ НӘТИЖЕЛЕРІ

11-СЫНЫПТАРҒА ЖҮРГІЗІЛГЕН МОНИТОРИНГТІҢ ҚЫСҚАША ҚОРЫТЫНДЫСЫ

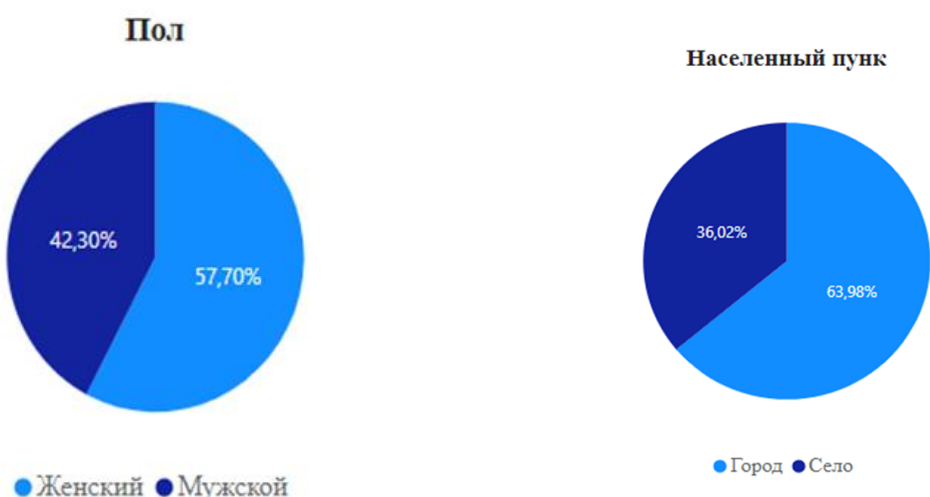

Мониторингпен зерттеуге қатысқан екі жүз мектеп пен гимназияның 11-сыныптарында оқитын 2579 оқушы қамтылды, олардың 57,7%-ы қыздар және 42,3%-ы ұлдар (184-сурет), 63,9%-ы қалада және 36%-ы ауылдық жерде тұрады (185-сурет).

184-сурет. Гендерлік белгісі бойынша оқушылар саны

185-сурет. Қала/ауыл бөлінісіндегі оқушылар саны

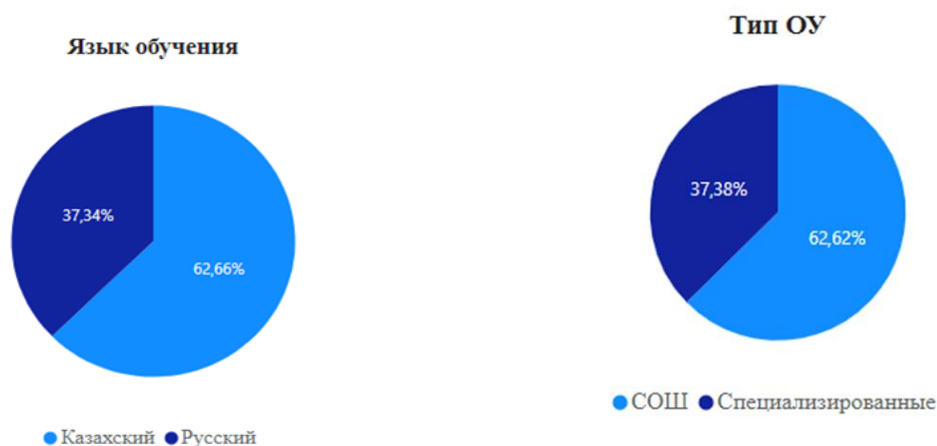

Сауалнамаға қатысқан оқушылардың 62,7%-ы қазақ тілінде, ал 37,3%-ы орыс тілінде оқиды (186-сурет), 62,6%-ы жалпы білім беретін мектептерде және 37,4%-ы

ы арнайы орта білім беру ұйымдарында (гимназиялар, лицейлер, БИЛ, Дарын, НЗМ және т.б.) оқиды (187-сурет).

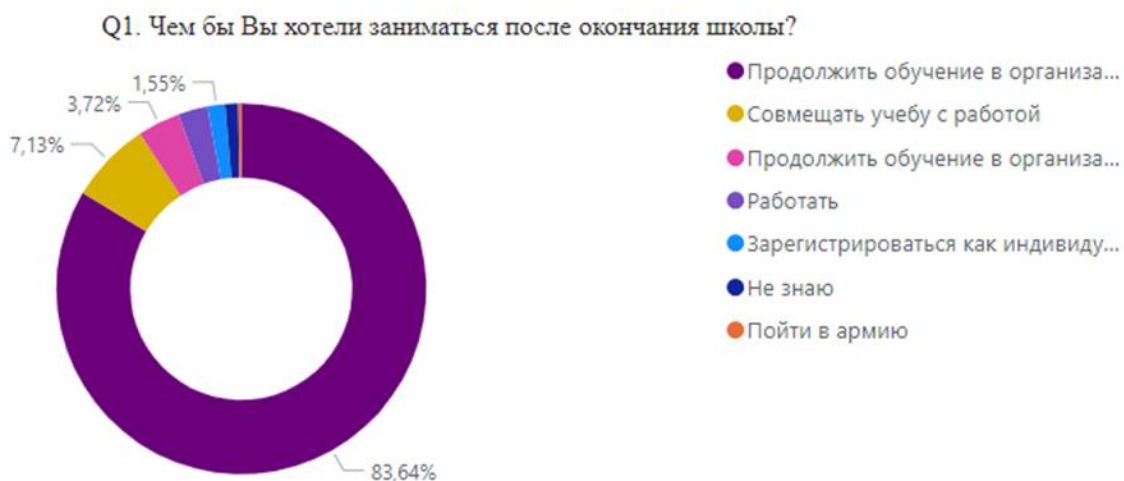
186-сурет. Оқу тілі бойынша бөлінуі

187-сурет. Білім беру ұйымының түрі

Сауалнамаға қатысқан түлектердің 83,6%-ы «Мектепті аяқтағаннан кейін немен айналысқыңыз келеді?» деген сұраққа жоғары кәсіби білім беру ұйымдарында оқуын жалғастыратынын айтқан, 7%-ы оқу мен жұмысты қатар алып жүргісі келеді және шамамен 4%-ы колледждерде оқуды жоспарлап отыр (188-сурет).

188-сурет. «Мектепті аяқтағаннан кейін немен айналысқыңыз келеді?» сұрағына жауаптар

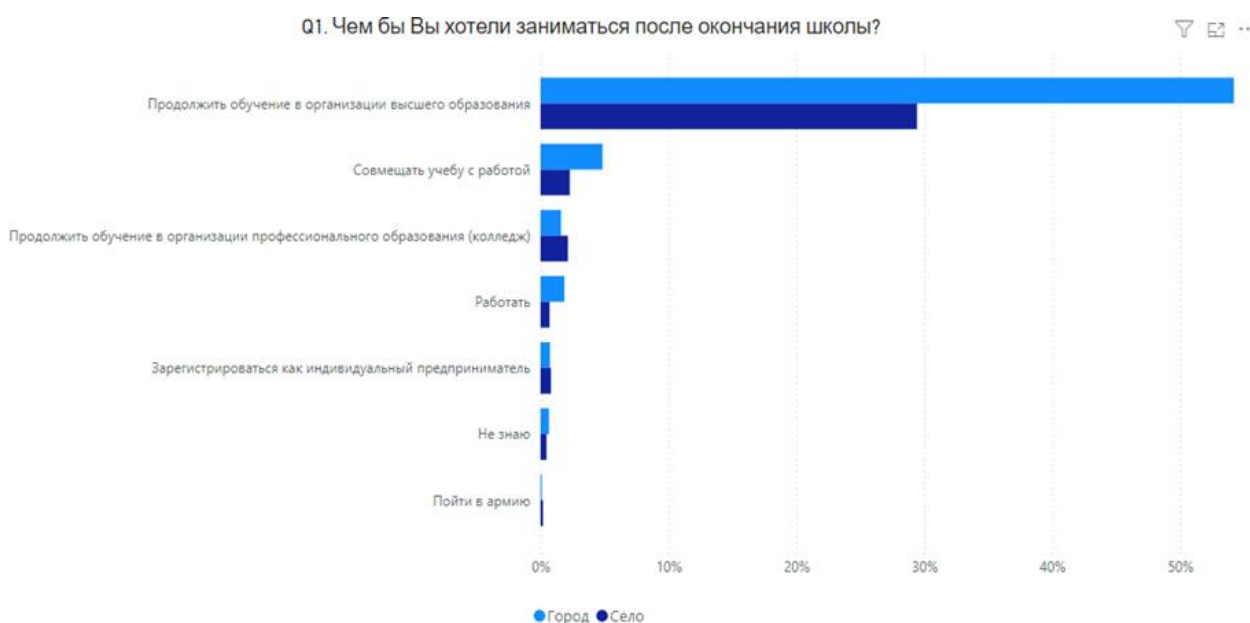

Қалалық түлектердің шамамен 53%-ы және ауылдық түлектердің шамамен 30%-ы ЖОО-да оқуды жалғастырады (189-сурет). Бұл қала түлектерінің жоғары білім алуға көбірек бағытталғанын көрсетеді, бұл білім беру ресурстарына кеңірек

қолжетімділікпен және академиялық мансапты жалғастыруға мотивациямен байланысты болуы мүмкін.

Орта кәсіптік білім беру ұйымдарын (колледж) таңдау сирек кездеседі, бірақ оның маңыздылығы ауылдық оқушылар арасында жоғары танымалдылығымен ерекшеленеді. Бұл оқушылардың кәсіби таңдауда прагматикалық тәсілді ұстанатынын көрсетуі мүмкін, яғни олар тезірек қолданбалы дағдыларды меңгеріп, мансаптарын бастауды қалайды.

189-сурет. Қала/ауыл бөлінісіндегі «Мектепті аяқтағаннан кейін немен айналысқыңыз келеді?» сұрағына жауаптар

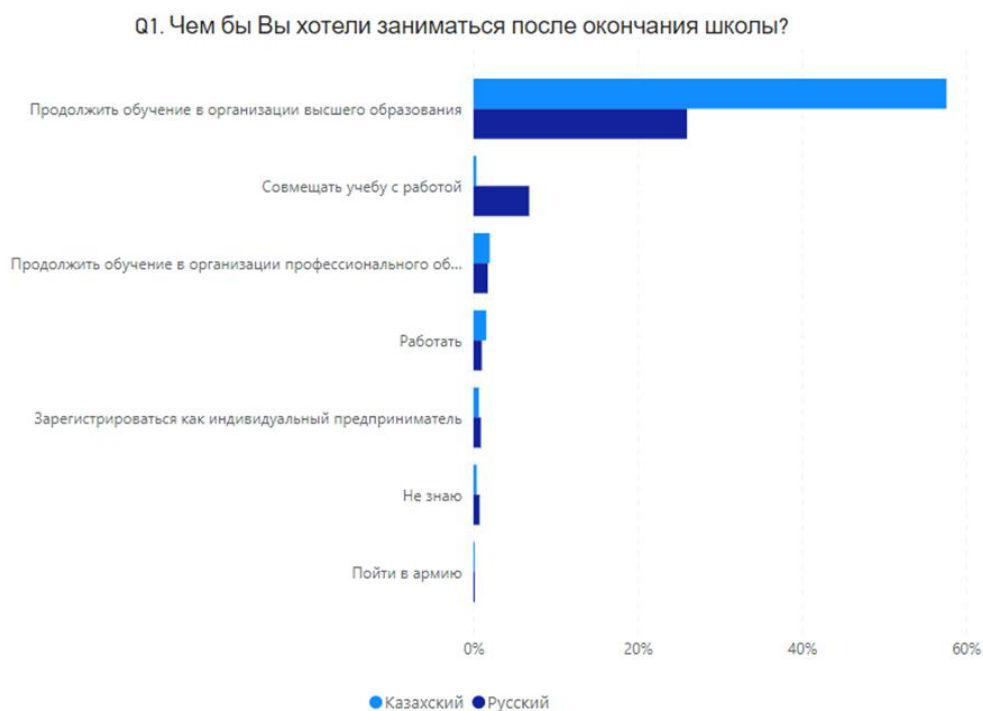

Орыс тілінде оқытатын мектептердің түлектері оқу мен жұмысты қатар алып жүруге қазақ тілді оқушыларға қарағанда бейім (шамамен 15% қарсы 5%) (190-сурет). Бұл әртүрлі экономикалық жағдайларды немесе орыс тілді оқушылар арасындағы басымдықтардың ерекшеліктерін көрсетуі мүмкін.

Мектепті бітіре салып жұмыс істеу немесе жеке кәсіпкер ретінде тіркелу екі топта да өте сирек кездеседі, бұл 11-сынып оқушыларының басым бөлігі білімін жалғастыруға бағытталғанын көрсетеді.

Екі топтың да аз ғана бөлігі немен айналысатынын білмейді немесе әскерге баруды жоспарлап отыр. Бұл көрсеткіштер айтарлықтай емес, бірақ қосымша кәсіби бағдар жұмыстарының қажеттігін көрсетуі мүмкін.

190-сурет. Оқу тілі бойынша «Мектепті аяқтағаннан кейін немен айналысқыңыз келеді?» сұрағына жауаптар

Сауалнама толтырған түлектердің 58,4%-ы қай білім беру ұйымына түсетінін білетінін, бірнеше нұсқасы бар екенін айтса, 35%-ы нақты бір білім беру ұйымын таңдап қойғанын және 6,6% жоғары сынып оқушылары әлі қайда оқитынын білмейтінін айтты (191-сурет).

191-сурет. «Сіз қай білім беру ұйымына түсетініңізді білесіз бе?» сұрағына түлектердің жауаптарының таралуы

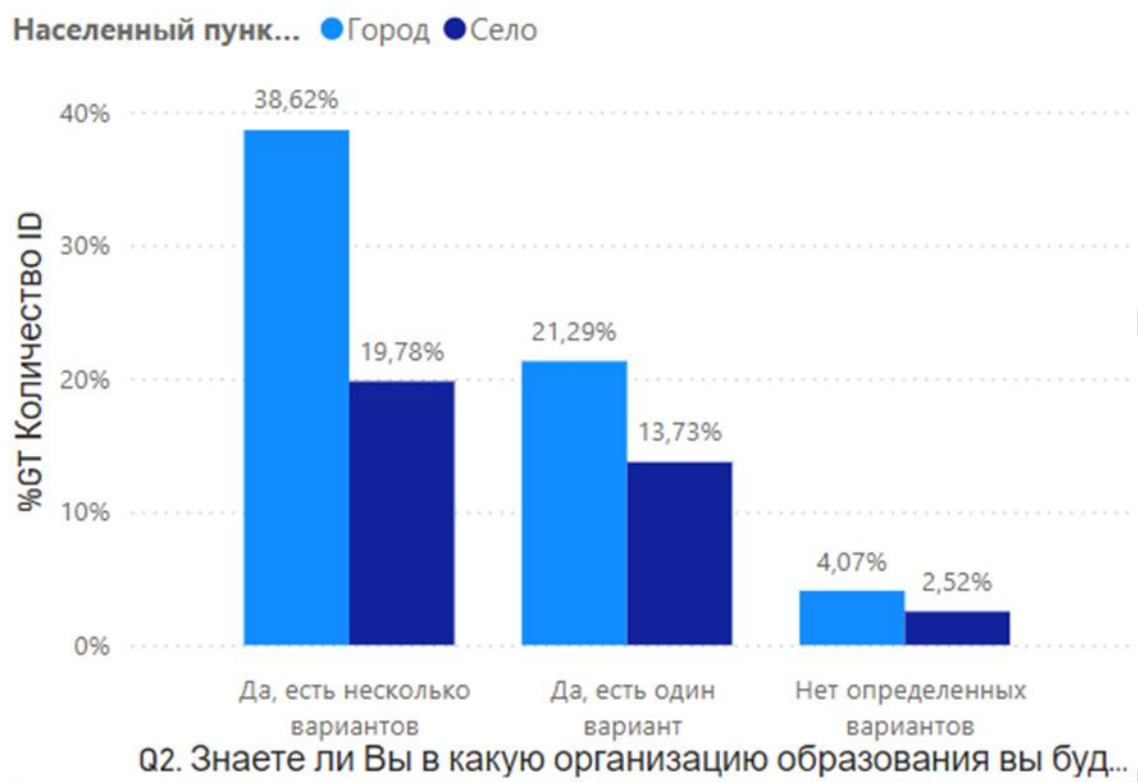

Ешқандай нұсқасы жоқ түлектердің аз пайыздық үлесі – бұл алаңдатарлық белгі. Бұл болашаққа сенімсіздікті немесе кәсіби бағдар жұмыстарының

жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін, сондықтан бұл мәселеге білім беру ұйымдарының назар аударуы қажет.

192 және 193-суреттерде біз қазақ тілінде оқытатын қалалық мектептердің оқушыларының айтарлықтай көбі (38,62% және 36,2%) бірнеше нұсқасының бар екенін айтқанын көреміз, ауыл оқушыларына қарағанда (19,78% және 22,1%). Бұл қала мектептері оқушыларының білім беру ұйымдары туралы көбірек хабардар екенін және оларға қолжетімділіктің кеңірек екенін көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, ауыл оқушылары болашақ білім алу бағытында бірнеше нұсқаны сирек қарастырады.

192-сурет. Қала/ауыл бөлінісіндегі «Сіз қай білім беру ұйымына түсетініңізді білесіз бе?» сұрағына жауаптар

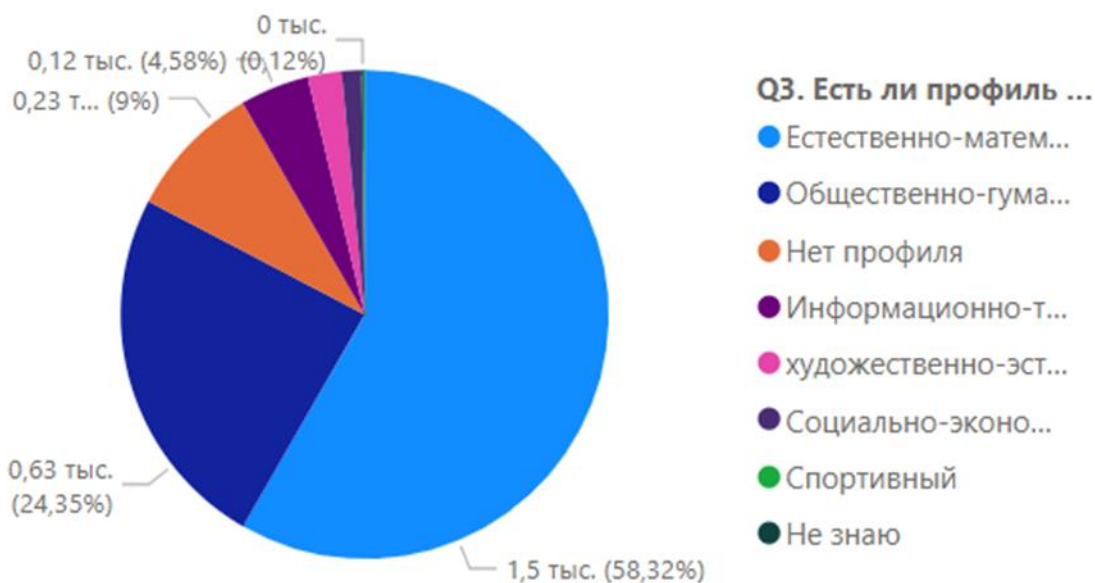

193-сурет. Оқу тілі бойынша «Сіз қай білім беру ұйымына түсетінізді білесіз бе?» сұрағына жауаптар

Респонденттер оқитын сыныпта бейіннің бар-жоғы туралы сұраққа 58,3%-ы жаратылыстану-математикалық бейінде оқитынын айтты, бұл бағыттың жоғары сұранысқа ие екенін көрсетеді (194-сурет). Бұл қазіргі білім беру жүйесінде STEM салаларына (ғылым, технология, инженерия, математика) басымдық берілумен және еңбек нарығындағы маңыздылығымен байланысты болуы мүмкін.

194-сурет. Түлектер сыныптарындағы бейіндер

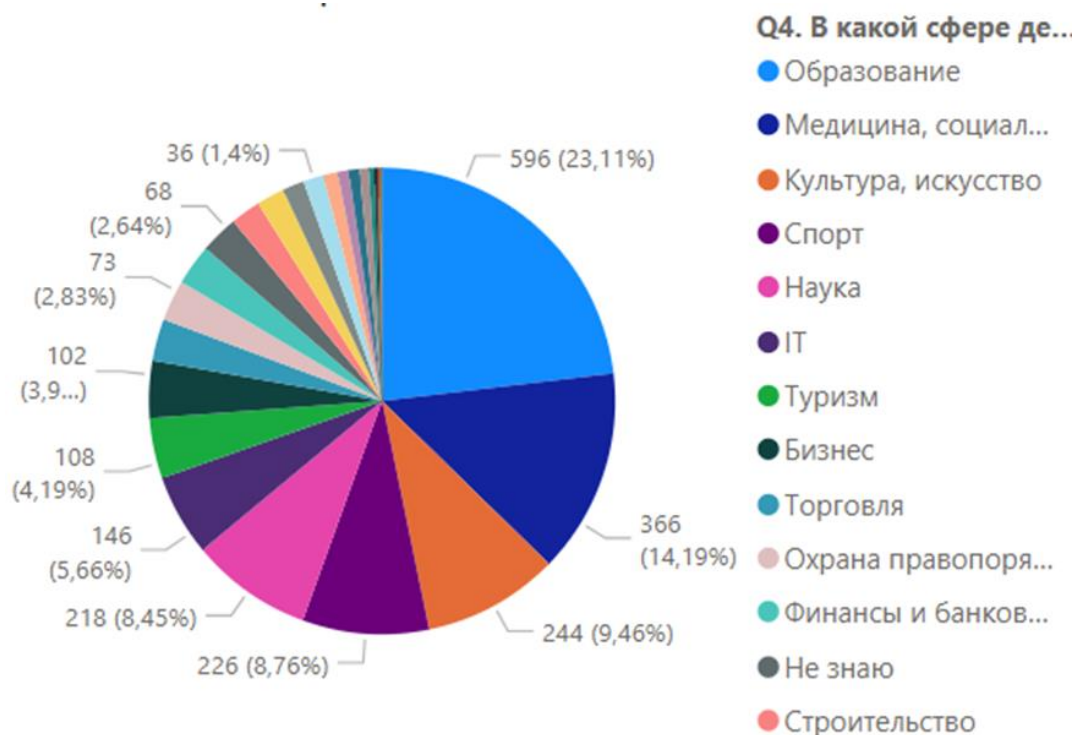
Түлектердің 24,4%-ы қоғамдық-гуманитарлық бейінде оқыған. Бұл пайыз айтарлықтай төмен болғанымен, әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдарға бағытталған білім алушылардың елеулі үлесі бар екенін көрсетеді, бұл құқық, экономика, әлеуметтану және басқа әлеуметтік пәндер саласында мамандар даярлау үшін маңызды.

Ақпараттық-технологиялық (4,58%), көркем-эстетикалық (0,12%), әлеуметтік-экономикалық (0,12%), спорттық (0,12%) бейіндер түлектер арасында өте төмен танымалдыққа ие. Бұл мектептердің оқу бейіндерінің әртүрлілігіне әлсіз бағдарын немесе бұл бағыттардың артықшылықтары туралы ақпараттың жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін.

Оқушылардың 9%-ы өз сыныптарында бейіндік оқыту жоқ екенін айтты. Бұл кейбір мектептерде оқу процесінің нашар ұйымдастырылғанын немесе ресурстардың жетіспеушілігін білдіруі мүмкін, бұл оқушылардың арнайы білім алу мүмкіндіктерін шектейді.

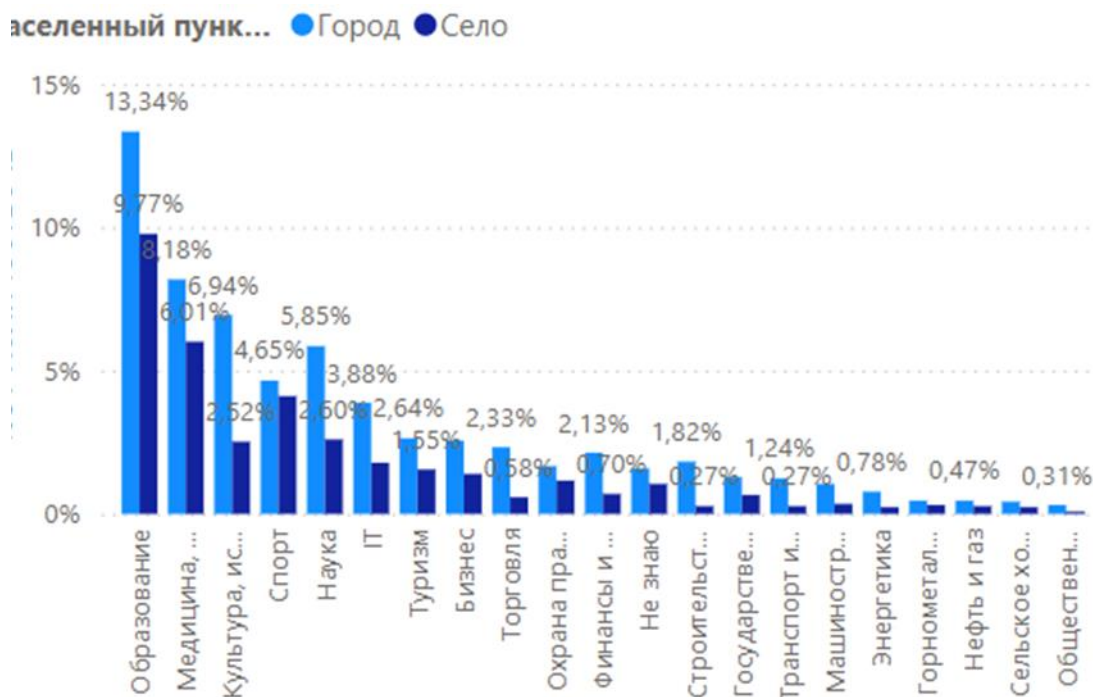
Зерттеу барысында он бірінші сынып оқушылары қай салада өзін көрсеткісі келетіндігі анықталды. Ең танымал сала – білім беру (23%), одан кейін медицина және әлеуметтік жұмыс (14,2%), мәдениет және өнер (9,5%), спорт (8,6%), ғылым (8,5%) және ақпараттық технологиялар (IT) (5,6%) (195-сурет). Туризм, бизнес, сауда және басқа салалар түлектер арасында айтарлықтай төмен танымалдыққа ие.

195-сурет. Оқушылардың қалаулы қызмет салалары бойынша бөлінуі

Қалаларда ең танымал сала – білім беру, бұл жолды 13,3% оқушы таңдаған, ауылдық жерлерде медицина мен әлеуметтік жұмыс (8,2%) көбірек сұранысқа ие (196-сурет).

196-сурет. Оқушылардың қалаулы қызмет салалары бойынша қала/ауыл бөлінісіндегі бөлінуі

Жалпы, қалалық мектептердің оқушылары қызығушылықтарының әртүрлілігімен ерекшеленеді: қалалық мектеп түлектері мәдениет пен өнерді

(6,94%) ауылдық мектептегі қатарластарымен салыстырғанда (5,85%) жиі таңдайды; спорт та қалалық оқушылар арасында сәл көбірек танымал (4,65%) ауылдық оқушыларға қарағанда (3,88%); ғылым және IT салалары да қалалық мектеп оқушыларын көбірек қызықтырады (тиісінше 2,52% және 2,6%).

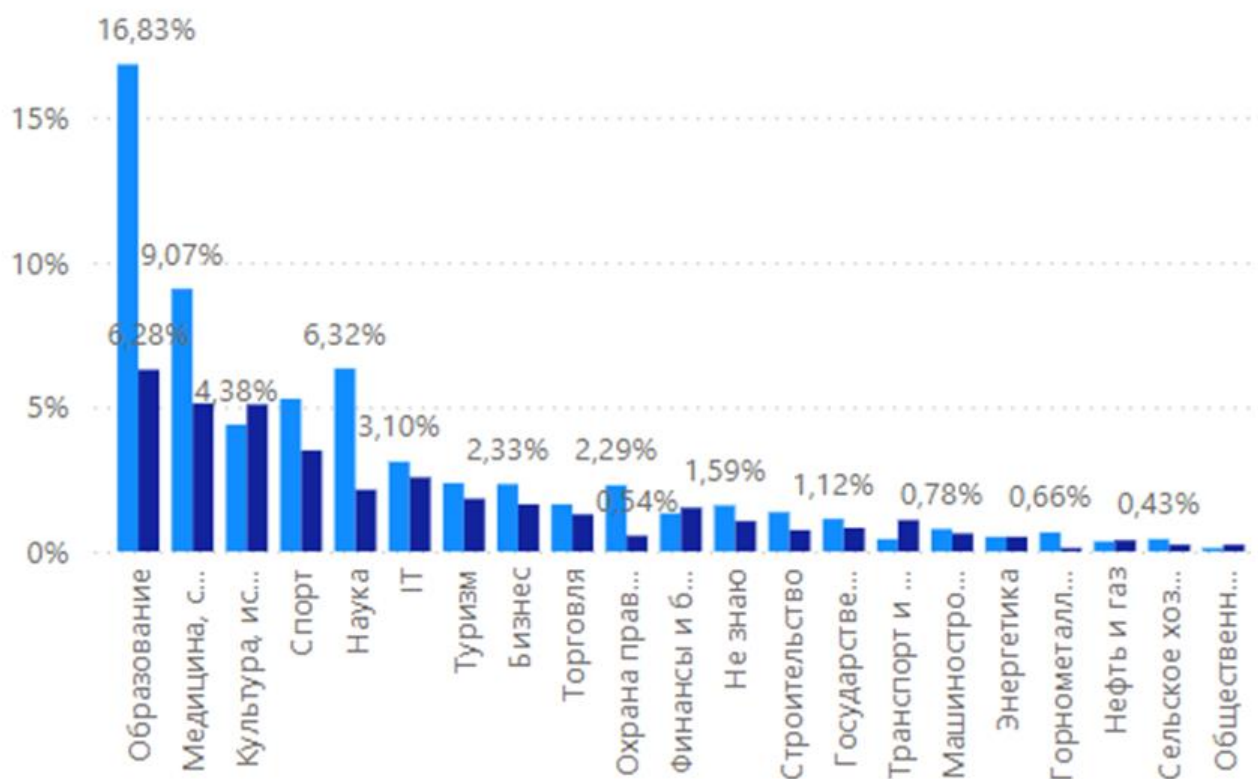
Мұның себебі қалаларда мәдени іс-шаралардың көптігімен, спортпен айналысуға арналған инфрақұрылымның жақсылығымен, сондай-ақ заманауи зертханаларға, технологияларға және ақпараттық ресурстарға қолжетімділікпен байланысты болуы мүмкін.

Оқу тілі бойынша салыстырмалы талдау қазақ тілінде оқитын оқушылардың білім беру саласына (16,83%) және медицинаға (9,07%) қызығушылығы көбірек екенін көрсетеді, ал орыс тілінде оқитын оқушыларда бұл көрсеткіштер тиісінше 13,94% және 6,28% (197-сурет). Сондай-ақ қазақтілді оқушылар арасында спорт (6,32%) орыстілділерге қарағанда (4,38%) көбірек танымал. Орыс тілінде оқитын оқушылар, өз кезегінде, мәдениет пен өнерге көбірек қызығушылық танытады (6,94%) қазақ тілділерге қарағанда (4,65%).

IT және ғылым салаларында қызығушылықтың салыстырмалы түрде тең бөлінуі байқалады. Жалпы алғанда, қазақ тілінде оқитын түлектер дәстүрлі мамандықтарды жиі таңдайды, ал орыс тілінде оқитын оқушылар қызығушылықтарының әртүрлілігімен ерекшеленеді. Бұл мәдени ерекшеліктер мен әртүрлі білім беру стратегиялары туралы айтуы мүмкін, оларды кәсіби бағдарлау бағдарламаларын әзірлеу кезінде ескеру қажет.

197-сурет. Оқушылардың қалаулы қызмет салалары бойынша оқу тілі бөлінісіндегі бөлінуі

ык обучения ● Казахский ● Русский

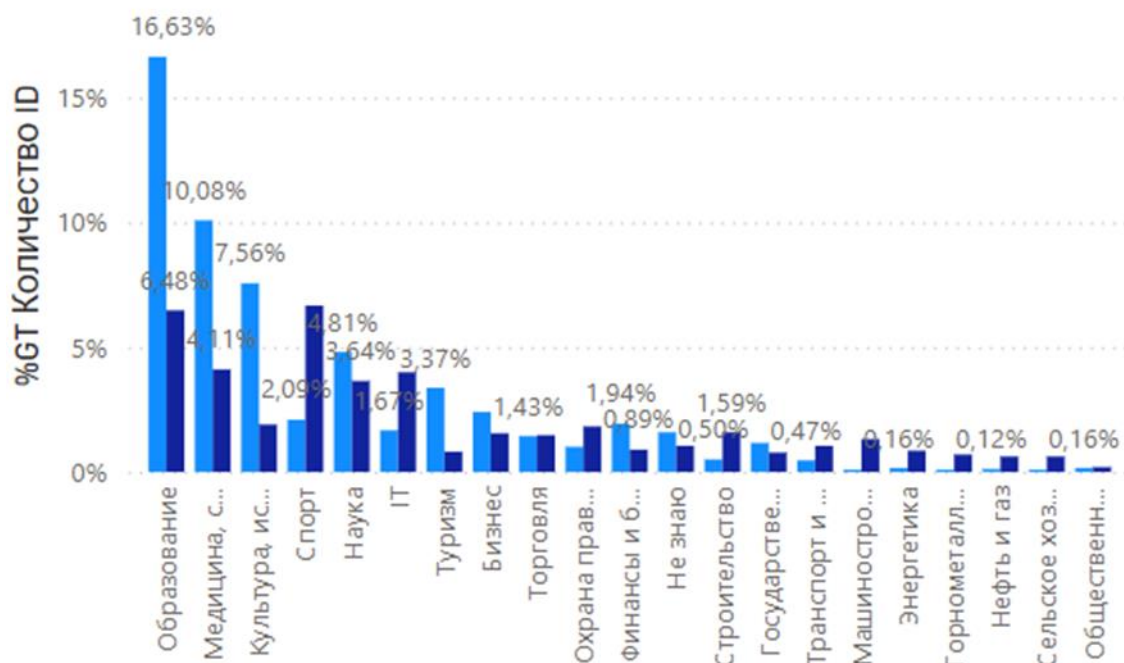

Жыныстық белгі бойынша қызмет салаларын таңдаудың салыстырмалы талдауы келесі үрдістерді көрсетеді: қыздар білім беру саласын болашақ мамандық ретінде (16,63%) ұлдарға (6,48%) қарағанда жиі таңдайды (198-сурет). Бұл білім беруді «әйелдер мамандығы» ретінде дәстүрлі қабылдауды растайды. Қыздар сондай-ақ медицина мен әлеуметтік жұмыс саласын таңдауда басым (қыздар – 10%, ұлдар – 4%).

Бұл таңдау жалпы қабылданған гендерлік рөлдерге сәйкес келеді, мұнда күтім мен қамқорлықпен байланысты мамандықтар әйелдермен көбірек байланыстырылады.

198-сурет. Қызмет салаларын таңдау бойынша жыныстық ерекшеліктерге қатысты оқушылар жауаптарының таралуы

Пол ● Женский ● Мужской

Алдыңғы санаттарға қарама-қарсы, спорт ұлдарды көбірек қызықтырады (7,6%) қыздарға (2%) қарағанда, бұл еркектік туралы дәстүрлі түсініктермен байланысты болуы мүмкін.

Ұлдар ғылымға (4,8%) және IT (3,4%) салаларына қыздарға (тиісінше 2% және 1,6%) қарағанда көбірек қызығушылық танытады. Бұл STEM салаларында әйелдердің аз қамтылу үрдісін көрсетеді.

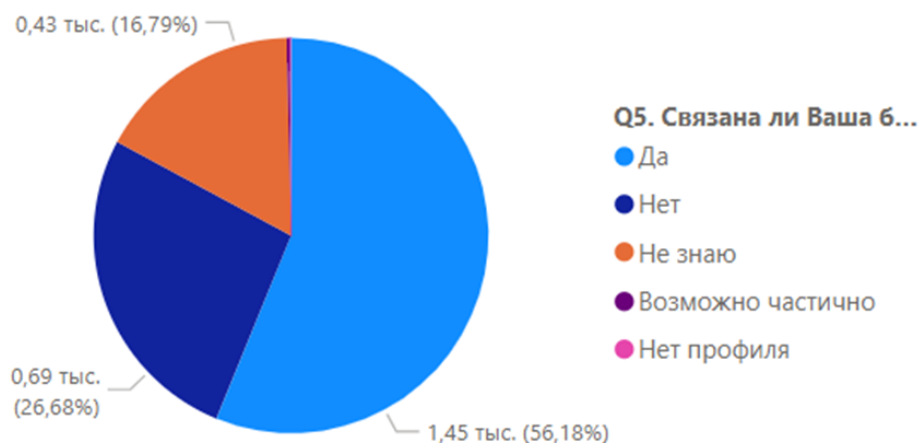
«Сіздің болашақ кәсіби салаңыз сыныбыңыздың бейінімен байланысты ма?» деген сұраққа респонденттердің жартысынан көбі, яғни 56,2% бейінмен байланысты екенін айтты (199-сурет). Бұл бейіндік сыныптар оқушыларға болашақ мансапты анықтауға тиімді көмектесетінін көрсететін оң белгі.

26,7% түлек кәсіби саласы бейінмен байланысты емес деп санайды, бұл мектептегі бейіндік оқыту әрқашан оқушының жеке қызығушылықтары мен жоспарларымен сәйкес келе бермейтінін көрсетуі мүмкін, бұл жеткіліксіз кәсіби бағдарлау жұмысының немесе бейінді таңдауда икемділіктің болмауынан туындайды.

Бұл сұраққа тағы 16,8% жауап беруге қиналған, бұл өз бейініне қатысты мүмкіндіктер туралы хабардарлықтың жеткіліксіздігін немесе өзінің таңдауына сенімсіздігін көрсетеді. Бұл кәсіби бағдарлау бойынша неғұрлым белсенді және дараланған тәсілді қажет ететінін көрсетеді, әсіресе болашақ мамандығын анықтауда қиындықтарға тап болған оқушылар үшін.

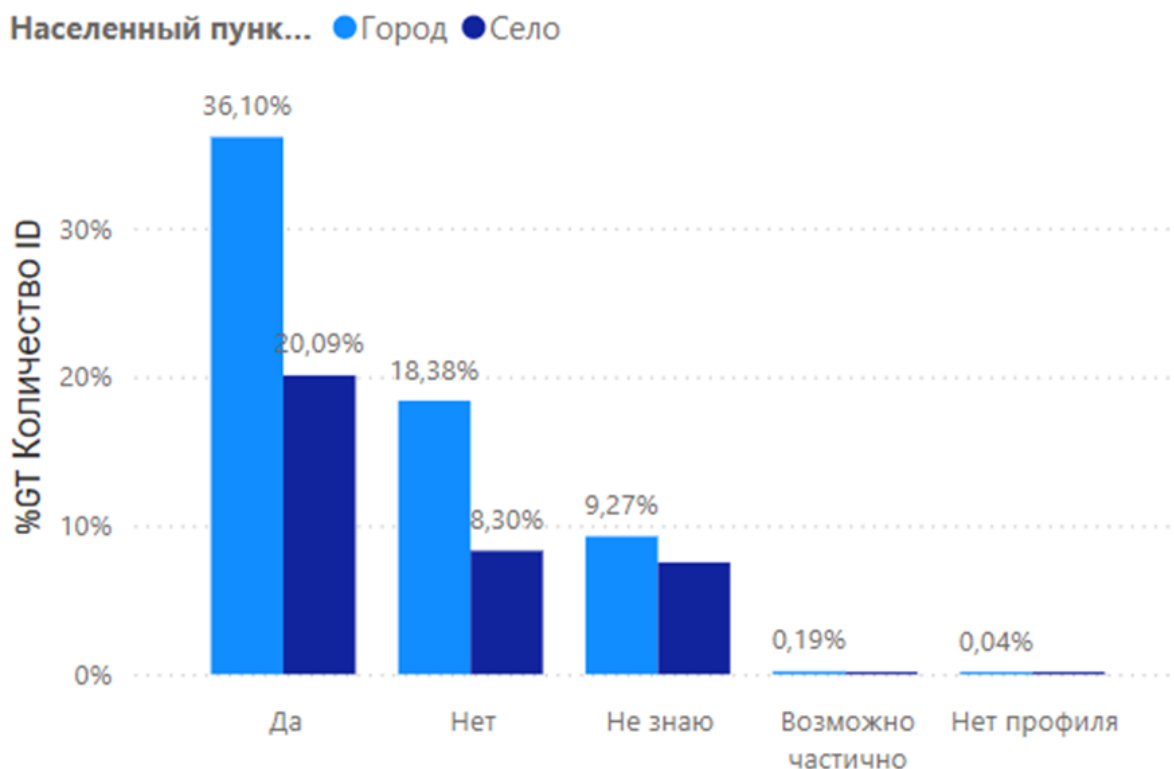
Алдыңғы санаттарға қарама-қарсы, спорт саласы ұл балаларды көбірек қызықтырады (7,6%), ал қыздардың үлесі – небәрі 2%. Бұл жағдай дәстүрлі ер азаматтық бейнелермен байланысты болуы мүмкін.

199-сурет. «Сіздің болашақ кәсіби салаңыз сыныбыңыздың бейінімен байланысты ма?» деген сұраққа 11-сынып оқушыларының жауаптарының таралуы

Қалалық мектеп түлектерінің 36,1%-ы болашақ кәсіби саласы сыныбының бейінімен байланысты екенін айтқан. Бұл ауыл оқушыларымен салыстырғанда (20%) айтарлықтай көп (200-сурет). Бұл қалалық мектептерде бейіндік оқытудың жақсы ұйымдастырылғанын немесе қаладағы оқушылардың хабардарлығы мен кәсіби бағдарлау қолдауының жоғары екенін көрсетуі мүмкін.

200-сурет. Қала/ауыл бөлінісінде «Сіздің болашақ кәсіби салаңыз сыныбыңыздың бейінімен байланысты ма?» деген сұраққа 11-сынып оқушыларының жауаптарының таралуы

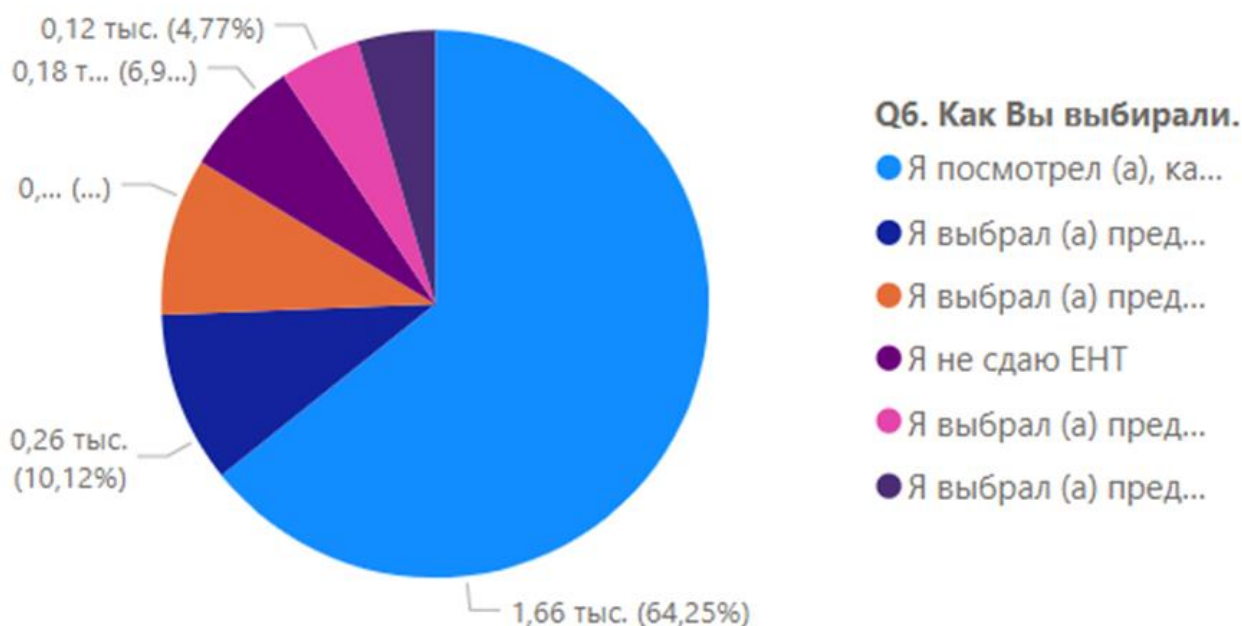

Ауыл мектептерінде оқушылардың көбі сынып бейіні мен болашақ мансабы арасындағы сәйкессіздікті көреді, бұл ауылдық жерде білім беру мүмкіндіктерінің шектеулі болуымен байланысты болуы мүмкін.

«Сіз ЕНТ тапсыру үшін пәндерді қалай таңдадыңыз?» деген келесі сұраққа жауаптар келесідей бөлінді (201-сурет):

- 64,3% түлек пәндерді таңдауда қызығушылық танытқан кәсіби білім беру ұйымына түсу үшін қажетті пәндерге сүйенгенін атап өткен;
- шамамен 10% респондент «Мен көптеген мамандықтарға қажет пәндерді таңдадым» және «Мен тапсыру оңай пәндерді таңдадым» деген жауаптарды таңдаған;
- шамамен 7% ЕНТ тапсырмайтынын айтқан;
- 4,8% түлек пәндерді ата-аналарының, мұғалімдерінің және достарының кеңесі бойынша таңдаған және осынша респондент ЕНТ пәндерін нақты себепсіз таңдаған.

Сурет 201. 11-сынып оқушыларының «Сіз ҰБТ үшін пәндерді қалай таңдадыңыз?» сұрағына берген жауаптарының үлестірімі.

Респонденттердің негізгі бөлігі ЕНТ пәндерін ЖОО және мамандықтардың талаптарына сүйене отырып таңдаған, бұл болашақты жоспарлауда саналы көзқарастың бар екенін көрсетеді. Бұл оқушылардың ЖОО талаптары мен түсу шарттары туралы хабардарлық деңгейінің жеткілікті екенін көрсетеді.

Қалалық және ауылдық оқушылар арасындағы негізгі айырмашылық – қалалық респонденттердің айтарлықтай көбі ЕНТ пәндерін ЖОО мен мамандықтардың талаптарына сүйеніп таңдайды (қаладан – 41,3%, ауылдан – 23%)

(202-сурет). Бұл олардың оқу орындарындағы кәсіби бағдарлау жұмысының жақсы екенін, қалалық мектептердегі ақпарат пен кеңеске қолжетімділік бар екенін, сондай-ақ түлектердің хабардарлығының жоғары екенін көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, ауылдық оқушылардың көбі ЕНТ тапсырмайды (4,3% қарсы 2,8% қалада), бұл жоғары білім мен кәсіби мүмкіндіктерге, артықшылықтарға қолжетімділік айырмашылығымен байланысты болуы мүмкін.

Сонымен қатар, ауылдық оқушылар жиі пән таңдауда жеңілдігіне назар аударады, бұл білікті кеңес алу және жалпы пән мен мамандық таңдауға қатысты қолдаудың төмен екенін көрсетуі мүмкін.

202-сурет. Қала/ауыл бөлінісінде «Сіз ЕНТ тапсыру үшін пәндерді қалай таңдадыңыз?» деген сұраққа 11-сынып оқушыларының жауаптарының таралуы

5,3% орыс тілінде оқитын түлектер және 3,8% қазақ тілінде оқитындар ЕНТ-де тапсыру оңай пәндерді таңдаған (203-сурет). Бұл орыс тілінде оқитын оқушылар да пәндердің жеңілдігі факторына мән беретіні туралы айтуы мүмкін. Сонымен қатар, орыс тілінде оқитын оқушылардың 5,6%-ы ЕНТ тапсырмайтынын айтқан, бұл қазақ тіліндегілермен салыстырғанда (1,36%) едәуір жоғары.

Қазақ тілінде оқитын оқушылардың 3,7%-ы пәндерді мұғалімдер мен ата-аналар кеңесі бойынша таңдаған, ал орыс тілінде оқитындарда бұл көрсеткіш – 0,9%. Бұл қазақ тілінде оқитын оқушылар арасында қоршаған ортаның пән таңдауға ықпалы жоғары екенін көрсетеді.

203-сурет. Оқу тілі бөлінісінде «Сіз ЕНТ тапсыру үшін пәндерді қалай таңдадыңыз?» деген сұраққа 11-сынып оқушыларының жауаптарының таралуы

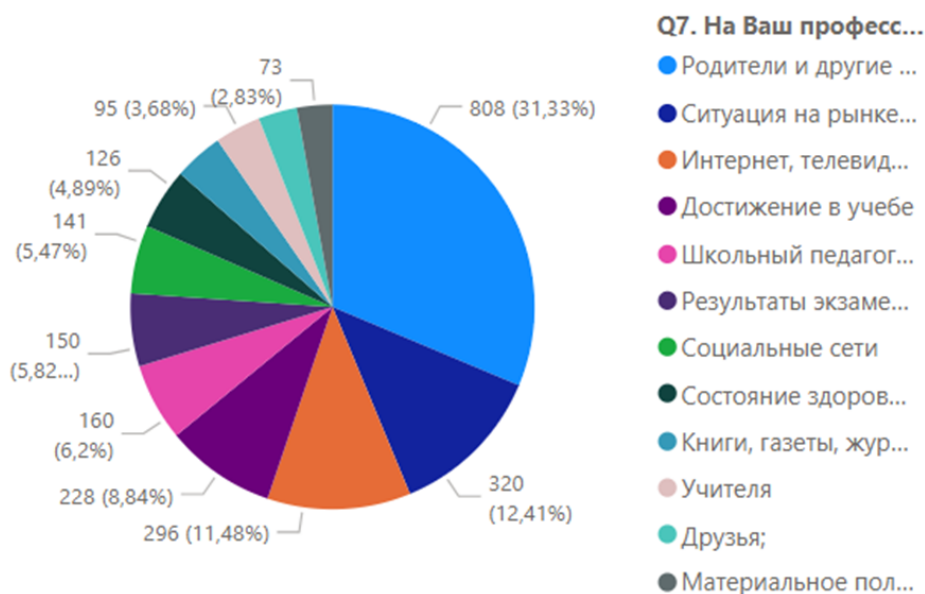
Изык обучения ● Казахский ● Русский

31,3% он бірінші сынып оқушысының кәсіби таңдауына ата-аналар мен басқа туыстар әсер етеді (204-сурет).

Сондай-ақ, респонденттердің 12,4%-ы еңбек нарығындағы жағдайдың әсерін атап өтті; 11,5% таңдауға интернет әсер еткенін айтса, әлеуметтік желілер – 5,5%; шамамен 9%-ы жетістіктері мен оқу нәтижелеріне сүйеніп мамандық таңдаған; денсаулық жағдайы шамамен 5% түлектің таңдауына себеп болған және 3,7% мұғалімдердің кәсіби таңдауына әсер еткенін атап өткен.

204-сурет. Түлектердің кәсіби таңдауына әсер еткен критерийлер

Осылайша, ата-аналар мен туыстар оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауында негізгі рөл атқарады.

Оқу жетістіктері кәсіби таңдауына әсер ететін фактор ретінде қазақ тілінде оқитындар үшін (8,8%) орыс тілінде оқитындарға қарағанда (0,04%) маңыздырақ, мұғалім-кәсіби бағдар берушінің пікірі де солай (4,4%) (205-сурет). Бұл осы топтағы оқушылардың мамандық таңдауда академиялық жетістікке көбірек мән беретінін көрсетуі мүмкін.

Орыс тілінде оқитындар үшін еңбек нарығындағы жағдай (қала – 7,3%; ауыл – 5%) және емтихан нәтижелері (қала – 5,4%; ауыл – 0,3%) маңызды факторлар болып табылады.

Қазақ тілінде оқитын түлектер үшін отбасы мен туыстардың ықпалы әлдеқайда жоғары, бұл осы топ үшін отбасылық құндылықтар мен дәстүрлердің маңыздылығын көрсетеді.

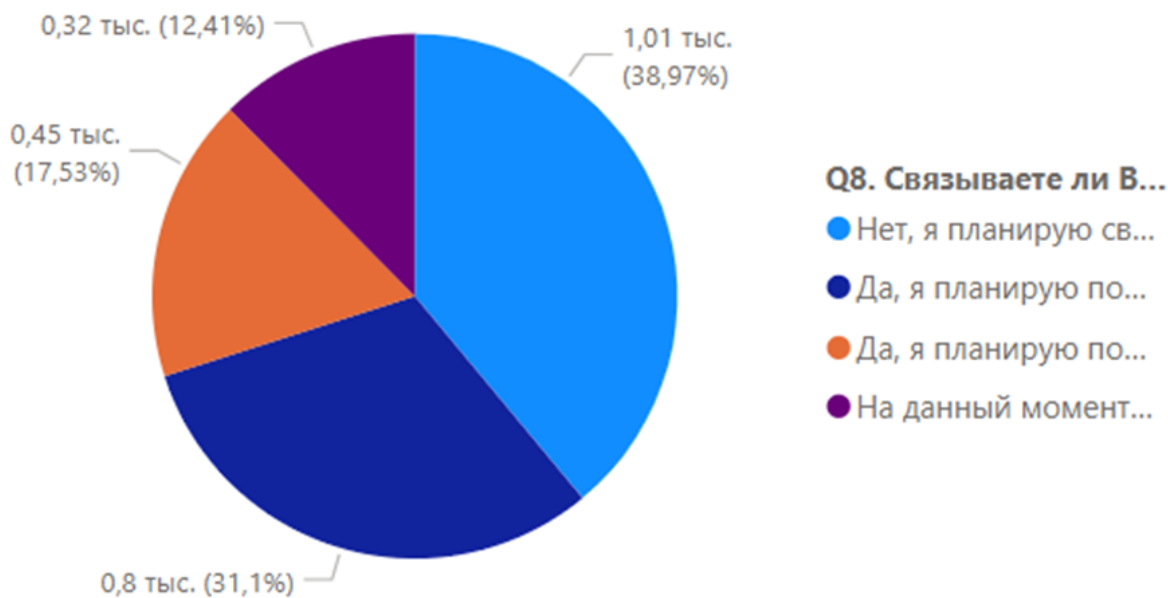
Орыс тілінде оқитын оқушылар көбінесе нарықтық жағдайға және медианың ықпалына назар аударады, бұл олардың ақпараттылығы мен мамандық таңдаудағы прагматикалығын білдіреді.

205-сурет. Оқу тілі бөлінісінде түлектердің кәсіби таңдауына әсер еткен критерийлер

«Сіз болашақ кәсіби мансабыңызды тұрып жатқан өңіріңізбен байланыстырасыз ба?» деген сұраққа 40% түлек Қазақстанның басқа өңірінде өмір сүріп, жұмыс істеуді жоспарлайтынын айтты (206-сурет). 31% респонденттер кәсіби білім алып, кейін қазіргі тұрып жатқан өңірінде мансап құруды жоспарлайды, тағы 17,5% басқа өңірде білім алып, кейін өз облысына оралып жұмыс істемек. 12,4% түлек әлі жоспарларын анықтамаған.

206-сурет. «Сіз болашақ кәсіби мансабыңызды тұрып жатқан өңіріңізбен байланыстырасыз ба?» деген сұраққа түлектердің жауаптарының таралуы

Қазақстан өңірлерінің даму деңгейіндегі айтарлықтай айырмашылықтар жастардың мансап құру үшін басқа аймақтарға көшу шешіміне әсер етеді. Жоспарын әлі анықтамаған түлектердің жоғары пайызы кәсіби бағдар беру жұмысын күшейтуді қажет ететінін көрсетеді, бұл жастарға туған өңірінің ұсынатын мүмкіндіктерін жақсы түсінуге көмектеседі.

Білім алғаннан кейін туған өңіріне оралуды жоспарлап отырғандардың салыстырмалы түрде жоғары үлесі туған аймақтарда жұмыс істеу жағдайларын жақсарту арқылы дарынды жастарды ұстап қалуға болатынын көрсетеді.

Қазақ тілінде оқитын түлектер басқа өңірге көшуге көбірек бейім (25,7%) — білім алу және жұмыс істеу үшін, бірақ сонымен бірге оқуын аяқтаған соң туған жеріне оралуға да ниетті (13,4%) (207-сурет).

Орыс тілінде оқитын оқушылар көбінесе өз өңірінде оқып, жұмыс істеуді қалайды, бірақ олардың жоспарларында анық еместік деңгейі де жоғары (12%).

Бұл айырмашылықтар әртүрлі әлеуметтік-экономикалық жағдайлар мен тілдік топтардағы мәдени артықшылықтарды көрсетуі мүмкін, оларды білім беру және кәсіби бағдарлау бағдарламаларын әзірлеу кезінде ескеру қажет.

207-сурет. Оқу тілі бөлінісінде «Сіз болашақ кәсіби мансабыңызды тұрып жатқан өңіріңізбен байланыстырасыз ба?» деген сұраққа түлектердің жауаптарының таралуы

Язык обучения ● Казахский ● Русский

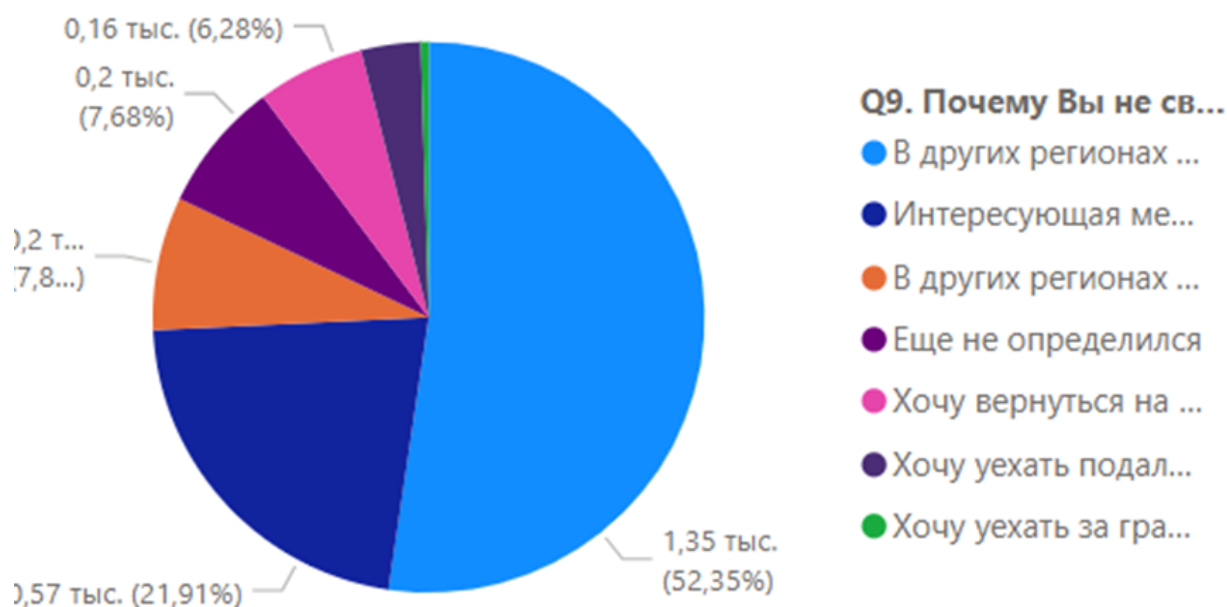

«Неліктен сіз болашақ кәсіби мансабыңызды тұрып жатқан өңіріңізбен байланыстырмайсыз?» деген сұраққа 52,4% түлек басқа өңірлерде жұмысқа орналасу мүмкіндігі жоғары және жалақы деңгейі жоғары деп жауап берген. Тағы бір танымал жауап — «Қызықтыратын мамандық біздің өңірде болашағы жоқ», бұл жауапты 21,9% түлек таңдаған (208-сурет).

7,8% он бірінші сынып оқушысы басқа өңірлерде климат жақсырақ екенін айтқан және осынша түлек (7,6%) кәсіби қалыптасу орны мен болашақ тұратын жерін әлі анықтамаған.

Респонденттердің 6,3%-ы ата-анасының туған еліне оралғысы келетінін, шамамен 5%-ы ата-анасынан алысқа кеткісі келетінін айтқан және шетелге кеткісі келетіндер үлесі өте аз.

208-сурет. «Негізден сіз болашақ кәсіби мансабыңызды тұрып жатқан өңіріңізбен байланыстырмайсыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы

Түлектер көбіне басқа өңірлер ұсынатын экономикалық мүмкіндіктерге бағдарланған. Бұл елдің дамымаған өңірлерінде экономикалық дамуды ынталандыру мен жұмыс орындарын құру қажеттігін көрсетеді. Өңірлердің теңгерімсіз дамуы жастар көші-қонының күшеюіне әкелуі мүмкін, бұл дамуы төмен аймақтардың экономикасына кері әсер етеді.

Бүгінгі түлектер үшін отбасылық және климаттық артықшылықтар да кәсіби мансапты құру үшін өңір таңдауда рөл ойнайды.

Респонденттердің төрттен бірі туған өңірінде өзінің мамандығының дамуына мүмкіндік жоқ екенін көреді. Бұл аймақтардағы жастардың кәсіби дамуына арналған жаңа мүмкіндіктер мен инфрақұрылымды жақсартудың қажеттілігін көрсетеді.

Сонымен қатар, қазақ тілінде оқытатын мектептердің түлектерінің 21,7%-ы, бұл орыс тілінде оқытындардың көрсеткішінен (0,23%) әлдеқайда жоғары, өз өңірінде қызықтыратын мамандықтың болашағы жоқ екенін айтқан (209-сурет). Яғни, бұл респонденттер тобы үшін экономикалық факторлар мен кәсіби болашағы тұратын және жұмыс істейтін өңірді таңдауда шешуші болып табылады.

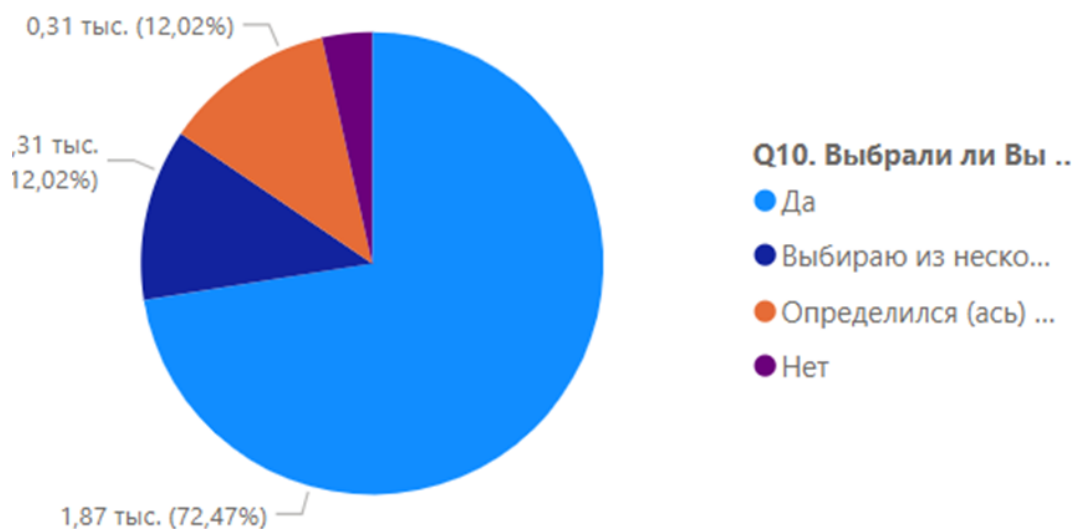
209-сурет. Оқу тілі бөлінісінде «Неліктен сіз болашақ кәсіби мансабыңызды тұрып жатқан өңіріңізбен байланыстырмайсыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы

Респонденттердің көп бөлігі (72,5%) мамандық таңдағанын атап өткен, бұл түлектер арасында жеткілікті жоғары сенімділік пен мақсаттылықтың бар екенін көрсетеді (210-сурет).

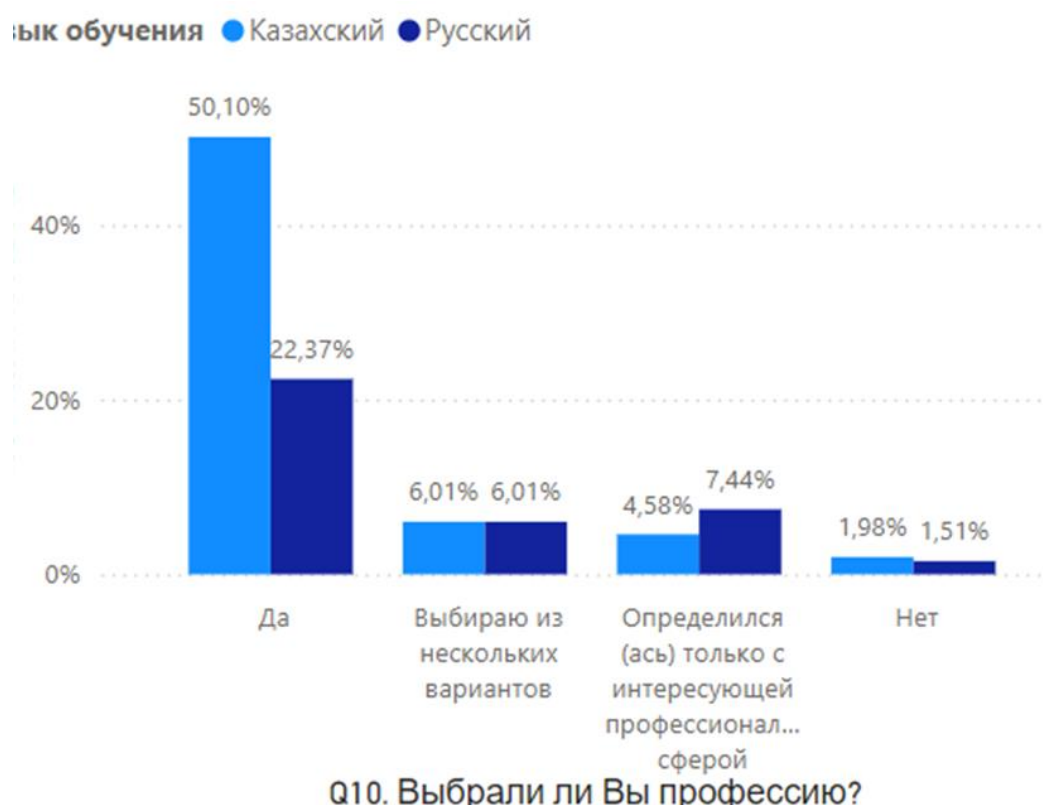
11-сынып оқушыларының 12%-ы бірнеше нұсқаның арасынан таңдау жасап жатқанын айтқан, бұл шешім қабылдауда икемділік пен таңдау мүмкіндігінің бар екенін білдіреді және сонша оқушы (12%) тек болашақ мамандық саласын анықтаған.

210-сурет. «Сіз мамандықты таңдадыңыз ба?» деген сұраққа респонденттердің жауаптарының таралуы

Орыс тілінде оқытатын мектептердің тек 22,4% оқушысы мамандық таңдағанын айтқан, бұл қазақ тілінде оқитын оқушылармен салыстырғанда айтарлықтай төмен, оларда бұл көрсеткіш 50% (211-сурет). Бұл факт орыс тілінде оқытатын мектептерде кәсіби бағдарлау жұмысының жеткіліксіздігін немесе мамандық таңдауда оқушыларға ресурстар мен қолдаудың жетіспеуін көрсетуі мүмкін.

211-сурет. «Сіз мамандықты таңдадыңыз ба?» деген сұраққа респонденттердің жауаптарының таралуы

«Сіз қандай мамандық таңдадыңыз?» деген келесі сұраққа жауаптар келесідей бөлінді: ең көп респондент (21,6%) мұғалім мамандығын таңдаған (212-сурет). Одан кейінгі орындарда — медицина саласындағы мамандықтар (14,2%), IT-талдаушы және бағдарламашы (9,6%), менеджер мен маркетингші (шамамен 5%). Оқушылардың айтарлықтай бөлігі (8%) мамандықты әлі таңдамаған.

212-сурет. Түлектер арасындағы мамандық таңдау бойынша жауаптардың таралуы

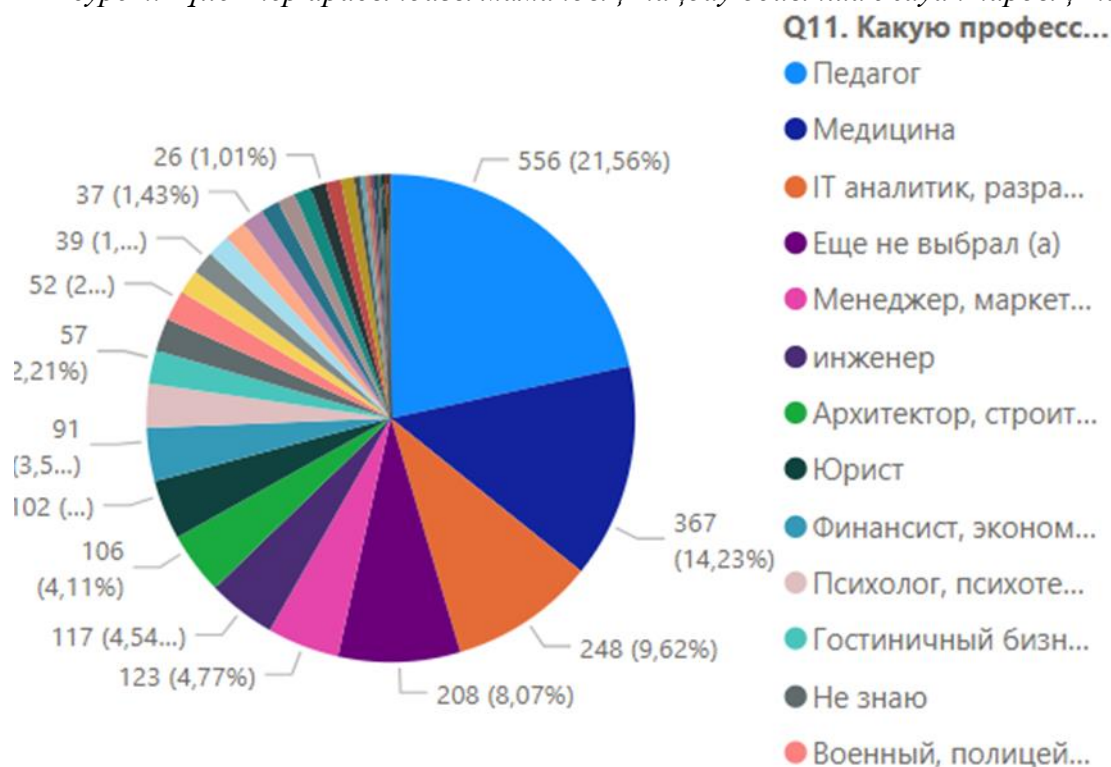

Диаграмма оқушылардың қызығушылықтарының кең ауқымын көрсетеді, бұл мансаптық артықшылықтардың алуан түрлілігін және кәсіби бағдар беру жұмысын жүргізу кезінде оқушылардың білім беру және кәсіби мүмкіндіктерін анықтауға арналған кәсіби бағдарлау құралдарының кең ауқымын ұсыну қажеттігін көрсетеді. Мұғалім мамандығын таңдаған респонденттердің ең көбі қазақ тілінде оқытатын мектептерге тиесілі (17,3%) (213-сурет).

Орыс тілінде оқытатын мектептердің түлектері арасында бұл мамандықты тек 4,3% таңдаған. Бұл мұғалім мамандығының қазақ тілінде оқитын мектептерде көбірек танымал екенін көрсетуі мүмкін.

Медицина да қазақ мектептерінің оқушылары арасында (9,9%) орыстілділермен салыстырғанда (4,3%) танымал, бұл медициналық мамандық қазақтілді ортада неғұрлым тұрақты әрі беделді ретінде қабылданатынын көрсетуі мүмкін.

IT саласындағы мамандықтарды қазақ мектептерінің 5,7% және орыс мектептерінің 4,3% оқушылары таңдаған. Бұл екі топта да IT саласына қызығушылықтың артып келе жатқанын көрсетеді.

Алаңдататыны – орыс тілінде оқытатын мектептердің 5,89% түлегі әлі мамандық таңдамағанын айтқан.

213-сурет. Түлектердің мамандық таңдауының оқу тілі бойынша бөлінуі

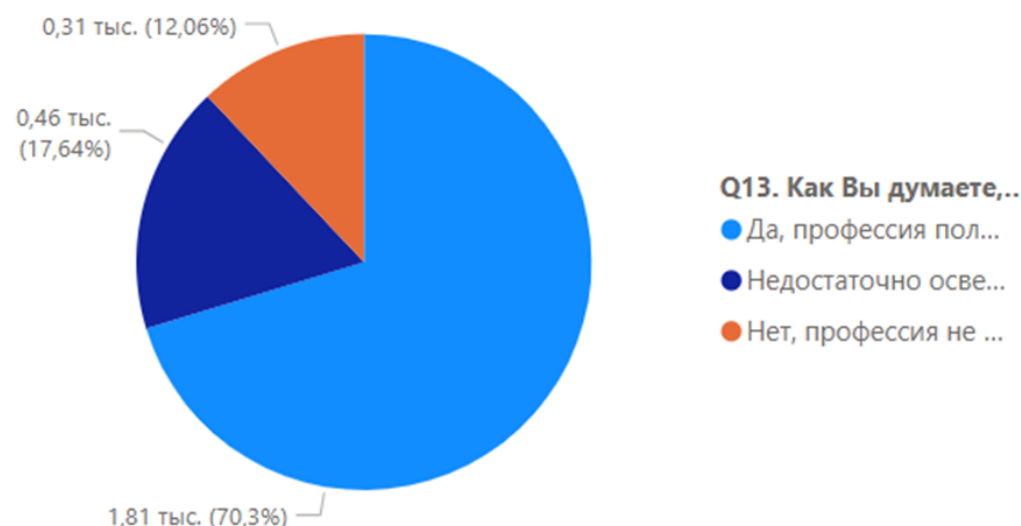
Язык обучения ● Казахский ● Русский

Қазақ және орыс тілінде оқытатын мектеп түлектерінің мамандыққа деген ұстанымдарындағы айырмашылықтар әртүрлі мамандықтардың қабылдануы мен тартымдылығына әсер ететін мәдени, әлеуметтік немесе экономикалық факторлармен байланысты болуы мүмкін.

Келесі сауалнаманың сұрағы: «Сіздің ойыңызша, таңдаған мамандығыңыз қазіргі уақытта өңіріңіздегі еңбек нарығында сұранысқа ие ме?» деген сұрақ болды. 70% түлек таңдаған мамандығы өңірдегі еңбек нарығында сұранысқа ие екеніне сенімді (214-сурет).

214-сурет. «Сіздің ойыңызша, таңдаған мамандығыңыз қазіргі уақытта өңіріңіздегі еңбек нарығында сұранысқа ие ме?» деген сұраққа жауаптардың таралуы

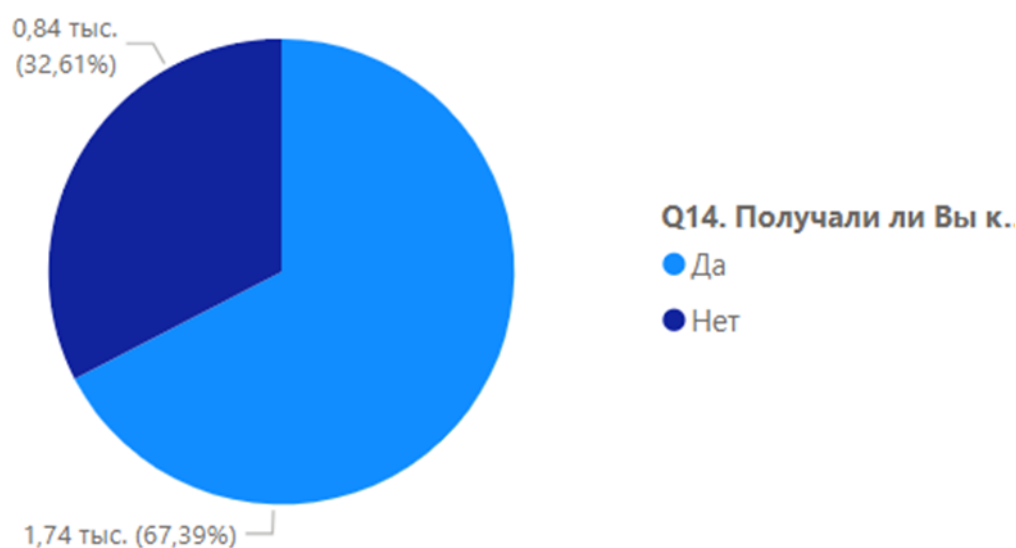

Бұл мектеп оқушылары көбіне еңбек нарығында танымал және сұранысқа ие мамандықтарды таңдайтынын көрсетуі мүмкін.

11-сынып оқушыларының 17,5%-ы өздері тұратын өңірдің еңбек нарығындағы жағдай туралы жеткілікті хабардар еместігін, қазіргі таңда қандай мамандықтардың сұранысқа ие екенін білмейтінін атап өтті.

215-суретте біз «Сіз кәсіби бағдар және өзін-өзі анықтау бойынша кеңес алдыңыз ба?» деген сұраққа 11-сынып оқушыларының жауаптарының қалай бөлінгенін көреміз. Респонденттердің 67%-ы оң жауап берсе, 33%-ы кәсіби өзін-өзі анықтауда білім беру ұйымынан көмек пен қолдау алмағанын айтқан.

215-сурет. 11-сынып оқушылары арасында кәсіби бағдар және өзін-өзі анықтау бойынша кеңес алу туралы сауалнама нәтижелері

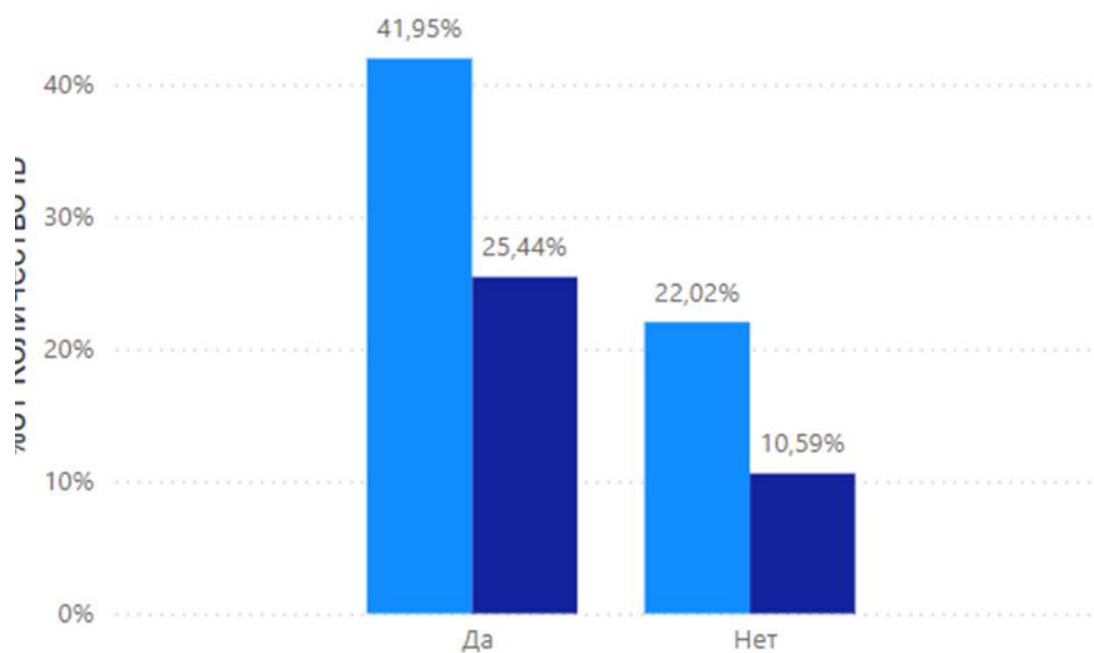
Көптеген оқушылар үшін кеңес алу мүмкіндігі мамандық таңдауда маңызды фактор болып табылады. Бұл мансап жолын неғұрлым саналы және сенімді таңдауға ықпал етуі мүмкін.

Түлектердің үштен бірі кеңес алмағаны ресурстардың біркелкі бөлінбеуін немесе кейбір орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдарлау мамандарының жетіспеушілігін көрсетуі мүмкін.

Сондай-ақ бұл сұрақ бойынша пікірлер қалалық және ауылдық, қазақ және орыс тілінде оқытатын мектеп түлектері арасында әртүрлі бөлінді (216, 217-суреттер).

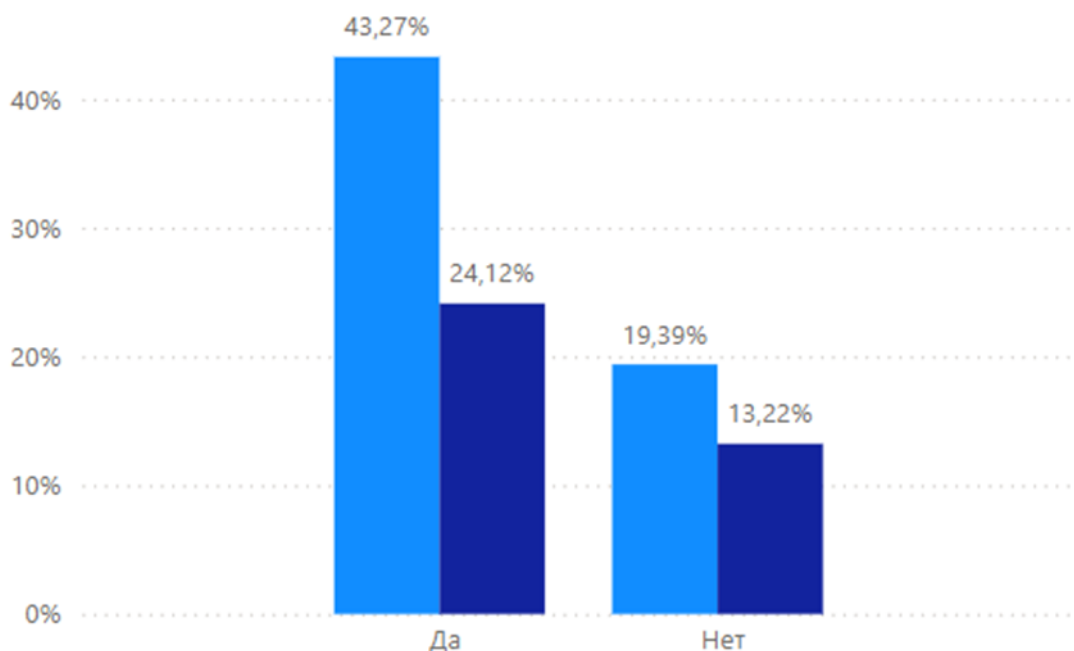
216-сурет. Қала/ауыл бөлінісінде кәсіби бағдар және өзін-өзі анықтау бойынша кеңес алу туралы 11-сынып оқушыларының сауалнамасының нәтижелері

аселенный пункт... ● Город ● Село

217-сурет. Оқу тілі бөлінісінде кәсіби бағдар және өзін-өзі анықтау бойынша кеңес алу туралы ІІ-сынып оқушыларының сауалнамасының нәтижелері

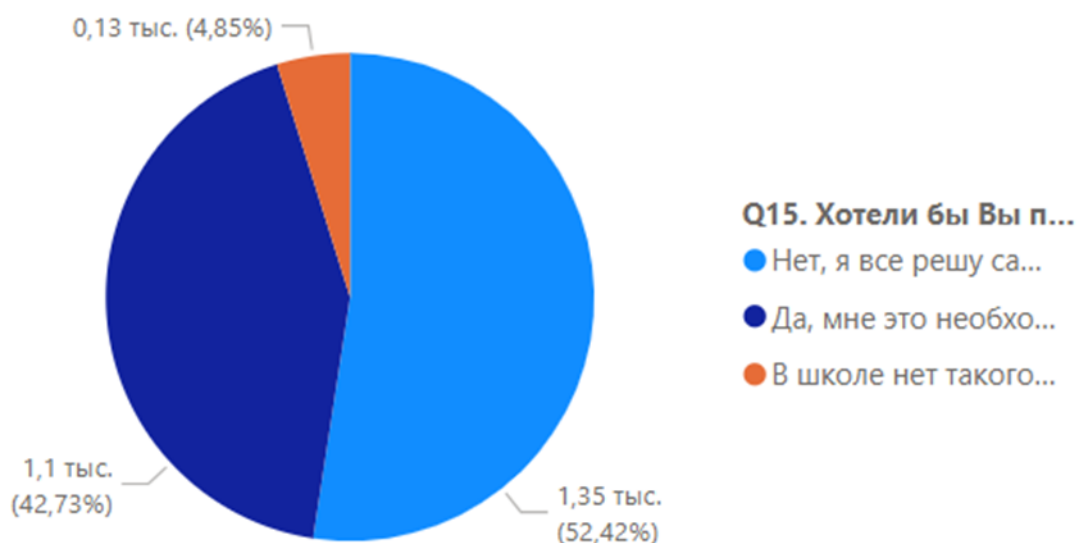
ык обучения ● Казахский ● Русский

Q14. Получали ли Вы консультацию профессиональной ори...

«Сізге мамандық таңдауда маманның көмегі қажет пе?» деген сұраққа 52% оқушы мұндай көмек қажет емес, бәрін өзім шешемін деп жауап берген (218-сурет). 43% респондентке кәсіби бағдар маманының қолдауы қажет, ал 5% түлек мектептерінде мұндай маман жоқ екенін айтқан.

218-сурет. Жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауда маманның қолдауына деген қажеттілігі туралы сауалнама нәтижелері

Шешімді дербес қабылдауды жөн көретін оқушылардың жоғары үлесі олардың өз күшіне сенімділігін немесе кәсіби бағдардың маңызын түсінбеуін көрсетуі мүмкін. Мектеп оқушылары өздерінің жеткілікті ақпараттылығына сеніп, сыртқы көмекке жүгінбей-ақ таңдау жасай аламыз деп ойлауы мүмкін.

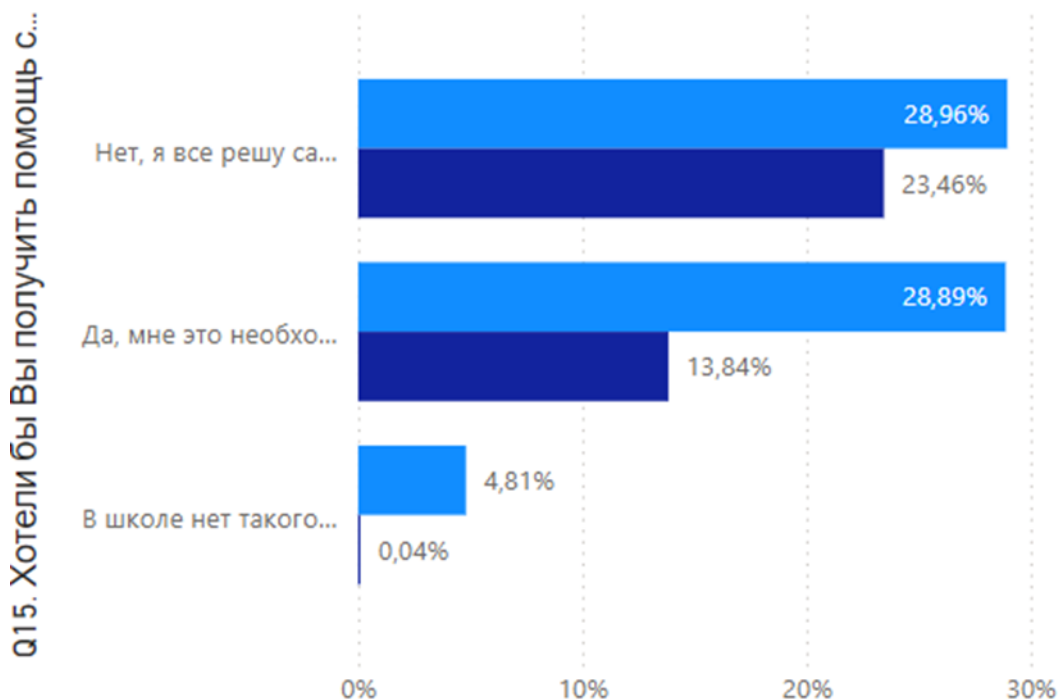
Дегенмен, кеңес беру қолдауының тиісті деңгейде болмауы оқушыларда кәсіби маманның көмегі міндетті емес немесе тіпті тиімді емес деген пікірдің қалыптасуына ықпал етуі мүмкін.

Сонымен қатар, маманның қолдауы қажет екенін айтқан респонденттердің жартысына жуығы мектептерде білікті кәсіби бағдарлаушы мамандардың және тиімді кәсіби бағдарлау жұмысының болуын қажет етеді.

Қазақ тілінде оқытатын мектептердің оқушыларының 29%-ы маманның көмегі қажет екенін айтқан (219-сурет). Орыс тілінде оқытатын оқушылар арасында бұл пайыз айтарлықтай төмен — 13,8%, бірақ осы топта маманның жоқтығын дерлік ешкім айтпаған (0,04%). Бұл орыс тілінде оқытатын мектептерде кәсіби бағдар жұмысының аз жүргізілетінін немесе оқушылар мұндай көмекті алуға болатыны туралы жеткілікті хабардар емес екенін көрсетуі мүмкін.

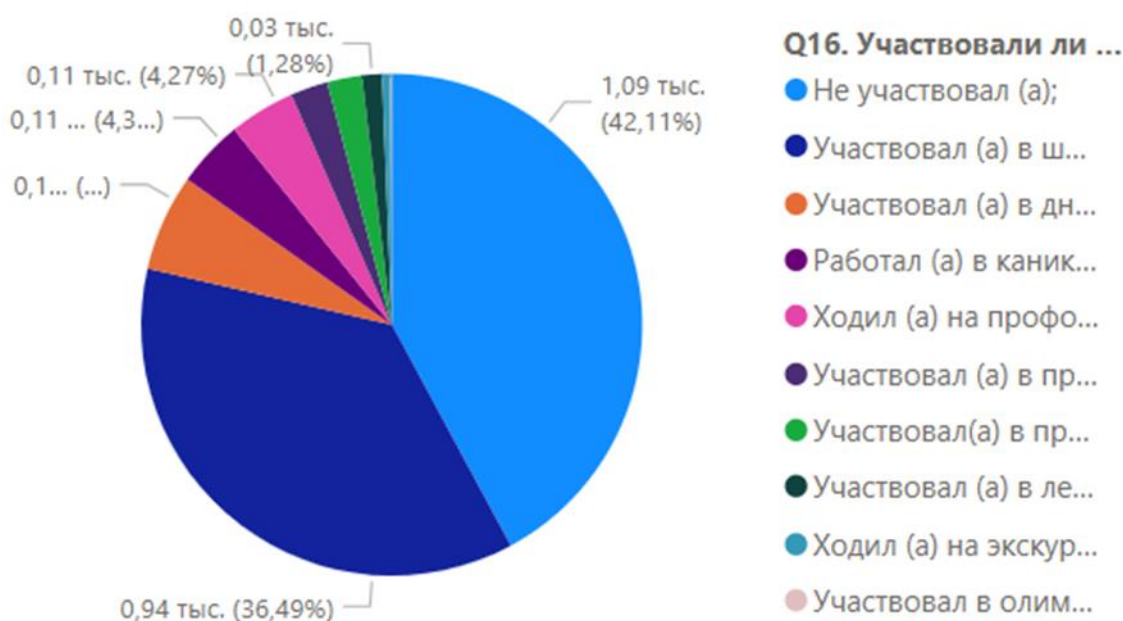
219-сурет. Оқу тілі бөлінісінде жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауда маманның қолдауына қажеттілігі туралы сауалнама нәтижелері

Язык обучения ● Казахский ● Русский

11-сынып түлектерінің 36,5%-ы мектептегі кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысқанын мәлімдегенімен, 42%-ы мұндай іс-шараларға ешқашан қатыспағандарын айтқан (220-сурет).

220-сурет. Мектептегі кәсіби бағдар беру іс-шараларына түлектердің қатысу көрсеткіші

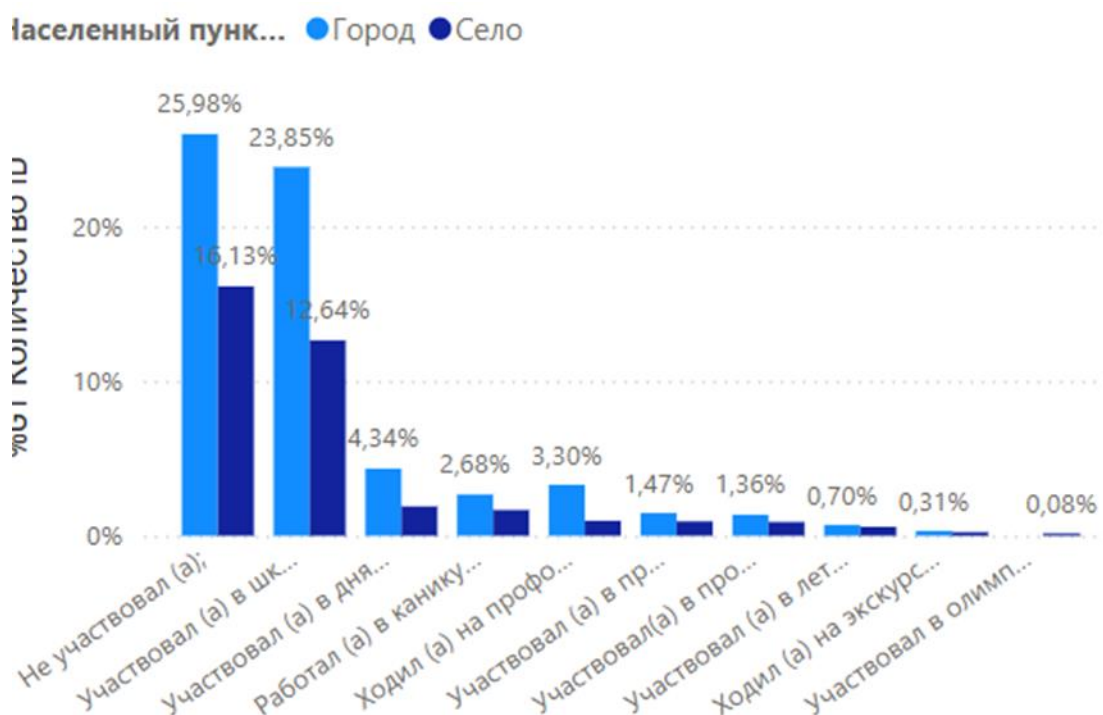

Шамамен 6% респонденттер орта және жоғары оқу орындарының ашық есік күндеріне және жәрмеңкелеріне қатысқан. Тағы 4,3% түлек демалыс уақытында жұмыс істегенін, ал осынша оқушы кәсіби сынақтардан өткенін көрсеткен.

Жазғы еңбек лагерьлеріне шамамен 2% оқушы қатысқан, ал осынша оқушы оқу жылы ішінде өңірлік кәсіпорындарға экскурсияға барған.

Ауыл мектептерінде оқитын оқушылардың 26%-ы кәсіби бағдарлау шараларына мүлде қатыспағандарын айтқан, ал бұл көрсеткіш қалалық мектептерде төмен — 16,13% (221-сурет).

221-сурет. Қалалық және ауылдық мектеп түлектерінің кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысу көрсеткіші

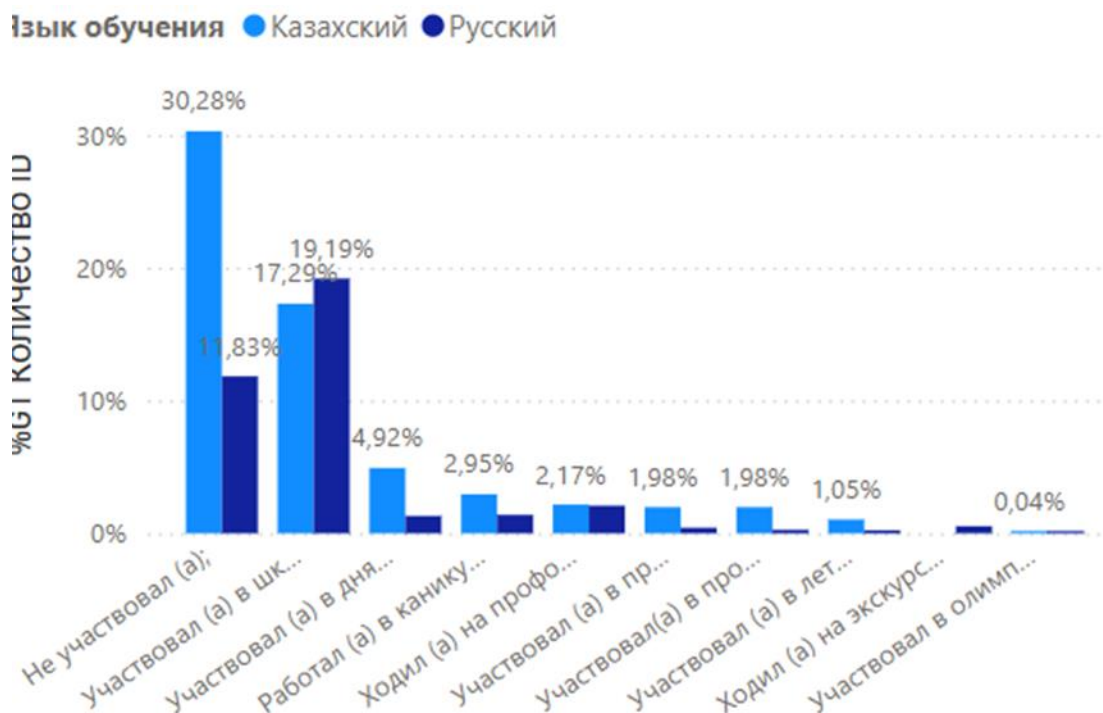
Қалалық мектептерде оқушылардың 3,3%-ы демалыс кезінде жұмыс істесе, ауылдық мектептерде бұл көрсеткіш — 1,4%. Бұл қалада еңбекке араласу мүмкіндігінің жоғары болуымен байланысты болуы мүмкін.

Қала мен ауыл мектептерінің оқушылары кәсіби сынақтарға және экскурсияларға бірдей шамада (1,5% және 1,47%) қатысқан, бұл мұндай іс-шаралардың қолжетімділігі әлі де шектеулі екенін көрсетеді.

Қазақ тілінде оқитын оқушылардың 30,3%-ы кәсіби бағдарлау шараларына мүлде қатыспаған. Ал орыс тілді мектептерде бұл көрсеткіш — 11,83% (222-сурет). Бұл қазақ тілді мектептерде мұндай іс-шаралардың аздығын немесе оқушылардың қызығушылығының төмендігін көрсетуі мүмкін.

Орыс тілді мектеп оқушылары білім беру ұйымдарының ашық есік күндеріне жиі қатысады (4,92%), қазақ тілді оқушылармен салыстырғанда (2,95%). Бұл іс-шаралардың орыс тілді мектептерде көбірек өткізілуі немесе оқушылардың хабардарлығы жоғары болуымен түсіндірілуі мүмкін.

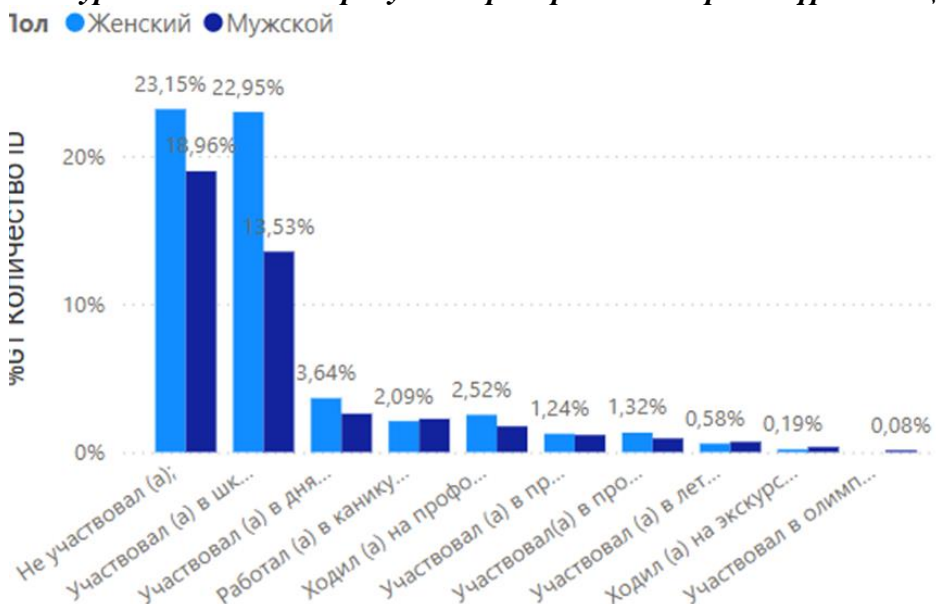
Сурет 222. Кәсіби бағдарлау іс-шараларына қатысу көрсеткіші тілдік ортаға байланысты

Барлық оқушылар үшін, оқу тіліне қарамастан, кәсіби бағдарлау мақсатында жоғары және орта арнаулы оқу орындарының ашық есік күндеріне бару мүмкіндігін қамтамасыз ету қажет.

Кәсіби бағдарлау іс-шараларына қыздар (18,9%) ұлдарға қарағанда (13,53%) жиі қатысады (223-сурет). Бұл қыздардың кәсіби бағдарлау шараларына белсенді қатысатынын көрсетуі мүмкін.

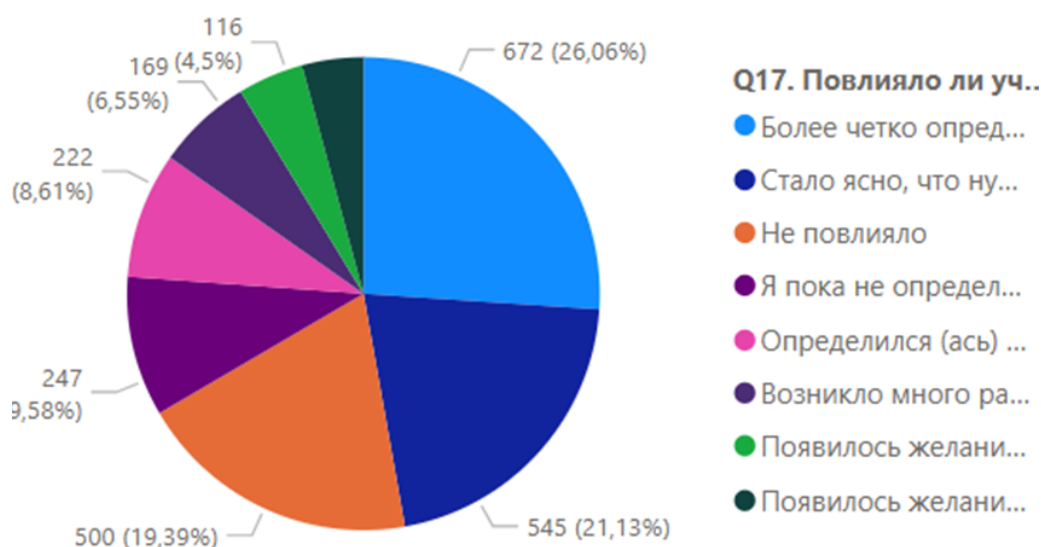
223-сурет. Кәсіби бағдарлау іс-шараларына гендерлік тұрғыдан қатысу көрсеткіші

Жалпы, ұлдар мен қыздардың қатысу деңгейі аса айырмашылық жасамайды, алайда кейбір ерекшеліктер байқалады. Мысалы, қыздар ашық есік күндеріне жиі қатысса, ұлдар көбінесе демалыс уақытында жұмыс істейді.

Оқушылардан кәсіби бағдарлау іс-шаралары олардың мамандық таңдауына қалай әсер еткені жөнінде қойылған келесі сұраққа жауаптар төмендегідей бөлінді: түлектердің 26%-ы мұндай іс-шаралар болашақ мамандығын анық таңдауға көмектескенін айтса, 21%-ы мамандық таңдау үшін қосымша тестілеуден өтіп, маманның кеңесін алу қажет екенін түсінген (224-сурет).

224-сурет. «Кәсіби бағдарлау іс-шаралары сіздің мамандық таңдауыңызға әсер етті ме?» сұрағына түлектердің жауаптарының үлестірілімі

Алайда, 19,3% респондент мектептегі кәсіби бағдарлау іс-шаралары олардың мамандық таңдауына еш әсер етпегенін көрсеткен.

8,6% түлек бұл іс-шаралар оқуға түсетін оқу орнын таңдауға көмектескенін айтса, шамамен 7% оқушыда мамандық таңдауға қатысты көптеген сұрақтар туындаған.

4,5% оқушы қазіргі заманғы мамандықтар туралы көбірек білгісі келетінін және болашақ мамандықты біреумен талқылауға ниетті екенін білдірген.

Қазақ тілінде оқитын оқушылардың 15,9%-ы кәсіби бағдарлау іс-шаралары мамандық таңдауда нақты шешім қабылдауға көмектескенін айтса, орыс тілінде оқитындар арасында бұл көрсеткіш 10% (225-сурет). Бұл қазақ тілінде оқытатын мектептерде кәсіби бағдарлаудың тиімді жүргізілетінін көрсетуі мүмкін.

225-сурет. Кәсіби бағдарлау іс-шараларының әсері бойынша жауаптар тілдік орта бойынша

Язык обучения ● Казахский ● Русский

Орыс тілді мектеп оқушыларының 18%-ы мұндай іс-шаралардың оларға еш әсер етпегенін айтқан, ал қазақ тілділерде бұл көрсеткіш небәрі 7,7%. Бұл орыс тілді мектептерде кәсіби бағдарлау жұмысының тиімділігін арттыру қажеттілігін көрсетеді.

Қыздардың 16%-ға жуығы кәсіби бағдарлау іс-шаралары мамандық таңдауда нақтырақ бағыт бергенін айтқан, ал ұлдар арасында бұл көрсеткіш — 10,2% (226-сурет). Бұл қыздар үшін мұндай іс-шаралардың пайдалырақ екенін көрсетеді.

226-сурет. Кәсіби бағдарлау іс-шараларының мамандық таңдауға әсері бойынша жауаптар – гендерлік бөлініс

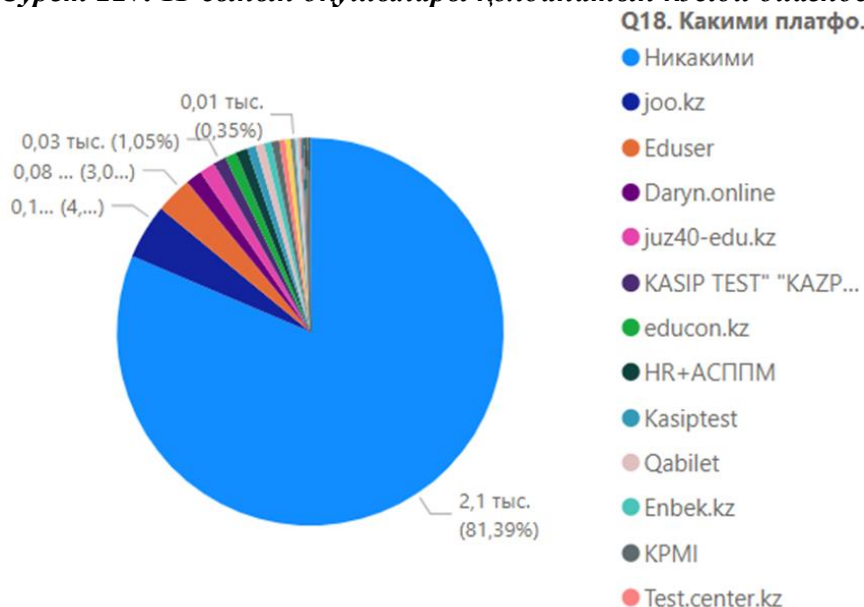
Женский Мужской

Қыздар, жалпы алғанда, кәсіби бағдарлау іс-шараларына белсендірек қатысады, мамандықты жиі анықтап, қосымша кеңес пен ақпарат алуға ұмтылады. Ал ұлдар мұндай іс-шаралардың әсерін жиі байқамағанын айтады.

11-сынып оқушыларына кәсіби өзін-өзі анықтау барысында қандай платформаларды пайдаланатыны жөнінде сұрақ қойылды. Респонденттердің 81,3%-ы ешқандай платформаны пайдаланбайтынын мәлімдеген (227-сурет).

Сурет 227. 11-сынып оқушылары қолданатын кәсіби диагностика платформалары

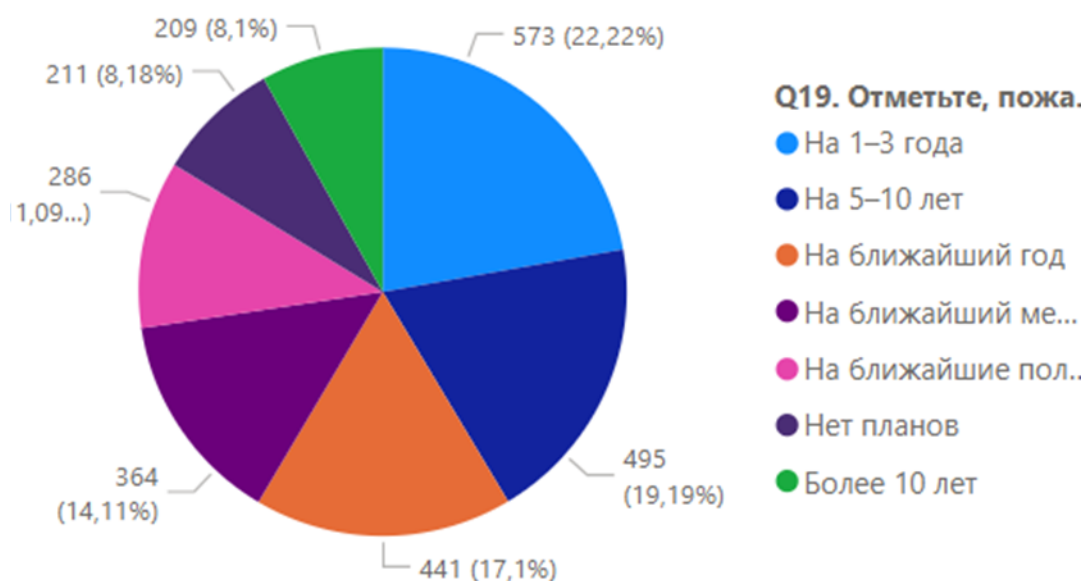

Бұл жағдай бірнеше маңызды мәселелерге меңзейді:

- Оқушылар мұндай платформалардың бар екенінен бейхабар болуы немесе олардың маңыздылығын түсінбеуі мүмкін. Бұл мектептерде кәсіби диагностика құралдарын насихаттаудың жеткіліксіздігін білдіреді.
- Оқушылардың кейбірі кәсіби диагностикадан өтуді қажет деп есептемей, тек өз қалауы мен түйсігіне сүйеніп шешім қабылдайды.
- Кейбір оқушыларда интернетке немесе қажетті құрылғыларға қолжетімділік жоқ.
- Кейбірі мұндай платформаларға сенім артпайды немесе оларды өз қажеттіліктеріне сәйкес келмейді деп есептейді.

Респонденттерге өмірлік жоспарларын қай мерзімге құрғаны жөнінде сұрақ қойылғанда, 22,2%-ы 1–3 жылға жоспарлағанын, 19%-ы — 5–10 жылға, 17%-ы — алдағы жылға, 14%-ы — алдағы бір айға жоспарлағанын айтты (228-сурет). 11%-ы жарты жылға, 8%-ы — мүлде жоспары жоқ екенін, ал тағы 8%-ы 10 жылдан артық уақытқа жоспар құрғанын көрсеткен.

228-сурет. Түлектердің өмірлік жоспарларының мерзімі

22,2% жауап бергендер 1–3 жылға жоспар құрған, бұл оқуын жаңа аяқтап, жоғары оқу орнына түсу немесе жұмысқа орналасу жоспарында жүрген оқушылар үшін қысқа мерзімді жоспарлаудың әдеттегі кезеңі болып табылады.

19% респондент 5–10 жылға жоспар құрған, бұл түлектердің бір бөлігі өзін ұзақ мерзімді перспективада елестетіп, өз мақсаттарын түсінетінін көрсетеді және бұл олардың мамандығы мен өмір жолын нақты түсінетінін білдіруі мүмкін.

Тағы 17% респондент алдағы бір жылға жоспар құрған, ал 14% – алдағы айға ғана. Бұл түлектердің бір бөлігі ұзақ мерзімді мақсаттарына сенімді емес екенін және қазіргі міндеттер мен өтпелі кезеңдерге, мысалы, емтихан тапсыру немесе оқуға түсуге бағытталғанын көрсетеді.

11% түлектің алғашқы жарты жылға жоспары бар, бұл да орта мерзімді кезең болып табылады және ҰБТ-ға дайындықпен немесе кәсіби қызметтегі алғашқы қадамдармен байланысты болуы мүмкін.

8% респондент алдағы уақытқа ешқандай жоспары жоқ екенін айтты және тағы 8% – 10 жылдан астам мерзімге өмірлік жоспарлар құрған.

Көпшілік түлек қысқа мерзімді жоспарларға бағытталған. Бұл кәсіби болашағының белгісіздігімен немесе мектептердегі кәсіби бағдарлау жұмыстарының жеткіліксіздігімен байланысты болуы мүмкін. Өте аз оқушы 10 жылдан астам уақытқа жоспар құрып отыр, бұл ұзақ мерзімді мансаптық және өмірлік жоспарлауға дайындықтың жеткіліксіз екенін көрсетеді.

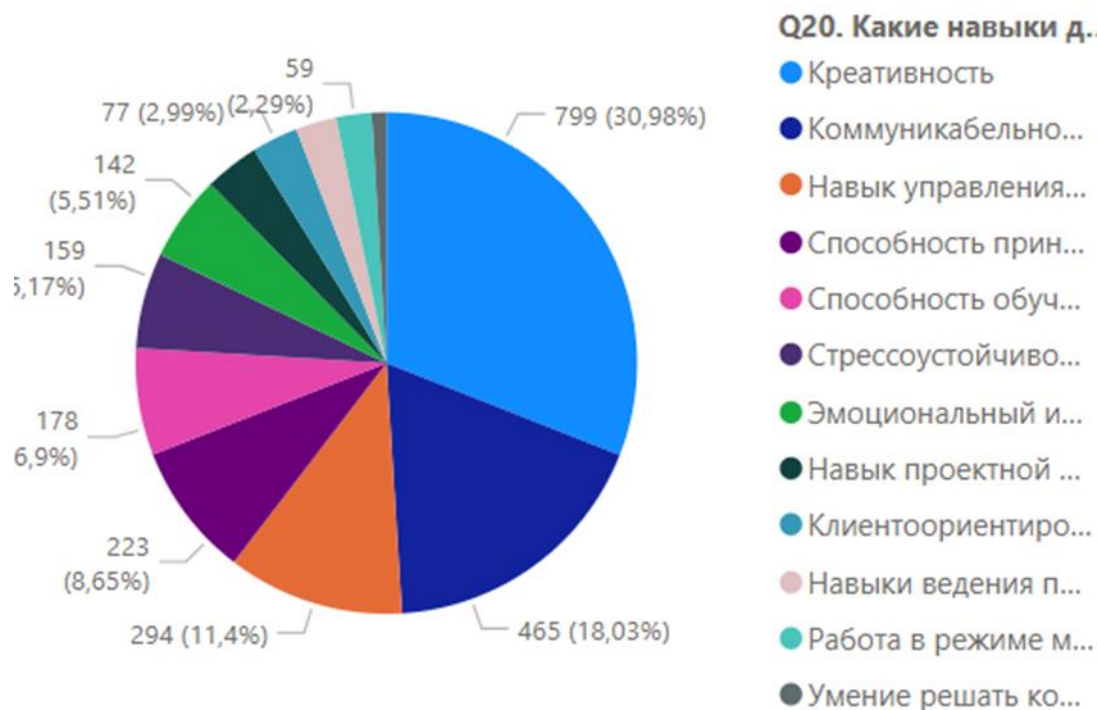
229-суретте респонденттердің пікірінше, маманды еңбек нарығында сұранысқа ие ететін дағдылар туралы деректер ұсынылған.

Шамамен 31% респондент креативтілікті сұранысқа ие маманның маңызды дағдысы деп атады.

18% – коммуникабельділік, 11% – адамдарды басқару дағдысы, 8,7% он бірінші сынып оқушысы шешім қабылдай білу керек деп санайды; 7% жаңа

үрдістерді қабылдау және жаңа нәрселерді үйрену қабілетін атады; тағы 6% үшін күйзеліске төзімділік маңызды.

Сурет 229. Навыки востребованного специалиста, по ответам респондентов

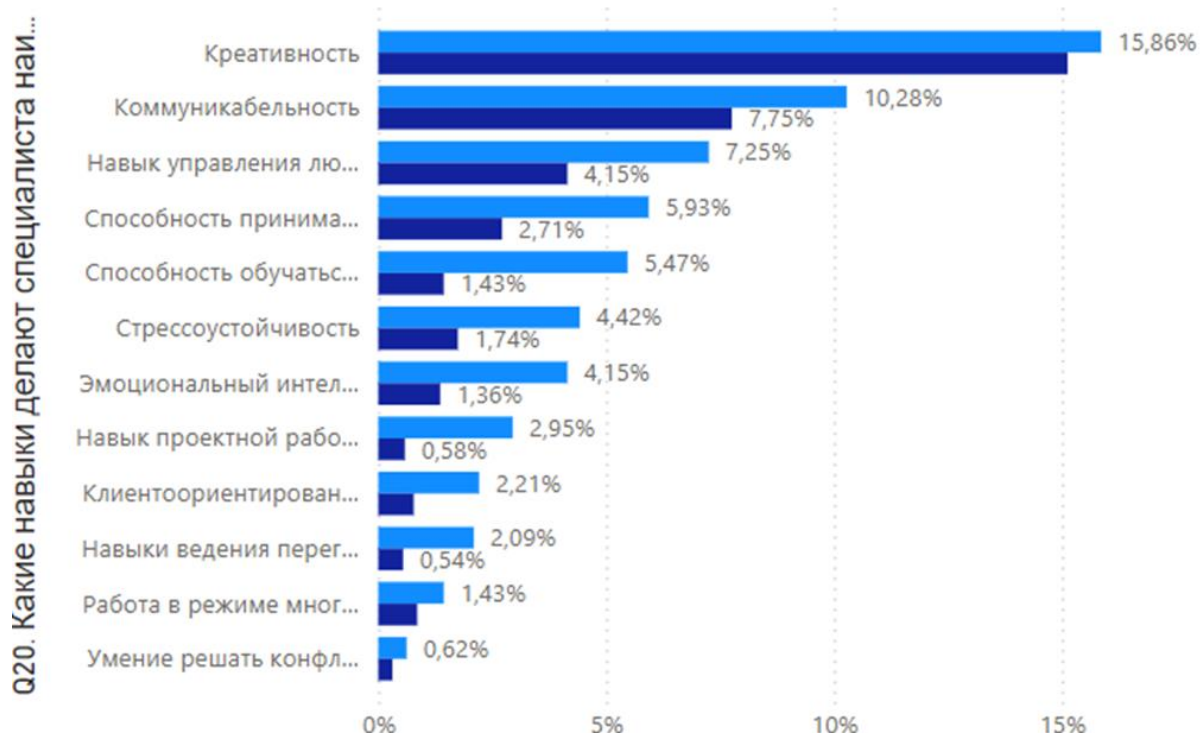
Осылайша, креативтілік – сауалнамаға қатысқандар арасында ең көп сұранысқа ие дағды болып танылды, бұл еңбек нарығындағы талаптардың өзгергенін және инновациялар мен түпнұсқа тәсілдердің табысқа жетудегі негізгі факторға айналғанын көрсетуі мүмкін.

Коммуникабельділік екінші орында, бұл командалық жұмыста және әріптестермен және клиенттермен тиімді қарым-қатынаста болу қазіргі кәсіби қызметтің ажырамас бөлігіне айналғанына таң қалуға болмайды.

Қазақ мектептерінің оқушылары (15,8%) креативтілікті маңызды дағды деп жиі атайды, орыс мектептерінің оқушыларымен салыстырғанда (12,5%) (230-сурет). Бұл қазақ тіліндегі білім беру бағдарламаларында креативтілікке көбірек көңіл бөлінетінін немесе бұл дағдының маңыздылығын жақсы білетінін көрсетуі мүмкін.

230-сурет. Оқытылатын тілдер бөлінісіндегі сұралған респонденттердің жауабы бойынша сұранысқа ие маман иесінің дағдылары

Язык обучения ● Казахский ● Русский

Коммуникабельділік дағдысы орыс мектептерінің оқушылары үшін маңыздырақ (10,3%) және қазақ мектептерінің оқушылары үшін – 7,8%. Мүмкін, орыс тілді мектептер көбінесе урбандалған аймақтарда орналасқан, мұнда қарым-қатынас дағдылары жоғары бағаланады немесе бұл топта қарым-қатынас дағдыларына көбірек көңіл бөлінеді.

Адамдарды басқару дағдысы қазақ мектептерінің түлектері арасында жиі аталған (7,3%) – орыс тілді мектептердің оқушыларымен салыстырғанда (4,2%). Мүмкін, қазақ мектептерінде көшбасшылық қасиеттер мен басқарушылық дағдыларға ерекше назар аударылады.

Сол сияқты, дербес шешім қабылдау қабілеті қазақ мектебінде оқитын оқушылар үшін аса маңызды. Мүмкін, бұл мектептерде дербестік пен шешім қабылдауға көбірек көңіл бөлінеді.

Аталған сұрақ бойынша қыздар арасындағы ең танымал жауап – креативтілік (17,8%), бұл қыздардың кәсіби қызметте инновациялық тәсілдер мен стандарттан тыс шешімдерге көбірек бейім екенін білдіреді (231-сурет).

Коммуникабельділік дағдысы да қыздар үшін ұлдарға қарағанда маңыздырақ. Бұл нәтижелер қыздардың өзара қарым-қатынас пен әрекеттесу дағдыларына көбірек көңіл бөлетінін көрсетуі мүмкін.

231-сурет. Сұранысқа ие маманның, респонденттердің гендерлік сипаттамалар бөлінісіндегі жауаптары бойынша дағдылары

Пол ● Женский ● Мужской

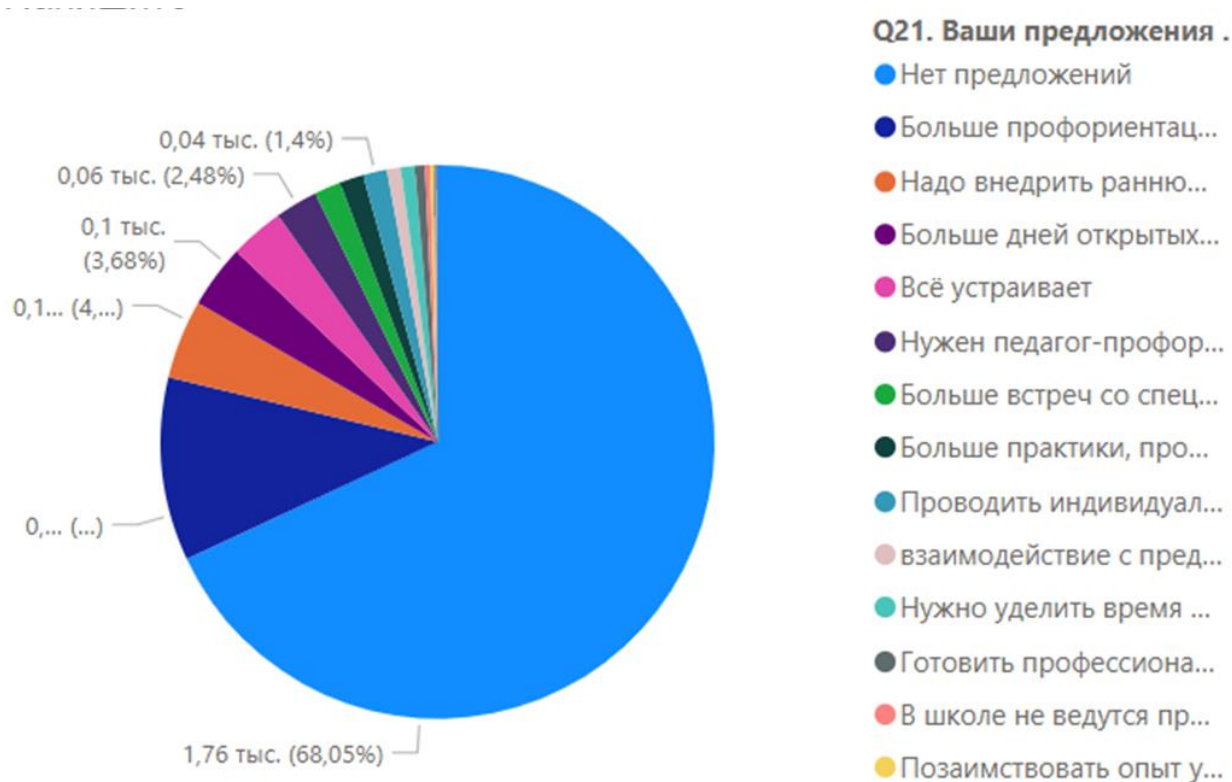

Ұлдар қыздарға қарағанда жанжалдарды шешу дағдысының маңыздылығын сәл көбірек атап өтті. Бұл ер балалардың көбіне өздерін басқару органдарында, құқық қорғау құрылымдарында немесе дау-дамайларды шешуге қатысты лауазымдарда елестетуімен байланысты болуы мүмкін.

Анкетаның соңында біз 11-сынып түлектерінен мектептегі және елдегі кәсіби бағдар беру жұмысын жақсарту бойынша өз ұсыныстарын мен кеңестерін енгізуді сұрадық.

Олардың жауаптарының қалай бөлінгенін біз 232-суреттен көре аламыз. Респонденттердің шамамен 70% ұсыныстар мен кеңестерінің жоқ екенін айтты. Мүмкін, бұл сауалнама оқу жылының соңында, оқушылар ҰБТ-ға дайындалып жатқан кезде өткізілгенімен байланысты шығар. Дегенмен, респонденттердің шамамен 12% кәсіби бағдар беру іс-шараларын жиі өткізуге ұсыныс білдірді.

232-сурет. Мектепте/елде кәсіби бағдар беруді жақсарту бойынша оқушылардың ұсыныстары

Жалпы, түлектер кәсіби бағдар беру жұмысын күшейту мен тиімділігін арттыру үшін келесі ұсыныстарды айтты:

- түрлі мамандықтар өкілдерімен кездесулер, ашық есік күндері мен экскурсияларды жиірек өткізу;
- орыс тілінде көбірек кәсіби бағдар беру бағдарламаларын әзірлеу;
- кәсіпорындар мен жоғары оқу орындарымен өзара іс-қимыл ұйымдастыру;
- кәсіби бағдар беруді ертерек енгізу қажет;
- кәсіби бағдар беруші педагог қажет;
- кәсіби бағдар беруге арналған жеке сағаттар бөлу керек.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, сауалнамаға қатысқан түлектердің басым көпшілігі мектепті бітіргеннен кейін жоғары оқу орындарында білімін жалғастыруды жоспарлап отыр. Бұл – қала және ауыл түлектері үшін ең танымал таңдау, дегенмен бұл көрсеткіш қала мектептерінде айтарлықтай басым. Бұл қала түлектерінің жоғары білім алуға көбірек бағдарланатынын, мүмкін, білім ресурстарына қолжетімділіктің жоғары болуына және академиялық мансапты жалғастыруға деген мотивацияның артуына байланысты екенін білдіруі мүмкін.

Көптеген ауыл түлектері колледжде оқуды жұмыс істеумен ұштастыруды жоспарлап отыр. Бұл оқу барысында табыс табу қажеттілігімен және ауыл мектептерінің оқушыларының кәсіби дағдыларды жылдамырақ меңгеріп, еңбек жолын ертерек бастауға ұмтылуымен байланысты болуы мүмкін.

Өте аз пайыздағы оқушылар мектеп бітірісімен бірден жұмыс істеуді жоспарлап отыр, олардың арасында өзін жеке кәсіпкер ретінде көретіндер де бар. Бұл нұсқаның көпшілікке тартымды еместігі мектеп бітірісімен дербес әрекет етуге дайындықтың төмендігін көрсетеді.

Қазақ тілінде оқытатын мектеп оқушылары жоғары білім алуға көбірек ұмтылады, ал орыс тілінде оқытатын оқушылар оқу мен жұмысты ұштастыруды жөн көреді. Бұл айырмашылықтар оқушылардың тілдік және мәдени ерекшеліктеріне сай білім беру және мансаптық бағдарламаларды бейімдеу қажеттілігін көрсетеді.

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, түлектердің басым бөлігі қай оқу орнына түсетінін алдын ала анықтаған, олардың едәуір бөлігі бірнеше нұсқаны қарастырып отыр. Бұл оқушылардың болашақтары туралы белсенді ойланатынын және білім алуды жалғастыру мүмкіндіктерін зерттеп жатқанын көрсетеді. Дегенмен, үштен бір бөлігі тек бір ғана нұсқаны қарастыруда, бұл өзге мүмкіндіктер туралы ақпараттың жеткіліксіздігін немесе болашақ білім жолын таңдауда ресурстардың шектеулі екенін білдіруі мүмкін.

11-сынып оқушыларының басым бөлігі (58,3%) жаратылыстану-математикалық бағыттағы сыныптарда оқиды, бұл бағыттың жоғары сұранысқа ие екенін көрсетеді. Бұл қазіргі білім беру жүйесінде STEM пәндеріне (ғылым, технология, инженерия, математика) басымдық берілуімен және еңбек нарығындағы олардың маңыздылығымен байланысты болуы мүмкін.

Кәсіби бағытты таңдауда респонденттердің көпшілігі дәстүрлі әрі әлеуметтік маңызды салаларға — білім беру, медицина және әлеуметтік жұмысқа басымдық берген. Бұл жастардың қоғамға пайда әкелуге және тұрақты әрі сұранысқа ие салаларда дамуға ұмтылатынын көрсетеді. Алайда бизнес, IT және сауда сияқты салалардың төмен танымалдығы бұл бағыттар бойынша ақпараттың жеткіліксіздігін немесе кәсіби бағдар беру жұмысының әлсіздігін көрсетуі мүмкін. Жүргізілген талдау мектептердегі бейіндік оқытуды ұйымдастыруда кешенді тәсілді қажет ететінін атап көрсетеді.

Оқушылардың басым бөлігі (жартысынан астамы) сыныбының бейіні олардың болашақ кәсіби жоспарына сәйкес келетінін айтады. Бұл — оң көрсеткіш, өйткені бейіндік сыныптар оқушыларға болашақ мамандығын таңдауға көмектесетінін білдіреді. Алайда респонденттердің төрттен бірі болашақ кәсіби саласы сынып бейінімен сәйкес келмейтінін атап өтті. Бұл мектептегі бейіндік бағдардың оқушының жеке қызығушылығы мен өзгеретін жоспарларымен әрдайым сәйкес келмейтінін көрсетуі мүмкін.

Қалалық мектептерде оқушылардың болашақ мамандығын сынып бейінімен байланыстыру деңгейі жоғары, бұл жақсырақ білім беру жағдайлары мен кәсіби бағдар беру жұмысының дамығанын көрсетуі мүмкін.

Ауыл мектептерінде оқушылардың көбі сынып бейіні мен болашақ мамандығы арасында алшақтық бар екенін айтады. Бұл ауылдағы білім беру мүмкіндіктерінің шектеулігімен байланысты болуы мүмкін.

Көптеген оқушылар ҰБТ пәндерін стратегиялық тұрғыдан, нақты ЖОО мен мамандықтарға түсу мақсатында таңдайды. Бұл оқушылардың болашақ білім траекториясы мен кәсіби жолын жоспарлаудағы саналы әрі жауапты көзқарасын көрсетеді. Алайда пән таңдауда жеке қызығушылықтарына сүйенетін респонденттер де бар, бұл да маңызды аспект болып табылады, себебі бұл жоғары мотивация мен жақсы нәтижеге әкелуі мүмкін.

Нәтижелер қала оқушыларының ҰБТ пәндерін таңдауда білікті көмек пен ақпарат алу мүмкіндігі көбірек екенін, соның нәтижесінде олардың таңдауы анағұрлым стратегиялық сипатқа ие болатынын көрсетеді. Ауылдық жерлерде мұндай мүмкіндіктердің жетіспеушілігі оқушылардың таңдауына және болашақ кәсіби мүмкіндіктеріне әсер етуі мүмкін.

Кәсіби таңдауына әсер ететін ең маңызды фактор — ата-аналар мен басқа туыстардың ықпалы. Бұл болашақ мамандықты таңдауда отбасының ықпалының күшті екенін көрсетеді.

Түлектердің шамамен 40%-ы Қазақстанның басқа өңіріне көшуді жоспарлап отыр. Бұл олардың қазіргі өңірінде кәсіби даму үшін қолайлы мүмкіндіктердің болмауы немесе жоғары деңгейлі білім беру ұйымдарының жеткіліксіздігімен байланысты болуы мүмкін. Бұл көрсеткіш өңірлер арасындағы өмір сүру сапасы, білім беру деңгейі мен мансаптық мүмкіндіктерге қолжетімділіктегі айырмашылықтардың айтарлықтай екенін көрсетеді.

Көптеген оқушылар сұранысқа ие деп есептейтін мамандықтарды таңдайды. Бұл мамандық таңдауына әлеуметтік нормалар мен қоғамдық пікірдің әсер ететінін көрсетеді. Аз танымал, бірақ болашағы бар мамандықтар туралы ақпараттандыруды арттыру қажеттілігі бар.

Респонденттердің көпшілігі (67%) мектепте кәсіби бағдар беру бойынша кеңес алғандарын көрсетсе, тағы 33% бұл маңызды үдерісте қажетті қолдауға ие болмағанын айтты. Бұл санат кәсіби бағдар беру қызметін ұсынуда кемшіліктер бар екенін көрсетеді. Кейбір мектептерде кәсіби бағдар беру жұмысына жеткілікті назар аударылмайтын болуы мүмкін, бұл көптеген оқушылардың мамандық таңдауында сенімсіздікке әкеледі.

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, оқушылардың елеулі бөлігі (42,1%) ешқандай кәсіби бағдарлау шараларына қатыспаған, бұл мектептердегі кәсіби

бағдарлау жұмысының елеулі кемшіліктерін көрсетеді. Кәсіби бағдарлау — мансаптық қызығушылықтар мен мамандықты таңдауда маңызды рөл атқарады, ал оның болмауы оқушылардың саналы таңдау жасауына кері әсер етуі мүмкін.

Кейбір түлектер ашық есік күндері, кәсіптік сынақтар мен жазғы лагерьлер сияқты шараларға белсенді қатысса, басқалары шет қалып отыр. Барлық оқушылар үшін тең мүмкіндік жасау қажет.

Кәсіби бағдар беру іс-шараларының мазмұны мен формасын жақсарту маңызды, олар оқушылардың нақты сұрақтары мен мәселелеріне жауап беретін пайдалы болуы тиіс.

Әсіресе өз болашағын анықтай алмаған немесе іс-шара барысында жеткілікті ақпарат алмаған оқушыларға жеке көзқарас таныту қажет.

Кәсіби бағдарлау іс-шаралары қазақ тілінде оқитын оқушыларға көбірек әсер етеді, бұл олардың болашақ мамандығын нақтырақ айқындауға көмектеседі.

Орыс тілінде оқитын оқушылардың едәуір бөлігі кәсіби бағдарлау іс-шараларының әсерін сезінбегендіктен, бұл бағдарламаларды жетілдіру қажет, оларды оқушылардың қажеттіліктеріне бейімдеу керек.

11-сынып оқушыларының кәсіби диагностика платформаларын қолдану туралы жауабы алаңдатарлық: 81,4% ешқандай платформаны пайдаланбайтынын айтты. Бұл бірқатар маңызды проблемаларға нұсқайды: ақпараттандырудың жеткіліксіздігі (оқушылар мұндай платформалардың бар екенін білмейді немесе олардың маңыздылығын түсінбейді); оқушылар өз интуициясы мен қалауларына сүйеніп, диагностика қажет емес деп есептейді; кей жағдайларда оқушыларда интернетке немесе құрылғыларға қолжетімділік жоқ; сондай-ақ оқушылар онлайн-тестілердің сапасы мен нәтижелеріне сенімсіздікпен қарауы мүмкін.

Түлектердің басым бөлігі қысқа мерзімді өмірлік жоспарларға — бір айға, жарты жылға, бір жылға бағдарланған. Сауалнамаға қатысқан 11-сынып оқушыларының арасында 10 жылдан әрі қарайғы өмірлік жоспар құрып қойғандар өте аз. Бұл ұзақ мерзімді кәсіби және өмірлік жоспарлауға жеткілікті дайындықтың жоқ екенін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, сұралғандар арасында ең сұранысқа ие деп танылған қабілет — креативтілік. Бұл еңбек нарығында талаптар өзгеріп жатқанын, инновациялар мен тың тәсілдердің табысқа жетуде шешуші рөл атқаратынын көрсете алады.

Коммуникабельділік екінші орында тұр, бұл таңқаларлық емес, себебі қазіргі заманда ұжымда жұмыс істеу және әріптестермен, клиенттермен тиімді қарым-қатынас жасау кез келген мамандықтың ажырамас бөлігіне айналған. Қазіргі кәсіби әлемде мамандардан креативтілік, қарым-қатынас дағдылары және басқару қабілеттерінің үйлесімі талап етіледі. Бұл еңбек нарығындағы сұранысты көрсетеді, мұнда тек кәсіби білім ғана емес, сонымен бірге жаңа идеяларды тудыра білу және қоршаған ортамен тиімді қарым-қатынас орнату да жоғары бағаланады.

Стресске төзімділік пен үйрену қабілеті сияқты дағдыларға аз назар аударылуы, бұл қасиеттердің барлық мамандарда болуы тиіс базалық қабілеттер ретінде қабылданатынын білдіруі мүмкін.

Сондай-ақ, алынған деректерге жасалған талдау мектеп оқушылары арасында болашақ мамандықты таңдауда дәстүрлі гендерлік рөлдердің әлі де үлкен әсер

ететінін көрсетеді. Бұл үрдістер кәсіби бағдар бағдарламаларын әзірлеу барысында ескерілуі тиіс, барлық оқушылар үшін жынысына қарамастан мүмкіндіктер аясын кеңейту қажет.

1. Мониторинг нәтижелері

Мониторинг нәтижелері бойынша әдістемелік ұсынымдар

Глоссарий

Кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындық – адамның өз таңдауының субъектісі бола алуы: кәсіби өзін-өзі анықтаудың мағыналық және құралдық қырларын ескере отырып, өз білім беру-кәсіби траекториясын өз бетінше қалыптастырып, түзете алуы.

Жеке білім беру-кәсіби траекториясы – оқушылардың білім беру ортасының мүмкіндіктерін пайдалану арқылы педагог-навигаторлармен бірлесе отырып меңгеретін әмбебап және кәсіби құзыреттерді игеру жолы.

Карьера – адамның кәсіби қызметі шеңберіндегі даму траекториясы. Бұл – адамның еңбек жолын бастағаннан бастап оны аяқтағанға дейін өтетін білім беру және кәсіби оқиғалар тізбегі.

Карьералық сауаттылық – кәсіби өзін-өзі анықтау тапсырмаларын шешу үшін білім, білік және дағдыларды қолдану қабілеті (кәсіби өзін-өзі анықтаудың құралдық жағы), мысалы, еңбек нарығының құрылымы және кәсіби білім беру мүмкіндіктері туралы білім, білім беру ресурстарымен жұмыс істеу дағдылары, карьералық мақсат қою дағдылары және т.б.

Құзыреттілік – адамның белгілі бір кәсіби тапсырмалар тобын (кәсіби құзырет) немесе бейкәсіби/бейсала тапсырмаларды (әмбебап құзырет) шешуге дайындығын қамтамасыз ететін кешенді қабілет.

Кәсіби таңдау бойынша іс-шаралар – педагог-кәсіби бағдар берушінің (тәлімгердің) жұмысы қарастырылған түрлі форматтағы кәсіби бағдарлау практикалық іс-шаралары: мысалы, кәсіби сынамалар, кәсіптік экскурсиялар, мультимедиялық көрмелер және т.б.

Мультимедиялық көрме – болашақ мамандықты таңдауға бағытталған, мультимедиялық технологияларды қолдана отырып дайындалған интерактивті экспозиция.

Серіктес – жалпы білім беру ұйымының кәсіби бағдар беру бағдарламасын ресурстық қолдауды жүзеге асыратын заңды тұлға. Бұл жұмыс беруші ұйым, кәсіптік білім беру ұйымдары, БББ, басқа ұйымдар болуы мүмкін.

Педагог-кәсіби бағдар беруші (оқушылардың кәсіби бағдарлануына жауапты маман) – оқушылардың жеке білім беру-кәсіби траекториясын қалыптастыру және іске асыру процесінде педагогикалық қолдау көрсететін маман. Педагог-кәсіби

бағдар беруші ретінде жалпы және қосымша білім беру педагогтары қызмет ете алады.

Жобалық қызмет – бұл оқушының өзекті мәселені шешу үшін педагогтың (немесе сарапшының) қолдауымен жүзеге асыратын, уақыты шектеулі және нақты нәтижемен аяқталатын кәсіби бағдарлау мәні бар әрекеті.

Кәсіби бағдарлау бойынша онлайн-диагностика – оқушының кәсіби және білім беру траекториясын таңдаумен тікелей немесе жанама байланысты жеке қасиеттерін бағалауға арналған стандартталған әдістеме.

Кәсіби таңдау – оқушының жақын арадағы өмірлік болашағына қатысты шешім (кәсіби өзін-өзі анықтаудан ерекшелігі).

Кәсіби бағдарлау – бұл оқушының жеке ерекшеліктері (қызығушылықтары, қабілеттері, денсаулығы) мен қоғамның даму қажеттіліктеріне сәйкес кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындауға бағытталған, білім беру, тәрбие және басқа да қызмет түрлерін қамтитын мақсатты іс-әрекет

Кәсіби сынама – нақты кәсіби қызмет элементтерін қамтитын (немесе оларды модельдейтін), нәтижесін қатысушының өзі және тәлімгері бағалайтын, білім беру-кәсіби траекторияны саналы түрде таңдауға ықпал ететін іс-шара.

Кәсіби өзін-өзі анықтау – бұл процесс және нәтиже:

жеке мүмкіндіктер, ниет, мағына және сыртқы талаптарды келісу арқылы адамның кәсіби-еңбек саласында өз орнын айқындауы (мағыналық қыры);

осыған қажетті құралдарды меңгеруі: білім, білік, дағды, тәжірибе, құзырет (құралдық қыры).

Кәсіби бағдарлау сабағы – жалпы білім беретін ұйымдарда 1–11 сынып оқушыларына арналған (әр жаста жеке бейімделген бағдарламалар), кәсіби бағдарлау бағдарламасына кіріспе ретінде жүргізілетін интерактивті мотивациялық, ақпараттық сабақ.

Орта білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдар беру жұмысының мақсаттары мен міндеттері

Мақсат – білім беру, тәрбие және басқа қызмет түрлерінде іске асырылатын оқушылардың кәсіби бағдарлау жүйесін құру.

Міндеттер:

- орта білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдар жұмысының нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру;
- кәсіби бағдар жұмысын ғылыми негізделген мазмұнмен қамтамасыз ету;
- аймақтық, республикалық және мектеп деңгейіндегі кәсіби бағдар үлгілерін жүйелеу және толықтыру;

- кәсіби бағдармен айналысатын мамандардың біліктілігін арттыру бағдарламаларын әзірлеу;
- кәсіптік және жоғары оқу орындарын, жұмыс берушілерді, жұмыспен қамту орталықтарын, ата-аналарды тарту;
- жұмыспен қамтылуы қиын «тәуекел тобындағы» оқушыларды қолдау бағдарламасын қосу;
- кәсіби бағдар жұмысына мониторинг, талдау, тексеру, растау механизмдерін енгізу.

Күтілетін нәтижелер:

• *оқушылар үшін (1–11 сыныптар)* – кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындықтың барлық компоненттерін дамыту (соның ішінде жеке кәсіби болашағын жоспарлаудағы саналылық пен дербестікті арттыру), жеке білім беру-кәсіби маршрутын құру;

• *ата-аналар үшін* –

1. кәсіби өзін-өзі анықтап жатқан жасөспірімдерге қолдау көрсету бойынша ұсыныстар алу;

2. білім беру мен еңбек нарығы (аймақтық және республикалық деңгейлердегі) туралы, соның ішінде жақын болашақта сұранысқа ие болатын мамандықтар мен экономикалық салалар туралы заманауи және өзекті ақпарат алу;

• *педагогтар мен мамандар үшін* –

1. оқушылардың кәсіби бағдарлануы әдістері мен технологиялары бойынша біліктілікті арттыру;

2. кәсіби өзін-өзі анықтауды белсендіруге бағытталған әдістемелерді қолдану, диагностикалық құралдардың мүмкіндіктері мен шектеулерін түсіну;

3. жаңа, заманауи, ғылыми негізделген әдістемелер мен технологияларды меңгеру;

• *жалпы білім беру ұйымдары үшін* –

1. білім беру-кәсіби маршрутын негізделген түрде таңдаған оқушылар үлесін арттыру;

2. оқушылардың кәсіби бағдарға қатысты қажеттіліктерінің интерактивті мониторингі;

3. кәсіби бағдарды іске асыру құралдары;

• *жұмыс берушілер үшін* –

1. өндірістік міндеттерге қызығушылық танытқан ынталы оқушыларды тарту, нақты ұйымдарға деген қызығушылықты арттыру;
2. оқушылармен жұмыс істейтін тәлімгерлерді оқыту.

Орта білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдар жұмысының теориялық негіздемесі мен өзектілігі

Жеке білім беру-кәсіби траекторияны таңдау – бұл жоғары сынып оқушылары мен мектеп түлектерінің алдындағы маңызды міндет, және ол қаншалықты сапалы, саналы және уақтылы шешілетіні адамның болашақ әлеуметтік және кәсіби өмір сапасына тікелей әсер етеді.

Қазіргі таңда оқушыларды заманауи мамандықтар ауқымы туралы ақпараттандыруда қолданылып жүрген әдістер мен тәсілдер, сондай-ақ мектептер мен өңірлер тарапынан жүргізілетін кәсіби бағдарлау шаралары жеткіліксіз. 2022 жылы Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Инклюзивті білім беру орталығы жүргізген инклюзивті оқыту жағдайындағы оқушылардың кәсіби бағдарлануы мен әлеуметтенуінің жай-күйін зерттеу нәтижелері көрсеткендей, біріншіден, мектептердегі кәсіби бағдар жұмысы оқушылардың қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін толық ескермейді, екіншіден, мамандық таңдау барысында Қазақстан мектептерінің 6–11-сынып оқушыларының көпшілігі бейсаналы біліксіздік танытады – яғни, олар заманауи мамандықтар әлемі мен техникалық және кәсіптік білім беру (ТЖКБ) немесе жоғары кәсіби білім беру жүйесі туралы өте төмен хабардарлық танытады және таңдау мен таңдау құралдарын игеруге деген уәждері де төмен деңгейде.

Сондай-ақ, өзін-өзі анықтау кезінде оқушылар ата-аналары мен айналасындағылардың пікіріне тәуелді болып, жалпы алғанда, кәсіби траектория таңдауын өздері үшін маңызды өмірлік мәселе ретінде қабылдамайды. Бұл мәселе өзге бірқатар қиындықтармен өзара тығыз байланысты.

Біріншіден, кәсіби бағдар мәселелерін шешуде басты рөл дәстүрлі түрде жалпы білім беру ұйымдарына тиесілі. Алайда қазіргі уақытта мектептердің бұл міндеттерді орындауға қажетті ресурстары жетіспейді. Кәсіби бағдар жұмысын жүргізу үшін оқу процесінде арнайы ұйымдастырылған уақыт пен орын, сондай-ақ мұндай жұмысты жүзеге асыру үшін арнайы дайындалған маман – яғни педагог-кәсіптік бағдар беруші қажет. Бірақ шын мәнінде мұндай жұмысты жүргізуге қажетті жағдайлар әрдайым айқын емес. Педагогтарды кәсіби бағдар жұмысының мазмұны мен әдістеріне мақсатты түрде оқыту жүйесі жоқ. Сонымен қатар диагностика жүргізуге арналған ғылыми негізделген әдістемелік құралдардың жетіспеушілігі байқалады (қолданыстағы құралдар аз, көпшілігінің сапасы белгісіз). Кәсіби бағдар жұмысына ата-аналардың қатысуы – олар өз балаларының жеке білім беру-кәсіби траекториясын қалыптастыруда жиі шешуші рөл атқарады – ашық түрде көзделмеген және бұл мектептерде жүргізілетін кәсіби бағдар жұмысына қайшы келуі мүмкін.

Екіншіден, қазіргі әлемге техниканың, ақпараттық технологиялардың және қоғамның қарқынды дамуымен байланысты белгісіздік пен өзгермелілік жоғары

деңгейде тән. Мұндай жағдайда еңбек нарығының дамуын және кәсіби дағдылардың сұранысқа ие болуын 10–15 жыл алға болжау өте қиын міндетке айналуға, өйткені кейбір жылдам дамып жатқан салалардағы білім оларды алған сәттің өзінде-ақ «ескіріп» қалуы мүмкін. Бұл фактор жасөспірімнің қабылдауында білім беру-кәсіби траекториясын қалыптастырудың маңыздылығын айқын түсінбеуге, тіпті кей жағдайларда таңдаудан фактілік түрде бас тартуға, «кейінге қалдырылған таңдау» жағдайын жасауға алып келуі мүмкін. Кәсіби білім туралы түсінік айтарлықтай мифке айналып, шектен шыққан көріністер басым бола бастайды: тым жоғары үміттерден («Ең бастысы – түсіп кету, ары қарай бәрін мен үшін істейді») бастап, құнсыздандыруға дейін («Диплом ештеңе бермейді, тәжірибе керек»).

Үшіншіден, ірі қалаларда және шағын елді мекендерде тұратын оқушылардың білім алу және кәсіби даму мүмкіндіктері бірдей емес екені анық. Ірі қалаларда мұндай мүмкіндіктер әлдеқайда кең және ұсынылатын қызметтердің сапасы жоғары. Бүгінде бұл теңсіздікті айтарлықтай жоюға интернет желісінде білім беру және басқа да қызметтердің кең таралуы сеп бола алады. Алайда, мұндай ресурстарды сауатты әрі тиімді пайдалану үшін жастарда арнайы дағдылар мен қабілеттер болуы қажет (мысалы, сенімді ақпаратты іздеу дағдысы).

Кәсіби өзін-өзі анықтау мен дамуға арналған тең емес жағдайларды айтқанда, ерекше білім беру қажеттіліктері (ЕБҚ) бар және әртүрлі диагноздармен тіркелген мүгедектігі бар оқушыларды да атап өту маңызды. Олар мамандық таңдауда және меңгеруде одан да көп қиындықтармен және кедергілермен бетпе-бет келеді.

Аталған мәселелердің барлығын шешу — кәсіби бағдар беру және оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауына жәрдемдесу жүйесі құрылған жағдайда ғана мүмкін болмақ. Бұл жүйеге тек мектептер ғана емес, кәсіби білім беру ұйымдары, оқушының отбасы, халықты жұмыспен қамту орталықтары, сондай-ақ жұмыс берушілер де қатысуы қажет, яғни кәсіби бағдар процесінің әр кезеңінде барлық тараптардың әрекеттері үйлестіріліп, бірізділік сақталуы керек. Мұндай жүйеге мамандарды (тәлімгерлерді, педагогтерді, психологтерді, әлеуметтік қызметкерлерді, тәрбие жұмысы бойынша мамандарды және т.б.) дайындау да кіруі тиіс, олардың міндеті – оқушыларға кәсіби бағдар беру ісінде кешенді және мақсатты қолдау көрсету. Жүйені құру кезінде аймақтарда енгізілген кәсіби бағдар беру үлгілерінің тәжірибесі ескеріліп, олардың құндылығы жоққа шығарылмай, керісінше, осы тәжірибелерді байыту және жүйелеу қажет.

Сонымен қатар, білім беру-кәсіби траекториясын құру әр баланың жеке ерекшеліктерін, қызығушылықтарын, мүмкіндіктерін, қабілеттерін, жас ерекшеліктерін және денсаулық жағдайын, шектеулерін ескеруі тиіс. Сонымен бірге кәсіби өзін-өзі анықтауға қатысты ақпараттық ресурстарға тек ірі қалалардағы оқушылар ғана емес, ауылдық алыс елді мекендердегі, әлеуметтік мәртебесіне және өмірлік жағдайына қарамастан, барлық оқушылардың қол жеткізе алуы маңызды. Осыған байланысты 1–11 сынып оқушыларына ерте кәсіби бағдар беру жүйесін енгізу – аса өзекті міндеттердің бірі.

Әлем үнемі дамып, күрделеніп отырады, жаңа мамандықтар пайда болады, жаңа құзыреттер сұранысқа ие болады, ал бұрын алынған білім мен дағдылар тез

ескіріп қалады. Осыған байланысты қазіргі білім берудің басты міндеттерінің бірі – әмбебап оқу әрекеттерін (әмбебап құзыреттерді) қалыптастыру. Назар тек нақты, тар бағыттағы ақпаратты беруден гөрі, оқушылардың бұл ақпаратты өз бетінше іздеп, оны оқу, кәсіби және өмірлік міндеттерге сай қолдануға, сыни тұрғыда пайымдауға, шығармашылықпен өңдеуге және толықтыруға, жаңа білім өндіруге бағытталған дайындығы мен қабілетін дамытуға ауысып жатыр.

Негізінде, сөз қазіргі өзгерістерді ескере отырып, өмір бойы даму қабілеттілігі мен дайындығын білдіретін ерекше дағды [143] – өзін-өзі жүзеге асыруға қабілеттілік туралы болып отыр. Бұл – қарапайым түсініктемелерге сүйену, өзгелердің сценарийлерін бейсаналы түрде қайталау, мифтерді (соның ішінде кәсіби бағдар саласында) сыни тұрғыдан қабылдай алмауға қарама-қарсы үрдіс.

Өзін-өзі жүзеге асыру жауапкершілікті өз мойнына алмай және өзіне, білім беру процесіне, өмірге қатысты белсенді, субъект ретіндегі ұстанымды қалыптастырмай мүмкін емес. Мұндай қасиеттерді қалыптастыру және қолдау үшін оқушылар білім беру процесінің объектісінен субъектісіне айналатын арнайы тұлғалық дамытушы орта қажет. Бұл жаңа МЖМБС пен көптеген прогрессивті білім беру тәсілдерінің негізін құрайды. Бұл тәсілдердің арасында белгілі бір мазмұндық айырмашылықтар болғанымен, оларды біріктіретін ортақ түсінік бар – қазіргі заманғы білім берудің өзекті міндеті – адамды келесі қабілеттерді қалыптастыра алатындай құралдармен қамтамасыз ету:

- белгісіздік жағдайында әрекет етуге дайын болуы және өзгерістерге бейімделе алуы;
- балама мүмкіндіктерді көре алуы және саналы таңдау жасай алуы;
- жаңа туындайтын міндеттерге қатысты стандартты емес шешімдер іздеуде креативтілік таныта алуы;
- қойылған мақсаттарға жету үшін ақпарат ағынында бағдарлана алуы;
- өзінің тұлғалық және кәсіби дамуына қатысты саналылығын және рефлексиясын сақтауы әрі дамытуы;
- өзінің жеке құндылықтары мен қажеттіліктерін, сонымен қатар айналасындағы адамдардың да құндылықтары мен ерекшеліктерін ескеріп, әлеуметтік әртүрлілікті және айырмашылықтарға толерантты қарым-қатынастың маңыздылығын мойындауы.

Осылайша, қазіргі заманға сай және тиімді кәсіби бағдарлау бағдарламасы алдын ала болжау, бейімделу алдындағы және болжаушы функцияларды орындай отырып, оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығын дамытуға ықпал етуі тиіс. Мұнда қолданылып отырған кәсіби өзін-өзі анықтау ұғымы кездейсоқ алынған жоқ — ол адамның бұл салада өмір бойы жасайтын көптеген жеке таңдауларын қамтиды. Кәсіби таңдаудан айырмашылығы, кәсіби өзін-өзі анықтау тұлғаның өмірлік келешегін кең ауқымда қамтып, алыс болашақтағы мақсаттармен байланысады.

Кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындық — бұл мазмұндық және құралдық қырларын қамтитын кешенді сипаттама. Оның мазмұндық жағына мамандық таңдау алдындағы мотивациялық-тұлғалық және психофизиологиялық алғышарттар жатады: қызығушылықтар, уәждер, қабілеттер, когнитивтік

қасиеттер, жүйке жүйесінің ерекшеліктері және т.б., сонымен қатар кәсіби бағдарлау міндетін қабылдау, яғни осы мәселені шешуге деген ішкі мотивация (қызығушылық).

Ал құралдық жағы – бұл қазіргі заманғы мамандықтар әлемі туралы, кәсіби білім беру жүйесі туралы хабардарлық деңгейі, сондай-ақ кәсіби бағдарлау және мансаптық сауаттылықты қамтитын арнайы білімдер мен дағдыларды қолдану қабілеті.

Кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындықтың мазмұндық және құралдық қырларының қалыптасуы оқушының бұл процеске белсенді араласуына, яғни өзінің жеке білім беру-кәсіби траекториясын бастамашыл түрде, өздігінен құруына мүмкіндік береді.

Осылайша, оқушылардың кәсіби таңдауына олардың кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындықтарының үш компонентін: мотивациялық-тұлғалық (мазмұндық), когнитивтік (мансаптық сауаттылық) және әрекеттік қырларын қалыптастыру мен дамыту жатады. Бұл үш өзара байланысты бағыттарда жүйелі, кешенді жұмыс жүргізу (мектеп оқушысының белсенді қатысуы және оның ата-анасы мен мектеп ұжымының қолдауымен) оқушыға өзін белсенді таңдау субъектісі ретінде түсінуге, өз күшті жақтарын, ресурстары мен шектеулерін (объективті және жойылуы мүмкін) ұғынуға, өз кәсіби армандары мен мүмкіндіктерін нақты жағдаймен салыстыруға, кәсіби сынақтардан өтуге және нақты өмірлік жағдайларда кәсіби таңдау жасау дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Жүйелі жұмыстың нәтижесінде оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау саласындағы бейсаналық құзыретсіздігі алдымен – саналы түрде құзыретсіздікке (таңдау мәселелеріндегі олқылықтарын түсіну және кәсіби бағдар тақырыбының өзектілігін ұғыну), кейіннен – саналы құзыреттілікке айналуы мүмкін. Бұл мотивациялық-белсендіру, ақпараттық-оқыту және тәжірибелік-бағдарлы тәсілдердің үйлесімділігі арқасында мүмкін болады (қатар қолданылатын диагностикалық-кеңестік тәсілмен бірге, ол оқушылардың бейімділігі, мотивациясы және білімі деңгейін анықтауға бағытталады).

Өзінің кәсіби және өмірлік келешегін жоспарлау — бұл әр адамның жеке ісі, оның ұмтылыстары мен таңдау еркіндігінің көрінісі. Сонымен қатар адам – қоғамның бір бөлігі, ал қоғам әр азаматтың өзіне қолжетімді мүмкіндіктерді көріп, қоғам өміріне және оның дамуына белсенді қатысуға ұмтылғанын қалайды.

Жүйелі жұмыс барысында қол жеткізілген нәтижелер уақытша емес, ұзақ мерзімді әсер береді, өйткені кәсіби өзін-өзі анықтау процесі тек бастауыш немесе орта білім беру кезеңімен шектелмейді және мектеп бітіргеннен кейін кәсіби білім беру бағытын таңдаумен аяқталмайды. Бұрын да айтылғандай, қазіргі өзгермелі әлем білім беру жүйесіне үздіксіз болуды талап етеді — адамның бүкіл өмір бойына.

Осылайша, кәсіби бағдар беру жүйесі кәсіби өзін-өзі анықтау циклінің барлық кезеңдерін қамтитын және оның бірнеше деңгейлерін қатар қамтитын әмбебап құзыреттерді меңгеруге бағытталған [144]:

- мақсаттық деңгей (кәсіби өзін-өзі анықтау процесі үшін маңызды мақсаттық ұстанымдардың болуы);

- мотивациялық деңгей (кәсіби және еңбекке қатысты уәждеме мен құндылық бағдарлардың қалыптасуы);
- ақпараттық деңгей (кәсіби және білім беру салаларындағы хабардарлық, мансаптық сауаттылық);
- әрекеттік деңгей (кәсіби бағдарға маңызды қызмет түрлерінің тәжірибесі, бұл тәжірибе кәсіби бағдар тұрғысынан маңызды нәтижелерге әкеледі);
- рефлексивтік деңгей (өзінің кәсіби өзін-өзі анықтау процесі мен нәтижелерін ұғыну және өзін-өзі бағалау).

1-қосымшада осы құзыреттердің қалыптасу деңгейін бағалауға арналған мүмкін болатын критерийлер келтірілген. Ұзақ мерзімді нәтижелерге келетін болсақ, олар оқушыларда өзін-өзі анықтау процесі мен міндеттеріне (тек кәсіби таңдауда ғана емес, жалпы өмірлік мағынада да) қатысты белгілі бір тұлғалық қатынастың қалыптасуын, ықтимал мамандықтар мен оларды меңгеру жолдарын белсенді және өз бетінше зерттеуге дайын болуын қамтиды. Сонымен қатар, кейбір жағдайларда білім беру-кәсіби траекториясын алдын ала дайын тұрған, ұсынылған нұсқалардан ғана емес, қоғам алдындағы міндеттерді ескере отырып, оны өз бетінше құра білу маңызды болуы мүмкін. Бұл тек оқушылардың кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруына, еңбек нарығындағы құрылымдық дағдарыстың алдын алуға ғана емес, ел мен қоғамның дамуына да үлес қосады.

Орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар беру жұмысын іске асырудың әдістемелік тәсілдері мен қағидаттары

Орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар беру жұмысы аясында оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығын қалыптастыру міндеттері келесі негізгі тәсілдердің үйлесімі арқылы жүзеге асырылады:

- Мотивациялық-белсендіру тәсілі – оқушының кәсіби бағдар тақырыбына назарын аудару, оның жеке білім беру-кәсіби траекториясын таңдауға қызығушылығын ояту, кәсіби болашақ (және жалпы өмірлік болашақ) тақырыбының маңыздылығын ұғындыру, оқушының өз қызығушылығына сәйкес сұрақтарды зерттеу арқылы жеке білім беру-кәсіби жолын құруға ішкі уәждеме қалыптастыруға негіз дайындау. Бұл тәсілді кәсіби өзін-өзі анықтау кезеңінің барлық сатысында белсенді пайдалану өзекті;

- Ақпараттық-оқыту тәсілі – оқушыға қазіргі заманғы мамандықтар әлемінде бағдарлануға көмектесу, еңбек нарығы мен экономика салалары туралы ақпарат беру, кәсіби салаларға, білім алуға және оның кейінгі жұмысқа орналасумен байланысына қатысты мифтер мен қате түсініктерді түзету. Бұл мансаптық сауаттылықты қалыптастырудың негізін қалайды;

- Практикалық-бағдарлы тәсіл – оқушыға теориялық білім мен таңдалған мамандықты игеру үшін қажетті ағымдағы және болашақтағы практикалық әрекеттер арасындағы байланысты орнатуға мүмкіндік беретін арнайы шараларды әзірлеу; жұмыс берушілер ұсынған шынайы практикалық кейстерді шешу; өзінің жеке білім беру-кәсіби траекториясын әзірлеу және іске асыру; кәсіби сынақтарға қатысу және т.б.;

- Диагностикалық-кеңес беру тәсілі – оқушының өзін болашақ маман ретінде қабылдауын қалыптастыруға көмектесу, өз ресурстары мен дефициттерін, күшті жақтары мен өсу аймақтарын, бастапқы білімін, қызығушылығы мен бейімділіктерін зерттеу. Арнайы әзірленген және сынақтан өткен заманауи құралдарды қолдана отырып диагностика жүргізу және кәсіби өзін-өзі анықтау мәселелері бойынша кеңес беру – әртүрлі жастағы оқушылармен жұмыс істеу барысында маңызды міндет болып табылады. Бұл тәсіл кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығының бастапқы деңгейін ғана анықтап қоймай, оның өзгерісін де қадағалауға мүмкіндік береді.

Орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар жұмысын іске асыру қағидаттарына мыналар жатады:

- Жүйелілік – кәсіби бағдарды іске асыруда кешенді тәсілді пайдалану: мамандықтар әлемімен танысу, кәсіби бейімділікті диагностикалау, кәсіби сынақтар, интерактивті ақпараттық бағдарламалар. Барлық тәсілдер кәсіби өзін-өзі анықтауды белсендіруге бағытталған форматта жүзеге асырылады; кейбір іс-шаралар оқушылардың барынша көп санын тарту үшін ойын түрінде өткізіледі;

- Жүйелілік – кәсіби бағдар жұмысы бірнеше жыл бойы жүзеге асырылады, бұл процестің барлық қатысушыларына өз дамуының динамикасын бақылауға мүмкіндік береді. Жұмыс өзара логикалық байланысқан кезеңдерге бөлінген. Оқушы өзінің ерекшеліктері, сұраныстары және кәсіби өзін-өзі

анықтауға дайындық деңгейі ескерілетін іс-әрекеттер бойынша кері байланыс және ұсынымдар алады;

- Қолжетімділік – бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім беру бағдарламалары бойынша білім алып жатқан кез келген оқушы (немесе оның ата-анасы / заңды өкілі) кәсіби бағдар көмегін ала алады. ООП бар тұлғалар үшін бейімделген әдістемелер қарастырылған. Әрбір жүгінуші ұсынымдары бар кері байланыс алады;

- Ведомствоаралық ықпалдастық – кәсіби бағдар жүйесіне қатысы бар барлық ведомстволар (Ағарту министрлігі, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, Ғылым және жоғары білім министрлігі, Индустрия және құрылыс министрлігі, Туризм және спорт министрлігі және т.б.) үшін бірыңғай ақпараттық алаң негізінде тиімді жұмыс технологияларын құру, үйлестірілген бірлескен әрекеттер арқылы басқарушылық және мазмұндық қайталануды болдырмау.

Кәсіби бағдардың ең аз көлемі жалпы білім беру ұйымдарының 1–11 сынып оқушыларына, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін және мүгедектігі бар балаларға арналған. Мектептегі кәсіби бағдар жұмысы аясындағы барлық іс-әрекет түрлері мен материалдары (бейнемазмұн, мақалалар, тақырыптық онлайн-сабақтар, диагностика әдістері, іс-шаралар) оқушылардың барлық ерекшеліктерін ескере отырып әзірленеді және жас ерекшеліктеріне қарай бағытталады. Жалпы білім беру ұйымында кәсіби бағдар іс-шараларын іске асыру үшін келесі форматтарды пайдалану ұсынылады: сабақ барысында, сабақтан тыс, тәрбие жұмысы аясында, қосымша білім беру шеңберінде, стейкхолдерлермен, ата-аналармен және кәсіптік білім беру ұйымдарымен өзара іс-қимыл.

Орта білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдарлау қызметінің тәрбиелік әлеуеті

Әр адамның өзін-өзі анықтауы — кәсіби болсын, тұлғалық болсын — тек оның жеке өмірін ғана емес, сонымен қатар айналасындағы адамдардың: отбасының, жақындарының, тіпті бүкіл өңір мен елдің, кей жағдайда әлемнің де өмірін айқындайды. Әрбір адамның жеке таңдауларының жиынтығынан қоғам өмірі қалыптасады: егер жасөспірім өзі таңдаған кәсіби қызметке қызығушылықпен қарап, сол салада үнемі жетіліп, өз еңбегінің нәтижесіне жауапкершілікпен қарайтын болса, онда оның кәсіби жетістігі де, өмірге қанағаттануы мен әл-ауқаты да жоғары болады, әрі оның кәсіби еңбегі қоғам үшін де сапалы өнімге айналады. Кері жағдай да рас: егер адамдардың көпшілігі өздері қызықпайтын мамандықты таңдайтын болса, бұл басқа адамдарға да әсер етеді — яғни, еңбек пен қызметтің сапасының төмендеуіне, еңбек нарығының теңгерімсіздігіне және еңбек өнімділігінің төмендеуіне әкеледі.

Сондықтан қоғам өзінің стратегиялық дамуын жоспарлағанда жастардың кәсіби бағытын қалай таңдайтыны, олардың туған өлкесіне, ондағы адамдар мен кеңістікке жауапкершілікпен қарауға дайын екендігі, өз аймағының жетістіктерін білетіні мен мақтан ететіні аса маңызды.

Жалпы білім беру ұйымдары — шын мәнінде, жастарды әлеуметтендіретін және қоғам мен мемлекеттік органдардың жастардың құндылық бағдарларына

жүйелі түрде әсер ете алатын бірден-бір институт. Осыған байланысты мұндай ықпалдың мазмұндық жағына жауапкершілікпен қарау қажет.

Профориентологтардың кәсіби өзін-өзі анықтауды сүйемелдеу — бұл оқыту мен тәрбиемен қатар жүретін дербес бағыт екендігімен келісуге болады. Алайда, бұл жұмыстың «тәрбиелік әлеуеті» бар екенін де атап өту орынды. Бұл әлеует қоғамның дамуы үшін маңызды құндылық бағдарларын тәрбиелеуде жүзеге асуы мүмкін.

Қоғамның әл-ауқаты мен оның мүшелеріндегі еңбекке деген құрмет арасында байланыс бар екендігі дәлелденген. Еңбек құндылығын бағалайтын қоғамдардың экономикасы мен технологиясы да жоғары дамыған. Сондықтан еңбекке деген құрметті тәрбиелеу — маңызды міндет. Сонымен қатар, бағыну сияқты құндылық табысқа жетудің негізі бола алмайды: қатаң бағынуды талап етпейтін қоғамдар анағұрлым табысты болып келеді.

Мұндай құндылықтарды қалыптастыруға кәсіби бағдар жұмысының әртүрлі түрлері арқылы ықпал етуге болады:

- оқу процесінде (оқу пәнінің кәсіби қызметтегі маңыздылығын, білімнің қоғамдағы орнын талқылау арқылы);
- тәлімгерлермен жұмыс кезінде (кәсіби сынақтар барысында тек кәсіби шеберлік ғана емес, сол мамандыққа деген көзқарас, оның қоғам үшін маңыздылығы, келешегі мен шешілуі тиіс мәселелері де жеткізіледі);
- профориентациялық көрмелерге қатысқанда, онда оқушылар Қазақстанның жетістіктері мен даму басымдықтарын көре алады.

Кәсіби бағдарлау бойынша тәрбиелік іс-шаралар жүйесін жоспарлау және іске асыру кезінде келесі қағидаттарды басшылыққа алу қажет:

- орта білім берудің жаңа мемлекеттік стандартына сәйкес келуі;
- «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы аясындағы тәрбие жұмысын іске асыру жоспары мен қағидаттарына сай келуі;
- жүйелілік пен сабақтастық. Жұмыс кездейсоқ басталмауы тиіс — яғни, түлектер соңғы қоңырауға жақындаған кезде ғана емес, ертерек басталып, мектептегі бүкіл оқу кезеңінде жүйелі жалғасуы тиіс;
- ерекше білім беру қажеттіліктерін, жеке ерекшеліктер мен сараланған тәсілді ескеру. Кәсіби бағдар формасы мен мазмұны әр сыныпта бірдей бола алмайды. Жұмыс оқушылардың жасына, жеке қабілеттеріне, бейімділігіне, темпераментіне және білім деңгейіне сай жүргізілуі тиіс;
- жаппай, топтық және жеке жұмыс формаларын онтайлы үйлестіру. Әртүрлі белсенділік пен қатысушылар санына негізделген форматтарды қолдану — қажетті ақпаратты жеткізуге (мысалы, көпшілік алдында сөйлеу), коммуникативтік мәдениет пен серіктестік стратегияларын бағалауға (топтық жұмыс), оқушының қызығушылықтары мен бейімділіктерін егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде оқушыға бағытталған, тұлғалық бағдарланған кәсіби бағдар траекториясын құруға жол ашады;
- әлеуметтік серіктестік (мектеп, отбасы, кәсіби білім беру ұйымдары, кәсіби орталықтар, жұмыспен қамту қызметтері, қоғамдық ұйымдар және т.б.). Мектептер барлық мамандықтар туралы әдістемелік тұрғыдан жақсы баяндаса да, оқушы онда тек педагог мамандығын іс жүзінде көре алады. Түрлі кәсіби және

қоғамдық орталармен өзара әрекет кәсіби бағдар жұмысына тәжірибелік маңыз береді.

Осыдан келіп тағы бір маңызды қағидат туындайды — қоғамдық өмірмен және практикалық маңыздылықпен байланысты болу. Бұл педагогикалық (ағартушылық, үгіт-насихаттық, кеңес беру) жұмысты еңбек нарығы мен қоғамның кадрлық қажеттіліктері негізінде құруды білдіреді. Бұл қағидат аймақтық еңбек нарығына бағдарлану қағидатымен тығыз байланысты болуы тиіс. Оқушыларды өз туған өлкесінде тұрып, еңбек етуге ынталандыру — педагогикалық және, нақты айтқанда, кәсіби бағдар жұмысының тәрбиелік мазмұнының бір бөлігі. Сондықтан аймақтағы әлеуметтік-экономикалық және кадрлық жағдай туралы білім оқушының кәсіби өзін-өзі анықтау кезеңінде маңызды фактор болып табылады

Орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар жұмысын ұйымдастыру бойынша ұсыныстар

Орта білім беру ұйымдарында барлық деңгейде кешенді кәсіби бағдар жұмысын жүзеге асыру мақсатында осы әдістемелік ұсынымдарды басшылыққа алу қажет.

Білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдар жұмысы оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығын қалыптастыру бойынша шаралар кешенін қамтиды. Бұл жұмыс кадрларға деген экономиканың сұранысын және еңбек нарығының аймақтық және ұлттық деңгейдегі ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілуі тиіс.

Мақсатты аудитория — жалпы білім беретін ұйымдардың 1–11 сынып оқушылары, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар және мүгедектігі бар оқушылар; ата-аналар мен педагогтер; техникалық және кәсіптік, сондай-ақ жоғары білім беру жүйесінің өкілдері; өңірлік жұмыс беруші ұйымдар.

Мазмұны – әрбір оқу деңгейіне (1-сыныптан 11-сыныпқа дейін) сәйкес келетін төрт жас тобына жіктеледі. Барлық белсенділік түрлері мен материалдар (бейнемазмұн; мамандықтар сипаттамасы бар мақалалар, оның ішінде болашақ мамандықтар туралы; тақырыптық онлайн-сабақтар; диагностика әдістері; жұмыс берушілермен, техникалық және жоғары оқу орындарымен серіктестік форматындағы іс-шаралар; стейкхолдерлер базасындағы кәсіби сынақтар; ата-аналарға арналған мақалалар мен отбасылық тестілер) оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып әзірленеді және әр түрлі жастағы топтарға бағытталады.

Бөлек ескерілетін топ – ерекше білім беру қажеттіліктері бар және әртүрлі нозологиядағы мүгедектігі бар оқушылар. Бұл топтар үшін кәсіби бағдар жұмысының жастық ерекшеліктеріне қарай арнайы сипаттамалары беріледі.

Білім беру ұйымы өз даму басымдықтары мен әр сыныптың мүмкіндіктеріне қарай кәсіби бағдар бағдарламасын іске асыру деңгейін өздігінен таңдайды.

Білім беру ұйымында келесі ұйымдастырушылық және әдістемелік жағдайлар жасалуы тиіс:

- мектепте кәсіби бағдар жұмысына жауапты қызметкерді тағайындау (әдетте бұл міндетті директордың орынбасары атқарады);
- кәсіби бағдар жұмысын ұйымдастыруға жауапты мамандарды анықтау (мысалы, педагог-кәсіптік бағдар беруші, пән мұғалімі, сынып жетекші, педагог-психолог, әлеуметтік педагог және т.б.);
- бұл мамандар біліктілікті арттыру бағдарламасы бойынша (кемінде 36 сағат) дайындықтан өтуі қажет;
- оқушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, кәсіби бағдар жұмысының жоспарын әзірлеу.

Оқушыларға кәсіби бағдарды түсіндіруді жеңілдету мақсатында экономиканың негізгі салаларының көмекші жіктемесі қолданылады. Бұл жіктеу 9 ірі топ – «кәсіби орта» бойынша бөлуді қамтамасыз етеді (8-кесте).

8-кесте – Кәсіби орталар салалық құрамы

Кәсіби ортаның атауы мен сипаттамасы	Кәсіби ортаға кіретін салалар
Денсаулық ортасы Адам денсаулығына қамқорлық жасау, аурулармен күресу және өмір сүру ұзақтығын арттыру – кез келген қазіргі қоғамның (немесе болашақ қоғамының) негізі. Бұл бағытқа денсаулықты сақтау мен қорғауға байланысты барлық нәрсе кіреді.	Медицина және фармация Биотехнологиялар (биоинженерия, генетика, зерттеулер, технологиялар) Экология
Ыңғайлы орта Адам үшін қоршаған ортаның ыңғайлы болуы маңызды – қажетті инфрақұрылым жақын орналасуы, үйлер ыңғайлы әрі сенімді, жылы әрі жарық болуы, А нүктесінен В нүктесіне оңай жету мүмкіндігі және ең бастысы – айналада әдемілік болуы. Біздің өмірімізді ыңғайлы және жағымды ететін кім?	Құрылыс, сәулет Абаттандыру, тұрғын-үй-коммуналдық шаруашылығы Көлік, көлік инфрақұрылымы Энергетика
Қауіпсіз орта Қауіпсіздік – адамның негізгі қажеттіліктерінің бірі. Адамға қандай қауіп төніп тұр? Табиғи апаттар, техногендік апаттар, авариялар, әлеуметтік-саяси қақтығыстар, киберқылмыскерлер. Мұның барлығынан кім қорғайды? Сонымен қатар, ХХІ ғасыр адамзатқа ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін ғана емес, сонымен бірге жаңа мәселелерді де әкелді, оның ішінде климаттың өзгеруі, экологиялық апаттар, қараңғы бұрыштағы бұзақылар. Ал киберқылмыскерлер ше? Осы қауіп-қатерлерден кім қорғайды?	Кибер-(ақпараттық) қауіпсіздік Төтенше жағдайлар министрлігі және өрт сөндіру қызметі Полиция, күзет Қарулы күштер
Креативті орта Әр адам – бірегей. Әр халықтың өз мәдениеті мен тарихы бар. Бұл ортаның мақсаты – өнер, креатив, шығармашылық арқылы өзін-өзі білдіру және қоғамды рухани жағынан байыту. Сондықтан өнермен, креативпен және шығармашылықпен байланыстының бәрі кез келген үйлесімді қоғамның	Өнер (бейнелеу, сахналық, әдебиет, музыка) Дизайн, сән Медиа (БАҚ және блогосфера) Ойын-сауық индустриясы

ажырамас бөлігі болып табылады. Тіпті ең ауыр кезеңдерде де, дәл осы өнер қоғамның тіршілік етуінің кепіліне айналатыны жиі кездеседі!	
Ақылды орта Білім деңгейінің жоғары болуы – дамыған қоғамның басты белгілерінің бірі. Ал ғалымдар, зерттеушілер мен ғылыми қызметкерлер – сол қоғамның баға жетпес «миы». Бүгінде біз қолданып жүрген технологиялар, дәрі-дәрмектер мен медицина деңгейі, Жер планетасы туралы білім – бәрі де бірнеше ұрпақ ғалымдарының еңбегі, олардың зерттеулері мен тәжірибелерінің нәтижесі. Ал әлі қанша жаңалықтар ашылуы керек десеңізші! Бүгінде «ақылды» бола алатын тек адамдар емес – машиналар да едәуір ақылды болып келеді. Бір сәтке қаланың өміріне цифрландыру қалай әсер ететінін елестетіп көріңіз. Барлық үдерістер автоматтандырылады, алып дерекқорлар жасалады, оларды суперкомпьютерлер өңдейді, ал жасанды интеллект (ЖИ) жаңа қызметтерді ұсынуға көмектеседі.	Негізгі ғылым Білім беру саласы Телекоммуникациялар және робототехника
Әлеуметтік орта Адам ежелден бері топтасып, қауымдасып өмір сүруге бейім: қоғамдар, қалалар, мемлекеттер құрады. Қоғам қаншалықты өсіп, күрделене түссе де, адамдар арасындағы тікелей қарым-қатынас – кез келген социумның негізі болып қала береді. Адамдар бір-біріне көмектеседі, түрлі қызметтер көрсетеді, бір-бірінің қажеттіліктері мен тілектерін қанағаттандыруға тырысады. Қоғамдық игіліктерді жасау және адамдарға көмек көрсету – әлеуметтік ортаның негізі.	Қызмет көрсету және сауда Туризм және қонақ үй индустриясы Әлеуметтік сала Волонтерлік
Іскерлік орта Қоғамның экономикалық дамуы мен қаржылық жүйесі – оның өмір сүруінің басты шарттарының бірі. Шағын дүкен ашқан адам да, тапсырыспен иллюстрация салатын суретші де – бәрі белгілі бір дәрежеде кәсіпкер. Олар – экономиканың ажырамас бөлігі. Ірі кәсіпкерлер мен шағын стартап иелері, банкирлер мен қаржыгерлер – бұларсыз қоғамның қаржы жүйесінің өмір сүруі мүмкін емес.	Мемлекеттік қызмет Қаржы, экономика, банктер Құқықтану және заң Кәсіпкерлік
Индустриялық орта Қоғамның тіршілігін қамтамасыз ету үшін ресурстар мен өнеркәсіп қажет. Үйлер мен жолдар салу, оларды жылу мен электрмен қамтамасыз ету, техника, автомобиль, жиһаз, электр құралдары – айналамыздағы барлық заттар үшін ресурстар, пайдалы қазбалар мен оларды өңдейтін зауыт-фабрикалар қажет. Бұл өндіріс орындары шикізатты адамға қажетті заттарға айналдырады	Ауыр өнеркәсіп Жеңіл өнеркәсіп Машина жасау (авиа-, авто-, кеме жасау) Кен өндіру және өңдеу
Аграрлық орта Сенің үстеліңде жаңа, дәмді, алуан түрлі және	Селекция және генетика Егіншілік және бағбандық

пайдалы тағам болу үшін алдымен оны өсіру керек! Содан кейін оны жинап, өңдеп, саған дейін жеткізу қажет. Бұл салада жұмыс істейтін мамандардың алдында көптеген сын-тегеуріндер тұр. Қазірдің өзінде адамдарға азық-түлік бұрынғыдан да көбірек қажет. Климаттың өзгеруі, топырақтың тозуы және соның салдарынан өнімділіктің төмендеуі – мұның бәрі агрономдар, мал мамандары, биологтар, зоотехниктер мен агроэкологтардың зерттеу нысаны. Қазақстанның агроөнеркәсіп кешені – ел экономикасының негізгі салаларының бірі.	Мал шаруашылығы Азық-түлік өнеркәсібі

Оқушылардың кәсіби таңдауына қарамастан, оларды еңбек нарығының «бағдарын» айқындайтын жалпы салалық үрдістер мен талаптарды түсінумен қаруландыру маңызды. Атап айтқанда:

1. ақпараттық технологиялардың барлық өмір салаларына жаппай енуі – бұл Интернет желісінде жұмыс істеудің жаңа құралдарын меңгеруді талап етеді;
2. корпоративтілік (кросс-функционалдық) – бұл командада жұмыс істей білу, жауапкершілік алу, әріптестердің жұмысына тәуелділікті болжау және түсіну талаптарын білдіреді;
3. мобильділік – бұл өзгерістерге дайын болу талаптары: соның ішінде қызмет түрін, жұмыс орнын, ортаны ауыстыруға. Қазақстандық еңбек нарығындағы жағдайға сай, қазіргі таңда адам өмірінде мамандықты 6–7 рет ауыстыру қалыпты жағдайға айналып келеді;
4. штаттан тыс қызметкерлер құрамының кеңеюі – бұл белгілі бір жобаға уақытша қызметкерлерді тарту, ол өз кезегінде мамандарды кәсіби «формада» болуға, өзін дұрыс таныстыра білуге, бәсекеге қабілетті болуға ынталандырады;
5. әмбебаптық – көп нәрсені білу және сала тоғысындағы бағыттарда жұмыс істей алу, жан-жақты дамыған әмбебап дағдыларға ие болу талабын білдіреді.

Кәсіби бағдарлаудың даярлық кезеңіндегі жұмысы (1–4-сыныптар)

Бұл білім беру кезеңіндегі кәсіби бағдарлық ықпалдардың мақсаты – еңбекке адал көзқарасты қалыптастыру, оның адам мен қоғам өміріндегі рөлін түсіну, мамандық таңдауға деген ұмтылыс пен еңбек қызметіне қызығушылықты дамыту болып табылады.

Бастауыш мектептегі кәсіби бағдарлау міндеттеріне мыналар жатады:

- оқушыларға әртүрлі мамандықтардың қоғамдық маңыздылығын, олардың қажеттілігі мен маңызын түсіндіру;
- кіші мектеп оқушыларын ауданның, қаланың әлеуметтік-өндірістік инфрақұрылымының ерекшеліктерімен таныстыру;
- бастапқы еңбек дағдыларын дарыту;
- еңбек қызметіне оң көзқарас қалыптастыру.

Бастауыш мектепте (1–4 сыныптар) кәсіби бағдар жұмысының басты мазмұны – еңбек түрлері мен мамандықтардың алуан түрлілігі туралы дүниетанымды кеңейту. Кәсіби бағдарлау негізінен ақпараттық-ағартушылық бағытта жүргізіледі. Мұндағы негізгі міндеттер:

- таным мен еңбек әлеміне қызығушылықты қалыптастыру;
- еңбек туралы шынайы түсінік беру;
- еңбекке және еңбек адамдарына құрметті тәрбиелеу;
- оқушыларды бос уақыттық, зерттеу, еңбек, шығармашылық және әлеуметтік қызмет түрлеріне тарту арқылы практикалық дағдыларын дамыту;
- танымдық және кәсіби бағдарлық ойын әдістері арқылы оқуға және еңбекке мотивациясын арттыру;
- ата-аналармен және педагогтармен бірлескен іс-әрекетте баланың қабілеттерін дамыту үрдісіндегі жалпы үрдістерді анықтау;
- сирек кездесетін мамандықтарды қоса алғанда, әртүрлі мамандықтардың ерекшеліктерін тану және ойын арқылы модельдеу арқылы балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Бастауыш сыныптардағы кәсіби бағдар жұмысының үлгілік мазмұны төмендегідей:

- 1-сынып – адамдарға пайда әкелетін жалпы еңбек дағдылары мен іскерліктерінің алғашқы негіздері қалыптасады, еңбек мәдениеті дарытылады, адамдардың өндірістік қызметі, техника туралы білімдері кеңейтіледі; еңбекке құрмет, еңбектің адам өміріндегі маңызын түсіну тәрбиеленеді.
- 2-сынып – қоршаған адамдардың еңбегімен танысу жалғасады, түрлі мамандықтар туралы түсініктер тереңдетіледі. Балалар еңбек ұжымдарындағы қарым-қатынасты орнатуға, еңбек қызметінің әртүрлі дағдыларын игеруге үйренеді.
- 3-сынып – жалпы еңбекке қатысты білім, іскерлік және дағдылар дамытылады, адамдардың еңбегі мен мамандықтары туралы білім кеңейеді, өз жұмысын және жолдастарының жұмысын ұйымдастырудың алғашқы дағдылары қалыптасады. Жауапкершілік сезімі тәрбиеленеді.
- 4-сынып – бұған дейін алынған еңбек туралы түсініктер жалпыланады және дамиды; еңбекке деген сүйіспеншілік, еңбек адамдарына деген құрмет

тәрбиеленеді. Өртүрлі мамандықтар туралы түсініктер кеңейіп, тереңдетіледі. Оқушы мамандықтар әлемі туралы ақпаратты меңгеруі, мамандықтың кең сипаттамасын өздігінен дайындай алуы тиіс.

Практик-педагогтардың пікірінше, кәсіби өзін-өзі анықтау барысында қиындықтар бастауыш сынып оқушыларының екі санатында жиі кездеседі:

1. балалар жақсы оқиды, алайда оқу – олардың жалғыз құндылығы, басқа нәрсеге қызықпайды;

2. балалар оқу мен басқа да барлық іс-әрекет түрлерінде белсенді. Олардың бәрі қызықты, олар барлық мүмкін болатын үйірмелер мен қосымша білім беру бағыттарымен қамтылған. Барлық салада табысты. Алайда бала басымдықтарды айқындай алмайды – болашағын қандай салаға арнайтынын да, қазір қай іске көбірек уақыт жұмсағысы келетінін де анық білмейді.

Бастауыш білім беру сатысындағы кәсіби бағдар жұмысының нәтижесі бойынша кіші сынып оқушылары келесі білімдер мен дағдыларды меңгеруі қажет:

Білуі және түсінуі тиіс:

- еңбектің адам өміріндегі рөлі;
- өзінің және басқа адамдардың еңбегі, мектеп мүлкі, оқулықтар, жеке заттарға ұқыпты қарау қажеттілігі;

- мамандық алудың маңыздылығы.

Меңгеруі тиіс:

- жұмыс орнында, сыныпта, топта тәртіпті сақтау;
- оқу және еңбек тапсырмаларын орындауда тәртіптілік, дәйектілік пен табандылық таныту;

- қоғамдық пайдалы қызметке қатысу.

Бастауыш білім беру деңгейінде кәсіби бағдардың ұйымдастыру формаларын таңдауда балалардың мектептің осы кезеңі аяқталғанша нақты және көрнекі мамандықтар туралы ғана түсінікке ие болатынын және танымдық іс-әрекеттің жетекші рөл атқаратынын ескеру қажет. Бұл — кәсіби сана дамуы үшін мықты эмоциялық-көрнекі негіз қалыптастыруға тамаша мүмкіндік. Бұл ең алдымен ойын арқылы жүзеге асырылады: бастауыш сынып оқушыларымен кәсіби бағдар жұмысының басты формасы — ойын. Кәсіби бағдарлық технологиялар (ойындар, жаттығулар, тапсырмалар т.б.) мысалдары 2-қосымшада көрсетілген.

Қосымша іс-әрекеттер — еңбек пен мамандықтар туралы ертегілер тыңдау, талқылау, сахналау және құрастыру; сурет салу және қиялдау; мамандықтар туралы жұмбақтар шешу және құрастыру. Өр жастағы кезеңде әңгіме — жұмыстың ажырамас формасы, алайда бастауыш мектепте кәсіби бағдарлық әңгімелерді де ойын элементтерімен құру тиімді.

1-сыныпта кәсіби бағдарлық сабақтар арнайы түрде өткізілмеуі мүмкін, бірақ 2-сыныптан бастап сабақтар құрамында 2–3 ойын болғаны жөн. Сонымен қатар, бастауыш мектеп жасындағы балаларға олардың күнделікті өмірінде кездесетін танымал мамандықтар жеңілдірек қабылданатынын ескерген жөн.

Бастауыш сыныптарда қолдануға болатын кәсіби бағдарлық жұмыс формалары мен ойындары:

- «Мамандықты тап», «Мамандықты құрастыр», «Пирамида», «Құрылысшылар» және т.б. («профлото» тәрізді үстел ойындары);
- «Кім екенін тап...» (мысалы: «Астанада түскі уақыт», «Құжаттарыңызды көрсетіңіз...» деп айтылып, мамандығын табу);
- «Табылған заттар бюросы» (немесе «Бұл құралды кім жоғалтты?» – құрал атауы немесе суреті көрсетіледі, иесін анықтау қажет);
- «Артықты тап» (технологиялық үдеріс тізбегін бұзатын сөзді табу, мысалы: мата – өлшейтін таспа – түйме – тәрелке – ине);
- Станциялар бойынша ойындар («кондитерлік», «медициналық», «агрономдық» және т.б.);
- Күнделікті өмірдегі рөлдік ойындар («Ауырып қалған әжеге күтім жасау», «Дачаға бару» және т.б.);
- Кәсіби рөлдерге арналған ойындар («Банк», «Дүкен», «Емхана» және т.б.);
- Техникалық ойлау, шығармашылық қабілеттер мен қиялды дамыту ойындары («Мен – конструктормын», «Мен – дизайнермін» және т.б.);
- Мамандықтар туралы әңгімелермен жұмыс;
- Мамандықтар туралы өлеңдермен жұмыс (мысалы, Дж. Родари «Кәсіптер немен иістенеді?», В. Маяковский «Кім болам?») және т.б.).

Бастауыш сыныптағы дене жаттығуларын да еңбек пен мамандық тақырыбына бағыттауға болады.

Кейбір педагогтар бастауыш сыныпта «кәсіби сынамалар» ұғымын енгізеді. Бұл орта және жоғары буындағы кәсіби сынамаларға дайындық кезеңі ретінде қарастырылады. Мысалы:

- кішкентай «агроном» көшет өсіруге қатыса алады;
- «фотограф» – берілген тақырыпқа фотосессия өткізеді;
- «журналист» – сұхбат алады.

Негізгі мектепте оқушылардың танымдық тәжірибе алуға және кәсіби қызметке деген қызығушылығы артады, өз қызығушылықтары мен мүмкіндіктері туралы түсінік қалыптасады; техника, өнер, медицина, ауыл шаруашылығы, экономика және мәдениет салаларында бастапқы тәжірибе жинақталады. Бұл кәсіби сынамалар арқылы жүзеге асырылады, олар адамның мүмкіндіктерін кәсіби қызмет талаптарымен салыстыруға мүмкіндік береді.

8-сыныптан бастап оқушылардың білім алуға қатысты сұранысы нақтыланады, таңдаулы курстар мен факультативтер арқылы кеңейтіледі, топтық және жеке кеңес берудің рөлі артады. Бұл білім беру бағытын дұрыс таңдауға ықпал етеді, қызығушылықтары мен қабілеттеріне, құндылық бағдарларына сәйкес келетін білім беру сұранысын қалыптастыруға негіз болады.

Сондықтан 5–7-сыныптарда оқыту кезеңін кәсіби бағдарлану қалыптасатын кезең, ал 8–9-сыныптарда — кәсіби өзіндік сананың толыққанды қалыптасу кезеңі деп сенімді түрде атауға болады.

Негізгі орта білім беру сатысындағы оқушылар кәсіби тәрбие әдістерінің әсеріне ерекше сезімтал (триггерлер мен тітіркендіргіштерге сезімтал). Кәсіби тәрбиенің өзі оқушылардың бейімділіктері мен кәсіби қызығушылықтарын қалыптастыруды қамтиды.

Осы кезеңдегі педагогикалық жұмыстың мәні – оқушыларды әртүрлі оқу және сыныптан тыс жұмыстарға, қоғамдық пайдалы және өндірістік еңбекке, белсенді түрде өз күшін сынауға ынталандыру. Бұл өз бейімділіктері мен қабілеттерін тәжірибе арқылы танып білуге мүмкіндік береді. Бейімділік әрекет барысында дамиды, ал кәсіби білімдер кәсіби қызығушылық болған жағдайда сәтті жинақталады.

Осы кезеңде кәсіби бағдар жұмысының неғұрлым тиімді формалары – оқушылармен жеке және топтық ұйымдастыру формалары болып табылады.

Оқушылардың кәсіби бағдарын ұйымдастырудың жеке және топтық формаларына мыналар жатады: «Мамандықтар жәрмеңкесі», ашық есік күндері, экскурсиялар, пәндік апталықтар, олимпиадалар, байқаулар.

«Мамандықтар жәрмеңкесі» – оқушылардың кәсіби бағдарын ұйымдастырудың бір түрі ретінде түрлі мамандықтардың жария түрде таныстырылуын көздейді. Мақсаты — оқушылардың мамандықтар туралы түсінігін өзектендіру, кеңейту, нақтылау және бекіту. Жәрмеңке ойын түрінде, жәрмеңке серуенін еліктете отырып өткізіледі. Жалпы әдістемелік үлгі бойынша белгілі бір аумақта (алаңда) әртүрлі тақырыптағы «сауда дүңгіршектері» түрінде таныстырылым алаңдары жабдықталады. Қатысушылар жәрмеңке аумағында еркін түрде бір алаңнан екінші алаңға ауыса алады. «Мамандықтар жәрмеңкесіне» тек оқушылар ғана емес, олардың ата-аналары, арнайы шақырылған, кеңінен танылған білікті мамандар да қатыса алады.

Ашық есік күндері – оқушылардың кәсіби бағдарын ұйымдастырудың бір формасы ретінде көбінесе техникалық және жоғары оқу орындары базасында өткізіледі. Бұл күндер оқу орындарында жүзеге асырылатын білім беру бағдарламаларының спектрін көрсетуге арналған. Мұндай іс-шаралар кезінде осы ұйымдарда жүзеге асырылатын кәсіби білім беру бағдарламаларының әртүрлі нұсқалары таныстырылады.

Экскурсия – кәсіби бағдар ұйымдастырудың бір түрі ретінде танымдық мақсаттағы саяхат болып табылады. Бұл саяхат барысында оқушыларға кәсіби қызметтің белгілі бір түрлері туралы мәліметтер ұсынылады. Экскурсияны кәсіби маман – экскурсовод жүргізуі мүмкін. Кәсіби бағдар экскурсиялары кәсіпорындарға (өндірістік нысандарға, музейлерге), кәсіби білім беру ұйымдарына ұйымдастырылады. Қазіргі электронды құрылғылардың мүмкіндіктерін пайдалана отырып, өндіріс орындары мен оқу орындарына виртуалды экскурсияларды да қолдануға болады.

Пәндік апта – оқушылардың кәсіби бағдарын ұйымдастырудың формасы ретінде бір апта көлемінде түрлі іс-шараларды қамтиды. Мұндай апталықтар белгілі бір пәнге немесе пәндік салаға арналады (мысалы, «Математика апталығы», «Биология апталығы», «Тарих апталығы»). Пән апталығында жобалар таныстырылымы, олардың іске асырылуы туралы жария есептер, пән бойынша білгірлер байқаулары, осы салаға жақын мамандықты таңдаған қызықты адамдармен кездесулер өткізілуі мүмкін.

Олимпиадалар – пән немесе пәндік салалар бойынша оқушылардың кәсіби бағдарын ұйымдастырудың формасы ретінде сол салада жоғары дайындықтағы

немесе қабілетті оқушылардың қатысуын қарастырады. Пәндік олимпиадалар оқушылардың танымдық қызығушылығын ынталандырады.

Кәсіби шеберлік конкурстары оқушылардың кәсіби бағдарын ұйымдастырудың бір түрі ретінде бір мамандық иелері арасында ең білікті қызметкерді анықтау мақсатында өтетін жарыс ретінде құрылады. Оқушылар бұл сайысты тамашалай отырып, белгілі бір мамандықты жағымды жағынан көре алады, ал қатысушыларға жанашырлық таныту процесінде оқушыларда сол мамандыққа деген қызығушылық оянады.

Жоғары сыныптарда (10–11 сыныптар) өзін-өзі дайындау және өзін-өзі дамыту, таңдалған еңбек түрінде (немесе кем дегенде, басымдық берілген еңбек түрінде) кәсіби қасиеттерді қалыптастыру, кәсіби жоспарларды нақтылау, таңдалған қызмет түріне дайындықты бағалау жүзеге асырылады. Мұны әлеуметтік-кәсіби мәртебені нақтылау кезеңі деп санауға болады (10–11 сыныптар).

Жоғары сыныптағы кәсіби ақпарат мынадай мазмұнды қамтуы тиіс: оқушы таңдаған мамандық саласының болашағы, осы саладағы басқа мамандықтар арасындағы таңдалған мамандықтың орны, мамандықтың жетілу және кәсіби өсу мүмкіндіктері, таңдалған мамандыққа сәйкес еңбек жағдайлары, бұл мамандық бойынша қажетті білім, білік және дағдылар көлемі.

Жоғары сыныпта тәрбие және кәсіби бағдар жұмыстарының белсенді және интерактивті стратегиялары ерекше маңызға ие. Бұл стратегиялар арқылы оқушылар өз көзқарастарын дәлелдей отырып білдіреді, жеке ұстанымдарын қорғайды, ақпаратпен бөліседі және пікірталас форматындағы өзара әрекет арқылы жаңа білім алады.

Сонымен қатар, бастауыш және орта буынға қарағанда, жеке және топтық кеңес беру, тренинг элементтері мен толыққанды кәсіби тренингтерді қолдану жиілету керек.

Жоғары сынып оқушылары үшін кәсіби білім беру ұйымдарымен ынтымақтастықтың рөлі артады. Бұл ұйымдар олардың болашақ кәсіби даярлық алатын потенциалды альма-матері болып табылады. Ынтымақтастық тек ашық есік күндері мен жоғары оқу орындары үгіт-насихат топтарының кездесулерімен шектелмеуі керек.

Сондықтан кәсіби бағдар мен кәсіби тәрбиелеуге мән беретін білім беру ұйымы келесі жайттарды ескеруі тиіс:

1. кәсіби бағдар жұмысының ауқымдылығы тек бүкіл педагогикалық ұжымның бірлескен жұмысы арқылы қамтамасыз етіледі;
2. оқушылардың ата-аналары кәсіби бағдар беруде өте тиімді серіктестер бола алады;
3. кәсіби бағдар жұмысы қай форматта жүргізілсе де (еңбек циклі, оқу пәндері, тәрбие мен бос уақытты ұйымдастыру, сыныптан тыс жұмыс және т.б.) мамандықтарды «беделді» немесе «беделсіз», «әйелдерге арналған» немесе «ерлерге арналған» деп бөлуге, оқу пәнін мамандықпен теңестіруге, біреудің ықпалымен мамандық таңдауға, кез келген өндірістегі еңбек сипатына қатысты ескірген көзқарасты ұстануға болмайды. Кәсіби бағдар беруші педагог үшін «зиян келтірме» қағидаты аса өзекті болып табылады.

Кәсіби бағдар іс-шаралары

Орта білім беру ұйымдарының кәсіби бағдарлау қызметтерін көрсетуге тартылған педагогикалық кадрларына жүргізілген сауалнама нәтижелері кәсіби бағдар іс-шараларының түрлері мен сипаттамаларына қатысты түсініктің жоқтығын көрсетті. Осыған байланысты педагог қызметкерлерге төмендегі 9-кестені толтыру ұсынылды.

9-кесте

1. Организация профориентационной работы (заполнить таблицу):

№	Профориентационные мероприятия	Кол-во часов	Кол-во обучающихся
Урочная деятельность			
Внеурочная деятельность			
Работа с родителями			
Дополнительное образование			

Педагогтерден қандай кәсіби бағдар іс-шаралары өткізілетінін, олардың кімнің қатысуымен жүзеге асырылатынын, ұйымдастыру түрлері бойынша бөлінуін, іс-шараларға бөлінген сағаттарды және қамтылған оқушылар санын көрсету талап етілді.

Педагогтердің жауаптары төмендегідей болды (233-сурет).

Білім беру ұйымдары басшыларының орынбасарлары, сынып жетекшілер, педагог-кәсіби бағдар берушілер іс-шараларды ұйымдастыру түрлеріне қарай бөле алмады, нақты іс-шараны көрсетпестен тек сағат санын ғана жазғандар да болды.

Осылайша, зерттеу нәтижелері кәсіби бағдар іс-шаралары қазіргі кезде білім беру процесінің міндетті элементі болып табылмайтынын және педагогтар тарапынан оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауына көмек көрсетуге бағытталған педагогикалық қызметтің маңызды бөлігі ретінде әлі толық қабылданбағанын көрсетеді.

Кәсіби бағдар жұмысын жүргізу үшін келесі іс-шаралар түрлері пайдаланылады:

- Сабақ және сабақтан тыс кәсіби бағдар іс-шаралары;
- Кәсіби бағдарлауға бағытталған онлайн-диагностикалар жиынтығы, ол оқушылардың қызығушылықтары мен қабілеттерін, таңдау жасауға дайындығының деңгейін, құндылық бағдарларын, мотивациясын анықтауға және осы негізде жеке ұсыныстар алуға бағытталады (нәтижелер топтық талқылаумен қатар жүреді);
- Оқушылар мен олардың ата-аналарына ақпараттық қолдау;
- Таныстыру және базалық сипаттағы кәсіби сынамалар (онлайн немесе дәстүрлі форматта өткізіледі);
- Қалауы бойынша кәсіби бағдар іс-шаралары:
 - мультимедиялық көрме-практикумға бару;
 - аймақтық білім беру ұйымдарына бару (мамандандырылған білім беру ұйымдары, қосымша білім беру ұйымдары, техникалық және кәсіптік, сондай-ақ жоғары білім беру ұйымдары);

- өндірістік орталарға бару (өнеркәсіп орындары, цехтар, зертханалар, корпоративтік мұражайлар);
- оқушылардың кәсіби қызығушылықтары мен оқу бейіндерін ескере отырып жобалық қызметті ұйымдастыру;
- жалпыұлттық және өңірлік деңгейдегі кәсіби бағдар іс-шараларына қатысу, сондай-ақ серіктес ұйымдардың іс-шараларына қатысу;
- Ата-аналар жиналыстары, олардың әрбір жас ерекшелік санатына арналып құрылған сценарийі болады.

Кәсіптік бағдар беру жұмысындағы сабақ және сыныптан тыс іс-шаралардың ерекшеліктері

Сабақ және сыныптан тыс іс-әрекеттердің сипаттамалары
Оқу (мақсаты, міндеті мен мазмұны бойынша) іс-әрекеттері ұйымдастыру түріне қарай келесідей бөлінеді:

- Сабақтық – оқу жоспарына сәйкес пәндік салалар бойынша сынып-сабақ түрінде ұйымдастырылатын оқу сабақтары;
- Сыныптан тыс – оқу жоспары шеңберінде пәндік салалар, әмбебап оқу әрекеттерін қалыптастыру және дамыту бағдарламасы, түзету жұмыс бағдарламасы, АКТ құзыреттерін қалыптастыру бағдарламасы, зерттеу және жобалық қызмет бағдарламасы, жалпы білім беру бағдарламасының басқа да қосымша бағдарламалары бойынша сынып-сабақтан өзгеше түрлерде өткізілетін оқу сабақтары; сондай-ақ ғылыми-тәжірибелік конференциялар, мектептегі ғылыми қоғамдар, ізденіс пен зерттеу жұмыстары және т.б.

Сабақтық оқу – мұғалімдер мен оқушылар арасында белгіленген уақыт пен нақты оқушылар контингенті шеңберінде өткізілетін оқу іс-әрекеті. Мұндай сабақтар мектептің күнтізбелік және сыныптық кестесіне енгізіледі. Бұл сабақтардың құрылымдық бірлігі – қазіргі мектепте оқу-тәрбие жұмысының негізгі түрі болып саналатын сабақ. Сабақтық оқуға нормативтік оқу бағдарламалары бойынша өткізілетін сабақтар, сондай-ақ оқу пәндері бойынша факультативтік сабақтардың көпшілігі жатады. Сабақтар оқу-тәрбие процесін нақты жоспарлауға және ұйымдастыруға, оқу-танымдық әрекеттің барысы мен нәтижесін жүйелі бақылауға мүмкіндік береді. Дегенмен, олар оқытудың, тәрбиенің және оқушының тұлғалық дамуының шығармашылық тұрғыда ұйымдастырылуына, мұғалімдер мен оқушылардың дербес әрекеттеріне, жеке ерекшеліктерін, аймақтық мүмкіндіктер мен қажеттіліктерді ескеруге, оқыту мен тәрбиені дараландыру мен саралауға, балалардың әлеуметтік бейімделуін тиімді жүзеге асыруға, үлкендер мен балалар арасындағы достық, серіктестік қарым-қатынасты дамытуға қатысты шектеулі мүмкіндіктерге ие.

Осы аталған міндеттерді тиімді жүзеге асыру сыныптан тыс жұмыс барысында мүмкін болады.

Сыныптан тыс іс-әрекет – бұл негізгі білім берудің бір бөлігі, оның мақсаты – мұғалім мен балаға жаңа оқу әрекеті түрін меңгеруге көмектесу, оқу мотивациясын қалыптастыру.

Сыныптан тыс іс-әрекет білім беру кеңістігін кеңейтіп, оқушыларды дамыту үшін қосымша жағдайлар жасайды; бұл кезеңде балаларды бейімделу кезеңінде қолдау көрсетуге, әлеуметтік сынақтардан өтуге мүмкіндік беретін жүйе қалыптасады.

Бұл – жоспарланған білім беру нәтижесіне, яғни оқушының негізгі білім мазмұнын өмірде кездесетін жағдайларда саналы қолдана алуына қол жеткізу жолы. Сыныптан тыс іс-әрекет мұғалімдер мен оқушыларды бірлескен өмірлік әрекет формалары мен тәсілдерін үнемі іздеуге, нәтижелі ынтымақтастыққа, өзара сенім мен құрметке бағыттайды.

Сыныптан тыс жұмыс мектепті «ашық» етіп, педагогикалық үдерістегі мұғалімдер, оқушылар, олардың ата-аналары, қосымша білім беру ұйымдарының, мәдениет және спорт мекемелерінің қызметкерлері арасындағы бірлескен шығармашылыққа жағдай жасайды. Сыныптан тыс сабақтар мектеп қабырғасында да, мектептен тыс жерде де өткізіледі. Сабақтар сияқты, олар да бастауыш білім беру бағдарламасының күтілетін нәтижелеріне (жеке, метапәндік, пәндік) бағытталған. Бірақ сыныптан тыс жұмыс ең алдымен жеке және метапәндік нәтижелерге жетуге бағытталады. Бұл сыныптан тыс қызметтің ерекшелігін айқындайды – оқушы тек білім алып қана қоймай, әрекет етуге, сезінуге, шешім қабылдауға үйренуі тиіс.

Сол себепті, сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыруда оқушының рухани дамуына, алдағы өмірлік өзін-өзі анықтауға дайындалуына, белсенді азаматтық ұстанымын, адамгершілік таңдау жасауға дайындығын, құндылықтар жүйесін қалыптастыруына және оны практикалық қызметте жүзеге асыруына, өзін-өзі жетілдіруге, әлеуметтік және тұлғалық маңызы бар әрекетте өзін-өзі көрсету қажеттілігін дамытуына ерекше мән беріледі.

Сыныптан тыс жұмыстың басты артықшылығы – оқушылардың әртүрлі бағыттағы (спорттық-сауықтыру, рухани-адамгершілік, әлеуметтік, зияткерлік, жалпы мәдени) дамуына арналған кең ауқымды іс-әрекеттерге қатысуына мүмкіндік беруінде. Бұл – экскурсиялар, үйірмелер, секциялар, олимпиадалар, жарыстар, пән апталықтары, қоғамдық пайдалы практика және т.б. болуы мүмкін. Сыныптан тыс сабақтар келесі маңызды белгілерімен сабақтардан ерекшеленуі керек:

- метапәндік және тұлғалық нәтижелерге баса назар аудару;
- практикалық-әрекеттік негізге құрылу;
- оқушының өз қызмет түрін еркін таңдауы;
- сабақ өтетін жерде еркін қозғалуға мүмкіндік;
- бағалау орнына жетістіктер портфолиосын жинақтау;
- жобалық іс-әрекет форматына негізделу;
- педагогтың фасилитатор, тьютор, бағыттаушы, жоба жетекшісі ролінде болуы.

Сыныптан тыс жұмыс мұғалімнің мүмкіндіктерін кеңейтіп, балаларды оқытумен ғана шектелмей, шығармашыл және әлеуметтік тұрғыдан табысты тұлға қалыптастыруға жағдай жасауына мүмкіндік береді. Алайда, бұл мақсатқа тек сабақпен байланыстағы сыныптан тыс жұмыс арқылы ғана жетуге болады,

өйткені ол оқытуды дараландыру мен саралауды тиімді жүзеге асыруға, сол арқылы баланың жеке тұлғасын дамыту мәселесін оңтайлы шешуге мүмкіндік беретін тұтас жүйе құрайды.

Мұғалімдер мен оқушылардың сабақтық және сыныптан тыс іс-әрекеттерінің өзара байланысы педагогикалық үдеріс қатысушылары ойлап тапқан әртүрлі нормативтік және ерікті оқу формаларын (бірлесе немесе жеке) біріктіруге жол ашады. Бұл байланыс үш негізгі құрамдас арқылы қамтамасыз етіледі: өзара әрекеттесу, ұйымдастыру және басқару. Сабақ пен сыныптан тыс сабақтардың өзара әрекеттесуі ақпараттық, материалдық байланыстар және тұлғалық дамуға ықпал ететін байланыстар арқылы жүзеге асады.

Жалпы білім беретін ұйымдардағы кәсіби бағдар сабақтары негізінен сыныптан тыс жұмыстар шеңберінде жүргізіледі. Дегенмен, кәсіби бағдар элементтері сабақ барысында да қолданыла алады. Мысалы, қазақ тілі сабағында өтілетін тақырыпқа байланысты «Журналистика» атты ойын тапсырмасы – газеттің мақаласын жазу кезінде сол сабақта үйренілген ережелерді қолдану арқылы орындалады.

Сыныптан тыс жұмыс форматы кәсіби бағдар берудің кешенді бағдарламаларын әртүрлі жұмыс түрлері арқылы жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл іскерлік ойындар, квесттер, байқаулар, флешмобтар мен ой-ұшқырлықты дамытатын «мозговой штурмдар» болуы мүмкін. Ал оқу сабақтарында кәсіби бағдарлау жұмысының жекелеген элементтері, негізінен, сабақ тақырыбына сай енгізіледі.

Кәсіби бағдарға бағытталған сабақтық және сыныптан тыс іс-шаралар

Сабақ — білім алушылардың танымдық әрекетін ұйымдастырудың негізгі формасы. Жоғары деңгейде өткізілген әрбір сабақ оқушыларға белгілі бір көлемде білім беріп қана қоймай, олардың ойлау белсенділігін, шығармашылық әрекетін оятып, жаңа білімдерді іздеуге жетелейді.

Сабақ барысында шешілетін кәсіби бағдарлық міндеттер:

- а) оқушыларға кең таралған кәсіптер туралы белгілі бір білім беру, сол кәсіптердің әлеуметтік, экономикалық, технологиялық және психологиялық жақтарын ашу;
- ә) таңдалған кәсіптерді меңгеру жолдары туралы ақпарат беру – оқу орындары, кәсіптік бейіндер, оқу мерзімдері, кәсіби өсу мүмкіндіктері және т.б.;
- б) материалдық өндіріс саласындағы еңбекке және нақты кәсіптерге оң көзқарас қалыптастыру – әсіресе осы экономикалық аймақта сұранысқа ие кәсіптерге;
- в) кәсіби қызығушылықтарды және дұрыс уәжделген кәсіби ниеттерді қалыптастыру – бұл ниеттер қоғамның әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін және оқушылардың психофизиологиялық ерекшеліктерін түсінуге негізделуі керек.

Сабақтағы кәсіби бағдар жұмысының табысы көбіне мұғалімнің кәсіби бағдар материалын оқу бағдарламасымен байланыстыра білуіне, оқушыларда еңбекке деген оң көзқарас қалыптастыруына, сондай-ақ оның білім деңгейі мен оқыту әдістерін меңгеруіне байланысты. Сонымен қатар, бұл жұмыстың тиімділігі кәсіби бағдар мазмұнының өзектілігіне және оны әр пәнге енгізу ерекшеліктеріне тәуелді. Сабақ мазмұнына кәсіби бағдар материалын енгізудің келесі шарттары бөлініп көрсетіледі.

Кәсіби бағдар материалы:

- оқу материалымен табиғи байланыста болып, пәндік ұғымдарды байытып, олардың мәнін өмірмен, практикамен, өндірістік қызметпен байланыстыра отырып ашуы тиіс;
- оқушылардың политехникалық көзқарасын кеңейтіп, техникалық ойлауын дамытуға, политехникалық дағдылар мен біліктерін қалыптастыруға ықпал етуі тиіс;
- оқушылардың жас ерекшеліктеріне, даму деңгейіне сәйкес кезең-кезеңімен енгізілуі тиіс.

Мұғалімнің кәсіби бағдар жұмысын жүргізудің негізгі формалары мен әдістері:

- пәнге байланысты кәсіптер туралы әңгімелер;
- практикалық мазмұндағы есептерді шешу;
- олимпиадаларға, байқауларға, теориялық конференцияларға қатысу;
- сабақ барысында бейнеүзінділер, кинофильмдер, оқу телехабарларын көрсету – бұл материалдар тақырып немесе курс бойынша алынған білімнің нақты қызметте қолданылуын көрсетеді;
- «Жас физик», «Жас химик» клубтарының жұмысына қатысу;
- кәсіпорындарға экскурсиялар ұйымдастыру;
- мамандармен кездесулер өткізу;
- тақырыптық, әдеби-көркем кештер, ауызша журналдар, дөңгелек үстелдер өткізу;
- кәсіби бағдарға арналған көрнекі құралдарды – стендтер, альбомдар, плакаттар әзірлеу.

Сабақ барысында кәсіби бағдар әлеуетін жүзеге асыруға көмектесетін элементтер:

- пәннің салалармен және кәсіптермен, жоғары білім берудің мамандықтары мен бағыттарының ірілендірілген топтарымен, сондай-ақ орта арнаулы білім беру мамандықтарының топтарымен байланысын негіздеу;
- сабақ ұйымдастыру және өткізу барысында кәсіби бағдарлық маңызы бар оқу материалдарын қолдану – бұл материалдар оқушыларды түрлі мамандықтармен, еңбек түрлері мен шарттарымен, кәсіби маңызды қасиеттермен таныстыруға, еңбек адамы бейнесін қалыптастыруға және қолдауға көмектеседі.

Практикада мұғалімге ұсынылатын тәсіл – пәндік тапсырмаларды еңбек қызметімен, саламен немесе мамандықпен (мысалы, инженер, сәулетші, дәрігер, бағдарламашы т.б.) байланыстыра отырып көрсетуге мүмкіндік беретін кәсіби

бағдарға бағытталған тапсырмалар, жаттығулар, кейстер, жобалар мен шағын жобалар, іскерлік ойындар қолдану.

Оқу тапсырмасының тұжырымында кәсіби контекст болуы маңызды, бұл тапсырма сабақтың бір кезеңінде талқылауға, дәлелдеуге не жоққа шығаруға, сондай-ақ тапсырманы орындау қорытындысы бойынша рефлексия жасауға негіз болуы тиіс. Сонымен қатар, кәсіби қызметті бейнелейтін пәнаралық практикалық тапсырмаларды қолдануға болады, мысалы: құрылыс кезінде есептеулер жүргізу (математика және физика), сұхбат өткізіп, мақала дайындау (қазақ/орыс тілі мен әдебиеті) және т.б.

Бөлек түрде оқу зерттеулері мен жобаларды атап өтуге болады, олардың барысында білім алушылар өндірістік үдерістермен танысып, кәсіпорындарға барып, мамандардан сұхбат алады. Сондай-ақ, кейс тәсілі мен іскерлік ойындар оқушылардың аналитикалық дағдыларын, шешім қабылдау және топта жұмыс істеу қабілетін дамытуға көмектеседі, бұл болашақ кәсіби қызметі үшін маңызды.

Сабақтың кәсіби бағдар кеңістігін кеңейту ерекше мүмкіндіктер береді. Мысалы, интерактивті әдістер мен тәсілдерді (виртуалды экскурсия, бейнесұхбат, кәсіби бағдарға арналған бейнеролик) қолдану немесе сабаққа мамандарды, тәлімгерлерді, кәсіп иелерін (соның ішінде кәсіби әулеттің өкілдерін) шақыру арқылы біз оқу материалына және өндірісте (ғылымда, мәдениетте) шешілетін нақты міндеттерге деген көзқарасты кеңейтеміз және оқушыларға тікелей маманға сұрақ қою мүмкіндігін ұсынамыз.

Бұл қатарға кәсіпорындарда, өндірістік алаңдарда, қосымша немесе кәсіби білім беру ұйымдарында өтетін көшпелі сабақтарды да жатқызуға болады. Мысалы, география сабағын университеттің минералогиялық музейінің ресурстарын пайдалана отырып өткізу.

Қазіргі уақытта кәсіби бағдар процесі түрлі интерактивті технологиялар арқылы жүзеге асырылуда, олардың әрқайсысы нақты мақсат-міндеттерді шешуге бағытталған.

1. Шығармашылық шеберхана

Шеберханада арнайы ұйымдастырылған дамытушы кеңістік құрылады, бұл кеңістік қатысушыларға топтық ізденіс, диалог пен полилог режимінде жаңа құзыреттіліктерді қалыптастыруға, кәсіби және жеке өмірінде маңызды құндылықтарды ұғынуға мүмкіндік береді. Қатысушылар арасындағы қарым-қатынас – өзара дамытушы сипатта, бұл байланыс әрі шебер мен үйренушілер арасында, әрі өзара қатысушылар арасында орнайды. Білім мен дағдыларды ұжымдық біріктіру мен беру, өз тәжірибесін қайта қарап, оны жетілдіру, өзін, басқаларды және қоршаған ортаны танудағы іс-әрекет, мінез-құлық пен қарым-қатынасты қайта құрылымдау жүреді.

Шеберхана технологиясы, әдетте, интерактивті өзара әрекеттесудің қарқынды ережелері негізінде жүзеге асырылады, мұнда инновациялық білім, импровизация, шартты және нақты іс-әрекет жоспарларын біріктіру, түрлі әдіс-тәсілдер мен блок құрылымдарын меңгеру көрініс табады. Дайын үлгілерді қабылдау, әдетте, құпталмайды – аудитория алдында бір нәрсені көрсету үшін

алдымен өзіндік дайындықтан өтіп, арнайы тапсырмалар орындап, болашақ презентацияны әзірлеу қажет.

Мамандар шығармашылық шеберхананың келесі негізгі белгілерін атап көрсетеді:

- қатысушылардың барынша белсенділігі мен белсенді ұстанымы;
- диалогтік және полилогтік (дискуссиялық) өзара әрекеттестік;
- тапсырмаларда белгісіздіктің болуы және импровизацияға мүмкіндік;
- қатысушылар әрекеттерінің төмен деңгейде реттелуі;
- мазмұнды, тәсілдерді, техникаларды, әрекет түрлері мен құралдарын еркін таңдау құқығы;
- мүдделер қақтығысы, қайшылық, интрига немесе ұсынылған тапсырмаларда парадокстың болуы;
- қатысушыларға психологиялық қолдау көрсету, ашықтық, шығармашылық, мейірімділік және өзара сенім атмосферасын қалыптастыру.

2. Квест

Ағылшын тілінен аударғанда *quest* – «іздеу», «тапсырманы орындау» дегенді білдіреді. Бұл ойын жанры интернет пайда болмай тұрып-ақ қалыптасқан және бастапқыда қағазға жазылған тапсырмаларды орындауды білдіретін.

Нағыз өмірде квест – бұл үй ішінде немесе көшеде өтетін ойын түрі, оның барысында қатысушылар белгілі бір тапсырмаларды орындап, нақты нәтижеге жетуі тиіс. Мұндай ойындардың формалары әртүрлі: үй жағдайында, қаланың көшелерінде, арнайы дайындалған декорациялармен жабдықталған орындарда өткізіледі.

Квест бірнеше сағатқа созылуы мүмкін және 2–3 адамнан бірнеше ондаған адамға дейін қатыса алады. Ойын барысына жүргізуші қадағалайды – ол ережелерді түсіндіреді, ойыншыларды қолдайды, кейде кейіпкерлер арасында құпия делдал рөлін де атқарады. Кез келген квесттің мәні – мүмкіндігінше көп мақсатқа қол жеткізу. Бұл үшін ойыншылар бір-бірімен өзара әрекеттесіп, бар ақпаратты талдап, ептілік, білім және барлық дағдыларын пайдалануы керек. Квесттер – дамытушы ойындар санатына жатады, сондықтан олар ересектерге де, балаларға да зор пайда әкеледі. Балалар үшін бұл ойындар – қиын жағдайдан шығудың жолын іздеуге үйретіп, логиканы, тапқырлықты дамытады, өзара әрекеттесуге және басқалармен қарым-қатынас орнатуға тәрбиелейді. Квесттерге қатысу арқылы бала өз бойындағы жаңа қабілеттері мен мінез ерекшеліктерін ашады, сонымен қатар жарқын эмоциялар мен ұмытылмас әсерлерге ие болады.

Мұндай ойындар адамға көмектеседі:

- зейінді болуға;
- логиканы дамытуға;
- қозғалыс үйлесімділігін жақсартуға;
- интеллектуалды және тапқыр болуға;
- жаңа білім алуға.
- Квесттің бір формасы – мастер-класс болуы мүмкін.

3. Мастер-класс – бұл шығармашылық қызметтің белгілі бір саласындағы маман өткізетін, практикалық шеберлікті жетілдіруге арналған түпнұсқалық оқыту әдісі мен нақты сабақ.

Классикалық мастер-класс мыналарды қамтиды:

- Маманның өз шеберлігін немесе мәселені практикалық түрде шешу жолын көрсетуі. Мастердің рөлі — оқу жұмысын ұйымдастыруға, шығармашылық қызметті жаңа, неғұрлым жоғары деңгейде түсінуге көмектесетін кеңесші болу.

- Оқушыны маманның бақылауымен шеберлікті меңгеруге бағытталған белсенді әрекетке тарту. Квест барысында мастер-класс қолданудың бір мысалы — әртүрлі сала мамандарын станциялар бойынша орналастыру. Оқушылар мастер-кластан өткен соң шебер берген тапсырманы орындауы тиіс. Осыдан кейін станция сәтті өтілген болып есептеледі.

Квест процесінде мастер-класс технологиясын қолдану балаларға нақты уақыт режимінде түрлі мамандықтардың қыр-сырын білуге және өзін нағыз маман ретінде сезінуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ квест әзірлеу кезінде рөлдерді ойнау (инсценировка) әдісі қолданылуы мүмкін.

Рөлдік ойынды (role playing) өткізудің мақсаты: көрермендер алдында шынайы басқару немесе әлеуметтік-психологиялық жағдайды инсценировка түрінде көрсету және одан кейін оқушыларға ойын қатысушыларының (рөл иелерінің) әрекеттері мен мінез-құлқын бағалауға мүмкіндік беру.

Инсценировка әдісінің бір түрі — рөлдік ойын.

Рөлдік ойындар бірлескен әрекет арқылы оқытудың тиімділігін арттыруға негізделеді. Психологиялық тұрғыдан алғанда, рөлдік ойынның мазмұны заттың өзі, оның қолданылуы немесе адам тарапынан өзгертілуі емес, заттармен әрекет арқылы жүзеге асатын адамдар арасындағы қарым-қатынастар.

Рөлдік ойын — бұл қатысушыларға күтпеген жағдай ұсынылып, олар қандай да бір рөлді қабылдап, сол жағдайды лайықты шешімге жеткізу жолын табуы тиіс әрекет формасы.

Рөлдік ойынды қолданудың ерекшеліктері:

- басқарылатын жүйе моделінің болуы, ол нақты әлеуметтік-экономикалық жүйеге енгізілген. Мұндай модель ретінде фабрика, зауыт, дүкен, мұражай немесе белгілі бір ұйымның бөлімшесі алынуы мүмкін. Бұл модельге ұйымның ерекшелігі, қолда бар ресурстары (материалдық-техникалық, қаржылық, кадрлық, әлеуметтік-психологиялық) нақты сипаттама беріледі;

- рөлдердің болуы;
- әр рөлді орындайтын ойыншылардың мақсаттарының әртүрлі болуы;
- рөлдердің өзара әрекеттесуі;
- бүкіл ойын ұжымының ортақ мақсатының болуы;
- шешімдердің көптүрлілігі (бірнеше альтернативті нұсқалар);
- қатысушылардың әрекеттеріне топтық немесе жеке бағалаудың болуы;
- басқарылатын эмоционалдық шиеленістің болуы.

Осы тәрізді әрекет барысында балалар өз ішкі әлеуетін ашуға, коммуникативтік дағдыларын дамытуға және әртүрлі мамандықтар мен қызмет

салаларында өзін сынап көруге мүмкіндік алады. Квесттердің көбінде «мозговой штурм» (ой шабуылы) технологиясы қолданылады.

4. Ой шабуылы әдісі – бұл мәселені шешудің жедел әдісі, ол шығармашылық белсенділікті ынталандыруға негізделген. Бұл әдіс кезінде қатысушыларға мүмкіндігінше көп нұсқада шешім ұсыну ұсынылады, тіпті ең фантастикалық идеялар да құпталады. Кейін айтылған барлық идеялардың ішінен тәжірибеде қолдануға болатын ең сәттілері іріктеліп алынады. Бұл әдіс сараптамалық бағалау кезеңін де қамтиды.

Ой шабуылының кезеңдері мен ережелері

Дұрыс ұйымдастырылған ой шабуылы үш міндетті кезеңнен тұрады. Әр кезеңнің өзіндік ұйымдастырылу тәртібі мен өткізу ережелері бар:

1. Мәселені қою.

Бұл дайындық кезеңі. Кезеңнің басында мәселе нақты әрі анық тұжырымдалуы керек. Шабуылға қатысушылар іріктеледі, жүргізуші тағайындалады және мәселенің сипаты мен ой шабуылының түріне байланысты басқа қатысушылардың рөлдері бөлінеді.

2. Идеяларды генерациялау.

Бұл – негізгі кезең, әрі ой шабуылының сәттілігі көбінесе осы кезеңге байланысты. Сол себепті келесі ережелерді сақтау маңызды:

- Басты назар – идеялар санына аударылады. Ешқандай шектеу қойылмайды.
- Кез келген бағалау мен сынға толық тыйым салынады (оның ішінде оң пікір де), себебі бағалау негізгі мақсаттан алаңдатады және шығармашылық белсенділікті төмендетеді.
- Ерекше, тіпті абсурдты идеялар құпталады.
- Кез келген идеяны біріктіруге және жетілдіруге болады.

3. Идеяларды топтау, іріктеу және бағалау.

Бұл кезең жиі ескерілмей қалады, алайда дәл осы кезең ой шабуылының нәтижесін нақтылауға мүмкіндік береді. Бұл кезеңде, екінші кезеңнен айырмашылығы, бағалауға рұқсат етіледі, тіпті ол құпталады. Идеяларды талдау және бағалау әдістері әртүрлі болуы мүмкін. Бұл кезеңнің сәттілігі қатысушылардың іріктеу және бағалау критерийлерін бірдей түсінуіне тікелей байланысты.

Ой шабуылы кезінде бастапқыда ұсынылған шешімдер әдетте өте қарапайым болады, бірақ біраз уақыт өткен соң типтік, стереотиптік шешімдер таусылып, ерекше идеялар пайда бола бастайды. Жүргізуші барлық ұсынылған идеяларды жазып немесе басқа тәсілмен тіркеп отырады.

Профориентациялық квест аясындағы ой шабуылы оқушылардың мамандықтар туралы жаңа, өзекті әрі қызықты ақпарат алуына және өздерін көрсетуіне мүмкіндік береді.

Сабақ барысында қолданылатын кәсіби бағдар беру элементтерінің мысалдары

Биология сабағындағы кейс-әдіс (екінші тапсырма физика пәнімен біріктіріліп орындалады).

Тапсырма 1. Мектеп маңындағы аумақта өсетін өсімдіктер түрлерін зерттеңіздер. Бұл өсімдіктер суды қандай жиілікпен және қандай көлемде

тұтынады? Соңғы 7 күндегі ауа райы жағдайын және өсімдіктерді суару жиілігін салыстырыңыздар. Өсімдіктер жеткілікті мөлшерде су ала ма?

Тапсырма 2. Мектеп аумағындағы өсімдіктерді суару жүйесін жеңілдету немесе автоматтандырудың мүмкін нұсқаларын ұсыныңыздар.

Қоғамтану сабағында ой шабуылы

Ой шабуылының тақырыбы: «Жұмыссыздық мәселесін қалай шешуге болады?»

Оқушыларға жұмыссыздықтың артуы және жоғары білім алған мамандардың мамандығы бойынша жұмыс істемеуі мәселесін талқылау ұсынылады. Оқушылар осы мәселелерді шешудің жолдарын ұсынуы тиіс.

Сабақтан тыс кәсіби бағдар жұмысы бірнеше бағытты қамтиды:

экскурсиялар, тәрбие сағаттары, сыныптан тыс іс-шаралар, әртүрлі еңбек салаларындағы мамандармен кездесулер, байқаулар, көрмелер, үйірмелер мен арнайы курстар.

Оқушылар музейлерге, көркемсурет галереяларына, кітапханаларға, театрларға барған кезде тек қана көркемдік дүниеге жақындап қоймай, сонымен қатар экскурсовод, суретші, кітапханашы, актер сияқты мамандықтар туралы ақпарат алады. Сыныптан тыс іс-шараларда оқушылар жаңа мамандықтармен танысады, әртүрлі кәсіп өкілдері рөлін ойнайды, сахналық көріністер қояды, байқаулар мен жобаларға қатысады.

Ата-аналар белсенді қатысады, олар өздерінің мамандықтары туралы әңгімелеп береді.

Сыныптан тыс кәсіби бағдар беру жұмысы көбіне оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға, олардың танымдық қабілеттерін дамытуға және еңбекке деген жағымды көзқарас қалыптастыруға бағытталуы тиіс.

Сыныптан тыс кәсіби бағдар іс-шараларына тиімділікті арттыру мақсатында рөлдік және кешенді ойындарды енгізген жөн. Мұндай ойындарда театрландырылған қойылым элементтері мен мамандардың еңбек функцияларын бейнелейтін жағдаяттар (мысалы, жанжал жағдайларын инсценировка жасау) қамтылады.

Сыныптан тыс кәсіби бағдар беру жұмысы аясындағы соңғы жылдары танымалдылығы артып келе жатқан бағыттар

1. Кәсіби сынақтар

Кәсіби сынақтар – бұл нақты бір кәсіп түрінің элементтерін үлгілеуге негізделген кәсіби әрекеттің аяқталған түрдегі моделі, ол білім алушылардың саналы әрі негізделген кәсіби таңдау жасауына ықпал етеді. Кәсіби сынақтар мектеп оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауын өзектендіру мен олардың шығармашылық әлеуетін жандандырудың құралы бола отырып, дәстүрлі еңбекке баулу шеңберін кеңейтіп, білім алушылардың кәсіби әрекет тәжірибесін игеруіне жағдай жасайды.

Кәсіби сынақтар балалар мен жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауына бағытталған процестің тәжірибеге негізделген басты құрамдас бөлігі болып табылады.

Білім алушылардың кәсіби бағдарлануы процесінде кәсіби сынамалар әдісін қолдану екі негізгі мақсатты көздейді:

1. Қысқа мерзімді мақсат – білім алушының кәсіби таңдауын «өзін кәсіпте сынап көру» тәжірибесіне және осы тәжірибенің табыстылығын бағалауға негізделген объективті негізбен қамтамасыз ету;
2. Ұзақ мерзімді мақсат – егер таңдау оң нәтиже берсе, осы саладағы кәсіби әрекетке бағытталған ұзақмерзімді, келешекті мотивация қалыптастыруға жағдай жасау.

Кәсіби сынамаларды енгізу білім беру мен кәсіби бағдарлауға қатысты бірқатар міндеттерді шешуге ықпал етеді, атап айтқанда:

- өңірлік еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарды «жұмсақ» түрде насихаттау;
- оқушыларды кәсіптер әлемімен, нақты кәсіптерге тән еңбек мазмұны, сипаты және шарттарымен таныстыру;
- білім алушыларда кәсіби бағдар үшін маңызды құзыреттер жиынтығын қалыптастыру.

Кәсіби сынамалар – білім алушылармен жұмыс істеуге арналған кәсіби бағдар берудің ерекше әдісі ретінде келесі сипаттамалармен ерекшеленеді:

- субъектіге бағытталуы (оқушының белсенді қатысуы),
- кәсіби контекст (нақты еңбек әрекетіне негізделген),
- қайталануы және жүйелілігі,
- ашық нәтиже (нәтиже қатысушының тәжірибесіне байланысты),
- өнімділік (шынайы әрекет пен нәтиже).

Қайталануы мен жүйелілігіне қойылатын талап ерекше маңызды, өйткені бұл талап кәсіби сынамалардың жүйелі цикл түрінде ұйымдастырылуын білдіреді. Мұндай жүйе оқушыға түрлі балама ішінен өз кәсібін таңдау мүмкіндігін береді.

Нақты бір кәсіптің элементтерін үлгілейтін кәсіби сынаманы құрастыру кезінде білім алушылардың жас ерекшеліктері ескеріледі.

Кәсіби сынамалар өткізетін Серіктеске қойылатын талаптар Қосымша 3-те көрсетілген.

Кәсіби сынама барысында қатысушылар нақты бір кәсіби салаға қатысты бір немесе бірнеше практикалық тапсырманы шешіп, нақты еңбек операцияларын орындайды. Сынама шынайы кәсіптік қызметке барынша жақын жағдайларда – материалдармен, құралдармен, жабдықтармен, бағдарламалық қамтамасыз етумен және т.б. жұмыс істеуді қамтиды.

Кәсіби сынама аясында ойын тек кәсіби қызметті бейнелейтін имитация, симуляция немесе модельдеу ретінде ғана рұқсат етіледі. Яғни, дидактикалық, ойын-сауықтық, жарыстық немесе басқа да мақсаттарға негізделген қарапайым ойын нұсқалары бұл әдіске жатпайды.

Сынама барысында қатысушылар кәсіби құзыреттер иесі – тәлімгермен өзара әрекеттеседі: тәлімгер оларға теориялық білім, практикалық ұсыныстар береді, кері байланыс жасайды және сынама нәтижелерін бағалайды.

Кәсіби сынақтардың ерекшеліктері

Кәсіби сынақ – білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауын өзектендіру құралы болып табылады. Мұндай тәсіл кәсіби функцияларды түсіну шекарасын кеңейтуге және білім алушылардың кәсіби қызметтегі ерекше тәжірибені игеруіне бағытталған. Бұл үдерістің негізгі ерекшеліктерінің бірі – танымдық әсердің басым болуы, ал кәсіби білімді, іскерлікті және дағдыларды қалыптастыру көмекші рөл атқарады және жеке қасиеттерді диагностикалаудың, кәсіби қызмет салаларын танудың құралы ретінде қызмет етеді..

Кәсіби сынақты ұйымдастырудағы негізгі мәселелердің бірі – оның Жобаны іске асырудың жалпы контексіндегі рөлін айқындау болып табылады. Бір жағдайда кәсіби сынақ кәсіби бағдар беру мәселесіне қатысты салыстырмалы түрде оқшау «кіру нүктесі» ретінде қарастырылады; ал екінші жағдайда – аумақтық, өңірлік және салалық ерекшеліктерді ескере отырып құрылған құрылымдалған, толыққанды кәсіби бағдар беру үдерісінің бір бөлігі ретінде жүзеге асырылады.

Кәсіби сынақтың ерекшеліктері мыналар:

- диагностикалық сипат – яғни кәсіби сынақтың әр кезеңінде жалпы және арнайы кәсіби маңызды қасиеттерге диагностика жүргізіледі.

- қызмет нәтижесінде толыққанды өнімнің (бұйым, торап, кейсті шешу) алынуы, кәсіби сынақтың әр кезеңі мен жалпы қорытындысы ретінде маманның функционалдық міндеттерін орындау.

- сынақты орындау барысында білім алушыда нақты бір мамандық, туыстас мамандықтар тобы және оларды қамтитын кәсіби сала туралы тұтас түсініктің қалыптасуы.

- кәсіби сынақтың дамытушылық сипаты – ол білім алушының қызығушылығына, бейімділігіне, қабілеттері мен кәсіби тұрғыдан маңызды жеке қасиеттеріне бағытталады және бұл сынақ тапсырмаларын білім алушының дайындық деңгейіне сәйкес біртіндеп күрделендіру, сондай-ақ сынақ мазмұнына шығармашылық пен дербестік элементтерін енгізу арқылы жүзеге асырылады.

- білім алушының мамандық таңдауға дайындығын қалыптастырудағы жүйе құраушы функциясы – бұл функция оның осы саладағы мамандықтар әлемі туралы, маманның кәсіби қызметінің психологиялық ерекшеліктері туралы білімін біріктіреді және өзінің жеке-психологиялық қасиеттерін, кәсіби қызмет саласына деген көзқарасын іс жүзінде тексеруге жағдай жасайды.

Кәсіби сынақтады әзірлеу барысында олардың бір реттік, оқшауланған түрде, белгілі бір реттіліксіз орындалуы құпталмайтынын ескеру қажет. Түрлі кәсіби сынақтардан алынған нәтижелерді, әсерлерді, түйсіктерді салыстыру ғана олардың өткізілу қорытындыларын бағалауға қажетті рәсімдерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда сынақ барысында жинақталған рефлексивті тәжірибеге сүйене отырып ұсынылған немесе туындаған баламаларды талдау – кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындықты арттырудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Кәсіби пробаға қатысу үшін білім алушыдан арнайы дайындық талап етілмейді.

Кәсіби сынаққа қатысу үшін білім алушыдан арнайы дайындық талап етілмейді.

Кәсіби сынақтар қатысушы үшін таңдалған білім беру-кәсіби бағытының дұрыстығын тексеруге айналады. Олар білімнің, біліктің және дағдылардың даму деңгейін, сондай-ақ жалпы кәсіби қалыптасудың келесі жоғары сатысына өтуге дайындықты бағалауға мүмкіндік береді (кәсіби шеберлік байқауларына қатысу, бейіндік сыныпта оқу, кәсіби білім беру ұйымына түсу, өзін-өзі жұмыспен қамту және т.б.).

Кәсіби сынақтарды орындау нәтижесінде білім алушы мыналарды біледі:

- осы қызмет саласындағы еңбектің мазмұны мен сипатын;
- жеке және кәсіби қасиеттерге қойылатын талаптарды;
- сынақтың сипатына байланысты жалпы теориялық мәліметтерді;
- кәсіби сынақты орындау технологиясын;
- еңбек қауіпсіздігі, санитария және гигиена ережелерін;
- практикалық сынақ мысалында қолданылатын құралдар, материалдар, жабдықтар және оларды пайдалану ережелерін.

Сондай-ақ, ол өз жеке ерекшеліктерін кәсіби талаптармен сәйкестендіре біледі.

Жұмыс берушілер ұсынған нақты кәсіби міндеттерді (кейс) шешу – кәсіби сынақтарды жүзеге асырудың бір түрі болып табылады, мұнда жұмыс берушілер өз салаларына қатысты өзекті тапсырмаларды білім алушыларға ұсынады. Білім алушылар (жеке немесе топпен) белгілі бір кейсті таңдап, соған сәйкес шешім дайындайды.

Осылайша, білім алушылар жұмыс берушілердің нақты міндеттерімен танысуға мүмкіндік алса, жұмыс берушілер өз міндеттерін шешудің жаңашыл нұсқаларын көре алады.

Іс-шара аясында қатысушыларға күрделірек, сызықтық емес сипаттағы, әртүрлі орындау мүмкіндігі бар, шығармашылық элементтермен толықтырылған тапсырмалар ұсынылуы мүмкін.

Кәсіби сынақтардың қорытынды бөлімінде тәлімгер қатысушылармен рефлексия жүргізіп, олардың кәсіби тәжірибеге деген қатынасын және осы бағытта кәсіби-білім беру таңдауын құру мүмкіндігін талқылайды. Кәсіби пробаға қатысқаннан кейін әрбір білім алушы кері байланыс сауалнамасын толтырады.

Кәсіби сынақтардың форматы

Кәсіби сынақтарды өткізу екі форматта жүзеге асырылады: дәстүрлі (бетпелі) және онлайн (яғни телекоммуникациялық жүйелер арқылы).

Дәстүрлі формат кезінде іс-шара өткізілетін орын ретінде кәсіптік және қосымша білім беру ұйымдары, ілгерілеген кәсіби даярлық орталықтары, жұмыс беруші ұйымдар және т.б. қызмет етеді. Бұл формат Партнер-тәлімгердің іс-шара өтетін жерде үнемі тікелей қатысуын көздейді.

Онлайн-сынаұтар интернет желісі, вебинарлар, бейнеконференция қызметтері, видеочаттар және басқа да бейнебайланыс құралдары арқылы жүзеге асырылады. Байланыс құралдары мен қашықтықтан жұмыс істеу құралдарының таңдауы практикалық тапсырмалардың сипатына байланысты және кәсіби сынақ бағдарламасына сәйкес таңдалады. Әдетте, онлайн-сынақта IT-технологиялармен, дизайнмен және сол сияқты салалармен байланысты кәсіби бағыттар үшін іске асырылады.

Онлайн- сынақтар нақты уақыт режимінде (синхронды түрде) өтеді.

Кәсіби сынақтардың деңгейлері

Кәсіби сынақтың екі деңгейі ажыратылады:

- модельдік – кәсіби сынақ қатысушыға қызмет түрінің моделі арқылы ұсынылады. Бұл модель виртуалды (компьютерлік), тренажерда жұмыс істеу, симуляция түрінде болуы мүмкін. Мысалы, бизнес-жоспар құру, сот процесіне қатысу, технологиялық процесті басқару, көлік құралын басқару және т.б. Сонымен қатар бұл нақты кәсіби тапсырманы (кейс) шешу арқылы да жүзеге асырылуы мүмкін;

- практикалық – сынақ нақты кәсіби салада білім алушылардың нақты іс-әрекеттерін орындауын және нақты нәтижеге қол жеткізуін (нақты өнім жасау немесе кәсіби нәтиже көрсету) көздейді. Бұл деңгейдегі сынақ қатысушыға кәсіби бағыт иесінің рөлін өзіне алып көруге, оған деген көзқарасын айқындауға, өзінің осы саладағы білімін, іскерлігін және дағдыларын бастапқы бағалауға мүмкіндік беруі тиіс. Іс-шара аясында қатысушыларға алдын ала арнайы дайындықты қажет етпейтін, бірізді орындалатын қарапайым тапсырмалар ұсынылады.

Кәсіби сынақты жүзеге асыру түрлері

Кәсіби сынақтарды өткізу келесі түрлерге бөлінеді:

- *таныстырушы* – өткізу формасының жеңілдетілген нұсқасы. Кәсіби бағытпен алғашқы танысу кезінде қолданылады. Уақыттың шектеулігі жағдайында сынақтың практикалық жағына ерекше назар аудару маңызды. Бұл нұсқа екі (әрқайсысы 45 минуттан) немесе үш (әрқайсысы 30 минуттан) кәсіби бағытты біріктіруі мүмкін. Мұндай деңгейдегі іс-шараның ұзақтығы кемінде 2 академиялық сағатты (90 минут) құрайды. Іс-шараға қатысушылардың ең көп саны – 15 адам;

- *базалық* – кәсіби сынақтың практикалық деңгейі, оның барлық элементтерімен: нақты жағдайлармен, нақты құралдармен және нақты нәтижемен. Бұл сынақ тек бір кәсіби бағыт бойынша өткізіледі. Іс-шара ұзақтығы кемінде 2 академиялық сағат (90 минут). Қатысушылардың ең көп саны – 15 адам, бірақ міндетті түрде инфрақұрылымдық паракқа сай келуі тиіс. Ұсынылатын қатысушылар саны – 8–10 адам.

Кәсіби сынақтарды ұйымдастыру бойынша ұсыныстар:

Кәсіби сынақтар үшін негізгі жас санаты ретінде 8 және 9-сынып білім алушылары қарастырылады.

Кәсіби сынақтарды өткізуге арналған топтар білім алушылардың қызығушылықтарын ескере отырып құрастырылады (сонымен қатар онлайн-диагностикалық ұсыныстарды ескеру ұсынылады).

Онлайн-сынақтар кезінде тәлімгер қашықтан үнемі қатысып, қатысушылармен өзара әрекеттеседі: нұсқаулық береді, жұмыс операцияларын көрсетеді, орындалу барысын қадағалайды, нақты уақыт режимінде кеңес береді, нәтижелерді бағалайды, кері байланыс береді және сынақ қорытындысы бойынша қатысушылармен рефлексия ұйымдастырады.

Аймақтарда жүзеге асырылатын кәсіби сынақтардың мазмұны мен саны өңірлік мамандықтар тізбесіне сәйкес айқындалады. Өңірлік тізбе – бұл өңірдің экономикалық даму стратегиясына сәйкес және өңір деңгейінде бекітілген сұранысқа ие мамандықтар тізбесіне сүйене отырып, білім беру саласындағы мемлекеттік басқаруды жүзеге асыратын атқарушы органмен анықталады.

Кәсіби сынақтарды партнер тарапынан онлайн-форматта өткізу (оның жалпы кәсіби сынақтар ішіндегі үлесі) алдын ала жазбаша келісім негізінде өңірлік куратормен немесе Академияның кәсіби бағдар беру орталығымен келісіледі.

Кәсіби сынақтың дәстүрлі (бетпе-бет) және онлайн форматтағы макеттік сипаттамасының толық мазмұны 4 және 5-қосымшаларда көрсетілген.

2. Маманнан сабақ

«Маманнан сабақ» іс-шарасы мектеп оқушыларының оқу мотивациясын арттыруға және олардың мектеп сабақтарында алынған білімнің практикалық маңыздылығын ұғынуына бағытталған. Бұл жағдайда кәсіби бағдар беру «жасырын» мақсат ретінде көрініс табады: өңірлік экономикада сұранысқа ие мамандықтардың жағымды бейнесін қалыптастыру кәсіби өкілге – белгілі бір еңбек иесіне деген құрметті көзқарас арқылы еркін түрде жүзеге асырылады.

Іс-шара мектептік және кәсіби білім берудің түпкі мақсатын – еңбек қызметіне дайындықты – көрнекі түрде көрсетеді. Осылайша, ол кәсіби өзін-өзі анықтаудың негізгі міндетін шешуге ықпал етеді: оқушыларды кәсіби мансабын жоспарлауға үйретеді.

Көп жағдайда оқушылар колледжге немесе жоғары оқу орнына оқуға түсуді белгілі бір мамандықты меңгеріп, кейін сол мамандық бойынша жұмыс істеу үшін емес, мектептегі оқудың жалғасы ретінде қабылдайды: «солай істеу керек», «мектептен кейін бәрі колледжге немесе ЖОО-ға түседі», «алдымен диплом алу керек, кейін көреміз» деген түсінік қалыптасқан.

Табысты мамандармен танысу және олармен ашық қарым-қатынас мектеп оқушыларын өз кәсіби мансабын құруға бір қадам жақындатады.

Іс-шара форматы. «Маманнан сабақ» мектептің оқу жоспары бойынша бір немесе бірнеше сабақтың (химия, физика, әдебиет және т.б.) дублерлер – еңбек әлемінің өкілдері жүргізетінін білдіреді:

кәсіпорындар/ұйымдар/мекемелердің басшылары, инженерлер, технологтар, бөлім жетекшілері;

танымал адамдар: журналистер, суретшілер, жазушылар, спортшылар және т.б.;

мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілдері; сондай-ақ қоғамдық кеңестердің, жұмыс берушілер одақтары мен бірлестіктерінің басшылары және басқалар (бұдан әрі – дублерлер).

Іс-шараны өткізудің әртүрлі нұсқалары мүмкін: дублер сабақтың толық көлемін жүргізуі де, тек оның жекелеген бөлігіне ғана қатысуы да мүмкін.

Іс-шараның жалпы схемасы.

1-кезең (іс-шараны жоспарлау): дублерлерді анықтау және шақыру, іс-шараның күнін келісу, іс-шараға қатысатын сыныптарды анықтау.

2-кезең (іс-шараға дайындық): педагог-кәсіби бағдар беруші немесе пән мұғалімінің дублермен алдын ала жүргізетін жұмысы, іс-шараға қатысатын сыныптармен дайындық жұмысы, кесте құрастыру (кабинеттер мен педагогтердің, соның ішінде «педкеңеске» қатысатын мұғалімдердің жүктемесін ескере отырып), кабинеттерді дайындау, БАҚ өкілдерін шақыру.

3-кезең (іс-шараны өткізу): сабақты дублердің (немесе дублерлердің) өткізуі.

4-кезең (іс-шараны аяқтау): «педкеңес» өткізу, БАҚ үшін материал дайындау.

Іс-шараны жоспарлау.

Іс-шараны жоспарлау кезінде келесі арақатынасты сақтау маңызды: дублер – сабақ (пән) – сынып – кабинет:– дублер (дублерлерді шақыру) – іс-шараны ұйымдастырудағы негізгі сәттердің бірі.

Шақырылатын дублерлер саны (яғни ұйымдастырылатын сабақтар саны) ұйымдастырушылардың тілегі мен мүмкіндіктеріне байланысты.

Шақырылатын дублердің мәртебесі неғұрлым жоғары болса, оның іс-шараға қатысуын келісу соғұрлым күрделі болады.

Сондықтан іс-шараның күнін ең мәртебелі дублердің мүмкіндігін ескере отырып белгілеу ұсынылады және келіссөздерді мүмкіндігінше ерте бастау қажет.

– Сабақ (пән)

– дублердің кәсіби қызметінің сипатына сәйкес болуы тиіс: мысалы, журналист әдебиет сабағын, инженер математика сабағын, технолог – химия, физика немесе өз қызмет саласына сәйкес келетін басқа пәнді, агроном – биология, дәрігер – анатомия, спортшы – дене шынықтыру сабағын өткізе алады. Бұл ретте сабақтың тақырыбы оқу жоспарына сәйкес келуі және дублер үшін түсінікті әрі қызықты болуы қажет.

– Сынып, яғни сабақ өтетін сынып – сабақ өткізу үшін оңтайлы жас санаты – 8–11 сыныптар. Себебі дублерлер ересектеу, рефлексияға қабілетті және шынайы, тікелей реакция көрсете алатын оқушылармен қарым-қатынас жасауды қызықты деп есептейді. Сонымен қатар дублерлер жастарды өз мамандығына тартуға мүдделі, сондықтан да 9–11 сынып оқушыларымен жұмыс істеуге бейімделген.

– Кабинет – дублерлер сабақтарын бір уақытта өткізетіндіктен, кабинеттік жүйе қолданылатын мектептерде сабақ кестесін жасағанда кабинеттердің бос

болуын ескеру маңызды. Сабақтарды сәйкес пәндік кабинеттерде (мысалы, физика – физика кабинетінде, әдебиет – әдебиет кабинетінде және т.б.) өткізген дұрыс.

Дублер сабақтарын сабақ кестесіндегі екінші сабаққа жоспарлау ұсынылады.

Бұл біріншіден, ұйымдастырушылық жағынан тиімді (дублерлерді бірінші сабақ кезінде, яғни мектеп вестибюлі салыстырмалы түрде бос уақытта қарсы алу оңайырақ), екіншіден, оқушылардың психофизиологиялық жай-күйіне байланысты (екінші сабаққа қарай олар оянып үлгереді, шаршамайды, аштық сезінбейді және үйреншікті оқу жағдайында болады).

3. Экскурсиялар. Кәсіпорындарға (жұмыс беруші ұйымдарға), орта және жоғары кәсіби білім беру ұйымдарына бару.

Кәсіби бағдар беру жұмысы аясында кәсіпорындарға (жұмыс беруші ұйымдарға) бару еңбек жағдайлары мен құралдары туралы жан-жақты ақпарат алуға және кәсіби қызметтің мәнін жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді, бірақ бұл практикалық қатысуды қамтымайды. Бару үшін цехтар, зертханалар, корпоративтік мұражайлар және ұйымның өндірістік қызметімен байланысты басқа да алаңдар ұсынылады.

Кәсіби білім беру ұйымдарына (колледждерге, жоғары оқу орындарына) бару кәсіби білім алу жолын нақтылауға мүмкіндік береді.

Әдістің артықшылықтары:

- нысанмен тікелей байланыс (ақпаратты тікелей, делдалсыз алу; экскурсия жүргізуші көмекші әрі тәлімгер ретінде әрекет етеді);
- қатысушыларды қызықтырады, ынталандырады (қызығушылық тудырады).

Әдістің кемшіліктері:

- ұйымдастыру арнайы дайындықты талап етеді;
- ресурстық шығын көп болуы мүмкін;
- қауіпсіздікті бақылауды қажет етеді;
- басқа әдістермен (жобалық қызмет, кәсіби сынақтар) салыстырғанда қатысушылардың белсенділігі төмен болуы ықтимал.

Кәсіпорындарға бару (экскурсиялар) практикалық қызмет элементтерін де қамтуы мүмкін. Олар кәсіби сынақтардан айырмашылығы нақты нәтижені міндетті түрде көздемеуі мүмкін, бірақ еңбек құралдарымен, жабдықтармен және басқа да аспектілермен танысуды қамтуы мүмкін. Сонымен қатар, қазіргі заманғы цифрлық коммуникациялық технологиялар арқылы виртуалды бару (экскурсия) да өткізуге болады.

Виртуалды экскурсия нақты уақыт режимінде де, бейнежазба немесе компьютерлік модель түрінде де өткізілуі мүмкін.

Кәсіпорындарға (жұмыс беруші ұйымдарға), орта және жоғары кәсіби білім беру ұйымдарына бару келесі талаптарды сақтауды қажет етеді:

- білім алушылардың қабылдаушы ұйым аумағында және жол жүру барысында қауіпсіздік ережелерін сақтауын қамтамасыз ету;
- ұйымға барудың ерікті болуы (білім алушы мен оның ата-анасының келісімімен);

– бағыттаушы білім беру ұйымының тәрбие жұмысы мақсаттарына сәйкестігі (соның ішінде рухани, адамгершілік және этикалық құрамдас бөліктерін ескере отырып).

Ақпараттық сипаттағы барулар.

Бұл іс-шара ұйымның ішіндегі мамандықтар туралы және/немесе ұйымның өзі мен оның нарықтағы орны туралы ақпарат алуға бағытталған. Ақпараттық сипаттағы барулар келесі түрде ұйымдастырылуы мүмкін:

- мамандармен (мамандық иелерімен) немесе оқытушылармен кездесу;
- ұйымның басқарушы құрамымен (менеджментпен) кездесу.

Кездесу ұйымдастырушы тарапынан алдын ала дайындалған мәтіндік және мультимедиялық материал негізінде өткізіледі. Кездесу еркін форматта өтуі мүмкін, монолог пен интерактивті өзара әрекет элементтерін қамти алады.

Экскурсиялық типтегі бару.

Экскурсиялық типтегі бару – бұл нысанның нақты орналасқан жерінде оған қатысты кешенді ақпарат алу мақсатында экскурсия жүргізуші мен қатысушылар арасындағы тікелей өзара әрекетке негізделген бірлескен іс-әрекет формасы.

Экскурсия үш негізгі компоненттің өзара әрекетіне сүйенеді:

- экскурсия жүргізуші (жетекші),
- экскурсия нысандары,
- экскурсияға қатысушылар (экскурсанттар).

Экскурсия нақты құрылымға қатты байланбайды және көрнекілікпен ерекшеленеді. Экскурсия барысында қатысушылар нысанмен тікелей танысып, экскурсоводпен және бір-бірімен еркін қарым-қатынас орнатып, алған әсерлері мен білімдерін талқылай алады.

Экскурсиялар білім беру, туризм, музей ісі және басқа да көптеген салаларда қолданылады. Экскурсия түрлі жас санатындағы қатысушыларға ұсынылуы мүмкін. Кәсіби бағдар беру аясында экскурсия нысаны ретінде мамандық (оның жекелеген элементтері) немесе жұмыс беруші ұйым (кәсіби немесе жоғары білім беру ұйымы) ұсынылады.

Көп жағдайда кәсіби бағдар беру экскурсиясының нысандары мыналар болып табылады:

- кәсіпорынның жалпы кәсіби контексті, корпоративтік мәдениеті және т.б.;
- жаңа мамандықтар, озық технологиялар, ең заманауи өндірістік жабдықтар, кәсіпорын шығаратын инновациялық өнімдер, жоғары еңбек өнімділігі;
- технологиялық циклдің ерекше әсер қалдыратын жекелеген кезеңдері;
- нақты өндірістік жағдайлар: қызметкерлердің күнделікті жұмысы немесе, керісінше, ерекше, сирек кездесетін оқиғалар;
- еңбек жағдайлары (еңбекті қорғау шаралары, жұмыс орындарының эргономикасы, экологиялық жағдай, қызметкерлердің тамақтануы мен медициналық қамтамасыз етілуі, бос уақытты мазмұнды ұйымдастыру және т.б.).

Ақпарат экскурсия нысандарын көрсету арқылы берілуі тиіс, ол алдын ала дайындалып, құрылымдалуы қажет. Экскурсияда қатысушылар жүретін бағыт алдын ала жоспарланады. Ұйым аумағында экскурсияға қатысушылардың

қауіпсіздік ережелерін сақтауы – аса маңызды аспект. Экскурсанттар бұл ережелермен алдын ала таныстырылып, оларды қатаң сақтауы тиіс.

Экскурсиялық типтегі бару мыналарды қамтиды:

- өндірістік цехтарға бару;
- ғылыми-өндірістік бөлімшелерге бару (зертханалар және басқалар);
- негізгі өндіріс бағытына жатпайтын бөлімшелерге бару (экономикалық, құқықтық және т.б.);
- ұйымдардың мұражайларына бару (ұйымның тарихы мен жетістіктері).

Алғашқы үш түрі өндіріс процесімен тікелей танысуды көздейді және кәсіби қызметтің көптеген қырлары туралы барынша толық түсінік береді. Бұл барулар білім алушылар үшін қауіпсіздік талаптарын күшейтуді қажет етеді.

Экскурсия жүргізуші ретінде, әдетте, кәсіби маман өкілі шығады, сондықтан оның бұл рөлге алдын ала дайындалуы қажет.

Ұйымдардың мұражайларына бару музей экспонаттары арқылы кәсіби қызметпен, соның ішінде қауіпті жағдайлардағы жұмыс түрлерімен (шахталар, электр станциялары), сондай-ақ саланың, мамандықтың тарихымен және ондағы отандық жетістіктермен танысуға мүмкіндік береді.

Экскурсиялық барулар ойын элементтерін қамтуы мүмкін (ойын тапсырмасы, жарыс элементтері). Алайда ойын-сауық компоненті негізгі мазмұннан басым болмауы тиіс. Бару (экскурсия) іс-шарасын дайындау және өткізу барысында келесі аспектілерді ескеру қажет:

- тақырыбы (бару атауы мен мазмұны);
- мақсаты (қатысушылар үшін барудан күтілетін нәтиже);
- нысаны (толыққанды ақпарат алу жоспарланған нысанмен танысу);
- уақыты (өткізу күні мен уақыты);
- рефлексия (алынған нәтижелерді алға қойылған мақсаттармен салыстыру, нәтижелерді бағалау) – бұл ауызша талқылау, жазбаша немесе басқа форматта бекіту түрінде болуы мүмкін.

Бару ұйымдастырушысы мен экскурсия жетекшісінен белгілі бір құзыреттерді талап етеді. Көп жағдайда экскурсияны дайындау – бұл серіктестікке негізделген бірлескен қызмет.

Бару мазмұны мен жоспарын білім алушыларды алып келетін білім беру ұйымымен келісу ұсынылады.

Кәсіби экскурсия жетекшілерінің жұмысы мен бекітілген бағдарламалар (маршруттар) экскурсияны ұйымдастыруды жеңілдетеді, бірақ нақты топтың ерекшелігіне сай түзетулер енгізу мүмкіндігін жоққа шығармайды.

Экскурсиялық баруды ресурстық қамтамасыз ету (экскурсия):

- кадрлар, ұйымдастырушылар (бір немесе бірнеше) және экскурсия жетекшілері (экскурсоводтар);
- қабылдаушы ұйым (кәсіпорын, кәсіби білім беру ұйымы немесе жоғары оқу орны);
- көлік;
- ақпаратты тіркеу құралдары (фото, бейне, жазбалар және т.б.);
- қауіпсіздік мәселелерін шешу (нысанға жету және онда болу қауіпсіздігін қамтамасыз ету);

– құқықтық мәселелерді шешу.

Кәсіби білім беру ұйымдарына (колледждерге, жоғары оқу орындарына) бару да әртүрлі форматта жүзеге асырылуы мүмкін, білім алушыларды мамандықтармен және білім беру бағдарламаларымен таныстыруға бағытталады және қабылдаушы ұйымдардың түрлі ресурстарына негізделеді.

4. «Үлкен кәсіби бағдар беру күні»

Мақсатты бағдарлар.

Іс-шараның мақсаты – білім алушыларға өңірлік еңбек нарығының сұранысын ескере отырып, кәсіби өзін-өзі анықтауға көмек көрсету.

Ең оңтайлысы – мектеп оқушыларына бір алаңда кәсіби бағдарлаудың барынша кең ауқымды қызметін ұсыну мүмкіндігін беру.

Мақсатты аудитория.

Жалпы білім беру ұйымдарының білім алушылары, ең тиімді жас санаты – 8–11 сынып оқушылары.

Іс-шараны ата-аналар мен оқушылардың бірлесіп қатысуын көздейтін «Кәсіби бағдар беру бойынша отбасылық күн» форматында өткізуге болады.

Іс-шараның мүмкін болатын формалары:

- кәсіби бағдарлау бойынша кеңес беру;
- кәсіби бағдарлау тестілеуі;
- кәсіби өзін-өзі анықтау немесе еңбек нарығындағы тиімді мінез-құлық бойынша тренингтер;
- колледждер мен жоғары оқу орындарының таныстырылымдары;
- еңбек нарығы, өңір экономикасы, өңірдегі (нақты аумақтағы) жұмыс істейтін кәсіпорындар, уақытша жұмыспен қамту формалары туралы ақпараттық дәрістер және т.б.

Іс-шараның мазмұны мен ұйымдастырылуы ұйымдастырушының мүмкіндіктеріне қарай айқындалады. Қатысушыларға ұсынылатын кәсіби бағдарлау қызметтерінің ауқымы неғұрлым кең болса, соғұрлым көп ресурс қажет етіледі.

Іс-шараны ұйымдастыру форматтары:

- «Карусель» әдісі: барлық қатысушылар барлық ұйымдастырылған алаңдардан (мини-тренингтер, дәрістер, таныстырылымдар және т.б.) кезекпен өтеді;
- мамандар мен шақырылған қонақтар өз материалдары және бағдарламаларымен әр сыныпқа жеке кіреді;
- «еркін қатысу» форматы: қатысушылар өз еркімен жұмыс істеп тұрған алаңдарға барады (әдетте бұл формат «Кәсіби бағдар беру бойынша отбасылық күнде» қолданылады). Бұл жағдайда дәрістер, тренингтер мен таныстырылымдардың кестесін алдын ала әзірлеп, қатысушыларға таныстырып қою ұсынылады.

Іс-шараны ұйымдастыру және өткізу үшін ұсынылатын сыртқы ұйымдардың ресурстары:

– жұмыспен қамту орталықтары – еңбек нарығы туралы ақпарат, еңбек нарығында тиімді мінез-құлық бойынша тренингтер (мысалы, түйіндеме жазу бойынша мастер-класстар), тестілеу, кеңес беру және т.б.;

– жастар ісі жөніндегі бөлімдер (басқармалар), жастар орталықтары – демалыс кезінде және оқу барысында уақытша жұмыспен қамту формалары туралы ақпарат, кәметке толмағандарды жұмыспен қамту мәселелері бойынша құқықтық білім беру, кәсіби өзін-өзі анықтау және еңбек нарығында тиімді әрекет ету бойынша тренингтер, тестілеу, кеңес беру және т.б.;

– жергілікті атқарушы органдар, әкімдіктер – экономика дамуының болжамы және кадрларға деген қажеттілік туралы ақпарат, жас мамандарды қолдау шаралары және т.б.;

– кәсіпорындар, ұйымдар, мекемелер, соның ішінде шағын және орта бизнес өкілдері – аумақ, өңір, ел экономикасының дамуына кәсіпорынның қосатын үлесі, болашақтағы кадрларға деген сұраныс, жас мамандарға қолдау шаралары, кәсіпорын талаптары және т.б. туралы ақпарат;

– кәсіби білім беру ұйымдары (колледждер, ЖОО-лар) – өз ұйымдарын таныстыру, тестілеу, кеңес беру және т.б.

Күтілетін нәтижелер:

Іс-шара барысында алынған ақпарат оқушыларға мамандықты саналы түрде таңдауға, кәсіби қызметтің адам мен қоғам үшін маңызын түсінуге, табысты еңбек қызметінің шарттарын ұғынуға мүмкіндік береді.

Жалпы білім беру ұйымының іс-шараны ұйымдастыруы мен оған қатысуы жаңа әлеуметтік серіктестер табуға және бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аударуға мүмкіндік береді.

Сабақ түрінде де, сыныптан тыс форматта да ұйымдастырылған іс-шаралар жалпы білім беру ұйымының жоспарына өзгеріс енгізбей-ақ кәсіби бағдарлау жұмыстарын кешенді және тиімді түрде іске асыруға жағдай жасайды.

Ата-аналармен кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру

Кәсіби бағдарлау саласындағы ең маңызды бағыттардың бірі – ата-аналармен жұмыс. Себебі дәл ата-аналар баланың мамандық таңдауына немесе кәсіби білім беру ұйымын таңдауға елеулі әсер етеді. Ата-ананың қолдауы кәсіби мансаптың басталуына және өмірлік табысқа жетуге зор ықпал етеді.

Алайда мамандық таңдау және білім беру бағытын айқындау мәселелері – бұл тек білім алушылар үшін ғана емес, ата-аналар үшін де күрделі міндет. Көп жағдайда ата-аналардың кеңестері өңірдің нақты сұраныстарына сәйкес келмейді. Ата-аналар балалардың қызығушылықтары мен қабілеттерін әрдайым дұрыс білмейді немесе объективті бағалай алмайды. Кей кездері ата-аналардың тілектері мен жасөспірімнің кәсіби таңдауы сәйкес келмейді.

Сондықтан кәсіби бағдар беру саласында ата-аналармен арнайы жұмысты ұйымдастыру қажет. Оның басты мақсаты – отбасыға баланы тұлғалық даму мен кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындауда көмек көрсету.

Ата-аналардың баланың мамандық таңдауына ықпалы өте жоғары. Мектеп оқушылары арасында жүргізілген сауалнамалар ата-аналардың мамандық пен оқу

орнын таңдау бойынша берген кеңестерінің олар үшін өте маңызды екенін көрсетті. Және оқушы жасы өскен сайын ата-анасының пікірі соғұрлым маңызды бола түсетіні байқалады.

234-сурет. Білім алушылардың кәсіби таңдауына ата-аналар мен педагогтердің ықпалы

Графикте біз оқушылардың кәсіби таңдауына ықпал етуші факторлардың білім беру деңгейіне қарай қалай өзгередінін көреміз. Бастауыш мектепте білім алушылар үшін сынып жетекшісінің пікірі ерекше маңызды, бұл – түсінікті жағдай: кіші мектеп жасындағы балаларға олардың алғашқы ұстаздары үлкен әсер етеді. 7-сыныпқа қарай мұғалімнің ықпалы төмендей бастайды, ал жоғары сыныптарда ата-аналардың ықпалы арта түседі.

Әрине, ата-аналар балаларына жақсылық тілейді, олардың болашағына алаңдайды, шын жүректен бақытты болуын қалайды. Алайда ата-аналар да қателесуі мүмкін. Мұндай қателіктер балалардың тағдырына ауыр әсер етуі мүмкін. Оқушыларға кәсіби бағдар беру процесінде педагогтер ата-аналармен жұмыс барысында түрлі қиындықтарға тап болады. Ең күрделі мәселе – ата-аналардың өз баласының ерекшеліктері туралы нақты ақпаратқа ие болмауы. Көп жағдайда ата-аналар жоғары сынып оқушыларының интеллектуалдық және тұлғалық сипаттарын білмейді, керісінше, өз қалау-армандарын баласына телиді.

Тағы бір жиі кездесетін қателік – өз балаларының қабілеттерін шамадан тыс жоғары бағалау. Бір қарағанда, дәл ата-аналар баласының бейімділіктері мен қабілеттерін жақсы біледі деп ойлауға болады. Олар баланың қалауын оның нақты мүмкіндіктерімен салыстыра алады. Бірақ шын мәнінде кейде ата-аналар өз өмір жолында кәсіби орнын таба алмағандықтан, орындалмаған армандарын балалар арқылы жүзеге асыруға тырысады. Олар өздері жетпеген мамандықты баласына күштеп таңғысы келеді.

Кейбір ата-аналар баласының болашағы үшін «пайдалы», «ыңғайлы», «ұтылмайтын» өмір жолын қамтамасыз еткісі келіп, оны өз түсінігіндегі беделді мамандықты таңдауға мәжбүрлейді. Олар: «балама не қажет екенін менен артық ешкім білмейді» деп сенеді. Бірақ бұл сенім жиі қателікке ұласып, баланың шынайы қызығушылықтарына қарсы әрекет етуге әкеледі.

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, оқушылардың кәсіптер әлеміндегі бағдарлануы өте біржақты, таңдауға ұсынылатын мамандықтар аясы тар. Олар өз жауаптарында небәрі 10–15 мамандықты ғана атайды, ал шын мәнінде әлемде 40 мыңға жуық түрлі мамандық бар.

Ата-аналар мамандық таңдауда әрдайым дұрыс кеңес бере алмайды, себебі олар бұл ақпаратқа өздері де жеткілікті деңгейде ие емес.

Ата-аналар жиналыстарының түрлері және олардың тақырыптары

Барлық ата-аналар жиналыстарын келесі түрлерге бөлуге болады:

Ағымдағы жиналыстар – бұл оқушылардың үлгерімі мен тәртібі, оқу-тәрбие жұмысының жоспары сияқты дәстүрлі мәселелерді талқылайтын кездесулер.

Нұсқаулық жиналыстар – білім беру ұйымының ережелерін, нұсқаулықтарын түсіндіруге бағытталған.

Қорытынды жиналыстар – оқу жылының немесе тоқсанның нәтижелерін талқылау, жетістіктер мен проблемаларды бағалау үшін өткізіледі.

Тақырыптық жиналыстар – қатысушылардың көпшілігінің қызығушылығына сай белгілі бір тақырыпқа арналады. Бұл форматта кәсіби білім беру ұйымдарының өкілдерін шақырып, дәріс оқу түрінде де өткізуге болады.

Кәсіби бағдар беру тақырыбы кез келген ата-аналар жиналысында қозғала алады, бірақ бұл үшін ең ыңғайлы формат – тақырыптық жиналыстар. Мұндай кездесулерде ата-аналарға еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтар туралы ақпарат беруге, сауалнама жүргізуге, психологиялық мәселелерді талқылауға болады.

Мұндай жиналыстарда салалық маманды дәріспен шақыру орынды. Сонымен қатар, оқушылармен бірге жиналыс өткізу де қызықты формат болып саналады – бұл шығармашылыққа мүмкіндік береді және ата-ана мен бала арасындағы өзара түсіністікті арттырады.

Тақырыптық жиналыстардың мысалдары:

«Балаңыздың қабілеттерін қалай анықтауға болады?»

«Еңбек тәрбиесі – еңбек жолындағы табыстың кепілі»

«Мамандық таңдау – өмір сапасын таңдау»

«Мәселені шешу: қалаймын, қолымнан келеді, қажет»

«Баланы шығармашылыққа баулу – болашақ мамандыққа алғашқы қадам» және т.б.

Кәсіби бағдар беру бағытындағы ата-аналар жиналыстарының үлгілік жоспарлары білім беру деңгейлері бойынша 6-қосымшада берілген.

Кәсіби бағдар беру тақырыбындағы ата-аналар жиналыстарын ұйымдастыруға арналған кеңестер

Ата-аналар жиналысын тиімді өткізуге арналған кеңестер

Ата-аналар жиналысының мақсатына жету үшін оны дұрыс ұйымдастыру мен мұқият жоспарлау қажет. Төменде кәсіби бағдар беру тақырыбындағы ата-аналар жиналысын ұйымдастыруға арналған бірқатар кеңестер ұсынылады:

1. Жиналыс тақырыбын нақтылау

Жиналыстың тақырыбы ата-аналардың қызығушылығына және білім алушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес болуы тиіс. Тақырыпты дұрыс таңдаудың жиналыс тиімділігіне тікелей ықпалы бар.

2. Ата-аналарды алдын ала хабардар ету

Жиналыс өтетін күн мен уақытты ата-аналарға ертерек хабарлап, олардың пікірін сұрау ұсынылады. Бұл оларға дайындалуға мүмкіндік береді және тақырыпты нақтылауға көмектеседі.

3. Сценарий мен рәсімдеуді мұқият ойластыру

Жиналыстың жоспарын немесе конспектісін жазып алыңыз. Қажетті ақпаратты, презентацияны немесе бейнематериалды дайындаңыз. Аудиториядағы отыратын орындарды, таратпа материалдарын, құрал-жабдықтарды алдын ала дайындаңыз.

4. Мектеп әкімшілігін хабардар ету

Жиналыстың өткізілу мерзімі мен шақырылған мамандар (мысалы, кәсіби бағдар беруші, психолог, колледж немесе ЖОО өкілі) туралы мектеп әкімшілігіне алдын ала хабарлау қажет.

5. Қонақтарды қарсы алуды ұйымдастыру

Ата-аналарды қарсы алатын және аудиторияға ертіп баратын адамды тағайындаңыз. Бөлмені алдын ала желдетіп қойыңыз. Үстіңгі киімдерін ілетін немесе сақтайтын жерді де ойластырыңыз. Жиналыс ұзақтығы 1,5 сағаттан аспауы тиіс. Соңын дұрыс аяқтау маңызды – шешім қабылдау, қорытынды тест немесе анкета арқылы аяқтауға болады.

6. Алдын ала сауалнама жүргізу

Жиналысқа дайындық барысында ата-аналар мен білім алушыларға алдын ала сауалнама немесе шағын тест тапсырмаларын беруге болады. Бұл педагогке талқыланатын мәселе бойынша нақты ақпарат жинап, мазмұнды жиналыс ұйымдастыруға көмектеседі.

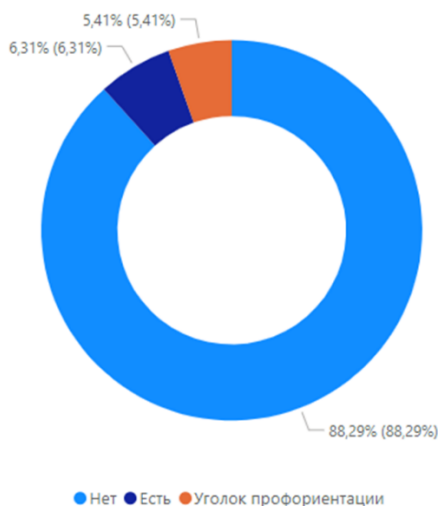
Кәсіби бағдар кабинетін ұйымдастыру және оның жұмысының мазмұны

Орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар кабинеттерінің бар-жоғы туралы педагогтер арасында жүргізілген сауалнама нәтижесі бойынша, респонденттердің басым көпшілігі (88%) өз мектептерінде жұмыс істеп тұрған кәсіби бағдар кабинеті жоқ екенін атап өтті (235-сурет). Тек 5% мектептерде ғана

кәсіби бағдар «бұрышы» секілді шағын ұйымдастырылған кеңістік бар екені көрсетілді.

235-сурет. Кәсіби бағдар кабинеттерінің бар-жоғы бойынша көрсеткіштер.

q5. Наличие действующего профориентационного кабинета

Сонымен қатар, кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыру мәселелерін шешудің белсенді құралдарының бірі – кәсіби бағдар кабинеттері мен бұрыштары екенін атап өткен жөн.

Кәсіби бағдар кабинеті – бұл мұғалімдермен, оқушылармен және ата-аналармен кәсіби бағдарлау жұмысын ұйымдастыру және өткізуге арналған орталық. Сонымен қатар, бұл оқушылардың әртүрлі мамандықтармен, олардың жеке тұлғалық қасиеттерге қоятын талаптарымен өз бетінше танысуына, жеке және топтық кеңестер алуына, сондай-ақ факультативтік сабақтарға қатысуына мүмкіндік беретін кеңістік

Негізгі орта білім беру ұйымдарында оқушылармен және олардың ата-аналарымен жұмыс жүргізудің бағыттары:

- мамандықтар, оларды меңгеру жолдары, жұмысқа орналасу мүмкіндіктері туралы ақпарат беру, еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарды насихаттау;
- мамандарды тарта отырып және кәсіби диагностика жүргізудің заманауи әдістері мен құралдарын пайдалана отырып, оқушылардың кәсіби маңызды қасиеттерін зерттеу;
- педагогтердің, педагог-кәсіби бағдар берушілердің, психологтар мен медицина қызметкерлерінің қатысуымен ұжымдық және жеке кәсіби кеңес беру;
- кәсіпорындар, ұйымдар, шаруашылықтар қызметкерлерімен, сондай-ақ білім беру ұйымдарының студенттерімен, оқушыларымен және оқытушыларымен кездесулер ұйымдастыру.

Кәсіби бағдар кабинеті жұмысының негізгі міндеттері:

1. Мектеп оқушыларына, олардың ата-аналарына, педагогтерге кәсіби ағарту жұмыстарын жүргізу, өңірге қажетті жұмысшы мамандықтарды кеңінен насихаттау.
2. Оқушыларды әртүрлі кәсіби білім беру ұйымдарында мамандық алу жағдайларымен таныстыру.
3. Педагогикалық ұжымға оқушылардың кәсіби ниеттерін зерттеу және кәсіби бағдарлау іс-шаралары, элективті курстар, факультативтер, қызығушылық топтары және т.б. арқылы олардың қызығушылықтары мен бейімділіктерін дамыту бойынша әдістемелік көмек көрсету.
4. Оқушылардың өз бейімділіктерін, жеке тұлғалық ерекшеліктерін (темперамент, мінез, қабілеттер) тану процесін ұйымдастыру, бұл мамандық таңдауда маңызды болып табылады.
5. Бітіруші сынып оқушыларына кәсіби және өмірлік жолды таңдауға байланысты шешім қабылдауда әдістемелік көмек көрсету, мамандық таңдауға жәрдемдесу.
6. Оқушылардың өндірістік кәсіпорындарға және әртүрлі типтегі оқу орындарына экскурсияларын тұрақты түрде өткізу, өңірдегі оқу орындарының «Ашық есік күндеріне» қатысу, мамандықтар шеберлігі сайыстары, «Мамандықтар күні (апталығы)», «Менің болашағым» атты дөңгелек үстелдер, «Менің өмірлік жоспарларым» атты ұйымдастырушылық-іскерлік ойындар өткізу.
7. Ата-аналарға балаларының мамандық таңдауына бағыт-бағдар беру мәселелерінде кеңес беру. Ата-аналарға жеке және топтық ақпараттық-анықтамалық консультациялар жүргізу.
8. Ата-аналарды, педагогтерді және оқушыларға кәсіби бағдар беруге ықпал ететін басқа да тұлғаларды педагогикалық және психологиялық тұрғыда ақпараттандыру.

Кабинеттің негізгі функциялары

1. Кәсіби бағдар кабинеті мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысының әдістемелік орталығы болуы және кәсіби бағдар саласындағы жаңалықтарды мұғалімдер мен мектеп әкімшілігінің тәжірибесіне енгізуді жүзеге асыруы тиіс.
2. Кәсіби бағдар кабинеті мектептегі ақпараттық, тәрбие, кәсіби диагностика және кеңес беру жұмыстарының материалдық базасы болуы тиіс.
3. Кәсіби бағдар кабинеті білім алушыларға, педагогтерге, ата-аналарға және кәсіби бағдарға жауапты мамандарға ақпараттық-анықтамалық қызмет көрсетуі тиіс.
4. Кәсіби бағдар кабинеті білім алушылардың қызығушылықтары мен бейімділіктерін анықтауы тиіс.

5. Кәсіби бағдар кабинеті мамандықтардың сипаттамасын құрастырып, өңірлік еңбек нарығының талаптарына сай профессиограммалар әзірлей алады.

Кабинетті жабдықтау және құрал-жабдықтар:

1. Кабинетте жергілікті және басқа да кәсіби білім беру ұйымдары туралы материалдар шоғырландырылуы тиіс (дайындық жүргізілетін мамандықтар тізімі, қабылдау және оқу шарттары, оқу бітіргеннен кейінгі бөлу тәртібі және т.б.).

2. Өңірдегі халық шаруашылығы ұйымдары туралы мәліметтер (техника, технология, экономика және өндірісті ұйымдастыру, шығарылатын өнім, еңбек және тұрмыс жағдайлары), осы ұйымдардағы жұмысшы мамандықтардың сипаттамасы (мақсаты, еңбек жағдайлары, мамандықтың жұмысшыға қоятын талаптары, кәсіби және лауазымдық өсу мүмкіндіктері).

3. Мамандықтар, кәсіби білім беру ұйымдары, халық шаруашылығының түрлі салалары туралы анықтамалық, ғылыми-көпшілік және басқа да әдебиеттер.

4. Білім беру органдарының кәсіби бағдар мәселелері бойынша әдістемелік ұсынымдары, өңірдегі сынып жетекшілердің, үйірме жетекшілерінің, оқушылардың еңбек бірлестіктері жетекшілерінің кәсіби бағдар жұмысы бойынша үлгілік жоспарлары (болған жағдайда).

5. Оқушылар мен олардың ата-аналарына арналған кәсіби бағдарлық әңгімелер мен дәрістердің үлгілік тақырыптары (мамандықты дұрыс таңдаудың маңызы, түрлі мамандықтардың жеке тұлғалық қасиеттерге қоятын талаптары, мамандықты меңгеру жолдары және т.б.).

6. Түрлі пәндер бойынша сабақтарды кәсіби бағдарлық бағытта ұйымдастыруға арналған әдістемелік материалдар, мамандықтар туралы әңгімелер, түрлі маман иелерімен – жұмысшылармен және мамандармен кездесулердің сценарийлері.

7. Кәсіби бағдар кабинетін келесі құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету орынды:

- білім алушылар мен мұғалімге арналған жиһаз;
- оқу жабдықтары мен материалдарын, оқушылардың тұлғалық дамуын бақылау материалдарын, кабинет құжаттамаларын сақтауға арналған жиһаз (шкафтар, сөрелер, жәшіктер, полкалар);
- оқыту мен тәрбиелеуге арналған техникалық құралдар жиынтығы;
- техникалық құралдарды пайдалануға арналған жабдықтар (экрандар, құрылғыларға арналған тұғырлар және т.б.);
- көрнекі оқу құралдарына кіретін табиғи нысандар (шикізат үлгілері, жартылай фабрикалар мен серіктес кәсіпорындар өнімі, түрлі маман иелерінің еңбек құралдары, оқушылардың өнімді еңбегінің үлгілері);
- техникалық құрылғылардың көлемді макеттері мен модельдері; портреттер, суреттердің көшірмелері, фотосуреттер, сызбалар, карталар, плакаттар, кестелер, диаграммалар және т.б.;

- аудиовизуалды оқу құралдары (дыбыс жазбалар, кино және бейнефильмдер, киноүзінділер);
- оқушыларға, олардың ата-аналарына және мектеп мұғалімдеріне арналған ғылыми-көпшілік, көркем және анықтамалық әдебиет; кәсіби бағдар беру бойынша әдістемелік құралдар.

Мектептегі кәсіби бағдар кабинеті жанындағы оқушылардың бастамашыл тобы туралы үлгілік Ереже

Бастамашыл топ – бұл 1–11-сынып оқушыларымен кәсіби бағдар кабинеті аясында жұмыс жүргізетін әртүрлі жастағы оқушылар ұжымы.

Бастамашыл топтың міндеттері:

1. Бастауыш сынып оқушыларына кәсіби бағдар кабинеті бойынша экскурсия жүргізу.
2. Кәсіби бағдар материалдарын жинау және ресімдеу.
3. Кезекшілік кезінде оқушыларға ақпараттық материалдарды тарату.
4. Мектеп оқушыларын көшпелі кәсіпорындар көрмелеріне, бейінді мектептерге және аудан, қаладағы кәсіби білім беру ұйымдарына алып бару.

Бастамашыл топтың құрамы:

Бастамашыл топқа педагог-кәсіби бағдар беруші «адам – адам» немесе «адам – көркем бейне» типіндегі мамандықтарға бейімділігі бар жоғары сынып оқушыларын тартады. Бұл бейімділікті Е.А. Климовтың ДДО сауалнамасы арқылы анықтауға болады.

Бастамашыл топ мүшелерінің құқықтары мен міндеттері
Бастамашыл топ мүшелерінің құқықтары:

1. Кәсіби бағдар кабинеттерінен ақпараттық материалдарды бірінші кезекте алу.
2. Мектептегі кәсіби бағдар жұмысының сапасын жақсарту бойынша ұсыныстар енгізу.
3. Кәсіби бағдар кабинеті бойынша экскурсиялар, мамандықтар әлемі туралы және өздері дайындықтан өткен басқа да тақырыптар бойынша әңгімелер өткізу.

Кәсіби бағдар бұрышын ресімдеуге арналған ұсынымдар

Мектептегі кәсіби бағдар жұмысын көрнекі түрде көрсету – оқушылардың, педагогикалық ұжымның және ата-аналардың белсенділігін арттыруға елеулі әсер етеді.

Кәсіби бағдар бұрышы ретінде стенд әзірлеу ұсынылады (ең кіші өлшемі 1 м x 1 м), оның құрамында келесі бөлімдер мен материалдар болуы тиіс:

- стeндтің атауы;
- өңірлік/аудандық жұмыспен қамту орталығының ақпараты;
- жеке және топтық кеңес беру кестесі;
- анықтамалық-ақпараттық кеңес беру кестесі;
- кәсіби бағдарлауға арналған өңірлік бағдарламалар туралы ақпарат;
- жұмыс берушілер және кәсіби бағдар берудің ықтимал серіктестері туралы мәліметтер;
- өңірдегі кәсіби білім беру ұйымдары туралы материалдар;
- кәсіби бағдар тақырыбындағы қажетті әдебиеттер.

Стенд үнемі жаңартылып отыруы керек (ай сайын немесе тоқсан сайын); мазмұны жағынан қызықты әрі өзекті болуы қажет. Кәсіби бағдар бұрышын мектептің бірінші қабатындағы фойеде орналастыруға болады.

Кәсіби бағдар бұрышын құру және оны жаңартып отыруға жауапты тұлға — педагог-кәсіби бағдар беруші немесе мектептегі кәсіби бағдар жұмысын үйлестіруші маман. Жұмысқа сондай-ақ тәрбие ісі жөніндегі директордың орынбасары, психолог, әлеуметтік педагог, кітапханашы және т.б. қатыса алады.

Кәсіби бағдар бұрышы туралы үлгілік ереже

Кәсіби бағдар бұрышы мынадай міндеттерді шешеді:

- мектеп оқушыларына, ата-аналарға және педагогтерге кәсіби ағартушылық жүргізу (еңбек әлемі мен мамандықтар туралы ақпарат беру), өңірге қажетті жұмысшы мамандықтарды кеңінен насихаттау;
- бітіруші сынып оқушыларына кәсіби және өмірлік жолды таңдауда көмек көрсету, мамандық таңдауға жәрдемдесу;
- оқушыларға мамандық таңдауда көмектесетін ата-аналарды, мұғалімдерді және басқа да тұлғаларды педагогикалық және психологиялық тұрғыдан ақпараттандыру.

Кәсіби бағдар бұрышының негізгі функциялары:

- білім алушыларға, педагогтерге және ата-аналарға ақпараттық-анықтамалық қызмет көрсету;
- жергілікті және басқа да оқу орындары туралы материалдарды қамту;
- жергілікті халық шаруашылығы кәсіпорындары туралы мәліметтер;
- мамандықтар, кәсіби білім беру ұйымдары, түрлі халық шаруашылығы салалары және еңбек адамдары туралы анықтамалық, ғылыми-көпшілік және басқа да әдебиеттерді ұсыну.

Оқытуды ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕББҚ) балалардың кәсіби бағдар іс-шараларына қатысуы

Кәсіби бағдар жұмысы ЕББҚ және мүгедектігі бар білім алушылардың жекелеген топтары үшін арнайы жағдайлар жасауды көздейді. Мұндай санаттарға мыналар жатады:

1. мінез-құлық және эмоциялық проблемалары, психологиялық қолайсыздықтары бар балалар (отбасындағы тәрбиелеу бұзылыстары, ата-ана мен бала арасындағы немесе отбасылық қатынастардың қиындығы);
2. әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік және мәдени кедергілері бар балалар (әлеуметтік тәуекел тобындағы отбасылардан шыққан балалар, қоғамға бейімделуде қиындық көретіндер – босқындар, мигранттар, қандастар отбасылары);
3. даму мүмкіндігі шектеулі балалар (есту, көру, интеллект, сөйлеу, тірек-қимыл аппараты бұзылыстары бар, психикалық дамуы тежелген, эмоциялық-ерік бұзылыстары бар).

Жалпы білім беретін ұйымдарға (негізгі және бейімделген негізгі оқу бағдарламаларын іске асыратын) ЕББҚ бар білім алушылармен кәсіби бағдар жұмысын жүргізу үшін:

- психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссия (ПМПК) ұсынымдарын;
- жеке оңалту бағдарламасын;
- ведомствоаралық өзара әрекеттестікті ескере отырып, арнайы бағыттар қарастыру ұсынылады.

ЕББҚ бар білім алушылармен кәсіби бағдар жұмысын тиімді ұйымдастыру үшін өңірлік инклюзивті кәсіби білім беру жүйесін қолдайтын кәсіби білім беру ұйымдарының ресурстарын тарту ұсынылады.

Бұл ұйымдардың ресурстары балалардың даму ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескеретін кәсіби бағдарлау іс-шараларын өткізуге жағдай жасайды.

Кәсіби бағдарлау іс-шараларына ЕББҚ бар оқушылар:

- басқа білім алушылармен бірге (егер бұл қиындық тудырмаса),
- немесе жеке топ ретінде қатыса алады (нозологиясына қарай 5–6 адамнан топтастыру ұсынылады).

Кәсіби бағдар іс-шараларын ұйымдастыруда міндетті арнайы шарттар:

Іс-шара өтетін орыннан:

- ЕББҚ бар оқушылардың аудиторияларға, санитарлық бөлмелерге, басқа да нысандарға еркін кіруі мен болуын қамтамасыз ету (пандустар, тұтқалар, есік

ойықтарының кеңейтілуі, лифтілердің болуы; егер лифт болмаса – бірінші қабатта өткізу, арнайы креслолар мен бейімделген құрылғылардың болуы);

- Қауіпсіз әрі жайлы қозғалу мен қатысу мүмкіндігін қамтамасыз ету;
- Жеке білім беру қажеттіліктері мен денсаулық жағдайын ескеру (жұмыс орнын арнайы бейімдеу, қосымша техникалық құралдар, қауіпсіздік шаралары, арнайы жабдықтар мен сигналдық құралдар);
- Ұйымдастырушы тарапынан тиісті біліктілігі бар мамандардың (тьюторлар, ассистенттер және басқа да сүйемелдеу мамандарының) штатта немесе келісімшарт негізінде болуы (жұмыс орнын табуға көмектесу, қозғалу, тапсырмаларды орындау, педагогпен байланыс орнатуға жәрдемдесу).

Іс-шараға қатысушылар тарапынан:

- Ата-ананың (заңды өкілдің) жазбаша келісімі;
- Қажет болған жағдайда ілеспе тұлғаның қатысуы;
- Таңдалған мамандыққа қатысты шектеулердің және қарсы көрсетілімдердің болмауы (ЕББҚ оқушысының нозологиясын, қауіпті өндірістік факторларды ескере отырып);
- ПМПК қорытындысы мен жеке оңалту бағдарламасындағы ұсынымдармен сәйкестік.

Бала қатысатын кәсіби бағдар іс-шарасының мазмұны мен сипатын ата-ана (заңды өкіл) алдын ала нақтылап, оның баласына қолжетімді екеніне көз жеткізуі тиіс.

Кәсіби бағдар беруді жалғастыру ретінде жеке білім беру траекториясын құру бойынша ұсынымдар ұсынылатын белсенділіктің белгілі бір нозологиялар үшін қолжетімділігін көрсетуді қамтиды (7-қосымша).

Ұйымдар арасындағы өзара әрекеттестікті ұйымдастыру

Педагог қызметкерлер арасында жүргізілген мониторинг нәтижелері жалпы орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың кәсіби бағдарлануы саласындағы әлеуетті әлеуметтік серіктестік түрлері мен формалары туралы түсініктің жоқтығын көрсетті.

Мектептерде кәсіби бағдар жұмысы бойынша әлеуметтік әріптестермен жүргізіліп жатқан өзара әрекеттестікке қатысты сұрақтарға жауап берген кезде келесі стейкхолдерлер топтары ұсынылды:

- жұмыспен қамту қызметтері;
- әлеуметтік серіктестер;
- жұмыс берушілер;
- білім беру ұйымдары.

Педагогтер бұл стейкхолдерлерді түрлері бойынша ажыратпағандықтан, әрбір бағанда бірдей атауларды көрсетуге мәжбүр болды.

Стейкхолдерлермен кәсіби бағдар жұмысын ұйымдастыру кезінде төмендегі ұғымдарға сүйену ұсынылады.

Жұмыспен қамту қызметтері

Қазақстанда жұмыспен қамту қызметтеріне жатады:

- халықты жұмыспен қамту орталықтары – жұмысқа орналастыруға жәрдемдесудің белсенді шараларын жүзеге асыру, жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғау және жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің өзге де шараларын ұйымдастыру мақсатында аудан, облыстық және республикалық маңызы бар қалалар, астана әкімдігінің жанынан құрылатын заңды тұлға;

- жеке жұмыспен қамту агентивтіліктері – Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен тіркелген, еңбек делдалдығын жүзеге асыратын жеке немесе заңды тұлға;

- карьералық орталықтар – еңбек мобильділігі орталығының аудандық, қалалық, облыстық, республикалық маңызы бар қалалар мен астанадағы филиалдары.

Карьералық орталық жеке жұмыспен қамту агентивтіліктері арасында мектеп оқушылары мен студенттер арасында әлеуметтік кәсіби бағдар беру жұмысын жүргізу үшін іріктеу жүргізеді. Іріктеу нәтижесі бойынша карьералық орталық пен жеке агентивтілік арасында облыс мектептерінде әлеуметтік кәсіби бағдар жүргізу бойынша ақылы шарт жасалады.

Өңірлік кәсіпкерлер палатасы мектеп оқушыларын экономиканың әртүрлі салаларындағы қызметпен таныстыру үшін ұйымдар мен кәсіпорындардың тізімін ұсынады.

Іріктелген жеке агентивтілік жергілікті атқарушы органмен және карьералық орталықпен бірлесіп, ата-аналар, жұмыс берушілер және кәсіптік білім беру ұйымдары өкілдерінің қатысуымен кәсіби бағдар жұмысын ұйымдастырады. Сонымен қатар агентивтілік кәсіпорындар мен базалық ұйымдарда кәсіби таныстырылымдар, экскурсиялар, ашық есік күндерінің кестесін әзірлейді.

Жоспарға сәйкес агентивтілік мектептің жоғары сынып оқушыларын кәсіби даму мақсатында тестілеуден өткізеді және нәтижесі бойынша кеңес береді. Кәсіби бағдар беру және кеңес беру қорытындысы бойынша мамандық таңдауда қиындық көріп жүрген оқушылардың тізімі жасалып, оларды кейіннен жұмысқа орналастыру мақсатында қысқа мерзімді курстарға жіберу қарастырылады.

Әлеуметтік серіктестік

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде әлеуметтік серіктестік – еңбек қатынастарын және оған тікелей байланысты басқа да әлеуметтік-экономикалық қатынастарды реттеу мәселелері бойынша мүдделерді үйлестіруге бағытталған, қызметкерлер (олардың өкілдері), жұмыс берушілер (олардың өкілдері) және

мемлекеттік органдар арасындағы өзара қарым-қатынастар жүйесі ретінде қарастырылады.

Бүгінде әлеуметтік серіктестік ұғымы кеңейтіліп, оны әлеуметтік топтардың барлық өкілдері қатысатын күрделі әрі көпқырлы үдеріс ретінде қарастырады. Бұл қазіргі заманның талаптарына сай келетін заманауи білім беру жүйесін жобалау мен құруға мүмкіндік беретін құрал болып табылады.

Мектеп деңгейінде әлеуметтік серіктестік – бұл серіктес ұйымдармен бірлескен қызметті дамытуға, білім беру процесін жетілдіруге, өзін-өзі ұйымдастыру мен басқаруға бағытталған ресурстарды жүйелі түрде бағыттау.

Орта білім беру ұйымдарындағы әлеуметтік серіктестіктің міндеттері:

1. Білім беру саласын дамытуға қоғамның қосымша ресурстарын тарту.
2. Білім беру ресурстарын білім беру ұйымдарының қоғамдық өзін-өзі ұйымдастыруы мен өзін-өзі басқаруын дамытуға бағыттау.
3. Білім беру қауымдастығы мен оның серіктестерінің тәжірибесін жинақтау және жүйелеу.
4. Әрбір серіктестің қызметін тиімді үйлестіру.
5. Қоғамның көмекке мұқтаж мүшелеріне қолдау көрсету.

Әлеуметтік серіктестік білім беру қызметтері нарығында тепе-теңдік орната алады. Бұл барлық тараптардың, оның ішінде кәсіби бағдар саласындағы да, бірлескен жұмысын тиімді үйлестіруге мүмкіндік береді.

Жұмыс берушілер

Кәсіби бағдар беру жұмысын тиімді іске асырудың маңызды шарты – жалпы орта білім беру ұйымдарының әлеуетті жұмыс берушілермен өзара әрекеттестігі және бірлескен іс-шараларды әзірлеуі.

Дұрыс жолға қойылған диалогтың маңызды критерийі – бірлескен қызметтің мақсаттары мен құралдарын нақты және бірыңғай түсіну. Яғни, әріптестік барлық тараптарға айқын өзара «пайда» әкелуі және нақты іске асырылатын бағдарламасы болуы тиіс.

Бұл жағдайда білім беру ұйымдарының мақсаты – оқушыларда қазіргі өндіріс құрылымы, түрлі салалардағы мамандар еңбегінің мазмұны, және заманауи «кәсіби орта» туралы түсінік қалыптастыру болып табылады.

Кәсіпорын-жұмыс берушілердің мақсаты – оқушыларға өз ұйымында жұмыс істеудің артықшылықтарын жеткізу, яғни ұйымның оң имиджін қалыптастыру.

Өндіріс пен білім беру салаларының өзара әрекеттестігінің дәстүрлі түрлері: кәсіпорындарға кәсіби бағдарлық экскурсиялар, кәсіби сынамалар мен шеберлік сабақтарын ұйымдастыру, мақсатты кәсіби даярлау аясындағы дуалды оқыту.

Орта білім беру ұйымдарының жұмыс берушілермен өзара әрекеттестігі мына бағыттарда дамуы қажет:

- кәсіби бағдарлау қызметінің мазмұнын жетілдіру, бейінді оқытуды дамыту;
- еңбек нарығына бағытталу;
- кәсіби бағдар іс-шараларын кадрлық қамтамасыз ету;
- материалдық-техникалық қолдау;
- қосымша қаржыландыру көздерін тарту;
- кәсіби бағдар сапасын бақылау жүйесін құру;
- түлектерге гранттық/квоталық қолдау көрсету.

Білім беру ұйымдары

Балалардың қосымша білім алуының құндылығы – бұл жалпы білім берудің вариативтік құрамдас бөлігін күшейтеді және балаларға кәсіби өзін-өзі анықтауға көмектеседі, негізгі компонентте алынған білім мен дағдыларды іске асыруға мүмкіндік береді. Қосымша білім беру үдеріс нәтижесіне емес, үдерістің өзіне бағытталады, мұнда білім алушы өз қабілеттерін ешқандай шектеусіз ашуға мүмкіндік алады. Қосымша білім берудің мақсаты – тұлғаны жан-жақты дамыту, оның шығармашылық және кәсіби өсуіне жағдай жасау. Қосымша білім беру ұйымдары жасөспірімдердің өмірлік, әлеуметтік және кәсіби өзін-өзі анықтауын жандандыруға арналған қолайлы орта болып табылады.

Балалардың қосымша білім беруінің негізгі мазмұны – баланың бейімділігі мен талантын анықтауға, қызығушылығын қалыптастыруға және кәсіби өзін-өзі анықтауға көмектесетін практикаға бағытталған қызмет.

Қосымша білім беру мектептік білім берудің әлеуетін тереңдету, кеңейту және қолдану арқылы барынша тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Жеке тұлғаның еркін кәсіби өзін-өзі анықтау кеңістігі ретіндегі қосымша білім берудің негізгі шарты – әртүрлі мақсат пен мазмұндағы білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыратын вариативті және сараланған педагогикалық бағдарламаларды іске асыру. Бұл қажеттіліктердің негізгі түрлеріне мыналар жатады:

- шығармашылық қажеттіліктер: ата-аналардың балалардың жеке қабілеттерін дамытуға ұмтылысымен және балалардың өздері таңдаған қызмет түрінде өзін-өзі танытуына деген талпыныспен байланысты;
- танымдық қажеттіліктер: білім көлемін кеңейтуге деген ұмтылыспен анықталады;
- коммуникативтік қажеттіліктер: балалар мен жасөспірімдердің құрдастарымен, педагогтермен, түрлі экономика салаларындағы мамандармен қарым-қатынас жасауға деген қажеттілігі;
- кәсіби бағдар қажеттіліктері: мектеп оқушыларының кәсіби дайындыққа бейімделу қажеттілігі.

Кәсіптік білім беру ұйымдары білім беру жәрменкелерін ұйымдастырады, онда кеңесшілер жұмыс істейді, қабылдау науқаны туралы ақпараттық парақшалар мен естелік өнімдер орналастырылады. Мақсаты – әлеуетті

талапкерлерге оқу бағыттары, қабылдау кезіндегі жеңілдіктер, әлеуметтік бағдарламалар, тәрбие жұмысы туралы айту, байланыс орнату. Бұл – кәсіби бағдар беру іс-шараларының ақпараттық-жарнамалық бөлігі.

Орта білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар жұмысын ұйымдастыру мен мазмұны туралы толығырақ ақпарат Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы жанындағы Кәсіби бағдар және адами капиталды дамыту орталығы әзірлеген «Педагог-кәсіби бағдар берушіге арналған әдістемелік ұсынымдарда» берілген.

Қазақстанда кәсіби бағдар беру жұмысын басқаруды ұйымдастырудың негізі – халықаралық ұйымдар қабылдаған актілер болып табылады. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында (Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясы 1948 жылғы 10 желтоқсанда қабылдаған) әрбір адамның өзін-өзі іске асыруға, еңбек етуге және білім алуға құқығы жарияланады.

Сонымен қатар, 1975 жылғы 23 маусымда Женева қаласында Халықаралық еңбек ұйымының 60-сессиясында қабылданған №150 ұсынымда «Адами ресурстарды дамыту саласындағы кәсіби бағдар және кәсіби даярлық» жүйесін кеңейту, бейімдеу және үйлестіру қажеттігі атап көрсетілген. Бұл – адамдардың кәсіби оқуға өмір бойы, экономиканың барлық секторларында, түрлі қызмет салаларында және біліктілік пен жауапкершілік деңгейлерінде қол жеткізу қажеттілігін қанағаттандыру үшін қажет.

Қолданбалы сипатқа ие 1996 жылғы 3 мамырдағы Еуропалық әлеуметтік хартияның бабы – әрбір адамның кәсіби бағдар мен кәсіби білім алуға құқығын жариялайды. Ал ХЕҰ-ның №142 Конвенциясында (Женева, 1975 жылғы 23 маусым) әрбір мүше мемлекетте жұмыспен қамтумен тығыз байланысты кәсіби бағдар мен кәсіби дайындықтың кешенді үйлестірілген саясаты мен бағдарламасы болуы керектігі көзделеді.

Қазақстанда кәсіби бағдар жұмысын ұйымдастыру Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2023 жылғы 30 мамырдағы №190 бұйрығымен бекітілген әлеуметтік кәсіби бағдар беру қағидаларымен реттеледі.

Бүгінде білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауын қамтамасыз ету үшін тек жарнамалық-ақпараттық жұмыс немесе «кәсіби бағдар іс-шаралары жиынтығы» жеткіліксіз екені айқын. Кәсіби бағдар жұмысын тек теориялық тәсілге негіздеу де жеткіліксіз. Біртұтас кәсіби бағдар жүйесін құру, сонымен қатар бұл жүйеге практикаға бағытталған әдістер мен іс-шараларды енгізу қажет. Сондықтан кәсіби өзін-өзі анықтауды сүйемелдеу – өзін-өзі анықтаудың жалпы процесінің маңызды құрамдас бөлігі. Ол «жалпы білім беру – кәсіби өзін-өзі анықтауды сүйемелдеу – кәсіби білім беру» жүйесінде толыққанды элемент ретінде қарастырылуы тиіс.

Кәсіби бағдар жүйесінде жұмыс берушілермен тығыз байланыс орнату маңызды. Білім беру процесіне қатысушылардың: жалпы орта білім беру ұйымдарының, кәсіби білім беру ұйымдарының, білім беру, денсаулық сақтау, еңбек және халықты жұмыспен қамту органдарының, басқа да қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдардың өзара келісілген іс-әрекеттері қажет.

Білім алушыларға кәсіби бағдар беруді сүйемелдеу инновациялық қызметпен байланысты және мектептен барлық ресурстарын (кадрлық, ұйымдастырушылық-педагогикалық, ақпараттық-білім беру, технологиялық, басқарушылық, материалдық-техникалық және т.б.) жұмылдыруды талап етеді.

Тиімді кәсіби бағдар жұмысының негізінде әлеуметтік серіктестік идеясы жатыр. Қазіргі уақытта білім беру саласында әлеуметтік өзара әрекеттестіктің барлық түрлері іске асырылады, бірақ серіктестік – бұл даму жолының табиғи формасы және ең жоғары нәтиже береді. Серіктестік білім беру жүйесінің мүмкіндіктерін кеңейтеді, оны заманауи етеді, уақыт талаптарына жедел жауап бере алатын қабілетке жеткізеді.

Осылайша, білім беру ұйымы серіктестік қатынастар орнату жолын таңдай алады, өз әрекеттерін талдап, әрі қарайғы қадамдарын жоспарлай алады, жаңа деңгейге көшу шарттарын нақтылап, барлық қатысушылар үшін бірыңғай ақпараттық кеңістік қалыптастыра алады.

Әлеуметтік серіктестік жүйесіне қосылмаған білім беру ұйымдары қоғамдағы өзгерістерге уақытылы жауап бере алмайды, бұл өз кезегінде оқушылардың әлеуметтенуі мен кәсіби бағдарлануына қажетті деңгейде жағдай жасалмауына әкеледі. Ал әлеуметтік серіктестік орнатылған жағдайда, орта білім беру ұйымы еңбек нарығының құрылымы туралы мәліметке ие болып, оқушыларға кәсіби бағдар таңдауда көмектесе алады.

Кәсіби бағдар жұмысының нәтижелері ең алдымен нақты өңір деңгейінде көрінетіндіктен, мектеп оқушыларымен кәсіби бағдар жүйесін құру – өңірлік басқару деңгейінің міндеті болып табылады. Кәсіби бағдар жұмысы өңірлердің білім беру мен экономика кадрлық қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік бағдарламаларымен, кәсіби бағдар дамуы жөніндегі шаралар кешені мен тұжырымдамаларымен, сондай-ақ жыл сайынғы ведомствоаралық кәсіби бағдар жоспарларымен реттелуі тиіс.

Сонымен қатар, қазіргі таңда кәсіби бағдар берудің жекелеген аспектілері өзекті болып отыр, мысалы: сұранысқа ие жұмысшы және инженерлік-техникалық мамандықтарды танымал ету, ауыл шаруашылығы секторы үшін кадрлар даярлау, ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғалардың кәсіби өзін-өзі анықтауы.

Өңірлік деңгейде мектеп оқушыларымен кәсіби бағдар жұмысын ұйымдастырудың негізгі міндеті – оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауын және

кәсіби бағдарлануын сүйемелдеу мәселелері бойынша барлық субъектілердің жүйелі әрі тиімді өзара әрекеттестігін құру болып табылады.

Өңірлік оқушыларды кәсіби бағдарлау жүйесінің субъектілері мыналар болып табылады:

- жалпы білім беретін ұйымдардың білім алушылары және олардың ата-аналары (заңды өкілдері);
- барлық типтегі және деңгейдегі білім беру ұйымдары, соның ішінде кәсіптік білім беру ұйымдары;
- жұмыспен қамту қызметтері;
- өңір аясында жұмыс істейтін кәсіпорын-жұмыс берушілер және олардың бірлестіктері;
- өңірде кәсіби бағдар беруге байланысты қызметтер көрсететін басқа да ұйымдар (профориентациялық орталықтар және т.б.);
- ведомствоаралық өзара әрекеттестік шеңберіндегі серіктес субъектілер (ғылым, денсаулық сақтау, мәдениет, спорт ұйымдары);
- жастар орталықтары; жергілікті атқарушы органдар; қоғамдық ұйымдар; бұқаралық ақпарат құралдары.

Мектеп оқушыларымен кәсіби бағдар жұмысын ұйымдастырудың практикаға бағытталған формаларын іске асыру мектептер мен «кәсіби бағдарлаудың сыртқы контуры» арасындағы тығыз әлеуметтік серіктестікті орнатуды көздейді. Бұл – балаларға қосымша білім беру ұйымдары, кәсіптік білім беру ұйымдары, жоғары оқу орындары, экономикалық және әлеуметтік сала кәсіпорындары. Сарапшылардың пікірінше, қазіргі кәсіби бағдар жұмысының маңызды ерекшелігі – кәсіби білім берудің өңірлік жүйесін жұмыс берушілермен біріктіру.

Өткізілген мониторинг нәтижелері келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді:

- кәсіби бағдар жұмысының ақпараттық моделі басым, алайда бұл модель қазіргі таңда жеткілікті тиімді емес, ал дәстүрлі әдістер мен іс-шаралар ескірген;
- оқушылар практикаға бағытталған іс-шараларды және әлеуетті жұмыс берушілермен тікелей байланыс орнатуды қалайды;
- бұл байланыс үшін ең қолайлы әдіс – уақытша жұмыспен қамту, тәжірибеден өту ұйымдастыру және жұмыс берушімен нақты кәсіпорында танысу.

Педагогтердің пікірінше, кәсіби бағдар жұмысының тиімділігін арттырудағы басты кедергі – орта білім беру ұйымдары, жұмыс берушілер және мемлекеттік органдар арасындағы әлеуметтік серіктестіктің болмауы.

Педагогтер кәсіби бағдар жұмысының ең тиімді әдістері ретінде практикаға бағытталған тәсілдерді атап өтті:

- жұмыс беруші-серіктестерді жазғы тәжірибе, шеберханалар, технопарктер ұйымдастыруға тарту;

- түрлі ұйымдарда кәсіби сынамалар өткізу;
- нақты кәсіпорындарға экскурсиялар ұйымдастыру.

Педагогтердің пікірінше, жұмыс берушілерді тарту оқушыларға ұнаған мамандықтарды сынап көруге, мамандық иелерімен танысуға, жұмыс орнын көруге және кәсіби бейнені тұтастай түсінуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Міндетті кәсіби бағдар бағдарламасын енгізу: өңірлік деңгейде кәсіби бағдар беру бойынша міндетті бағдарламаларды енгізу маңызды. Бұл бағдарламалар тұрақты іс-шараларды, кеңестер мен білім алушылармен жеке жұмысты қамтуы тиіс.

Нормативтік актілерді әзірлеу және енгізу: кәсіби бағдарлауға қатысты жергілікті нормативтік актілері жоқ өңірлерді осындай құжаттарды әзірлеп, енгізуге ынталандыру қажет. Уәкілетті орган бұл үшін әдістемелік ұсынымдар мен қолдау ұсына алады.

Басқару деңгейінде қолдау көрсету: кәсіби бағдар жұмысының нормативтік құжаттарын біріздендіру және үйлестіру маңызды. Құжаттардың үлгілері мен олардың мазмұнына қойылатын минималды талаптарды белгілеу өңірлер арасындағы алшақтықты азайтуға көмектеседі.

Кәсіби бағдарды білім беру процесіне біріктіру: бастауыш мектепте кәсіби бағдарды міндетті түрде енгізу мүмкіндігін қарастыру қажет. Бұл үшін мұғалімдерге арналған әдістемелік ұсынымдар мен бағдарламалар әзірленуі тиіс.

Бастауыш мектеп бағдарламаларына кәсіби бағдар элементтерін енгізу ұсынылады. Мұны қолданыстағы пәндер мен сыныптар шеңберінде интеграциялау арқылы іске асыруға болады.

Мұғалімдердің біліктілігін арттыру: кәсіби бағдар педагогтерін даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттырудың бірыңғай стратегиясын әзірлеп, енгізу қажет. Бұл елді кәсіби бағдар саласындағы білікті мамандармен қамтамасыз етеді.

Басқа білім беру орталықтарын біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастыруға тарту ұсынылады, бұл бағдарламалардың әртүрлілігі мен оқыту сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Біліктілікті арттыру курстарына қатысу деңгейі төмен өңірлерге ерекше назар аудару қажет.

Мұғалімдер үшін кәсіби бағдар бойынша қажетті білім мен дағдыларды алуға арналған тұрақты тренингтер мен семинарларды ұйымдастыру қажет.

Практикаға бағытталған іс-шараларды әзірлеу: оқушылардың мамандықтар туралы нақты түсінік алуына мүмкіндік беру үшін экскурсиялар, шеберлік сабақтары, кәсіби мамандармен кездесулер сияқты іс-шараларды бағдарламаға енгізу қажет.

Ата-аналардың белсенді қатысуы: мектептерге кәсіби бағдар процесіне ата-аналарды тартуға бағытталған арнайы бағдарламалар әзірлеу ұсынылады. Бұл

бағдарламалар ата-аналар жиналыстарын, жеке кеңестерді және кәсіби мамандармен бірлескен іс-шараларды қамтуы тиіс.

Ақпараттық-әдістемелік ресурстарды әзірлеу: мұғалімдер мен ата-аналарға кәсіби бағдар жұмысын тиімді ұйымдастыруға көмектесетін әдістемелік материалдарды әзірлеп, тарату қажет.

Бұл шаралар кәсіби бағдар жұмысын барлық деңгейде жүйелі және мақсатты етуге көмектеседі, сондай-ақ оқушылар мен олардың ата-аналарына кәсіби өзін-өзі анықтауда қажетті қолдау көрсетеді.

Заманауи әдістерді кеңінен қолдану: кәсіби бағдардың заманауи әрі әртүрлі әдістерін енгізу маңызды. Бұл білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді және психологиялық тесттер, қызығушылықтар мен қабілеттерге арналған тесттер, көптік интеллект және т.б. қамтуы мүмкін.

Жеке жұмысты арттыру: дәрістер мен конференцияларға қосымша жеке кеңестерді кеңінен қолдану ұсынылады. Бұл әр оқушының кәсіби бейімділіктері мен қызығушылықтарын неғұрлым нақты анықтауға мүмкіндік береді.

Кәсіби бағдар кабинеттерін құру: мектептерде кәсіби бағдар кабинеттерін құру бойынша арнайы бағдарлама әзірлеу және енгізу қажет. Бұл қаржыландыру бөлу, мамандар даярлау және әдістемелік материалдар әзірлеуді қамтуы мүмкін.

Виртуалды кәсіби бағдар кабинеттерін енгізу: мектептерде виртуалды кәсіби бағдар кабинеттерін құру және енгізу мүмкіндігін қарастыру қажет. Бұл үшін онлайн платформалар мен бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы оқушыларға қашықтан кеңес алуға және ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік беріледі.

Мектептерге виртуалды кабинеттерді құру мен қолдауға техникалық қолдау мен ресурстар қажет. Бұл инфрақұрылымдық шешімдерді және бағдарламалық қамтамасыз етуді қамтиды. Виртуалды кабинеттерді тиімді пайдалану үшін оқушылардың қызығушылықтары мен қажеттіліктерін ескеретін контент әзірлеу қажет. Бұл бейнематериалдарды, тесттерді, интерактивті курстарды және басқа цифрлық ресурстарды қамтуы мүмкін.

Сабақта және сыныптан тыс жұмыста кәсіби бағдар іс-шараларын стандарттау және нақтылау қажет. Мақсаттары мен нәтижелері айқын белгіленген нақты жоспарлар мен бағдарламалар әзірлеу ұсынылады.

Кәсіби бағдарды оқу процесіне органикалық енгізу үшін жекелеген пәндер аясында осы бағытқа бөлінетін уақытты ұлғайту орынды.

Профильдік сыныптарды дамыту: әсіресе мұндай сыныптар жоқ өңірлерде профильдік сыныптар ұйымдастыруда мектептерге қолдау көрсету мүмкіндігін

қарастыру қажет. Бұл әдістемелік ұсынымдар мен ресурстар ұсынуды қамтуы мүмкін.

Мектептерге әртүрлі топтардың қажеттіліктері мен қызығушылықтарын қанағаттандыру үшін көбірек бейінді бағыттар (мысалы, физика-математика, медицина және т.б.) ұсыну ұсынылады.

Стейкхолдерлермен өзара әрекеттесу бойынша ұлттық стратегияны әзірлеу: жұмыспен қамту орталықтарымен, жұмыс берушілермен және әлеуметтік серіктестермен өзара әрекеттесу бойынша барлық өңірлер үшін міндетті болатын бірыңғай ұлттық стратегияны әзірлеу және енгізу қажет.

Өңірлік білім басқармалары оқушыларға сұранысқа ие мамандықтар мен жұмысқа орналасу мүмкіндіктері туралы өзекті ақпарат беру үшін жұмыспен қамту орталықтарымен белсенді ынтымақтастық орнатуы тиіс.

Мектептерге музыкалық мектептер, спорт секциялары, колледждер сияқты қосымша білім беру ұйымдарымен серіктестік байланыстарды белсенді орнату ұсынылады. Бұл оқушылар үшін мүмкіндіктерді кеңейтеді. Жұмысқа орналасу қызметтерін кәсіби бағдар беру бағдарламаларына қосу мүмкіндігін қарастыру керек, бұл оқушыларға қажетті ақпарат пен кәсіби жолды таңдауға қолдау алуға мүмкіндік береді.

Мектептер мен стейкхолдерлер арасындағы өзара әрекеттесу бағдарламаларын, оның ішінде тұрақты кездесулерді, бірлескен іс-шараларды және бірлескен жобаларды әзірлеу және енгізу қажет.

ҮЕҰ, жергілікті бизнес, әлеуметтік қызметтер және қайырымдылық ұйымдарын қоса алғанда, әлеуметтік серіктестермен байланыс орнату және дамыту жұмысын жандандыру ұсынылады.

Мектептерге оқушылар үшін тағылымдамалар, кәсіпорындарға экскурсиялар және кәсіби мамандардан шеберлік сабақтарын ұйымдастыру үшін жергілікті және өңірлік жұмыс берушілермен ынтымақтастық орнату мүмкіндіктерін белсенді іздеу қажет.

Мектептерге жоғары оқу орындарымен және колледждермен белсендірек өзара әрекеттесу, экскурсиялар, ашық есік күндері және бірлескен іс-шаралар ұйымдастыру ұсынылады. Бұл оқушыларға өз мүмкіндіктері мен болашақ білім бағыттарын жақсы түсінуге көмектеседі.

Білім беру процесіне жергілікті ресурстарды біріктіру: білім алушылардың білім беру және әлеуметтік даму салаларындағы өсуін қолдайтын неғұрлым тиімді және интеграцияланған білім беру жүйесін құру үшін жергілікті қоғамдық ұйымдармен, БАҚ-пен және ресурстық орталықтармен өзара әрекеттесу маңызды. Жұмыс берушілерді оқу процесіне біріктіру: дәрістер, семинарлар және практикалық сабақтар өткізу арқылы жұмыс берушілерді білім беру процесіне тарту оқушылардың дайындық деңгейі мен оқу мотивациясын арттырады.

Жұмыс берушілермен өзара әрекеттесу стратегияларын әзірлеу және енгізу: мектептерге әртүрлі жұмыс берушілермен, соның ішінде жергілікті кәсіпорындармен, зауыттармен және фабрикалармен өзара әрекеттесуді орнатуға бағытталған бағдарламалар мен іс-шараларды әзірлеу қажет. Бұл оқушылар үшін

өндірістік экскурсиялар, практика және тағылымдамалар ұйымдастыруды қамтуы мүмкін.

Оқушыларды еңбек нарығымен байланысты іс-шараларға белсенді тарту: оқушыларды еңбек нарығының талаптары мен үміттерін жақсы түсінуге көмектесетін түрлі кәсіби бағдарлау іс-шараларына, мысалы, мансап күндеріне, бос жұмыс орындары жәрмеңкелеріне, кәсіби мамандармен кездесулерге және басқа да белсенділіктерге тарту маңызды.

Өзара әрекеттестікті үйлестіру платформасын құру: мектептер, жұмыс берушілер және басқа да стейкхолдерлер өз күш-жігерін үйлестіріп, ақпарат пен тәжірибе алмаса алатын, сондай-ақ бірлескен іс-шараларды жоспарлай алатын бірыңғай ұлттық цифрлық кәсіби бағдар платформасын құру ұсынылады. Цифрлық платформалардың қолжетімділігі мен әртүрлілігін, әсіресе мұндай құралдарды пайдалану аз немесе мүлде жоқ өңірлерде арттыру қажет.

Ақпараттандыру: білім басқармаларының мамандарына профильдік мектептердің болуы және жұмысы туралы өзекті деректерді ұсынып, тұрақты оқыту семинарларын өткізу қажет. Бұл білім беру ұйымдарын басқару мен үйлестіруді жақсартуға көмектеседі. Өңірлік білім беру органдары кәсіби бағдарлау жұмысы бойынша жергілікті нормативтік актілерді әзірлеудің маңыздылығы мен тәсілдері бойынша оқыту және консультациялар жүргізуі тиіс (1-қосымша). Бұл семинарларды, вебинарларды және сарапшылардың қатысуымен кеңестерді қамтуы мүмкін.

Орта арнаулы білімі бар мұғалімдерге қазіргі заманғы білім беру талаптарына сәйкес кәсіби бағдарлау бағытын қоса алғанда, өз дағдылары мен құзыреттіліктерін жақсартуға мүмкіндік беру үшін біліктілікті арттыру бағдарламаларын ұйымдастыру ұсынылады.

Мұғалімдер мен білім беру ұйымдарының қызметкерлері үшін кәсіби бағдарлауда цифрлық платформаларды пайдалану бойынша оқыту бағдарламаларын өткізу, цифрлық сауаттылық деңгейін арттыру және технологияларды кәсіби бағдарлау процесіне енгізуді жақсарту қажет. Мектеп педагогикалық ұжымына кәсіби бағдар кабинеттерін тиімді пайдалану және кәсіби бағдарлау бағдарламаларын дамыту бойынша оқыту ұйымдастыру қажет.

Кәсіби бағдарлау құралы ретінде жазғы еңбек лагерьлерінің маңыздылығы туралы өңірлік білім беру органдарының ақпараттандырылуын және дайындығын арттыру қажет.

Мұғалімдерді, оқушыларды және ата-аналарды қолданыстағы стейкхолдерлер мен олардың білім беру ұсыныстары туралы ақпараттандыруды жақсарту маңызды. Бұл ақпараттық сессияларды өткізуді, ақпараттық буклеттер таратуды және мектеп сайттары мен әлеуметтік желілерді белсенді пайдалануды қамтуы мүмкін.

Мұғалімдер, оқушылар мен ата-аналар үшін қолжетімді жұмыспен қамту қызметтері және олардың мүмкіндіктері туралы тұрақты әрі өзекті ақпарат беру жағдайларын жасау қажет. Бұл ақпараттық кампанияларды, мектептің ақпараттық тақталарын және интернет-ресурстарды пайдалануды қамтуы мүмкін.

Мұғалімдер, білім алушылар және ата-аналар үшін әлеуметтік серіктестермен ынтымақтастық мүмкіндіктері және олардың оқушыларды

қолдаудағы рөлі туралы хабардарлықты арттыру мақсатында ақпараттық іс-шаралар өткізу қажет; мұғалімдер мен оқушылардың жұмыс берушілермен өзара әрекеттесу мүмкіндіктері мен маңыздылығын жақсы түсінуіне көмектесетін ақпараттық кампанияларды әзірлеу және енгізу қажет.

Білім беру мекемелерінде бар кәсіби диагностика платформалары туралы хабардарлықты арттыруға бағытталған ақпараттық іс-шараларды өткізу маңызды. Бұл вебинарларды, таныстырылымдарды және әдістемелік ұсынымдарды қамтуы мүмкін.

Мектептердің сенімін қамтамасыз ету және олардың білім беру стандарттарына сәйкестігін сақтау үшін жеке кәсіби диагностика операторлары ұсынатын қызметтердің сапасын бағалау критерийлерін әзірлеу ұсынылады. Мемлекеттік кәсіби бағдарлау бағдарламаларымен интеграциялау мүмкіндігін қарастыру орынды болуы мүмкін, бұл білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдарлау жұмысының дамуына кешенді тәсіл қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Білім беру ұйымдарына өз жұмысында жеке кәсіби диагностика платформаларын біріктіру және тиімді пайдалану үшін оқыту ресурстары мен техникалық қолдау көрсету қажет.

Мониторинг және бағалау: өңірде кәсіби бағдарлау қызметін, оның ішінде кәсіби бағдарлау саласындағы жергілікті нормативтік актілердің болуын және тиімділігін, цифрлық құралдарды пайдалануды, өңірлік деңгейде кәсіби бағдарлау кабинеттерінің жұмыс тиімділігін бағалауды тұрақты түрде бақылау ұсынылады. Бұл кемшіліктерді анықтауға және қажетті өзгерістерді жедел енгізуге мүмкіндік береді.

Әрбір өңірде кәсіби бағдарлау саласындағы деректерді үнемі жаңартып отыруға және көрсетілетін кәсіби бағдарлау қызметтерінің сапасын бағалауға мүмкіндік беретін мониторинг жүйесін енгізу қажет. Бұл өңірлік деңгейде кәсіби бағдарлау процесін тиімді жоспарлауға және басқаруға мүмкіндік береді.

Мектептерге жұмыс берушілермен өзара әрекеттесуді бақылау жүйесін әзірлеу ұсынылады, ол ынтымақтастықтың табыстылығы мен тиімділігін қадағалауға, сондай-ақ алынған деректерге сүйене отырып бағдарламаларды бейімдеуге мүмкіндік береді.

Тәжірибе алмасу іс-шараларын өткізу: белгілі бір платформаларды сәтті пайдаланып жатқан мектептер өз тәжірибесімен басқа оқу орындарымен бөлісе алады, бұл кәсіби бағдарлау жұмысының жалпы деңгейін арттыруға көмектеседі. Осылайша, кәсіби бағдарлауға білім беру саясаты деңгейінде ерекше назар аудару қажет: кәсіби бағдарлау білім беру жүйесіндегі басым міндеттердің бірі болуы тиіс. Бұл қадамдар мектептердегі кәсіби бағдар беру жұмысының сапасын арттырып, оқушыларды болашақ мамандығын саналы түрде таңдауға қажетті құралдармен қамтамасыз етуге көмектеседі.

Кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындық критерийлері

	Критерийлер				
	Мақсатты: Кәсіби өзін-өзі анықтау процесі үшін маңызды мақсатты бағдарлардың (ұстанымдардың) болуы.	Мотивациялық: Кәсіби-еңбекке бағытталған мотивация мен құндылықтық бағдарлар.	Ақпараттық: Кәсіби (кәсіби-білім беру) ақпараттандырылу деңгейі.	Іс-әрекеттік: Кәсіби бағдар үшін маңызды қызмет тәжірибесінің болуы (оның ішінде кәсіби бағдарға қатысты маңызды өнімдердің бар болуы).	Рефлексивтік: Өзінің кәсіби өзін-өзі анықтау процесін және оның нәтижелерін саналы түрде ұғынуы және өзіндік бағалауы.
1-4 кл	Мамандықтар әлемімен танысу. Топ ішінде өзара әрекеттесе алу қабілеті.	Пайдалы болуға деген қажеттілік. Жұмысты соңына дейін жеткізе білу. Жұмысты өз бетінше орындауға ұмтылыс. Өз іс-әрекетін жетілдіруге деген қажеттілік.	Негізгі мамандық түрлерін білу.	Бастапқы оқу және еңбек әрекеттерін орындау дағдылары. Тапсырмаларды дәлдікпен және ұқыптылықпен орындау.	Оқу және еңбек әрекеттерін орындау кезіндегі тәртіп ережелері туралы білім.
5-7 кл.	Алдағы кәсіби таңдау мен қоғамдағы өз орнын анықтауға бағытталған мақсаттарды өзектендіру.	Кәсіби таңдауын жоспарлауда жеке мағынаны таба білу. Кәсіби-еңбек қызметінің адамның жеке тұлғалық дамуының негізі ретіндегі құндылығын түсіну және қабылдау.	Білуі: еңбек рөлдерінің көптүрлілігін; негізгі салалар мен мамандық түрлерін; еңбек жағдайларын; кәсіби таңдаудың адамның болашағына әсер ету сипаты мен дәрежесін; болашақ кәсіби таңдау үшін маңызды өз	Кәсіби бағдарға бағытталған арнайы ұйымдастырылған практикалық, жобалық-зерттеу, танымдық, ойын және шығармашылық әрекеттерге тартылу. Ойын түріндегі	Өз бейімділіктері мен қызығушылықтарын кәсіби таңдаудың негізі ретінде бағалау; кәсіби өзін-өзі анықтау контекстіндегі «мен» бейнесін ұғыну. Өзінің оқу және бастапқы кәсіби жетістіктерін бағалау.

			бейімділіктері мен қызығушылықтарын.	кәсіби сынақтардан өту тәжірибесі.	
8-9 кл.	Мақсаттылық, саналы түрде және өз бетінше кәсіби-білім беру таңдау жасау және жеке кәсіби жоспар құру.	Өз қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін кәсіби бағыттардың нақты талаптарымен салыстыру. Адамның және оның қызметінің өнімділігін (өнім шығаруын, тиімділігін) жеке тұлғалық маңызды құндылық ретінде қабылдау.	Қазіргі кәсіби-еңбек саласының даму ерекшеліктері мен үрдістерін — кәсіби өзін-өзі анықтауға әсер ететін факторларды — түсіну және оларды өзінің кәсіби-білім беру траекториясын құру кезінде ескеру. Білуі: кәсіби таңдау үшін маңызды өзінің қабілеттері мен ішкі шектеулерін, соның ішінде мамандық таңдауға қатысты медициналық қарсы көрсеткіштерді; таңдаудың ішкі және сыртқы ресурстарын; таңдаудың сыртқы шектеуіштерін; жергілікті кәсіби-білім беру қызметтері нарығын; өңірлік экономиканың және еңбек нарығының ерекшеліктерін, ауданда, қалада, өңірде, елде	Кәсіби бағдар үшін маңызды сыртқы ресурстарды (ақпарат, адамдар) табу және оларды өзін-өзі анықтау процесінде пайдалану тәжірибесі. Өлеуметтік-кәсіби контекстке бойлау, кәсіби міндеттерді шешу және осы мамандыққа тән өнімді дайындауды көздейтін кәсіби практикалардан өту тәжірибесі. Өзін-өзі анықтау процесін қиындататын кедергілерді сәтті еңсеру тәжірибесі. Жеке кәсіби жоспарды (баламалар жиынтығы ретінде) құру тәжірибесі. Өзін, өз күшті жақтарын,	Өз мүмкіндіктері мен қажеттіліктерінің жиынтығын аумақтық еңбек нарығының қажеттіліктері контекстінде кәсіби таңдаудың негізі ретінде өзіндік бағалау. Баламаларды салыстырмалы бағалау — ең қолайлысын таңдау мақсатында. Сыртқы теріс факторлар мен тәуекелдерді (оның ішінде манипулятивтік ықпалдарды) анықтау және бағалау — сәтті өзін-өзі анықтауға кедергі келтіретін. Өзін-өзі анықтау процесінде туындайтын ішкі және сыртқы қайшылықтарды өз бетінше шешу. Кәсіби таңдау және жеке кәсіби жоспардың «алыс мақсаттары» контекстінде өзінің кәсіби өзін-өзі анықтау процесінің аралық

			әртүрлі мамандықтарға сұраныс деңгейін. .	жетістіктерін, мақсаттары мен кәсіби-мансаптық ниеттерін таныстыру тәжірибесі.	(жеке) нәтижелерін өзіндік бағалау.
10-11 кл.	Өз кәсіби таңдауын нақтылау. Таңдалған оқу бейіні мен кәсіби қызмет саласына сәйкес кәсіби маңызды қасиеттерді дамытуға бағытталу.	Кәсіби-еңбек қызметінен жеке мағына табу. Кәсіби-еңбек қызметіндегі жеке өнімділіктің құндылығын қабылдау. Өзінің кәсіби маңызды қасиеттерін оқу бейіні мен жоспарланған болашақ кәсіби мансап талаптарымен салыстыру қажеттілігі.	Білуі: таңдалған оқу бейініне, білім беруді жалғастыру жолына және болашақ кәсіби мансапқа сәйкес өзінің кәсіби маңызды қасиеттерін; еңбек саласындағы құқықтық реттеудің негіздерін (жұмысқа орналасу және жұмыстан босату, жұмыскердің құқықтары мен міндеттері); еңбек пен мамандықтар әлеміндегі мифтерді, стереотиптерді және әлеуметтік бұрмалануларды.	Таңдалған кәсіби сала контекстінде әлеуметтік және кәсіби практикаларға қатысу. Кәсіби бағдарға/бастапқы кәсіби дайындыққа бағытталған күндізгі немесе қашықтықтан қосымша білім беру курстарын таңдау және меңгеру.	Кәсіби білім алуға және кейінгі кәсіби қызметке дайындығының деңгейін барабар (нақты) өзіндік бағалау.

Кәсіби бағдарлау технологияларының мысалдары (ойындар, жаттығулар, тапсырмалар және т.б.)

1–4 сыныптар

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫН «ҚҰРАЛДАР ЖИНАҒЫ»

Карталарда құрал-саймандардың суреттері бейнеленген.

Әрқайсысынан бір элемент қиып алынған. Балалар қажетті «бөлікті» тауып, орнына қоюы, құрал туралы айтуы қажет: атауын және не үшін қолданылатынын.

Құралдар: тістеуік, бұрауыш, балға, шурупверт.

Барлық «станциядан» өткеннен кейін командалар қорытындылау үшін бірге жиналады.

КӘСІБИ БАҒДАРЛАУ ОЙЫНЫ «МАМАНДЫҚТЫ ТАП»

Мақсаты – берілген схема бойынша мамандықтың сипаттамасын талдай білу дағдысын қалыптастыру.

Ойын материалдары: мамандықтарды талдау схемасы бар кесте.

Жаттығу сыныппен немесе топпен өткізіледі, жеке жұмыс кезінде де қолдануға болады.

Ойын барысы: Процедура келесі негізгі кезеңдерден тұрады:

1. Жүргізуші сыныптағы (топтағы) білім алушылардан бәріне жақсы таныс мамандықты атауды сұрайды. Мысалы, мамандық – таксист.
 2. Содан кейін жүргізуші келесі тапсырманы береді: «Мен Айдан құлап түскендей елестетіңіздер, жердегі мамандықтар туралы ештеңе білмеймін, бірақ орысша бәрін түсінемін. Осы мамандық (мысалы, таксист – білім алушылар бұрын атаған) туралы маған түсіндіріп көріңіздер».
- Әдетте, ойынға қатысушылар мамандықтың 8–12 сипаттамасын атайды, бірақ олардың өзі бұл толық емес екенін, айтып отырғанымен, ұмытып қалғанын мойындайды. Кейде оқушылар бағыттаушы сұрақтар қоюды сұрайды. Бұл кезеңнің мәні – оқушылардың кез келген мамандық туралы шатаспай әңгімелеуге мүмкіндік беретін схемамен танысуға деген ынтасын қалыптастыру.

КӘСІБИ БАҒДАРЛАУ ОЙЫНЫ «БІР КҮН»

Жаттығудың мақсаты – қатысушылардың белгілі бір маман иесінің кәсіби қызметіндегі типтік және ерекшелік элементтерін ұғыну деңгейін арттыру.

1. Балалар, мен сіздерге «фотомодель» мамандығын қарастыруды ұсынамын.
2. Қазір біз бірлесе отырып, осы қызмет иесі – фотомодельдің жұмыс күнінің сипаттамасын құрастырамыз. Бұл әңгіме тек зат есімдерден тұрады. Мысалы, мұғалімнің жұмыс күні туралы әңгіме мынадай болуы мүмкін:

қоңырау – таңғы ас – қоңырау – сабақ – екілік – сұрақ – жауап – үштік – мұғалімдер бөлмесі – директор – жанжал – сабақ – үздіктер – қоңырау – үй – төсек.

Осы ойында біз фотомодельдің жұмысын қаншалықты жақсы елестете алатынымызды тексереміз.

3. Сонымен, мен алғашқы сөзді айтамын: сұлулық, ал сіздер кезекпен өз зат есімдеріңізді атайсыздар, өзіңізден бұрын айтылған барлық сөзді қайталауды ұмытпаңыздар.

5–9 сыныптар

ОЙЫН «КӘСІБИ МАМАННЫҢ БІР КҮНІ»

Ойын жаттығуының мақсаты – қатысушылардың белгілі бір маман иесінің кәсіби қызметіндегі типтік және ерекшелік элементтерін ұғыну деңгейін арттыру.

Жаттығу шеңберде өткізіледі. Қатысушылар саны – 6-дан 20 адамға дейін. Өткізу уақыты – 15-тен 25 минутқа дейін.

Ойын барысы:

Жүргізуші қатысушылармен бірге қай мамандық туралы көбірек білгісі келетіндерін анықтайды. Мысалы, топ «фотомодель» мамандығын талқылауды шешеді.

Нұсқау:

Қазір біз бірлесіп, осы қызмет иесі – фотомодельдің жұмыс күнінің сипаттамасын құрамыз. Бұл әңгіме тек зат есімдерден тұруы тиіс. Мысалы, мұғалімнің жұмыс күні былай болуы мүмкін: қоңырау – таңғы ас – қоңырау – сабақ – екілік – сұрақ – жауап – үштік – мұғалімдер бөлмесі – директор – жанжал – сабақ – үздіктер – қоңырау – үй – төсек.

Осы ойында біз фотомодельдің жұмысын қаншалықты жақсы елестете алатынымызды, сондай-ақ ұжымдық шығармашылыққа қабілетімізді тексереміз, өйткені ойын барысында сәтсіз бір сөз бүкіл әңгімені бұзуы мүмкін. Маңызды шарт: жаңа зат есімді айтпас бұрын әр ойыншы алдындағылардың бәрін қайталауы керек. Сонда біздің әңгімеміз тұтас шығарма ретінде қабылданады. Жаттап алуды жеңілдету үшін сөйлеушіге мұқият қарау ұсынылады – айтылған сөзді сол адаммен байланыстыруға болады.

Одан кейін жүргізуші бірінші сөзді айтады, ал қалған ойыншылар кезекпен өз зат есімдерін атайды және міндетті түрде бұған дейін айтылған барлық сөзді қайталайды. Егер ойыншылар саны аз болса (6–8 адам), екі айналым жасауға болады – әрқайсысы екі зат есімнен атайды.

Ойын соңында білім алушыларға келесі сұрақтар қойылуы мүмкін:

– Толыққанды әңгіме шықты ма?

– Біреу сәтсіз сөз айтып, әңгімені бұзып жіберген жоқ па?

Егер әңгіме шала-шарпы шықса, ойыншылардың бірінен оны өз сөзімен айтып беру сұралады. Сондай-ақ, осы маманның жұмыс күні қаншалықты шынайы және типтік сипатталғанын талқылауға болады.

Тәжірибе көрсеткендей, бұл ойын әдетте қызықты өтеді. Қатысушылар шығармашылық шиеленіс жағдайында болады, сондықтан бұл жаттығуды қатарынан екі реттен артық өткізу ұсынылмайды.

ОЙЫН «ТІКЕНЕКТІ ЖОЛ»

Ойын мақсаты – оқушылардың кәсіби мақсаттарға жету жолындағы ықтимал кедергілерді (тұзақтарды) түсінуі.

Жаттығу шеңберде өткізіледі. Қатысушылар саны – 6-дан 15 адамға дейін. Өткізу уақыты – 20–30 минут.

Ойын барысы:

Жүргізуші қатысушылармен бірге кәсіби мансаптың бір нұсқасын таңдайды (белгілі бір оқу орнына түсу, оны бітіру, жұмысқа орналасу, кәсіби жетістіктерге жету, марапаттар, сыйақылар алу және т.б.). Содан кейін ерікті таңдалады – ол осы кәсіби жолмен жүруге тырысады (қалауы бойынша, өзін бейнелеуі мүмкін). Қиялдағы кейіпкер үшін негізгі сипаттамалар анықталады: жынысы, жасы (қатысушылардың жасына сәйкес болуы ұсынылады), білімі, отбасылық жағдайы және т.б. Бұл сипаттамалар тым көп болмауы керек.

Нұсқау:

Қазір әр қатысушы кейіпкеріміз қандай мақсаттарға ұмтылатынын біле отырып, оның сол жолда қандай қиындықтарға тап болатынын ойлауы керек. Қиындықтар сыртқы (жағдайлар, басқалардың қалауы және т.б.) да, ішкі (адамның өз ішіндегі) де болуы мүмкін. Ішкі кедергілер жиі ескерілмей қалады. Әр қатысушы 2–3 кедергіні ойлап табуы тиіс. Сонымен қатар, ол кедергіні қалай еңсеруге болатынын да ойластыру қажет.

Басты кейіпкер де өз мақсатына жету жолында неғұрлым ықтимал кедергілерді белгілеп, оларды қалай еңсеретініне дайындалуы тиіс. Одан кейін әр қатысушы бір-бірден кедергіні атайды. Басты кейіпкер дереу (ойланбай) оны қалай еңсеруге болатынын айтады. Кедергіні ұсынған ойыншы да өз нұсқасын ұсынады. Жүргізуші топтың көмегімен (дауыс беру немесе басқа тәсілмен) қай нұсқаның оңтайлы екенін анықтайды. Жеңімпазға («плюс» белгісі) ұпай жазылады. Егер ойын соңында басты кейіпкерде «плюс» белгілері «минус» белгілерінен көп болса, ол негізгі кедергілерді еңсере алды деген сөз.

Соңында барлық қатысушылар, оның ішінде басты кейіпкер де, өз парақшаларына мақсатқа жету жолындағы негізгі кедергілерді жазады. Әрқайсысы өз кедергісін атайды. Егер қандай да бір кедергі тым ойдан шығарылған болып көрінсе (мысалы, жауапты емтихан қарсаңында Құдаймен сөйлесу), топ оны талқылау қажет пе, жоқ па, шешеді.

Басты кейіпкер аталған кедергіні қалай еңсеретінін айтады. Одан кейін оны ұсынған ойыншы өз нұсқасын береді. Жүргізуші қатысушылардың көмегімен қай нұсқаның неғұрлым оңтайлы, қызықты және шынайы екенін анықтайды. Соңында қорытынды жасалады: басты кейіпкер ұсынылған кедергілерді жеңе алды ма, жоқ па.

Ойынды талқылау барысында басты кейіпкер дайындық кезеңінде ойыншылар ұсынған кедергілерді өз парағына енгізе алды ма, соны да көруге болады. Бұл жаттығу барысында жиі қызықты пікірталастар туындайды, қатысушылар өмірлік тәжірибесімен бөліскісі келеді. Жүргізуші мұндай алмасуға қолдау көрсетуі тиіс, бірақ ойынның қарқынды әрі мәнді өтуін де қамтамасыз етуі қажет.

ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ-АДАМГЕРШІЛІККЕ БАҒЫТТАЛҒАН КӘСІБИ БАҒДАРЛАУ ОЙЫНЫ «ҰЙҚЫДАҒЫ ҚАЛА»

Мақсаты – қатысушылардың қазіргі таңда ең беделді салалардағы еңбек қызметінің ерекшеліктерін ұғыну деңгейін арттыру.

Ойын 12–15 адамнан тұратын топпен немесе бүкіл сыныппен өткізіледі және 9–11-сынып оқушыларына арналған. Ойын шамамен 1 сағатқа созылады, бірақ кейде қатысушылар 1,5 сағатқа дейін ойнауға дайын болады.

Ойын процедурасы дәстүрлі іскерлік ойындар қағидаттары бойынша құрылады және келесі кезеңдерді қамтиды:

1. Жалпы нұсқаулық

Бір қалада (егер ойын нақты қалада өткізілсе, мысалы: «сіздің қалаңызға ұқсас қалада...») зұлым күштер барлық тұрғындарды сиқырлап, оларды әлсіз, ұйқылы күйге түсірген. Адамдарды ояту үшін олардың бойына өмір ұшқынын жағу қажет. Ол үшін тұрғындарға қарапайым, түсінікті және шынайы өмір жақсарту бағдарламаларын ұсыну керек.

Сынып (топ) келесі бағыттар бойынша бағдарламалар жасап шығуы тиіс:

1. қаладағы тәртіп пен тыныштық, құқық бұзушылықты азайту (құқықтық аспектілер);
2. қаланы тиімді басқару (әкімдік пен басқару жүйесі);
3. экономиканы жандандыру, тұрғындардың әл-ауқаты мен жұмыспен қамтылуын арттыру;
4. тұрғындардың бақыты, отбасылық, жеке мәселелерді шешуге көмек, өмірлік мағынаны табу (психологиялық аспектілер);

5. тұрғындардың денсаулығы, аурулардың алдын алу, экологиялық мәселелерді шешу (медицина).

Біз осы бағыттар бойынша топтарға бөлініп, бағдарламалар дайындап, оларды тұрғындарға ұсынып көреміз. Бірақ маңызды шарт бар: егер қандай да бір бағдарлама мүлдем қамтылмаса, тұрғындар бізді тыңдамайды, тіпті оянбайды да. Ойынның нақты жағдайына қарай жүргізуші бағдарламалар тізімін өзгерте немесе толықтыра алады (мысалы, «Компьютерлендіру», «Туризмді дамыту», «Сауда және қызмет көрсету», «Ғылым және білім беру» және т.б.). Бірақ бағдарлама саны 5–7-ден аспауы керек.

2. Топтарға бөлу және жұмыс

Жүргізуші тақтаға барлық бағдарламалардың атауын жазады және қатысушылардан қай бағытта жұмыс істегісі келетінін сұрайды. Егер бір бағытқа мүлде ерікті табылмаса, ойын болмайтыны ескертіледі.

Әр команда жеке үстелге отырады. Оларға тапсырма беріледі: 10–15 минут ішінде өз бағдарламасын іске асыру үшін 5 негізгі істі анықтау. Бастапқыда көп идея жазуға болады, бірақ кейін ішінен ең маңызды 5 бағыт таңдалады. Олар шынайы болуға тиіс (қаланың нақты жағдайын ескере отырып). Бағдарламалар көшірме сипатында болмауы керек.

Содан кейін топ өз баяндамашысын таңдайды.

3. Жұмыс барысы

Қатысушылар талқылауды бастайды. Жүргізуші алғашқыда араласпайды, тек сұрақтарға жауап береді. Кейін уақыттың шектеулі екенін ескертіп отырады және баяндамашының болуы қажет екенін еске салады.

4. Презентациялар

Әр топтың баяндамашысы өз бағдарламасын таныстырады және сұрақтарға жауап береді. Қызықты өтуі үшін, жүргізуші алдын ала әр топқа өткір сұрақтар дайындауы қажет. Бұл кезеңде талқылау динамикасын сақтау маңызды.

Тәжірибе көрсеткендей, кей бағдарламалар шынайы болмауы мүмкін (мысалы, қаржы тапшылығы немесе мамандардың жетіспеушілігі себебінен).

5. Қорытындылау

Барлық қатысушылар әр топтың бағдарламасының ойлылығы, шынайылығы, қызықтылығы және өзара үйлесімділігі бойынша бағалау жасайды. Егер көпшілік бағдарламалар бұл шарттарға сай келсе, тұрғындар толық оянбаса да, «көздерін ашып», оянуға әрекет жасайды деп санауға болады.

КӘСІБИ БАҒДАРЛАУ ОЙЫНЫ «ӘЛЕМДІ ЖАРАТУ»

Мақсаты: қатысушылардың шығармашылық ашылуы мен жұмыс іздеу үдерісінде әлеуметтік бейімделу дағдыларын арттыру.

Орындау уақыты – 30 минут.

Қажетті материалдар: ватман, қайшы, желім, түрлі-түсті фломастерлер.

«Әлем жаратылғаннан» кейін жаттықтырушы ватманды әр жұмыс тобына бір бөлік келетіндей етіп қиып, араластырып, әр топқа бір-бір бөлікті таратады. Әрі қарай келесі тапсырма беріледі:

- берілген бөлікті сипаттау;
- барлық элементтерге атау беру;
- ерекшеліктерін көрсету;
- басқару жүйесі;
- қызмет салалары;
- импорт пен экспорт заттары;
- шамамен халық саны;
- халық немен айналысады, сұранысқа ие мамандықтар;
- жұмыссыздық бар ма, еңбек нарығының даму перспективалары;
- мәдени дәстүрлер (гимн, ту, сленг, мифтер, аңыздар, өмір салты мен тәртіп нормалары, мемлекетке шетелдік ену үшін білуі қажет нәрселер және т.б.).

Әр топтың презентациясы мына құрылымда өтеді:

- өз мемлекеті/аймағы туралы әңгімелеу;
- мамандықтар картасы тұрғысынан даму перспективаларын сипаттау;
- ынтымақтастыққа ашықтығы, эмигранттар үшін елге ену мүмкіндіктері және т.б.

Соңында «бірлесіп жаратудың» аспектілері мен әлем дамуына ортақ жауапкершілік, болашақ даму перспективалары бағаланады.

10–11 сыныптар

ІСКЕРЛІК ОЙЫН «КАДР МӘСЕЛЕСІ»

Мақсаты – ақпараттық кеңістік қалыптастыру, еңбек нарығындағы жаңа мамандықтармен танысу, мақсат қою және жоспарлау дағдыларын дамыту.

Мұғалім: Бүгінгі сабақта біз «Кадр мәселесі» атты іскерлік ойынға қатысамыз. Бұл өз бизнес-компанияңызды құру туралы болады. Сіздерге 3-4 адамнан тұратын топтарға бөліну қажет. Әр топқа еңбек нарығында сұранысқа ие және сұранысы төмен, сондай-ақ қазіргі уақытта бәсекеге қабілетті мамандықтардың қысқаша сипаттамасы бар нұсқаулық парақтары беріледі (мұғалім мамандықтар тізімін алдын ала дайындауы керек).

Жұмыс уақыты – 25 минут.

Нұсқаулық:

1. Ұсынылған мамандықтар тізімінен фармацевтикалық бизнеске қатысты және бизнес міндеттерін шешуге қажетті мамандықтарды таңдау қажет. Мысалы, сіздің бизнесіңіз – дәрі-дәрмек өндіру және сату. Кеңес: таңдау жасау үшін мамандықтың адамға қоятын талаптарын бағалап, оларды

адамның мүмкіндіктерімен салыстыру қажет. Таңдалған мамандықтарды параққа жазыңыз.

2. Өз компанияңыздың «брендін» (тауар белгісі мен ұранын) ойлап табыңыз. «Бренд» туралы ақпарат мамандықтар тізімінде беріледі. Кеңес: таңдау жасау оңайырақ болу үшін алдымен мамандықтар туралы ақпаратпен танысып, кейін тауар қозғалысының сызбасын (өндірушіден тұтынушыға дейін) жасаңыз. Есіңізде болсын: сіз тауарды сатасыз.
3. Жобаны іске асыруға көмектесетін негізгі сұрақтар: Сіз қандай өнім шығарасыз немесе қандай қызмет көрсетесіз? Болашаққа арналған стратегияңыз қандай? Сіздің өніміңіз бәсекеге қабілетті ме? Тауар немесе қызметті өткізу жүйесі қандай? Фирманың төлем қабілеттілігі мен қаржыландыру көзі қандай? Сіздің фирмаңыздың даму перспективалары.
4. «Ақпараттық өрісті» ұмытпаңыз – сіздің бизнесіңізге жарнама қажет! Жарнамалық акция бағдарламасын әзірлеңіз.
5. Жобаларды қорғау.

«КЕДЕРГІ» ЖАТТЫҒУЫ

Ойын мақсаты – кәсіби мақсаттарға жету жолындағы ықтимал кедергілерді (тұзақтарды) түсіну деңгейін арттыру және оларды еңсеру жолдарын болжау.

Жаттығу шеңберде өткізіледі.

Қатысушылар саны – 6–8-ден 12–15 адамға дейін.

Уақыты – 20–30 минут.

Процедура кезеңдері:

1. Топпен бірге нақты кәсіби мақсат анықталады (белгілі бір оқу орнына түсу, оны бітіру, нақты жұмыс орнына орналасу немесе кәсіби жетістіктерге жету, марапаттар мен жүлделер алу және т.б.).
2. Топтан ерікті таңдалады, ол ойдан шығарылған адамды бейнелейді (қалауы бойынша өзін де бейнелей алады). Бұл кейіпкердің жынысы, жасы (топтың жасына сәйкес), білімі, отбасылық жағдайы және т.б. анықталады. Бірақ тым көп сипаттама болмауы керек.
3. Жалпы нұсқаулық: «Қазір әркім, басты кейіпкеріміздің мақсатына қарай, оның кәсіби мақсатына жету жолындағы кейбір қиындықтарды анықтауы (немесе ойлап табуы) керек. Назар аударатын жайт: қиындықтар сыртқы (басқа адамдардан немесе жағдайлардан) да, ішкі (адамның өзінен) де болуы мүмкін. Әрқайсыңыз 2–3 кедергі ойлап табуыңыз керек. Бұл кедергілерді анықтау кезінде оларды қалай еңсеруге болатынын да ойлаңыз.

Басты кейіпкерге де біраз уақыт беріледі, ол да бірнеше ықтимал кедергіні анықтап, оларды қалай жеңетінін ойлап отыруы тиіс.

Содан кейін әр ойыншы кезекпен бір-бірден кедергі атайды, ал басты кейіпкер сол сәтте оны қалай еңсеруге болатынын айтуы керек. Сол кедергіні атаған ойыншы да өз нұсқасын ұсынады. Жетекші топтың

көмегімен қай нұсқа тиімдірек екенін анықтайды. Жеңімпазға (басты кейіпкерге немесе кедергіні атаған ойыншыға) «плюс» белгісі қойылады. Егер ойын соңында басты кейіпкерде «плюс» көп болса – ол негізгі кедергілерді жеңе алды деген сөз».

4. Содан кейін барлық ойыншылар, соның ішінде басты кейіпкер, өз парақтарына мақсатқа жету жолындағы негізгі кедергілерді жазады.
5. Әрқайсысы өз кедергісін атайды және талқылау жүреді.
6. Басты кейіпкер бірден өз шешімін айтады.
7. Содан кейін кедергіні атаған ойыншы өз нұсқасын ұсынады.
8. Жетекші мен топтың көмегімен қай нұсқа тиімді, қызықты әрі шынайы екені анықталады.
9. Соңында жалпы қорытынды жасалады – басты кейіпкер кедергілерді жеңе алды ма, жоқ па. Сонымен қатар басты кейіпкердің бастапқыда жазған кедергілері ойын барысында айтылғандармен қаншалықты сәйкес болғанын да бағалауға болады.

ИНТЕРАКТИВТІ ЖАТТЫҒУ «ҮЗДІК МОТИВ»

Жаттығу мақсаты – қатысушыларға мамандықты саналы таңдаудың ерекшеліктерін практикада ұғынуға көмектесу.

Нұсқаулық: «Біздің міндетіміз – мамандық таңдаудың ең дұрыс мотивін анықтау, яғни адамдардың барлығы мамандықты дәл осы себеппен таңдауы керек».

Мотивтер тізімі (16 фраза):

1. Танымал болу мүмкіндігі.
2. Отбасылық дәстүрлерді жалғастыру мүмкіндігі.
3. Достармен бірге оқуды жалғастыру мүмкіндігі.
4. Адамдарға қызмет ету мүмкіндігі.
5. Жалақы.
6. Ел экономикасы мен қоғам үшін маңыздылығы.
7. Жұмысқа орналасу жеңілдігі.
8. Жұмыстың болашағы.
9. Қабілеттерді көрсету мүмкіндігі.
10. Адамдармен араласу мүмкіндігі.
11. Білімді байыту.
12. Мазмұны алуан түрлі жұмыс.
13. Мамандықтың романтикалығы мен асқақтығы.
14. Шығармашылық еңбек, жаңалық ашу мүмкіндігі.
15. Қиын, күрделі мамандық.
16. Таза, жеңіл, тыныш жұмыс.

Таңдалған мотив талқылауға қатысушылардың бәріне ұнауы керек.

КӘСІБИ БАҒДАР ОЙЫНЫ «20 000 КҮН»

Ойын мақсаты: өмірлік жоспарыңды ұғыну, құндылық бағдарлар иерархиясын құру немесе сыртқы деңгейге шығару, сондай-ақ оларды ойын жағдайындағы

«шынайылықпен» салыстыра отырып сынақтан өткізу.

Бұл ойын «өмір сызығы» деп аталатын процедуралар мен техникаларға жатады. Олардағы ортақ нәрсе – қатысушы өмірінің ұзақ кезеңін, өткенін де, болашағын да елестетуі тиіс.

Бұл техниканың екі негізгі идеясы:

1. Өмірлік жетістіктер уақытқа байланысты.
2. Өмірлік жетістіктерге жету үшін адам иеленетін ең құнды ресурс – уақыт қажет.

Бірінші идея жасөспірімдерге тосын көрінуі мүмкін – оларға жақын арада барлық жетістікке қол жеткізу мүмкін сияқты көрінеді.

Екінші идея қазіргі Қазақстанда кейде қабылданбайды, себебі басты құндылық ретінде ақша қарастырылады.

Бұл ойын нақты жоспарлауға емес, бағдарлы әрекетке бағытталған.

Ойын барысы:

Қатысушылар саны – 4–8 адам. Егер 16 адам болса, қалған 8 ойыншы бақылаушы болады немесе жұптасып бір команда ретінде ойнайды.

Ойын уақыты – шамамен 1,5–2 сағат.

Қажетті құралдар: құндылық карточкалары, қатысушылардың «өмір жолын» белгілеуге арналған тақта, ойын үстелдері.

Қатысушылар өз өмір жолын «ойнап» көреді: ойын барысында қандай құндылықтарға қол жеткізгісі келетінін анықтап, оған күш салады.

Бастапқы кезең – «Құндылықтар аукционы» ойынына ұқсайды. Қатысушылар құндылықтарды маңыздылық дәрежесіне қарай бағалайды. Содан кейін жүргізуші сол бойынша құндылықтардың «бағасын» анықтайды және оларды іске асырады. Қатысушылар кейін өздерінің өмірлік жоспарын құрады.

Жүргізуші ойыншылардың орташа өмір жасы – 20 000 күн (Қазақстанда орташа өмір сүру ұзақтығы – 72 жыл) екенін хабарлайды.

Әрбір құндылықтың құны тақтаға жазылады. Құндылықтарды «сатып алу» үшін негізгі ресурс – уақыт.

Негізгі кезеңде жүргізуші әр 2000 күн (шамамен 5 жыл) сайын кезең басталғанын хабарлайды. Әр қатысушы осы уақытты қандай құндылыққа жұмсайтынын айтады. Егер уақыт жеткілікті болса – құндылық алынады. Құндылыққа бірнеше үміткер болса – аукцион өткізіледі.

10 000 күннен кейін (орта жас) кейбір құндылықтардың «бағасы» өзгереді (мысалы, «Денсаулық», «Білім» – қымбаттайды, «Даналық» – арзандайды).

Ойын барысы тақтада белгіленіп отырады.

Ойын соңында талқылау өтеді – әр қатысушы өз өмір жолын сипаттайды. Жетекші олардың «өмір жолын» әртүрлі шкала бойынша бағалауды ұсына алады – қанағаттану, басқаларға құндылық беру, мамандыққа сәйкестік және т.б.

ІСКЕРЛІК ОЙЫН «КАДР МӘСЕЛЕСІ»

Мақсаттары:

- Ақпараттық кеңістікті қалыптастыру;
- Еңбек нарығындағы жаңа мамандықтармен танысу;
- Бәсекеге қабілетті мамандықтармен танысу;
- Мақсат қою және жоспарлау дағдыларын дамыту.

Сабақ барысы:

Бүгінгі сабақта сіздердің назарларыңызға «Кадр мәселесі» атты іскерлік ойын ұсынылады. Сөз өз бизнесіңізді құру туралы болады.

Сіздер 3–4 адамнан тұратын топтарға бөлінуіңіз керек. Әр топқа нұсқаулығы, еңбек нарығында сұранысқа ие және сұранысқа ие емес мамандықтардың қысқаша сипаттамасы бар парақтар беріледі.

Жұмыс уақыты – 25 минут.

Нұсқаулық:

1. Ұсынылған мамандықтар тізімінен фармацевтикалық бизнеске қатысы бар және осы бизнестің мақсаттарын шешуге қажеттілерін таңдаңыздар. Сіздің бизнесіңіз: дәрілік заттарды өндіру және сату. Кеңес: таңдауды жеңілдету үшін алдымен мамандықтар туралы ақпаратпен танысып, содан кейін тауардың қозғалыс сызбасын құрастырыңыз («өндірушіден тұтынушыға дейін» екенін есте сақтаңыз – сіз тауарды іске асырасыз!). Таңдалған мамандықтарды параққа жазыңыз.
2. Компанияңыздың «брендін» (тауар белгісі мен ұранын) ойлап табыңыз. Бренд туралы ақпарат мамандықтар тізімінде беріледі.
3. Таңдалған мамандықтарға нақты адамдарды тағайындаңыз. Бұл – сыныптастарыңыз болуы мүмкін. Ол үшін әрбір мамандықтың жеке тұлғаға қоятын талаптарын бағалап, сыныптасыңыздың мүмкіндіктерімен сәйкестендіріңіз.
4. «Ақпараттық алаңды» ұмытпаңыз – сіздің ісіңізге жарнама керек! Жарнама акциясының бағдарламасын әзірлеңіз.
5. Жобаларды қорғау.

Жүргізуші:

Уақыт аяқталды. Бірінші топты тыңдайық.

Талқылау кезінде оқушылар бүгінгі сабақтан нені білгендерімен бөліседі, жұмыс барысынан алған әсерлерімен бөліседі. Жүргізуші пікірталасты қолдап отырады.

Пікір мен ұсыныстар:

Сабақ мақсат қою мен жоспарлау дағдыларын дамытуға арналған тәуелсіз тренингке көбірек ұқсайды. Шығармашылық пен эмоционалдық серпіліс атмосферасында өтеді және қатысушылардың шынайы қызығушылығын тудырады. Сонымен қатар, оқушылар тек таныс емес мамандықтармен ғана емес, сонымен қатар сұранысқа ие емес, бірақ қажетті мамандықтармен де танысады. Олар әр мамандықтың талаптарын адамның мүмкіндіктерімен салыстырады.

Мамандықтар туралы ақпарат әртүрлі форматта беріледі: бір карточкада нақты сипаттама (мысалы, аспаз-кондитер), екіншісінде – жалпылама (мысалы,

PR-менеджер). Қатысушылар мамандықтың үміткерге қоятын талаптарын анықтауы керек.

Сабақтың созылып кетпеуі үшін жүргізуші өте нақты әрі жинақы болуы керек. Бұл сабақта сіз «бұйрық беретін командир» болуыңыз қажет: тәртіпке қатаң бақылау жасап, уақытты қатаң шектеуіңіз қажет.

Талқылау барысында мамандықтың тұлғаға қоятын талаптарына назар аудару керек. Сыныптастардың бірін-бірі таңдау себептері негізделген болуы тиіс.

Серіктеске қойылатын талаптар (іс-шараны өткізуші тарап)

1. Практикалық кәсіби бағдарлау іс-шараларын өткізу алаңын ұсынатын заңды тұлғаның барлық деңгейдегі бюджеттер алдында берешегі болмауы тиіс.
2. Ұйым тарату, қайта ұйымдастыру немесе Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 7 наурыздағы №176-V ҚРЗ «Қалпына келтіру және банкроттық туралы» Заңында көзделген банкроттық ісіндегі рәсімдердің ешқайсысында болмауы қажет.
3. Ұсынылатын үй-жай балалармен сабақ өткізудің келесі талаптарына сәйкес болуы керек:
 - бір оқушыға кемінде 4 шаршы метр;
 - білім беру қызметін жүзеге асыратын ұйымдардың жабдықталуы, күтіп-ұсталуы және жұмыс істеуін қамтамасыз етуге қойылатын санитарлық-эпидемиологиялық талаптарға сәйкестігі.
4. Ұйымның білім алушыларға арналған кәсіби бағдарлау іс-шараларын өткізу тәжірибесі болуы қажет. Мұндай іс-шаралардың мысалдары: ашық есік күндері, шеберлік сабақтары, фестивальдар және т.б.
5. Кәсіби сынамалар бағдарламаларының талаптарына сәйкес кәсіби сынақтарды өткізу үшін қажетті шығын материалдарын сатып алу мүмкіндігі болуы тиіс.
6. Кәсіби сынамаларға ерекше білім беру қажеттіліктері (ЕБҚ) бар және мүгедектігі бар қатысушылар қатысуы мүмкін, бұл ретте оларға объектінің қолжетімділік паспортына немесе оны алмастыратын құжатқа сәйкес кедергісіз архитектуралық қолжетімділік және практикалық кәсіби бағдарлау іс-шараларынан өту үшін арнайы жағдайлар қамтамасыз етілуі тиіс.

Кәсіби сынақтың макеті (кездейсоқ формат)**1. Жүзеге асыру мақсаттары:**

- осы кәсіби қызмет және оның қазіргі әлемдегі рөлі туралы білім алу;
- кәсіби қызметтің мазмұнымен, оның ерекшеліктерімен практикалық танысу;
- қатысушының осындай қызметке қатынасын қалыптастыру;
- тәлімгерден кері байланыс алу.

Орындалған өнімді – басқалар қабылдап, маңызды деп есептейтін өнімді жасау кәсіби сынақтардың тиімділігін айтарлықтай арттырады.

Кәсіби сынақ барысында қатысушылардың алған аралық нәтижелері де бөлек маңызға ие. Олар кәсіби қызметпен тікелей де, жанама да байланысты міндеттерді шешуге көмектесуі мүмкін. Маңызды тек қатысушының не істейтіні ғана емес, сонымен қатар қызметтің қалай орындалатыны мен қай жерде жүзеге асырылатыны да маңызды.

2. Бағдарламаның мазмұны

Кәсіби сынақты жүзеге асыру барысында қатысушылар кәсіби құзыреттермен кезең-кезеңімен танысып, тәлімгердің жетекшілігімен практикалық тапсырманы орындайды және оның нәтижелері бойынша кері байланыс алады.

Сабақ құрылымы:

- тәлімгердің белгілі бір кәсіби саланың – оның қазіргі экономикадағы рөлі, цифрландыру перспективалары, даму тенденциялары, мамандықты игеру үшін қажетті дағдылары, нақты қала немесе аймақта білім алу жолдары туралы баяндауы;
- тәлімгердің жетекшілігімен практикалық тапсырманы орындау. Қызмет нақты әрі нәтижелі болуы тиіс, кәсіби қызметке тікелей сәйкес келуі керек, ойындық бейімдеусіз. Позитивті элемент ретінде қатысушы сынақ барысында жасап, өзімен бірге ала алатын өнім/зат болуы мүмкін. Сынақтар кәсіби құзыреттіліктің қарапайым практикалық операцияларын қамтуы керек, олар алдын ала тәжірибе мен арнайы білімді қажет етпей, жалпы мектеп бағдарламасынан тыс болуы тиіс;
- рефлексияны ұйымдастыру және тәлімгерден кері байланыс алу. Кәсіби сынақ қатысушының қызметін тәлімгер тарапынан диагностикалық-дамыту бағалауын көздейді, ол сынақтың соңында қатысушының нәтижесіне сүйене отырып ауызша беріледі. Алынған нәтижені бағалау мен қатысушының кәсіби тәжірибеге қатынасы арасында айырмашылық болуы маңызды, рефлексияда екінші аспект (негізінен кәсіби бағдарлау аспектісі) маңызды.

Таныстыру деңгейі үшін кәсіби сынаққа қатысушылардың максималды саны 15 адам болуы керек; базалық деңгей үшін ұсынылатын қатысушылар саны – 8-10 адам.

Кәсіби сынақ тапсырмалары кәсіби қызметті жұмыс операцияларын орындау, тәжірибе жүргізу, өнім жасау, интерактивті сауалнамалар мен тестілеуді (рефлексия кезеңінде) өткізу арқылы ашады.

Тренажерлер мен симуляторларды пайдалану, сондай-ақ модельдеуші сәттерді енгізу рұқсат етіледі.

Кәсіби сынақ мазмұнын таңдауда аймақтық және жергілікті еңбек нарығының ерекшеліктерін, сондай-ақ орта және жоғары кәсіби білім беру бағдарламалары бойынша мамандықтар мен арнайы білім салаларын ескеру қажет.

Сынақтарды жүзеге асыруда кәсіби контекст маңызды: материалдық және адамдық орта, технологиялық процестердің қайта жаңғыртылуы немесе сапалы имитациясы, кәсіби құзыреттердің қажеттілігі, кәсіби мінез-құлық нормаларын, кәсіби субмәдениеттер заңдылықтарын көрсету.

Кәсіби сынақтар кезінде ақпарат беру (тәлімгердің баяндауы) және консультациялау (тәлімгерден кері байланыс алу) уақыттың көп бөлігін алмауы және практикалық тәжірибе алу процесіне кедергі келтірмеуі тиіс. Кәсіби сынақтардың басымды мақсаты – кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындықты арттыру, қатысушының жеке көзқарасын қалыптастыру, оны жай қатысу мен пассивті бақылаудан гөрі белсенді пәндік қызметке тарту.

Кәсіби сынақтарды орындаудың маңызды элементі – оны кәсіби бағдарлау жұмысының басқа түрлеріне енгізу және қатысушының тәжірибесіндегі сынақтарды түсіну. Әртүрлі кәсіби сынақтардың нәтижелерін, әсерлерін және сезімдерін салыстыру маңызды рөл атқарады. Осындай тәжірибені рефлексиялау кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындықты арттырудың құрамдас бөлігі болып табылады.

3. Кәсіби сынақ бағдарламасын жүзеге асыру үшін материалдық-техникалық жағдайлар

Практикалық сабақтарды жүзеге асыру серіктестері кәсіби және қосымша білім беру ұйымдары болуы мүмкін, сондай-ақ материалдық-техникалық жабдықтау және тәлімгерлердің (мамандардың) біліктілігі талаптарына сәйкес келетін, практикалық сабақтарды өткізуге қажетті инфрақұрылымға ие, және аймақтық бекітілген біліктілік іріктеу рәсімінен өткен басқа ұйымдар болуы мүмкін.

Мүмкін шығындар: сынақтарды өткізуге арналған материалдық шығындар (кеңсе тауарлары, құралдар, шикізат және т.б.); тарату материалы (басылған тапсырмалар, сызбалар, схемалар және т.б.).

4. Бағдарламаның игерілу сапасын бағалау

Бағдарламаның аясында қатысушының жұмысын қорытынды бағалау кәсіби сынақтарды жүргізетін тәлімгермен жүзеге асырылады. Кәсіби сынақ сипатына байланысты бағалануы мүмкін: нақты саладағы түсініктер

мен тәжірибенің өсуі, оқушылардың өзін-өзі бағалау динамикасы мен оның адекваттылығы, оқушының кәсіби таңдауына деген мотивациясының жалпы өзгерісі және т.б.

Сынақтың нәтижелілігін бағалауға арналған материалдарда сынақтың өзі мен оның рефлексиялық түсінігі, кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындыққа әсер ету дәрежесін анықтау қамтылуы мүмкін.

Кәсіби сынақ барысында алынған тәжірибені түсіну үшін қатысушыға келесі сұрақтар ұсынылады (шамаланған тізімі):

- ұсынған кәсіби қызмет мазмұны сізге қолайлы ма?
- осындай немесе ұқсас әрекеттерді орындау перспективасы бар ма?
- сынақтан кейін өзіңіз және өмірлік жоспарларыңыз туралы пікіріңізде не өзгерді?
- сынақ мазмұны сіздің күткеніңізге сәйкес болды ма?
- сынақ барысында бастамашылық көрсете алдыңыз ба?
- сынақ барысында қандай өнім алдыңыз?
- осындай өнімнің тұтынушылары кім болуы мүмкін?
- осы кәсіби мамандықтың, арнайы біліктіліктің өкілдерінде қандай проблемалар бар?

Кәсіби сынақтан кейін қатысушы кері байланыс анкетасын толтырады.

Кәсіби сынақтың макеті (онлайн формат)**1. Жүзеге асыру мақсаттары:**

- осы кәсіби қызмет және оның қазіргі әлемдегі рөлі туралы білім алу;
- мазмұны мен ерекшелігімен практикалық танысу;
- қатысушының осындай қызметке қатынасын қалыптастыру;
- тәлімгерден кері байланыс алу.

Орындалған өнімді – басқалар қабылдап, маңызды деп есептейтін өнімді жасау кәсіби сынақтардың тиімділігін айтарлықтай арттырады.

Кәсіби сынақ барысында алынған аралық нәтижелер де бөлек маңызға ие. Олар кәсіби қызметпен тікелей де, жанама да байланысты міндеттерді шешуге көмектесуі мүмкін. Маңызды тек қатысушының не істейтіні ғана емес, сонымен қатар қызметтің қалай және қай жерде жүзеге асырылатыны да маңызды.

2. Бағдарламаның мазмұны

Практикалық сабақ аясында қатысушылар онлайн форматта практикалық қызмет арқылы қолда бар дағдыларды бағалап, дамытып, белгілі бір кәсіби қызмет шеңберінде практикалық тапсырманы орындайды. Онлайн сынақта тәлімгердің (мамандардың) үнемі қашықтан қатысуы қарастырылған, ол қатысушылармен байланысып: нұсқау береді, жұмыс операцияларын көрсетеді, орындау барысын бақылайды және нақты уақыт режимінде кеңес береді, нәтижені бағалайды, кері байланыс ұйымдастырады және сынақтың соңында қатысушылармен рефлексия жүргізеді.

Өзара әрекет видеобайланыс құралдары немесе бірлескен жұмысқа арналған интернет-платформалар арқылы жүреді: вебинар платформалары, видеоконференция сервистері, чаттар және т.б. Тапсырманы орындау кезінде қашықтан қолжетімділік құралдары мен арнайы бағдарламалық жасақтама қолданылуы мүмкін. Қарым-қатынас құралдары мен құралдарды таңдау кәсіби сынақтың практикалық тапсырмаларының сипатына байланысты және нақты бағдарламаға сай таңдалуы мүмкін.

Сабақ құрылымы:

- тәлімгердің белгілі бір кәсіби саланың – оның қазіргі экономикадағы рөлі, цифрландыру перспективалары, даму тенденциялары, мамандықты игеру үшін қажетті дағдылары, нақты қала немесе аймақта білім алу жолдары туралы баяндауы;
- тәлімгердің жетекшілігімен практикалық тапсырманы орындау. Қызмет нақты әрі нәтижелі болуы тиіс, кәсіби қызметке тікелей сәйкес келуі керек,

ойындық бейімдеусіз. Позитивті элемент ретінде қатысушы сынақ барысында жасап алатын өнім болуы мүмкін. Сынақтар кәсіби құзыреттіліктің қарапайым практикалық операцияларын қамтуы керек, олар алдын ала тәжірибе мен арнайы білімді қажет етпей, жалпы мектеп бағдарламасынан тыс болуы тиіс;

- рефлексияны ұйымдастыру және тәлімгерден кері байланыс алу. Кәсіби сынақ қатысушының қызметін тәлімгер тарапынан диагностикалық-дамыту бағалауын көздейді, ол сынақтың соңында қатысушының нәтижесіне сүйене отырып ауызша беріледі. Алынған нәтижені бағалау мен қатысушының кәсіби тәжірибеге қатынасы арасында айырмашылық болуы маңызды, рефлексияда екінші аспект (негізінен кәсіби бағдарлау аспектісі) маңызды.

Кәсіби сынақ мазмұнын таңдауда аймақтық және жергілікті еңбек нарығының ерекшеліктерін, сондай-ақ орта және жоғары кәсіби білім беру бағдарламалары бойынша мамандықтар мен арнайы білім салаларын ескеру қажет.

Сынақтарды жүзеге асыруда кәсіби контекст маңызды: материалдық және адамдық орта, технологиялық процестердің қайта жаңғыртылуы немесе сапалы имитациясы, кәсіби құзыреттердің қажеттілігі, кәсіби мінез-құлық нормаларын, кәсіби субмәдениеттер заңдылықтарын көрсету.

Кәсіби сынақтар кезінде ақпарат беру (тәлімгердің баяндауы) және консультациялау (тәлімгерден кері байланыс алу) уақыттың көп бөлігін алмауы және практикалық тәжірибе алу процесіне кедергі келтірмеуі тиіс. Кәсіби сынақтардың басымды мақсаты – кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындықты арттыру, қатысушының жеке көзқарасын қалыптастыру, оны жай қатысу мен пассивті бақылаудан гөрі белсенді қызметке тарту.

Кәсіби сынақтарды орындаудың маңызды элементі – оны кәсіби бағдарлау жұмысының басқа түрлеріне енгізу және қатысушының тәжірибесіндегі сынақтарды түсіну. Өртүрлі кәсіби сынақтардың нәтижелерін, әсерлерін және сезімдерін салыстыру маңызды рөл атқарады. Осындай тәжірибені рефлексиялау кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындықты арттырудың құрамдас бөлігі болып табылады.

3. Бағдарламаны жүзеге асыру үшін материалдық-техникалық жағдайлар

Онлайн форматтағы практикалық сабақ өткізу алаңы ретінде видеоконференциялар сервисі немесе вебинар өткізу платформасы, сондай-ақ тікелей видеобайланыс, чат арқылы қарым-қатынас жасау, жұмыс үстелін көрсету немесе алдын ала жүктелген медиа материалдарды көрсету мүмкіндіктері іске асырылған басқа интернет ресурсы немесе Web-қосымша қолданылуы мүмкін. Сонымен қатар пайдаланушылардың компьютерлеріне тегін қолжетімді немесе ұйымдастырушы тарапынан алдын ала сатып алынған бағдарламалық жасақтаманы жүктеу және орнату мүмкіндігі қарастырылуы мүмкін. Сонымен бірге жұмыс ашық

және тегін қолжетімді (немесе ұйымдастырушы тарапынан алдын ала төленген) онлайн-қызметтер мен қашықтан және бірлесіп жұмыс істеу қосымшалары, кітапханалар, порталдар мен платформалар арқылы жүргізілуі мүмкін.

4. Бағдарламаның игерілу сапасын бағалау

Бағдарламаның аясында қатысушының жұмысын қорытынды бағалау кәсіби сынақты жүргізетін тәлімгер (маман) жүзеге асырады. Сарапшы нәтижелерін электронды түрде кәсіби бағдарлаушы педагогқа жолдайды, ол өз кезегінде әр қатысушының бағаларын енгізіп, кәсіби бағдарлау бойынша жеке ұсыныстарды қалыптастыруды қамтамасыз етеді.

Кәсіби сынақ сипатына байланысты бағалануы мүмкін: нақты саладағы түсініктердің тереңдеуі мен тәжірибе жинау, оқушылардың өзін-өзі бағалау динамикасы мен оның адекваттылығы, оқушының кәсіби таңдауына деген мотивациясының жалпы өзгерісі және т.б.

Сынақ нәтижелілігін бағалауға арналған материалдарда сынақтың өзі және оның рефлексиялық түсінігі, кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындыққа әсер ету дәрежесін анықтау қамтылуы мүмкін.

Кәсіби сынақ барысында алынған тәжірибені түсіну үшін қатысушыға төмендегі сұрақтар ұсынылады (шамаланған тізімі):

- ұсынған кәсіби қызмет мазмұны сізге қолайлы ма?
- осындай немесе ұқсас әрекеттерді орындау перспективасы бар ма?
- сынақтан кейін өзіңіз және өмірлік жоспарларыңыз туралы пікіріңізде не өзгерді?
- сынақ мазмұны сіздің күткеніңізге сәйкес болды ма?
- сынақ барысында бастамашылық көрсете алдыңыз ба?
- сынақ барысында қандай өнім алдыңыз?
- осындай өнімнің тұтынушылары кім болуы мүмкін?
- осы кәсіби мамандықтың, арнайы біліктіліктің өкілдерінде қандай проблемалар бар?

Кәсіби сынақтан кейін қатысушы кері байланыс анкетасын толтырады.

Ата-аналар жиналысының үлгілік жоспарлары

Бастауыш сыныптағы ата-аналар жиналысы (1-4 сыныптар): «Барлық мамандықтар маңызды, барлық мамандықтар қажет...»

Мақсаты: мамандықтармен таныстыру және кәсіби қызметке қызығушылық қалыптастыру

Міндеттері:

- кәсіби бағдарлау мәселелерінде педагог пен ата-ананың бірлескен жұмыс негізін қалыптастыру;
- ата-аналарға балалармен кәсіби бағдарлау саласында жүргізілетін сабақтар түрлері туралы ақпарат беру.

Дайындық кезеңі: ата-аналарға балаларымен бірге мамандық туралы презентация дайындау тапсырмасы беріледі. Байқау бағдарламасы, залды безендіру, сыйлықтар, грамоталар дайындалады.

Жиналыстың барысы:

1. Сынып жетекшісінің кіріспе сөзі: Балаларға қоршаған әлем туралы, оның ішінде жақын адамдардың кәсіби қызметі туралы білім қалыптастырудың маңыздылығы туралы әңгіме.
2. Ата-аналар мен балалардың (шығармашылық топтардың) сөз сөйлеуі. Әр топ белгілі бір мамандық туралы шағын презентация дайындаған: мамандыққа қойылатын талаптар, қай салада еңбек ететіні, кәсіби қызметті көрсететін суреттер, фотосуреттер, мамандық беретін оқу орындары туралы ақпарат.
3. Байқау бағдарламасы: командалар бөлініп, тапсырмалар орындайды
 - Ата-аналар мен балаларға еңбек туралы мақал-мәтелдерді жалғастыру ұсынылады;
 - Ата-аналар мен балаларға екі мағыналы сөздерді табу ұсынылады, оның бір мағынасы – мамандық атауы (слайдта мәтін көрсетіледі).
(Мысалы: Тек кітаптар мен қағаздарға арналған тегіс чемодан ғана емес, сонымен бірге сыртқы қатынастар саласындағы маман. (Дипломат) Тек бөлшектер жиынтығынан тұратын балалар ойыны ғана емес, сонымен қатар жаңа құрылғылар мен өнімдерді жасаумен айналысатын қызметкер. (Конструктор))
 - Ата-аналар мен балаларға кәсіби бағдарлау тестінің сұрақтарына жауап беру ұсынылады. Тек мамандықтар туралы ғана емес, басқа да білім қажет болады:

1. Кино түсірілімінде актердің орнына үшінші қабаттан терезеден секіретін кім? Гример Режиссер Каскадер Сценарист
2. Орта ғасырларда дәрігерлердің орнын сәтті басып шыққан мамандық иелері кім? Болатшылар Алхимиктер Тазалаушылар Тігіншілер
3. Қай құрметті мамандық иесі кіршікшіл адаммен салыстырылады?
Шахтер Құбыр тазалаушы Мұнайшы Өрт сөндіруші
4. Ең қымбат костюмді жұмыс кезінде кім киеді? Ұшқыш Автоспортшы
Сүңгуір Космонавт (костюмнің құны шамамен 9 миллион доллар)
5. Өнеркәсіптік қызмет, кәсіптік шеберлік пен еңбек дәстүрін ұрпақтан ұрпаққа беретін жұмысшылар отбасы қалай аталады?
Династия Фракция Партия Колония
6. Тізімдегі қай адамға «маэстро» деп айту қалыпты емес?
Суретші Композитор Шахматшы Бухгалтер
7. Визажист не істейді?
Визалар Макияж Пластикалық операциялар Өнер суреттері
8. Өсиетті заңды күшіне енгізу үшін кім куәландыруы керек? Адвокат
Нотариус Прокурор Арбитр
9. Тізімдегі қай адам дәріханада жұмыс істейді?
Провизор Прозектор Проректор Продюсер
10. Тізімдегі кім суретші?
Сүңгуір Аквариумист Акварелист Акванавт
... және т.б.

4. Қорытындылау

Әр адам еңбекте өзінің бақытын табады. Өзінің тілектері, мақсаттары, жоспарларын қоғамның қажеттілігімен, адамдар игілігімен үйлестіре алса, ол адамдарға қажет әрі пайдалы екенін сезініп, қанағат алады. Адам үшін мамандығы ғана емес, адамгершілік қасиеттері де маңызды.

Кез келген мамандықта өз ісіне шығармашылықпен қарауға ұмтылу қажет. Бүгінгі күні әрқайсыңыз өз қабілеттеріңізді көрсеттіңіз, ал енді кәсіби әлемге қызығушылықтарыңыз артып, ғылыми-техникалық прогресстен артта қалмауыңызды тілейміз. Көп әрі жақсы істер жасаңыздар, сонда табыс сізді табады және сіз осы ғажайып кәсіби әлемге сенімді түрде есікті ашасыздар!

5–7 сыныптардағы ата-аналар жиналысы

«Еңбек тәрбиесі және кәсіби бағдар»

Мақсаты: ата-аналарда отбасының баланың еңбек тәрбиесі мен кәсіби бағдарындағы рөлі туралы нақты түсінік қалыптастыруға жәрдемдесу.

Міндеттері:

- баланың дамуының ерекшеліктері мен еңбек сапаларын қалыптастыруға әсер ететін қоршаған ортаны таныстыру;
- ата-аналардың еңбек тәрбиесінде ынтымақтастыққа дайын болуын қалыптастыру.

Дайындық кезеңі: сауалнама әзірлеп, оны жүргізіп, нәтижелерін өңдеу. Қажетті материалдарды таңдап, ата-аналарға ақпарат дайындау. Психологты шақырып, жиналыста сөз сөйлеу мен кеңес беру.

Балаларға арналған сауалнама:

1. Еңбек ету ұнай ма?
А) Иә Б) Жоқ
2. Қандай еңбек ұнайды?
А) Ақыл-ой еңбегі Б) Қол еңбегі В) Ақыл-ой мен қол еңбегі
3. Күніне қанша уақыт ақыл-ой еңбегіне жұмсайсың?
4. Күніне қанша уақыт қол еңбегіне жұмсайсың?
5. Ақыл-ой еңбегімен қандай жұмыстармен айналысасың?
6. Қол еңбегінің қандай түрлерін орындайсың?
А) күнделікті – ... Б) аптасына 1-2 рет – ... В) кейде – ...
7. Ақыл-ой немесе қол еңбегін істегенде қандай сезімдерге бөленесің? Еңбекпен айналысқанда не ұнайды?
8. Ешнәрсемен айналыспағанда не сезінесің?
9. Еңбек етуге не итермелейді?
А) қызығушылық Б) жүрек пен ақылдың бұйрығы В) ата-ананың талабы Г) ата-анаға, үлкендерге махаббат пен құрмет Д) материалдық қажеттілік Е) басқа (жазыңыз)
10. Қандай қоғамдық тапсырманы орындайсың?
11. Қоғамдық жұмысқа не итермелейді?
А) қызығушылық Б) сынып жетекшісінің «қысымы» В) сынып ұжымының қоғамдық пікірі Г) басқа (жазыңыз)
12. Орындаған жұмыстың маңыздылығын түсінесің бе?
13. Қоғамдық тапсырмаға сәйкес не істеу керектігін білесің бе?

Жабдықтар мен құралдар:

1. Тақтаға қазақ ағартушыларының бірінің еңбектің және кәсіби мамандықтың маңыздылығы туралы сөзі жазылады.
2. «Мен кім болғым келеді» тақырыбында оқушылардың шағын шығарма көрмесі (аты-жөнісіз) ұйымдастырылады.

Жиналыс барысы:

1. Сынып жетекшісінің кіріспе сөзі: Жиналыстың тақырыбы мен өзекті мәселесі туралы.

Бүгінгі балалар техника, ғарышты игеру, жаңа ғылыми жетістіктер жайлы жақсы біледі, олар өткен кезеңдегі құрдастарынан интеллектуалды түрде алда (интернет технологияларының әсері). Дегенмен еңбек дағдылары саласында қиындықтары бар. Көптеген көңілсіздіктер кейбір жұмыстың талаптары туралы жеткіліксіз ақпараттан туындайды. Мамандықты дұрыс таңдамау, кәсіби сәтсіздік кейде жас адамға өмірлік апаттай көрінеді. Өз-өзіне сенімсіздік пайда болады, сәтсіз адам өзіне деген құрметін жоғалтып, өз-өзін таба алмаған тұлға ретінде сезінеді.

Біздің – ата-аналар мен мектептің – міндетіміз еңбек дағдыларын сіңіріп, балаларға дұрыс кәсіби таңдау жасауға кеңес беру, айыптаусыз және қысымсыз қолдау көрсету.

2. Педагог-кәсіби бағдар беруші/психологтың сөзі.

Еңбек – тұлғаның өзін-өзі танытуының басты саласы. Бастысы, бірақ жалғыз емес. Егер адам еңбекте өзін таппаса, ол өз «менін» іске асырудың басқа жолдарын іздейді, көбінесе ол мақсатсыз уақыт өткізу, жалған өзін-өзі таныту, тұтынушылық өмір салтына кетеді.

Еңбекке құрмет қалыптастыру туралы кеңестер беріледі. Кез келген мамандықтың маңыздылығы баса айтылады.

3. Ата-аналарға кәсіби бағдарлау тәжірибесі.

Жаңа мамандықтар бойынша білімдерін тексеріңіз.

4. Логист: а) логикамен айналысады; б) өнімді тасымалдауды ұйымдастырады; в) конференциялар мен ғылыми саммиттерді ұйымдастырады.
5. Веб-мастер: а) компьютерде жұмыс істейді; б) бағдарламалар жасайды; в) желілермен жұмыс істейді, сайт жобаларын жасайды.
6. Маркетолог: а) бағалы қағаздар нарығында жұмыс істейді; б) еңбек нарығын зерттейді; в) тауар сату нарықтарын зерттейді.
7. Фандрайзер: а) ұйымдар үшін ақша мен мүмкіндіктер іздейді; б) жұлдыз жалдайтын жанкүйер; в) кәсіпорынның даму жолдарын зерттейді.
8. HR-маман: а) саясатпен байланысты; б) жарнама мен қоғамдық байланыс маманы; в) кадрларды таңдау маманы.

Дұрыс жауаптар мен түсініктемелер:

- 1-б. Бұл мамандыққа сұраныс өсуде; маманнан экономикалық білім және мамандандыру курстары талап етіледі.

2-в. Бұл мамандық сұраныстың шыңында; IT менеджері болуға оңай көшеді, экономика немесе басқару саласында білім алған жағдайда.

3-в. Мамандыққа тұрақты жоғары сұраныс бар. Ең табысты маман – талдау және жазбаша баяндау қабілеті бар, экономикалық, инженерлік және техникалық білімі бар адам.

4-а. Мамандыққа сұраныс жоғары. Маманнан коммуникация дағдылары, сенімділік, аналитикалық қабілеттер және интуиция талап етіледі.

5-б. Қазақстандағы екінші атауы – кадр маманы. Гуманитарлық білім қажет (психолог, экономист, заңгер). Мамандық кең және тұрақты сұраныста.

Дұрыс жауаптарды санаңыз:

3-тен көп – ақпаратты толық меңгердіңіз;

2-3 – ақпарат жеткіліксіз;

0-1 – мамандықтар әлемінде нашар бағдарлайсыз.

4. Қосымша білім педагогтарының сөз сөйлеуі: үйірмелердің қызметі, қабілеттерді дамыту маңызы. Қызығушылық пен кәсіби таңдаудың байланысы.
5. Тақырыпты ата-аналармен талқылау. Рефлексия.
6. Қорытынды сөз, жиналыс шешімі.

Жиналыс шешімі ретінде болуы мүмкін:

- Мамандарды шақырып, «Қызықты және қажетті мамандықтар әлемі» тақырыбында сынып сағатын өткізу;
- Кәсіпорынға экскурсия ұйымдастыру;
- Балалар мен ата-аналардың еңбек акциясын ұйымдастыру.

8–9 сыныптардағы ата-аналар жиналысы

«Біздің балаларымыз таңдаған мамандықтар»

Мақсаты: балалардың қабілеттерін анықтауға және элективті курстарды таңдауға қызығушылығын анықтауға, білім беру траекториясын таңдауға дайындауға көмек көрсету.

Міндеттері:

- ата-аналарды мамандық түрлері және кәсіби таңдау мәселелері туралы ақпаратпен таныстыру;
- жұмыс істеп жатқан үйірмелер мен факультативтер туралы айту және оқушыларды элективті курстарға бөлу мәселесін шешуді ұсыну;
- аймақтағы орта кәсіптік білім беру ұйымдары (колледждер мен мамандықтар) туралы ата-аналарды хабардар ету.

Дайындық кезеңі:

Жиналыстан бұрын оқушылар арасында сауалнама жүргізу, бұл арқылы олардың бейімділіктерін анықтап, қалаған кәсіби саласын белгілеу.

Келешек мамандық түрін анықтау тесті (Е.А. Климов әдістемесі). Сонымен қатар пән мұғалімдерімен сөйлесіп, оқушылардың пәндік саладағы қабілеттерін анықтау.

Пәндік салада жетістіктері бар оқушыларды кестеге енгізу.

Гуманитарл ық пәндер	Матема тика	Физик а	Хими я	Биолог ия	Техник алық және өнер пәндері	Музыка	Сурет және еңбек
Оқытушыны ң толық аты- жөні	Оқытуш ының толық аты- жөні	Оқыту шының толық аты- жөні	Оқыту шының толық аты- жөні	Оқытуш ының толық аты- жөні	Оқытуш ының толық аты- жөні	Оқытушы ның толық аты-жөні	Оқытуш ының толық аты- жөні

Барлық мәліметтерді қорытынды кестеге енгізу қажет.

Осы зерттеудің нәтижелері сынып бойынша.

Оқушыны ң толық аты-жөні	Ада м – Табиғат	Ада м – Техника	Ада м – Адам	Ада м – Белгілік жүйе	Ада м – Өнерлік бейне

ЖИНАҚТЫҚ ЖИНАЛЫС ЖҮРГІЗУ ҮДІСІ

1. Кіріспе бөлім – ұйымдастырушылық сәттен кейін жиналыс тақырыбына назар аудару, мақсат пен міндеттерді қою.
2. Сынып жетекшісінің (мектептегі кәсіби бағдар беруші мұғалімнің) сөз сөйлеуі. Мектеп жылдары жақында аяқталады, және балаларымызға «кім болу керек» дегенді анықтау қажет. Бірақ дәл осыны жасау оңай емес. Профессия шынымен ұнай ма, жасөспірім оны меңгере ала ма, ол оған материалдық табыс пен рухани қанағат әкеледі ме — қалай түсінуге болады? Сондықтан өмір жолын іздеуді мүмкіндігінше ертерек бастау маңызды. Біздің міндетіміз – балалардың табиғи қабілеттерін үйірмелер, факультативтер, элективті курстар арқылы ашуға көмектесу. Бүгін ата-аналар жиналысында біз балаларымызға болашақта кәсіби таңдауды анықтауға көмектесетін мүмкіндіктерді көруге көмектесеміз. Көптеген мамандар кәсіби таңдауды теңбүйір үшбұрыш түрінде

қарастыруды ұсынады, оның қабырғалары – «мен істей аламын», «мен қалаймын» және «қажет» деген ұғымдар.

Қалаймын – бұл жеке тұлғаның қызығушылықтары мен бейімділіктері, олар ең ерте жастан бастап көрінуі мүмкін (назар аударыңыз, ата-аналар!), мысалы, адамдармен, техникамен, табиғатпен жұмыс істеуге бейімділік және т.б.

Істей аламын – адамның белгілі бір кәсіби қызметті меңгеру және орындау қабілеті. Бұл тез әрі сапалы орындау.

Қажет – бұл әлеуметтік сұраныс, яғни қоғамның белгілі мамандықтарға деген қажеттілігі, сұранысы.

Адам осы үш жақты үйлесімді геометриялық құрылымға біріктіре алса ғана қанағат сезінеді. Ең алдымен, баланың кәсіби таңдауында болдырмауы тиіс типтік қателіктерге тоқталайық.

Баланың және отбасының кәсіби таңдаудағы типтік қателіктері:

- Баланың отбасымен бірден жоғары санаттағы мамандыққа бағдарлануы (ғалым, дипломат, директор, банк басқарушысы және т.б.).
- Қоғамда маңызы бар, бірақ беделі төмен мамандықтарға немқұрайлы қарау.
- Өз пікірінің болмауы және шешімді өз еркімен емес, ата-ананың немесе басқа адамдардың талабымен қабылдау.
- Белгілі бір маман өкіліне қатысты көзқарасты кәсіби мамандыққа ауыстыру.
- Мамандығының тек сыртқы немесе бір қырына қызығу.
- Оқу пәніне қатысты көзқарасты сол пәнмен байланысты мамандыққа көшіру.
- Достардың әсеріне еріп мамандық таңдау.
- Таңдалған мамандықта өз қабілеттері мен мүмкіндіктерін бағалай алмау.
- Отбасының және баланың материалдық жағдайына байланысты мамандық таңдау.

Осы және басқа қателіктерді болдырмау үшін баланың қай салада мамандық таңдағаны дұрыс екенін анықтауға тырысайық. Бірақ алдымен еңбек пәніне қарай мамандықтарды классификациялауымен танысайық. (Жиналысқа арналған презентация, видео немесе мультфильм қолдануға болады.)

«Адам-табиғат».

Мамандық түрлерінің қысқаша сипаттамасы: өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы және орман шаруашылығымен байланысты барлық мамандықтар. Бұл мамандық өкілдерінің еңбектің объектілері болып табылады:

1. Жануарлар, олардың өсу және өмір сүру жағдайлары;

2. Өсімдіктер, олардың өсу жағдайлары.

Осы сала мамандарына міндетті түрде:

- а) өсімдіктер мен жануарлардың күйін, өмір сүру жағдайларын зерттеу, талдау (агроном, микробиолог, зоотехник, гидробиолог, агрохимик);
- б) өсімдіктерді өсіру, жануарларға күтім жасау (орманшы, дала өсіруші, гүл өсіруші, көкөніс өсіруші, құс өсіруші, мал өсіруші, бақшы, арашы);
- в) өсімдіктер мен жануарлардың ауруларын алдын алу (ветеринар, карантин қызметінің дәрігері).

Психологиялық талаптар: осы типтегі мамандықтар адамнан дамыған қиялды, көрнекі-суреттеу ойлауды, жақсы көру есін, байқағыштықты, өзгермелі табиғи факторларды алдын ала көру және бағалауға қабілеттілікті талап етеді; қызмет нәтижелері ұзақ уақыт өткеннен кейін көрінетіндіктен, маман шыдамды болуы керек, кейде қиын ауа-райы, лас орта сияқты жағдайларда топтан тыс жұмыс істеуге дайын болуы қажет.

«Адам – техника».

Мамандық түрлерінің қысқаша сипаттамасы: техникамен байланысты барлық мамандықтар. Бұл типтегі мамандықтардың көпшілігі:

- 1. техникалық құрылғыларды жасау, монтаждау, құрастырумен байланысты (мамандар техникалық жүйелер мен құрылғыларды жобалайды, конструировка жасайды, олардың өндіріс процестерін дамытады. Жеке түйіндер мен бөлшектерден машиналар, механизмдер, аспаптар құрастырады, оларды реттеп, баптайды);
- 2. техникалық құрылғыларды пайдалануымен байланысты (мамандар станоктарда жұмыс істейді, көлікті, автоматтандырылған жүйелерді басқарады);
- 3. техникалық құрылғыларды жөндеумен байланысты (мамандар техникалық жүйелердің, аспаптардың, механизмдердің ақауларын анықтайды, жөндейді, реттеп, баптайды).

Психологиялық талаптар: осы типтегі мамандықтар адамнан жақсы қозғалыс үйлесімділігін, дәл көру, есту, діріл мен кинестетикалық қабылдауды, дамыған техникалық және шығармашылық ойлау мен қиялды, назар аудару мен шоғырландыру қабілетін, байқағыштықты талап етеді.

«Адам – Белгілік жүйе».

Мамандық түрлерінің қысқаша сипаттамасы: есептеулермен, цифрлық және әріптік белгілермен байланысты барлық мамандықтар, оның ішінде музыкалық мамандықтар да бар. Бұл типтегі мамандықтардың көпшілігі ақпаратты өңдеумен байланысты және заттың ерекшелігіне қарай бөлінеді. Олар болуы мүмкін:

1. Ана тілінде немесе шетел тілдерінде мәтіндер (редактор, корректор, машинистка, құжат жүргізуші, телеграфшы, теруші);
2. Сандар, формулалар, кестелер (программист, ЭЕМ операторы, экономист, бухгалтер, статистик);
3. Сызбалар, схемалар, карталар (конструктор, инженер-технолог, сызбашы, көшірме жасаушы, штурман, геодезист);
4. Дыбыстық сигналдар (радиотелефоншы, стенографист, телефонист, дыбысоператор).

Психологиялық талаптар: осы типтегі мамандықтар адамнан жақсы жедел және механикалық есте сақтауды, ұзақ уақыт бойы белгілік материалға назар аудару қабілетін, назарды дұрыс бөлу мен ауыстыруды, шартты белгілер артындағы нәрсені көруді, төзімділік пен шыдамдылықты, логикалық ойлауды талап етеді.

«Адам – көркем бейне».

Мамандық түрлерінің қысқаша сипаттамасы: барлық шығармашылық мамандықтар. Бұл типтегі мамандықтардың көпшілігі:

1. Көркем шығармаларды жасау, жобалау (жазушы, суретші, модельер, сәулетші, мүсінші, журналист, хореограф);
2. Үлгі бойынша әртүрлі бұйымдарды жасау (жұмысшы, реставратор, гравер, музыкант, актер, ағаш ұстасы);
3. Көркем шығармаларды көптеп өндіру (фарфорға сурет салушы, тас пен хрусталға абразивпен өңдеуші, бояушы, баспагер).

Психологиялық талаптар: осы типтегі мамандықтар адамнан көркем қабілеттерді, дамыған көру қабылдауын, байқағыштық пен көру есте сақтауын, көрнекі-образдық ойлауды, шығармашылық қиялды, адамдарға эмоционалды әсер етудің психологиялық заңдарын білуін талап етеді.

«Адам – адам».

Мамандық түрлерінің қысқаша сипаттамасы: адамдарға қызмет көрсету және қарым-қатынасқа байланысты барлық мамандықтар. Бұл типтегі мамандықтардың көпшілігі:

1. Адамдарды тәрбиелеу және оқыту (тәрбиеші, мұғалім, спорт жаттықтырушысы);
2. Медицина қызметі (дәрігер, фельдшер, медбике, тәрбиеші);
3. Күнделікті тұрмыстық қызмет көрсету (сатушы, шаштараз, официант, вахтер);
4. Ақпараттық қызмет көрсету (кітапханашы, экскурсовод, дәрісші);
5. Қоғам мен мемлекетті қорғау (заңгер, полиция қызметкері, инспектор, әскери қызметкер).

Көптеген лауазымдар (директор, бригадир, цех бастығы, кәсіподақ ұйымдастырушысы) адамдармен жұмыс істеумен байланысты болғандықтан, барлық басшылардан «адам–адам» типіндегі мамандықтардағы мамандарға қойылатын талаптар талап етіледі.

Психологиялық талаптар: осы типтегі мамандықтар адамнан қарым-қатынасқа ұмтылу, белгісіз адамдармен оңай байланыс орнату қабілетін, адамдармен жұмыс істеу кезінде тұрақты жақсы көңіл-күйді, мейірімділік пен жауапкершілікті, сабырлылықты, эмоцияларды ұстай білу, айналадағы адамдардың және өз мінез-құлқын талдау, басқалардың ниеті мен көңіл-күйін түсіну, адамдар арасындағы қарым-қатынасты талдау және дауларды шешу, олардың өзара әрекетін ұйымдастыру, басқа адамның орнына өзін қою қабілеті, тыңдау және басқа адамның пікірін ескеру қабілетін талап етеді; сөз сөйлеу, мимика және қимыл-қозғалысты меңгеру; дамыған сөйлеу қабілеті, әртүрлі адамдармен ортақ тіл табу, адамдарды сендіру қабілеті; ұқыптылық, уақтылылық, жинақылық; адамдар психологиясын білу.

3. Ата-аналарға балалары мен мұғалімдер толтырған кестелер таратылады. Бұл ақпаратты талдау балаңызға лайықты мамандықты, кәсіпті және өмірін арнай алатын істі дұрыс таңдауға көмектеседі. Мүмкін, бірнеше жылдан кейін біздің балаларымыздың арасында тамаша дәрігерлер, көрнекті ғалымдар, атақты өнертапқыштар және керемет заңгерлер болады.
4. Ақпаратты талқылау. Ата-аналарға балаларын түрлі үйірмелер мен элективті курстарға қатысу арқылы қоршаған әлем мен мамандықтар туралы білуге қолдау көрсету ұсынылады.
5. Ата-аналардың рефлексиясы (жиналыс тақырыбы бойынша пікірлері).

Қорытынды шығару.

9-сынып ата-аналар жиналысы.

***«Негізгі мектеп түлектеріне профильді оқу бағыттарын таңдауда қалай көмек көрсету керек»
(Ата-аналар жиналысы оқу жылының басында өткізіледі)***

Мақсаты: 9-сынып оқушыларын жоғары сыныптағы профильді оқуды таңдауда көмек көрсету.

Міндеттері:

- Ата-аналарға жоғары сыныптағы профильді оқыту және 9-сыныптағы бейіналды дайындық туралы ақпарат беру.
- Ата-аналарға өз балаларының алғашқы кәсіби өзін-өзі анықтау мәселелерінде өзара әрекеттесудің жолдарын табуға көмектесу.
- Ата-аналарға 9-сыныпты аяқтағаннан кейін балаларының білім алу мүмкін жолдары туралы ақпарат беру.

Дайындық кезеңі.

Оқушыларға сауалнама жүргізу.

1. Сен жоғары сыныптағы профильді оқуды білесің бе?
2. 9-сыныпты бітіргеннен кейін:
 - 10-сыныпта оқуды жалғастырасың;
 - қандай да бір колледжге барасың;
 - жұмысқа кетесің;
 - әлі шешім қабылдаған жоқпын.
3. Сен мамандық таңдадың ба?
4. Сен оқудың профилін таңдағанда алдымен кіммен кеңесесің? – мектеп қызметкерлерімен, кәсіби бағдар беру педагогымен, пән мұғалімімен, сынып жетекшісімен, психологпен;
 - ата-анамен;
 - достармен;
 - өзім шешемін.

Ата-аналарға арналған сауалнама дайындау (жиында ұсынылады).

1. Баламен оның кәсіби болашағы туралы сөйлестіңіз бе?
2. Онымен білімін жалғастыру жолдары туралы сөйлестіңіз бе?
3. Балаңыздың алғашқы кәсіби өзін-өзі анықтауын өзі жасауына сенесіз бе?
4. Сіздің ойыңызша, балаңыздың болашақ кәсіби қызметін таңдау іс жүзінде сізге (сіздің пікіріңізге, мүмкіндіктеріңізге) тәуелді ме?
5. Жақын арада еңбек нарығында сұранысқа ие болатын мамандықтарды білесіз бе?

Жиын барысы:

1. Ата-аналарға сауалнама жүргізу.
Сынып жетекшісі ата-аналарға сауалнама сұрақтарына («иә», «жоқ» нұсқаларымен) жауап беруді ұсынады.
Сауалнама нәтижелерін талқылау. Ата-аналарды 9-сынып оқушыларының алғашқы кәсіби өзін-өзі анықтауының өзектілігіне, оқу бағытын алдын ала таңдаудың маңыздылығына жеткізу.

2. Ата-аналарға арналған ақпарат «Профильді оқыту және бейіналды дайындық дегеніміз не».

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығымен балабақша, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, кейінгі білім беру мемлекеттік жалпы білім беру стандарты бекітілген, оған профильді оқыту енгізілген. Міндетті оқу пәндерімен қатар оқушыларға инвариантты құрамда тереңдетілген және стандартты деңгейдегі профильді оқу пәндерін таңдау қарастырылған.

Профильді оқыту оқушылардың жеке қызығушылықтары мен қажеттіліктерін ескере отырып жүзеге асырылады. Сондықтан екі деңгейде оқу пәндерін таңдаудың икемді жүйесі ұсынылады. Оқушы өз еркімен тереңдетілген және стандартты деңгейдегі маңызды оқу пәндерін таңдайды. Тереңдетілген деңгейдегі профильді пәндерге стандартты деңгейдегі пәндерге қарағанда көбірек сағат бөлінеді. Стандартты деңгейде профильге жатпайтын пәндер оқытылады.

10-11 сынып оқушылары өздеріне қажетті профильді таңдап, маңызды пәндерді көбірек көлемде оқып, келешек мамандығында қажет емес пәндерді аз көлемде оқи алады.

Сондықтан 9-сыныпта оқыту барысында шешілуі тиіс маңызды міндет – бейіналды дайындық, ол оқушыға профильді оқуды саналы түрде таңдауға, яғни алғашқы кәсіби өзін-өзі анықтауға мүмкіндік береді. Бұл таңдау жоғары сыныптарда оқудың табыстылығына, келесі білім сатысына және болашақ кәсіби қызметке дайындыққа айтарлықтай әсер етеді.

Таңдау неғұрлым дәл болса, жас адамның өміріндегі көңілсіздік пен қиындықтар аз болады, әрі қоғам болашақта жақсы маман алады деген ықтималдылық жоғарылайды.

9-сыныпты аяқтайтын оқушылар профильді оқуға ғана емес, сонымен бірге болашақ өмірлік, кәсіби және әлеуметтік өзін-өзі анықтауға дайын болуы тиіс.

Бейіналды дайындық – бұл тек «профильді» таңдауға ғана емес, сонымен бірге білім алудың нақты орны мен формасын таңдауға дайындық пен бағдар беру.

Ата-аналарға мектептегі элективті курстарды, олардың ішінен қайсысын және қай ретпен оқу қажеттігін түсіндіруге көмектесу қажет.

Ата-аналар мектептегі болып жатқан оқиғалардан хабардар болуы, баласынан мектепте қандай кәсіби бағдарлау іс-шаралары өтетінін білуі, өзекті мәселелерді талқылауы, сын айтпай кеңес беруі және маңызды шешім қабылдауда көмек ұсынуы керек.

3. Оқушылардың сауалнама нәтижелерін талқылау.

Сынып жетекшісі ата-аналарға оқушылардың сауалнама нәтижелерінің қорытындысын баяндайды:

- оқушылардың білім алу жолдары: қаншасы мектепте оқуды жалғастырады, қаншасы колледжге барады, қаншасы жұмысқа кетуді шешті;
- қаншасы нақты мамандық таңдады;
- кім оқушылар үшін мамандық таңдауда басты кеңесші.

4. Ата-аналарға арналған ақпарат «Балаға болашақ маманды дұрыс таңдауға қалай көмектесуге болады».

Ата-аналар кәсіби бағдар беру педагогына немесе мектептегі кәсіби бағдарлау жұмысына жауапты мұғалімге көмек сұрауға болатынын білуі керек.

Бұл оқушыға кәсіби бағдар беру бойынша консультациялық және диагностикалық қызметтер көрсетілетінін, әртүрлі жастағы балаларға дамытушылық және түзетуші сабақтар жүргізілетінін білдіреді.

Жоғары сынып оқушыларына кәсіби өзін-өзі анықтауға арналған тренингтер өткізіледі. Әр түрлі пәндерді оқыту барысында баланың бейімділігі, қабілеттері, қызығушылықтары анықталады: табиғи нәрсе, бала қабілетті болған пәндерді жақсы меңгереді. Көп жағдайда бала өз оқу жетістіктеріне сүйене отырып мамандықты таңдайды. Кейде мұғалімнің тұлғасы да бұл таңдауға елеулі әсер етеді. Қандай жағдайда болмасын, оқушыға өз қабілеттерін, қызығушылықтарын, тілектерін, қажеттіліктерін қосымша зерттеу қажет, кәсіби таңдауды нақтылау үшін.

Мамандық таңдауға ең үлкен әсерді ата-аналар мен жақын туыстар етеді: мектеп пен оның ұсынатын білім мазмұны, басында көрінгендей, жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауындағы ең маңызды фактор емес.

Сондықтан ата-аналар өз балаларына айтатын кеңес, тілек пен кейде талаптың маңыздылығын түсінуі тиіс. Ата-аналар білімнің қазіргі өмірдегі маңыздылығын жоғары бағалайды және баласына жоғары оқу орнына түсуге деген ынтаны қалыптастырады. Көптеген ата-аналар жастардың білім алу арқылы әлеуметтік мобильділігі мен қоғамдық игіліктерге қолжетімділігі қамтамасыз етілетінін түсінеді.

Дамыған қоғамда көптеген рөлдер мен мәртебелерді игеру негізінен оқу мен білім беру институты арқылы жүзеге асады. Қазақстандықтардың көзінде жоғары білімнің беделі жоғары.

Ата-аналарға кеңес: балаңыздың қызығушылықтары мен мүмкіндіктерін зерттеңіз, кәсіби мансаптың нақты жолдарын басшылыққа алыңыз, негізгі мектепті бітіргеннен кейін бастапқы кәсіби білім алу мүмкіндігін тиімді кезең ретінде елеменіз. Мамандық таңдау кезде еңбек нарығының даму болашағы және тұрғылықты аймақта ең сұранысқа ие мамандықтар туралы ақпаратқа ие болу керек.

Кәсіби өзін-өзі анықтауға әсер ететін тағы бір фактор – құрдастар ықпалы. Жас ерекшеліктеріне байланысты көп оқушы үшін құрдастар пікірі ата-аналар мен мұғалімдердің пікірінен маңыздырақ болады. Сондықтан кейбір оқушылар «достарымен бірге» оқу профилін және білім алу

ұйымын таңдайды. Олар сабақ кестесін бірдей ету, бірге бір университетке түсу сияқты себептермен кейбір пәндерді тереңдетіп оқиды.

Ата-аналар жасөспіріммен сөйлескенде құрдастардың баланың мамандық таңдауына әсерін, сондай-ақ бұл ықпалдың оң немесе теріс екенін ескеруі қажет. Кез келген жағдайда, жасөспірімнің кәсіби таңдауы туралы шешімін өте әдепті түрде талқылау керек, оның достары туралы жағымсыз пікір айтылмауы тиіс.

5. Жиын қорытындысы. Сынып жетекшісі соңында талқыланған мәселенің маңыздылығын атап, оның талқылауы аяқталмағанын, алдағы оқу жылы да жалғасатынын айтады. Ата-аналарға өздеріне, пән мұғалімдеріне, мектеп психологына жүгінуді ұсынады.

Кәсіби бағдар беру педагогі немесе сынып жетекшісі ата-аналардан кәсіби бағдарлау жұмыстарын ұйымдастыруда көмек сұрайды (сынып сағаттарында мамандардың ата-аналар ретінде қатысуы, ата-аналардың жұмыс орындарын аралап көру және т.б.).

10-сыныптағы ата-аналар жиналысы «Балаңызға мамандық таңдауда қалай көмектесуге болады»

Мақсаты: жоғары сынып оқушыларының кәсіби бейімділігі мен қабілеттерін зерттеу нәтижелерін ата-аналармен талқылау арқылы оларға серіктестік орнату.

Міндеттері:

- Ата-аналарды болашақ мамандықты таңдау жағдайында жоғары сынып оқушыларының қызығушылықтары мен басымдықтарының жалпы көрінісімен таныстыру;
- Мектептегі элективті курстар туралы ақпарат беру.

Дайындық кезеңі:

Ақпараттық-диагностикалық деректер базасын дайындау:

Сауалнама 1 (оқушыларға арналған)

1. Өздеріңізге ең тартымды 10 мамандықты атаңыз (маңыздылығы бойынша реттеңіз);
2. Болашақ мамандығыңыздың артықшылықтарын атаңыз;
3. Болашақ мамандығыңыздың кемшіліктерін атаңыз;
4. Мамандықта табысқа жету үшін қажетті мінез-құлық қасиеттерін атаңыз;
5. Сүйікті мамандықты алу үшін кедергі келтіруі мүмкін мінез-құлық қасиеттеріңізді атаңыз;
6. Болашақ мамандығыңызды таңдауға не немесе кім әсер етті:
 - а) ата-аналар
 - б) туыстар
 - в) мұғалімдер
 - г) достар

- д) таныстар
- е) кітаптар мен фильмдер
- ж) өмірлік жағдайлар
- и) қызықты адамдармен кездесулер
- к) қабілеттер
- м) өздігінен таңдау

Сауалнама 2 (оқушыларға арналған)

Оқушыларға берілген мамандықтар тізімінен тек екі полярлы топқа бөле алатын мамандықтарды таңдау ұсынылады:

Маған ұнайтын мамандық	Ата-анам менің таңдауымды ұсынатын мамандық

- Заңгер, спортшы, кәсіпкер
- Экономист, тәрбиеші, банкир
- Дәрігер, өрт сөндіруші, өнертанушы
- Мұғалім, аудармашы
- Психолог, аспазшы, қызмет көрсету саласының жұмысшысы
- Жүргізуші, официант, ауылшаруашылық жұмысы
- Инженер, экскурсовод, орманшы
- Программист, менеджер
- Музыкант, машинист
- Әнші, әскери қызметші, оқытушы
- Құрылысшы, оқытушы, ветеринар
- Кенші, әлеуметтік қызметкер, кітапханашы.

Анкета 3 (ата-аналарға)

1. Сіз балаңызбен мамандық таңдау мәселесін талқыладыңыз ба?
2. Балаңыз қай мамандықты таңдайды?
3. Сіз оған не кеңес бересіз?
4. Сіздің қызығушылықтарыңыз бен таңдаған мамандық туралы көзқарастарыңыз сәйкес келе ме?
5. Сіздің баланың мамандық таңдауындағы аргументіңіз не?
6. Егер бала өз мамандығын таңдауда табанды болса, оған кедергі жасайсыз ба?

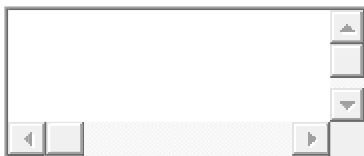
Анкета 4 (ата-аналарға)

Осы анкетаны барлық ата-аналарға немесе жиналысқа қатысатындарға ұсынуға болады.

1. Сіз таңдаған мамандыққа разысыз ба?
2. Сіздің мамандық таңдауыңызға не әсер етті?
3. Өз мамандығыңыздың қандай кемшіліктерін атай аласыз?
4. Мамандықта не қызықты?
5. Егер өмірді қайта бастау мүмкіндігі болса, мамандығыңызды өзгертер едіңіз бе?

ЖИНАЛЫС ӨТУІ:

1. Жиналыстың ашылуы
2. Оқушыларға жүргізілген сауалнама негізінде дайындалған диагностикалық материалдарды талдау. Тақтада – оқушылардың пікірінше ең танымал мамандықтардың тізімі.
3. Анкета бойынша ата-аналардың мәселелі сұрақтар туралы сөз сөйлеуі
4. Мұғалімдердің сөз сөйлеуі және түрлі мамандықтарға оқытудың мазмұны туралы ақпарат беру. Ата-аналардың сұрақтары.
5. Психологтың мамандық таңдауға қатысты ұсыныстары мен кеңестері.
Ата-аналарға «Бала мен отбасының мамандық таңдаудағы типтік қателері» туралы ескерту ұсынылуы мүмкін:
 - Баланы бірден жоғары санатты мамандыққа бағыттау (ғалым, дипломат, директор, банк менеджері)
 - Өмірде маңызды болса да, мәртебесі төмен мамандықтарға немқұрайлы қарау
 - Өз пікірінің болмауы және шешімді өз еркімен емес, ата-ананың немесе басқа адамдардың талабымен қабылдау
 - Белгілі бір мамандық иесіне қатысты қарым-қатынасты сол мамандыққа да көшіру
 - Мамандың тек сыртқы немесе бір қырына қызығу
 - Оқу пәніне деген қатынасты сол пәнге байланысты мамандыққа көшіру
 - Достардың әсеріне еру
 - Өз қабілеті мен мүмкіндіктерін дұрыс бағалай алмау
 - Мамандық таңдау материалдық жағдайларға тәуелді болу
 - Артық немесе кем баға беру, нәтижесінде мамандықты дұрыс таңдай алмау
Болашақ мамандықты таңдау үшін бала өзін былай білуі керек:
 - Мамандыққа деген қызығушылығы
 - Қабілеттері
 - Қиырлары
 - Кәсіби жарамдылығының деңгейі (денсаулық)
6. Жиналыс қорытындыланып, болашаққа міндеттер мен оқушыларға мамандық таңдауға көмектесетін іс-шаралар анықталады.

11-сынып ата-аналар жиналысы «Болашақтағы перспективалық мамандықтар және оқушылардың бағыттары»

Мақсаты: Оқушыларға профильді оқуды таңдауға көмек көрсету.

Міндеттері:

- Ата-аналарға оқушылардың бағыттары мен құндылықтары туралы түсінік беру;
- Оқушылар мен олардың ата-аналарының кәсіби ұстанымдарын түзету;
- Қазіргі Қазақстан қоғамында перспективалық мамандықтарды көрсету.

Дайындық кезеңі:

Оқушыларға келесі әдістемелер бойынша сауалнама жүргізу.

1. «Менің құндылықтарым» әдістемесі (11-сынып оқушыларының құндылықтарын зерттеу).

Әрбір оқушыға жауап беру үшін таза қағаз беріледі. Оқушыға нұсқау: Таза параққа жасың мен жынысыңды жазыңыз. Тегі мен аты-жөніңізді жазбаңыз. Алдыңызда құндылықтар тізімі бар. Әр адам үшін олар әр түрлі маңызға ие. Кейбіреулер үшін жақсы денсаулық пен достар маңызды болса, басқалар үшін – өзіне сенімділік, үшіншілер үшін – жақсы жұмыс және т.б. Бұл қалыпты жағдай. Сонымен қатар, көптеген құндылықтар өзара байланысты. Тізімді мұқият оқып, сіз үшін өмірде (қазіргі және болашақта) ең маңызды не екенін ойланыңыз. Жауап парағына 1 санын қойып, тізімнен ең маңызды құндылықты таңдаңыз да жазыңыз. Содан кейін 2 санын қойып, біріншіге қарағанда аз маңызды бірақ әлі де маңызды нәрсені таңдаңыз. Осылай жалғастырыңыз. Нәтижесінде сіздің өз құндылықтар тізіміңіз болады, онда ең маңыздысы бірінші орында, ең аз маңыздылары соңында орналасады.

Құндылықтар тізімі:

1. Жақсы білім
2. Жақсы жұмыс пен мансап
3. Бақытты отбасы
4. Даңқ
5. Ақша мен байлық
6. Достық
7. Өнерде, музыкада, спортта жетістіктер

8. Қоршағандардың құрметі мен таңданысы
9. Ғылым – жаңаны тану
10. Жақсы денсаулық
11. Өзіне сенімділік пен өзін-өзі сыйлау
12. Дәмді тамақ
13. Әдемі киім, зергерлік әшекейлер
14. Қоғамдағы билік немесе мәртебе
15. Жақсы үй, пәтер
16. Жердегі өмір мен табиғатты сақтау
17. Жақын адамдардың бақытты болуы
18. Мемлекеттің амандығы

Осы кішігірім мәліметтер жиынтығын кесте арқылы өңдеуге болады.

Мәндер	Оқушылардың жауаптарындағы құндылық нөмірі	Ранжирленген нөмірлердің қосындысы
Жақсы білім	1,4,8...	
Жақсы жұмыс және мансап	4,6,1...	
Бақытты отбасы	4,9,3...	

Атаулы баған «Құндылықтар» – оқушылар жұмыс істеген тізім.

«Оқушылар жауаптарындағы құндылықтың нөмірі» бағанына – оқушылар өз жауаптарында сол құндылықтарға берген орындардың (нөмірлердің) мәні енгізіледі.

Үшінші бағанды толтыру үшін әр құндылыққа қарсы тұрған нөмірлердің қосындысын есептеңіз. Қосынды неғұрлым аз болса, сол құндылық оқушылар үшін соғұрлым маңызды болып табылады.

Нәтижелердің көрнекілігін арттыру үшін, құндылықтар тізімін қайтадан жазыңыз, ең аз қосынды алған құндылық бірінші орынға қойылады (яғни, бірінші орын алады) және солай жалғасады.

2. «Абыройлы мамандықтар» әдістемесі

Оқушыларға келесі ұсыныстарды жалғастыру ұсынылады:

- Менің ойымша, бүгін біздің елде ең абыройлы мамандықтар – бұл...
- Болашақта мен, бәлкім, мамандық аламын..., себебі...

3. Ата-аналарға арналған келесі тізімдерді дайындау (көбейту):

- 10-11 сыныптарда болатын элективті курстардың тізімі;
- аймақта орналасқан оқу орындарының тізімі (қабылдау шарттары, мамандықтары);
- жақын маңдағы мектептердің оқу профильдерінің тізімі.

ЖИНАЛЫС ЖҮРГІЗУ ТӘРТІБІ:

1. Сынып жетекшісі немесе кәсіби бағдар беруші педагогтың кіріспе сөзі
Бүгінгі жиналыс келесі мәселеге арналған: біздің балалар – жасөспірімдер өздерінің болашақ өмірі туралы белгілі бір құндылықтар жүйесін қалыптастырды. Олар мақсаттарына жету үшін жақсы мамандық пен білім қажет екенін түсінеді. Бірақ оқушылар болашақта қандай мамандықтар сұранысқа ие болатынын, табысқа жету үшін қандай кәсіби және тұлғалық қасиеттер керек екенін әлі толық түсінбейді. Әрине, бұл сұрақтар соншалықты күрделі, оларды ересектердің өзі де бәрін біле бермейді. Сондықтан бүгін осы туралы сөйлесеміз.
2. «Менің құндылықтарым» әдістемесінің нәтижелерін талдау.
Нақты өмірлік құндылықтар – тәрбиенің негізі, оларды мұқият зерттемей және білмей жас ұрпақты тәрбиелеу мүмкін емес. Бірақ олар тек тірек пен негіз болып табылады, олар жас адамның күнделіктен асып, өмірдің оң мәнін табуына, рухани өзін-өзі жетілдіруге түрткі болады. Ендеше, біздің сыныптағы балалар арасында қай құндылықтар басым екенін талдайық. (Сынып жетекшісі/кәсіби бағдар беруші педагог әдістеменің нәтижелерін талдайды. Содан кейін алынған нәтижелер беріледі. Әр нақты жағдайда олар сәл өзгеруі мүмкін: Оқушылардың жауаптары бойынша жасөспірімдер үшін ең маңызды құндылық – ... болып шықты. Бұл нәтижелерді талқылау кезінде балалардың басым көпшілігі армандайтыны анықталды... Зерттеулердің көбінде ... құндылығы расталады.)
3. Ата-аналарға арналған ақпарат: «Кәсіби маманның қасиеттері және қазіргі әлеуметтік жағдай»
Кәсіби өзін-өзі анықтау процесінде үлкен жасөспірімдердің бастамашылдық, өздігінен әрекет ету, жауапкершілік қасиеттерін қалыптастыруға, ең бастысы – жетістік мотивациясын арттыруға ерекше көңіл бөлінуі тиіс.
Социологтар пайдалы бақылаулар жасайды: жұмыс берушілер жас жұмысшылардың еңбек өмірі дағдыларының жоқтығын, ұжымда қарым-қатынас құрудың қиындығын, мінез-құлықтың тұрақсыздығын, эмоциялардың шамадан тыс болуын теріс бағалайды. Сондықтан кәсіби өзін-өзі анықтау жұмысы барысында жасөспірімдерде коммуникабельділік, тәртіптілік, эмоциялық тұрақтылық сияқты тұлғалық қасиеттер қалыптасуы қажет. Сонымен қатар, жасөспірімдерге кәсіби қызмет тәжірибесін алу ұсынылады.
Нарықтық қатынастар еңбектің сипаты мен мақсаттарын түбегейлі өзгертеді: еңбектің қарқындығы артады, жоғары кәсіби деңгей, төзімділік пен жауапкершілік талап етіледі. Жұмыссыздық, жаңа шаруашылық құрылымдардың (мемлекеттік және жеке) қалыптасуы сияқты әлеуметтік-экономикалық салдарлар болады. Сондықтан қызметкер өмір бойы бір мамандықпен тұрақты төлем алатын жұмысқа ие бола бермейді. Мамандық бойынша үздіксіз жетілу, өзін-өзі дамыту, кәсіпкерлік белсенділікті көрсету, әртүрлі қоғамдық қызметтерде өзін-өзі іске асыру қабілеті қажет.

Қазіргі әлеуметтік жағдайдың жасөспірімнің мамандық таңдауында ескеру қажет негізгі белгілері:

- Мамандық әлемінің динамикасы. Жыл сайын шамамен 500 жаңа мамандық пайда болады. Бірақ көптеген мамандықтар 5-15 жыл ішінде жойылады немесе түбегейлі өзгереді;
- Монопрофессионализмнен полипрофессионализмге көшу. Бұл адамның бір мамандық емес, бірнеше жақын мамандықты меңгеруге ұмтылуы қажет дегенді білдіреді.

Сондықтан мектеп бітіріп өмірге аттанатын түлек алған білім мен дағдылары еңбек өмірінің бүкіл кезеңінде жетпейді. Адам өмір бойы қайта оқып, өзін-өзі тәрбиелеуі қажет. Қазіргі кәсіби білім берудің негізгі мақсаттарының бірі – оқушыларда өзін-өзі дамытуға қызығушылық пен қажеттілікті дамыту болып табылады.

4. «Абыройлы мамандықтар» әдістемесінің нәтижелерін талдау.

Сынып жетекшісі және/немесе кәсіби бағдар беруші педагог жалпы нәтижелерді келтіреді, ата-аналарға оқушылардың бүгінгі таңда ең абыройлы деп есептейтін мамандықтарын, олардың (әзірге алдын ала) таңдаған мамандықтарын және себептерін баяндайды.

Ата-аналарға арналған ақпарат «Перспективті мамандықтар және қазіргі әлеуметтік жағдай». Көптеген жасөспірім қызықты және жоғары жалақы төленетін жұмысқа ие болуды қалайды, бірақ қандай мамандық оларды бұл қамтамасыз ететіні туралы білмейді. Оларға қандай да бір жұмыс түрінің олардың ұзақ мерзімді бағыттары мен өмірлік мақсаттарымен қалай байланысы болуы мүмкін екендігі туралы ақпарат айқын жетіспейді. Өртүрлі әлеуметтанулық зерттеулер нәтижелері оқушылардың орта және жоғары кәсіби білім деңгейін қажет ететін мамандықтарға бағытталғанын көрсетеді.

Жоғарғы сынып оқушыларының кәсіби салалар бойынша таңдаулары былай бөлінеді:

1. білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет, ғылым;
2. қаржы-экономикалық қызмет;
3. заң және құқық;
4. сәулет, дизайн, көркем шығармашылық;
5. сауда, коммерция;
6. мемлекеттік басқару;
7. инженерлік-техникалық қызмет;
8. өндірістік өндіріс.

Қазіргі таңда инженерлік кадрларға сұраныс күрт өсті. Бұл сұраныс ұсыныстан екі есе көп. Өндіріс компаниялары мен ірі кәсіпорындардың орта буын басшыларына, өндіріс басшыларына, цех басшыларына, шеберлерге сұраныс артып келе жатқан тенденция расталды. Өнеркәсіптік

өнімді сату бойынша табысты тәжірибесі бар мамандар, бағдарламашылар, ақпараттық технологиялар саласының мамандары да сұранысқа ие болып отыр.

5. Мектептің профильдік курстары туралы ақпарат.
6. Сынып жетекшісі және/немесе кәсіби бағдар беруші педагогтың қорытынды сөзі.

Қазіргі қоғамдық жағдайда бірнеше жақын мамандыққа ие, жаңа еңбек жағдайларына тез бейімделетін, жоғары кәсіби шеберлік пен бәсекеге қабілеттілікке ие, өзін-өзі оқыту мен тәрбиелеуге ұмтылатын жоғары білікті мамандарды даярлау қажет. Ата-аналарға жасөспірімнің тұлғалық дамуына назар аудару ұсынылады. Бұл кезде қазіргі жасөспірімдердің құндылықтарына сүйену қажет: бақытты отбасы, жақсы білім және болашақта материалдық қамтамасыз етілімге ие болатын жақсы жұмыс, сондай-ақ тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру және өзін-өзі таныту мүмкіндігі. Оқушы лайықты мамандықты таңдап, сәйкес білім алып, қажетті тұлғалық қасиеттерін дамытуды көздейді. Ата-аналар мен педагогтар бұл кезде жасөспірімнің дамып келе жатқан тұлғасына оң ықпал ету мүмкіндігін алады: оқушыға мамандық таңдау және тұлғалық даму тұрғысынан өзекті қасиеттерді қалыптастыруға көмек көрсетеді.

Оқушыларда мыналарды қалыптастыру өте маңызды:

Біріншіден, азаматтық және адамгершілік құндылықтар;

Екіншіден, қиын әлеуметтік жағдайда өз бетінше бағдарлау, маңызды шешімдер қабылдау, оның ішінде өмірлік және кәсіби өзін-өзі анықтау туралы шешімдерді қабылдау қабілетін беретін тұлғалық қасиеттер.

Жоғарғы сынып оқушыларында ерекше көңіл аудару қажет:

- бастамашылыққа,
- өздігінендікке,
- жауапкершілікке,
- коммуникабельділікке,
- тәртіптілікке,
- эмоциялық тұрақтылыққа,
- өзін-өзі дамытуға деген қызығушылық пен қажеттілікке,
- икемділікке, еңбек ауыстыруға,
- жаңа мамандықтар мен қайта даярлыққа бейімделуге,
- және ең бастысы – жетістік мотивациясын арттыруға, өзіне сенім тәрбиелеуге.

Сонымен қатар, оқушыларға кәсіби қызмет тәжірибесін алу ұсынылады.

Сынып жетекшісі ата-аналарға әрбір ата-анаға берілген оқу орындарының тізіміне назар аударуды ескертеді. Осы ақпаратпен мұқият танысып, оны

баламен бөлісіп, әрі қарайғы оқу мәселесі бойынша ортақ шешім қабылдауды ұсынады.

Ата-аналарға мамандық таңдаудағы ұсыныстар

1. Балаңыздың кәсіби жоспарлары туралы ақпаратты тек онымен әңгімелесу барысында ғана алуға болады. Ең дұрысы әңгімені «кездейсоқ» бастау. Бұл кезде шыдамдылық, такт және шынайы қызығушылық таныту қажет.
2. Егер жоғарғы сынып оқушысы өз жоспарларын нақты айта алмаса, оның себебін түсінуге тырысыңыз.
3. Егер баланың мамандық таңдауы сізді қынжылтса, оны сөгіп, қатаң тыйым салмаңыз. Оның таңдау негізін анықтауға тырысыңыз.
4. Егер оқушы тек армандап қана жүрсе, нақты жоспар құруға көмектесіңіз, қанша уақыты барын және не істеу керек екенін бірге талқылаңыз.
5. Балаңызға таңдаған жолында сәтсіздікке ұшыраған жағдайда «сақтандыру» жоспарын дайындауға көмектесіңіз.
6. Бірге, бірақ оның орнына емес. Ата-ананың негізгі міндеті – балаға көмектесу, өз орнына шешім қабылдау емес. Көптеген 14-16 жастағы балалар әлі психологиялық тұрғыдан өз бетімен шешім қабылдауға дайын емес, көбісі шешім қабылдау алдында қорқыныш сезінеді. Мектепте олар негізінен дайын шешімдерді қабылдады, бәрі алдын ала белгілі және оқу жоспары мен кестемен белгіленген. Сондықтан бала үшін маңызды мәселені шешуге ұсыныс келгенде шатасуы түсінікті. Ата-аналар баланың мамандық таңдауда толық тәуелсіз болуына тым көп үміт артпауы керек: олар тіпті айтпаса да, үлкендердің кеңесін күтеді. Бірақ баладан таңдау үшін толық жауапкершілікті алып тастауға болмайды. Бала өз шешімін өзі қабылдағандай сезінуі маңызды. Егер оқушы мамандықты өзі таңдамаған деп ойласа, оқуды өзіне қажеттілік емес, жалықтыратын міндет ретінде қабылдайды.

Шешім қабылдауға 7 қадам

Ата-ананың міндеті – дайын шешімді балаға таңу емес, оның өзін анықтауға көмектесу. Қалай істеу керек?

1-қадам. Мамандану таңдауының кестесін жасаңыз. Мамандық таңдау – тек ақша табу жолын емес, әлеуметтік ортаны, өмір салтын таңдауды білдіреді. Балаңызға болашақ жұмыстан қандай талаптар күтетіні туралы ойлануды ұсыныңыз. Толық талаптар тізімін (жалақы деңгейі, еңбек сипаты мен жағдайы, мәртебесі, жұмыспен қамтылу деңгейі және т.б.) жасаңыз. Бұл талаптарды бағандарға, балаға тартымды мамандықтардың атауларын жолдарға жазыңыз. Кестені толтырғанда талап пен мамандық сәйкес келсе, «+» қойыңыз, келмесе «-». Қай мамандықта «+» көп болса, балаға сол салаға назар аудару керек болуы

мүмкін. Бұл ең дәл әдіс емес, бірақ балаға өзінің құндылық жүйесін, болашағын ойлауға мүмкіндік береді.

2-қадам. Кәсіби әлем туралы білімді кеңейтіңіз. Таңдау үшін не таңдауға болатынын білу қажет. Бірақ жасөспірімнің өмірлік тәжірибесі шектеулі, еңбек туралы түсінігі толық емес немесе шынайы емес. Мысалы, көп оқушы менеджер болғысы келеді, бірақ оның қандай жұмыс екенін айта алмайды. Басқалары «басшы болғым келеді» деп айтып, мамандық пен лауазымның айырмашылығын білмейді. Біреу компьютер ойындарын жақсы көріп, интернеттен ақпарат алады, сондықтан бағдарламашы болғысы келеді. Бірақ бағдарламашы – компьютерді жай қолданушы емес. Ата-ананың міндеті – мамандықтың мәнін, оның талаптарын түсіндіру.

3-қадам. Көп ақпарат жинаңыз! Ақпаратты белсенді түрде (және баламен бірге) еңбек нарығы, жаңа және перспективалық мамандықтар туралы жинаңыз. Бұл үшін анықтамалықтар, кәсіби журналдар, интернет сайттары көмектеседі. Кейде бала осындай басылымдардан ата-анасы да білмейтін мамандықты табады.

4-қадам. Сөзден іске. Тек әңгімелермен шектелмеңіз. Жасөспірімдердің көбісі ересектердің, әсіресе ата-аналардың пікіріне күмәнмен қарайды. Ең маңыздысы – тәжірибе. Егер балаға бір мамандық қызықты болса, оны профильді үйірмеге, секцияға немесе сыныпқа баруға шақырыңыз.

5-қадам. Балаға кәсіби бағдарлау тестін тапсыруды ұсыныңыз. Мамандық таңдауда кәсіби әлемді ғана емес, ең алдымен өзін – жеке қасиеттерін, қабілеттерін, тілектерін тану қажет. Себебі адамның мансаптық биіктерге жетуі екі нәрседен тұрады: біріншіден, ол қызығатын салада; екіншіден, қабілетіне сәйкес. Мысалы, дизайнерге көрнекі логика мен образды ойлау, журналистке мәліметтерге назар аударып, ойды жүйелі жеткізу, фитнес инструкторына физикалық дайындығы мен ұйымдастырушылық қабілеті қажет.

6-қадам. Институтқа экскурсияға барыңыз. Баланы ВУЗ-дің «ашық есік күніне» апарған дұрыс, бір емес бірнешеуіне бару жақсы. Бұл сапарларды тым маңызды деп есептемеңіз – бала студенттік өмірін дәл сол жерде өткізеді деп міндетті емес. ВУЗ-ге мұражайға бара жатқандай барып, танысып, өзіне ұнаған-ұнамағанын сезінсін.

7-қадам. Баламен балама нұсқаларды талқылаңыз. Болашақ мамандық туралы сөйлескенде бір ғана нұсқаға байланбаңыз. Әдетте, бала балама жоспары туралы ойламайды, сондықтан ата-аналар оған «Егер мамандық таңдауың жүзеге аспаса, не істейсің?» деп сұрауы маңызды. Баланың уайымын азайту үшін бұл керек. Мысалы: «Егер сен экономист бола алмасаң, не істемексің?» немесе «Андрей өмір бойы футболшы болуды армандады, спорттық мансапқа

дайындалды, бірақ жарақат алып, спорттан кетті. Қазір ол басқа мамандық таңдау туралы ойлайды».

Қате – де тәжірибе

Мамандық таңдау – маңызды әрі жауапты іс, бірақ оны қайтарылмайтын процесс деп қарамаңыз. Бүгінгі таңда біздің балаларымыз жасаған таңдау – олардың қазіргі қызығушылықтары мен қажеттіліктерінің көрінісі ғана. Таңдалған мамандық әрдайым қызықты болып қалса жақсы, ал егер олардың қалаулары өзгерсе, онда бұл трагедия емес. Сарапшылар атап өткендей, өмір бойы бір рет жасалатын мамандық таңдау артта қалды. Біз жылдам өзгеретін әлемде өмір сүреміз. Он жылдан кейін еңбек нарығының жағдайын болжау мүмкін емес. Қазір сұранысқа ие және жақсы жалақы алатын мамандықтар болашақта мүлде қажет болмауы немесе керісінше болуы мүмкін. Бірақ әркімде бәрін қайта бастау немесе өзгерту мүмкіндігі бар.

Ата-аналарға арналған жағдайлар

ТАЛҚЫЛАУ ҮШІН ЖАҒДАЙЛАР

Ұсынылған жағдайлармен танысыңыздар және отбасы мүшелерімен бірге өз отбасыңыздың қай типке жататынын ойластырыңыздар. Бұл жағдайды бағалауға және оңтайлы шешімдер табуға көмектесуі мүмкін.

Жағдай 1

Ата-аналар баланы артық қорғайды, оның кез келген сұранысын орындайды, жанжалды болдырмауға тырысады және оның еркіндігіне жол береді. Сонымен қатар, баланың жасанды таланттарын мақтап, нақты қабілеттерін асыра көрсетеді. Бала балалықтан бастап мақтау, мадақ және шексіз сүйіспеншілік атмосферасында өседі.

Мұндай отбасында бала инфантильді, еркелігі көп және тәуелді болып өседі. Барлық қиындықтан қорғану тұрақты еңбек, мақсатқа табандылық, өзін-өзі қорғау және көшбасшылық қабілеттерді дамытуға кедергі келтіреді. Мамандығын таңдаған кезде бала әдетте жауапкершілікті шешім қабылдауға дайын болмайды. Ата-аналар өз баласынан табысты оқу мен кәсіби мансап күтеді, бірақ жасөспірім мақсатқа жету үшін ешқандай күш жұмсамайды. Оның нақты қабілеттері мен мүмкіндіктері туралы білмейді, себебі ата-аналар бәрін оның орнына жасап келген.

Жағдай 2

Ата-аналар баланы тым қатты қорғайды, оның әрбір қадамын ұдайы қадағалайды, бұл үнемі тыйымдар мен бақылау жүйесіне айналады. Гиперқорғау баланың жеке тәжірибе жинауына, еркіндігін ақылмен пайдалануға мүмкіндік бермейді, тәуелсіздікке үйретпейді, жауапкершілік пен парыз сезімін басады. Баланың өзін ешнәрсеге жауапты емес деп сезінуіне әкеледі. Туа біткен мінезіне байланысты бала немесе толық пассивті, немесе қарсылық көрсететін нигилист

болады, ұсыныстардың барлығына «жоқ» дейді.

Кәсіби өзін-өзі анықтау жағдайында пассивті бала ата-ананың пікіріне келіседі, ал тентек бала күтетіннен қарама-қарсы таңдау жасайды.

Жағдай 3

Ата-аналар балаларының болашағына үлкен жоспар құрады, оның жетістіктеріне, қабілеттері мен таланттарына үлкен үміт артады және баласына тым жоғары талаптар қояды. Олар өз арман-мақсаттарын баласының өмірінде жүзеге асыруды армандайды. Осындай отбасында баланың «арттырылған моральдық жауапкершілігі» қалыптасады. Бала өзін де жоғары талапқа сай ұстайды, кез келген сәтсіздікке ауыр күйзеліспен қарайды, аздаған қателіктен қорқады. Мұндай жасөспірім мамандық таңдауға аса жауапкершілікпен келеді, бірақ өзіне сенімсіздігі кедергі болуы мүмкін. Ол ата-анасының тілектерінен өз мүдделерін ажырата алмауы мүмкін. Мұндай баланың емтихандарға дайындық пен оқу барысында қиындықтары, сәтсіздіктері болуы ықтимал.

Жағдай 4

Бала отбасында жеткілікті көңіл бөлінбейді, ата-анасынан көмек күтпейді, бірақ ең кішкентай кінә үшін жазаланады. Мұндай тәрбиеде жасөспірім өзін жүктеме, ата-анасының өміріндегі ауыртпалық деп санайды, олсыз олардың өмірі жеңіл әрі еркін болар еді деп ойлайды. Бұл жағдай бауырлар, әсіресе, салалы, әкесінің немесе шешесінің балаларымен бірге болған кезде күрделене түседі.

Көбіне ата-аналар ерекше қамқорлық пен назарды көрсетеді, бірақ бала, әсіресе жасөспірім, мұндай қамқорлықтың жасанды екенін сезеді, шынайы эмоционалдық жылылықтың жетіспеушілігін байқайды.

Кейде мамандық таңдауда ата-аналар балаларының болашағына қатты алаңдайды, көмек көрсетуге дайын болады, бірақ сол кезге дейін байланыс үзілген болады.

Мектепті тәмамдаған кезде бала көп жағдайда үлкен уайымға душар болады, себебі сүйенетін жақ жоқ, ата-анасынан көмек пен қолдау күтпейді. Тәжірибе, ақпарат, білім және сенімсіздік жетіспеушілігі мамандық таңдауда елеулі кедергілер болады.

Мамандық таңдауға арналған іс-шараларды жүзеге асыру бойынша ұсыныстар — ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларға

Есту қабілеті бұзылған, сондай-ақ сөйлеу қиындықтары ауыр оқушыларға арналған

Осы санаттағы оқушылар үшін кәсіби бағдар беру іс-шараларын өткізуге арналған бөлмелерде топтық және жеке пайдалануға арналған дыбыс күшейткіш құралдар, сондай-ақ дыбыстық сигналдарды жарықтық сигналдарға, сөйлеу сигналдарын — есту қабілеті бұзылғандарға арналған мәтіндік жолдарға түрлендіретін визуалды индикаторлар орнатылады.

Қатысушыларға қазақ/орыс қолдарын қолдану тілінің аудармашысы (сурдотәржімеші) арқылы қолдау көрсетілуі міндетті, сондай-ақ осы санаттағы оқушыларға түсінікті мәтіндік ақпаратпен бірге практикалық тапсырмалар әзірленеді.

Осы топтағы оқушыларды педагог-кәсіби бағдар берушіге барынша жақын орналастыру қажет. Кез келген сұрақты түсіндіргеннен кейін педагог-кәсіби бағдар берушіге есту қабілеті бұзылған оқушыға қарау керек. Иллюстрациялық материалдарды мүмкіндігінше көп қолдану және компьютер экранында немесе тапсырманы орындау кезінде болған оқиғаларды мәтіндік хабарламалар мен жарықтық сигналдармен сүйемелдеу керек. Тапсырмалар мен тестілеуге бөлінген уақытты ұлғайту қажет.

Сабактан тыс уақытта — орта және жоғары кәсіби білім беру ұйымдарында экскурсиялар мен кәсіби сынақтар өткізілген жағдайда — есту қабілеті бұзылған оқушыларға қазақ/орыс қолдарын қолдану тілінің аудармашысы (сурдотәржімеші) қамтамасыз етілуі ұсынылады. Сонымен қатар маманға экскурсия жоспары немесе кәсіби сынақ бағдарламасымен алдын ала танысып, арнайы кәсіби терминдер мен ұғымдардың сөздігін дайындап, сөйлеу қиындықтары ауыр балаларға олардың мағынасын түсіндіру ұсынылады.

Көзінің нашар көруі бар оқушыларға арналған

а) зағип адамдарға:

- орындауға арналған тапсырмалар Брайль жүйесіндегі рельефті-нүктелі қаріппен немесе арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуі бар компьютер арқылы қолжетімді электрондық құжат түрінде дайындалады. Қажет болған жағдайда тапсырмаларды оқып түсіндіретін тифлосурдотәржімеші қатысады;
- жазбаша тапсырмалар Брайль жүйесіндегі рельефті-нүктелі қаріппен қағазға орындалады немесе соқырларға арналған арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуі бар компьютерде орындалады, немесе ассистентке (тифлосурдотәржімешіге) айтылады;

- тапсырмалар мен тесттерде суреттер немесе сызбалар болса — оларды мәтіндік сипаттамамен немесе тифлосурдотәржімешіні шақырып сипаттату ұсынылады.

б) нашар көретіндерге:

- кемінде 300 люкс біркелкі жеке жарықтандыру қамтамасыз етіледі;
- қажет болған жағдайда тапсырманы орындау үшін үлкейту құрылғысы беріледі;
- жазбаша тапсырмалар үлкейтілген қаріппен рәсімделеді;
- тапсырмалар мен тесттерде суреттер немесе сызбалар болса — оларды мәтіндік сипаттамамен немесе тифлосурдотәржімешіні шақырып сипаттату ұсынылады;
- көзіне түсетін жүктеме үзіліссіз 15-20 минуттан аспауы тиіс.

Көзінің нашар көруі бар оқушының жұмыс орны бірінші немесе екінші партада орналасуы қажет. Жақсырақ болса, қосымша жарықтандырумен (жалпы жарықтандыру кемінде 1000 люкс, жұмыс орнында — 400-500 люкс) жабдыкталуы тиіс. Профориентациялық іс-шараны өткізетін педагогқа терезе фонында немесе жарыққа қарсы тұрып сөйлеген жөн емес. Көзінің нашар көруі бар адамдардың жұмыс ырғағы баяулау болғандықтан, тапсырмаларға (әсіресе жазбаша тапсырмаларға) және тестілеуге көбірек уақыт бөлу керек. Иллюстрациялық материал ірі, түсі, контуры мен силуэтін бойынша жақсы көрінетін, табиғи мөлшерге сәйкес болуы қажет. Тақтадағы (презентациядағы) объектілер бір-біріне қосылып, жалпақ даққа айналмауы үшін жеке-жеке айқын бөлінуі тиіс.

Көріністің қарапайымдылығы мен жоспарлығын өтейтін түсіндірмелер санына назар аудару қажет. Айтылғандардың, сипаттамалардың, нұсқаулардың дәлдігіне ерекше мән беру керек, ым-ишараға сенбеу қажет. Педагогтың сөзі анық және нақты болуы, ол жасаған, жазған немесе салған нәрсенің бәрін айқындап айтуы тиіс.

Көзінің нашар көруі бар оқушы кеңістікте бағдарлана білуі қажет: өткізілетін орынның негізгі бағдаршамдарын, өз орнына апаратын жолды білуі керек. Ғимарат ішінде қозғалғанда осындай оқушыға серік болу ұйымдастырылуы керек, кәсіби сынақтарды өткізу кезінде жұмыс орнына танысып шығуға қосымша уақыт берілуі тиіс.

Қозғалыс аппаратының бұзылуы бар оқушыларға арналған

Арнайы жұмыс орнын эргономикалық қағидаларға сәйкес жабдықтау; орын санына сәйкес еркін кіру және дөңгелек арбамен бұрылуға арналған аймақты ұлғайту; аралықтардың ені кеңейтілуі. Ал дөңгелек арбамен қозғалатын қатысушыларға бірінші қатарда есік маңында бір-екі орын бөлу, сонымен қатар үстел мен орындық биіктігін реттеу мүмкіндігін қарастыру қажет.

Жазбаша тапсырмалар мен тесттер арнайы бағдарламалық қамтамасыз

етумен компьютерде орындалады немесе жоғары қолдарының қозғалыс функциялары ауыр бұзылған немесе жоғалған оқушыларда ассистентке диктант ретінде айтылады.

Қозғалыс аппаратының бұзылуы бар адамдарда сенсорлық шамадан тыс сезімталдық байқалады. Кенеттен пайда болған сенсорлық қозу спазмның күшті артуына әкелуі мүмкін, сондықтан кенеттен сыртқы әсерлерден аулақ болу қажет. Педагог-навигатор оқушыға бет жағына жақындауы керек, егер бұл мүмкін болмаса — әрекетін сөзбен хабарлауы тиіс. Қозғалыс аппараты бұзылған оқушыны есіктен қашық, терезеге қарама-қарсы отырғызуға болмайды. Есік пен терезе бүйірде болуы керек.

Бұлшық ет тонусы жоғары немесе төмен болған кезде оқушыға дұрыс жиһаз таңдау маңызды. Қозғалыс бұзылған оқушы білім беру ұйымында, кабинетте, басқа бөлмелерде өзінің мүмкіндіктеріне сәйкес қозғала білуі, сөйлей және жаза білуі тиіс.

Тапсырмаларға, тестілеуге берілген уақытты ұлғайту қажет, уақытқа арналған тапсырмалар мен тесттер мүлдем тыйылуы тиіс. Қол қозғалысы бұзылған оқушыларға жауаптың толық нұсқасын бермеуге мүмкіндік беретін тестілік тапсырмалар жеке таңдалуы қажет.

Аутизм спектрінің бұзылысы бар оқушыларға арналған

Аутизм спектрінің бұзылысы бар оқушыға тыныш, жеке кеңістік жасау қажет, онда өзі жалғыз бола алады. Ол кабинеттің/шеберхананың есігінен шығуға, тестілеуді бөгде адамдарсыз өткізуге мүмкіндік алуы тиіс. Кәсіби сынақтар, тестілеу және басқа профориентациялық іс-шаралар өткізуге арналған кабинетпен, шеберханамен, бөлмемен танысуға мүмкіндік беру маңызды. Мұндай оқушымен үнсіз, жұмсақ дауыспен, кейде, әсіресе қозу кезінде, сыбырлап сөйлесу қажет. Тікелей қарауды, кенет қозғалыстарды болдырмау керек. Оған тікелей сұрақ қоюдан немесе тапсырманы/тесті орындау уақытын ұзартуды талап етуден аулақ болу керек. Педагогтың киімі қара түсті болуы тиіс. Аутизмі бар оқушыларға материалдың бейнелі сызбасын қолдану ең қолайлы, соның ішінде тест сұрақтарына жауап ретінде.

Жеңіл дәрежедегі интеллектуалдық бұзылыстары бар оқушыларға арналған құрал-жабдықтар қауіпсіз және қолайлы болуы тиіс. Құрылымдары сенімді, берік орнатылған және бекітілген, пайдалануға жеңіл, күрделі қосу-өшіру жүйелерін қажет етпей, ақаулық болғанда автоматты түрде сөнуі қажет. Орындыққа және үстелдің арасында кедергі болмайтындай кеңістік қалдыру керек. Қатты шықпалы, өткір бұрышты, жарақаттайтын, шығып тұрған бекіткіш бөлшектерден сақтану қажет.

Интеллектуалдық бұзылыстары бар оқушыларға арналған профориентациялық іс-шараларды ұйымдастыру мен жоспарлауда психофизикалық және танымдық ерекшеліктерді ескеріп, тест материалдарын, кәсіби сынақтар тапсырмаларын бейімдеу керек.

Материалдарда келесі талаптар болуы тиіс:

- ұсынылатын материал көлемі мен тереңдігі айтарлықтай азайтылған;
- материал құрылымы жеңілдетілген;
- білім мен дағдылар жүйесі айтарлықтай тарылған;
- кейбір ұғымдар оқытылмайды.

Жалпы аурулары бар оқушыларға арналған

Жұмыс орнында зиянды химиялық заттар, оның ішінде аллергиялар, канцерогендер, металдардың оксидтері, негізінен талшықтық әсері бар аэрозольдер болмауы керек. Жылу сәулеленуі, локальді діріл, электромагниттік сәулелену, ультракүлгін сәулелену болмауы тиіс.

Жұмыс орнындағы шудың деңгейі және жарықтандыру қазіргі нормативтік талаптарға сай болуы қажет.

Үстелдер биіктігі мен беткей бұрышын реттеуге, орындықтар (креслолар) отырғыштың биіктігі мен арқалығының орналасуын реттеуге мүмкіндік беруі керек.

Оқушыларда сенсорлық шамадан тыс сезімталдық, кенеттен сыртқы әсерлерден аулақ болу талпынысы, жоғары мазасыздық, күйзеліс және нәзіктік байқалуы мүмкін.

Ауыр соматикалық ауруларға байланысты ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларда келесі психологиялық ерекшеліктер жиі кездеседі:

- төмен еңбек қабілеттілігі;
- өз құрдастарына қарағанда баяу қабылдау және меңгеру;
- отбасына жоғары байланымдылық;
- манипулятивті реакциялар.

Соматикалық аурулары бар оқушыларға оқыту кезінде жүктемені дозалау, іс-шара барысында оны біркелкі бөлу, тапсырмалар көлемін азайту маңызды.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

Кіріспе

1. Marginson, Simon. "Globalization in higher education." *Reimagining Globalization and Education* (2022).
2. Rioux, S., LeBaron, G., & Verovšek, P. J. (2020). Capitalism and unfree labor: a review of Marxist perspectives on modern slavery. *Review of International Political Economy*, 27(3), 709-731.
3. Sullivan, S. E., & Al Ariss, A. (2021). Making sense of different perspectives on career transitions: A review and agenda for future research. *Human Resource Management Review*, 31(1), 100727.
4. “План нации - 100 конкретных шагов - ИПС “Әділет.”” Adilet.zan.kz, 2015, adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100.
5. United Nations. “The 17 Sustainable Development Goals.” United Nations, 2024, sdgs.un.org/goals. <https://sdgs.un.org/goals>
6. Сыздыкова К. Развитие системы профориентационной работы в школах РК как фактор расширения доступа к высшему, техническому и профессиональному образованию. 2018.
7. “Не получившие гранты 45 обладателей “Алтын белгі” продолжают обучение за счет казахстанских вузов.” *Zakon.kz*, 17 Aug. 2016, www.zakon.kz/politika/4811979-ne-poluchivshie-granty-45-obladatelej.html. Accessed 22 July 2024.

1-бөлім

8. Курмашева, Л. Б., & Куликова, В. П. (2019). Профориентация как инструмент к построению карьеры на опыте зарубежных стран. *Научные горизонты*, (2), 68-79.
9. Якуб, Ю., Ариф, Ф., Самад, М., & Икбал, А. (2017). Консультирование по вопросам карьеры и его знания среди учащихся средней школы в Пакистане. *Международный журнал общинной медицины и общественного здравоохранения*, 4(7), 2261-2268.
10. Миндлер, Т. "5 профессиональных вызовов, с которыми сталкиваются профессиональные консультанты." 2021. <https://www.mindler.com/blog/5-professional-challenges-faced-by-career-counsellors/>
11. "Что делает карьерный консультант?" CareerExplorer. <https://www.careerexplorer.com/careers/career-counselor/>
12. Миронов, М. С. (2001). Особенности ведения профориентации. *Омский научный вестник*. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vedeniya-proforientatsii/viewer>
13. Национальная ассоциация развития карьеры. (б.д.). <http://associationdatabase.com/aws/NCDA/pt/sp/about>
14. Унгер, Р. М. (2022). *Экономика знаний*. Verso Books.

15. Браун, Х. (2021) "Что такое консультирование по вопросам карьеры?" <https://positivepsychology.com/what-is-career-counseling/>
16. Бамиех, О., & Чинтолези, А. (2021). Межпоколенческая передача в регулируемых профессиях. *Журнал экономического поведения и организации*, 192, 857-879.
17. Бабенко, О., Коппула, С., Даниэльс, Л., Наден, Л., и Даниэльс, В. (2017). Непрерывное образование и карьерный рост: мета-анализ исследований в области медицинских профессий. *Журнал достижений в медицинском образовании и профессионализме*, 5(4), 157.
18. Якуб, Ю., Ариф, Ф., Самад, М., & Икбал, А. (2017). Консультирование по вопросам карьеры и его знания среди учащихся средней школы в Пакистане. *Международный журнал общинной медицины и общественного здравоохранения*, 4(7), 2261-2268.
19. Айна, К., & Николетти, К. (2018). Передача из поколения в поколение свободных профессий. *Экономика труда*, 51, 108-120. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0927537116303839>
20. Deloitte. (2020). *The Deloitte global millennial survey 2020*. <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/about-deloitte/articles/millennialsurvey.htm>
21. Lapan, R. T., Whitcomb, S. A., & Aleman, N. M. (2012). Connecticut professional school counsellors: College and career counselling services and smaller ratios benefit students. *Professional School Counselling*, 16(2), 2156759X0001600206.
22. Friedman, G. "Workers without Employers: Shadow Corporations and the Rise of the Gig Economy." *Review of Keynesian Economics*, 2(2), 2014, pp. 171–188, <https://doi.org/10.4337/roke.2014.02.03>.
23. Oye, N. D., Obi, M. C., Mohd, T. N., & Bernice, A. (2012). Guidance and counselling for effective teaching and learning. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 1(2), 160-169
24. Мари, Дж. (2015). Сочетание ретроспективного анализа и перспектив, с тем чтобы преобразовать вызов в возможности в области консультирования по вопросам карьеры. In К. Maree & А. Di Fabio (Eds.), *Exploring new horizons in career counselling: Turning challenge into opportunities* (pp. 3–24). Sense.
25. Эсбрук, В. (2002). Профессиональная ориентация и консультирование в целях непрерывного обучения в условиях глобальной экономики. *Техническое и профессиональное образование и подготовка в XXI веке: новые роли и задачи*.
26. Hooley, T. (2021). Five signposts to a socially just approach to career guidance. *Journal of the National Institute of Career Education and Counselling*.
27. Thomsen, R. (2012). Guidance in Communities - A way forward? *Journal of the National Institute for Career Education and Counselling*, 28, 39-45.
28. Blustein, D. L., McWhirter, E. H., & Perry, J. C. (2005). An Emancipatory Communitarian Approach to vocational development theory, research, and practice. *The Counseling Psychologist*, 33(2), 141–179.

29. Farrugia, D. 2014. "Towards a Spatialised Youth Sociology: The Rural and the Urban in Times of Change." *Journal of Youth Studies* **17** (3): 293–307. doi:10.1080/13676261.2013.830700.
30. Rosvall, P. Å. (2020). Counselling to stay or to leave?-Comparing career counselling of young people in rural and urban areas. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, *50*(7), 1014-1032.
31. Ассоциация карьерного и технического образования. (2014). Вклад комплексных программ консультирования и сопровождения в карьерную готовность и готовность к колледжу всех студентов. https://www.acteonline.org/uploadedFiles/Assets_and_Documents/Global/files/ACTE/Divisions/Perkins_Reauthorization_Position_Paper_Guidance_Division.pdf
32. Эсбрук, В. (2002). Профессиональная ориентация и консультирование в целях непрерывного обучения в условиях глобальной экономики. *Техническое и профессиональное образование и подготовка в XXI веке: новые роли и задачи*.
33. Гисберс, Н. (2010). Память о прошлом, формирование будущего: история школы консультирования. American School Counseling Association.
34. Bledsoe, K. Исследование клинического супервайзинга опыта начинающих школьных консультантов: Интерпретативный феноменологический анализ. 2019 год.
35. Американская ассоциация школьных консультантов. (2018). Роль профессионального школьного консультанта.
36. [Watts, A. G., Guichard, J., Plant, P., & Rodriguez, M. L. \(1994\). Educational and vocational guidance in the European Community. \(No Title\).](#)
37. Бамиех, О., & Чинтолези, А. (2021). Межпоколенческая передача в регулируемых профессиях. *Журнал экономического поведения и организации*, *192*, 857-879.
38. Ginzberg, M. (1951). A theory of career process. *Vocational Guidance Quarterly*, *18*(3): 69-72.
39. Gottfredson, L. S. (1981). Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational aspirations. *Journal of Counseling Psychology*, *28*, 545–579. doi:[10.1037/0022-0167.28.6.545](https://doi.org/10.1037/0022-0167.28.6.545)
40. Bryant, B. K., Zvonkovic, A. M., & Reynolds, P. (2006). Parenting in relation to child and adolescent vocational development. *Journal of Vocational behavior*, *69*(1), 149-175.
41. Айна, К., & Николетти, К. (2018). Передача из поколения в поколение свободных профессий. *Экономика труда*, *51*, 108-120. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0927537116303839>
42. Kracke, B. (1997). Parental behaviors and adolescents' career exploration. *Career Development Quarterly*, *45*(4), 341.
43. Leppel, K., Mary L. Williams, M., L., Waldauer, C (2001). The impact of parental occupation and socioeconomic status on choice of college major. *Journal of Family and Economic Issues*, *22*(4), pp 373-394.
44. Бабенко, О., Коппула, С., Даниэльс, Л., Наден, Л., и Даниэльс, В. (2017). Непрерывное образование и карьерный рост: мета-анализ исследований в области

медицинских профессий. Журнал достижений в медицинском образовании и профессионализме, 5(4), 157.

45. UNESCO. "Education for Sustainable Development." *Unesco.org*, 2022, www.unesco.org/en/sustainable-development/education.

46. Global Education Platform." *Globaleducationplatform.com*, 2024, www.globaleducationplatform.com/. Accessed 7 Aug. 2024.

47. "UNESCO Associated Schools Network | UNESCO." *Www.unesco.org*, www.unesco.org/en/aspnet.

48. "2023 Global Education Monitoring: Technology in Education: A Tool on Whose Terms?" *2023 GEM Report*, gem-report-2023.unesco.org/.

49. Friedman, G. "Workers without Employers: Shadow Corporations and the Rise of the Gig Economy." *Review of Keynesian Economics*, 2(2), 2014, pp. 171–188, <https://doi.org/10.4337/roke.2014.02.03>.

50. Oliveira, Í. M., et al. "Children's Career Expectations and Parents' Jobs: Intergenerational (Dis)Continuities." *The Career Development Quarterly*, vol. 68, no. 1, Mar. 2020, pp. 63–77, <https://doi.org/10.1002/cdq.12213>. Accessed 24 June 2024

51. Lakshminarayanan, S., & Best, S. (2020, August). Career forms: Organizational, gig, and in-between. In *CBER-MEC 9th International Conference on Business & Economic Development (ICBED)-A Virtual Conference* (Vol. 1, p. 215).

52. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.

53. Bandura, A. (1999). A social cognitive theory of personality. In L. Pervin & O. John (Eds.), *Handbook of personality* (2nd ed., pp. 154–196). New York: Guilford.

54. Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1–26

55. Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (1994). Toward unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45, 79–122

56. Hackett, G. (1995). Self-efficacy in career choice and development. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies* (pp. 232–258). New York: Cambridge University Press

57. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory into practice*, 41(2), 64–70.

58. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random house.

59. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press

60. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination theory in human behavior*. New York: Plenum.

61. Apostol, O., & Näsi, S. (2013). Firm–employee relationships from a social responsibility perspective: Developments from communist thinking to market ideology in Romania. A mass media story. *Journal of Business Ethics*, 112(4): 1–15. Arthur, M. B., & Rous

62. Russo, T. C. (1998). Organizational and professional identification: A case of newspaper journalists. *Management Communication Quarterly*, 12(1), 72-111.
63. Churchill, W. S. (2013). *Never give in!: Winston Churchill's speeches*. Bloomsbury Publishing.
64. Ford, P. K., Johnson, T. A., & Maxwell, A. (2010). “Yes We Can” or “Yes We Did”? Prospective and Retrospective Change in the Obama Presidency. *Journal of Black Studies*, 40(3), 462-483.
65. Yakavets, N. (2016). Societal culture and the changing role of school principals in the post-Soviet era: The case of Kazakhstan. *Journal of Educational Administration*, 54(6), 683–702
66. Darling-Hammond, L., Oakes, J., with, Wojcikiewicz, S. K., Hyler, M. E., Guha, R., Podolsky, A. Harrell, A. (2019). *Preparing teachers for deep learning*. Harvard Education Press
67. Biesta, G. J. J., & Tedder, M. (2006). How is agency possible? Towards an ecological understanding of agency-as-achievement (Working Paper 5). Exeter: The Learning Lives Project
68. OECD (2018). *Education policy outlook: Kazakhstan*. OECD. Retrieved March 9, 2022, from <https://www.oecd.org/education/Education-Policy-Outlook-Country-Profile-Kazakhstan-2018.pdf>
69. Yakavets, N., Winter, L., Malone, K., Zhontayeva, Z., & Khamidulina, Z. (2023). Educational reform and teachers’ agency in reconstructing pedagogical practices in Kazakhstan. *Journal of Educational Change*, 24(4), 727-757.
70. Luke, C., & Redekop, F. (2014). Gottfredson’s theory of career circumscription and compromise. *Career development across the lifespan: Counseling for Community, Schools, Higher Education, and Beyond, A Volume in: Issues in Career Development*, 65-84.
71. Corrigan, E. A., & Konrad, A. M. (2007). Gender role attitudes and careers: A longitudinal study. *Sex roles*, 56, 847-855.
72. Oliveira, I. M., Porfeli, E. J., & Taveira, M. C. (2017). Children's career exploration and development: Overview and agenda. In M. Watson & M. McMahon (Eds.), *Career exploration and development in childhood: Perspectives from theory, research and practice* (pp. 73–86). Abingdon, England: Routledge.
73. Schuette, C. T., Ponton, M. K., & Charlton, M. L. (2012). Middle school children's career aspirations: Relationship to adult occupations and gender. *The Career Development Quarterly*, 60(1), 36-46.
74. David, R., Paixão, M. P., & da Silva, J. T. (2015). Interesses e competências percebidas na infância: Um estudo com crianças do ensino básico. *Revista Brasileira de Orientação Profissional*, 16(1), 49-58.
75. Lawson, K. M., Lee, B., Crouter, A. C., & McHale, S. M. (2018). Correlates of gendered vocational development from middle childhood to young adulthood. *Journal of Vocational Behavior*, 107, 209-221.
76. Croft, A., Schmader, T., Block, K., & Baron, A. S. (2014). The second shift reflected in the second generation: Do parents’ gender roles at home predict children’s aspirations?. *Psychological Science*, 25(7), 1418-1428.

77. Lee, B., Skinner, O. D., & McHale, S. M. (2018). Links between gendered leisure time in childhood and adolescence and gendered occupational aspirations. *Journal of Adolescence*, 62, 96-107.

78. Almukhambetova, A., Torrano, D. H., & Nam, A. (2021). Fixing the leaky pipeline for talented women in STEM. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 1-20.

2-бөлім

79. Пряжников, Н. С., Румянцева, Л. С., Соколова, Н. Л., & Бахтигулова, Л. Б. (2018). Профориентация: гармонизация точек зрения. *Научный диалог*, (3), 289-303.

80. Аманбаева, Э. А., Жаксылыкова, Н. Е., & Кенбаева, Г. К. (2019). Выбор профессии-основа профориентационной работы. Методологические проблемы современной педагогики и образования, 371.

81. Михайлов И. В. О профориентационной работе во Франции / И. В. Михайлов // Вопросы психологии. — 1977. — № 5. — С. 158—163

82. Гисберс, Н. С., и Хендерсон, П. (2001). Комплексные программы консультирования и сопровождения: богатое прошлое и светлое будущее. Профессиональное школьное консультирование

83. Махаева О. А., Григорьева Е. Е. Я выбираю профессию: комплексная программа активного самоопределения школьников. М., 2002

84. Мутырова, А. С. (2008). Педагогическая система профориентационной работы вуза в условиях непрерывного образования. Астрахань: Астраханский государственный университет.

85. Балюк А.Д. Профессиональная ориентация в системе социализации молодежи (на примере Ростовской области): автореф. дис... канд. соц. наук: 22.00.06. Тюмень, 2014. 32 с

86. Ревякина, В. И., & Осетрин, К. Е. (2015). Профориентация школьников: опыт прошлого и проблемы настоящего. Вестник Томского государственного педагогического университета, (5 (158)), 244-

87. Горбачева, С. М., & Стрижко, И. И. (2015). Профессиональная ориентация учащихся. Молодой ученый, (21), 778-781.

88. Молдабай С.С. Эффективность профессиональной ориентации в школах, зависит от возрождения УПК.

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38934826&pos=6;-106#pos=6;-106

89. OECD. “Career Guidance, Social Inequality and Social Mobility: Insights from International Data.” OECD ILibrary, 21 Mar. 2024, www.oecd-ilibrary.org/education/career-guidance-social-inequality-and-social-mobility_e98d0ae7-en.

90. Национальная ассоциация развития карьеры. (б.д.). <http://associationdatabase.com/aws/NCDA/pt/sp/about>

91. Zytowski, Donald G. “Frank Parsons and the Progressive Movement.” *The Career Development Quarterly*, vol. 50, no. 1, Sept. 2001, pp. 57–65, <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2001.tb00890.x>.

92. Американская ассоциация школьных консультантов. (2018). Роль профессионального школьного консультанта.
93. Savickas, Mark L. "Pioneers of the Vocational Guidance Movement: A Centennial Celebration." *The Career Development Quarterly*, vol. 57, no. 3, Mar. 2009, pp. 194–198, <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2009.tb00104.x>.
94. Marland, S.P. Career education: Every student headed for a goal [Text] / S. P. Marland // *American Vocational Journal*, 47(3), 1972. – P. 34–36
95. Дорожкин, Е. М., & Пузырев, В. В. (2015). Теория и практика взаимодействия общеобразовательной и профессиональной подготовки в США. *Педагогический журнал Башкортостана*, (2 (57)), 25-33.
96. Копытов, А., Palyanov, M., Semina, O. Модернизация профессионального образования в США Modernization of Professional Education in the USA. <file:///C:/Users/uba.28/Downloads/modernizatsiya-professionalnogo-obrazovaniya-v-ssha.pdf>
97. Шестакова, О., Скубрий, Е., Левицкий, М. 2019. Мировой опыт формирования и развития человеческого капитала в современных условиях.
98. Управление человеческими ресурсами / А.В. Дейнека, В.А. Беспалько. М.: Дашков и К, 2017. 392 с.
99. Takao Mimura. (2016). Vocational guidance, career guidance, and career education phases in Japan (Doctoral dissertation, Waseda University).
100. Укке, Ю. В. (1990). Диагностика сознательности выбора профессии у японских школьников. *Вопросы психологии*, 5, 150-157. <http://www.voppsy.ru/issues/1990/905/905150.htm>
101. Rhodes, L., & Nakamura, M. (1996). From school to work in Japan. *Compare*, 26(3), 261-268.
102. Pahl, J.P. (2012). *Berufsbildung und Berufsbildungssystem. Darstellung und Untersuchung nicht-akademischer und akademischer Lernbereiche*. Bielefeld: Bertelsmann Verlag.
103. Dederling, H. (2002). Entwicklung des schulischen Berufsorientierung in der Bundesrepublik Deutschland. In: J. Schudy (Ed.), *Berufsorientierung in der Schule. Grundlagen und Praxisbeispielen*. Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt
104. Famulla, G.E. (2007). Berufs- und Arbeitsorientierung an allgemein bildenden Schulen. In: P. Kaune (Ed.). *Berufliche Bildung, Innovation, soziale Integration. Dokumentation 14. Hochschultage Berufliche Bildung*. Bielefeld.
105. Zapotoczna, M. (2021). Vocational Counsellor in the German School System: Historical and Institutional Context of the Profession. *Annales Universitatis Mariae Curie- Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 34(4), 205–215. DOI: 10.17951/j.2021.34.4.205-215.
106. Maier, D.G. (2006). Berufsberatung. In: *Historisches Lexikon Bayerns*. Retrieved from: www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44973 (access: 24.11.2019)
107. Butz, B. (2008). Grundlegende Qualitätsmerkmale einer ganzheitlichen Berufsorientierung. In: *Wissenschaftliche Begleitung des Programms „Schule-Wirtschaft/ Arbeitsleben“*. Bd. 5. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.

108. Zapotoczna, M. (2021). Vocational Counsellor in the German School System: Historical and Institutional Context of the Profession. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J–Paedagogia-Psychologia*, 34(4), 205-215.
109. Турчина, Л. А. (2013). Особенности профориентации учащейся молодежи в зарубежных странах. *Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Социология. Педагогика. Психология*, 26(1), 216-227.
110. Guichard, J. (1989). Career education in France: New objectives and new methods. *British Journal of Guidance & Counselling*, 17(2), 166-178.
111. Будаговская Е., Цибулько, Г. Профессиональная ориентация молодежи во Франции в 1960–1970 годы. *Вища Школа*, 51 – 54.
112. Михайлов И.В. О профориентационной работе во Франции. – *Вопросы психологии*, 1977 – 183с
113. Кремень, Ф. М., Кремень, С. А. История развития профессиональной ориентации в образовательных системах России и Франции: от индустриального общества к постиндустриальному.
114. Onisep.” www.onisep.fr, www.onisep.fr/. Accessed 9 July 2024.
115. Guichard, J. (1989). Career education in France: New objectives and new methods. *British Journal of Guidance & Counselling*, 17(2), 166-178.
116. Тарлавский В. И. Становление профессиональной ориентации в отечественном образовании. *Педагогика и Психология*.
117. Kostin, L. A. (1986). The development of vocational guidance in the USSR. *Int'l Lab. Rev.*, 125, 715.
118. Гребнев, И. В., Сомова Д. Д. Трудовое воспитание в советской школе: парадоксы становления и развития. *Педагогические науки, Вестник Нижегородского университета Н.И. Лобачевского*, 2015, № 3(39), с. 215 – 223
119. Нечаев, М. Н., Фролова, С. Л. Современное осмысление проблем профориентации обучающихся. *Психолого-педагогический журнал Гаудеамус*, 16, №2, 2017
120. Vasilyev, Y. K. (1970). USSR-UNICEF Seminar on Pre-Vocational Training, Education and Vocational Orientation Within and Outside Schools (Moscow, USSR, October 12-31, 1970). Working Papers.
121. Сорокун В. В. 2015. История становления и развития профессиональной ориентации молодежи в России.
122. Кожушкова, Н. В., Нестеренко, О. М., & Горожанкина, Н. В. (2024, March). Профориентация выпускников отечественной высшей школы в советский и постсоветский периоды: проблематика и перспективы развития. In *Научная мысль: традиции и инновации: сборник научных трудов V Всероссийской научно-практической конференции*, дата проведения: 29–30 мая 2024 года (p. 98). ООО ДиректМедиа.
123. Рукавицына, Е. А., Колпецкая, О. Ю., & Холодова, М. В. (2021). Профессиональная ориентация молодежи: теория, история, практика. *Образование и право*, (1), 189-194.

124. Баканова, А. А. (2021). Анализ моделей профориентационной работы со школьниками: зарубежный и отечественный опыт. Научно-методический электронный журнал «Калининградский вестник образования», (1), 3-10.

125. Андриенко, О. А., Безенкова, Т. А., Барыбина, В. А., & Гвоздкова, Д. Д. (2022). Роль учреждений среднего профессионального образования в профориентации выпускников школ. Современное педагогическое образование, (3), 122-126.

126. Фурсов, А. Л. (2013). Зарубежный и отечественный опыт организации системы профессиональной ориентации населения. Гуманитарный научный журнал, (1), 32-39.

127. Курмашева, Л., Куликова, В. 2019. Профориентация как инструмент к построению карьеры на опыте зарубежных стран.

128. Бутабаева, Л, Кулеша, Е., Исмагулова, С., Ногайбаева, Е.. “Профессиональная ориентация обучающихся в Казахстане в фокусе инклюзивности.” Bulletin of the Karaganda University. Pedagogy Series, vol. 109, no. 1, 29 Mar. 2023, pp. 96–107 107.pdf?sequence=1, <https://doi.org/10.31489/2023ped1/96-107>. Accessed 29 July 2024.

129. Закон РК «Об образовании», с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2014 г. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747

130. Досбенбетова, А. Ш., Сыдыков, М. Е., & Мамытбекова, Ж. А. (2015). Экономическое воспитание и профориентация учащихся как фактор формирования конкурентоспособной личности. Казанский педагогический журнал, (4-1), 318-323

131. Сыздыкова К. Развитие системы профориентационной работы в школах РК как фактор расширения доступа к высшему, техническому и профессиональному образованию [Электронный ресурс] / К. Сыздыкова. — Алматы, 2018. — 36 с. —

132. Послание Президента К. Токаева народу Казахстана от 02.09.2019г. «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана».

133. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 апреля 2019 года No 150 О внесении изменения в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 19 декабря 2018 года No 692 «Об утверждении Методических рекомендаций по проведению диагностики и определению профессиональной ориентации обучающихся в организациях среднего образования Республики Казахстан» [Электронный ресурс] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34241215 (дата обращения 02.09.2023)

134. Послание Президента К. Токаева народу Казахстана от 1.09.2021г. «Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны» <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaevanarodu-kazahstana-183048>.

135. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30906915#sub_id=100

136. Приказ министра образования и науки Республики Казахстан от 31 марта 2022 г. № 121 «О внесении изменений в Приказ министра образования и науки Республики Казахстан» от 13 июля 2009 года № 338 «Об утверждении Типовых квалификационных характеристик должностей педагогических работников и приравненных к ним лиц». Утв. Приказом министра образования и науки РК от 31 марта 2022 г. № 121 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027394>

137. Об утверждении Концепции развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года No 249 [Электронный ресурс] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249> (дата обращения 02.09.2023)

138. Тыныбаева, М., Галимжанова, М., & Тастанова, А. (2023). Совершенствование профориентационной работы в организациях среднего образования. Научно-педагогический журнал «Білім-Образование» Национальной академии образования имени И. Алтынсарина, 106(3), 157-167.

139. Профориентация”: правильный выбор – надежное будущее.” НПП РК, 6 Sept. 2023, atameken.kz/ru/news/50289-proforientaciya-pravil-nyj-vybor--nadezhnoe-budushee. Accessed 19 July 2024.

140. О переименовании некоммерческого акционерного общества "Холдинг "Кәсіпқор" - ИПС "Әділет." Adilet.zan.kz, 2019, adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000979. Accessed 19 July 2024.

141. Worldskills Kazakhstan - TALAP. Обновление содержания образовательного процесса ТиПО, повышение престижа и эффективности ТиПО, повышение престижа и качества преподавания ТиПО, развитие действующих организаций ТиПО и создание новых по востребованным и инновационным направлениям экономики, 6 Feb. 2024, talap.edu.kz/worldskills-kazakhstan/?lang=ru. Accessed 19 July 2024.

4-бөлім

142. Кузнецов К.Г., Кувшинова О.И. Методика оценки готовности школьников к профессиональному самоопределению // Профессиональное образование и рынок труда. - 2022. - № 1. - С. 88-111.

143. Блинов В.И., Есенина Е.Ю., Родичев Н.Ф., Сергеев И.С. Самоопределение личности в условиях неопределенности // Профессиональная ориентация и профессиональное самоопределение обучающихся: вызовы времени: сборник научных статей по материалам Всероссийской научно-практической конференции, посвященной памяти академика РАО, доктора педагогических наук, профессора С. Н. Чистяковой (г. Саранск, 24 апреля 2020 года). - Саранск: РИЦ МЕРИ, 2020.

144. Чистякова С.Н. Родичев Н.Ф. Сергеев И. С. Критерии и показатели готовности обучающихся к профессиональному самоопределению // Профессиональное образование. Столица. - 2016. - №8. - С. 10-16.

145. Дакворт А. Твердость характера. Как развить в себе главное качество успешных людей. - М.: Эксмо, 2017. - 352 с
146. Пронькин В.Н., Махотин Д.А., Кинелева В.В., Родичев Н.Ф. Воспитательный потенциал профориентации: взгляд нового поколения // Профессиональное образование и рынок труда. - 2022. - № 3 (50). - С. 97-114.
147. Аузан А.А. Лекция «Как связаны экономический успех и религия» из цикла лекций «Культурные коды экономики: почему страны живут по-разному»: <https://www.forbes.ru/forbeslife/441929-kul-turnve-kodvekonomiki-kak-religia-vliaet-na-ekonomiceskii-uspeh>
148. <https://www.gov.kz/memleket/entities/bilim-semey/documents/details/708478?lang=ru>
149. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 января 2022 года № 6. «Об утверждении Правил психолого-педагогического сопровождения в организациях дошкольного, среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, дополнительного образования»;
- 150.
151. Трудовой кодекс Республики Казахстан/кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗРК.
152. Рашидова А. И. Социальное партнерство в профессиональном образовании // Universum: Вестник Герценовского университета, 2012. – С. 32.
153. Всеобщая декларация прав человека (принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948) [Электронный ресурс] – Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс». – URL :
154. О профессиональной ориентации и профессиональной подготовке в области развития людских ресурсов [Электронный ресурс] : рекомендация № 150 Международной организации труда (принята в г. Женеве 23.06.1975 на 60-ой сессии Генеральной конференции МОТ). – Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс». – URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req>
155. Европейская социальная хартия (пересмотренная) (принята в г. Страсбурге 03.05.1996) – Доступ из справ.- правовой системы «КонсультантПлюс».URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=>
156. О профессиональной ориентации и профессиональной подготовке в области развития людских ресурсов [Электронный ресурс] : конвенция № 142 Международной организации труда (заключена в г. Женеве 23.06.1975). – Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс». –URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi>
157. Приказ Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 мая 2023 года № 190. «Об утверждении Правил проведения социальной профессиональной ориентации»
158. Свирская О. А. Роль практико-ориентированного обучения в подготовке квалифицированных специалистов среднего звена // ИСОМ, 2015. – № 2. – С. 82.

159. Организация профессиональной ориентации школьников: методические рекомендации. М.: Издательство «Перо», 2018. – С. 44.